

ARCHEO LOGICKE ROZHLEDY

Archeologické rozhledy LIV–2002, sešit 3

Recenzovaný časopis

Vydává Archeologický ústav Akademie věd České republiky v Praze.

<http://www.arup.cas.cz>

Peer-reviewed journal published by the Institute of Archaeology, Prague.

<http://www.arup.cas.cz>

Adresa redakce

Letenská 4, 118 01 Praha 1; e-mail: jezek@arup.cas.cz

tel.: 257533782, 00420/607942455; fax: 00420/257532288

Vedoucí redaktor – Editor in chief

Martin Ježek

Redakční rada – Editorial board

Andrea Bartošková, Martin Bartelheim, Jan Blažek, Jan Klápště,
Jiří Macháček, Vladimír Salač, Jan Turek, Josef Unger

Technické redaktorky – Production editors

Marcela Hladíková, Alena Kornová

Překlad do angličtiny a anglické korektury (pokud není uvedeno jinak) – Unless otherwise noted, English translation/correction: Alastair Millar. Tisk: PBTisk Příbram. Vychází čtyřikrát ročně. Rozšiřuje, informace o předplatném podává a objednávky přijímá DUPRESS, Podolská 110, 147 00 Praha 4, tel. 241433396. – Orders from abroad: SUWECO CZ s.r.o., Českomoravská 21, 180 21 Praha 9, Czech Republic; Kubon & Sagner, P. O. Box 341018, D-80328 München 34, Germany.

Tento sešit vyšel v září 2002

Doporučená cena 45,- Kč

© Archeologický ústav AV ČR Praha 2002

ISSN 0323–1267

NOVÉ PUBLIKACE ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU AV ČR PRAHA NEW BOOKS FROM THE INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY IN PRAGUE

Jan Frolík – Jana Maříková-Kubková – Eliška Růžičková – Antonín Zeman: NEJSTARŠÍ SAKRÁLNÍ ARCHITEKTURA PRAŽSKÉHO HRADU. VÝPOVĚĎ ARCHEOLOGICKÝCH PRAMENŮ. S příspěvky M. J. Beckera a J. Petříčkové. *Castrum Pragense* 3. Praha: Nakladatelství Peres 2000. 450 s. Czech and English with German summaries. 350,- Kč / 34 EUR.

MEDIAEVALIA ARCHAEOLOGICA 2. Brno a jeho region. Praha – Brno: Archeologický ústav AV ČR 2000. 277 s. Czech with German summaries. 170,- Kč / 18 EUR.

Ivan Pavlů: LIFE ON A NEOLITHIC SITE. BYLANY – SITUATIONAL ANALYSIS OF ARTEFACTS. Praha: Archeologický ústav AV ČR 2000. 340 pp. Souhrn česky. 520,- Kč / 37 EUR.

Radomír Pleiner: IRON IN ARCHAEOLOGY: THE EUROPEAN BLOOMERY SMELTERS. Praha: Archeologický ústav AV ČR 2000. 418 pp. 520,- Kč / 37 EUR.

Ivana Pleinerová: DIE ALTSLAWISCHEN DÖRFER VON BŘEZNO BEI LOUNY. Praha: Archeologický ústav – Louny: Regionální muzeum 2000. 301 S. Souhrn česky. 350,- Kč / 34 EUR.

RURALIA III. Conference Ruralia III – Maynooth 1999. Památky archeologické – Suppl. 14. Ed. J. Klápště. Praha: Archeologický ústav AV ČR 2000. 302 pp. 230,- Kč / 21 EUR.

Milan Zápotocký: CIMBURK UND DIE HÖHENSIEDLUNGEN DES FRÜHEN UND ÄLTEREN ÄNEOLITHIKUMS IN BÖHMEN. Mit Beiträgen von L. Peške und S. Vencl. Památky archeologické – Suppl. 12. Praha: Archeologický ústav AV ČR 2000. 342 S. Souhrn česky. 290,- Kč / 31 EUR.

MEDIAEVALIA ARCHAEOLOGICA 3. Pražský hrad a Malá Strana. Praha: Archeologický ústav AV ČR 2001. 328 s. Czech with English and German summaries. 170,- Kč / 20 EUR.

Kateřina Tomková: LEVÝ HRADEC V ZRCADLE ARCHEOLOGICKÝCH VÝZKUMŮ. Díl I. *Castrum Pragense* 4. Praha: Archeologický ústav AV ČR 2001. 284 s. Czech with German summary. 250,- Kč / 26 EUR.

Natalie Venclová: VÝROBA A SÍDLA V DOBĚ LATÉNSKÉ. PROJEKT LODĚNICE. S příspěvky E. Neustupného, M. Malkovského, B. Žákové a P. Valterové. Praha: Archeologický ústav AV ČR 2001. 399 s. Czech with English summaries. 350,- Kč / 34 EUR.

Orders:

- Archeologický ústav AV ČR, Knihovna, Letenská 4, 118 01 Praha 1, Czech Republic
- Beier & Beran – Archäologische Fachliteratur, Thomas–Müntzer–Str. 103, D–08134 Langenweissbach, Germany. E-mail: verlag@beier-beran.de
- Kubon & Sagner, Buchexport–Import, P. O. Box 341018, D–80328 München, Germany
- Oxbow Books, Park End Place, Oxford OX1 1HN, United Kingdom
- Rudolf Habelt GmbH, Am Buchenhang 1, D–53115 Bonn, Germany

Dne 14. srpna 2002 zatopila vltavská voda Archeologický ústav AV ČR v Letenské ulici v Praze do třímetrové výšky. Prakticky zničena byla knihovna, která byla do té doby se svými 70 000 svazky největší oborovou knihovnou v ČR. Zkáze podlehl i sklad publikací vydaných ústavem v posledních 15 letech. Zaplaven byl geodetický archiv (ca 10 000 map a plánů), fotoarchiv (negativy a diapositivy), laboratoře, depozitáře archeologických nálezů ad.

Díky okamžitému zahájení záchranných prací a obrovskému nasazení nejen pracovníků ústavu, ale i jiných pracovišť Akademie věd ČR, našich kolegů z dalších archeologických institucí pražských i mimopražských, studentů, dobrovolníků, přátel a rodinných příslušníků se podařilo nejen vyklidit zatopené prostory, ale i zmrazit část knihovního fondu a značný počet plánů a započít s mytím a restaurováním negativů. Všem pomocníkům patří náš vřelý dík! Projevená solidarita naší archeologické komunity i pomoc okamžitě nabídnutá zahraničními kolegy v krizové situaci je právem předmětem obdivu.

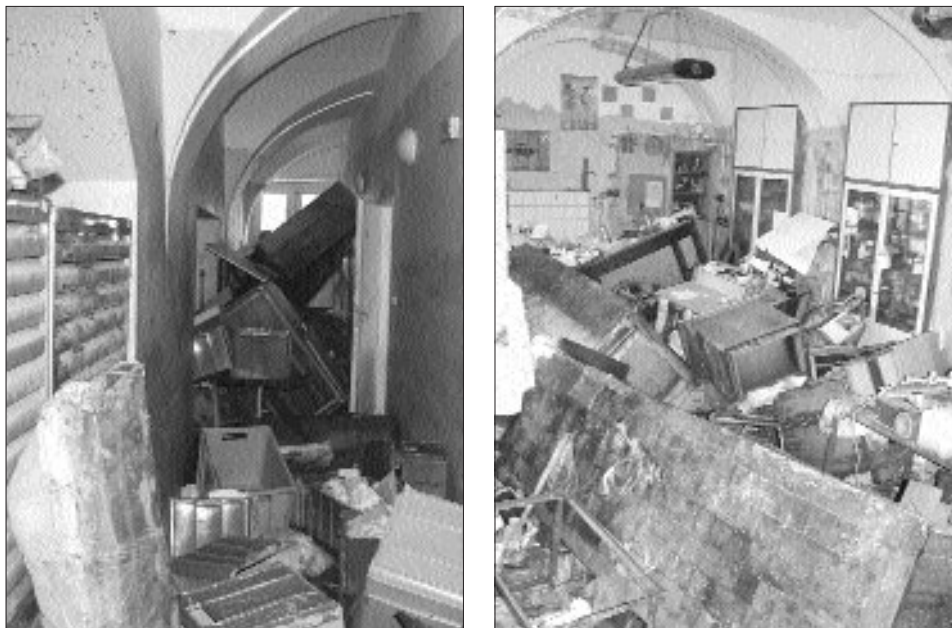
Při odstraňování vzniklých škod se neobejdeme bez pomoci archeologické obce i širší veřejnosti. Zvláště naléhavé jsou tyto problémy: obnovení knihovního fondu, odborné rozmrazení, sušení a restaurování knih a plánů, skenování a kopírování poškozené dokumentace.

Případné finanční příspěvky je možné posílat na konto Archeologického ústavu AV ČR v Praze:

Česká národní banka
SWIFT: CEKOCZPP
č. účtu 17537031/0710

Luboš Jiráň
ředitel Archeologického ústavu AV ČR Praha

On 14th August 2002, the Vltava river flooded the Institute of Archaeology in Prague up to 3 metres high. The Institute's library representing with its 70.000 volumes the largest archaeological library in the Czech Republic, was practically destroyed. Seriously damaged were the photographic and geodetical archives, laboratories, store rooms etc.

Facing the disaster, we are forced to seek support and help concerning the salvage and restoration of the damaged funds, so important for the whole archaeological community in the Czech Republic and beyond. Thanks to substantial help of our colleagues, students and friends we managed to freeze some of the books and plans. We shall be most grateful for the help with creating new library of the Institute: donation of books, periodicals, lexicons etc. would be most welcome.

Financial help may be sent to:
Ceska Narodni Banka Praha
SWIFT: CEKOCZPP
Account no. 17537031/0710

Dr. Luboš Jiráň
Director, Institute of Archaeology, Prague

Nástěnkou na schodišti Archeologického ústavu, která ukazovala vývoj osídlení prostoru Starého Města pražského v průběhu 10.–14. století, vyzdobila srpnová Vltava otiskem své hladiny. Ladislav Hrdlička nám již léta názorně předvádí, jak Prahu zásadním způsobem formovala obrana jejích obyvatel proti záplavám. Jistě bolestně se středověké město ustavilo v optimální podobě.

Archeologický ústav dnes stojí před nelehkým údělem obnovit po povodni svůj provoz. Jedním z nejdůležitějších úkolů je znovuotevření veřejné oborové knihovny. Již první kroky budou rozhodující: moderní knihovnu si nelze představit bez elektronického katalogu, volného přístupu čtenářů k podstatné části fondu, zpřístupnění oborových databází na CD-ROM i online a spolupráce s domácími i zahraničními knihovnami v oblasti budování fondů a sdílení informačních zdrojů. Realizace těchto technických nároků, v řadě knihoven dnes již běžných, není jednoduchá, vždyť i hledání vhodného prostoru bude náročné. Jiná varianta však znamená podporu stagnace, která by náš obor na dlouhá desetiletí poškodila. Zmeškání této chvíle by bylo katastrofou – jako vždy, když rezignace ústí v beznaděj. Ale děj už naštěstí neovládají živly. Nyní jej určují lidé.

Ročník Archeologických rozhledů 53/2001, jehož prodejní zásoby byly záplavou zničeny, je k dispozici na internetové adrese www.arup.cas.cz/publikace/publikace.htm. Očekáváme, že po dohodě s vydavatelem bude tato webová stránka doplňována dalšími ročníky 21. století. Zároveň prosíme čtenáře o pochopení: od příštího roku se zvýší prodejní cena časopisu. Tento krok nesouvisí ani se záplavami, ani s formálními změnami časopisu, nýbrž se stále naléhavějším úkolem rázně se prosadit na evropské úrovni.

Redakce

Pozn.: Příprava tohoto sešitu AR byla redakčně uzavřena v červnu 2002.

OBSAH

- Martin Oliva*, **Využívání krajiny a zdrojů kamenných surovin v mladém paleolitu českých zemí** — Landscape use and stone raw material sources in the Upper Palaeolithic in the Czech Lands 555–581
- Petr Hrubý – Ondřej Chvojka*, **Výšinné lokality mladší a pozdní doby bronzové v jižních Čechách** — Upland sites of the Late and Final Bronze Age in South Bohemia 582–624
- Vladislav Razím*, **K otázkám stavebního vývoje a původu hradu Týřova. Poznámky k metodice výzkumu hradů v bývalém královském hvozdu** — Zu den Fragen der Bauentwicklung und des Ursprungs der Burg Týřov. Anmerkungen zur Methodik der Burgenforschung im einstigen königlichen Forst 625–680
- Jan Zavřel*, **Petrografický výzkum hradu Týřova** — Petrographische Analyse der Burg Týřov 681–687
- Tomáš Kyncl – Jitka Vrbová*, **Dendrochronologické datování dřeva na hradě Týřov** 687–689

MATERIALIA

- Pavel Fojtík*, **Mohylovo–lužický jámový hrob z Kostelce na Hané (okr. Prostějov)** — A Tumulus/Lusatian culture pit grave from Kostelec na Hané (Moravia, Prostějov district) 690–699
- Pavel Fojtík – Martin Hložek*, **Možnosti aplikace přírodovědných analýz při zkoumání kremačních pozůstatků z pravěkých hrobů a pohřebišť** — Opportunities for the application of natural scientific analyses in the investigation of cremation remains from prehistoric graves and cemeteries 700–704

DISKUSE

- Jan Frolík*, **Zamyšlení nad třetím svazkem sborníku „Mediaevalia archaeologica“. K výsledkům výzkumů raně středověkého opevnění Pražského hradu a Malé Strany** — Gedanken über Mediaevalia archaeologica 3 (Zu den Ergebnissen der Ausgrabungen der frühmittelalterlichen Befestigung der Prager Burg und der Kleinseite) 705–726
- Ivana Boháčová*, **Zamyšlení nad zamyšlením Jana Frolíka** — Gedanken zu den Gedanken Jan Frolíks 727–737
- Jarmila Čiháková*, **K dosavadnímu stavu poznání raně středověké Malé Strany** 738–752

AKTUALITY

<i>Vratislav Janák – Bogusław Chorąży – Zuzana Břízová – Emanuel Grepl</i> , Průzkum Pobeskydí na podzim r. 2001	753–754
<i>Martin Gojda</i> , Ten years of aerial archaeology in Bohemia: a jubilee conference	755–756
<i>M. Bravermanová – H. Březinová</i> , VIII. North European Symposium for Archaeological Textiles	756–757
<i>J. Princová–Justová – B. Nechvátal</i> , Miloš Šolle – 85 let	757
<i>Josef Unger</i> , Šedesátiny Vladimíra Goše	757–758
<i>Martin Kuna</i> , Angličan v Praze – jubileum Patricka Fostera (*1942)	758

NOVÉ PUBLIKACE

<i>Miloslav Chytráček</i> , F. Schopper: Das urnenfelder– und hallstattzeitliche Gräberfeld von Künzing, Lkr. Deggendorf (Niederbayern). – O. Röhrer–Ertl: Anthropologische Befunde aus urnenfelder– und hallstattzeitlichen Gräbern von Künzing–Ost und Deggendorf–Natternberg, Lkr. Deggendorf, Niederbayern. Mit Interpretationen und Anmerkungen für den Gäuboden (Bonn 1995)	759–762
<i>Tomáš Klír</i> , Stefan Burmeister: Geschlecht, Alter und Herrschaft in der Späthallstattzeit Württembergs (Münster – New York – München – Berlin 2000)	762–765
<i>J. Maříková–Kubková – L. Poláček</i> , Martin Vančo: Stredoveké rotundy na Slovensku (Bratislava 2000)	766–768
<i>R. Procházka</i> , Vít Dohnal: Olomoucký hrad v raném středověku. 10. až první polovina 13. století (Olomouc 2001)	768–771
<i>Petr Kostrhun – Libor Jan</i> , Mediaevalia archaeologica 2. Brno a jeho region (Praha – Brno 2000)	771–774
<i>Jiří Hošek</i> , Archaeometallurgy in the Central Europe III. – Acta Metallurgica Slovaca 2/2001, roč. 7 (Košice 2001)	775–777
<i>Karel Valoch</i> , Vasile Boroneant: Paléolithique supérieur et Epipaléolithique dans la zone des Portes de Fer (Bucuresti 2000)	777–778
<i>Ondřej Chvojka</i> , Karina Grömer: Jungsteinzeit im Großraum Linz. Siedlungs– und Grabfunde aus Leonding (Linz 2001)	778–779
<i>M. Kaplan</i> , M. Chytrý – T. Kučera – M. Kočí edd.: Katalog biotopů České republiky (Praha 2001)	779–780
<i>V. Salač</i> , Hans–Peter Kuhnen Hrsg.: abgetaucht, aufgetaucht. Flussfundstücke. Aus der Geschichte. Mit ihrer Geschichte (Trier 2001)	780–781
<i>Jerzy Piekalski</i> , Marian Rębkowski: Pierwsze lokacje miast w Księstwie Zachodniopomorskim. Przemiany przestrzenne i kulturowe (Kołobrzeg 2001)	781–783
<i>Eva Čujanová</i> , Sborník Miroslavu Buchvaldkovi (Most 2000)	783–784
<i>Rudolf Procházka</i> , Średniowieczny Śląsk i Czechy. Centrum średniowiecznego miasta. Wrocław a Europa Środkowa (Wrocław 2000)	784–786
<i>M. Jančo</i> , Von Augustus bis Attila. Leben am ungarischen Donaulimes (Stuttgart 2000)	786–787
<i>Michal B. Soukup</i> , Archeologické místo	787

Využívání krajiny a zdrojů kamenných surovin v mladém paleolitu českých zemí

Landscape use and stone raw material sources
in the Upper Palaeolithic in the Czech Lands

Martin Oliva

Ve starší fázi mladého paleolitu využívají všechny tři paralelní technokomplexy prostředí téhož typu (rozhraní pahorkatin a nížin), ale prostorově se zčásti vylučují. V gravettien (pavlovienu) se osídlení soustředilo do říčních údolí, výhodných jak z hlediska obživy, tak i pro dálkovou meziskupinovou komunikaci. To se projevilo prudkým nárůstem importů kamenných surovin – nezávisle na vzdálenosti od zdrojů převládají severské silicity. Obě rozdílné strategie přežívají bok po boku i za drsného klimatu vrcholu posledního pleniglaciálu, jemuž dokáží čelit v tradičně rozdílných ekologických zónách. K vymizení epiaurignacké adaptace mohla přispět jistá přespecializovanost, jež se odrážela v orientaci na vzdálené zdroje surovin a ve velmi nevyvážených typologických spektrech. Populace magdalénienu, pronikající ze západní Evropy, potom bez návaznosti na předchozí místní vývoj osídlila převážně krasové oblasti (na Moravě výrazněji než v Čechách), a v nich jen údolí s vodními toky. Okolní krajinu pragmaticky využívala jen k rychlým přesunům za sezónními zdroji. Určitá možnost zkreslení vyplývá ze skutečnosti, že pohyby a kontakty skupin lze sledovat takřka výhradně dle pohybu kamenných surovin, navíc jen těch atraktivních a preferovaných. Ve všech dobách lze tedy snadno doložit vztahy k severu, kde se nacházely zdroje kvalitních polských silicitů, zatímco o případné komunikaci opačným směrem nemá co vypovídat.

mladý paleolit – zdroje surovin – importy surovin – interregionální kontakty – krajina

In the early phase of the Upper Palaeolithic all three of the parallel technocomplexes make use of environments of this type (on the interface of hillsides and lowland), but spatially they are partly exclusive. In the Gravettian (Pavlovian) settlement concentrated on river valleys, favourable from the point of view of both subsistence and long-distance, inter-group communications. This was expressed in a sharp increase in the import of stone raw material – independent of distance from the predominant northern silicites. Both different strategies existed side by side even in difficult climate of the peak of the last pleniglacial, which they were able to confront in traditionally different environmental zones. The disappearance of Epi-Aurignacian adaptation may have owed something to the a certain overspecialisation as reflected in orientation to distance raw material sources and in the very imbalanced typological spectra. The population of the Magdalenian, invading from Western Europe, settled the predominantly karst regions without consideration of preceding local development (moreso in Moravia than in Bohemia), and even here only valleys with watercourses. The surrounding landscape was used pragmatically only for rapid movement after seasonal resources. A certain possibility of distortion arises from the fact that the movements and contacts of groups can be traced exclusively through the movement of stone raw materials, and even then only of the attractive and preferred ones. In all periods it is therefore easy to identify links to the north, where the sources of high quality Polish silicite are, while nothing speaks of any communication in the opposite direction.

Upper Palaeolithic – raw material sources – exotics – interregional contacts – landscape

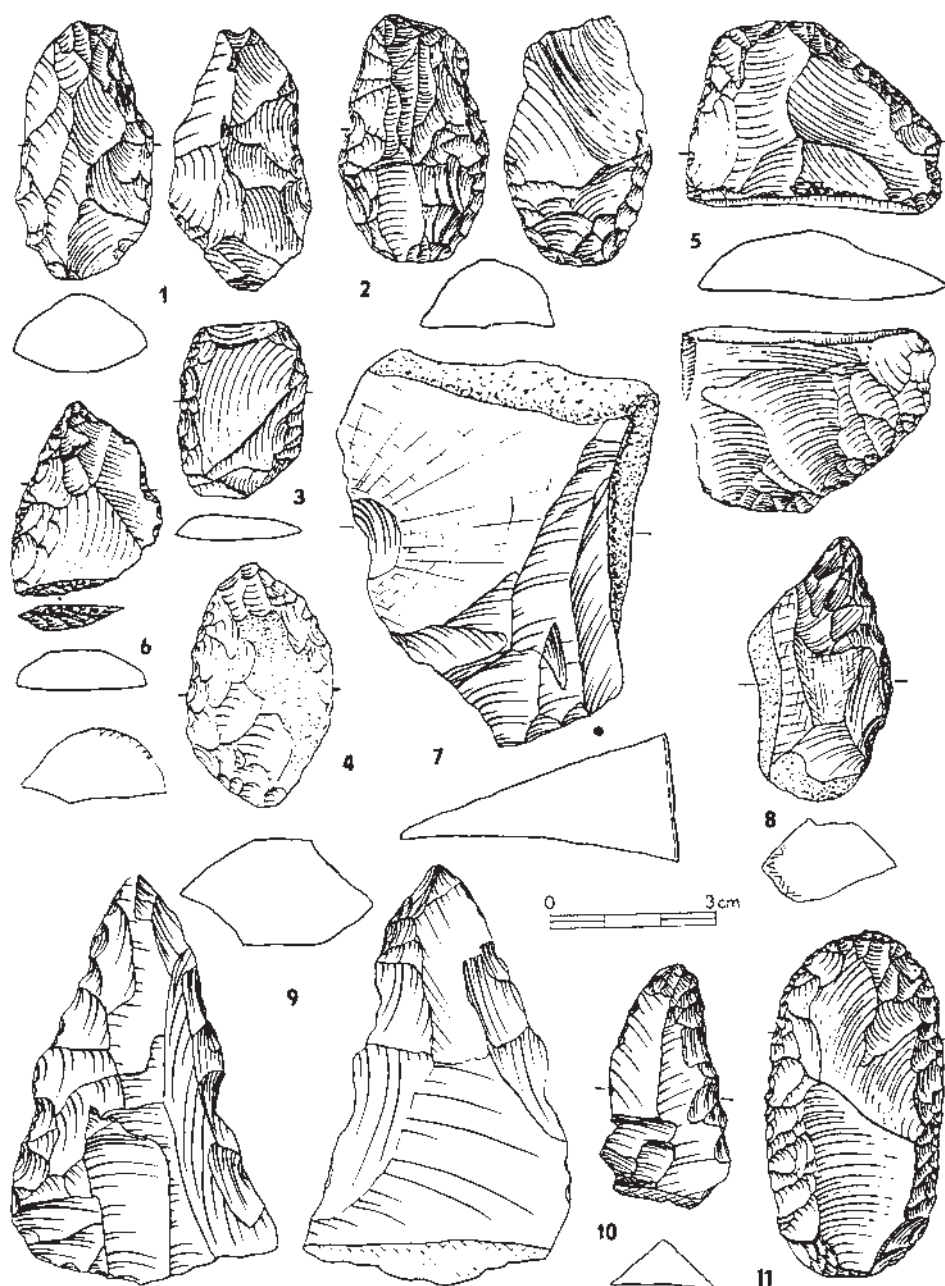
I. Úvod

Rozdílný rozsah jednotlivých paleolitických kultur a proměnlivá hustota lokalit v časo-prostorovém měřítku je dlouhodobě sledovaným tématem naší archeologie (obecně např. Valoch 1995; Vencl 1990). Teprve v posledních letech k tomu přistupuje zájem o poznání

sídelní strategie na podkladě rozmístění stanic v krajinném reliéfu, vztahu k vodním tokům, zdrojům surovin apod. (souhrnně pro Moravu např. *Oliva 1994; Svoboda et al. 1994; Škrdla – Svoboda 1998*). V předloženém příspěvku se pokusím dosavadní poznatky systematicky propojit a odhadnout, do jaké míry zjištěné rozdíly vyvěrají z odlišných kulturních tradic (v „socioetnickém“ smyslu) či z požadavků nejvýhodnější adaptace na dané prostředí. Je ovšem zřejmé, že oba aspekty se vzájemně nevylučují, neboť i způsob života a výběr sídelní oblasti byl větší či menší měrou určován kulturní tradicí. Vzhledem k nedostatku místa zde nereprodukuji poznatky o klimatu a živé přírodě našeho mladého pleistocénu (srov. např. *Ložek 1994; Musil 1999; 2000; Valoch 1989*).

II. Počátky osídlení

Úvodem můžeme jen krátce nastínit situaci před rozšířením mladopaleolitické civilizace. Staropaleolitické osídlení se soustřeďovalo především na plošiny a akumulční terasy v okolí řek, které rovněž poskytovaly surovinu k výrobě kamenných nástrojů. Zdá se, že valouny nesanadno zpracovatelných křemenů převládají i na těch lokalitách, v jejichž nejbližším okolí se vyskytovaly podstatně lépe štípatelné silicity, jako např. u Krumlovského lesa na jižní Moravě. K osídlení jeskyň asi docházelo jen tehdy, když ležely poblíž údolí větších řek (Stránská skála u Brna, Mladeč I). Je-li tomu tak (staré sedimenty se totiž ve většině jeskyň našich hlavních krasových oblastí nedochovaly), potom ve středním paleolitu dochází k výrazné změně. V souvislosti s rozšířením osídlení do pahorkatin dochází k hojnému využívání právě jeskynních prostor. Většina stanic ovšem nadále leží pod širým nebem a soustřeďuje se do oblastí s hojným výskytem kamenných surovin (na Moravě zejména okolí Krumlovského lesa a Lysické sníženiny s přilehlým údolím Svitavy, v Čechách výchozy kvalitních křemenců u Bečova). V těch se bohatě rozvíjí výroba štípaných artefaktů, nepochybně přesahující místní spotřebu, pokud bychom ji posuzovali jen z praktické stránky. Převážná většina zpracovaného kamenného materiálu neopouštěla místa svého vzniku. Ojedinelé vzdálené importy (obr. 1), a to dokonce z oblastí, kde soustavné středopaleolitické osídlení prozatím není doloženo (porcelanity z jv. Moravy v eemském taubachieniu jeskyně Kůlny, křišťály z Českomoravské vysočiny v micoquineu z téže lokality atd.: *Valoch 1988; Oliva 2000a*), přitom svědčí o daleko širším akčním rádiu, který bylo možno využít i k transportu většího množství podstatně kvalitnějších surovin. Že se tak nestalo, svědčí patrně o tom, že neandertálci od používané suroviny očekávali jen splnění základních pracovních nároků a nespojovali ji s jinými (sociálními, prestižními, kulturními atd.) aspekty. Vzácné ukázky cizích surovin pak pro ně představovaly snad jen pouhé kuriozity, stejně jako zkameněliny či krystaly. Z právě dokončeného technologického rozboru kůlnského taubachieniu vyplynulo, že obě základní, byť kvalitativně velmi rozdílné suroviny (křídový rohovec a křemen) zpracovávali stejným způsobem (*Neruda 2001*). K většímu pohybu surovin a výrobků tedy nedocházelo, takže vedle rozvinutých exploatačních oblastí se ještě příliš neprojevují oblasti zásobované (*Oliva 1991*). To je také zřejmě příčinou absence středopaleolitických inventářů v jinak sídelně příhodných regionech, jejichž klasickým příkladem je Kostěnkovsko–borševská oblast na Donu. I kdyby tyto později preferované sídelní oikumeny byly navštěvovány již ve středním paleolitu, při skrovném objemu transportu surovin a absenci místních zdrojů by to nemohlo zanechat výraz-

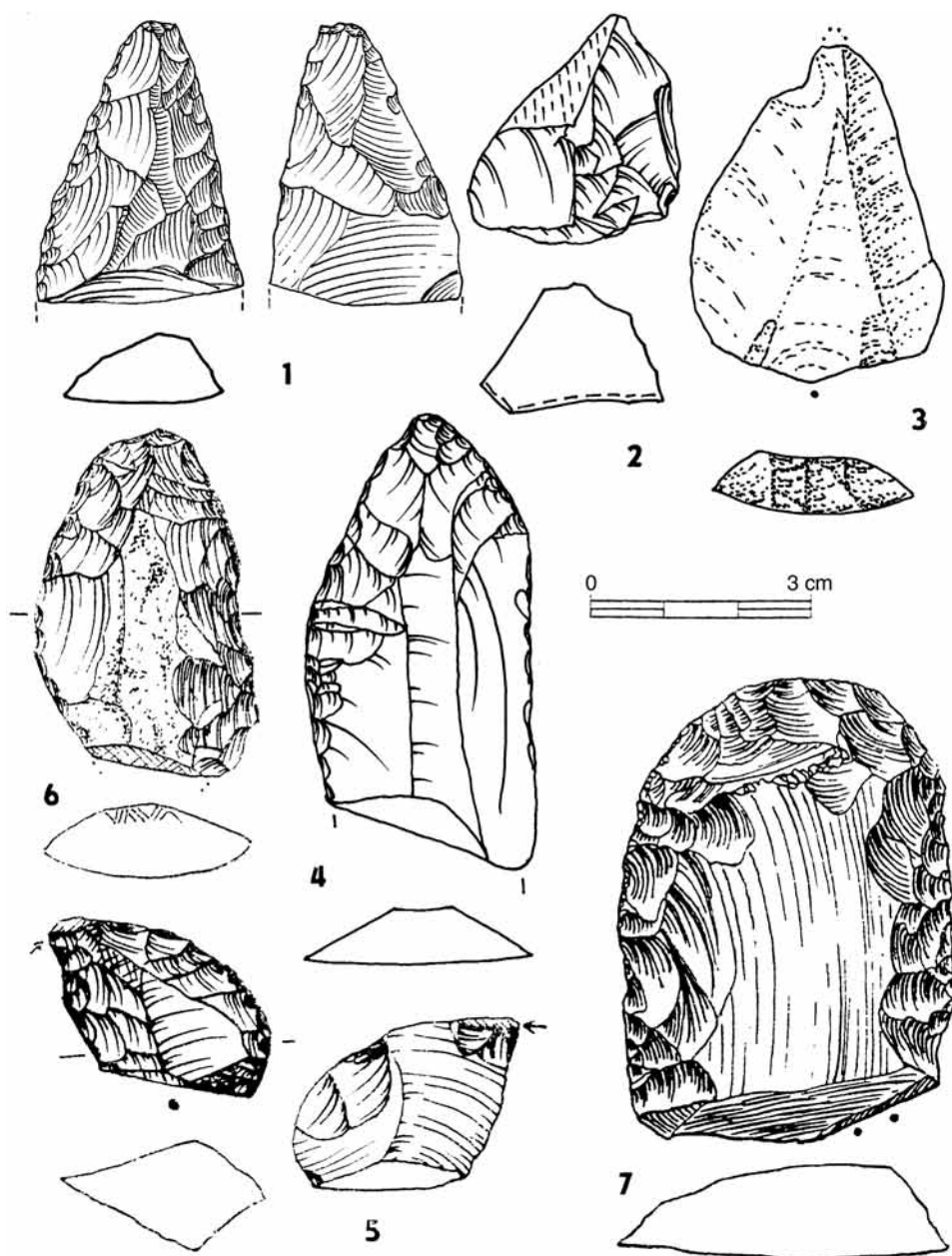

Obr. 1. Exotické suroviny středopaleolitických industrií z jeskyně Kůlny: 1–3 porcelanit, 4 křišťál, 5–6, 11 pazourek, 7 limonitický křemenc, 8–10 chalcedon. 1–5 vr. 11 (taubachien), 6, 11 vr. 6a, 7–10 vr. 7a (vše micoquien). — Fig. 1. Exotic raw materials of the Middle Palaeolithic industry from Kůlna cave: 1–3 porcellanite, 4 rock crystal, 5–6, 11 flint, 7 limonitic quartzite, 8–10 chalcedony. 1–5 from layer 11 (Taubachian), 6, 11 from layer 6a, 7–10 from layer 7a (all Micoquian).

nější archeologizované stopy. Nedostatek památek z této doby v jiných význačných oblastech mladopaleolitického osídlení, jako je Pomoraví, Pováží nebo dolnorakouské Podunají, však omezeným transportem zcela vysvětlit nelze, protože sedimenty tamních toků určité množství vhodných kamenných surovin poskytují. Mimo exploatační oblasti se s největším množstvím středopaleolitických industrií setkáváme právě v jeskyních. Je to nepochybně způsobeno jejich přitažlivostí jak pro pravěkého člověka, jemuž skýtaly přirozené přístřeší, tak pro archeologa. V prostoru striktně vymezeném skalními stěnami je navíc možno identifikovat i pozůstatky tak nenápadné, že by v otevřeném terénu unikly pozornosti.

III. Starší úsek mladého paleolitu

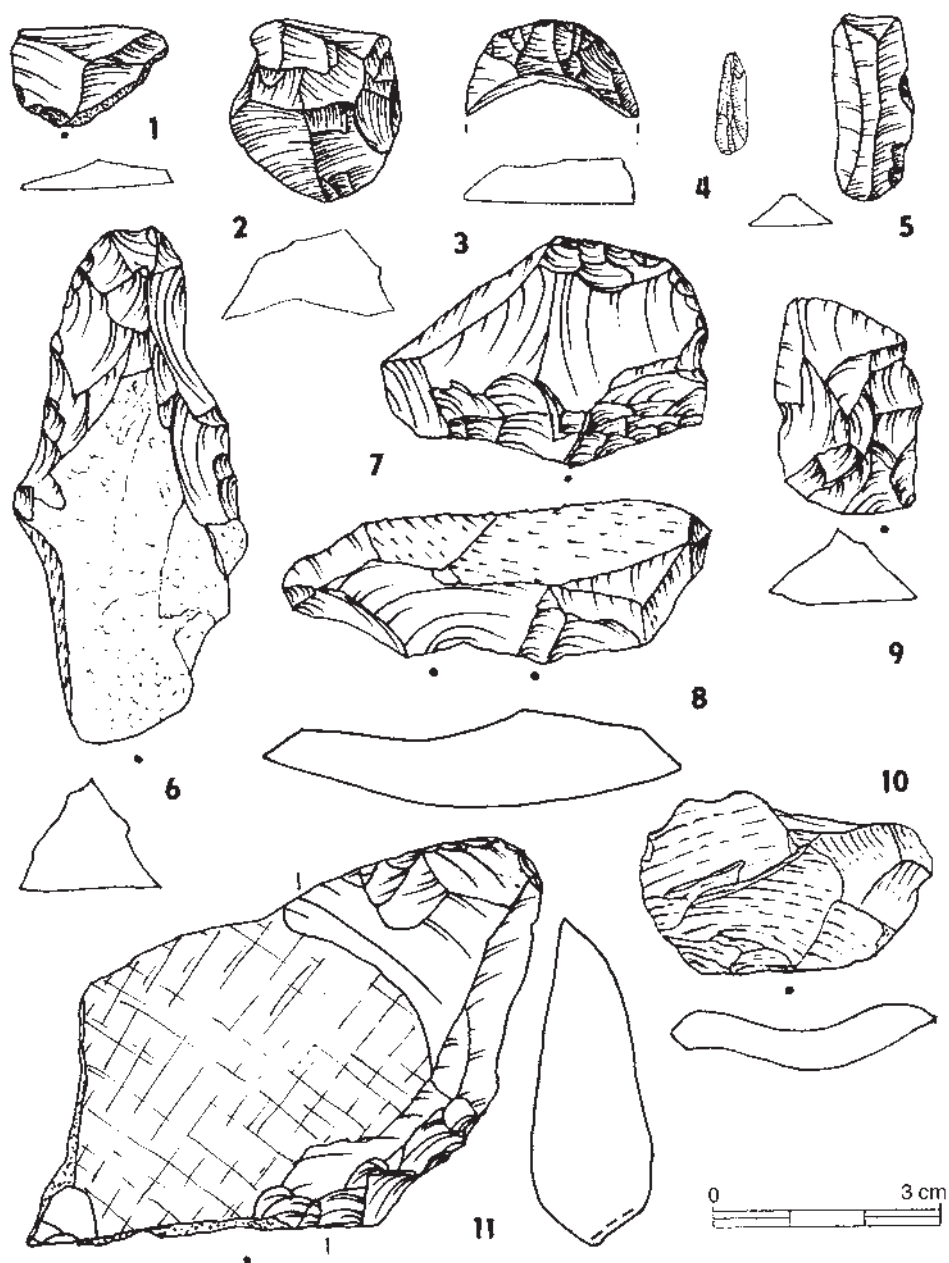
K zásadní změně sídelní strategie dochází již v kulturách starší fáze mladého paleolitu. Vzhledem k malému počtu absolutních dat (pro szeletien a aurignacien je datována snad jen 1/50 inventářů) však nelze s jistotou rozpoznat, zda tyto změny nastaly již v samých počátcích zmíněných technokomplexů nebo v jejich dalším vývoji. Jisté je, že alespoň na Moravě od samého počátku zcela vymizela jeskynní sídliště. Jak svědčí nálezy ojedinělých hrotů a čepelí, byly jeskyně vzácně navštěvovány jen jako loviště, příp. úkryty lovců, v nichž se mohli střetávat i nositelé různých kulturních tradic (jeskyně Pod hradem a Rytířská v Moravském krasu s listovitými hroty szeletien, Dzeravá skála v Malých Karpatech s listovitými i aurignackými kostěnými hroty). Kostěné hroty, ozdoby a selektované lidské pozůstatky v Mladečských jeskyních nepochybně svědčí o využívání temných prostor „v lůně země“ k vykonávání nějakých obřadů. Nedostatek jeskynního osídlení zatím neumíme vysvětlit a do jisté míry se jeví jako paradoxní, protože právě v mladém paleolitu se značně zvyšuje množství přenášených kamenných surovin, což podstatně rozmnožilo (příp. zviditelnilo) pozůstatky osídlení i mimo exploatační oblasti. I ty ovšem doznávají oproti předcházejícímu období určitých změn: zatímco osídlení okolí Krumlovského lesa, Stránské skály a Dražanské vrchoviny značně narůstá, oblast Lysické sníženiny se zdroji spongolitu spíše stagnuje a výchozy českých křemenců jsou zcela opuštěny. Některé z těchto bohatě osídlených exploatačních zón (Krumlovský les, Stránská skála) začínají fungovat jako zásobovatelské oblasti a tím nově vznikají i oblasti zásobované. Exportované suroviny se ve zmíněných dvou případech stávají i šířiteli těch kulturních prvků (tj. charakteristické technologie a „vůdčích typů“), které jsou typické pro oblast zdrojů. Krumlovský les, osídlený především nositeli szeletien, obohacuje bohunicenské industrie v Brněnské kotlině o silně retušovaná drasadla, listovité hroty a klínky, zatímco spolu s rohovcem z Brna–Stránské skály se šíří užívání pozdně levalloidní čepelové techniky bohunicien s charakteristickými levalloiskými hroty. Ty se dostávají na některé spíše szeletoidní stanice v okolí dolního toku Bobravy (Ořechov I, II) a středního toku Jihlavy (Mohelno, Lhánice), přičemž ztrácejí na čepelovitosti (Nerudová 1999) a jsou ve větší míře vyráběny i z jiných surovin (Oliva 1986). Oboustranně retušované listovité hroty z rohovce typu Krumlovský les (ojediněle i z pazourku a spongolitu) se vyskytují pouze ve starší fázi bohunicien na eponymní lokalitě v Brně–Bohunicích a v několika nedatovaných souborech z povrchových sběrů. Na cizorodém původu těchto artefaktů by mnoho neměnila ani příp. identifikace dokladů jejich místní výroby, protože z odlišného kultur-

Obr. 2. Exotické suroviny moravského szeletianu: 1–2, 6 ryolit („skelný porfyr“) z Bukových hor, 3 kyselý tuf, 4 mesozoický rohovec (Maďarsko?), 5 radiolarit typu Sümeg, 7 obsidián. 1–4 Ondratice I, 5–6 Ořechov II, 7 Neslovice I. Určil A. Přichystal, 5–6 dle Z. Nerudové (1997). — Fig. 2. Exotic raw materials of the Moravian Szeletian: 1–2, 6 rhyolite („glassy porphyry“) from the Bükk mountains, 3 acidic tuff, 4 Mesozoic chert (Hungary?), 5 Sümeg type radiolarite, 7 obsidian. 1–4 from Ondratice I, 5–6 from Ořechov II, 7 from Neslovice I. Identified by A. Přichystal, 5–6 after Z. Nerudová (1997).

ního prostředí mohly pocházet nejen hotové výrobky, ale i jejich tvůrci. V následujícím vývoji se plošná retuš aplikuje i na čepelové polotovary z místního rohovce ze Stránské skály a vznikají tak hroty jertzmanowického typu, jež v mladších fázích převládají. Prozatím nebyl z prostředí bohunienu publikován žádný případ oboustranně celoplošně retušovaného hrotu ze stránskorskalského rohovce, ač je z něj vyroben jeden z největších a nejdokonalejších listovitých hrotů, který dokazuje, že technologické důvody výrobě těchto nástrojů ze zmíněné suroviny nebránily (izolovaný nález z Brna-Líšně: *Nerudová – Příchystal 2001*, obr. 2: 1). Právě ostrá surovinová odlišnost szeletienských prvků v bohunienský souborech vedla k vyčlenění této skupiny z rámce szeletieny, za jehož součást byl dříve považován (*Oliva 1979, 55; 1981*). Expanzivnímu šíření szeletienských artefaktů z rohovce typu Krumlovský les (který se ovšem vyskytuje i jinde, např. pod kopcem Hády nedaleko Stránské skály) kontrastuje masová výroba kvalitních čepelí v aurignackých industriích z oblasti Krumlovského lesa (Vedrovice I, Ia, II, Kupařovice I), jež naopak zůstávala na místě (je zajímavé, že na uvedených sídlišťích se na rozdíl od szeletienských nevyskytují téměř žádné importy). To má obdobu v hromadné výrobě polotovarů z křemence na východních svazích Dražanské vrchoviny, které se rovněž prakticky nešíří. Největší soubor těchto křemenců pochází z Ondratic I a je technologicky blízký bohunienu (*Svoboda 1980*). Východní svahy Dražanské vrchoviny tedy představují, pokud se týká místního křemence, oblast exploatační, ale nikoli zásobovací. Co se týče jiných (silicitových) surovin, jež v dalším (szeletském) vývoji převládly, představují naopak oblast zásobovanou. Z těch zde převládají severské pazourky, často se vyskytují i různé moravské rohovce a karpatské radiolarity. Z největší vzdálenosti pochází listovitý hrot a jádrovitý zlomek z ryolitu („skelného porfyru“) z Bukových hor (obr. 2: 1–2). Ten se spolu s maďarským radiolaritem vyskytl i v Ořechově II (obr. 2: 5–6; *Nerudová 1997*).

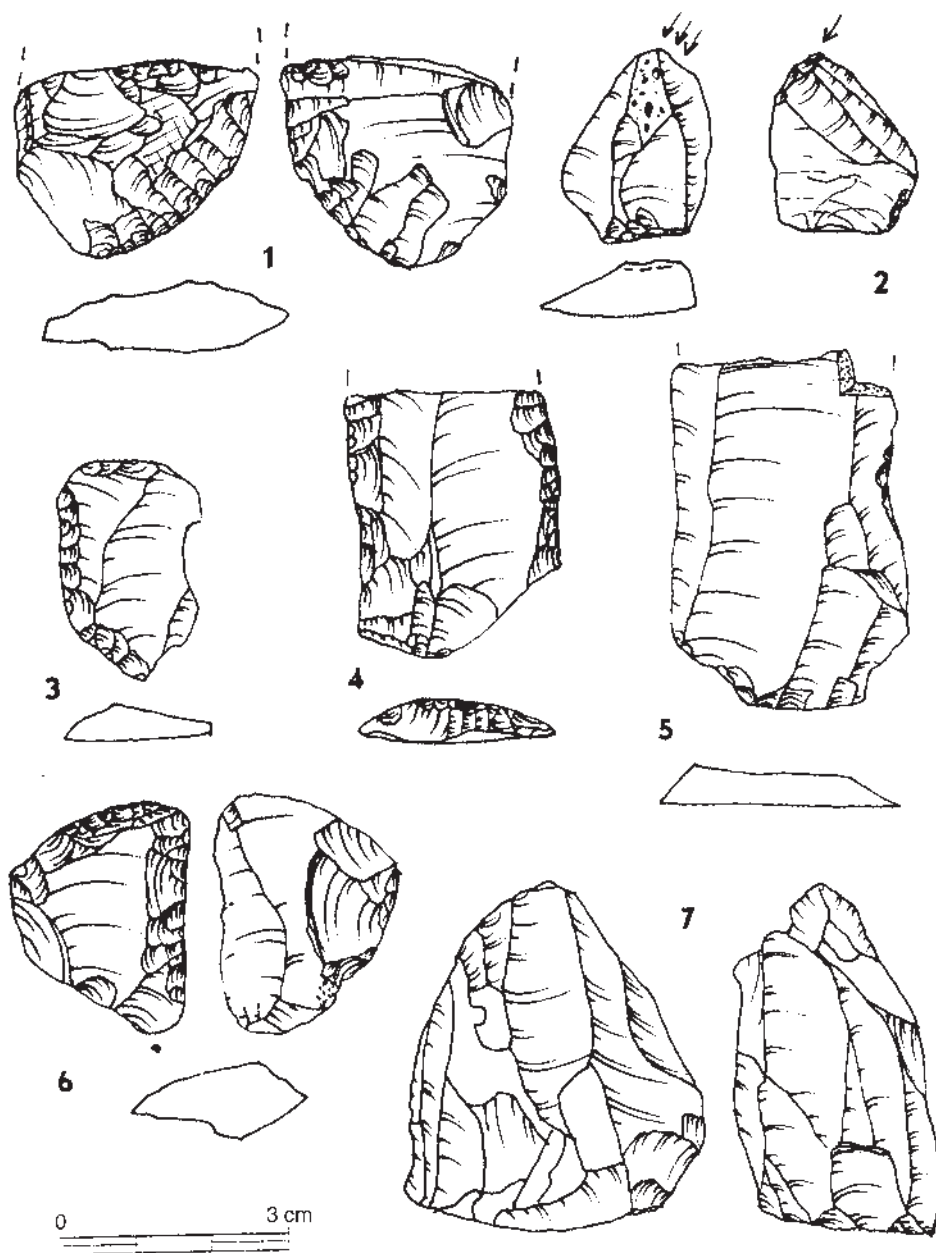
Ani v typických zásobovaných oblastech však nechybí určité využívání místních chudších zdrojů, např. rohovců typu Zdislavice–Troubky a silicitů ze štěrku Kelčské pahorkatiny na východní Moravě. V tomto regionu se však nejvíce využívaly severské glacifluviální pazourky, jen místy hojněji doplňované radiolaritem z Bílých Karpat, a to jak v bohatých industriích aurignacienu ze západního břehu řeky Moravy, tak v souborech míškovického typu (*Oliva 1988*) z východního Pomoraví a Pobečví. Nejvzdálenější importy představuje vysoké škrabadlo z bukovohorského ryolitu v aurignacké kolekci z Nové Dědiny I (obr. 3: 6) a v obou kulturních prostředích ojedinělé úštěpky obsidiánu (obr. 3: 1–5; 4: 2). V Míškovicích se nadto vyskytl fragment listovitého hrotu ze swięciechowského silicitu ze středního Polska (obr. 4: 1; *Kozłowski 1965, 73*). Z obou zmíněných lokalit pochází řada vzorků limnosilicitů (obr. 3: 7; 4: 5–7) a maďarských radiolaritů (obr. 3: 8–9; 4: 3–4). Takové vzdálené importy se objevují jen na největších stanicích. Je však nutno zdůraznit, že i bohaté stanice zásobované převážně importy se značně liší pestrostí surovin a přítomností ojedinělých exotik. Kupříkladu oproti většině okolních aurignackých lokalit u Napajedelské brány, kde 75–95 % surovin tvoří jemné glacifluviální silicity („pazourek“), vyniká Nová Dědina I a blízká stanice Míškovice I neuvěřitelnou variabilitou surovin, přičemž ojedinělé vzorky nejvzdálenějšího původu pocházejí v obou případech z různých směrů – v Míškovicích ze severu a jihovýchodu, v Nové Dědině nadto i ze západu (hojný křišťál z Českomoravské vrchoviny). V bohatých aurignackých souborech z Brněnska, jež leží na trase ke zdrojům křišťálu, přitom tento nerost naprosto chybí. Zdá se, že záliba v exotických materiálech měla na zmíněných stanicích velmi subjektivní motivace.

Obr. 3. Exotické suroviny z prostředí aurignacienu: 1–5 obsidián, 6 ryolit („skelný porfyr“) z Bukových hor, 7 limnosilicít, 8 radiolariový rohovec typu Sűmeg, 9 silicít typu Szentgál, 10 andezit, 11 silicít typu „čokoláda“. 1–10 Nová Dűdina I, 11 Bűlov I. — Fig. 3. Exotic raw materials from the Aurignacian milieu: 1–5 obsidian, 6 rhyolite („glassy porphyry“) from the Bűkk mountains, 7 limnosilicite, 8 Sűmeg type radiolarian chert, 9 Szentgál type silicite, 10 andesite, 11 „chocolate“ silicite. 1–10 from Nová Dűdina I, 11 from Bűlov I.

Ve starší fázi mladého paleolitu se tedy díky mobilitě surovin (příp. hotových výrobků) osídlení rozšiřuje do té míry, že pokud jde o hustotu stanovišť, není již rozdíl mezi oblastmi s bohatými surovinovými zdroji a bez nich. Ve středním paleolitu pocházela většina použitých surovin na stanovišti vždy z nejbližšího zdroje, a to celkem bez ohledu na její kvalitu. Vzhledem k nedostatku chronologických opor nevíme, zda uvedený přístup nepřevládá i v samotných počátcích mladého paleolitu. V jeho starším úseku však již obecně převládá snaha o obstarávání kvalitnějších surovin, které se již běžně a hromadně přinášely i mimo oblast zdrojů. Podle *J. Féblot-Augustins (1997, 75)* převažují importované suroviny jen na těch stanicích, které leží mimo oblast výskytu štípatelných materiálů. Toto pravidlo má ovšem zejména na Moravě četné výjimky: kromě již zmíněné převahy importovaných silicítů nad místním křemencem na szeletienských stanicích Drahanské vrchoviny je možno uvést bohatou lokalitu vyvinutého aurignacienu u Tvarožné, kde 83 % surovin tvoří radiolarit (*Oliva 1984; 1987*), přinášený až z Bílých Karpat (přes 90 km), zatímco kvalitní jurský rohovec ze Stránské skály (cca 6 km) byl opomíjen.

Základní charakteristika regionů s četnějšími sledy osídlení je stále táž jako ve středním paleolitu a neliší se ani podle toho, zda leží uvnitř či vně litické exploatační oblasti. Z toho vyplývá, že žádná oblast nebyla systematicky osídlena jen proto, že poskytovala kamennou surovinu. V odlehlých, příliš vysoko položených výskytistích skutečně používaných surovin (radiolarit v Bílých Karpatech, křišťály na Českomoravské vrchovině) stopy osídlení ze starší fáze mladého paleolitu chybí. Do jisté míry to platí i pro zdroje pazourku v českém Slezsku. Všechny tři stěžejní kultury, jejichž počátek lze klást do doby před cca 40 tis. lety (szeletien, bohunicien, aurignacien), jakož i východomoravský míškovický typ preferovaly terénní výběžky a svahy na rozhraní nevýrazných pahorkatin a nížin, bez jakéhokoli vztahu k větším vodním tokům. Takto položená sídliště umožňovala dobrý výhled na lovecké revíry v nížině i přístup na pahorkatiny, a bylo tak možno využívat i případných sezónních rozdílů ve stavu potravních zdrojů. Příležitostné lovecké výpravy mohly být přednostně směřovány do odlehlejších oblastí výskytu oblíbených surovin. Půdotvorné procesy ve spraších žel nepřály dochování zvířecích kostí, z nichž ve všech třech zmíněných kulturách přetrvaly jen nejodolnější části (většinou koňské zuby), takže spektrum lovené fauny i způsob nakládání s úlovkem nám uniká. Vyšším polohám i nížinám se osídlení spíše vyhýbalo, nejvyšší i nejnižší známé sídliště (Rudice a Ostrov–Dolina 500 m n. m., Kupařovice 190 m n. m.) patří aurignacienu. První dva zmíněné soubory z Moravského krasu jsou sice skrovné (*Valoch 2000*), ale stanice u Kupařovic, ležící jen okolo 5 m nad řekou Jihlavou, se vyznačuje nepřeborným množstvím zpracovaného rohovce typu Krumlovský les (*Valoch – Oliva et al. 1986*). Tři čtvrtiny stanovišť aurignacienu leží mezi vrstevnicemi 250 a 350 m n. m. Zdá se, že aurignacká sídliště se poněkud častěji rozkládala na výraznějších terénních výspátech než stanice szeletien a bohunicien. Ty zpravidla zaujímají větší protáhlou plochu, dosahující až kilometrové délky (Jezeřany II, Neslovice, Ondratice I), ovšem s nižší, spíše hnízdovitou koncentrací nálezů (*Oliva 1992*). Jedná se bezpochyby o jakési palimpsesty, vzniklé následným osídlením různých míst téhož návrší. V oblasti Krumlovského lesa se lokality szeletien nacházejí mezi vrstevnicemi 220 a 350 m n. m. (tj. výše než stanice aurignacienu: 180–285 m n. m.), na východních svazích Drahanské vrchoviny v rozmezí 270–380 m n. m. Na rozdíl od aurignacienu však nejvýše situované sídliště (Neslovice na Ivančicku: 420–445 m n. m.) patří mezi nejrozsaáhlejší a nejbohatší (*Valoch 1973*), naopak z nižších poloh v blízkosti řeky pochází jen

Obr. 4. Míškovice I, vzorky exotických surovin: 1 svěčiechowský silicit, 2 obsidián, 3–4 radiolariový rohovec typu Sümeg, 5–7 limnosilicit. Určil A. Přichystal. — Fig. 4. Míškovice I, samples of exotic raw materials: 1 Święciechów silicite, 2 obsidian, 3–4 Sümeg type radiolarian chert, 5–7 limnosilicite. Identified by A. Přichystal.

několik chudých souborů z Pováží. Expozice osídlených ploch vůči světovým stranám hrála kupodivu jen malou roli: určitý sklon vykazuje jen necelá polovina lokalit (40 %), a to zhruba v tomto pořadí: SV 21 %, Z 18 %, S, J, JZ – vše 12 %, JV, SZ 9 % a nejméně V – 6 %. Hlavní sídelní regiony aurignacienu i szeletieniu jsou chráněny rozlehlým vyvýšeným masivem od východu (podrobněji *Oliva 1987*, 101).

Jestliže všechny kulturní skupiny starší fáze mladého paleolitu vyhledávaly podobně utvářený terén, jejich celkové i regionální rozšíření se naopak podstatně liší (*Valoch 1995*). Bohunicien *sensu stricto* je omezen v podstatě jen na okraje Brněnské kotliny, kde hojně využívá rohovce ze Stránské skály. V širším měřítku je však součástí podobných pozdně levalloidních čepelových industrií s převážně mladopaleolitickými typy retušovaných nástrojů a smíšenou technologií, jaké se vyskytují v různých částech Evropy, hlavně v severoevropské rovině, a zvláště hojně na Blízkém východě. Ústřední oblast szeletieniu se rozkládala od severního Maďarska přes západní Slovensko na jižní polovinu Moravy, ojedinělá bohatá naleziště byla v posledních letech objevena i v Bavorsku poblíž Řezna (*Schönweiß – Werner 1986*). V jižním Polsku se mu přisuzuje lokalita Dzierzyslaw a díky výskytu bifaciálních listovitých hrotů mu patří i funkčně specializovaný celek z jeskyně Mamutowa na Krakovsku. Nejvýchodnější stanice szeletieniu se patrně nachází v Korolevu na Zakarpatské Ukrajině (*Gladilin – Demidenko 1989*). Takto vymezené území však přerušují četné regiony osídlené jinými souvěkými kulturami: východní Slovensko s aurignaciem, Rakousko a Čechy s pouze ojedinělými nálezy listovitých hrotů (*Fridrich 1993*) a převahou stop aurignacienu, Hornomoravský úval s lokalitami jermánovicieniu (Dubicko, Zadní Újezd?), východní Morava s bohatým aurignaciem a indiferentními industriemi míškovického typu na opačné straně řeky Moravy, Brněnská kotlina s bohunicienem atd. Přitom celá szeletienská oblast je včleněna do mnohem širší oblasti rozšíření aurignacienu, kterou na několika místech přerušuje (nejvýrazněji na západním Slovensku). Při podobnosti vyhledávaných sídelních oikumen, hospodaření se surovinou a zřejmě i strategie získávání obživy musí uvedené mezery a výlučnosti v rozšíření kultur staršího úseku mladého paleolitu odrážet rozdíly v kulturních tradicích, zakotvené zpočátku snad i odlišným antropologickým typem nositelů. Zatím totiž nevíme, zda bohunicien a starší szeletien nebyl ještě dílem přežívajících neandertálců. Obecně řídké osídlení některých regionů, např. celého území Čech, ovšem zřejmě vyvěralo z méně příznivých klimatických podmínek (*Vencl 1990*, 450).

IV. Gravettien

K zásadní proměně ekonomiky dochází až s příchodem další velké civilizace, gravettieniu. Vzhledem k četným studiím, které jsou poznání této kultury v současné době věnovány a často se ocitají i na stránkách tohoto časopisu (*Oliva 1997a; Svoboda et al. 1995; 1999* a jiné příspěvky v *AR 51/1*), budu stručnější, než by si naše nejvyspělejší mladopaleolitická civilizace zasloužila. Gravettienské osídlení náhle obsazuje do té doby volnou niku úvalů větších řek, na Moravě Dyje, Moravy, Bečvy a Odry, v Čechách Vltavy a Berounky, na Slovensku Váhu, v Rakousku Dunaje. Z důležitých sídelních aglomerací v českých zemích je většímu vodnímu toku vzdálena pouze lokalita Lubná u Rakovníka, kde však postrá-

dáme přesné časové zařazení. Na svahy říčních údolí se přitom soustřeďují jak velká dlouhodobá sídliště, tak malé stanice, u nichž by bylo možno eventuálně předpokládat specializovanou funkci. Čtyři pětiny gravettienských stanic (pokud vezmeme v úvahu jen ty nepochybné) leží mezi vrstevnicemi 200 a 250 m n. m. (*Oliva 1998a*). Nejvýznamnější aglomerace leží v místech, kde se svahy kopců blíží k řece a zužují tak průchod stádům zvěře (srov. grafická znázornění in: *Škrdla – Lukáš 2000*). Takřka ze všech stanic se otevírá dobrý výhled na říční údolí. Právě této přednosti byla obětována výhoda z intenzivnějšího oslunění k jihu skloněné plochy. Orientace do jižního kvadrantu (JV–JZ) má totiž jen sedmina lokalit, zatímco téměř polovina osídlených ploch, pokud neleží na rovince, vykazuje sklon do sz. kvadrantu. Polovina všech gravettienských stanic leží do relativní výšky 25 m nad současnou nivou, stabilní sídliště (s výjimkou Předmostí: ± 15 m) však poněkud výše (DV I 40–60, DV II 50–60, Pavlov I 40, Pavlov II 50, Milovice I 60, Jarošov II 65, Napajedla I 95, Petřkovice I 45 m). Preference údolního biotopu nepochybně souvisela s orientací na lov mamutů, který se však asi odehrával jen periodicky. Nezbytná součinnost velké skupiny lovců dávala příležitost k setkávání skupin z poměrně vzdálených oblastí a k utužování společenských kontaktů, výhodných i v době nouze potravních zdrojů. Dokladem i jakýmsi médiem společenské komunikace byl hromadný přísun kvalitních kamenných surovin. V gravettieniu (resp. pavlovienu) se poprvé setkáváme s naprostou převahou importovaných surovin i tam, kde se v blízkosti nacházely zdroje jiných vyhovujících silicítů. Staré exploatační a distribuční oblasti na okrajích pahorkatin jsou zcela opuštěny, příp. využívány jen zbytkem aurignacienských a szeletienských populací. Dokladem vzájemných kontaktů obyvatel obou biotopů by mohla být typicky szeletienská drasadla z rohovce od Krumlovského lesa, vyskytující se v některých sektorech sídliště Dolní Věstonice I (*Oliva 1996a*, obr. 7). Na rozdíl od spongolitu se totiž zmíněný rohovec v říčních nánosech pod Pavlovskými vrchy neobjevuje. Zvýšenou měrou jsou nyní využívány pouze zdroje radiolaritu v Bílých Karpatech, které ovšem vždy ležely mimo oblast paleolitického osídlení. Radiolarit dominuje ve svérázné gravettienské industrii z Milovic, vykazující určité typologické vztahy se středomořskou oblastí (*Oliva 1999a*), a v některých sektorech všech velkých pavlovienských sídlišť (Dolní Věstonice I, Pavlov I, Předmostí). Na klasické stanici u Dolních Věstonic se dokonce vyskytuje i v podobě depotů, tříděných podle červené či zelené barvy nerostu (*Oliva 2000b*, 39, dle údajů K. Absolona). S výjimkou Milovic ovšem na všech gravettienských stanicích převládá severský pazourek, přinášený z glacifluviálních uloženin ve Slezsku. Jeho celkové množství ani intenzitu využívání přitom neovlivňuje narůstající vzdálenost od zdrojů (*Oliva 1998b*). Ještě markantněji se to jeví u jurského silicitu z krakovské jury, který je zvlášť hojný v Pavlově I (spodní sektor 1956) a v Pavlově II. Zde se vyskytuje i v podobě nevytěžených jader, preparačních úštěpů a technických čepelí a třebaže pochází z největší vzdálenosti, vykazuje nejmenší intenzitu využití (*Oliva 1998b; 2001*). V Předmostí, takřkajíc „na půl cesty“ k výchozům, podkrakovský silicit téměř chybí. Z uvedeného vzniká dojem, jako by zásobování surovinami bylo výsledkem vnějších společenských kontaktů a celistvá forma přinášené suroviny vyvěrala z požadavků příjemců. Při transportu surovin vlastními silami by s narůstající vzdáleností nevyhnutelně klesalo její množství a zvyšovala by se její vytěženost. Orientaci v krajině nepochybně napomáhaly nápadné skalnaté kopce jako Pálava a izolované vyčnívající útvary jako odtěžená skaliska v Před-

mostí. Podle *J. Svobody (1999, 189)* mohl hřbet Pavlovských vrchů, připomínající mamutí hřbet, působit jako nějaký krajinný megasymbol. Právě u těchto přírodních majáků se nacházely nejrozsáhlejší a bezpochyby nejméně navštěvované tábory gravettienských lovců. Pouze na nich se pod vlivem složitějších sociálních interakcí plně rozvinuly převkypivé technické vymoženosti pavlovienu (vyspělá kostěná industrie, broušení kamene, keramika, textil) a známé projevy bohatého duchovního života. K těm kromě unikátních uměleckých předmětů patří i pohřby celých těl (Dolní Věstonice I, II) nebo jen jejich vybraných částí (Pavlov I, Brno II, Předmostí) do země, což vlastně představovalo výjimku z obvyklého pohřebního ritu. Na ústředních agregáčnických sídlištích se budovaly stabilní chýše (z nichž mnohé, zejména z Pavlova a z Dolních Věstonic I, ovšem zasluhují kritickou revizí, cf. *Oliva 2000b, 37–38*) a objevují se u nich rozsáhlé depozice velkých mamutích kostí. Jejich interpretace jako hromad kuchyňského odpadu se nevyrovnává s hojným výskytem řeznický nezajímavých kostí, jako jsou lebky, mandibuly, kly, izolované stoličky, pánve a lopatky. Někteří autoři proto v poslední době razí fantastickou myšlenku, že mamuti přirozeně hynuli přímo v prostoru sídlišt, kde se jejich mrtvolky postupně spotřebovávaly (*Péan 2000*). Domnívám se, že hromadění kostí mohlo souviset se snahou o symbolické uchování reprezentativních pozůstatků nejprestižnější lovné zvěře, která je vlastní lovcům v nejrůznějších koutech světa (*Oliva 1997b s lit.*).

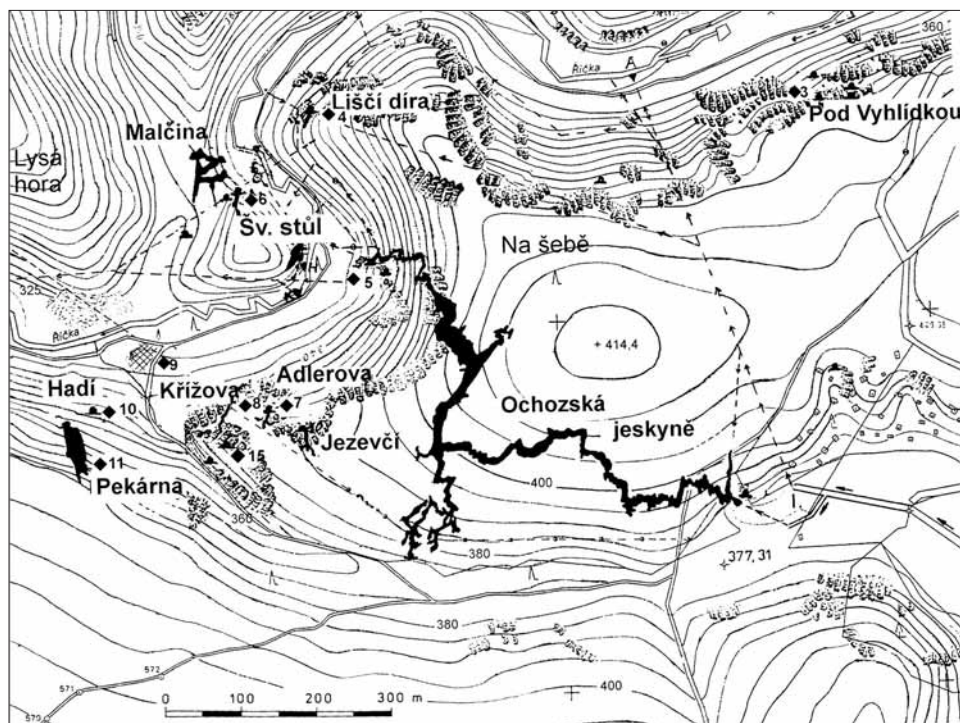
V síti říčních úvalů s možností snadné orientace tedy pavlovienci vytvořili komuničtě velmi bohatý kulturní systém založený na vnějších vztazích, a proto dlouhodobě neudržitelný. Zdá se, že nejvyspělejší a nejtypičtější jevy tohoto systému byly vskutku do značné míry podmíněny osídlením okolí větších řek, protože mimo oblast našeho pavlovienu a východoevropského gravettienu k obdobnému rozmachu kultury v tomto technokomplexu nedošlo a také vazba na velké vodní toky tam není zdaleka tak výrazná.

V. Epigravettien a epiaurignacien

Typ krajiny využívaný nositeli pavlovienu byl do té doby zcela opomíjen. To znamená, že na pahorkatinách poblíž rozvodních hřbetů mohly nadále přežívat kultury starší fáze mladého paleolitu. Do jejich světa, rozparcelovaného podle jednotlivých kulturních tradic, proniklo gravettienské osídlení sice jako nový prvek, ale vzhledem k rozdílnosti zájmových ekologických zón nemuselo jít o prvek příliš konkurenční. Při známém nedostatku absolutních dat ovšem nevíme, jak silné toto přetrvávání starších kultur bylo a které lokality sem časově zařadit. Horní aurignacké vrstvy ve Vedrovicích Ia a na Stránské skále však již leží v mladowürmské spraši, a mohou tedy být podobného stáří jako dolnorakouská aurignacká stanice Albendorf (kolem 25 tis. let: *Bachner et al. 1996, 116*) a tím současně s gravettienem. Pozdnímu szeletieniu by mohla patřit částečně stratifikovaná stanice u Rozdrojovic (okr. Brno–venkov) s velmi vyvinutým typologickým i surovinovým spektrem. Podobně jako v Pavlově II se na ní vyskytují nevytěžená čepelová jádra z krakovského silicitu (*Oliva 2001, obr. 21*). Ze staré sídelní oblasti jsou nadto známy industrie bizarně nevyvážených typologických spekter a úpadkové čepelové technologie, jež lze označit jako epiaurignacké (*Oliva 1996b*). Na střední Moravě, kde jde o mimořádně bohaté a rozsáhlé lokality (Určice, Ondratice II, Slatinice), v nich drtivě převládají rydla

a mezi surovinami křídový pazourek, jenž však dle A. Přichystala vesměs nepochází z našeho území. Na východomoravské stanici Lhotka (okr. Kroměříž) tvoří naopak asi 50 % nástrojů extrémně vyčnělá aurignacká škrabadla a v surovinách se vedle severského pazourku vydatně uplatňuje čokoládový sílex ze středního Polska. Jako reminiscence szeletieny se na střední Moravě a na Brněnsku se v těchto industriích objevují listovité hroty. Zmíněné soubory mají velmi blízké analogie v Langmannersdorfu v Dolním Rakousku a v Bocksteinu v jz. Německu, datované okolo 20 tis. let BP (*Hahn 1977*). Ještě nižší radiometrická data, 17–18 tis. let před dneškem, poskytlo loviště koní s několika aurignakoidními nástroji a exotickými surovinami na Stránské skále u Brna (*Svoboda 1991; Škrdla – Plch 1993*). Jiné soubory, podstatně drobnější a pocházející spíše z okolí různě vydatných vodotečí, navazují spíše na tradici gravettieny, i když i ty obsahují aurignakoidní prvky (např. *Svoboda 1994; Svoboda et al. 1994, 155 sq.*). Větší soubor artefaktů mladšího epigravettieny, většinou z pazourku, pochází z Brna–Vídeňské (dříve Koněvovy) ulice a je datován na $14\,450 \pm 90$ let před dneškem (*Valoch 1975*). Podobné datum poskytla bohatá lokalita u Stadic v sz. Čechách, nápadná drtivou převahou rydel nad škrabadly, depoty štípané industrie a jamkami různé velikosti s mamutími kostmi (*Vencl 1991*). I tyto naše dvě nejvýznamnější epigravettienké stanice leží nad vodním tokem, tedy v typické gravettienké poloze. Významné seskupení lokalit je již po léta zkoumáno v Pováží u Moravan nad Váhom a u Banky. Všechny zdejší stanice jsou střední velikosti a leží blíže řece než obě sídliště szeletieny v trati Dlhá a Rumné. V pozdně gravettské fázi byly zásobovány hlavně jihopolskými silicity, v epigravettieny místním radiolaritem (*Žakovská*). V úlovku se snad zpočátku ještě hojněji objevovala malá forma mamuta (Lopata I), později značně převládal sob (*Hromada 2000 s lit.*). V dolnorakouském Podunají leží důležitá lokalita Grubgraben, kde se vedle hrubé štípané industrie, připomínající francouzský badegoulien, objevují i nové technické jevy, předjímající následující epochu (jehly s ouškem, vrhač oštěpů?, provrtaný křemenný oblázek: *Brandtner 1996*).

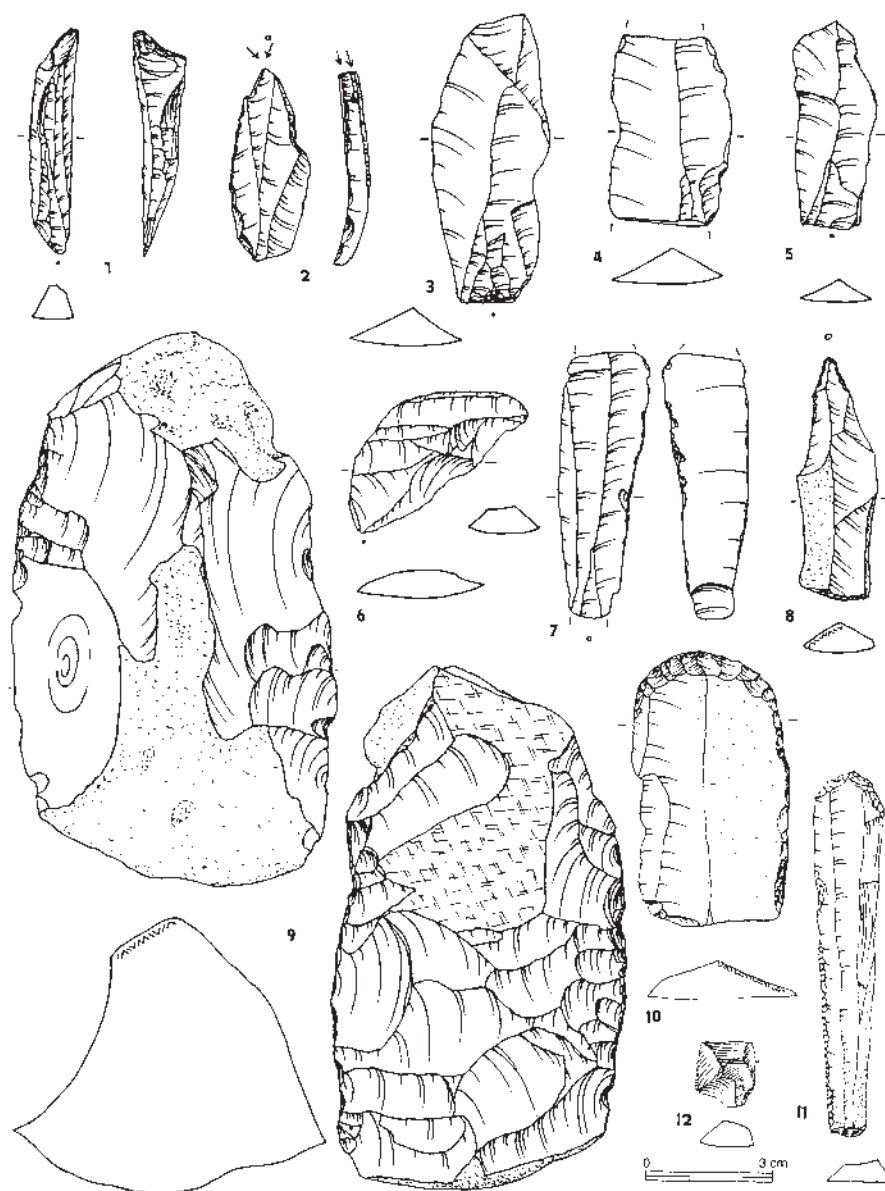
Je tedy zřejmé, že ani na vrcholu posledního zalednění a v době následujícího ústupu ledovců nebyly naše země vylidněny, pozůstatky z této doby jsou pouze méně nápadné a prozatím většinou nedostatečně datované. Po vyznění pavlovienu s jeho vysokou kulturou pokračují poblíž vodních toků skrovnější epigravettienké adaptace a ve starém předgravettském sídelním prostředí na okrajích pahorkatin se objevují rozsáhlé sídlení aglomerace epiaurignacienu. Leží však spíše v někdejších zásobovaných než zásobovatelských oblastech; místních zdrojů surovin si téměř nevšímají, i když epiaurignacká sídliště se někdy rozkládají v jejich blízkosti (Ondratice II u výchozů drahanského křemence, Brno–Kohoutovice na dohled od Stránské skály). Zájem o exploataci zdrojů atraktivních surovin ležících mimo osídlenou oblast (radiolarit, křišťál) opět ustupuje. Přísun slezského pazourku, zejména na střední Moravu, byl sice pravidelný, ale (na rozdíl od gravettieny) se s ním zacházelo poměrně hospodárně. Na sídliště se pravděpodobně dostával již v podobě upravených jader a polotovarů. Využívání krajiny v epiaurignacienu tedy bylo značně výběrové: z rozsáhlých sídelních aglomerací lze soudit na vydatné vytěžování potravních zdrojů, avšak místní zdroje kamenných surovin zůstávaly nadále opomíjeny. Orientace na jeden druh materiálu vzdáleného původu i značně jednostranná typologická náplň epiaurignacienu může odrážet jistou socioekonomickou přespecializovanost. Metaforicky bychom tento stav mohli označit za jakousi kulturní sklerózu, ohrožující další vývoj sledované civilizace v případě změny některé z komponent kulturního či přírodního prostředí.

Obr. 5. Stanice magdalénienu v jižní části Moravského krasu. Čísla lokalit odpovídají tab. 1. Karsologický podklad dle J. Himmela. — Fig. 5. Magdalénian stations in the southern part of the Moravian Karst. Site numbers match those in table I. Karstic basis after J. Himmel.

VI. Magdalénien

Někdy před 14 tisíci nekalibrovanými radiometrickými lety se stopy popsaných adaptací vytrácejí. V době konečného ústupu ledovců ze severoevropské roviny v pozdním glaciálu patrně náhle vymizely místní populace, vázané na dlouhodobý lokální vývoj, a uvolnily prostor expanzi západoevropského magdalénienu. Ten zpřetrhal dosavadní vazby ke krajině a na Moravě osídlil v podstatě jen oblast Moravského krasu, od středního paleolitu zcela opomíjenou. Izolovanost magdalénienských enkláv na východní hranici jeho rozšíření lze zčásti vysvětlit krátkým trváním této civilizace (mezi 13 a 10,5 tis. lety před dneškem, tj. pouze 1 a půl tisíce let), během něhož nedošlo k adaptaci na jiné typy prostředí. Současně to ovšem předpokládá, že příchod magdalénců byl velmi rychlý (snad ve dvou prostorově samostatných proudech: přes střední Německo do Čech a Podunajím na Moravu; cf. *Veňcl 1991b*, 93; 1995, 245; *Svoboda 2000*) a nezanechal stop jinde než v záhy osídlené krajině, připomínající preferované sídelní prostředí této kultury v její západoevropské kolébce. Analýza polohy magdalénienských stanic v Moravském krasu (tab. 1) ukázala, že osídlena byla jen údolí protékající po většinu roku vodním tokem (údolí Hádeckého potoka/Ričky v jižní části a Křtinského/Jedovnického potoka ve střední části) nebo ty jejich části, v nichž se propadaly toky z mimokrasového území (Sloupské údolí, Hradský

Obr. 6. Příklady exotických surovin moravského magdalénienu: 1 Pekárna, swięciechowski silicite, 2 Balcarka, radiolarit ze šterků Dunaje?, 3 Balcarka, radiolarit typu Szentgál, 4 Brno–Maloměřice, Borky I, bečovský křemenc, 5 Malá Drátenická, radiolarit typu Bakony?, 6–8 Ochozská, radiolarit typu Meczek?, 9 Adlerova, silicite z krakovské jury, 10–11 Býčí skála, silicite typu „čokoláda“, 12 Kůlna, vrstva 5, obsidián. Určil A. Přichystal, 12 podle K. Valocha (1988). — Fig. 6. Examples of exotic raw materials from the Moravian Magdalenian: 1 Pekárna, Swięciechów silicite, 2 Balcarka, radiolarite from Danube gravels?, 3 Balcarka, Szentgál type radiolarite, 4 Brno–Maloměřice, Borky I, Bečov quartzite, 5 Malá Drátenická, Bakony type radiolarite?, 6–8 Ochozská, Meczek type radiolarite?, 9 Adlerova, silicite from the Cracovian Jurassic system, 10–11 Býčí skála, „chocolate“ silicite, 12 Kůlna, layer 5, obsidian. Identified by A. Přichystal, 12 after K. Valoch (1988).

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
č.	lokality	katastr	region	nm.v.	r.v.	k toku	or.	r.vch.	plocha	nást./debit.	vr.	j.os.	dél.	kde	pol.	pozn./č. jesk.
1	Borky I	Brno-Maloměřice	BK/US	240	30	800	SZ		1500	600/800				a	af	BP
2	Občiny	Brno-Maloměřice	US	270	45	200	SZ			<10		b		a	cf	IXP
3	Pod vyhlídkou	Ochoz	MKJ	385	54	170	JZ	1x0,5	20	0/5	1	f	6	b	af	X 1413
4	Liščí díra	Ochoz	MKJ	335	12	70	SZ	2x1	15	1/0	1	bf	21	bc	b	A 1417
5	Ochozská	Ochoz	MKJ	327	4	80			100	384/2330	1			b	b	BKAL 1422
6	Švédův stůl	Ochoz	MKJ	334	11	40	SV	4x4	50	25/60	1	abf	30	ac	b	V 1419
7	Adlerova	Ochoz	MKJ	372	51	160	S	1,5x3,5	30	50/200	1	f	45	ac	b	KA 1425
8	Křížova	Ochoz	MKJ	350	29	140	S	3,5x3,5	40	70/350	2	bcf	37	c	b	KA 1424
9	Rozcestí	Ochoz	MKJ	324	1	10	-		20?	1/16				a	g	MP
10	Hadí	Mokrá	MKJ	347	26	120	S	3x2	50	100/450	2	bf	8	ac	d	K 1429
11	Pekárna	Mokrá	MKJ	360	40	140	S	18x6	800	4000/18000	3	abf	60	acd	d	BKAR 1428
12	Kůlnička	Mokrá	MKJ	364	51	60	SV	3,5x7	40	1/1	1?	f	25	cd	b	XX? 1433
13	Abri III	Mokrá	MKJ	389	80	230	SV		15	0/3	1			b	d	X 1450
14	Horní mlýn	Ochoz	MKJ	320	15	50	J		20?	4/11				a	a	P
15	Puklinová	Ochoz	MKJ	375	25	200	Z	0,7x1	6	1/1	f	3	bc	c		XH?
16	Lom I	Mokrá	MKJ	410	90	1000	-		40	11/41	1			a	e	SD
17	Lom V	Mokrá	MKJ	410	90	900	-		50	72/1076	1			a	e	MBSB
18	Macucha	Mokrá	MKJ	267	15	100	JV		200	3/73	f			a	g	XP
19	V Kolibkách	Jedovnice	MKM	461	33	200	JZ	1x1,5	200	12/110	2	f	25	abc	f	RK 1004
20	Žitného	Křtiny	MKM	414	32	200	S	3x2	100	550/2500	1	f	7	bc	a	K 1109
21	Nová Drátenická	Březina	MKM	393	12	70	-		15	11/16	1			e	b	KRU?ZL 1119
22	Výpustek	Březina	MKM	384	11	90	SV			2/10		b?f		b		XZK?A?V 1131
23	Vincova	Habrůvka	MKM	396	15	20	JV	3x3,5	4	2/13			5	c	b	K 1105
24	Býčí skála	Habrůvka	MKM	306	1	200	J	?	300	1000/5700	1?	a?f	310	e	a	KAUMVL 1185
25	Barová	Habrůvka	MKM	346	43	150	J	?	50?	6/?	2	bdf		b	a	ML 1191
26	Jáchymka	Babice	MKM	305	12	30	SV+			<20	f			a		MZK?V 1215
27	Kůlna	Sloup	MKSP	464	4	150	J	26x10	1000	300/?	2	acdf	87	acd	a	RKAHV 31
28	Šošůvská	Šošůvka	MKSP	472	6	200			15	1/0	1			e	a	KUL 25/V
29	Sedmnáctka	Suchdol	MKSP	421	16	1400	JZ	12x6		3/7+	f	f	170	b?c	c	K?Z 142
30	Osmnáctka	Suchdol	MKSP	419	14	1400	SZ	8x7		1/3+	f	f	35	b?c	c	K?Z 143
31	Michalka	Lipovec	MKSS	469	4	550	SV	7x2		1/150	f	f	80	cd	b	XMK?H? 561
32	Balcarka	Ostrov	MKSS	460	13	100	S	5x6	150	130/210	1	a?f	35	c	ad	GKH?VL 597
33	Srnčí	Vilémovice	MKSS	476	58	1600	JZ	2x1,2		<10	1?	f	40	cd	a/b	XX? 618
34	Kravská	Vilémovice	MKSS	424	4	1700	SV	10x4		0/3	f	f	32		a/b	XZN 626
35	Verunčina	Vilémovice	MKSS	422	7	1800	V	1x1	8	57/273	1	f	8	cd	a/b	GK 619
36	Košská jáma	Suchdol	MKSS	358	20	370	JV	1,5x5	100?	5/7	1?	f	200	cde	d	XXV 692
37	Rytířská	Lažánky	MKSS	386	46	450	SV	16x12		40/80	1?	bf	50	cd	c	KA 700
38	Kateřinská	Suchdol	MKSS	345	8	300	JZ	12x18		<10	f	f	120	c	c	XX?L 694
39	Sklep	Vratkov	BOK	467	26	200	S	2,7x2,1		5	f	f	14	c?	ad	XX?
40	Průchodice	Ludmírov	KK	515	69	500	SV	4x4	30	1/1	f	f	18	c		X
41	Kobylanka	Hranice	MB	335	85	1000	SZ		10000	500/2500				ab?	de	XSBP

Tab. 1. Schematizovaný přehled sídlišť moravského magdalénieniu. 1 číslo, 2 stanice, 3 katastr, 4 mikroregion: BK Brněnská kotlina, US údolí Svitavy, MKJ jižní část Moravského krasu – údolí Hádeckého potoka a Řičky, MKM střední část Moravského krasu – údolí Jedovnického a Křtinského potoka, MKSP severní část Moravského krasu – Sloupské údolí a Pustý žleb, MKSS severní část Moravského krasu – Hradský, Ostrovský a Suchý žleb, BOK Boskovický kras, KK Konicický kras, MB Moravská brána, 5 nadmořská výška, 6 relativní výška, 7 vzdálenost k současnému vodnímu toku v m, 8 sklon plochy či orientace vchodu ke světovým stranám, 9 šířka a výška vchodu, 10 přibližný či předpokládaný rozsah osídlené plochy, 11 počet štípané industrie (celkově či nástroje/jádra s neretušovanou debitáží), 12 počet zaznamenaných poloh magdalénieniu, 13 stopy jiného osídlení: a střední paleolit, b starší fáze mladého paleolitu, c gravettien, d pozdní paleolit, e mezolit, f neolit a dále, 14 předpokládaná délka jeskyně v hlavním směru v době mgd. osídlení, 15 osídlená část: a pod širým nebem, b pod skálou či převisem, c v jeskynním vchodu, d v přední osvětlené části jeskyně, e v zadní části jeskyně, 16 poloha stanice v terénu: a v rozšířené části údolí, b v údolí obvyklého tvaru, c v úzkém a strmém úseku údolí, d v klínu mezi dvěma údolími, e plošina nad údolím, f na výběžku do údolí, g na údolním dně. 17 poznámka a souč. číslo jeskyně: X nejistá kulturní příslušnost, K kostěná či parohová industrie, A umění, H antropologický nález, M převaha kamenných surovin místního či blízkého původu, B výrazná převaha rydel nad škrabady, G výrazná převaha škrabadel nad rydly, R radiometrická data, I intruze v povrchových sběrech jiné paleolitické kultury, P povrchové sběry, V více přirozených průchozích vchodů (rozměry se vztahují k hlavním), U dnešní vchod je umělý či rozšířený, L pokračuje jeskynním labyrintem bez vztahu k osídlení, D deprese ve škrabovém poli, Z nejasná lokalizace nálezů v rámci jeskyně, N sporná lokalita. V každém údolí jsou naleziště řazena pospádu.

a Ostrovský žleb v sev. části krasu). Předpokládáme, že dnešní průběh vodních toků se od situace na sklonku pleistocénu příliš nelišil. Voda, která je v krasových oblastech vzácností, představovala nezbytnou podmínku i pro krátkodobý pobyt lidí a současně přitahovala stáda zvěře. V těchto místech se nacházejí všechna důležitější sídliště a zpravidla tu využívají prostornějších portálových jeskyň (Kůlna, Balcarka, Pekárna). Jeden z největších souborů pochází i z malé portálové jeskyňky Žitného u Křtin. Z uvedených velkých stanic situovaných ve vchodových partiích jeskyní je pouze vchod jeskyně Kůlny otevřen k jihu, jeden směřuje k západu a dva dokonce k severu (Pekárna a Žitného). Orientace vchodu tedy měla jen podružný význam. Zcela bezvýznamná je potom u jeskyní obydlených v odlehklých prostorách (Šošůvská, Býčí skála, Nová Drátenická, Výпустek). Z těch mezi velké stanice patří pouze Býčí skála, osídlená v Jižní a Severní odbočce cca 90 m od vchodu, kde je teplotně příhodné mikroklima. Celá jeskyně poskytuje vydatné zdroje rohovců, masově zde štípaných, a na jejím tehdejší konci se nacházelo jezero nezamrzající vody. Další podmínkou osídlení je pohodlný přístup. Čím více podmínek – přibližně v uvedeném pořadí důležitosti – bylo splněno, s tím vydatnějšími stopami osídlení se v jeskyních setkáváme. Nad suchými úseky krasových žlebů leží jen stanice s chudým nebo pochybným inventářem, a to i když jde o rozlehlé jeskyně s obrovským portálem. Sem patří především Rytířská jeskyně vysoko ve svahu Suchého žlebu, k níž je navíc velmi strmý přístup. Nejvíce lokalit se nachází v jižní části Moravského krasu, jenž měl navíc přednost nejmenší nadmořské výšky a blízkosti jihomoravských nížin. Všechny tamější jeskyně se stopami magdalénského osídlení (Pekárna, Křížova, Adlerova, Švédův stůl, Kůlnička) ovšem skýtaly velmi pohostinné prostory s poměrně velkými portály a snadným přístupem. Netřeba zdůrazňovat, že rozsáhlé jeskyně typu Pekárny jsou nezbytné jen pro zakládání stabilních tábořišť, nikoliv pro přechodný pobyt několika lovců. Vedle jeskynních stanic se pouze v jižní části Moravského krasu nacházejí i sídliště u paty skal (před jeskyní Ochozskou a Hadí) a drobné stopy pobytů pod širým nebem. Některé z nich leží v údolí, ty důležitější a moderně zkoumané už na jižním okraji vápencové plošiny u Mokré. K jejich objevu ovšem došlo jen proto, že se nacházejí ve sledované těžební zóně velkolomu (*Škrdla – Kos – Přichystal 1999; Škrdla 2001*). Pod kopcem Hády, tvořícím jižní výběžek Moravského krasu, se na terase nad řekou Svitavou rozkládá jedna ze dvou bohatých povrchových stanic moravského magdalénienu (Brno–Maloměřice – Borky I: *Valoch 1963*). O kulturní příslušnost druhého velkého souboru z Hranic v Moravské bráně se nadto dosud vedou spory.

V jeskynních stanicích se naštěstí dobře dochoval osteologický materiál, který se také stal předmětem četných paleontologických studií. Faunu z obou velkých sídlišť pod širým nebem naproti tomu neznáme. V Sasku a Durynsku na otevřených sídlištích jednoznačně převládaly pozůstatky koní, zatímco ve vnitřních prostorách tamních i našich jeskyň se nejčastěji setkáváme s kostmi sobů (*Musil 1958; 1974a*). V nejstarší vrstvě magdalénienu jeskyně Pekárny (*i*), která leží ještě v písčité spraši, však převládají zbytky koně, hojně i v prostřední vrstvě *h* a ubývající v nejmladší magdalénské vrstvě *g* (*Absolon – Czižek 1927–28, 128*). Je těžko rozhodnout, zda v tomto případě jde o sezónní či situační záležitost nebo zda se jedná o pozůstatek výhodné adaptace na lov koní (jako nejčastěji přítomné velké kořisti) v době původní magdalénské expanze. Pozůstatky koní převládají i na nejstarší lokalitě středoevropského magdalénienu v jeskyni Maszycka v krakovském krasu (*Lasota–Moskalewska 1993*). Koňské kosti se však často objevují i v okolí ohnišť na nedatovaném sídlišti hluboko v nitru Býčí skály, kde bychom *a priori* předpokládali

převážně zimní osídlení (*Kříž 1892*, 550; *Svoboda 1999*, 228). Stav prořezávání zubů v sobích mandibulách z Pekárny naznačuje, že jde o zimní úlovek (*Berke 1992*), a k podobnému závěru dospěl po celkovém rozboru fauny i *R. Musil (1958, 14)*. I ze sídelních důvodů se zdá přirozené, že vnitřky jeskyň byly obývány především v zimě, zatímco v létě se více využívaly prostory před jeskyněmi a stanoviště v otevřeném terénu. V předpolí jeskyně Pekárny (výzkumy B. Klímy), před sousední jeskyňkou Hadí i na otevřeném sídlišti před jeskyní Ochozskou (výzkum K. Valocha) namísto sobů převládají koně (*Musil 1958, 11; 1961; 1974b*). Podle *G. Wenigera (1982, 195 sq.)* byl kůň spíše letním úlovkem, oproti zajícům a jiné kožešinové zvěři, kterou bylo užitečnější lovit v zimě. S tím by opět souvisel podstatně vyšší výskyt zaječích kostí uvnitř jeskyně Pekárny (kde s 37 % převládá dokonce i nad sobem – 28 %) než v prostoru před vchodem (*Musil 1958, 14; 1974b*). Také v jeskyni Maszycka u Krakova jsou pozůstatky sobů a zajíců častější uvnitř než na terase před vchodem (*Lasota–Moskalewska 1993*). Rozbor přírůstků skloviny na sobích zubech naznačuje, že lov probíhal hlavně na přelomu podzimu a zimy (*Kierdorf 1993*). Zvláštností je nález asi 12 tisíc ptačích kostí (hlavně z bělokura rousného a horského) ve vstupní prostora jeskyně Balcarky, velmi hojně se tu vyskytuje i polární liška a zajíc běláček (*Knies 1900*). Z velkých zvířat převládá sob, zastoupený i množstvím rozbitých lebek. Dlouhé zvířecí kosti jsou na magdalénienských stanicích vždy značně tříštěné, zřejmě při vybírání morku. Větší akumulace celistvých kostí, jaké provázejí velká sídliště pavlovienu, se v magdalénienu již neobjevují, ač úlovek byl zpravidla na sídliště přinášeno skoro celý a pak teprve dělen (*Musil 1958*). Z toho by bylo možno usuzovat mj. i to, že symbolický význam uchovávání reprezentativních pozůstatků zvěře zde nenabyl tak výrazné podoby jako v kultuře lovců mamutů.

Na rozdíl od pavlovienu se mění i hospodaření s kamennými surovinami. Opět se začínají využívat tradiční zdroje rohovců a křemenců, pokud neleží daleko od sídelních oblastí. Na Moravě se to týká spongolitu z údolí Svitavy (10–15 km od Moravského krasu) a lokálních rohovců od Rudic, Olomučan a z Býčí skály, v Čechách především bečovského křemence. Značná kapacita dílen v Býčí skále a v Bečově však zdaleka neodpovídá skrovným dokladům šíření těchto technologicky velmi kvalitních materiálů. Pouze v několika drobných souborech z krátkodobých tábořišť pod širým nebem převládají lokální suroviny nad importovaným pazourkem. Největší z nich pochází z polohy „V Kolíbkách“ nad Rudickým propadáním (*Svoboda et al. 1995*). Ze zdrojů vzdálenějších a situovaných mimo sídelní oblast jsou využívány jen nejatraktivnější materiály, jako radiolarit z Bílých Karpat a křišťál z Českomoravské vrchoviny, hojný zejména v Žitného jeskyni u Křtin. Největší objem surovin byl i nadále přinášeno z glaciálu uloženin ve Slezsku. I v této zásobovací oblasti však stopy magdalénienu s jedinou výjimkou chybí (Cyprzanów v Horním Slezsku). Podstatně méně surovin pochází z výchozů velmi kvalitních jurských silicitů u Krakova a ve Svatokřížských horách ve středním Polsku, kde je magdalénienské osídlení četnější (*Kozłowski 1989*). První z nich se vyskytuje na moravských stanicích pravidelně, ale zachází se s ním mnohem úsporněji než v pavlovienu. Na řadě stanic se objevil i středopolský sílex typu „čokoláda“ (obr. 6: 10–11) a v Pekárně se vyskytla i podhřebenová čepel ze swięciechówského tečkovaného silicitu (obr. 6: 1). Vztahy k východnímu epigravettienskému prostředí dokládá ojedinělý úštěpek obsidiánu z jeskyně Kůlny (obr. 6: 12), čepel z radiolaritu typu Szentgál z Balcarky (obr. 6: 3), vrták, několik čepelí a úštěpků z radiolaritu blízkého typu Meczek z Ochozské (obr. 6: 6–8) a snad i ojedinělý

nález čepele z exotického světlého radiolaritu typu Bakony (?) z jeskyně Malá Drátenická (obr. 6: 5; za určení všech uvedených vzorků děkuji A. Přichystalovi). Zpracování kamených inventářů moravského magdalénieniu podle jednotlivých surovin a výrobních etap je sice teprve v počátcích, ale už z letmé examinace a prvních důkladnějších studií je zřejmé, že hospodaření se surovinou bylo mnohem ekonomičtější než v gravettieniu a více odpovídá naší logice (Oliva 1995; Voláková 2001). Vhodné silicity se přinášely v podobě upravených jader, polotovarů nebo hotových nástrojů, což se projevuje např. mizivým počtem dekortikačních ústěpů. Jádra z těchto materiálů bývají vytěženější a větší část polotovarů transformována na retušované nástroje. Jedinou výjimku by mohl představovat kuriozní nález z předpolí Adlerovy jeskyně (Valoch 1960), nyní interpretovaný jako připravené jádro. Patinovaný artefakt z podkrakovského silicitu (det. A. Přichystal) je jako výchozí forma čepelové těžby utvářen velmi nevýhodně (obr. 6: 9) a ani jeho původ nelze považovat za zcela spolehlivý, protože jeho nálezce Fr. Prorok se stával obětí různých žertovných podvrhů (cf. Skutil – Prorok 1949). Převaha importovaných surovin ze severu (spolu s baltským jantarem), ale i východu (radiolarit, ojedl. obsidián) a západu (křišťál, v Brně–Borkách též bečovský křemenec: obr. 6: 4) svědčí o mnohem rozsáhlejší akčním rádiu, než by se mohlo zdát z koncentrace téměř všech stanic do mikroregionu Moravského krasu. U vzácných vzorků velmi vzdáleného původu se zřejmě jednalo o postupné předávání, zatímco dominantní pazourky, transportované v odlehčené podobě, dovolují uvažovat o větším podílu přímých výprav. Ty je nutno předpokládat hlavně tam, kde se zdroje používaných surovin nacházely v oblasti bez vlastního stabilního osídlení (Bílé Karpaty, Českomoravská vrchovina). Takové výpravy se ovšem podnikaly především za potravou, tj. za stády migrující zvěře, a suroviny představovaly jen jejich vedlejší přínos („embedded procurement“ dle Binforda 1979, 260). V každém případě muselo jít o rychlé přesuny menších skupin, bez delších pobytů na trase, protože ty by zanechaly výraznější stopy. O těchto přesunech mohou vydávat svědectví drobné nálezy v jeskyňkách severomoravského krasu (Průchodice u Ludmírova, Jezevčí jeskyně u Kadeřína?, Zkamenělý zámek u Litovle?). V otevřeném terénu nelze tak mizivé pozůstatky dost dobře vystopovat, a proto nevíme, nakolik byly pro tyto rychlé přesuny využívány i mimokrasové oblasti, např. velká říční údolí. Ojedinelá rozlehlá stanice u Hranic v Moravské bráně se od magdalénieniu Moravského krasu odlišuje (Klíma 1951; Neruda – Kostrhun 2002). O pohybech západním a východním směrem v každém případě svědčí přinášení křišťálů z Českomoravské vrchoviny a karpatských radiolaritů. V jeskyni Kůlně se našly schránky měkkýšů, žijících v řece Moravě 60 km k východu (Valoch 1992, 199). O využívání bohatého biotopu jihomoravských nížin není dokladů. Na jižní Moravě se totiž žádný atraktivní materiál nenacházel, takže případné kontakty s touto oblastí není čím doložit. Rohovce typu Krumlovský les, které se v omezené míře vyskytují na některých stanicích, lze nasbírat i pod kopcem Hády na samé jižní hranici Moravského krasu. Nejjižněji leží několik drobných stanic v mokerském lomu a ani z nich se neotvírá pohled do nížiny, takže souvisejí spíše s bohatým osídlením blízkého údolí Říčky. Dokladem styků s magdalénienem české kotliny jsou křišťálové a radiolaritové artefakty z českých lokalit, pokud ovšem pocházejí z moravských (a ne třeba alpských) zdrojů. V Hostimi je křišťál zastoupen 50 a radiolarit 22 kusy (Vencl 1995, 117). Ojedinelý kontakt v opačném směru dokládá jen čepel z bečovského křemence (obr. 6: 4) v Brně–Borkách I (Malina 1970). Bavorský plattensilex uváděný spolu s obsidiánem z jeskyně Pekárny (Svoboda 1999, 233; 2000, 185) pochází ovšem z neolitických

vrstev (Klíma 1974, 29). Rozlehlé vrchoviny však asi intenzivnějším stykům bránily přece jen víc než vyšší horské hřebeny, překonatelné za jediný den (Svoboda 1999, 221; 2000). Překonatelnost užšího hřebene Krušných hor však není vhodným příkladem, protože hlavní komunikační cesta zde bezpochyby směřovala podél toku Labe. Proto má český magdalénien víc společných rysů s Durynskem než s Moravou (Vencl 1991b; 1995, 244–247). Stejně jako ve středním Německu převažují i v Čechách otevřená sídliště (10 z 15), i když téměř polovina známých lokalit je soustředěna na plochu 30 km² v západní části Českého krasu. Další čtyři stanice leží v klimaticky velmi příznivém povodí Ohře a 2 nejvýše položené v jižních Čechách u Putimi (375 m) a Lhoty (400 m). I v Čechách se zachovává výrazná vazba na vodní toky (Vencl 1995, 239 sq.). Středoněmecká, česká i moravská sídelní oblast jsou daleko strukturovanější než magdalénien v Polsku, kde jsou jeho časově i prostorově rozrůzněné projevy zřejmě výsledkem ojedinělých průniků v různých dobách (M. Lorblanchet a J. Kozłowski v diskusi in: Kozłowski 1989, 51–52).

VII. Závěr

Z podaného přehledu kulturní geografie našeho mladého paleolitu vyplývá, že vodítka využívání toho kterého typu krajiny byla proměnlivá a ne vždy pouze ekonomická. Ve starší fázi využívají všechny tři paralelní technokomplexy prostředí téhož typu, ale v různých územích. Způsob využívání přírodních zdrojů je tedy určen ekonomicky, ale konkrétní poloha využívaného území spíše kulturně. Ve středním úseku mladého paleolitu se rozšířilo využívání biotopu říčních údolí, výhodného jak z hlediska obživy (hlavně pro lov mamutů, který ovšem představoval nejnáročnější alternativu), tak i pro dálkovou meziskupinovou komunikaci. Tím se tato ekonomicky prospěšná adaptace stala opět i věcí kulturního výběru. Obě rozdílné strategie přežívají bok po boku i po odeznění vrcholné civilizace „lovců mamutů“ a drsnému klimatu posledního pleniglaciálu dokáží čelit v tradičně rozdílných ekologických zónách. K vymizení epiaurignacké adaptace mohla přispět jistá přespecializovanost, jež se odrážela v orientaci na vzdálené zdroje surovin a ve velmi nevyvážených typologických spektrech, vyvěrající opět spíše ze společenských než z ekologicko-ekonomických příčin. Proniknuvší magdalénien potom bez návaznosti na předchozí místní vývoj osídlil jen oblast, kterou tradičně preferoval, a okolní krajinu pragmaticky využíval jen k rychlým přesunům za sezónními zdroji. Teprve během krátké epizody pozdního paleolitu se osídlení zmocňuje okolní krajiny alespoň tím, že do ní proniká podél drobnějších vodních toků a více si všímá místních zdrojů surovin.

Pohyby skupin a zprostředkované kontakty (aniž by bylo možno spolehlivě odlišit první od druhých) lze sledovat takřka výhradně dle pohybu kamenných surovin. Již v tom tkví určitá možnost zkreslení, protože kamenné materiály jistě nebyly jediné, jež se šířily, nýbrž jen ty nejtrvanlivější, a proto nejčitelnější. Další zkreslení vyplývá z nerovnoměrného zájmu o jednotlivé suroviny a hlavně z nerovnoměrného rozmístění zdrojů surovin vskutku atraktivních a preferovaných. Ryze pozitivistický přístup, pokud upřednostňuje výsledky zdánlivě nespochybnitelných přírodovědných analýz a není korigován domýšlením všech souvislostí a analogií, by zde snadno mohl vyústit v pseudoexaktní obraz skutečnosti. Ve všech dobách lze např. snadno doložit kontakty severním směrem, kde se nacházely zdroje

kvalitních a pěkných polských silexů, zatímco o komunikaci opačným směrem nemá co vypovídat. Komunikaci v rovnoběžkovém směru dokládají většinou exkluzivní materiály z oblastí souvisle neosídlených (karpatský radiolarit, křišťál) nebo ležících ve vzdálených oblastech často jiného kulturního okruhu (obsidiány, limnosilicity, skelné porfyry, exotické radiolarity atd.). To spolu s přibližně poledníkovou orientací údolí hlavních moravských řek způsobilo, že severojižní styky se na Moravě častěji pohybovaly v rámci stejné kultury než kontakty ve směru východním, vesměs interkulturní. Importy jihoněmeckých surovin do Čech, většinou až pozdní, ovšem vycházely převážně ze stejnorodého kulturního prostředí.

Práce vznikla v rámci grantu GA ČR 404/02/1038.

LITERATURA

- Absolon, K. – Czižek, K. 1927–28:* Die paläolithische Erforschung der Pekárna–Höhle in Mähren, *Časopis Moravského zemského musea* 25, 112–200.
- Bachner, M. – Mateiciucová, I. – Trnka, G. 1996:* Die Spätaurignacien–Station Albendorf im Pulkautal, NÖ. In: *J. Svoboda (ed.) 1996*, 93–119.
- Berke, H. 1989:* Archaeozoology and site catchment in the Magdalenian: Solutré, Petersfels, Pekárna cave, Kniegrotte, *Early Man News* 14, 15–31.
- Binford, L. 1979:* Organisation and formation processes. Looking at curated technologies, *Journal of Anthropological Research* 35, 255–273.
- Brandtner, F. 1996:* Zur geostratigraphischen und kulturellen Zuordnung der Paläolithstation Grubgraben bei Kammern, NÖ. In: *J. Svoboda (ed.) 1996*, 121–145.
- Féblot–Augustins, J. 1997:* Middle and Upper Paleolithic Raw Material Transfers in Western and Central Europe: assessing the pace of change, *Journal of Middle Atlantic Archaeology* 13, 57–90.
- Fridrich, J. 1972:* Paleolitické osídlení v Bečově, o. Most, *Archeologické rozhledy* 24, 249–248.
- 1993: Listovité hroty v Čechách, *Archeologické rozhledy* 45, 173–184.
- Gladilin, V. N. – Demidenko, Yu. E. 1989:* Upper Palaeolithic Stone Tool complexes from Korolevo, *Anthropologie* 27, 143–178.
- Hahn, J. 1977:* Aurignacien, das ältere Jungpaläolithikum in Mittel– und Osteuropa. *Fundamenta* A9. Köln.
- Hromada, J. 2000:* Moravany nad Váhom. Táboriská lovcov mamutov na Pováží. Bratislava, AÚ SAV.
- Kierdorf, H. 1993:* Determination of the season of death by cementum analysis on reindeer teeth from the Maszycka cave. In: *Kozłowski et al. 1993*, 228–230.
- Klíma, B. 1951:* Nové nálezy na paleolitické stanici u Hranic, *Acta Musei Moraviae – scientiae sociales* 36, 102–118.
- 1974: Archeologický výzkum plošiny před jeskyní Pekárnou. Studie AÚ ČSAV. Praha.
- Knies, J. 1900:* Pravěké nálezy jeskyní Balcarovy skály u Ostrova na vysočině drahanské, *Věstník klubu přírodovědeckého v Prostějově* 3, 31–81.
- Kozłowski, J. K. 1965:* Studia nad zróżnicowaniem kulturowym w paleolicie górny Europei środkowej. Kraków, Uniwersytet Jagielloński.
- 1989: Le Magdalénien en Pologne. In: J.–Ph. Rigaud (ed.), *Le Magdalénien en Europe*. ERAUL 38, Liège, 31–49.
- Kozłowski, S. K. et al. 1993:* Maszycka cave. A Magdalenian site in southern Poland, *Jahrbuch des RGKM* 40, 115–252.
- Kříž, M. 1892:* Die Höhlen in den Mährischen Devonkalken und ihre Vorzeit, *Jahrbuch der k. k. geolog. Reichsanstalt*, Band 41, Heft 3, 464–626.
- Lasota–Moskalewska, A. 1993:* Animal remains from Maszycka cave. In: *S. K. Kozłowski et al. 1993*, 231–240.
- Ložek, V. 1994:* Vývoj přírody a podnebí. In: *Svoboda et al. 1994*, 17–25.
- 1996: Pleistocene Paleoenvironments. In: *Svoboda (ed.) 1996*, 15–36.

- Malina, J. 1970:* Die jungpaläolithische steinindustrie aus Mähren, ihre Rohstoffe und ihre Patina, *Acta Praehistorica et Archaeologica* 1, 157–173.
- Musil, R. 1958:* Fauna moravských magdalénských stanic, *Anthropozoikum* VII, 1957, 7–26.
- 1961: Magdalénská fauna Hadí jeskyně, *Acta Musei Moraviae – scientiae naturales* 46, 51–65.
 - 1974a: Tiergesellschaft der Kniegrotte. In: R. Feustel, *Die Kniegrotte*, Weimar, 30–95.
 - 1974b: Faunistické společenstvo z výkopů před jeskyní Pekárnou. In: *Klíma 1974*, 19–20.
 - 1999: Životní prostředí v posledním glaciálu na území Moravy, *Acta Musei Moraviae – scientiae naturales* 84, 161–186.
 - 2000: Hunting in Central Europe at the End of the Last Glacial. In: C. Bellier – P. Catelain – M. Otte (eds.), *La chasse dans la Préhistoire. Actes du colloque int. Treignes 1990. Anthropologie et préhistoire* 111, *Artefacts* 8, *ERAUL* 51, Liège – Bruxelles – Treignes, 233–236.
- Neruda, P. 2001:* Využití surovin v taubachienu z jeskyně Kůlny (vrstva 11), *Acta Musei Moraviae – scientiae sociales* 86, 3–25.
- Neruda, P. – Kostrhun, P. 2002:* Hranice – Velká Kobylanka, Mladopaleolitická stanice v Moravské bráně. *Acta Musei Moraviae – scientiae sociales* 87, 105–156.
- Nerudová, Z. 1997:* K využití cizích surovin v szeletieniu na Moravě, *Acta Musei Moraviae – scientiae sociales* 82, 79–86.
- 1999: K otázkám výroby levalloiských hrotů v bohunicieniu, *Acta Musei Moraviae – scientiae sociales* 84, 27–41.
- Nerudová, Z. – Přichystal, A. 2001:* Nálezy ojedinělých listovitých hrotů z Moravy a Čech, *Archeologické rozhledy* 53, 343–347.
- Oliva, M. 1979:* Die Herkunft des Szeletien im Lichte neuer Funde von Jezeřany, *Acta Musei Moraviae – scientiae sociales* 64, 45–78.
- 1981: Die Bohunicien-Station bei Podolí (Bez.: Brno-Land) und ihre Stellung im beginnenden Jungpaläolithikum, *Acta Musei Moraviae – scientiae sociales* 66, 7–45.
 - 1984: Technologie a použité suroviny štípané industrie moravského aurignacienu, *Archeologické rozhledy* 36, 601–628.
 - 1986: Starší doba kamenná (paleolit). In: P. Košťálek (ed.), *Pravěk Třebíčska*, Brno – Třebíč, 31–56.
 - 1987: Aurignacien na Moravě. *Studie Muzea Kroměřížska '87*. Kroměříž.
 - 1988: Role levalloiské techniky a listovitých hrotů ve starší fázi mladého paleolitu na Moravě, *Acta Musei Moraviae – scientiae sociales* 73, 3–13.
 - 1991: The Micoquian Open-air site of Ráječko I (distr. of Blansko). The Land-use in the Moravian Middle Paleolithic, *Anthropologie* 29, 29–38.
 - 1992: The Szeletian occupation of Moravia, Bohemia and Slovakia, *Acta Musei Moraviae – scientiae sociales* 77, 35–58.
 - 1994: La Géographie de l'occupation paléolithique en pays Tchèques et le problème de l'adaptation aux régions montagneuses, *Preistoria Alpina* 28 (1992), 165–176.
 - 1995: Das Paläolithikum aus der Býčí skála-Höhle, *Pravěk NŘ* 5, 25–38.
 - 1996a: Prehistoric exploitation and utilisation of the Krumlovský les hornstone. In: *J. Svoboda (ed.) 1996*, 49–66.
 - 1996b: Epiaurignacien en Moravie: le changement économique pendant le deuxième interpleniglaciaire wurmien. In: XIII Int. Congress of prehist. and protohist. sciences. *Colloquia. 6 – the Upper Palaeolithic*, Forlì, 69–81.
 - 1997a: O lidech a mamutech. K paletnologii moravského gravettieniu, *Archeologické rozhledy* 49, 407–438.
 - 1997b: Pavlovienská sídliště u Předmostí. K otázce lovu mamutů v mladém paleolitu, *Acta Musei Moraviae – scientiae sociales* 82, 3–64.
 - 1998a: Geografie moravského gravettieniu, *Památky archeologické* 89, 39–63
 - 1998b: K ekonomii surovin štípané industrie moravského gravettieniu, *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity* M3, 9–33.
 - 1999a: L'industrie lithique du secteur G à Milovice (Moravie du sud) et le faciès „méditerranéen“ du Gravettien morave. In: D. Sacchi (ed.), *Les faciès leptolithiques du Nord-Ouest Méditerranéen: Milieux naturels et culturels. XXIVè Congrès Préhist. de France, Carcassonne 1994, Paris, SPF*, 139–150.
 - 1999b: Some thoughts on the Pavlovia adaptations and their alternatives, *Acta praehistorica leiden-sia* 31, 219–229.

- Oliva, M. 2000a:* Le Paléolithique moyen en Moravie: les industries lithiques et leurs matières premières. In: A. Ronen – M. Weinstein–Evron (eds.), *Toward Modern Humans, Yabrudian and Micoquian*. BAR int. ser. 850, Oxford, 61–76.
- *2000b:* Gravettienská sídliště u Dolních Věstonic, *Acta Musei Moraviae – scientiae sociales* 85, 29–108.
- *2001:* Gravettienská sídliště u Pavlova. K otázce využívání silicitů krakovské jury, *Acta Musei Moraviae – scientiae sociales* 86, 45–99.
- Péan, S. 2001:* Comportements de subsistence au Gravettien en Europe centrale. *Doktorská dizertace*, IPH, Paris.
- Schönweiß, W. – Werner, H.–J. 1986:* Ein Fundplatz des Szeletien bei Regensburg, *Archäologisches Korrespondenzblatt* 16, 7–12.
- Škutil, J. – Prorok, F. 1949:* Někteří dosud neznámé jeskynní paleolitické nálezy z Moravského krasu, *Československý kras* 2, 23–29.
- Svoboda, J. 1980:* Křemencová industrie z Ondratíc. *Studie AÚ IX/1*. Brno.
- *1991:* Stránská skála. Výsledky výzkumu v letech 1985–1987, *Památky archeologické* 82, 5–47.
- *1994:* The upper palaeolithic settlement of the Vyškov gate: regional survey, 1988–1992, *Památky archeologické* 85, 18–34.
- *1999:* Čas lovců. Dějiny paleolitu, zvláště na Moravě. Brno, AÚ AV ČR.
- *2000:* The Eastern Magdalenian: Hunters, Landscapes, and Caves. In: G. L. Peterkin – H. A. Price (eds.), *Regional Approaches to Adaptation in Late Pleistocene Western Europe*. BAR int. series 896, Oxford, 179–189.
- Svoboda, J. – Czudek, T. – Havlíček, P. – Ložek, V. – Macoun, J. – Přichystal, A. – Svobodová, H. – Vlček, E. 1994:* Paleolit Moravy a Slezska. Brno, AÚ AV ČR.
- Svoboda, J. – Klíma, B. – Jarošová, L. – Sládek, V. – Škrdla, P. 1999:* K analýze velkých gravettských sídlišť: projekt výzkumu gravettien v letech 1995–1997, *Archeologické rozhledy* 51, 9–25.
- Svoboda, J. – Klíma, B. – Škrdla, P. 1995:* The Gravettian project: Activities during the 1991–1994 period, *Archeologické rozhledy* 47, 279–300.
- Svoboda, J. – Přichystal, A. – Ložek, V. – Svobodová, H. – Toul, J. 1995:* Kolíbky: a Magdalenian site in the Moravian Karst, *Quartär* 45/46, 135–159.
- Svoboda, J. ed. 1996:* Paleolithic in the Middle Danube region. Brno, AÚ AV ČR.
- Škrdla, P. 2001:* Mokrá–Horákov (k. ú. Mokrá u Brna, okr. Brno–venkov). Mokrá–lom V. In: *Přehled výzkumů* 42, 2000, Brno, 116–118.
- Škrdla, P. – Kos, P. – Přichystal, A. 1999:* Nová magdalénská stanice v jižní části Moravského krasu. In: *Přehled výzkumů* 40, 1997–1998, Brno, 51–63.
- Škrdla, P. – Lukáš, M. 2000:* Příspěvek k otázce geografické pozice lokalit pavlovienu na Moravě. In: *Přehled výzkumů* 41 (1999), Brno, 21–33.
- Škrdla, P. – Plich, M. 1993:* Osídlení epigravettien v okolí Stránské skály (okr. Brno–město), *Archeologické rozhledy* 45, 429–436.
- Škrdla, P. – Svoboda, J. 1998:* Sídlní strategie v paleolitu: mikroregionální studie. In: *Ve službách archeologie*, Brno, AÚ AV ČR, 293–300.
- Valoch, K. 1960:* K otázkám předmagdalénského osídlení jeskyní Adlerovy a Křížovy na Říčkách u Brna, *Acta Musei Moraviae – scientiae sociales* 45, 5–20.
- *1963:* Borky I, eine Freilandstation des Magdalénien in Brno–Maloměřice, *Acta Musei Moraviae – scientiae sociales* 48, 5–30.
- *1973:* Neslovice, eine bedeutende Oberflächenfundstelle des Szeletien in Mähren, *Acta Musei Moraviae – scientiae sociales* 58, 5–76.
- *1975:* Paleolitická stanice v Koněvově ulici v Brně, *Archeologické rozhledy* 27, 3–17.
- *1988:* Die Erforschung der Kůlna–Höhle 1961–1976. *MZM – Anthropos* N. S. 16. Brno.
- *1989:* Osídlení a klimatické změny v poslední době ledové na Moravě, *Acta Musei Moraviae – scientiae sociales* 74, 7–34.
- *1992:* Le Magdalénien en Moravie dans son cadre écologique. In: *Le peuplement magdalénien. Actes du colloque de Chancelade*, Paris, CTHS, 187–201.
- *1995:* Territoires d’implantation, contacts et diffusion des sociétés du Paléolithique supérieur dans l’ancienne Tchécoslovaquie, *L’Anthropologie* 99, 593–608.
- *2000:* Paläolithische Freilandfundstellen im nördlichen Teil des Mährischen Karstes, *Acta Musei Moraviae – scientiae sociales* 85, 109–120.

- Valoch, K. – Oliva, M. – Havlíček, P. – Karásek, P. – Pelíšek, J. – Smolíková, L. 1986: Das Frühaurignacien von Vedrovice II und Kupařovice I in Südmähren, *Anthropozoikum* 16, 107–203.
- Vencl, S. 1990: K otázkám časoprostorových rozdílů v intenzitě paleolitických a mezolitických osídlení ve střední Evropě, *Památky archeologické* 81, 448–457.
- 1991a: The rescue excavation of a gravettian site at Stadice, district of Ústí nad Labem. Preliminary report. In: *Archaeology in Bohemia 1986–1990*, Praha, 191–193.
- 1991b: Bemerkungen zum Magdalénien in Böhmen, *Anthropologie* 29, 85–93.
- 1995: Hostim. Magdalénien in Bohemia. *Památky archeologické – Supplementum* 4. Praha.
- Voláková, S. 2001: K technologii štípané industrie moravského magdalénienu: analýza jader z jeskyně Pekárny, *Acta Musei Moraviae – scientiae sociales* 86, 101–116.
- Weniger, G. 1982: Wildbeuter und ihre Umwelt. Ein Beitrag zum Magdalénien Südwestdeutschlands aus ökologischer und ethno-archäologischer Sicht. Tübingen.

Landscape use and stone raw material sources in the Upper Palaeolithic in the Czech Lands

The differing extent of individual Palaeolithic cultures and the changing density of sites on a spatio-temporal scale is a theme that has long been studied in Czech archaeology (generally see e.g. Valoch 1995; Vencl 1990). Only in recent years has it been approached by an interest in understanding settlement strategies on the basis of the dispersion of stations in the landscape relief, relationships to water courses, sources of raw materials etc. (in summary for Moravia in e.g. Oliva 1994; Svoboda et al. 1994; Škrdla – Svoboda 1998). In this article the author attempts to systematically connect existing information and estimate to what extent the differences stem from differing cultural traditions (in the „socio-ethnic“ sense), or from the requirements of the most suitable adaptation to the given environment. It is of course clear that these two aspects are not mutually exclusive, as way of life and selection of settlement area were to a greater or lesser extent determined by cultural traditions.

In the Lower Palaeolithic settlement was concentrated primarily on plateaux and accumulation terraces close to rivers, which at the same time offered raw materials for the production of stone tools. It seems that pebbles of difficult to work quartz predominate on those sites in which the immediate area contains the generally more easily flaked silicites, as at Krumlovský les in South Moravia. The occupation of caves perhaps took place only where such lay close to the valleys of larger rivers (Stránská skála u Brna, Mladeč I). If this is so (the earlier sediments not surviving in the majority of Czech caves), then the Middle Palaeolithic brought pronounced changes: there was plentiful use of cave spaces in conjunction with the expansion of settlement to lower plateaux and downlands. the majority of stations, of course, continued to lie under the open sky, and concentrated in those areas with an abundant occurrence of stone raw material (in Moravia, the Krumlovský les and Lysická sníženina areas with the adjacent Svitava valley, in Bohemia outcrops of high quality quartzites). Here, the production of flaked tools spread, unarguably exceeding local needs if seen purely from the practical side. The great majority of worked stone material did not leave its place of origin. Isolated imports from afar (fig.1), and even from areas where contemporary Middle Palaeolithic settlement has yet to be demonstrated, nevertheless bear witness to the far wider radius of activity that could also have been used to transport large quantities of generally better quality raw materials. That this did not happen clearly indicates that Neanderthals only expected their raw materials to fulfil basic functional tasks, and did not connect them with other (social, prestige, cult etc.) aspects. The rare occurrences of 'foreign' raw materials (fig.1) were thus merely curiosities to them, as were fossils and crystals. Insufficient transport of raw materials is also clearly the cause of the absence of Middle Palaeolithic inventories in regions otherwise suitable for settlement, the classic example of which is the Kostienki–Borschevo region on the Don river. Outside exploitation areas the greatest quantities of Middle Palaeolithic industry are encountered in caves. This is undoubtedly due to their attraction both for prehistoric man – to whom they provided a natural roof – and for the archaeologist. Within

the strictly defined spaces between rock walls it is possible to identify even isolated remains which might have escaped notice in open terrain.

A fundamental change in settlement strategy came even in the cultures of the Early Upper Palaeolithic, when cave settlements disappear. As is indicated by isolated finds of points and blades, caves were visited only rarely, as hunting grounds or shelters for hunters, in which the bearers of various cultural traditions might conflict. Bone points, decorations and selected human remains in the Mladeč caves are clear evidence that ceremonies of some sort took place in the dark space „in the womb of the earth“. In the Upper Palaeolithic the quantity of transferred stone raw materials increases markedly, which essentially (visibly) expanded settlement relicts beyond exploitation areas. Exported raw materials sometimes become the propagators of those cultural elements (i.e. the characteristic technologies and „leading types“) typical for the source region. The Krumlovský les (Krumlov Forest), settled primarily by bearers of the Szeletian, enriches the Bohunician industry in the Brno basin with strongly retouched side-scrapers, leaf points and small bifaces, while together with chert from Brno–Stránská skála the use of Late Levallois blade techniques of the Bohunician spread with characteristic Levallois points. This contrasts with the mass production of high quality blades in the Aurignacian industries from the Krumlovský Les region (Vedrovice I, Ia, II, Kupařovice I), which remained at that location (although it is interesting that at the settlements named, unlike those of the Szeletian, virtually no imports appear).

At several large stations with imports exotic items of very distant origin also appear (figs. 2–4).

In the early phase of the Upper Palaeolithic, thanks to the mobility of raw materials (or finished products) settlement expanded to the extent where in terms of density there is no longer any difference between areas richly endowed with raw material sources and areas without them. According to *J. Féblot-Augustins (1997, 75)* imported raw materials predominate only at those stations which lie outside areas of occurrence of suitable (satisfactory) materials. This rule does, of course, have numerous exceptions, particularly in Moravia: beyond the predominance of imported silicites over local quartzites at Szeletian stations in the Drahanská vrchovina it is also possible to consider the rich mature Aurignacian station near Tvarožná, where 83% of the raw materials are radiolarite (*Oliva 1984; 1987*), brought from the White Carpathians (i.e. over 90 km), while high quality Jurassic chert from Stránská skála (cca 6 km) was almost ignored.

The fundamental geographical characteristics of regions with more numerous settlement sequences remain as they were in the Middle Palaeolithic, and do not change even in terms of whether they lie within or without lithic exploitation areas. It follows from this that no area was systematically settled only because it offered stone raw materials. In the remote, very high lying outcrops of the raw materials actually employed (radiolarite from the White Carpathians, rock crystal from the Czech–Moravian Uplands) traces of settlement in the early phase of the Upper Palaeolithic are entirely absent. To a certain extent this is also true of the flint sources in Czech Silesia. All three of the main cultures whose beginnings fall in the period round c. 40.000 years ago (the Szeletian, the Bohunician and the Aurignacian), as well as the East Moravian Míškovice type, preferred outcrops and slopes on the interface of hillsides and lowland, without any relationship to large watercourses. Their overall and regional extension, however, differed considerably. The Bohunician, *sensu stricto*, is essentially limited to the edge of the Brno basin, where it made plentiful use of the Jurassic chert from Stránská skála. At a broader scale, however, it is part of a late Levallois blade industries with predominantly Upper Palaeolithic types and mixed technologies, as occur in various parts of Europe – particularly on the North European Plain – and especially abundantly in the Near East. The central region of the Szeletian spreads from northern Hungary through southern Slovakia to the southern half of Moravia, with some isolated, rich sites discovered in recent years in Bavaria. With the area thus delimited, however, there are numerous regions settled by other contemporaneous cultures, e.g. in Austria and Bohemia with only isolated finds of leaf points and a preponderance of Aurignacian traces, in eastern Moravia with rich Aurignacian and indifferent Míškovice type industries on the other side of the Morava, the Brno basin with the Bohunician etc. At the same time the whole Szeletian zone is included in the much larger area of the Aurignacian, and interrupts it at several points

(most obviously in western Slovakia). Given the affinities of the sought-after settlement areas, the management of raw materials and evidently the subsistence strategy, the spaces mentioned and the exclusivity in range of the cultures of the earlier segment of the EUP-cultures must reflect differences in cultural traditions, initially perhaps anchored in the different anthropological types of their bearers.

Radical changes came with the following Gravettian/Pavlovian, known as the civilisation of the mammoth hunters. The hunting of these huge animals led to the concentration of settlement in river valleys and to a sharp increase in social complexity, expressed in the mass supply of northern flints, the advancement of bone industry, art, ritual deposition of mammoth bones and the symbolic treatment of the dead (for details see *Oliva 1997b*). In the network of rivercourses with opportunities for easy orientation the people of the Pavlovian thus created a cultural system of rich communication, based on external relationships and thus in the long term untenable. It appears that the most advanced and most typical phenomena of this system were to a considerable extent conditioned by settlement around larger valleys, because outside these areas the Pavlovian here and the East European Gravettian did not attain similar cultural advancement within this technocomplex, and the relationship to large watercourses is nowhere near as pronounced.

The type of landscape used by the bearers of the Pavlovian was entirely ignored up until this time. This means that in the hillsides close to watersheds cultures of the earlier phase of the Upper Palaeolithic could still survive. From these old settlement areas come industries with bizarrely unbalanced typological spectra and debased blade technologies that can be described as Epi-Aurignacian (*Oliva 1996b*). In central Moravia, this relates to outstandingly rich and extensive sites (Určice, Ondratice II, Slatinice), in which burins massively predominate along with, of the raw materials, erratic flints which, according to A. Přichystal generally do not come from North Moravia or Czech Silesia. Leaf points appear in central Moravia and around Brno in a manner reminiscent of the Szeletian. These assemblages have very close analogies in those from Langmannersdorf in Lower Austria and Bockstein in south-western Germany, dated to around 20.000 BP (*Hahn 1977*). Other assemblages, significantly smaller and coming rather from around watercourses of various sizes, connect more to the Gravettian, even though they contain Aurignacian elements. It is thus clear that even at the peak of the last glaciation and in the period of the last glacial retreat this country was not depopulated, but merely that the remains of this period are less apparent and for the time being generally insufficiently dated.

Somewhere around 14.000 uncalibrated radiometric years ago traces of the adaptations described fade away. At the time of the final retreat of the glaciers from the North European plain in the late glacial, local populations bound to long-term local development suddenly seem to vanish, clearing the way for the expansion of the Western European Magdalenian. This completely severed the existing relationships to the landscape and in Moravia effectively only the Moravian karst area was settled, having been almost ignored since the Middle Palaeolithic. The isolation of this enclave of the Magdalenian at the eastern frontier of its expansion can in part be explained by the short duration of this civilisation (only 1500 years).

Analysis of the situation of Magdalenian stations in the Moravian karst (tab. 1) shows that only those valleys through which a watercourse flowed were settled. In cave stations osteological material has, fortunately, been well preserved, and has come the subject of numerous palaeontological studies. On the other hand, there are no known bones from either of the known, large, open air sites. In Saxony and Thuringia horse remains clearly predominate, while in the inner spaces of caves both there and here reindeer bones are most commonly encountered (*Musil 1958; 1974a*). The state of wear on the teeth from the reindeer mandible from Pekárna shows it to have been a winter prey (*Berke 1992*), and a similar conclusion was drawn from a general faunal analysis by *R. Musil (1958, 14)*. From a settlement point of view, too, it seems natural that the interiors of caves would have been occupied primarily in the winter, while in the summer spaces in front of the caves and in open terrain would have been used more. In the forefield of the cave at Pekárna (excavated by B. Klíma), in front of the neighbouring cave at Hadí and at the open settlement in front of the Ochozská cave (excavated by K. Valoch), horse predominates rather than reindeer (*Musil 1958, 11; 1961; 1974b*). According to

G. Weniger (1982, 195ff) horse was rather summer game, as opposed to hare and other furred animals, which it was more useful to hunt in winter. Again, this accords with the greater occurrence of hare bones within the Pekárna cave (where at 37% this predominates even over reindeer– 28%) than in the space in front of its entrance (*Musil 1958, 14; 1974b*). Unlike the Pavlovian, the economics of stone raw materials also change. Traditional sources of chert and quartzite begin to be used again, assuming that they do not lie far from the settled area. In Moravia this pertains to spongolite from the Svitava valley (10–15 km from the Moravian karst) and local chert from Rudice, Olomučany and Býčí skála, while in Bohemia it pertains in particular to Bečov quartzite. The conspicuous capacity of the workshops at Býčí skála and Bečov, however, are far from reflecting the meagre evidence for the spread of this technologically suitable material. Only in several small assemblages from short-term, open-air camps do local raw materials predominate over imported flint. The greatest volume of raw materials came from further afield, in the glacio-fluvial sediments of Silesia, and even Cracovian Jurassic flint and flint of the „chocolate“ type from central Poland can be found. The management of raw materials was far more economical than in the Gravettian. The preponderance of imported raw materials from the north (together with Baltic amber), but also from the east (radiolarite, occasionally obsidian) and west (rock crystal) bears witness to a far broader radius of activity than might appear from the concentration of almost all of the stations in the Moravian karst microregion. For rare examples of very distant origin (fig. 6) this was clearly a gradual transfer, while the dominant northern flints, transported in a reduced form, can be regarded in the main as direct imports. This must be presumed in particular where the source of the raw material used was found in an area without its own stable settlement (radiolarite from the White Carpathians, rock crystal from the Czech–Moravian Uplands). Such expeditions would of course have been undertaken primarily for food, i.e. following migrating herds, and the raw materials were merely an additional benefit („embedded procurement“ – *Binford 1979, 260*). In any case they must have been quickly moved by small groups who spent little time on the route, as otherwise more traces would remain.

A certain possibility of distortion arises from the fact that the movements and contacts of groups can be traced exclusively through the movement of stone raw materials, and even then only of the attractive and preferred ones. In all periods it is therefore easy to identify links to the north, where the sources of high quality Polish silicite are, while nothing speaks of any communication in the opposite direction.

Výšinné lokality mladší a pozdní doby bronzové v jižních Čechách

Upland sites of the Late and Final Bronze Age in South Bohemia

Petr Hrubý – Ondřej Chvojka

Článek přináší komplexní zhodnocení jihočeských výšinných nalezišť mladší a pozdní doby bronzové, kterých je dnes evidováno celkem 17. Z hlediska topografického jsou sledovány následující údaje: současný pokryv, výběr terénních typů, nadmořská výška, převýšení nad okolní terén, plošná rozloha, vzdálenost vodního toku II.–IV. řádu a vzdálenost vodního zdroje. Pozornost je věnována také dostupnosti hlavních surovinových zdrojů. Následuje analýza opevnění, nemovitých a movitých nálezů. Na rozdíl od většiny okolních oblastí zde zatím postrádáme doklady specializované výroby a obchodu, nápadná je rovněž téměř úplná absence bronzových předmětů. V rámci epochy popelnicových polí lze vyčlenit tři horizonty v osídlení výšinných lokalit, většina jihočeských nalezišť patří pozdní době bronzové. Žádná výšinná lokalita nevybočuje z rámce sídlištní struktury jihočeského regionu, většina se nachází v centrech nebo na okrajích hustě osídlených mikroregionů. Žádné hradiště nevykazuje prvky nadregionálního centrálního střediska v mocensko–politickém, výrobním, obchodním ani v kultovním smyslu.

jižní Čechy – mladší a pozdní doba bronzová – výšinné lokality – topografie – sídelní struktura

This article brings a complex evaluation of the South Bohemian upland sites of the Late and Final Bronze Ages, of which 17 are known to date. From the topographical perspective the following data are considered: contemporary coverage, selection of terrain types, altitude above sea level, height above the surrounding terrain, area, distance from class II–IV watercourses and distance from water sources. Attention is also given to the accessibility of principle raw material sources. This is followed by an analysis of fortifications, portable and static finds. Unlike the majority of the surrounding areas, here there is no evidence for specialised production and trade, and the almost complete absence of bronze items is also notable. Within the framework of the Urnfield period three horizons of upland settlement can be distinguished, while the majority of the South Bohemian sites come from the Final Bronze Age. No upland site strays from the general framework of settlement structures in the South Bohemian region, the majority being found in the centres or at the edges of densely settled micro–regions. No hill–forts exhibit the elements of a superregional central point in the power–political, production, trade or cult senses.

South Bohemia – Late & Final Bronze Age – upland sites – topography – settlement structure

1. Úvod

Jedním z výrazných fenoménů epochy popelnicových polí ve střední Evropě je využívání výšinných poloh a budování strategicky umístěných opevněných sídel. Nejinak je tomu i v jižních Čechách, kde po období mladého eneolitu (Hrubý 2000a, 78–80; 2000b) a přelomu starší a střední doby bronzové (Havlice – Hrubý 2002) znamená epocha mladší a pozdní doby bronzové třetí významný horizont výšinných lokalit (obr. 9). Celkovému zhodnocení této problematiky je věnován následující příspěvek.

2. Územní vymezení

Jižní Čechy tvoří geograficky víceméně uzavřenou oblast (podrobně např. *Chvojka 1999a*, 20–22; *Hrubý 2000a*, 25–38), kterou lze přirozeně vymezit zejména na jihu a jihozápadě, kde je její hranice dána horským pásem Šumavy a Novohradských hor, a na východě, kde ji ohraničuje masív Českomoravské vysočiny. Na západě je hranice jihočeského regionu vymezena povodím horního toku Otavy – v mladší a pozdní době bronzové je zde mezi jihočeskou a západočeskou sídelní oblastí zřetelný neosídlený pás (viz *Hůrková 1996*, 85, fig. 2, 89, fig. 4). Pouze na severu přechází jihočeské území kontinuálně do středočeské oblasti – zde je tedy hranici nutné definovat zčásti uměle, podle rozsahu osídlení v konkrétní pravěké epoše. Pro období popelnicových polí je touto hranicí zhruba linie mezi Březnicí a Voltýřovem – severně odtud se nachází samostatná sídelní enkláva na Příbramsku a Sedlčansku (viz *Smejtek 1987a*, příloha 1).

3. Metoda práce

3. 1. Terminologie

Po terminologické stránce lze v jihočeském makroregionu vycházet z výsledků analýzy Z. Smrže provedené na výšinných lokalitách v Poohří a v povodí Bíliny (*Smrž 1991*, 63):

Naleziště. Pozorované seskupení objektů a skupin objektů s konkrétními údaji vymezeného prostoru bez ohledu na jejich přesné datování a funkční interpretaci.

Výšinné naleziště. Naleziště s náhlým terénním převýšením větším než 20 m, a to nejméně ze tří stran okolního terénu, s pozorovanými komponentami jedné nebo více archeologických kultur.

Lokalita. Časoprostorově a materiálově vyhodnocené naleziště.

Výšinná lokalita. Lokalita se sídelními komponentami jedné kultury. Výšinné lokality dělíme na hradiště a výšinná sídliště.

Hradiště. Přírodou chráněný prostor výšinné lokality s archeologicky doloženým umělým stabilním opevněním (val, hradba, příkop).

Výšinné sídliště. Výšinná lokalita bez archeologicky doloženého umělého stabilního opevnění.

Při kritické aplikaci této kategorizace v jižních Čechách narazíme pochopitelně na řadu problémů, především pak na problém stavu poznání. Příkladem mohou být četné výšinné polohy, většinou zalesněné, na kterých bylo v minulosti nalezeno různé množství zlomků keramiky, představující však také jediný doklad lidské činnosti v daném období. Při absenci plošného sondážního výzkumu, který by doložil umělé opevnění nebo různé sídlištní struktury, můžeme pak tuto skupinu označit nejvýše jako výšinné naleziště. Další interpretace ve smyslu výše uvedeného klíče, není-li opřena o takovýto výzkum, je tím pádem násilná. U solitérních symetrických kopců, které jsou navíc výraznými dominantami v krajině a u kterých můžeme pozorovat terénní a morfologické prvky činící je výjimečnými a zvláštními (výrazné skalní útvary, přírodní abri apod.), nutno připustit kromě zcela profánních funkcí (tedy kvalitativní postup definice takového *výšinného naleziště* jako *výšinné lokality*) také, nebo *především* (?), funkci symbolickou, přičemž zde nalezená keramika pak může představovat doklady jiné než sídlištní aktivity. S touto možností, ačkoliv byla dříve spíše podceňována, je třeba do budoucna při interpretaci takovýchto nálezů počítat (srov. např. *Slabina 1993*, 19; *Beneš 1995*, 15; *Smrž 1995*, 64; *Matoušek 1999*; *Hrala 2000*).

3. 2. Terénní typy výšinných poloh v jihočeském reliéfu

A. Ostrožna. Terénní útvar uzavřený ze tří stran přírodní ochranou (převýšením), přístupný většinou po různé úzké šíji. Z této přístupové strany je převýšení často i zanedbatelné. V našich podmínkách jsou ostrožny zpravidla říční a součástí nepřístupných stran jsou vodní toky, u výšinných lokalit jihočeských je tomu tak ve všech případech.

A1. Ostrožný výběžek. Terénní útvar vystupující z plochého terénu nad říční údolí. Z boků nemusí být ohraničen údolními s vodotečí.

B. Kopec se zaobleným nebo zploštělým vrcholem. U hradišt je opevnění na těchto terénních útvarech v jižních Čechách postaveno většinou zhruba symetricky kolem vrcholu.

B1. Předvrchol. Snížená plošina nebo nižší vrcholek kopce či masívu. Na tomto předvrcholu je pak situováno hradiště nebo výšinné sídliště. Od hlavního vrcholu může být oddělen různě hlubokým sedlem.

C. Hřbet. Protáhlý a úzký terénní útvar, který je buď součástí nějakého většího masívu a nebo je samostatným kopcem či masivem s hlavní dlouhou osou a většinou několika vrcholy.

D. Ploché návrší. Terénní útvar zpravidla větší rozlohy a menšího převýšení.

3. 3. Kategorizace výšinných nalezišť v jihočeském prostoru

Ve sledovaném prostoru je dnes evidováno celkem 17 výšinných nalezišť s komponentami mladší a pozdní doby bronzové. Jediné, které představuje zdroj informací o zástavbě a uspořádání areálu, konstrukci a datování opevnění, včetně stratifikovaných nálezů, je hradiště Voltýřov, moderně zkoumané v 80. letech 20. století. Jisté výsledky přinesly ještě sondáže na Hradišti u Písku, z neopevněných lokalit pak nejnověji na Skalce u Milenovic. Z hlediska stavu poznání se kvalitativně jedná o soubor značně různorodý, který lze klasifikovat přibližně takto:

1. *Hradiště*, tj. výšinná lokalita s doloženým umělým opevněním z období popelnicových polí. S jistotou můžeme takto označit pouze Voltýřov, Hradiště u Písku a také Hlubokou nad Vltavou, kde sice nebylo toto opevnění zkoumáno, ale kde z důvodů přítomnosti komponent výlučně pozdní doby bronzové můžeme toto datování vztáhnout i na fortifikaci.

2. *Výšinné lokality*, kde je osídlení z mladší a pozdní doby bronzové doloženo keramikou buď z kulturní vrstvy nebo z objektů, ovšem příslušnost případného opevnění do tohoto období je nejistá, nebo zde opevnění nebylo zjištěno vůbec (Zvíkovské Podhradí, Chřešřovice, Skočice a Milenovice).

3. *Výšinná naleziště*, kde je osídlení v mladší a pozdní době bronzové doloženo pouze nálezy z povrchového průzkumu nebo nepřímo, pozdějším rozborem nálezů ze starších výzkumů. Takto lze označit naleziště Nevězice, Písecká Smoleč, Bechyně, Velešín, Mříč, Katovice, Velké Hydčice, Brloh, Písek–Velká skála a Čichtice.

4. Rozbor a vyhodnocení

4. 1. Současný stav zachování a možnosti výzkumu

Téměř polovina nalezišť z celého hodnoceného souboru (47 % – 8 nalezišť) se nachází v lesním porostu. Zalesněné polohy jsou dlouhodobě konzervovány a chráněny před intenzivní stavební nebo zemědělskou činností. To zvyšuje jejich archeologický potenciál, zvláště pokud jde o zachování umělých fortifikačních prvků. Na druhé straně tento fakt, vyjma geofyzikálních měření, prakticky znemožňuje jiné metody nedestruktivního průzkumu (povrchový průzkum, letecká prospekce). Další identifikace nových výšinných nalezišť je tedy možná prakticky pouze systematickým výběrem preferovaných poloh a mikrosondáží. Tato metoda však, ačkoliv je poměrně úspěšná, výsledek v podobě různě velkého souboru keramiky nepřináší vždy. Na jedné straně bylo v posledních letech identifikováno (často i náhodně) množství nových výšinných nalezišť v polohách bez jakýchkoliv zjevných stop lidské aktivity v minulosti (umělé opevnění), na straně druhé jsou ale známy případy, že ani opakovaná mikrosondáž nepřinesla nálezy z poloh, které v pravěku nebo raném středověku opevněné prokazatelně jsou.

Druhou nejvíce početnou skupinu tvoří naleziště, která se nacházejí pod různě intenzivní historickou zástavbou (5 nalezišť, tj. 29 %: Bechyně, Mříč, Velešín, Velké Hydčice a Zvíkovské Podhradí), tj. konkrétně v areálech středověkých hradů. Zde je možnost zachování původních fortifikací a archeologických situací vůbec statisticky nejnižší. Aktivity mladší a pozdní doby bronzové zde byly identifikovány na základě sondáží nebo povrchových průzkumů, přičemž se zpravidla jedná o různě velký soubor keramiky, často z druhotných pozic, v nejlepším případě pak o zbytky kulturních vrstev a jen vzácně i archeologických objektů.

24 % všech výšinných nalezišť období popelnicových polí je v současnosti zemědělsky využíváno jako pole, louka, pastvina, případně zahrady atp. (4 naleziště: Čichtice, Chřešovice, Milenovice a Nevězice). Tento druh pokryvu se zdá být optimální z hlediska povrchového průzkumu, leteckého snímkování i geofyzikálních měření. Na druhé straně intenzivní a dlouhodobá zemědělská činnost, hluboká orba a jiné zásahy (meliorace) od druhé poloviny 20. stol. mají za následek značné a nenávratné znehodnocení původních archeologických situací (obr. 10).

4. 2. Rozbor sledovaných geomorfologických údajů

4. 2. 1. Výběr terénních typů

V období popelnicových polí byly v jihočeském prostoru při výběru poloh preferovány klasické říční ostrožny nebo ostrožné výběžky (celkem 11 nalezišť, tj. 64 %). Přibližně čtvrtina z evidovaných nalezišť (24 % – 4 naleziště: Katovice, Hradiště u Písku, Písek–Velká skála a Skočice) je situována na vrcholech nebo předvrcholech kopců a ve dvou případech (12 %: Čichtice a Milenovice) byla využita také plochá návrší. Téměř shodný poměr lze sledovat i u jihočeských výšinných lokalit z přelomu starší a střední doby bronzové. K zásadní změně dochází až na sklonku doby halštatské, kdy sice i nadále ve výběru dominují říční ostrožny, avšak v dosud nebývalé míře dochází k obsazování vrcholů kopců a zcela nově i horských hřbetů, což v předchozích obdobích jihočeského pravěku není doloženo (obr. 11). V jižních Čechách také neznáme naleziště situovaná na stolových horách (srov. Šaldová 1977, 139, 140; Smrž 1995, 58; Gerlach 1998, 129, 139).

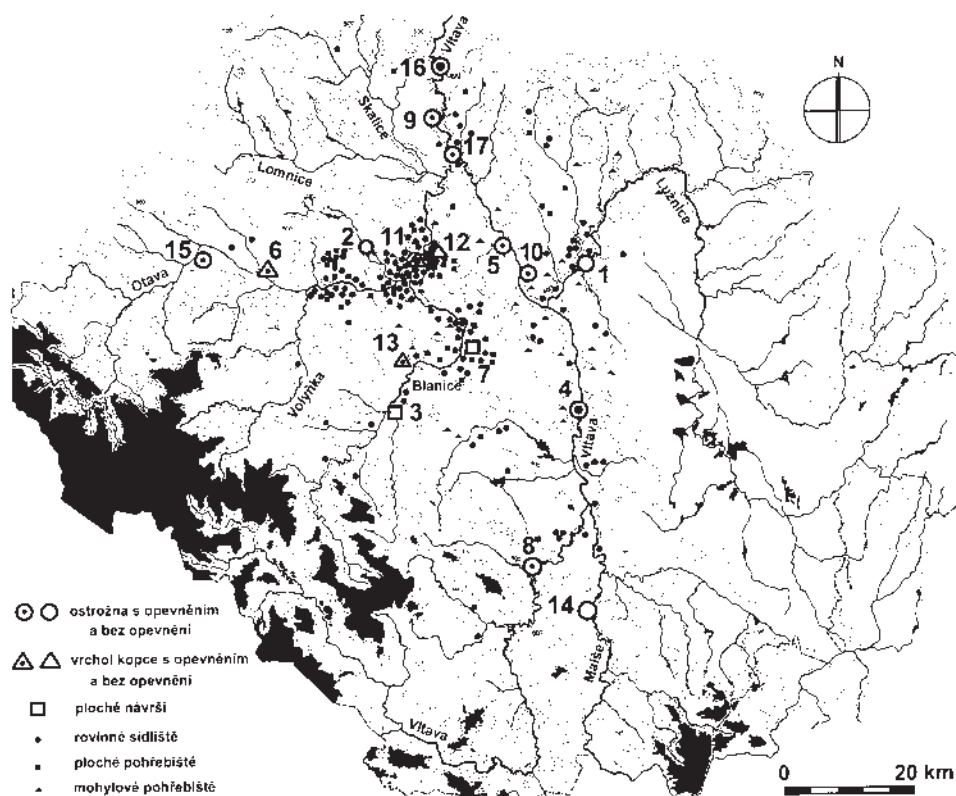
4. 2. 2. Nadmořská výška a terénní převýšení

Aby zhodnocení těchto parametrů nebylo samoučelné, bylo znovu provedeno jejich srovnání s naměřenými údaji u jihočeských výšinných poloh v příslušných periodách doby bronzové a halštatské. Z výšinných lokalit epochy popelnicových polí byly pro celkové srovnání vybrány pouze ty lokality, které jsou datovány do období Ha A2–Ha B. Ukazuje se, že hradiště a výšinná sídliště stupňů Ha A2–Ha B byla zpravidla budována v klimaticky nejvhodnějších zónách. Jejich průměrná nadmořská výška je v porovnání s ostatními obdobími staršího metalika poměrně nízká (450 m), stejně jako výška maximální, která jen o něco překračuje hranici 500 m n. m. Tuto hranici výrazněji překračují pouze tři lokality, které však nejsou jednoznačně datovány do uvedených stupňů (Čichtice: 544 m, Písek–Velká skála: 553 m a Skočice: 663 m n. m.). Výšinné lokality konce starší doby bronzové dostupují přitom v několika případech do výšky přes 650 m a v pozdní době halštatské dokonce k 900 m n. m. (obr. 12).

Ve stejném smyslu pak vyznívá i vyhodnocení průměrné a maximální hodnoty terénního převýšení, která je ve srovnání s ostatními kulturami doby bronzové a halštatské pro lokality období Ha A2–Ha B rovněž nejnižší – v průměru 60 m, nejvýše 90 m (Katovice). Pouze dvě lokality překračují hranici převýšení 100 m, jedná se však opět o nejednoznačně datovaná hradiště (Zvíkovské Podhradí: 100 m a Skočice: 180 m). Tyto hodnoty jsou ovšem ve většině případů přímo úměrné absolutní nadmořské výšce a závisejí i na převládajícím terénním typu výšinných lokalit (obr. 13).

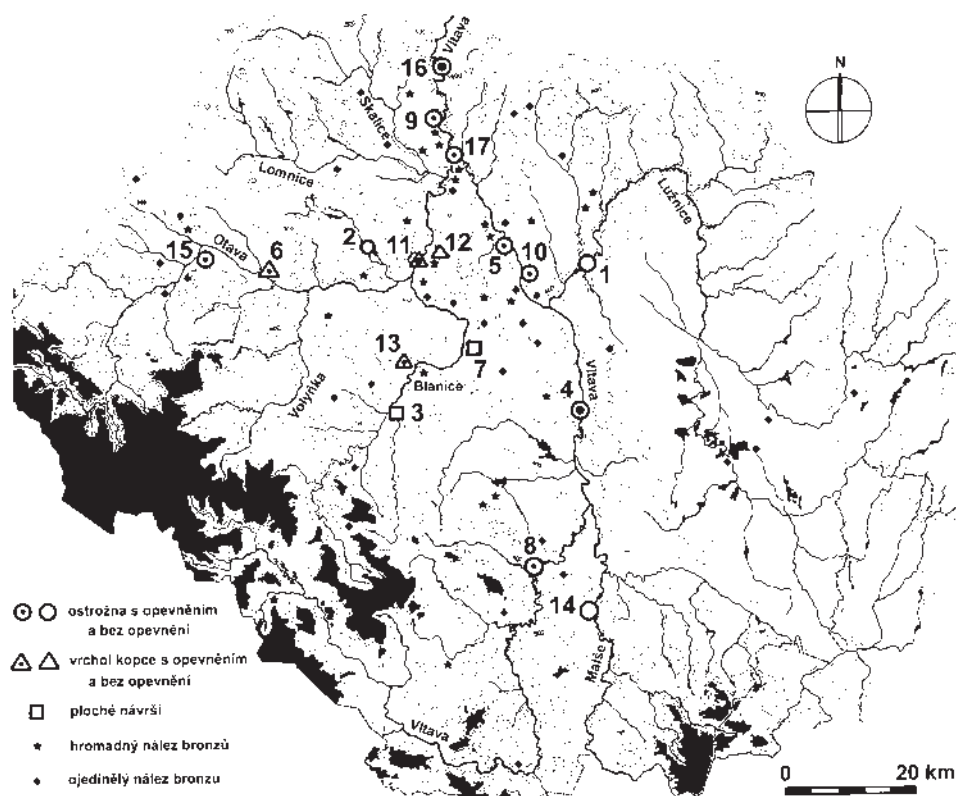
4. 2. 3. Plošná rozloha

Ve většině sousedních regionů je příznačný značně široký rozptyl velikosti opevněných nebo osídlených ploch výšinných lokalit mladší a pozdní doby bronzové. V západních Če-

Obr. 1. Jižní Čechy v mladší a pozdní době bronzové. Výšinné lokality, rovinná sídliště a pohřebiště. Černé plochy: území s nadm. výškou nad 900 m. Číslování výšinných lokalit odpovídá číslování v soupisu a v tabulce 1. — Fig. 1. South Bohemia in the Late and Final Bronze Age. Upland sites, lowland settlements and cemeteries. Black areas: territory over 900m a.s.l. The numbering of the upland sites matches that of the list and table 1.

chách je to 1–50 ha (Šaldová 1983, 339), v bavorském prostředí 0,6–90 ha (Schauer 1995, 162; Gerlach 1998, 126), na Moravě 0,5–42 ha (Podborský 1970, 14; Dohnal 1987, 265). To naznačuje diferenciaci funkcí hradišť a nutnost jejich kategorizace primárně podle rozlohy (srov. Podborský 1994, 211–212). Z tohoto hlediska je jihočeský soubor specifický (obr. 14). U více než poloviny je zjištěná plošná rozloha pouze orientačním údajem, a to zejména tam, kde příslušnost přítomného umělého opevnění do mladší a pozdní doby bronzové není spolehlivě potvrzena. Tam, kde umělé opevnění není známo nebo je zachováno jen v malém úseku, vyjadřuje číslo reálně využitelnou plochu dané lokality. Jedinými příklady, kdy tato hodnota skutečně vyjadřuje velikost plochy hradiště, opevněného v období popelnicových polí, jsou hradiště Hluboká n. Vlt.–Baba (2,75 ha), Hradiště u Písku (3,1 ha) a Voltýřov–Žíkovec (2,9 ha). Největší plochu – 12 ha – zaujímá výšinné sídliště v Nevězicích, zde je však původní rozsah pravěkého osídlení zkrácen latěnským oppidem. Naopak nejmenší využitelnou plochu pro osídlení vykazují výšinné sídliště

Obr. 2. Jižní Čechy v mladší a pozdní době bronzové. Výšinné lokality, hromadné a ojedinělé nálezy bronzů. Značení a číslování výšinných lokalit odpovídá značení v obr. 1. — Fig. 2. South Bohemia in the Late and Final Bronze Age. Upland sites, bronze hoards and stray finds. Symbols and site numbering match those in fig. 1.

v Brlohu: zhruba 0,5 ha (nálezy zde však zatím byly učiněny pouze na úzké šíji na ploše ca 0,03 ha). Celkově lze shrnout, že výměry mlado- a pozdně bronzových výšinných lokalit v jižních Čechách jsou si velmi podobné, většinou se pohybují mezi 2–5 ha. Maximální rozpětí hodnot plošné rozlohy jihočeských nalezišť činí 0,5–12 ha, tedy rozptyl, který je ve srovnání s hradišti a výšinnými sídlišti v sousedních oblastech nápadně nízký. Pouze výšinné lokality v severozápadních Čechách vykazují téměř shodné rozpětí: 0,03–12 ha (*Smrž 1995, 58, Abb. 12*).

4. 2. 4. Vazba na vodní toky a nejbližší vodní zdroje

Pokud si z měřených faktorů povšimneme vzdálenosti výšinných lokalit od vodních toků II.–IV. řádu, můžeme znovu pozorovat vazbu plně srovnatelnou s předcházející starší až střední dobou bronzovou. Tento údaj koresponduje s dominancí říčních ostrožen a ostrožných výběžků v celkovém spektru zjištěných terénních typů. Průměrná vzdálenost k vodním tokům II.–IV. řádu je ve srovnání s ostatními kulturami doby bronzové a halštatské znovu nejnižší a nepřesahuje ani 1000 m. V absolutních hodnotách nepřekračuje tato vzdá-

lenost 2,5 km, jedinou výjimkou je Brloh, který leží 6,5 km od nejbližšího většího vodního toku. Značný zlom i v tomto ohledu nastává opět v pozdní době halštatské, kdy průměrná vzdálenost výšinných lokalit od vodních toků překračuje hranici 3 km a maximální vzdálenosti přesahují i 10 km (obr. 15).

Vazba výšinných lokalit na nejbližší vodní zdroj je, vzhledem k dnes značně změněné hydrologické situaci oproti pravěku, jen obtížně rekonstruovatelná. Obecně platí, že nejbližší vodní zdroj by neměl být dále než 500 m od sídliště (*Smrž 1991*, 374), což všechny jihočeské výšinné lokality sledovaného období splňují – největší vzdálenost (500 m) vykazují Skočice, ostatní lokality nemají vodní zdroj dále než 400 m (tab. 1). Analogické zjištění bylo provedeno i na výšinných lokalitách v severozápadních Čechách, které rovněž neleží od vodního zdroje dále než 500 m (*Smrž 1995*, 74, Abb. 24). Vedle zásobování vodou z vodních toků různé velikosti je ovšem třeba počítat i se zásobováním vodou ze studní nebo jiných vodních nádrží (*Rulf 1983*, 38). Žádný takový případ však zatím na jihočeských lokalitách doložen nebyl.

4. 3. Potenciální zdroje surovin

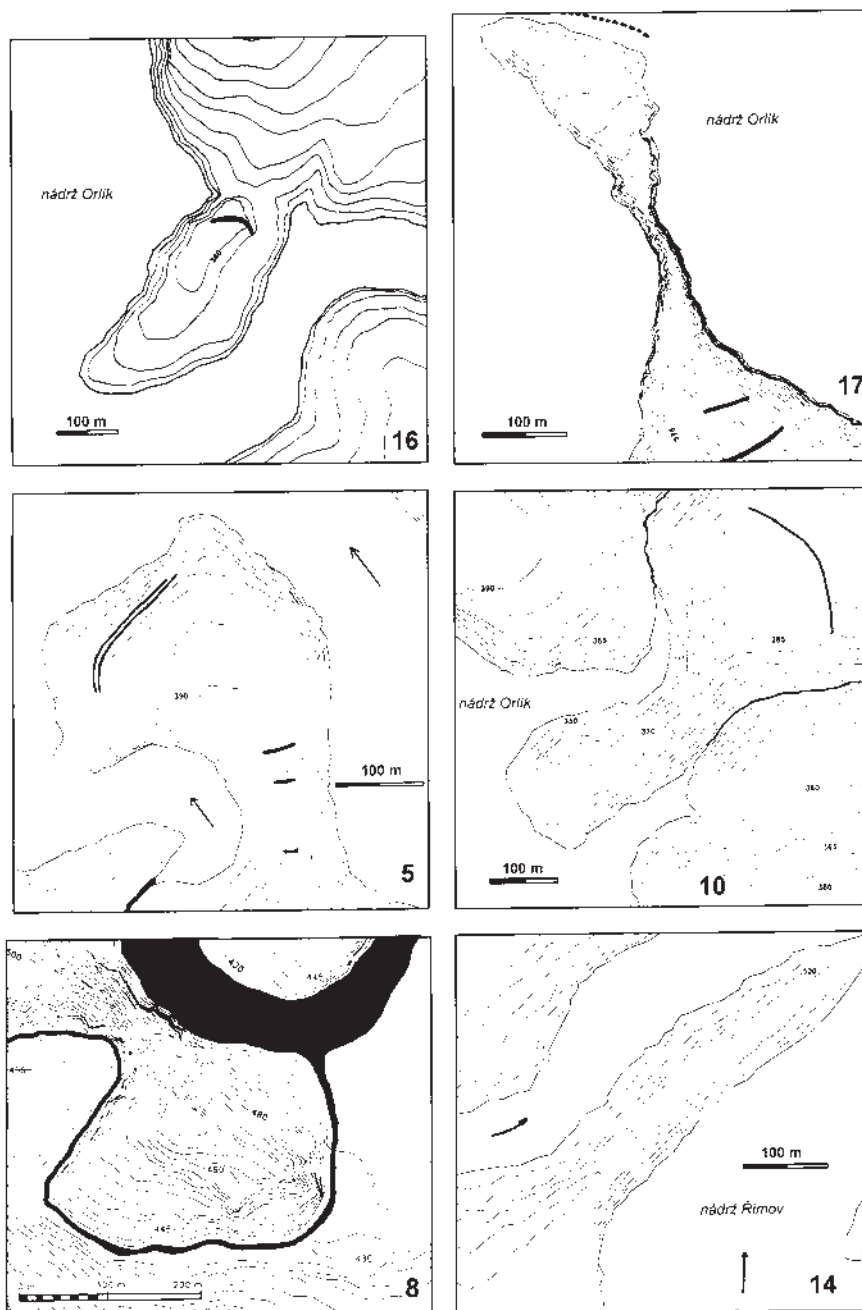
4. 3. 1. Měď

Problematika využívání přírodních zdrojů v období popelnicových polí, zejména kovů (srov. např. *Jiráň 2000* s literaturou), a úlohy hradišť v tomto dění nebyla u nás zatím uspokojivě rozpracována. V této souvislosti lze pouze poukázat na nedostatečný stav výzkumu, kdy navíc dosud chybějí metalografické či petrografické analýzy. Jiná je situace např. v alpské oblasti, kde je většina výšinných lokalit spojována přímo či nepřímo s těžbou mědi a jejím zpracováním (*Winghart 1998*, 100, 104). Rovněž v západních Čechách je řada hradišť pozdní doby bronzové lokalizována do oblasti výchozů rud mědi a cínu (*Chytráček 1992*).

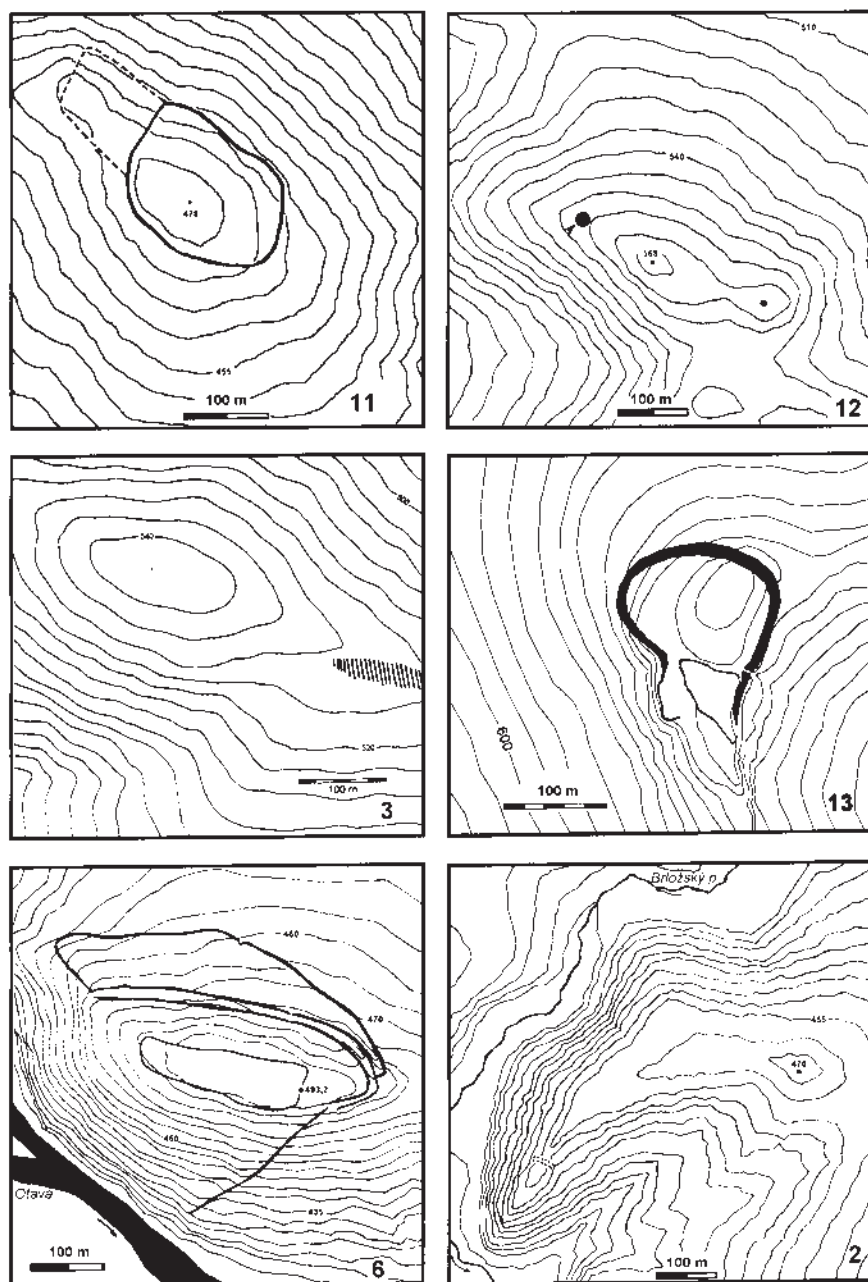
Pokud jde o metalické rudy, patří oblast jižních Čech k nejhudším. V době bronzové má prioritní význam exploatace rud mědi, jejíž ložiska se však v jižních Čechách nenacházejí. Nejbližší se vyskytují v oblasti Příbramska (*Kytlicová 1976*; *Ježek 1979*; *Litochleb 1982*; obecně *Pleiner 1978*, 352–357), případná pravěká těžba zde však měla nejspíše pouze lokální charakter (*Hrala 1987*, 190; *Smejtek 1987a*, 352; *Blažek – Ernée – Smejtek 1998*, 26–27). V tomto případě lze teoreticky uvažovat o vazbě na primární zdroj této suroviny pouze u lokalit Voltýřov a Nevězice (tab. 2). Jednoznačné doklady těžby mědi v mladší a pozdní době bronzové však z celého našeho území postrádáme. Většina mědi byla do jižních Čech transportována nepochybně ze vzdálenějších ložisek, nejpravděpodobněji z alpské oblasti. V této souvislosti je nápadná téměř úplná absence bronzových předmětů a dokladů zpracování bronzové suroviny na jihočeských výšinných lokalitách tohoto období. Ojedinělá je koncentrace depotů bronzové industrie v okolí Zvíkova (viz níže).

4. 3. 2. Zlato

Často diskutovanou otázkou je problematika získávání zlata. Zlato hydrotermálního původu se jako žilní příměs vyskytuje v křemičitých horninách hlubinné formace (primární ložiska), sekundární ložiska zlata v podobě vodou zpracovaného zlatonosného písku (zlatinek) se nacházejí na horních a středních tocích mnoha jihočeských řek a potoků (*Machart 1971*, 11, 14). K nejvýznamnějším patří Otava s četnými přítoky, zejména Volyňkou, Blanicí, Lomnicí a Skalicí (srov. *Michálek – Fröhlich 1979*, 54–65; *Chábera 1982*, 100–105; *Kudrnáč 1990*, 435, obr. 1), v menší míře povodí horní Vltavy, zvláště Zubčický a Jilecký

Obr. 3. Výšinné lokality mladší doby bronzové v jižních Čechách. Číslování viz tab. 1. a obr. 1 (16 – Vol-týřov, 17 – Zvíkovské Podhradí, 5 – Chřešřovice, 10 – Písecká Smoleč, 8 – Mříč, 14 – Velešín). – Fig. 3. Upland sites of the Late Bronze Age in South Bohemia. For numbering see table 1 and fig. 1 (16 – Vol-týřov, 17 – Zvíkovské Podhradí, 5 – Chřešřovice, 10 – Písecká Smoleč, 8 – Mříč, 14 – Velešín).

Obr. 4. Výšinné lokality mladší doby bronzové v jižních Čechách. Číslování viz tab. 1. a obr. 1 (11 – Hradiště u Písku, 12 – Písek–Velká skála, 3 – Čichtice, 13 – Skočice, 6 – Katovice, 2 – Brloh). — Fig. 4. Upland sites of the Late Bronze Age in South Bohemia. For numbering see table 1 and fig. 1 (11 – Hradiště u Písku, 12 – Písek–Velká skála, 3 – Čichtice, 13 – Skočice, 6 – Katovice, 2 – Brloh).

potok (*Michálek – Zavřel 1996*, 56–58, obr. 4). Přestože se osídlení v mladší a pozdní době bronzové nachází v oblastech těchto ložisek, není dosud v jižních Čechách získávání zlata pro tuto dobu spolehlivě doloženo. Příčinou může být zejména samotný způsob pravěkého rýžování, po němž se nezachovaly žádné památky (*Kudrnáč 1981*, 22). Zmínit je ovšem třeba i nápadný nedostatek zlatých předmětů z této doby (*Beneš 1978*, 57) – pokud zde bylo zlato vůbec získáváno, muselo být exportováno do vzdálenějších oblastí. Případná vazba jihočeských výšinných lokalit na zdroje tohoto drahého kovu je tedy čistě hypotetická (tab. 2).

4. 3. 3. Tuha

Významnou surovinou v mladší a pozdní době bronzové se stala tuha, která v této době sloužila zejména k úpravě povrchu nádob (srov. *Beneš 1976; 1978; Chvojka 1999b*). Známa jsou ložiska mikrokrystalického grafitu na Českokrumlovsku, ve středním Pootaví na Strakonicku a Písecku, v okolí Netolic a při dolní Lužnici (*Kočárek 1961; Kratochvíl 1966*, 503–505; *Chábera 1982*, 25, 112–114; *Chábera et al. 1985*, 81–83; *Chvojka 1999b*, 16, obr. 1). Řada drobných povrchových výchozů grafitu však mohla být již v pravěku vytěžena, což může současnou situaci zkreslovat. Přímé doklady těžby grafitu ve sledované době v jižních Čechách chybějí. Nepřímými doklady jsou kousky surové tuhy, které se občas na jihočeských lokalitách nacházejí. Dosud největší počet (6 ks) pochází ze Skalky u Milenovic (*Fröhlich – Chvojka 2001*, 113). Nejbližšími ložisky jsou v tomto případě Netolice a Bavorov, od Milenovic vzdálené 13–15 km. Na žádném jiném výšinném sídlišti této doby nejsou kousky tuhy doloženy, řada lokalit je však situována v těsné blízkosti výchozů grafitu. Velké ložisko se nachází přímo v oblasti hradiště v Katovicích–Kněží hoře, další výchozy jsou známy v okolí Brloha, Hradiště u Písku, Bechyně, Čichtic aj.

4. 3. 4. Cihlářské hlíny

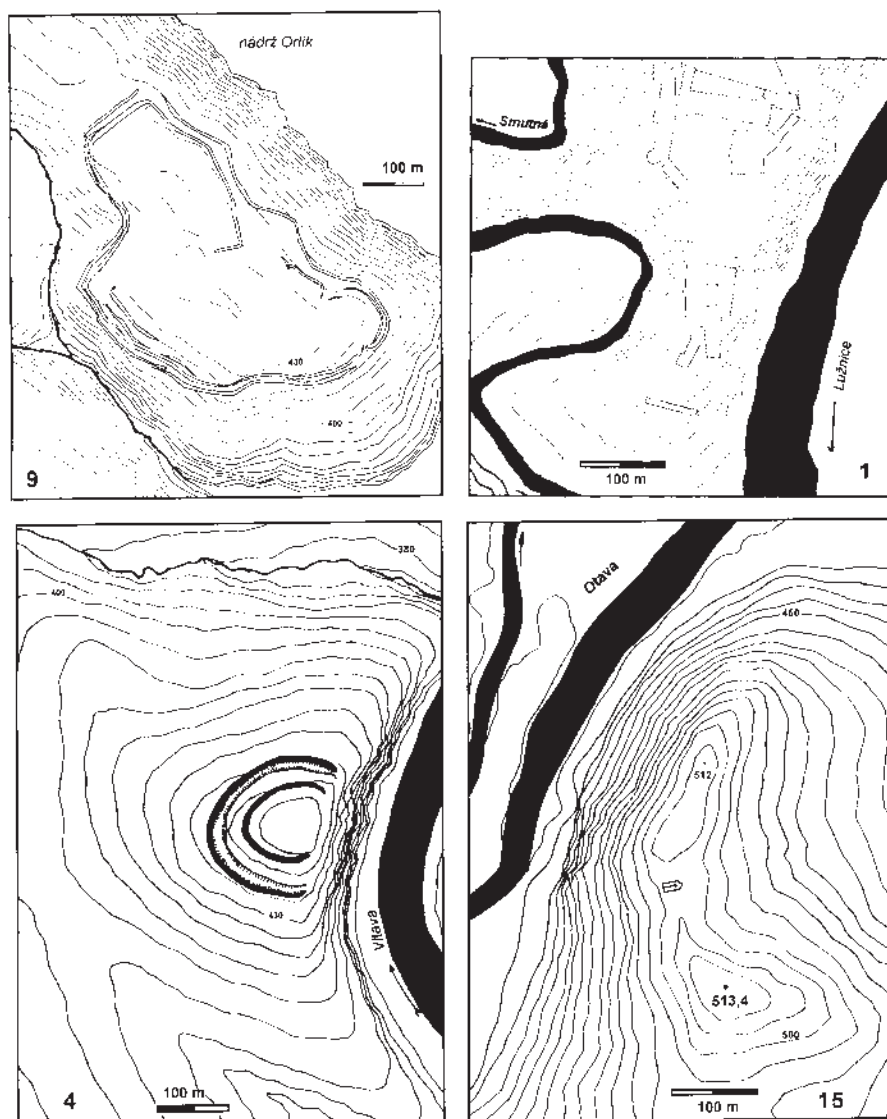
Výskyt jílu a cihlářských hlín je vázán na rovinaté denundační terény v blízkosti vodních toků. Jejich využití lze předpokládat pro keramickou výrobu a v případě optimální dostupnosti také jako stavební materiál. Rozsáhlé ložisko kvalitních svahových a sprašových hlín se nachází v prostoru Číčenic a Radčic na Protivínsku (*Chábera 1982*, 124; *Chábera et al. 1985*, 98), tj. v těsné blízkosti výšinného sídliště u Milenovic. V mělkém uložení jsou dostupné reliktu kaolinizovaných rul u Bechyně a kaolínů u Veselí nad Lužnicí.

4. 4. Struktura areálů hradišť a výšinných sídlišť

4. 4. 1. Opevnění

Z celkem 17 výšinných lokalit mladší a pozdní doby bronzové mají opevnění pro toto období jednoznačně prokázané pouze Voltýřov, Hradiště u Písku a Hluboká n. Vlt. Na Voltýřově prováděl sondáž již B. Dubský, podle něhož byl vnější val tvořen kameny velikosti 40–60 cm (*Dubský 1949*, 135). V roce 1985 uskutečnil sondážní výzkum opevnění Voltýřova L. Smejtek, přičemž zjistil dvě fáze hradby. V první fázi vykazoval val čelní kamenou plentou, ve druhé fázi bylo jádro valového tělesa o výšce 2 m tvořeno 2,4 m širokou přepálenou hradební konstrukcí, zbudovanou z velkých kamenů, které byly v základech šikmo proloženy silnou dubovou kulatinou (*Smejtek 1987b*, 228).¹ Mezi fortifikace datované do námi sledovaného období lze zřejmě počítat i opevnění na Hradišti u Písku, které bylo v nedávné době zkoumáno P. Braunem. B. Dubský zde uvádí kamenitohlinitou kon-

¹ Část údajů nebyla dosud publikována – za informaci děkujeme PhDr. Ing. Luboru Smejtkovi.

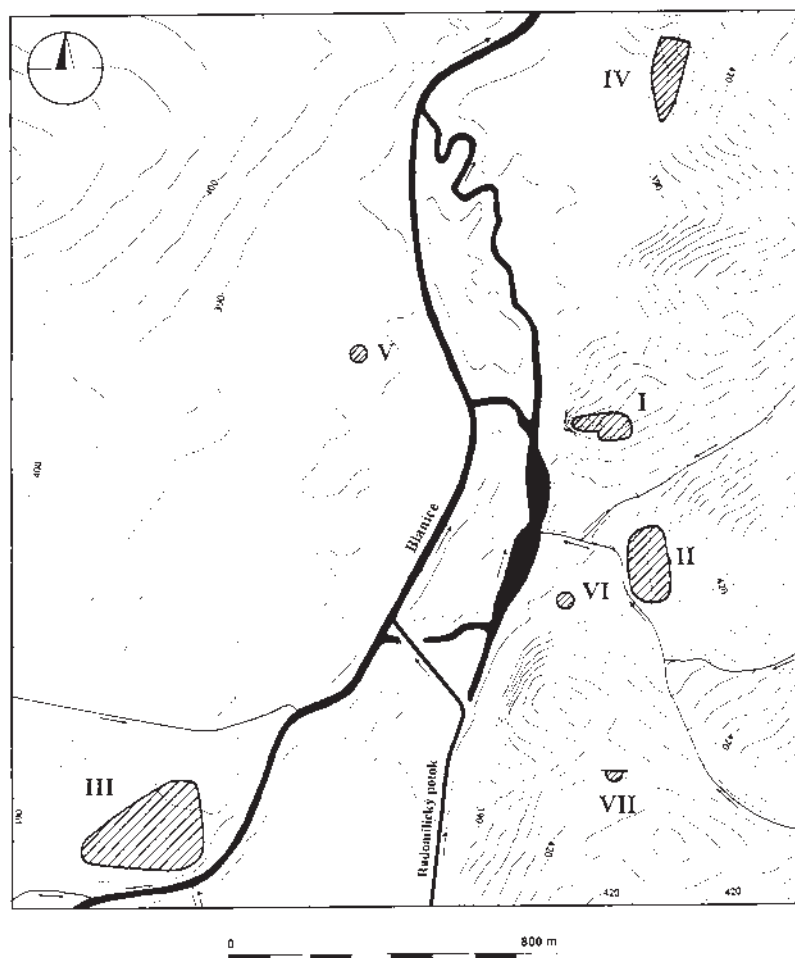
Obr. 5. Výšinné lokality mladší doby bronzové v jižních Čechách. Číslování viz tab. 1. a obr. 1 (9 – Nevězice, 1 – Bechyně, 4 – Hluboká n. Vlt., 15 – Velké Hydčice). — Fig. 5. Upland sites of the Late Bronze Age in South Bohemia. For numbering see table 1 and fig. 1 (9 – Nevězice, 1 – Bechyně, 4 – Hluboká n. Vlt., 15 – Velké Hydčice).

strukci valu, na západní a východní straně s nálezy tzv. „spečené žuly“ (Dubský 1949, 125–126). Moderním výzkumem byla zjištěna kamenná destrukce ve valu, která na jižní straně akropole vykazovala náznak kruhového půdorysu (Braun 1982, 34). Opevnění na hradišti Baba u Hluboké n. Vlt. nebylo v moderní době zkoumáno, vzhledem k absenci

komponent jiných kultur jej lze však prozatím klást do pozdní doby bronzové. Podle B. Dubského (1949, 143) byl val tvořen v horní části štěrkem a vespod většími kameny.

U dalších hradišť období popelnicových polí stáří ani konstrukce opevnění vzhledem k absenci moderního archeologického výzkumu neznáme a u většiny jsme odkázáni pouze na staré zprávy. Podle J. Maličského (1947/48, 24–25) byl u hradišť v jihozápadních Čechách základem valu kámen, místy kombinovaný s pískem, hlínou apod. Val v Chřeštvovicích by měl být z kamene a hlíny (Dubský 1949, 149–151), podle J. Maličského (1947/48, 25) nese stopy lícování. Datování opevnění ale není známo, zejména z důvodu přítomnosti starších i mladších kultur na lokalitě. Podobná situace je též na hradišti ve Skočicích, kde byl val předhradí tvořen nasucho kladenými kameny zpevněnými hlinitým zásypem (Poláček 1973). Na zvíkovské ostrožně byla zjištěna kamenná zeď pojená hlínou (Justová 1968, 317). Val s roštovou konstrukcí ve Velkých Hydčicích je nepochybně raně středověkého stáří (Braun – Klápště 1978, 92), stejně jako opevnění na Kněží Hoře u Katovic (Dubský 1949, 586–593). Na Písecké Smolči měl být val předhradí tvořen pouze hlínou, tento val je však rovněž datován až do raného středověku (Dubský 1949, 641). Fortifikace hradiště u Nevězic náleží pozdně laténskému oppidu (Drda 1987, 549). Sporná je datace i samotná existence pravěkého valu na ostrožně hradu Dívčí Kámen v Mříči (Poláček 1966, 10–11). V Bechyni není umělé opevnění prokázáno vůbec (Militký 1993). Bez zjevných stop fortifikace se dnes jeví také Brloh, kde je patrný pouze nezřetelný příkop (Chvojka 1999a/II, 2), a dále Čichtice, Milenovice, Písek–Velká skála a Velešín. V budoucnu nelze ovšem ani u těchto lokalit vyloučit zjištění původní fortifikace, např. na základě geofyzikální prospekce.

Ze sousedních oblastí je známa řada příkladů konstrukce valů hradišť sledovaného období. Pro hradiště v severozápadních Čechách je shledávána odlišná konstrukce valů v závislosti na jejich dataci: V mladší době bronzové (Br D–Ha A) jsou zde typické valy z nasucho kladených kamenů, zatímco v Ha B jsou zde valy kamenitohlinité, doplněné příkopy (Smrž 1991, 78, pozn. 2; 1995, 58, 62). Z hradišť středočeského regionu lze uvést Plešivec, kde byla zjištěna oboustranně lícovaná hradba doplněná dřevěnou konstrukcí (Motyková 1992, 79). Další středočeská hradiště vykazují kamenné valy i hradby dřevohlinité konstrukce (Slabina 1993, 32). Valy západočeských hradišť byly v závislosti na dostupných zdrojích budovány většinou z kamenů a hlíny, nebo pouze z kamenů (Šaldová 1977, 151). Hradba na Okrouhlém Hradišti byla tvořena dvěma souběžnými řadami větších kamenů, mezi nimiž byly vsypány menší kameny a hlína, přičemž tato konstrukce byla v některých úsecích patrně ještě zpevněna dřevem (Šaldová 1981, 18). Na hradišti Zámek u Podražnice měl hlinitokamenitý val dřevěnou kúlovou konstrukci (Šaldová 1983, 340). Dřevěnou konstrukci měl i val na hradišti v Brně–Obřanech (Podborský 1994, 207) a vnější val na hradišti u Plavče, zatímco vnitřní val na posledně uvedené lokalitě vykazoval navíc i čelní zeď z neopracovaných kamenů (Podborský 1968, 104–106). V jižním Německu nejsou valy hradišť mladší a pozdní doby bronzové pouze hlinité, ale vždy v kombinaci s kameny nebo dřevem (Jockenhövel 1982, 258). Detailně zde bylo zkoumáno opevnění na hradišti Bogenberg, kde byly zjištěny tři fáze fortifikace (Damminger – Schauer 1999, 518–522). V Hessensku je doložena kamenná konstrukce z nasucho kladených kamenů („Trockenmauer“) a v jednom případě i komorová konstrukce („Kastenbauweise“) hradby (Jockenhövel 1980, 43). Z Horního Rakouska lze uvést Linz–Freinberg, kde byly zjištěny tři fáze opevnění doby popelnicových polí: jednoduchou palisádu z období Ha A, postavenou snad

Obr. 6. Milenovice, okr. Písek. Výšinné sídliště z období Ha A2–Ha B1 s osídleným zázemím. I: výšinné sídliště v poloze Skalka; II–VI: rovinná sídliště (č. II, IV, V: Ha A–Ha B1, III: Ha B, VI: Br D); VII – ploché žárové pohřebiště (Ha A2). Podle Fröhlich – Chvojka 2001, 68, obr. 2. – Fig. 6. Milenovice (Písek district). Upland settlements of the Ha A2–Ha B1 with their hinterlands. I: upland settlement at Skalka; II–VI: lowland settlements (II, IV, V: Ha A–Ha B1; III: Ha B; VI: Br D); VII – flat cremation cemetery (Ha A2). After Fröhlich – Chvojka 2001, 68, fig. 2.

na kamenném základu, vystřídal první val s palisádou, datovaný do horizontu Ha A2–Ha B1. Třetí fází je val z období Ha B2–3 se složitou dřevěnou komorovou konstrukcí (Urban 1994, 175–177). V Dolním Rakousku je z hradiště v Schiltern uváděn kamenitohlinitý val s dřevěnou konstrukcí (Trnka 1983, 153).

Shrneme-li uvedené skutečnosti, je v jižních Čechách podle současného stavu poznání následující poměr výšinných lokalit doby popelnicových polí: 3 jistá hradiště (Hluboká n. Vlt., Hradiště u Písku, Voltýřov), 6 sporných hradišť (Chřešřovice, Katovice, Skočice, Písecká Smoleč, Velké Hydčice, Zvíkovské Podhradí) a 8 neopevňených výšinných sídlišť

(Bechyně, Brloh, Čichtice, Milenovice, Mříč, Nevězice, Písek–Velká skála, Velešín). Analogii je možné uvést ze severozápadních Čech, kde z 32 výšinných lokalit patří mezi opevněná hradiště jen tři (*Smrž 1991*, 69). V západočeském prostředí pozdní doby bronzové je uváděno 12 hradišť, přičemž neopevněná výšinná sídliště zde nejsou vůbec zmiňována (*Šaldová 1977*, 145). V Hessensku je z 18 výšinných lokalit doby popelnicových polí doloženo opevnění pouze na třech, u devíti lokalit zde není datace fortifikace jistá a šest lokalit nemá opevnění doloženo vůbec (*Jockenhövel 1980*, 42).

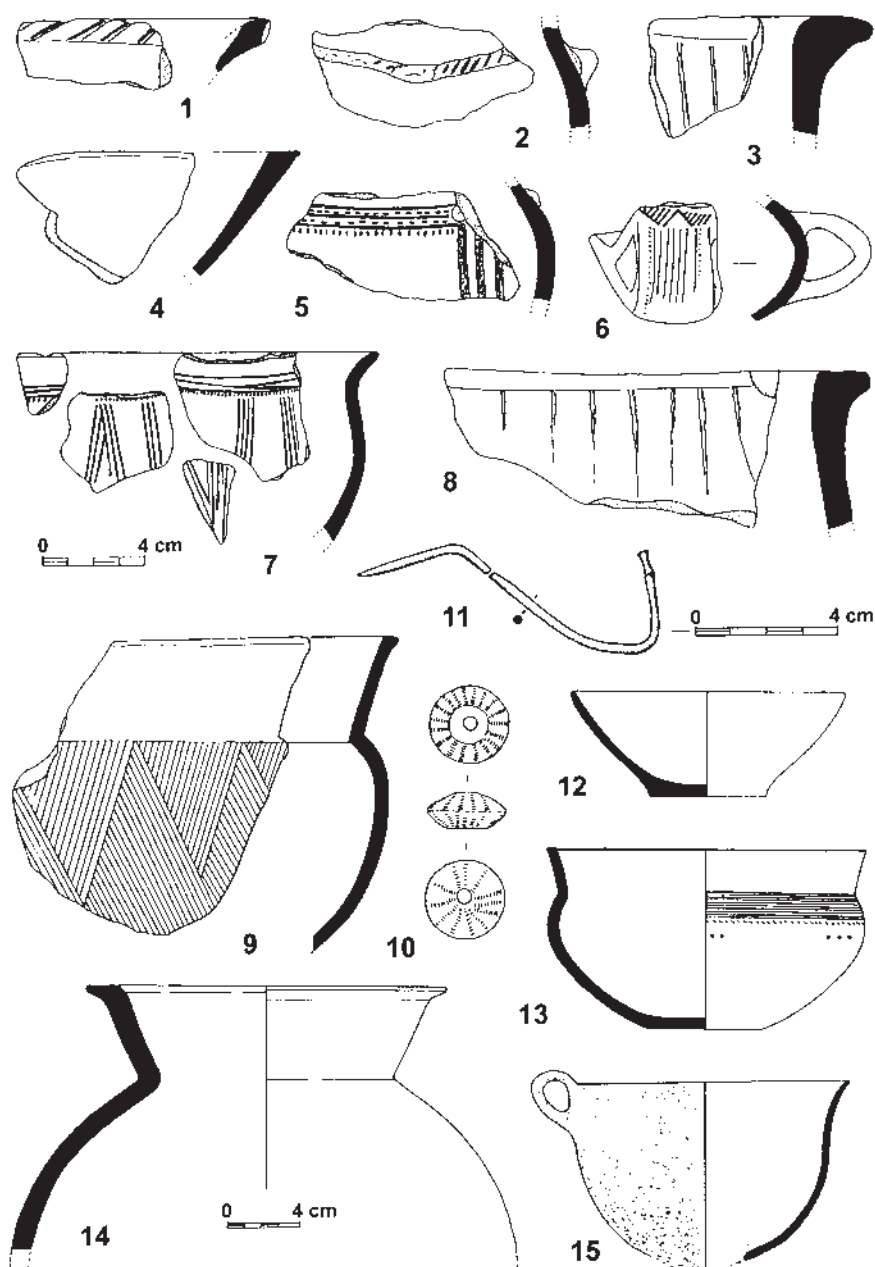
Z hlediska vnitřního členění nelze u většiny jihočeských hradišť sledovaného období jednoznačně konstatovat rozdělení na více areálů. Jednodílným hradištěm byly nepochybně Nevězice a snad Mříč. S velkou pravděpodobností jiného stáří (většinou mladšího?) je členění areálu v případě Katovic, Skočic, pravděpodobně Chřeštic, Písecké Smolče a snad i Zvíkova. Velice zajímavý systém opevnění je doložen na hradišti Baba u Hluboké n. Vlt. Dva souběžné valy a dva příkopy uzavírají vnitřní plochu tvaru nepravidelného oválu, přimykající se ke srázu nad Vltavou. Prostor mezi dvěma valy byl někdy interpretován jako předhradí (*Dubský 1949*, 143), dnes je však hradiště považováno za jednodílné (*Beneš – Michálek – Zavřel 1999*, 76). Hradiště ve Voltýřově bylo podle původních interpretací členěno na opevněnou akropoli a patrně neopevněné předhradí (*Smejtek 1985*), na základě následného výzkumu však byla existence umělého opevnění mezi akropolí a předhradím zpochybněna (*Smejtek 1987b*). Hradiště u Písku je členěno na akropoli, opevněnou dnes značně nezřetelným valem a vnějším příkopem (podle *B. Dubského 1949*, 128 též vnitřním příkopem), a na patrně neopevněné předhradí na severozápadní straně.

V severozápadních Čechách je členění plochy hradišť doloženo poprvé právě v mladší a pozdní době bronzové (*Smrž 1991*, 78, pozn. 2). Na Moravě byla většina hradišť tohoto období jednodílných (*Dohmal 1987*, 266), i když jsou uváděny i rozsáhlé lokality členěné na akropoli a předhradí (Plaveč: *Podborský 1970*, 14, 19). Západočeská hradiště pozdní doby bronzové byla většinou nečleněná (*Šaldová 1983*, 339–340), vnitřní členění hradišť obdobného stáří nebylo zjištěno ani v Hessensku (*Jockenhövel 1980*, 43).

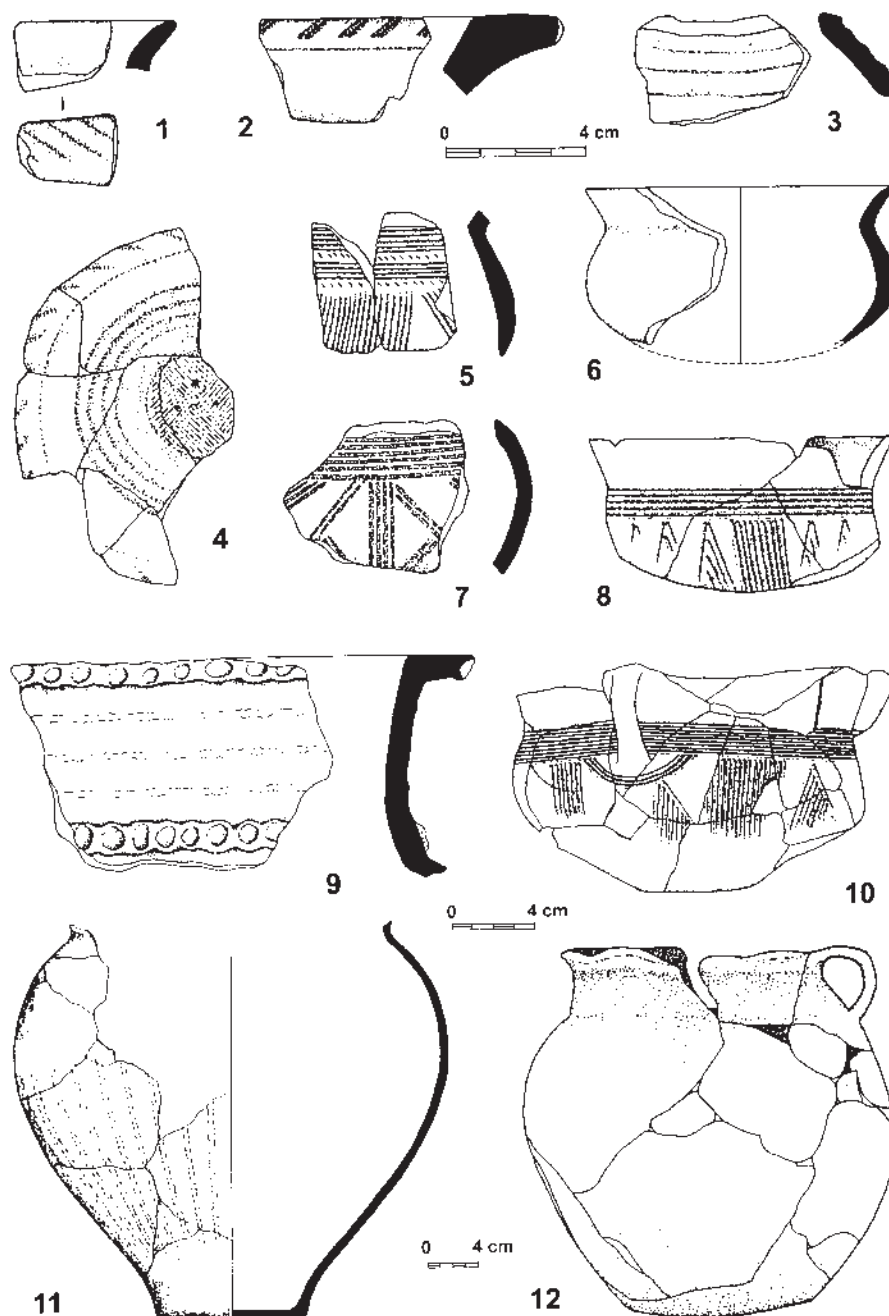
4. 4. 2. Sídlíšní objekty

O sídlíšních objektech, jejich uspořádání a obecně o zástavbě na jihočeských výšinných lokalitách mladší a pozdní doby bronzové dosud víme velmi málo. V případě starších výzkumů B. Dubského narážíme především na nedostatečnou dokumentaci a publikaci náleзовých situací, omezující se většinou na slovní popis, mnohdy navíc dosti nejasný. Např. na akropoli Hradiště u Písku prozkoumal Dubský „střepoviště“ a ve vnitřním příkopu akropole těžce lokality zjistil stopy „dočasných obydlí“. Další „střepoviště“ se nacházelo na předhradí (*Dubský 1949*, 121–129). Tři „jámy – chaty“ (?) objevil B. Dubský v Chřešticích: jedna se nacházela v příkopu a dvě na akropoli (*Dubský 1949*, 153–154). Rovněž z Voltýřova uvádí tento autor velkou zahloubenou „chatu“ s kúlovou jamkou v interiéru (*Dubský 1949*, 138).

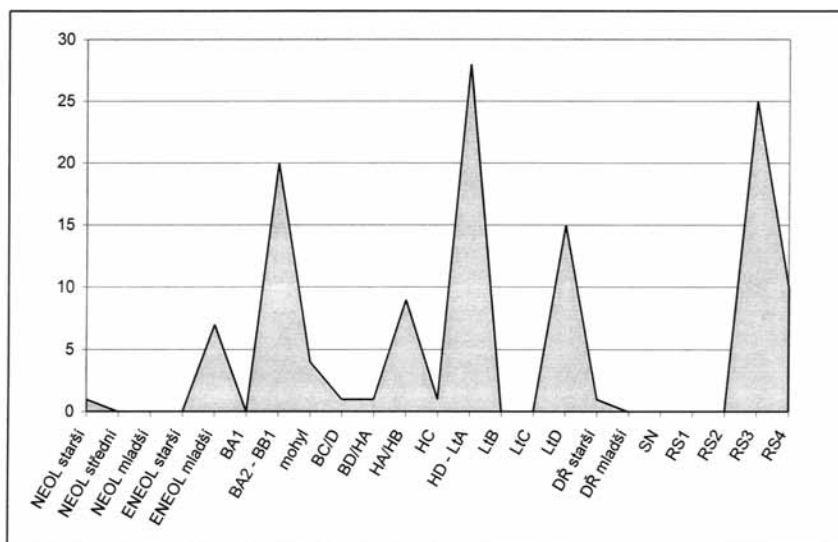
Pozdější archeologické výzkumy přinesly několik nových zjištění, opět zde však narážíme na jejich nedostatečnou publikaci. Ve Zvíkovském Podhradí byl zjištěn blíže nespecifikovaný sídlíšní objekt se zapuštěnou zásobnicovou nádobou a plochým ohništěm, datovaný do Ha B (*Justová 1968*, 317). Nepublikovaný je rovněž výzkum na Hradišti u Písku (viz *Braun 1982*). Pouze v rukopisu diplomové práce L. Smejtky byly zatím uvedeny nálezy z Voltýřova, kde byla sondážním výzkumem ověřena stratigrafie a zjištěno několik

Obr. 7. Výběr nálezů z jihočeských výšinných lokalit mladší a pozdní doby bronzové. 1–8: Hradiště u Písku (podle Chvojka 1999a, Tab. 17–20); 9–10: Voltýřov (podle Michálek 1969, obr. VII; Fröhlich 1975b, obr. VII); 11–15: Chřešovice (podle Bouzek 1965, obr. 40; Michálek 1981, obr. 19–20). — Fig. 7. Selected finds from Late and Final Bronze Age upland sites in South Bohemia. 1–8: Hradiště u Písku (after Chvojka 1999a, tabs. 17–20); 9–10: Voltýřov (after Michálek 1969, fig. VII; Fröhlich 1975b, fig. VII); 11–15: Chřešovice (after Bouzek 1965, fig. 40; Michálek 1981, fig. 19–20).

Obr. 8. Výběr nálezů z výšinného sídliště Skalka u Milenovic. 4, 8, 10 a 12 kresleno podle fotografií s přibližným měřítkem. Kreslil T. Kolegar a K. Vávra (podle Fröhlich – Chvojka 2001). — Fig. 8. Selected finds from the upland settlement at Skalka u Milenovic. 4, 8, 10 & 12 drawn from photographs with approximate scales. By T. Kolegar & K. Vávra (after Fröhlich – Chvojka 2001).

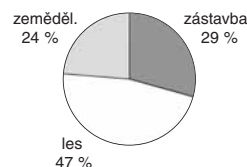
Obr. 9. Míra využívání výšinných poloh v jižních Čechách od neolitu do mladší doby hradištní. — Fig. 9. The extent of use of upland areas in South Bohemia from the Neolithic to the Early Middle Age.

objektů, které však většinou představují přirozené prohlubně. Jediným nesporným objektem je zde jáma s mazanicovou destrukcí, kterou lze interpretovat jako základy pece (Smejtek 1984, 135–137; 1985, 201). Při amatérském výkopu, bez odborné dokumentace, byly v roce 1980 vykopány objekty v Milenovicích. V literatuře byly zmíněny jako čtyři jámy (Beneš – Braun 1984, 75), podle nepublikovaných deníků nálezce se však jednalo o pět objektů, z nichž jeden je snad možné označit jako žárový hrob. Při revizním archeologickém výzkumu r. 2000 byly zjištěny další dva neporušené sídlištní objekty – jámy s plochým dnem (Fröhlich – Chvojka 2001).

Žádný další sídlištní objekt nebyl dosud na jihočeských výšinných lokalitách této periody doložen. Vzhledem k nedostatečné publikaci nelze zatím vyvozovat závěry o specializovaném výrobním objektu, příp. o konkrétní výrobní činnosti na jakékoliv jihočeské výšinné lokalitě. Dva objekty v Milenovicích lze snad interpretovat jako samostatně stojící zásobnicové nádoby k uskladnění obilí, což jsou jinak běžné objekty na mladobronzových nížinných sídlištních (Fröhlich – Chvojka 2001, 77–78). Jediným výrobním objektem jsou základy pece z Voltýřova, která snad sloužila k tepelné úpravě potravy (Smejtek 1984, 137). Na základě dosavadních nálezů se tak zatím jeví naprostá absence specializovaných výrobních objektů na jihočeských mlado- a pozdně bronzových výšinných lokalitách.

Na rozdíl od jihočeských výšinných lokalit pochází z hradišť v okolních regionech řada dokladů obytných i výrobních objektů. Např. na západočeském Okrouhlém Hradišti je doloženo 30–36 zemnic, které se svou konstrukcí shodovaly s objekty na nížinných sídlištních (Šaldová 1981, 40–45). Kůlové i roubené zemnice jsou uváděny z Brna–Obřan, ve dvou objektech zde byly nalezeny i klenuté hrnčířské pece (Adámek 1961, 111). Celkem bylo na této lokalitě nalezeno několik stovek sídlištních objektů (Podborský 1994, 208). Členění areálu výšinného sídliště na část obytnou a výrobní je doloženo na Hradsku u Mše-

Obr. 10. Současný stav pokryvu výšinných lokalit mladší a pozdní doby bronzové. —
Fig. 10. The current extent of the known
Late and Final Bronze Age upland sites.

na, přičemž v obytné části bylo nalezeno asi pět domů kúlové konstrukce (Šolle 1977, 342). Několik zahluobených polozemnic bylo zjištěno na výšinném sídlišti v Mikulovicích v severozápadních Čechách (Smrž – Mladý 1979, 42), další objekty jsou uváděny ze středočeských výšinných lokalit (Slabina 1993).

4. 4. 3. Movité nálezy

Nedostatečný výzkum naprosté většiny sledovaných lokalit odráží malé množství nálezů, které dnes máme k dispozici. Větší (téměř bez výjimky keramické) soubory pocházejí pouze z Voltýřova, Hradiště u Písku, Zvíkova, Chřeštic a Milenovic. Až na několik výjimek se jedná o zlomkový keramický materiál, jehož informační potenciál, zvláště pokud jde o kulturní a chronologické zařazení, je poměrně nízký. Přesto se, na základě několika neobvyklých tvaroslovných a výzdobných prvků na keramice, L. Smejtkovi podařilo v náleзовém souboru z Voltýřova identifikovat lokální vývoj pozdní doby bronzové (Smejtek 1984, 160; 1985, 201; 1987b, 228). Keramika z Hluboké nad Vltavou–Baby odráží podle J. Bouzka (1963, 94) vztahy k západočeskému prostředí. Několik keramických tvarů lze rekonstruovat v souborech z Chřeštic (obr. 7: 12–15; Böhm 1937, 177, obr. 92; Michálek 1981, obr. 19), Voltýřova (Smejtek 1984, obr. 11–13) a Milenovic (Fröhlich – Chvojka 2001, 134, obr. 22). Z posledně jmenované lokality pochází mj. část misky s torčovaným okrajem a vnitřní výzdobou (obr. 8: 4), což je dosud jediný jihočeský exemplář této nádoby. Unikátní v jihočeském prostředí je také výzdoba tzv. vlčích zubů na jednom koflíku z Voltýřova (obr. 7: 9) nebo bohatá rytá výzdoba na uchu nádoby z Hradiště u Písku (obr. 7: 6). Zcela neobvyklá je výzdoba plastické promačkávané pásky přímo pod okrajem nádoby, zjištěná na několika exemplářích na Voltýřově (Smejtek 1984, obr. 13–15).

Z dalších keramických předmětů nalezených na jihočeských výšinných lokalitách lze uvést hliněná závaží z Milenovic (Fröhlich – Chvojka 2001, 127, obr. 15: 1–2, 137, obr. 25: 17), keramická kolečka z Hradiště u Písku (Chvojka 1999a, 50), Chřeštic (Böhm 1937, 177, obr. 92: 2) a Zvíkovského Podhradí (Justová 1968, 317) a několik nálezů z Voltýřova: přeslen (obr. 7: 10; Fröhlich 1975b), zlomek ploché kruhové hliněné desky (pokličky?), část bočníkovitého hliněného předmětu (závaží?), zlomek hliněného kruhu a část polotovaru podobného kruhu, sekundárně připraveného ze dna nádoby (Smejtek 1984, 163–164, obr. 23).

Porovnáme-li keramické nálezy z výšinných a nížinných sídlišť, nezjistíme mezi oběma skupinami žádné výraznější rozdíly. Na obou typech nalezišť se vyskytují všechny základní keramické tvary. Dokonce i takové, jakými jsou keramická kolečka, o kterých se někdy uvažuje jako o součástech stolních her nebo o nábojích do praků, jsou hojné nejen v prostředí vyšších vrstev, ale často se vyskytují i na sídlištech nížinných (Chvojka 1999a, 92). Kromě tvarosloví je významné srovnání poměru jednotlivých keramických typů na obou kategoriích lokalit, tj. zastoupení hrubé, středně hrubé a jemné keramiky, což bylo statisticky zjišťováno na lokalitách pootavské oblasti. Zatímco středně hrubé keramiky by-

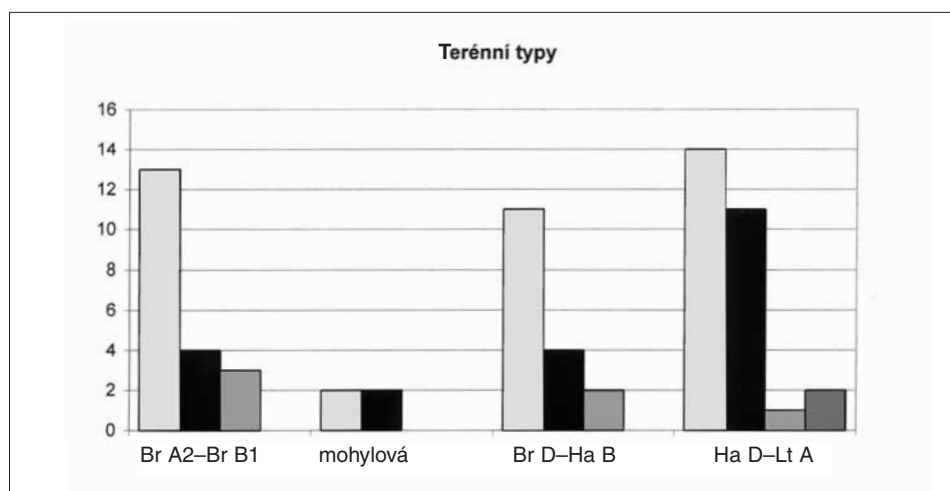
lo na nížinných i výšinných sídlištích téměř shodné množství (31 a 32 %), větší rozdíly byly zjištěny u obou zbylých typů keramiky. Jemné keramiky bylo na nížinných sídlištích pouhých 7 %, přičemž na výšinných sídlištích 15 %, a naopak hrubá keramika byla na nížinných sídlištích zastoupena 61 %, zatímco na výšinných sídlištích jen 54 % (*Chvojka 1999a*, 93). Vzhledem k nízkému počtu analyzovaných výšinných sídlišť pootavské oblasti (3) je však zatím předběžně vyvozovat závěry např. o větším počtu jemné keramiky na sídlech vyšší společenské vrstvy. V této souvislosti je potřebné zhodnotit nálezy z dalších jihočeských výšinných sídlišť.

Nekeramických nálezů pochází z jihočeských výšinných sídlišť dosud velmi málo. V Chřešticích byla nalezena bronzová jehlice ervěnického typu (obr. 7: 11; *Bouzek 1962*, 249), ve Voltýřově bronzový kroužek (*Dubský 1949*, 137, obr. 7a: 12). Sporný nález bronzového meče ze Skočic pravděpodobně vůbec nepochází z prostoru hradiště. Bronzové nálezy doplňuje jeden amorfní kousek bronzů z Hradiště u Písku (*Chvojka 1999a*, 108). Z předmětů z kamene lze uvést část brousku, zlomky dvou kamenných drtel a jeden otloukač z Milenovic (*Fröhlich – Chvojka 2001*, 138, obr. 26: 9, 139, obr. 27: 3–5), brousek pochází také z Chřeštic (*Michálek 1981*, 51) a zlomek kamenného drtidla z Voltýřova (*Smejtek 1984*, obr. 22: 11). V Hradišti u Písku a Voltýřově (*Michálek 1969*, 23) byly nalezeny kamenné oblázky, které na prvé lokalitě měly tvořit celé sklady (*Dubský 1949*, 125). Funkce těchto oblázků není jednoznačná, vyloučit nelze teorii o vrhacích zbraních nebo nábojích do praků. V Milenovicích bylo nalezeno několik kusů surové tuhy (*Chvojka 1999b*, 8; *Fröhlich – Chvojka 2001*, 113), z Brlohu pochází říční škeble (*Chvojka 1999a*, 119).

Celkově lze konstatovat, že hmotné nálezy z výšinných sídlišť nijak výrazně nevybočují z rámce nálezů z ostatních jihočeských nalezišť, jedinou výjimkou je pouze keramika z Voltýřova. Nebyly zde nalezeny žádné předměty nebo jejich soubory (deputy), které by svědčily o specializované výrobě nebo obchodu. Naopak se zdá, že na tomto typu lokalit byla běžně přítomna zemědělská výroba (obilnářství: zrnotěrky z Milenovic a Voltýřova; sběr škeblí: Brloh) a základní výroba řemeslná, provozovaná rovněž na nížinných sídlištích (např. výroba keramiky: kousky grafitu v Milenovicích; tkalcovství: přeslen z Voltýřova a hliněná závaží z Milenovic). Běžná zemědělská nebo řemeslná produkce je doložena i na výšinných lokalitách v sousedních oblastech. Např. v jižním Německu jsou na těchto lokalitách uváděny četné doklady zemědělství a textilnictví (*Jockenhövel 1982*, 264), stejně tak i na hradištích v Hessensku (*Jockenhövel 1980*, 43), na hradišti v Brně–Obřanech (*Podborský 1994*, 208) aj. Rovněž na západočeských výšinných lokalitách jsou doloženy kamenné zrnotěrky, hliněná závaží k tkalcovskému stavu apod. (*Šaldová 1977*, 153; 1983, 340). Výrobu tuhované keramiky na hradišti Bogenberg v Bavorsku dokládá několik hrudek tuhy (*Damminger – Schauer 1999*, 529). Ani v severozápadních Čechách nebyly na výšinných lokalitách zjištěny žádné doklady specializované výroby nebo obchodu, které by je odlišovaly od běžných zemědělských sídlišť (*Smrž 1995*, 74). Pouze na výšinném sídlišti u Mikulovic je doložen pískovcový kadlub, i zde jsou však doklady běžné zemědělské produkce (*Smrž – Mladý 1979*, 40–41).

4. 5. Chronologický rozbor jihočeských výšinných nalezišť

Celkem je dnes v jihočeském regionu známo 17 výšinných lokalit datovaných do období popelnicových polí, tj. do Reineckových stupňů Br D–Ha B (*Chvojka 1999a/I*, 141; 2000).

Obr. 11. Geomorfologické typy výšinných poloh v době bronzové a halštatské. Světle šedá: ostrožna; černá: vrchol kopce; šedá: návrší; tmavě šedá: hřbet. — Fig. 11. Geomorphological types of upland locations in the Bronze Age and Hallstatt Period. Light grey: spurs; black: hilltops; grey: hillocks; dark grey: ridges.

V rámci tohoto období lze bezpečně rozlišit tři časové horizonty v budování hradišť a výšinných sídlišť.

4. 5. 1. Nejstarší horizont výšinných lokalit sledovaného období (Br C2–Br D1)

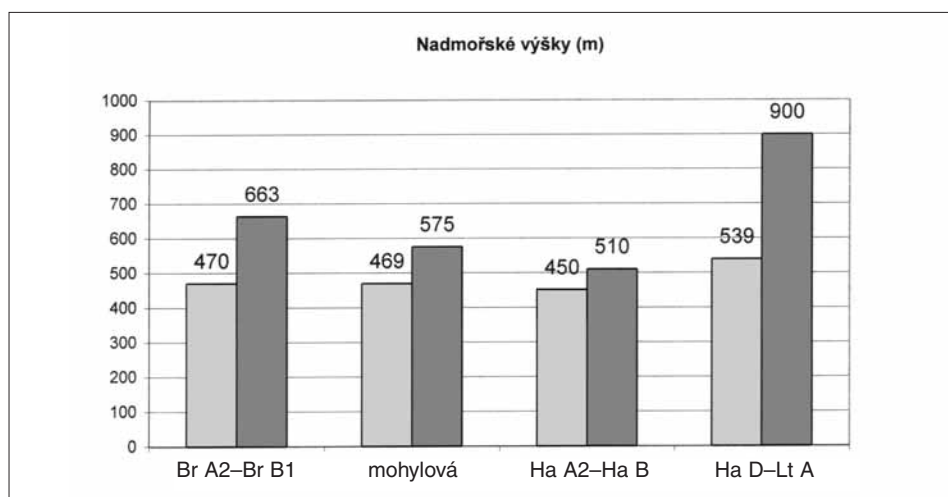
Prvým horizontem v osídlování výšinných poloh sledovaného období je závěrečná fáze mohylové kultury a počátku popelnicových polí. Do tohoto přechodného mohylovo–knovízského horizontu (Br C2–Br D1) je v jižních Čechách spolehlivě datována pouze jediná lokalita – Hradiště u Písku (*Michálek 1977, 55; Braun 1982, 34; Chvojka 1999/I, 122–123*). Osídlení mohylovou kulturou střední doby bronzové bylo sice zjištěno i na několika dalších jihočeských výšinných lokalitách, konkrétně na Boudách, Chřešticích a Zvíkovském Podhradí (*Beneš 1964, 18; 1965, 17; Fröhlich – Michálek 1978, 110–112; Michálek 1981, 50–51; Braun 1987; Fröhlich 1997a, 16, 46, 232*), bez podrobné analýzy a publikace těchto nálezů však zatím nelze rozhodnout, zda některá z těchto lokalit patří do zmíněného přechodného mohylovo–knovízského horizontu, a nebo do starších období.

4. 5. 2. Mladší doba bronzová (Br D–Ha A)

Další fází jihočeských hradišť je vlastní mladší doba bronzová (Br D2–Ha A), na jejímž začátku končí osídlení hradišť přechodného mohylovo–knovízského horizontu a na konci začíná výstavba výšinných lokalit. Do tohoto období lze v jihočeském regionu bezpečně datovat pouze jedinou lokalitu – Bechyni (*Militký 1993, 96*). Bez revize všech nálezů je zatím problematická datace osídlení ve Zvíkovském Podhradí – Zvíkově, kde se uvádí kontinuální osídlení od střední do pozdní doby bronzové (*Fröhlich – Michálek 1978, 112–113; Fröhlich 1997a, 232*).

4. 5. 3. Pozdní doba bronzová (Ha B)

Třetím chronologickým horizontem je pozdní doba bronzová, kam spadá většina datovaných jihočeských výšinných lokalit popelnicových polí. Kromě osídlování zcela nových

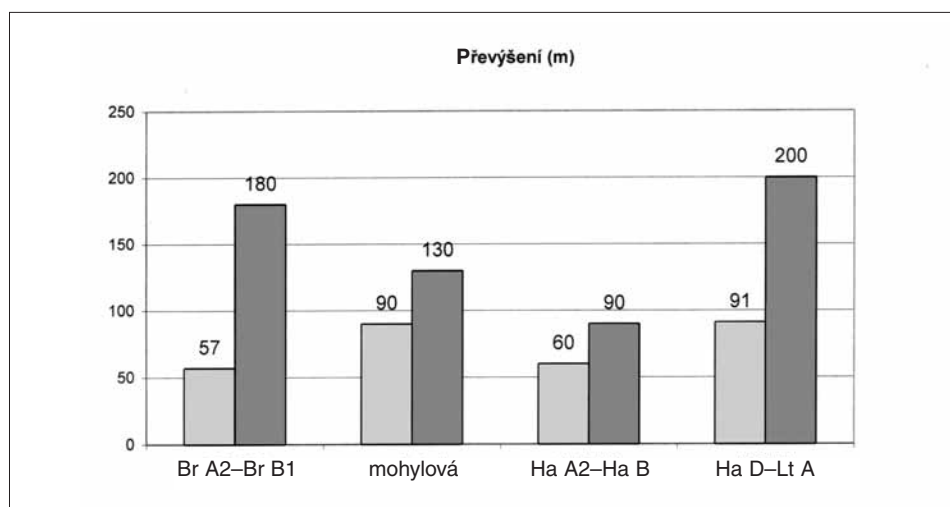

Obr. 12. Srovnání průměrných (světle šedá) a maximálních (tmavě šedá) hodnot nadmořských výšek výšinných lokalit doby bronzové a halštatské v jižních Čechách. — Fig. 12. Comparison of the average (light grey) and maximum (dark grey) values of altitude a.s.l. for Bronze Age and Hallstatt upland sites in South Bohemia.

poloh je časté využití lokalit se starším starobronzovým osídlením, které potřebám stavitelů v mladší a pozdní době bronzové vyhovovaly, přičemž je nutno počítat i s možností využití starších zbytků opevnění. To bylo zřejmě možné po zhruba 500–600 letech nějakým způsobem využít, minimálně jako zdroj stavebního materiálu.

Podle dnešního stavu poznání se zdá, že v rámci této epochy bude možné odlišit ještě dvě po sobě následující fáze. Prvou z nich je období přechodu mladší a pozdní doby bronzové, tj. stupně Ha A2 a Ha B1, kam lze bezpečně zařadit výšinné sídliště „Skalku“ u Milenovic (Fröhlich – Chvojka 2001, 115). Další dvě lokality – výšinné sídliště v Brlohu (Chvojka 1999a/I, 125) a hradiště v Chřešticích (Böhm 1937, 175–177; Bouzek 1963, 94; Michálek 1981, obr. 19–21) – byly nepochybně zbudovány v tomto období, jejich osídlení však pokračuje i do dalších fází pozdní doby bronzové. Podle nejnovějšího rozboru několika nálezů z Mříče nelze vyloučit počátek osídlení v tomto horizontu ani na této lokalitě (Chvojka 2000). Vydělení zvláštního horizontu konce mladší a počátku pozdní doby bronzové (Ha A2–Ha B1) není specifikum pouze jihočeských výšinných lokalit. Např. v severozápadních Čechách je tento horizont považován za vývojový zlom, kdy jsou opouštěna dosavadní hradiště a dochází k budování nových (Smrž 1995, 66). Pouze do stupně Ha B jsou kladena hradiště ve Voltýřově, které L. Smejtek datuje od sklonku stupně Ha B1 do počátku stupně Ha B3 (Smejtek 1984, 162), dále v Hluboké n. Vlt. (Dubský 1949, 144; Bouzek 1963, 94; Beneš – Michálek – Zavřel 1999, 76) a ve Velešíně (Ernée 1998, 235) a také dvě lokality s nálezem jediného keramického zlomku – Velké Hydčice (Beneš 1965, 47; Bouzek 1965, 75) a Katovice (Dubský 1949, 594, obr. 29: 5; Michálek 1976).

Dosud nevyřešenou zůstává otázka závěru osídlení výšinných lokalit pozdní doby bronzové, příp. možnost jejich přežívání do počátku doby halštatské. Přestože B. Dubský naznačil tuto možnost u několika jihočeských hradišť, zejména v případě Chřeštic (Dubský

Obr. 13. Srovnání průměrných (světle šedá) a maximálních (tmavě šedá) hodnot terénního převýšení výšinných lokalit doby bronzové a halštatské v jižních Čechách. — Fig. 13. Comparison of the average (light grey) and maximum (dark grey) values of height above surroundings for Bronze Age and Hallstatt upland sites in South Bohemia.

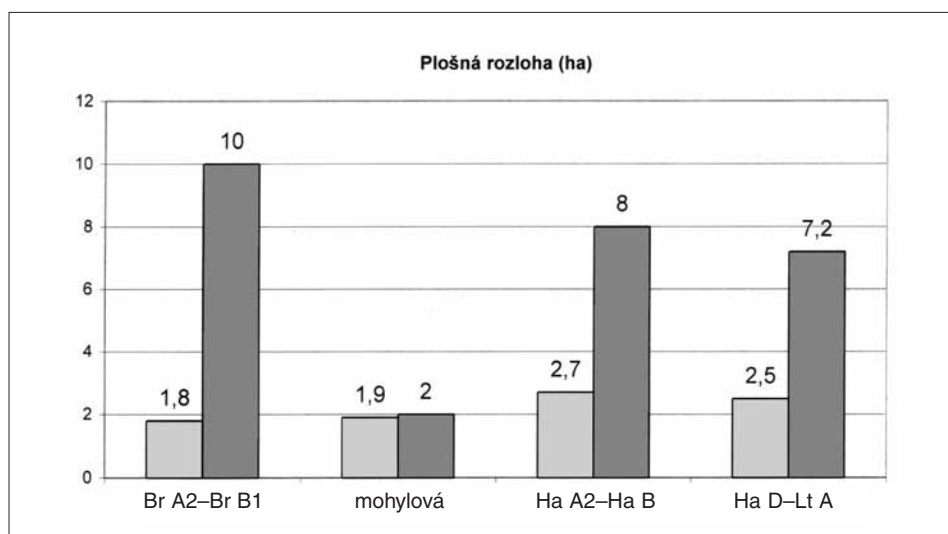
1949, 157), nebyla tato teorie moderními rozborů zatím prokázána. Na základě současných poznatků nepřekračuje osídlení žádné jihočeské výšinné lokality kontinuálně do doby halštatské. Jiná situace je např. na Moravě, kde několik lokalit pokračuje do halštatského období (Dohnal 1987, 265, 269; Podborský 1994, 210–211). V Dolním Rakousku je kontinuální osídlení do stupně Ha C1 doloženo v Schiltern (Trnka 1983, 148). Osídlení z pozdní doby bronzové i z počátečních etap doby halštatské je uváděno z hradiště u Stillfriedu a.d. March, zde je však mezi horizonty Ha B3 a Ha C1 zřetelný násilný předěl, způsobený nepochybně útoky východních nomádů (Eibner 1994, 212; Podborský 1994, 212). Naopak např. v jižním Německu nejsou jednoznačné doklady kontinuity hradišť pozdní doby bronzové do stupně Ha C (Schauer 1995, 170), podobně je tomu i v severozápadních Čechách (Smrč 1995, 63, Abb. 17).

4. 5. 4. Lokality datované pouze rámcově

Bez publikace a revize všech nálezů nejsou zatím blíže datovatelné lokality Čichtice (Beneš – Parkman 1997), Nevězice (Dubský 1949, 666, 678; Fröhlich – Michálek 1978, 111), Písecká Smoleč (Fröhlich – Michálek 1978, 112) a Zvíkovské Podhradí (Fröhlich – Michálek 1978, 112–113) – zatím je možné je obecně datovat do období popelnicových polí. Sporná je datace lokalit Skočice (Beneš – Braun 1982, 121) a Písek–Velká skála (Fröhlich 1997b, 173; Chvojka 1999a/I, 121), jež se pohybuje v rozmezí střední až mladší (pozdní) doby bronzové. Známy nález meče typu Mainz ze Skočic (Michálek 1979, 91) není blíže lokalizovaný a nemusí ani pocházet z prostoru hradiště.

4. 5. 5. Lokality dříve chybně datované do období popelnicových polí

Okrajově lze v této souvislosti zmínit i několik výšinných lokalit, které byly v minulosti datovány do mladší nebo pozdní doby bronzové, u nichž však pozdější výzkumy a analýzy

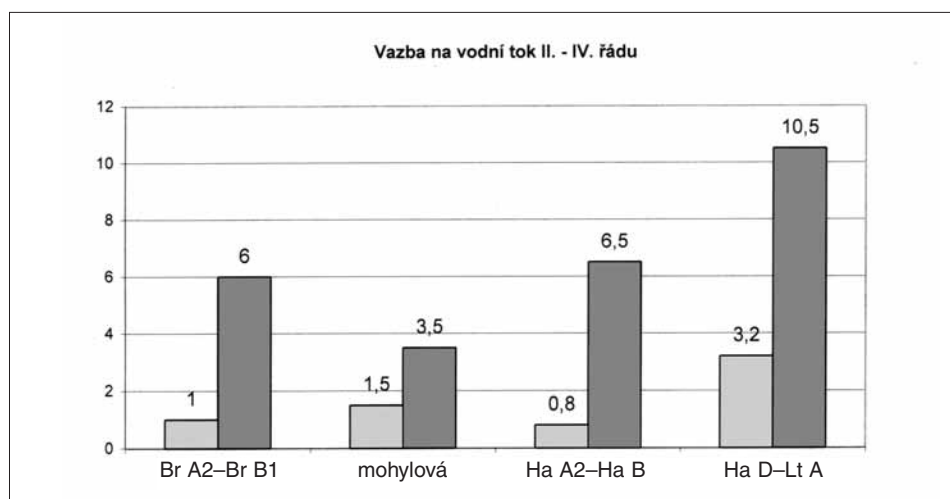

Obr. 14. Srovnání průměrných (světle šedá) a maximálních (tmavě šedá) hodnot plošné rozlohy výšinných lokalit doby bronzové a halštatské v jižních Čechách. — Fig. 14. Comparison of the average (light grey) and maximum (dark grey) areas of Bronze Age and Hallstatt upland sites in South Bohemia.

toto datování vyloučily. *B. Dubský* (1949) uvádí jako knovízská hradiště Vrcovice a Dobřejovice (Poněšice), obě lokality však byly na základě pozdějších výzkumů předatovány do přelomu starší a střední doby bronzové (*Beneš* 1964; 1965; 1966; *Zavřel* 1990). Řadu jihočeských mladobronzových hradišť publikoval *J. Maličský* (1947/48), část z nich však byla později předatována. Jedná se např. o známé výšinné sídliště na „Krkavčí skále“ u Orlika nad Vlt., které je ve skutečnosti eneolitické (*Fröhlich* 1975b). Opevněné výšinné sídliště u Dolního Kožlí (*Maličský* 1947/48, 29) je na základě nejnovějších výzkumů klasifikováno jako středověké až novověké ohrazení související se zemědělskou činností (*Beneš – Hrubý – Michálek – Parkman* 1999). Dosud žádný archeologický nález pravěkého stáří nebyl nalezen na Hradišti u Kaplice (*Michálek – Zavřel* 1996, 43–44), které bylo *J. Maličským* (1947/48, 25, 29) rovněž klasifikováno jako knovízské. Mezi mladobronzové výšinné lokality nelze počítat ani Tábor – podle údajů z první poloviny 20. století byla sice na několika místech ve středu města nalezena keramika „milavečského charakteru“ (*Dubský* 1949, 170), během četných archeologických výzkumů ve městě v posledních dvaceti letech však nebyl učiněn žádný nález datovatelný do období popelnicových polí. Pravděpodobně lze v tomto případě uvažovat o záměně s pozdně halštatskou keramikou (srov. *Krajčíc* 1996). U keramické nádoby – dvouuchého hrnce – ze Sezimova Ústí, která byla někdy lokalizována do Tábora (*Bouzek* 1963, 92), nelze zjistit bližší nálezové okolnosti, a nelze ji tedy považovat za doklad existence výšinného sídliště v Táboře (srov. *Michálek* 1979, 91).

4. 5. 6. Shrnutí

Celkově lze shrnout, že ze 17 jihočeských výšinných lokalit, datovaných do období popelnicových polí, patří jediná do počáteční mohylovo–knovízské fáze, jedna do mladší doby bron-

Obr. 15. Srovnání průměrných (světle šedá) a maximálních (tmavě šedá) vzdáleností výšinných lokalit doby bronzové a halštatské od vodních toků II.–IV. řádu. — Fig. 15. Comparison of the average (light grey) and maximum (dark grey) distances of Bronze Age and Hallstatt upland sites in South Bohemia from watercourses of categories II–IV.

zové, devět do pozdní doby bronzové (některé s počátkem osídlení na konci předchozí epochy), čtyři lze zařadit obecně do epochy Br D–Ha B a dvě jsou datovány sporně. Tato situace odráží současný stav výzkumu a stav publikace nálezů z většiny jihočeských výšinných lokalit, přičemž v budoucnu jistě dojde nejen k upřesnění, ale i k přepracování datace některých z nich. Všechny závěry vytvořené na základě datování těchto lokalit je proto zatím třeba považovat pouze za předběžné, odpovídající dnešnímu stavu poznání.

V této souvislosti lze uvést příklady relativního datování výšinných lokalit v sousedních oblastech. V severozápadních Čechách nebyla naprostá většina mladobronzových výšinných lokalit osídlena po celou tuto epochu, ale jen v určité časově omezené fázi a pak byla na zhruba 100–200 let opuštěna (Smrž 1991, 77). Pouze dvě výšinná sídliště zde byla osídlena po celou dobu popelnicových polí, zatímco devět lokalit je zde datováno pouze do stupňů Br D–Ha A a deset do období Ha A2–Ha B1 (Smrž 1995, 66). Ve středních Čechách dosud chybí komplexní studie o výšinných lokalitách období popelnicových polí. Jejich počátek je zde většinou kladen do horizontu Ha A2–Ha B1 (Hrala 1973, 120–121, 127; Čtverák 1987, 196), některá však vykazují osídlení i ve stupni Ha A1 (Slabina 1993, 16–21). Do přechodného horizontu Br C2–Br D je datováno osídlení na Skalce u Velimi (Hrala – Šumberová 2000, 265), tato lokalita se svým postavením ovšem zcela vymyká z rámce stře-dočeských výšinných sídlišť. Počátky osídlování a opevňování výšinných poloh na jižní Moravě spadají do mladší doby bronzové, tj. do stupňů Br D a zejména Ha A (Podborský 1968, 112; Salaš 1987, 279, Abb. 1; Podborský et al. 1993, 291–292; Podborský 1994, 209–210). Naproti tomu v západních Čechách se podle srovnání keramiky a bronzového inventáře s materiálem z rovinných sídlišť a pohřebišť ukazuje, že počátky většiny hradišť v tomto regionu je nutno klást až do období mladšího, do stupňů Ha B2–3 (Šaldová 1983, 342–343). Přesto je i zde na několika výšinných lokalitách doloženo osídlení ve střední a mladší době

bronzové (Chytráček 1992, 60–61; Svobodová 1992, 49). V jižním Německu je ojediněle doloženo osídlení výšinné lokality již ve stupni Br D (např. na hradišti Bogenberg je nejstarší osídlení datováno do horizontu Br C2–Br D: Damminger – Schauer 1998, 122; 1999, 528), dobou hlavního budování hradišť je zde však až horizont Ha A2–Ha B1. Na konci tohoto horizontu řada jihoněmeckých hradišť zaniká, v následujícím období Ha B3 však vznikají nová (Jockenhövel 1982, 266). Do stupně Ha B3 jsou datovány výšinné lokality v Hessensku (Jockenhövel 1980, 45). V oblasti Horního Rakouska je výzkum hradišť mladší a pozdní doby bronzové dosud velmi nedostatečný. Nejvíce prozkoumanou lokalitou je Linz–Freinberg, kde nejstarší opevnění vzniká v období Ha A2–Ha B1, přičemž osídlení zde začíná snad již ve stupni Ha A1. Lokalita je pak osídlena až do závěru doby bronzové (Urban 1994, 178). Další hradiště Luftenberg je na základě patrně dvou depotů bronzové industrie datováno do starších fází období popelnicových polí (Kneidinger 1960, 13: Ha A; Trebsche 1999, 54: Br D). V Dolním Rakousku vzniká většina opevnění sledovaného období až ve stupni Ha B, i když některé lokality jsou zde osidlovány již ve starším období popelnicových polí (Lochner 1994, 212). Příkladem může být hradiště v Schiltern, které je datováno do rozmezí stupňů Ha A2–Ha C1 (Trnka 1983, 148).

Pokud jde o absolutní datování, není údajů získaných v areálech hradišť mnoho. Z jihočeských lokalit sledovaného období pocházejí dvě data pouze z Voltýřova. Jedná se o kalibrovaná data 1015–835 BC (Bln 4207 Voltýřov) a 1050–845 BC (Bln 4208 Voltýřov).² Obě byla získána z dubové konstrukce starší fáze hradby, což se zhruba shoduje s počátkem osídlení hradiště ve stupni Ha B1. Z jiných jihočeských výšinných lokalit dosud žádné radiokarbonové datum nepochází, z lokalit mimo jihočeský region lze uvést např. datum ±1300 BC ze Skalky u Velimi (Hrala – Šumberová 2000, 265). Na jižní Moravě známe jediný vzorek datovaný ¹⁴C z hradiště v Brně–Obřanech (nekalibrovaná), ukazující stáří 900–820 BC (Adámek 1961, 32; Podborský et al. 1993, 237; Podborský 1994, 208). Nekalibrované datum 1005 BC pochází také ze severobavorského hradiště Elfershausen, 900 BC z hradiště Schwanberg (Gerlach 1998, 130, 132). Z hradiště Grosser Knetzberg pak pochází datum 940 BC (Jockenhövel 1982, 256). Celkem 18 dat ¹⁴C je uváděno z bavorského hradiště Bogenberg – jejich rozpětí je (pro střední až pozdní dobu bronzovou) 1527–878 BC (Damminger – Schauer 1998, 117; 1999, 526, Abb. 5), jedno datum je publikováno z výšinného sídliště v Bullenbergu: 1270–1135 BC (Ambs – Wischenbarth 1990, 271). Jeden z největších souborů radiokarbonových dat přinesl výzkum na hradišti Freinberg u hornorakouského Lince. Ze vzorků ze sídlištních situací doby popelnicových polí pocházejí celkem 4 data ze staršího a středního období popelnicových polí: 1300–1120, 1260–1040, 1120–940 a 1250–1030 BC (Urban 1994, 171–173). V Dolním Rakousku pochází radiokarbonové datum z valu hradiště v Schiltern: 870 BC (Trnka 1983, 148).

4. 6. Prostorové vztahy výšinných lokalit ke zbytku sídlištní struktury

4. 6. 1. Vztah k rovinným sídlištím a pohřebištím

Ve vztahu k současnému osídlení lze podle dnešního stavu poznání odlišit tři skupiny výšinných lokalit: 1) lokality ležící v centru hustě osídlených mikroregionů, 2) lokality na okrajích hustě osídlených mikroregionů a 3) lokality zcela na periferii jihočeské sídelní oikumeny. Jednoznačně centrální polohu mají Hradiště u Písku, Milenovice, Zvíkov,

² Za poskytnutí dosud nepublikovaných údajů děkujeme PhDr. Ing. Luboru Smejtkovi.

Chřešřovice a Bechyně. Další výšinné lokality se sice nacházejí rovněž v centrálních jihočeských sídelních oblastech, v jejich rámci jsou však situované na okrajích hustě osídlených mikroregionů, resp. mimo ně. Jedná se o Nevězice, Písek–Velkou skálu, Brloh, Píseckou Smoleč, Hlubokou n. Vlt., Skočice a Čichtice. Na okrajích jihočeské sídelní oikumeny doby popelnicových polí se nachází pět výšinných lokalit: na západním okraji Katovice a Velké Hydčice, na jižním okraji Mříc a Velešín. Zvláštní postavení zaujímá Voltýřov, který leží na severním okraji jihočeské sídelní oblasti, na rozhraní s regionem středního Povltaví (Příbramska a Sedlčanska). Dosud nebyla zjištěna výšinná lokalita zcela mimo osídlenou oblast, bez vazby na rovinná sídliště (obr. 1).

Z hlediska vztahu mezi funkcemi, přítomností opevnění a polohou v krajině nelze zatím vyslovit žádné jednoznačné závěry. Prokazatelně opevněná hradiště se nacházejí jak v polohách centrálních (skupina 1: Hradiště u Písku) nebo na okrajích hustě osídlených mikroregionů (skupina 2: Hluboká n. Vlt.), tak i mimo sídelní areály (skupina 3: Voltýřov). Rovněž neopevněná výšinná sídliště najdeme ve všech třech skupinách. Dochází zde tak ke zjištění značně odlišného stavu, než je tomu např. v severozápadních Čechách, kde u opevněných hradišť doby popelnicových polí nejsou v okruhu do 2–3 km žádná současná rovinná sídliště. Neopevněná výšinná sídliště mladší doby bronzové jsou zde rovněž izolována a teprve ve stupni Ha B jsou více spjatá s okolním osídlením (*Smrž 1995*, 68). V západních Čechách nebyly u hradišť vůbec zjištěny přímé vazby na současná rovinná sídliště. Mnohá z nich nemají v okruhu 12–16 km žádné rovinné osady, jen u některých bylo identifikováno jedno až dvě rovinné sídliště (*Šaldová 1977*, 158). V jižním Německu jsou výšinná sídliště dělena podle polohy do tří skupin: 1) lokality spojené s okolním osídlením, 2) samostatné sídelní jednotky a 3) lokality zvláštní funkce a v markantní dopravně–geografické poloze (*Jockenhövel 1982*, 267). Zatímco se zde neopevněná výšinná sídliště menších rozměrů z hlediska jejich funkce nijak nelišila od běžných rovinných sídlišť, větší hradiště zde hrála roli hospodářských a snad i mocenských středisek (*Gerlach 1998*, 143–145).

Z jižních Čech lze v této souvislosti uvést tři konkrétní příklady vazby výšinné lokality na okolní osídlení. Prvním z nich je Hradiště u Písku ve středním Pootaví, patřící z hlediska polohy v osídlené krajině do skupiny 1 (srov. *Chvojka 1999a*). Hradiště bylo osídleno na počátku doby popelnicových polí, tj. v období Br C2–Br D1, kdy je okolní osídlení relativně řídké. Nejbližší rovinné sídliště z této doby je vzdáleno vzdušnou čarou 1,5 km, další dvě sídliště jsou vzdálena 2,4 km. Nejbližší pohřebiště, datované do stupně Br D, leží ve vzdálenosti 3 km. Podobně jako v případě jiných lokalit může však být tento stav značně zkreslen dnešním stavem znalostí soudobých sídlišť a pohřebišť. Dalších několik lokalit v těsné blízkosti hradiště není blíže datovatelných, tj. jsou zařaditelné pouze obecně do období popelnicových polí.

Druhou výšinnou lokalitou, na níž lze dobře sledovat strukturu okolního osídlení, je výšinné sídliště v Brlohu, které leží na severním okraji stejného mikroregionu jako Hradiště u Písku, tj. v oblasti středního a dolního toku řeky Otavy. Lokalita vzniká pravděpodobně ve stupni Ha A2 a pokračuje do následující pozdní doby bronzové, v jejímž průběhu její osídlení zaniká. V jejím nejbližším okolí se nenachází žádná shodně datovaná lokalita, nejbližší nížinná sídliště leží ve vzdálenosti 4,2 a 4,3 km, obě na k. ú. Dobevo. Nejbližším pohřebištěm je lokalita u Rohozné, která je od výšinného sídliště vzdálena rovněž ca 4,2 km.

Vztah výšinného sídliště k okolnímu osídlení je v jižních Čechách zatím nejlépe zmapován v případě „Skalky“ u Milenovic (*Fröhlich – Chvojka 2001*, 116–117). Dnešní katastr obce Milenovice patří k nejhustěji osídleným oblastem období popelnicových polí v jižních Čechách – na území o velikosti ca 1,5 x 2 km je dnes doloženo celkem 7 lokalit datovaných do tohoto období, přičemž většina z nich byla alespoň zčásti současná. Ústředním místem je výšinné sídliště Skalka, datované do horizontu Ha A2–Ha B1, kolem něhož byla ve vzdálenosti ca 250–800 m situována přibližně v půlkruhu tři současná nížinná sídliště (obr. 6). Zhruba 800 m bylo vzdáleno i stejně staré ploché pohřebiště, přičemž nelze vyloučit ani pohřbívání přímo na ploše výšinného sídliště (objekt 1/80, vykopán bohužel amatérsky bez potřebné dokumentace). V této souvislosti lze připomenout, že přítomnost hrobů přímo v areálu výšinné lokality nebo v její bezprostřední blízkosti je doložena např. na několika lokalitách v Bavorsku (Bullenheimer Berg, Ehrenbürg: *Gerlach 1998*, 137, 140), na Hradišti sv. Hypolita ve Znojmě (*Podborský 1970*, 13) nebo na Hradisku v Brně–Obřanech (*Podborský 1994*, 208). Ze zbylých dvou nížinných sídlišť v okolí Skalky u Milenovic je jedno datováno do počátku sledovaného období (Br D) a druhé do pozdní doby bronzové. Výšinné sídliště tak mělo ve svém nejbližším okolí patrně tři současná nížinná sídliště, přičemž v širším okruhu 1–3 km lze napočítat ještě další lokality.

Na posledně dvou zmíněných příkladech lze demonstrovat patrně dvě odlišné funkce výšinných sídlišť v jižních Čechách. Zatímco relativně izolovaně ležící Brloh je snad možné považovat za samostatnou sídelní jednotku, v případě Milenovic lze hovořit o regionálním ekonomickém a snad i mocenském centru.

4. 6. 2. Vztah k hromadným a ojedinělým kovovým nálezům

Zatímco sídliště a pohřebiště tvoří základní sídelní strukturu každé pravěké kultury, hromadné a ojedinělé nálezy kovových předmětů tuto strukturu pouze doplňují (obr. 2). Výskyt depotů bronzové industrie se v jižních Čechách koncentruje zejména na počátku sledovaného období, tj. v horizontu Plzeň–Jíkalka. Většina z těchto depotů je doložena v blízkosti větších řek. Nápadná je jejich koncentrace v okolí dvou hradišť tohoto období – Zvíkova a Hradiště u Písku. V okruhu zhruba do 7 km kolem Hradiště u Písku byly nalezeny 4 současné depoty (Malé Nepodřice 1–2 km, Písek–„Šobrovna“ 3,7 km, Smrkovice 4,5 km, Bošovice 7,2 km), v blízkosti hradiště je přitom evidováno i několik dalších depotů, které jsou však mladší (depot dvou nákrčníků, datovaný do Ha A2/Ha B1, byl nalezen přímo na úpatí Hradištského vrchu). Ještě nápadnější je koncentrace současných depotů v okolí Zvíkovského Podhradí/Zvíkova (srov. *Beneš – Kytlicová 1991*, 80, Abb. 22). Všechny tyto depoty pocházejí rovněž z horizontu Plzeň–Jíkalka – vzhledem k tomu, že hradiště na Zvíkově je zatím datováno jen obecně do střední až pozdní doby bronzové, lze předpokládat, že tyto depoty jsou s osídlením Zvíkova současné. Jeden z nich byl nalezen ca 400 m od výšinného sídliště, další je lokalizován jen obecně do katastru obce. Dva depoty ze Zbonína jsou od Zvíkova vzdáleny 1,5 a 2,6 km a depot u Varvažova asi 3,5 km. Vzhledem k nápadné koncentraci v okolí Zvíkova je možné v souvislosti s hradištěm předpokládat místní produkční centrum a středisko dálkového obchodu. O to nápadnější je potom naprostá absence bronzových předmětů přímo z lokality.

U dalších jihočeských depotů je souvislost s nejbližší výšinnou lokalitou neprokazatelná. Buď je vzdálenost depotu příliš velká nebo není nález s výšinnou lokalitou současný. Většina jihočeských hromadných nálezů je z období, kdy výšinných lokalit bylo osídleno

jen minimum (Br D–Ha A1). Naopak v době rozkvětu hradišť doby popelnicových polí (Ha A2–Ha B) je v našem regionu nápadný nedostatek depotů. Z pozdní doby bronzové tak lze uvést pouze jediný hromadný nález z Malého Boru, který je vzdálen 3 km od výšinného naleziště ve Velkých Hydčicích.

Lze uzavřít, že s výjimkou počáteční fáze mladší doby bronzové nelze v jižních Čechách spatřovat žádnou souvislost mezi hromadnými nálezy bronzových předmětů a výšinnými lokalitami. Naopak, v průběhu období popelnicových polí počet depotů nápadně klesá. Ještě spornější je pak otázka vzájemné souvislosti s ojedinělými nálezy bronzových předmětů. Pokud nebyl předmět nalezen přímo v areálu výšinné lokality nebo v jejím bezprostředním okolí, nelze většinou o vzájemném vztahu vůbec uvažovat. Jistou souvislost lze snad spatřovat pouze u nálezu sekyrky z Brloha, která by mohla souviset s výšinným sídlištěm v katastru. Ojedinělý nález náramku z okolí Zvíkova pak souvisí spíše s celkovým osídlením mikroregionu při soutoku Otavy s Vltavou než přímo s hradištěm. Do souvislosti s hradištěm ve Skočicích byl dříve dáván také bronzový meč z pozdní doby bronzové, jehož přesná lokalizace je ale značně nejistá. Několik ojedinělých nálezů pochází z horního Pootaví, ani zde však není vzájemná souvislost s výšinným sídlištěm ve Velkých Hydčicích nijak zřejmá. Pomineme-li staré, dnes nelokalizované nálezy z katastru Zvíkovského Podhradí a Hradiště u Písku (které teoreticky mohou pocházet i z hradišť), pak možno uzavřít, že přítomnost bronzových předmětů na jihočeských výšinných lokalitách není prakticky vůbec prokázána.

Tato skutečnost odlišuje jihočeské výšinné lokality mladší a pozdní doby bronzové od stejného typu památek v okolních oblastech. V západních Čechách byly bronzové předměty nalezeny na polovině hradišť tohoto období (Šaldová 1983, 340). Doklady zpracování bronzové suroviny pocházejí např. z hradiště na Černém vrchu u Svržna (Chytráček 1992) nebo z výšinného sídliště u Mikulovic (Smrč – Mladý 1979, 31, obr. 4: 1). V českém prostředí jsou výjimečnými lokalitami Plešivec na Příbramsku (Maličský 1947/48, 25–27; 1969; Motyková 1992, 74) a Skalka u Velimi (Hrala 2000), na nichž nebo v jejichž bezprostředním okolí bylo nalezeno větší množství depotů bronzových předmětů (v případě Skalky u Velimi i zlatých). Také na Moravě je známo několik depotů bronzových předmětů pocházejících přímo z areálů hradišť nebo z jejich bezprostředního okolí (Dohnal 1987, 266). Nejznámějším příkladem je zde velatické hradiště Cezavy u Blučiny, odkud pochází nejméně 18 depotů bronzové industrie (Salaš 1989; Podborský et al. 1993, 292). Doklady metalurgie barevných kovů jsou uváděny např. z Brna–Obřan (Podborský 1994, 208). Velmi rozšířené bylo zpracovávání bronzů na hradištích jižního Německa, kde je uváděno až 60 % lokalit s doklady kovářské výroby. Zvláště jsou v této souvislosti zdůrazňovány výšinné lokality v alpském podhůří, které jsou přímo spojovány s těžbou a zpracováním mědi (Winghart 1998, 100–104). Výrazem toho jsou i časté depoty bronzové industrie na výšinných lokalitách v Bavorsku (Jockenhövel 1982, 264, 266; Gerlach 1998, 135–137). Např. na hradišti Bullenheimer Berg bylo zjištěno nejméně 13 depotů bronzové industrie (Gerlach 1998, 137). Celý výrobní areál bronzové industrie (jáma s tyglíky, dvě dyzny) byl zjištěn na výšinném sídlišti u Bellenbergu (Ambs – Wischenbarth 1990). Četné doklady výroby bronzových předmětů pocházejí i z hradišť v Hessensku – např. na hradišti Glauberg bylo nalezeno několik zahlobených objektů s nálezy bronzové suroviny (Jockenhövel 1980, 43). Rovněž v Horním Rakousku jsou na výšinných lokalitách sledovaného ob-

č.	lokality	typ	ope	výška (m)	plocha (ha)	převýš. (m)	zdroj (m)	tok II-IV (km)	pokryv	výzkum	BA2-BB1	mo-hyl	BC2-BD1	BD2-HA	HA2-HB1	HB neurč.	KPP neurč.
1	Bechyně	ostrož		400	4	40	200	0,1	zás	sond	xxx			xx			
2	Brluh	ostrož		460	0,5	40	20	6,5	les	povr					xxx	xx	
3	Čichtice	návří		544	5,2	45	300	1,5	zem	povr	xx						xx
4	Hluboká/Vlt.	výběž	O	442	2,75	60	300	0,02	les	sond						xxx	
5	Chřešřovice	ostrož	o	400	2	85	200	0,05	zem	sond	xx	xx			xx	xx	
6	Katovice	vrchol	o	495	8	90	300	0,2	les	sond						x	
7	Milenovice	návří		414	1,3	30	200	0,2	zem	sond	xx				xxxx		
8	Mříč	ostrož		480	0,8	45	100	0,1	zás	sond	xxxx				x	x	
9	Nevězice	ostrož	o	433	12	90	150	0,1	zem	sond							xx
10	Pisecká Smoleč	ostrož	o	380	4	65	100	0,1	les	sond							xx
11	Hradiště u Písku	vrchol	O	470	3,1	80	400	0,15	les	sond			xxx				
12	Písek – Velká skála	vrchol		553	1	50	400	2,2	les	povr		x					x
13	Skočice	vrchol	o	663	0,91	180	500	2,5	les	sond	xxxx						x
14	Velešín	ostrož		485	3,2	40	100	0,02	zás	povr	xx					x	
15	Velké Hydčice	ostrož	o	510	2,8	60	300	0,1	zás	sond						x	
16	Voltyřov	ostrož	O	380	2,9	65	200	0,1	les	sond						xxxx	
17	Zvík. Podhradí	ostrož	o	369	2	100	200	0,1	zás	sond	xx	x					xxx

Tab. 1. Přehled sledovaných údajů na výšinných lokalitách mladší a pozdní doby bronzové v jižních Čechách. **O:** opevnění prokazatelně nebo zřejmě z období KPP, **o:** opevnění nedatované nebo z jiného období, **zás:** zástavba, **zem:** zemědělská plocha, **sond:** sondáž, **povr:** povrchový průzkum, **x:** ojedinělý nález (do 10 ks), **xx:** desítky nálezů, **xxx:** stovky nálezů, **xxxx:** tisíce nálezů.

č.	lokality	typ	výška (m)	plocha (ha)	převýš. (m)	zdroj (m)	tok II-IV (km)	měď (km)	zlato (km)	grafit (km)
1	Bechyně	ostrož	400	4	40	200	0,1	–	20	5
2	Brluh	ostrož	460	0,5	40	20	6,5	–	7	1
3	Čichtice	návří	544	5,2	45	300	1,5	–	1	4
4	Hluboká/Vlt.	výběž	442	2,75	60	300	0,02	–	–	18
5	Chřešřovice	ostrož	400	2	85	200	0,05	–	8	13
6	Katovice	vrchol	495	8	90	300	0,2	–	1	0
7	Milenovice	návří	414	1,3	30	200	0,2	–	1	13
8	Mříč	ostrož	480	0,8	45	100	0,1	–	8	8
9	Nevězice	ostrož	433	12	90	150	0,1	25	6	14
10	Pisecká Smoleč	ostrož	380	4	65	100	0,1	–	10	9
11	Hradiště u Písku	vrchol	470	3,1	80	400	0,15	–	1	14
12	Písek – Velká skála	vrchol	553	1	50	400	2,2	–	3	4
13	Skočice	vrchol	663	0,91	180	500	2,5	–	3	5
14	Velešín	ostrož	485	3,2	40	100	0,02	–	6	12
15	Velké Hydčice	ostrož	510	2,8	60	300	0,1	–	1	10
16	Voltyřov	ostrož	380	2,9	65	200	0,1	22	10	20
17	Zvík. Podhradí	ostrož	369	2	100	200	0,1	–	3	11

Tab. 2. Vzdálenost potenciálních zdrojů surovin k výšinným lokalitám mladší a pozdní doby bronzové.

č.	lokality	datace	rovinné sídliště (m)	pohřebiště (m)	depot (m)
1	Bechyně	BD ₂ – HA	2 200	2 700	8 000
2	Brluh	HA ₂ – HB	4 200	4 200	7 000
5	Chřešřovice	HA ₂ – HB	8 000	3 500	14 000
7	Milenovice	HA ₂ – HB ₁	250	800	16 000
11	Hradiště u Písku	BC ₂ – BD ₁	1 500	3 000	1 000 – 2 000
17	Zvík. Podhradí	KPP neurč.	1 000	7 200	400

Tab. 3. Nejblíže synchronní rovinná sídliště, pohřebiště a depoty v zázemí vybraných výšinných lokalit.

dobí nálezy bronzových předmětů typické: dva depoty bronzové industrie byly nalezeny na Linz–Freinbergu (*Ranseder 1994*), další bronzové nálezy jsou uváděny z hradiště Luf-tenberg (*Kneidinger 1960*, 13–15). Z Dolního Rakouska lze jmenovat depot bronzové in-dustrie z hradiště v Schiltern (*Trnka 1983*, 143).

5. Závěrečná diskuse

5. 1. Způsoby chápání studia funkce

Cílem stati je poukázat na aspekty, které byly sledovány u každého naleziště, ale které mají pro kulturně–historickou interpretaci význam pouze tehdy, pracujeme-li se skupinou výšinných nalezišť patřících jedné archeologické kultuře nebo ucelenému časovému úse-ku. Využívání strategických poloh probíhalo v různé míře a intenzitě, což závisí na ně-kolika hlavních faktorech, představujících zároveň principy výkladu jevu využívání vý-šinných poloh obecně:

1) *Výklad kulturně–společenský*. Hradiště nebo výšinná sídliště vznikají jako důsledek společenského a civilizačního dění a změn ve strukturách společnosti (urychlená společen-ská diferenciaci, prudký nárůst výroby a obchodu, kmenové pohyby, válečné události atd.). Jejich vznik a funkce jsou reakcí na přímou potřebu dané společnosti nebo jejích přísluš-ných složek a nezřídka souvisí i s ohlasy urbanismu z vyspělejších částí Evropy.

2) *Výklad socioekologický*. Vznik hradišť a výšinných sídlišť je důsledek stavu ekologie dané osídlené krajiny v závislosti na celkovém vývoji klimatu v jednotlivých obdobích pravěku a raného středověku (prudké změny průměrných ročních teplot, změny rozdílu mezi ročními obdobími, změna hydrologických poměrů atd.). Osídlování výšinných poloh pak může být dokladem přelidnění sledovaného území nebo širšího teritoria dané archeo-logické kultury, jeho ekologického vyčerpání a tím nutnosti hledání jiných alternativních typů sídlišť, díky nimž se dotyčná společnost s těmito ekologickými změnami lépe vyrovná nebo je překoná.

3) *Výklad symbolicko–náboženský*. Výšinné polohy, zejména vrcholy kopců, které jsou výraznými dominantami v krajině a u kterých můžeme pozorovat terénní a morfologické prvky činící je výjimečnými a zvláštními (výrazné skalní útvary, přírodní abri atd.), mohou mít kromě jiných funkcí i funkci symbolickou. Zde nalezená keramika nebo jiné nálezy (bronzové předměty) pak mohou představovat doklady jiné než sídlištní aktivity (srov. např. *Slabina 1993*, 19; *Beneš 1995*, 15; *Smrč 1995*, 64; *Matoušek 1999*). Zvláště markantní je tato idea u depotů bronzové industrie nalezených v areálech výšinných lokalit, které jsou často interpretovány jako votivní (např. *Jockenhövel 1982*, 266; *Gerlach 1998*, 137, 142). V této souvislosti je zajímavé zjištění z bavorského hradiště Rollenberg, kde bylo identifi-kováno obětní místo (*Schauer 1995*, 166). V českém prostředí jsou nejvýraznější doklady kultovních praktik doloženy na Skalce u Velimi (*Hrala 2000*, 257–262), na Moravě na Ce-zavách u Blučiny (*Tihelka 1969*; *Salaš 1989*).

5. 2. Závěrečná úvaha

Cílem našeho příspěvku bylo podat aktuální přehled a zhodnocení jihočeských výšinných lokalit se zjištěným osídlením z období popelnicových polí. Vzhledem k nedostatečnému stavu výzkumu a publikace nálezů je nutné brát některé uvedené závěry a interpretace ja-

ko předběžné. Přesto je možné vymezit několik okruhů otázek, na které by se měl budoucí výzkum zaměřit.

S otázkou příčin vzniku jihočeských výšinných lokalit úzce souvisí problematika jejich funkce. Vzhledem k téměř úplné absenci bronzových předmětů a dalších dokladů obchodního zboží nelze zatím jihočeské výšinné lokality tohoto období považovat za střediska obchodu – jedinou výjimkou se jeví být hradiště na Zvíkově s několika depoty bronzových předmětů ve svém okolí. Ničím nedoložena je rovněž specializovaná výroba bronzových či jiných předmětů. Výroba keramiky nebo textilu, doložená na několika jihočeských výšinných lokalitách, se nijak nelišila od okolních rovinných sídlišť. Z hlediska nálezového fondu tak zatím zcela postrádáme doklady pobytu vyšší společenské vrstvy, existence specializovaného obchodu nebo řemesel, napojení na specializovanou těžbu surovin či přítomnost kultovních areálů na těchto lokalitách. S jistotou lze pouze konstatovat, že v jižních Čechách není pozorovatelný současný vznik výšinných lokalit, jenž by odpovídal konkrétní vnější (ohrožení) nebo vnitřní (sociální stratifikace) potřebě. Přestože velká část těchto lokalit není přesněji datována, lze sledovat, že v každém období mladší nebo pozdní doby bronzové zde existovaly minimálně 1–3 výšinné lokality. Větší obliba v osídlování strategických poloh je patrná v mladších úsecích pojednávaného období, což ovšem souvisí s celkovým civilizačním projevem dané doby.

Větší interpretační možnosti nabízí pouze sídelně–geografický aspekt jihočeských výšinných nalezišť. Jak již bylo řečeno, jsou všechny sledované lokality více či méně spjaté s okolním osídlením, žádná neleží zcela izolovaně. V rámci tohoto sídelního schématu je však možné vyčlenit lokality s centrální polohou a lokality na okrajích sídelních areálů. Otázkou ovšem nadále zůstává, byla-li rozdílná i funkce obou těchto skupin lokalit. Prozatím je možné považovat centrálně položené lokality za jakási mocenská střediska mikroregionů a lokality na okrajích sídelních areálů za samostatné jednotky se všemi základními hospodářskými funkcemi. Poloha některých výšinných nalezišť pak navíc dokládá posun osídlení v době popelnicových polí do předtím téměř nebo zcela neosídlených oblastí. Příkladem mohou být hradiště v Katovicích a Velkých Hydčicích, která se nacházejí v předtím neosídlené oblasti západně od Strakonice – jejich význam lze dát do souvislosti s dálkovou komunikací podél horního toku Otavy, směřující jednak do západočeského prostoru a jednak na jih do dnešního Bavorska.

Otevřenou otázkou zůstává také problematika zániku těchto lokalit. Stejně jako vznik jihočeských hradišť a výšinných sídlišť období popelnicových polí nelze klást do jednoho období, nelze ani jejich zánik stanovit jednotně. Na žádné lokalitě nebyly zjištěny jednoznačné stopy násilného zániku – ojedinělé stopy požáru na některých hradištích nelze takto s jistotou interpretovat. Jisté je, že žádná ze sledovaných lokalit nepokračuje kontinuálně do halštatského období, všechna hradiště stupně Ha B zanikla ještě před koncem doby bronzové. Jedinými doklady kontinuity do stupně Ha C měly být podle *B. Dubského (1949, 175)* nálezy z Hluboké n. Vlt. a z Chřeštic, u obou lokalit však dosud postrádáme moderní revizi všech nálezů, které by toto datování potvrdily.

Celkově je možné konstatovat, že všechny jihočeské výšinné lokality období popelnicových polí plně zapadají do rámce jihočeské sídelní struktury, žádné hradiště nevykazuje prvky nadregionálního centrálního střediska v mocensko–politickém, výrobním, obchodním (snad s výjimkou Zvíkova) ani v kultovním smyslu.

6. Soupis výšinných nalezišť

1. Bechyně. OBEC: Bechyně. TRAŤ: Zámek. TYP: Ostrožna. NADM. VÝŠKA: 400 m. PLOCHA: 4 ha. PŘEVÝŠ: 40 m. VOD. ZDROJ: 200 m. VOD. TOK: Lužnice 0,1 km. VÝZKUM: Sondáž, povrchový průzkum. POKRYV: Zástavba. POPIS: Ostrožna přístupná ze S, s hlavní osou S–J. V Svahy k Lužnici jsou prudké, z části tvořeny skalami. Ze Z a J ji obtéká říčka Smutná, která kolem ostrohu vytváří smyčku. Celá plocha ostrožny je zastavěna středověkým hradem a pozdějším zámekem. OPEV: Nedochováno, důvodně však lze jeho existenci předpokládat v severní části ostrožny. ČLENĚNÍ AREÁLU: Nejasné, v raném středověku snad členěno na akropoli a předhradí. NÁLEZY: Několika záchrannými výzkumy a sběry v 70. až 90. letech 20. stol. byl získán soubor keramiky z různých období pravěku a raného středověku. OSÍDLENÍ: Br A2–Br B1, Br D–Ha A, Ha D–Lt A, Lt D, RS 3 (?), RS 4–VS 1, VS 1–VS 2. LIT: *Beneš 1975; Militký 1993, 95; 1996; 1997, 36.*

2. Brloh. OBEC: Brloh. TRAŤ: Žižkův vrch. TYP: Ostrožna. NADM. VÝŠKA: 460 m. PLOCHA: 0,5 ha (nálezy zatím učiněny pouze na šíji o výměře ca 0,03 ha). PŘEVÝŠ: 40 m. VOD. ZDROJ: 20 m. VOD. TOK: Otava 6,5 km. VÝZKUM: Povrchový průzkum. POKRYV: Les. POPIS: Protáhlá, mírně k J zahnutá ostrožna, s hlavní osou V–Z, přístupná po šíji na V. S, SZ a Z svahy spadají k potoku Míšníček. JV svah je limitován sezónní vodotečí. OPEV: Pravěké opevnění není doloženo, ostrožna je od zbytku návrší oddělena pouze málo výrazným příkopem. VSTUP: Původní vchod byl nejspíše po S svahu přístupové šíje na Z straně. ČLENĚNÍ AREÁLU: Nezjištěno. NÁLEZY: Na lokalitě proběhlo několik povrch. průzkumů, které přinesly soubory pravěké keramiky. OSÍDLENÍ: Ha A2–Ha B. LIT: *Faktor 1895; Pič 1909, 364; Dubský 1926/27, 233; Beneš 1964, 11; Bouzek 1965, 65, 74; Fröhlich 1969a; 1969b; Fröhlich – Michálek 1978, 111; Fröhlich 1997a, 18–19; Chvojka 1999a/II, 2.*

3. Čichtice. OBEC: Čichtice. TRAŤ: Hnojnice. TYP: Návrší. NADM. VÝŠKA: 544 m. PLOCHA: 5,2 ha. PŘEVÝŠ: 45 m. VOD. ZDROJ: 300 m. VOD. TOK: Blanice, 1,5 km. VÝZKUM: Povrchový průzkum. POKRYV: Zeměděl. POPIS: Výrazné ploché návrší s hlavní osou V–Z nad pravým břehem Zlatého potoka. OPEV: Nezjištěno. ČLENĚNÍ AREÁLU: Nezjištěno. NÁLEZY: Povrchovými průzkumy v l. 1994–1995 na návrší a jeho svazích nalezen soubor keramiky. OSÍDLENÍ: Br A2–Br B1, KPP neurč. POZN: V literatuře vedeno též jako Šipoun, okr. Prachatice. LIT: *Beneš – Parkman 1997, 293; Havlice – Hrubý 2002.*

4. Hluboká nad Vltavou. OBEC: Hluboká n. Vlt. TRAŤ: Baba. TYP: Ostrožný výběžek. NADM. VÝŠKA: 442 m. PLOCHA: 2,75 ha. PŘEVÝŠ: 60 m. VOD. ZDROJ: 300 m. VOD. TOK: Vltava, 0,02 km. VÝZKUM: Sondáž. POKRYV: Les. POPIS: Výběžek, jehož část je na východě poněkud „uříznuta“ údolím Vltavy, vytvářejíc skalní stěnu. OPEV: Opevnění tvaru podkovy symetricky obepíná vrchol (s výjimkou chráněné V strany). Systém se skládá z dvou kamenných valů a předsunutých příkopů. Někdy bývají uváděny valy čtyři. Koruny valů jsou od sebe vzdáleny 25–30 m. Mezi patami obou valů je plató široké 15–20 m. Vnější má výšku kolem 6 m. VSTUP: Nezjištěn, brána se předpokládá na J okraji. ČLENĚNÍ AREÁLU: Nečleněno, dříve někdy děleno na akropoli a obloukovité předhradí. NÁLEZY: Výzkumy J. N. Woldřicha a B. Dubského byl získán soubor keramických zlomků, který zatím nebyl podrobněji publikován. OSÍDLENÍ: Ha B. LIT: *Woldřich 1883, 4–6; 1893, 8–9; Pič 1909, 355; Maličský 1947/48, 23; Dubský 1949, 140–145; Bouzek 1963, 109; Beneš – Michálek – Zavřel 1999, 76.*

5. Chřešřovice. OBEC: Chřešřovice. TRAŤ: Sv. Ján. TYP: Ostrožna. NADM. VÝŠKA: 400 m. PLOCHA: 2 ha. PŘEVÝŠ: 85 m. VOD. ZDROJ: 200 m. VOD. TOK: Vltava, 0,05 km. VÝZKUM: Sondáž 0,2 %. POKRYV: Zástavba, zeměděl. POPIS: Ostrožna ledvinovitého tvaru (hl. osa S–J) s plochou centrální částí, tvořená soutokem Vltavy a potoka Kozína. Údolí je dnes zatopeno Orlickou přehradou. OPEV: Jižní příst. šíji přehrazovala trojice souběžných valů. Další dva souběžné valy s třemi branami popisuje B. Dubský na Z svahu, dnes zničeno. Dvojice valů se zachovala na SZ straně. Celkový obvod hradiště je 985 m. Vznik opevnění není datován. VSTUP: Nezjištěn. ČLENĚNÍ AREÁLU: Akropole, 1 předhradí – není jisté, ve které době byl areál takto členěn. NÁLEZY: Kulturní vrstvu a patně několik objektů zde zjistil B. Dubský. Povrchovými sběry v 60. až 80. letech 20. stol. zde byly získány četné další keramické nálezy. OSÍDLENÍ: Br A2–Br B1, mohylová k., Ha A2–Ha B, Ha D–Lt A, RS 4, RS 4/VS 1, VS 1–VS 2. LIT: *Pič 1909, 373; Dubský 1928/30; Böhm 1937, 175–177; Dubský 1949, 146–157; Beneš 1964, 18; 1965, 17;*

Bouzek 1965, 71, 75; Beneš 1966, 14–15; 1968, 17; Fröhlich 1971; 1975a, 53–54; Fröhlich – Michálek 1978, 111; Michálek 1981; Braun 1987, 67; Fröhlich 1997a, 46–47.

6. Katovice. OBEC: Katovice. TRATĚ: Kněží hora. TYP: Vrchol protáhlý. NADM. VÝŠKA: 495 m. PLOCHA: 8 ha. PŘEVÝŠ: 90 m. VOD. ZDROJ: 300 m. VOD. TOK: Otava, 0,2 km. VÝZKUM: Sondáž. POKRYV: Les. POPIS: Protáhlý vrchol s hlavní osou ZSZ–VJV, při jehož J úpatí teče Otava, při Z straně potok. OPEV: Vrchol je obehnan kam. valem tvaru nepravidelného oválu, přerušným na V a Z cestou. Vnitřní předhradí je limitováno dvojítm valem s předsunutým příkopem. Vnější předhradí tvoří val s příkopem, napojený na V a Z na val předcházející. ČLENĚNÍ AREÁLU: Akropole, 2 předhradí – nepochybně raně středověkého stáří. NÁLEZY: Během výzkumu B. Dubského zde byl nalezen jeden keramický zlomek, datovaný do Ha B. Žádné jiné nálezy z tohoto období zde nebyly zjištěny. OSÍDLENÍ: Ha B, RS 3. LIT: *Piř 1909, 215–218, 359; Maličský 1947/48, 33; Dubský 1949, 594–595; Michálek 1976; Michálek – Fröhlich 1979, 48.*

7. Milenovice. OBEC: Milenovice. TRATĚ: Skalka. TYP: Návrší. NADM. VÝŠKA: 414 m. PLOCHA: 1,3 ha. PŘEVÝŠ: 30 m. VOD. ZDROJ: 200 m. VOD. TOK: Blanice, 0,2 km. VÝZKUM: Sondáž, povrchový průzkum. POKRYV: Původně pole, dnes zatrávněná neobdělávaná plocha. POPIS: Ploché návrší nad údolní nivou řeky Blanice s delší osou V–Z. Vrcholová plošina končí na S, Z a J straně poměrně příkrým svahem, jižní svah byl dodatečně upraven na terasovitá políčka. Pohodlný přístup na návrší je pouze od východu. OPEV: Nedoloženo. ČLENĚNÍ AREÁLU: Nečleněno. NÁLEZY: Sídl. vrstva mocná ca 15–20 cm, pod ní celkem sedm sídl. objektů, jeden mohl být i hrobem. Četné keramické zlomky, několik rekonstruovatelných nádob, kam. otloukače, zlomky kam. drtidla na obilí, šest kousků tuhy, zlomky mazanice. OSÍDLENÍ: Neolit–eneolit (ojediněle), Br A2–Br B1, Ha A2–Ha B1, Lt A (mohyla). LIT: *Dubský 1949, 170; Fröhlich – Michálek 1967, 62; Beneš – Braun 1981, 81; Fröhlich 1982, 72; Beneš – Braun 1984, 75; Fröhlich 1997a, 79–82; Fröhlich – Chvojka 2001.*

8. Mřič. OBEC: Holubov. TRATĚ: Divčí Kámen. TYP: Ostrožna. NADM. VÝŠKA: 480 m. PLOCHA: 0,8 ha. PŘEVÝŠ: 45 m. VOD. ZDROJ: 100 m. VOD. TOK: Vltava, 0,1 km. VÝZKUM: Odkryv, 12 %. POKRYV: Zástavba. POPIS: Ostrožna s přístupnými břehy, tvořená soutokem Vltavy a Křemežského potoka, oddělená od okolního terénu nepřístupnou skalní opyší. Hlavní osa V–Z, na V je skalní útvar. Osídlení na protáhlém vrch. hřbetu. OPEV: Nedoloženo, J. Poláčkem uváděný pravěký val je patrně středověkou destrukcí. VSTUP: Neznám. ČLENĚNÍ AREÁLU: Nejasné. NÁLEZY: Výzkumem JČM v 60.–70. letech 20. století zjištěny základy chat, torza pecí a kult. vrstva. Nalezeno tisíce ks keramiky, zlomky tkal. závaží, depot surové tuhy, jantarové perly, četné bronzové předměty a miniatury kam. sekeromlatů. Do Ha B je datován malý soubor jemné keramiky ze sondy 22. OSÍDLENÍ: Eneolit?, Br A2–Br B1, Ha A2–Ha B, VS 2. LIT: *Poláček 1966; 1976; 1978; Michálek – Zavřel 1996, 46; Chvojka 2000.*

9. Nevězice. OBEC: Nevězice. TRATĚ: Hrad. TYP: Ostrožna. NADM. VÝŠKA: 433 m. PLOCHA: 12 ha. PŘEVÝŠ: 90 m. VOD. ZDROJ: 150 m. VOD. TOK: Vltava, 0,1 km. VÝZKUM: Sondáž/odkryv. POKRYV: Pole, les. POPIS: Rozsáhlá plochá ostrožna nepravidelně obdélného tvaru. Z a SZ svahy tvořené prudkými svahy k vltavského údolí. JV a J strana je limitována údolím potoka. Ostrožna je přístupná od SZ po šíji šíře asi 200 m. OPEV: Na přístupné SZ straně je na terénní vlně 120 m dlouhý val s příkopem tesaným částečně ve skále. Na S nad vltavským srázem je hradba v úseku 200 m zdvojená. Hradba měla roštovou konstrukci s čelní lícovanou kamennou žulovou plentou (šíře 0,6 m), vyztuženou svislými trámy v rozestupech asi jen 60 cm. Vnitřní strana hradby byla nejspíš rampovitě upravena náspem hlíny. Zjištěna žárová destrukční vrstva. Opevnění datováno do LtD, otázka staršího opevnění nejasná. VSTUP: Kleštovitá brána se nachází na JV straně. ČLENĚNÍ AREÁLU: Nečleněno. NÁLEZY: Vedle početné kolekce pozdně laténských nálezů též mladobronzová keramika. OSÍDLENÍ: KPP, Lt D. LIT: *Piř 1909, 378; Dubský 1949, 666, 678; Fröhlich – Michálek 1978, 111–112; Břicháček 1981, 92; Drda 1987; 1995; Fröhlich 1997a, 100–101.*

10. Písecká Smoleč. OBEC: Slabčice. TRATĚ: Hradiště. TYP: Ostrožna. NADM. VÝŠKA: 380 m. PLOCHA: 4 ha. PŘEVÝŠ: 65 m. VOD. ZDROJ: 100 m. VOD. TOK: Vltava, 0,1 km. VÝZKUM: Sondáž. POKRYV: Les. POPIS: Ostrožna tvaru mírně vyvýšené homole, na SZ chráněná Smolečským potokem, na VJV bezjemným potokem, na JZ strmým svahem k Vltavě. Hlavní osa SV–JZ. Přístup po šíji šíře 50 m od SV. OPEV: Val kameno–hlinitého složení s předsunutým příkopem, délka opevnění asi 240 m. VSTUP:

Nezjištěn. ČLENĚNÍ AREÁLU: Akropole, 2 předhradí – nepochybně raně středověkého stáří. NÁLEZY: Výzkumem B. Dubského a povrchovými sběry v 60. a 70. letech 20. stol. byly získány keramické nálezy, dosud podrobněji nepublikované. OSÍDLENÍ: KPP neurč., RS 3. LIT: *Kolář 1866/67; Pič 1909*, 383; *Dubský 1949*, 640–642; *Fröhlich – Michálek 1967*, 69; *Fröhlich 1975a*, 104; *Fröhlich – Michálek 1978*, 112; *Fröhlich 1997*, 116–117.

11. Hradiště. OBEC: Písek. TRAŤ: Hradištský vrch. TYP: Vrchol kopce. NADM. VÝŠKA: 470 m. PLOCHA: 3,1 ha. PŘEVÝŠ: 80 m. VOD. ZDROJ: 400 m. VOD. TOK: Otava, 0,15 km. VÝZKUM: Sondáž, 0,5 %. POKRYV: Les. POPIS: Kopec se zploštělým vrcholem, s hlavní osou SZ–JV. S svahy spadají k Otavě. Skládá se z hlavního vrcholu a menšího vrcholku na SZ. OPEV: Val okolo hlavního vrcholu tvaru nepravidelného obdélníka. Na SZ hraně přiléhá k opevnění obdélný areál předhradí (0,5 ha). Před vallem bývá uváděn příkop. Val je na mnoha místech neznatelný. VSTUP: Nezjištěn. ČLENĚNÍ AREÁLU: Akropole, 1 předhradí. NÁLEZY: Staršími výzkumy zjištěno několik blíže neurčitelných objektů a získána kolekce keramických zlomků a kam. oblázků. V 50.–70. letech 20. stol. několik povrchových sběrů, r. 1979 výzkum P. Brauna – zjištěna konstrukce valu, získány další nálezy (keramika, slitek bronz). OSÍDLENÍ: Br C2–Br D. LIT: *Kolář 1987/173; Pič 1909*, 298; *Sedláček 1923; Krejčí 1924; Dubský 1924/25; Maličský 1947/48*, 23; *Dubský 1949*, 121–129; *Michálek 1965; 1977; Fröhlich – Michálek 1978*, 111; *Braun 1982; Fröhlich 1997a*, 37–38; *Chvojka 1999a/II*, 5–6.

12. Písek. OBEC: Písek. TRAŤ: Velká skála. TYP: Předvrchol. NADM. VÝŠKA: 553 m. PLOCHA: 1 ha. PŘEVÝŠ: 50 m. VOD. ZDROJ: 400 m. VOD. TOK: Otava, 2,2 km. VÝZKUM: Povrch. sběr. POKRYV: Les. POPIS: Protáhlý vrchol. s hlavní osou ZSZ–VJV, vedlejší vrcholek oddělen mělkým sedlem. Z a JZ svahy jsou nejprudší, na J straně navazuje kóta plynule na masiv Píseckých hor. OPEV: Nezjištěno. VSTUP: Nezjištěn. NÁLEZY: R 1994 nalezen menší soubor keramiky. OSÍDLENÍ: Střední – mladší d. bronzová. LIT: *Fröhlich 1997a*, 122; *1997b; Chvojka 1999a/III*, 17.

13. Skočice. OBEC: Skočice. TRAŤ: předvrchol „Kolo“ vrchu „Hrad“. TYP: Vrchol kopce. NADM. VÝŠKA: 663 m. PLOCHA: 0,91 ha. PŘEVÝŠ: 180 m. VOD. ZDROJ: 500 m. VOD. TOK: Blanice, 2,5 km. VÝZKUM: Sondáž, 0,4%. POKRYV: Les. POPIS: Zploštělý vrchol, oddělený od hl. kóty mělkým sedlem. Svahy vrchu jsou prudké s kamennou sutí. OPEV: Akropole na J straně areálu je vůči předhradí vyvýšena o 5 m, je neopevněna a oddělena příkopem. Kamenný val (šířky max. 4–6 m), symetricky vybudovaný kolem vrcholu, obepíná předhradí. Po celém obvodu je patrný násyp hlíny zpevňující tyl konstrukce. V úseku J křídla rozpoznáno lícování. Datace opevnění je sporná. VSTUP: Ulicovitá brána v J části Z valu. ČLENĚNÍ AREÁLU: Akropole, 1 předhradí – patrně raně středověkého stáří. NÁLEZY: Během starších výzkumů nezjištěny žádné nálezy z KPP, několik zlomků ze střední až mladší d. bronzové bylo nalezeno při povrchovém sběru r. 1979. OSÍDLENÍ: Br A2–Br B1, KPP neurč., Ha D–Lt A, RS 3. POZN: V literatuře často zmiňovaný meč pravděpodobně nepochází z prostoru hradiště. LIT: *Woldřich 1883*, 2–3; *Pič 1909*, 357, 386; *Maličský 1947/48*, 24; *Dubský 1949*, 197–201; *Beneš 1964*, 39; *Poláček 1973; Michálek – Fröhlich 1979*, 50–51; *Beneš – Braun 1982*, 121.

14. Velešín. OBEC: Velešín. TRAŤ: Kamenná věž. TYP: Ostrožna. NADM. VÝŠKA: 485 m. PLOCHA: 3,2 ha. PŘEVÝŠ: 40 m. VOD. ZDROJ: 100 m. VOD. TOK: Malše, 0,02 km. VÝZKUM: Sondáž, povrch. průzkum. POKRYV: Zástavba. POPIS: Delší úzká ostrožna s hlavní osou SV–JZ, přístupná po šíji na JZ, šíře 50–80 m. Terén zvolna klesá od JZ směrem ke špičce ostrožny. Svahy jsou prudké. Údolí dnes zatopeno Římovskou přehradou. OPEVNĚNÍ: V terénu patrné 4 řady příčných valů s příkopy, patřící ke středověkému hradu. Pravěké opevnění nezjištěno. ČLENĚNÍ AREÁLU: Nezjištěno. NÁLEZY: V roce 1997 odevzdán amatérským hledačem soubor pravěké keramiky a bronzových předmětů z plochy ostrožny. OSÍDLENÍ: Eneolit, Br A2–Br B1, Ha B, Ha D, VS 1. LIT: *Michálek – Zavřel 1996*, 53–54; *Ernée 1998; Hrubý 2000a*, 54–55; *Havlice – Hrubý 2002*.

15. Velké Hydčice. OBEC: Velké Hydčice. TRAŤ: Prácheň. TYP: Návrší ostrožné. NADM. VÝŠKA: 510 m. PLOCHA: 2,8 ha. PŘEVÝŠ: 60 m. VOD. ZDROJ: 300 m. VOD. TOK: Otava, 0,1 km. VÝZKUM: Sondáž. POKRYV: Zástavba. POPIS: Protáhlé návrší s hl. osou S–J. Z svahy jsou nejprudší a spadají k Otavě, částečně jsou tvořené skalními útvary. Vrcholová plošina je nepravidelně oválná. OPEV: Opevnění z mladší a pozdní doby hradištní je složeno z valu, který byl na méně chráněné vých. straně zdvojen, a z příkopu.

Opevnění v období Ha B neprokázáno. VSTUP: Nejistěn. ČLENĚNÍ AREÁLU: V období RS 4 akropole a předhradí. NÁLEZY: Během povrchového průzkumu r. 1963 zjištěn jeden keramický zlomek Ha B. OSÍDLENÍ: Ha B, RS 4. LIT: *Beneš 1965*, 47; *Bouzek 1965*, 75; *Braun – Klápště 1978*.

16. Voltýřov. OBEC: Klučenice. TRÁŤ: Žíkovec. TYP: Ostrožna. NADM. VÝŠKA: 380 m. PLOCHA: 2,9 ha. PŘEVÝŠ: 65 m. VOD. ZDROJ: 200 m. VOD. TOK: Vltava, 0,1 km. VÝZKUM: Sondáž, 0,35 %. POKRYV: Les. POPIS: Ostrožna s hlavní osou SV–JZ, přístupná po 100 m široké šíji od SV. Na SZ straně je skalní sráz. Z a SZ svahy spadají do zatopeného údolí Vltavy, JV a J svahy do údolí Voltýřovského potoka. OPEV: Val na SV (délka 75 m, výška 2 m) má jádro tvořené 2,4 m širokou přepálenou konstrukcí, zbudovanou z velkých kamenů, které byly v základech šikmo proloženy silnou dubovou kulatinou. V první fázi měl val čelní kamennou plentu, ve druhé měl masivní vnitřní kamennou konstrukci. Val jeví nezřetelné náznaky zdvojení. VSTUP: Na SV nejistěn, na JZ se nacházel při okraji ostrožny. ČLENĚNÍ AREÁLU: Patrně nečleněno (vyloučen dřívější předpoklad existence akropole a předhradí na JZ straně). NÁLEZY: Prokázána sídl. vrstva a patrně dva sídl. objekty (chata, pec). Četné keramické nálezy, bronzový předmět, mazanice, kamenné předměty. OSÍDLENÍ: Ha B, RS 3. LIT: *Piř 1909*, 359; *Maličský 1947/48*, 22; *Dubský 1949*, 133–140, 676; *Bouzek 1963*, 93–94, 112; *1965*, 67; *Fröhlich – Michálek 1969*; *Michálek 1969*, 23; *Fröhlich 1975b*, 195–196; *Beneš – Braun 1982*, 151; *Smejtek 1984*; *1985*; *1987b*; *1992*.

17. Zvíkovské Podhradí. OBEC: Zvíkovské Podhradí. TRÁŤ: Hrad Zvíkov. TYP: Ostrožna. NADM. VÝŠKA: 369 m. PLOCHA: 2 ha. PŘEVÝŠ: 100 m. VOD. ZDROJ: 200 m. VOD. TOK: Vltava/Otava 0,1 km. VÝZKUM: Povrch/ sondáž, 0,2 %. POKRYV: Zástavba. POPIS: Ostrožna orientace S–J, přístupná po úzké skalnaté šíji od J. Všechny ostatní strany jsou chráněny skalnatými srázy údolí obou řek, dnes již zatopeného. OPEV: Na J přístupové straně dva souběžné valy s částečně zachovalým příkopem. Ve vnějším valu kamenné lícování. Na S straně byl další val, patrný na starších rytinách, dnes je zatopen. Konstrukce hradby není zcela jasná: B. Dubský zjistil stopy uhlíků a dřeva, takže se nabízí možnost klasické roštové konstrukce s čelní plentou. VSTUP: Nejistěn. ČLENĚNÍ AREÁLU: Akropole, 1 předhradí. NÁLEZY: Početný soubor keramiky a dalších nálezů pochází z řady výzkumů i povrchových sběrů. OSÍDLENÍ: Neolit, eneolit mladší, Br A2–Br B1, mohylová k., KPP neurč., Ha D/Lt A, Lt D, DŘ mladší, VS 1–NOV. LIT: *Maličský 1947/48*, 31, 39; *Dubský 1949*, 379–380; *Bouzek 1963*, 112; *Fröhlich – Michálek 1967*, 73; *Justová 1968*, 316; *Michálek 1975*; *Břicháček 1975*; *1977*; *Beneš – Braun 1981*, 165; *Břicháček 1981*, 165; *Fröhlich – Michálek 1978*, 112–113; *Břicháček 1992*; *1995*; *Fröhlich 1997*, 232–236.

Za cenné připomínky děkuji autoři Jiřímu Fröhlichovi z Prácheňského muzea v Písku, PhDr. Janu Michálkovi z Muzea středního Pootaví ve Strakonících a PhDr. Ing. Luboru Smejtkovi z Ústavu archeologické památkové péče středních Čech v Praze.

PRAMENY A LITERATURA

- Adámek, F. 1961:* Pravěké hradisko u Obřan. Brno.
- Amb, R. – Wischenbarth, P. 1990:* Metallverarbeitung in einer spätbronzezeitlichen Höhensiedlung bei Bellenberg (Schwaben), Bayerische Vorgeschichtsblätter 55, 257–271.
- Beneš A. 1964:* Brloh, okr. Písek. Chřešřovice, okr. Písek. Skočice, okr. Strakonice. Vrcovice, okr. Písek. In: Výzkumy v Čechách 1963, Praha, 11, 18, 39, 95–96.
- *1965:* Chřešřovice, okr. Písek. Velké Hydčice, okr. Klatovy. Vrcovice, okr. Písek. In: Výzkumy v Čechách 1964, Praha, 17, 47, 112–114.
- *1966:* Chřešřovice, okr. Písek. Vrcovice, okr. Písek. In: Výzkumy v Čechách 1965, Praha, 14–15, 84–87.
- *1968:* Chřešřovice, okr. Písek. In: Výzkumy v Čechách 1967, Praha, 17.
- *1975:* Bechyně. Objev nového pravěkého hradiště, Výběr z prací členů historického klubu při Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích 12, 283.
- *1976:* Počátky těžby a využívání některých nerostných surovin v jižních Čechách. I. Tuha, Výběr z prací členů historického klubu při Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích 13, 83–86, 291.
- *1978:* Poznámky k počátkům těžby a využívání tuhy a zlata podle archeologických nálezů v jižních Čechách, Studie z dějin hornictví 8, 53–83.

- Beneš, A. – Braun, P. 1981: Milenovice, okr. Písek. Zvíkovské Podhradí, okr. Písek. In: Výzkumy v Čechách 1976–77, Praha, 81, 165.
- 1982: Skočice, okr. Strakonice. Voltýřov, okr. Příbram. In: Výzkumy v Čechách 1978–79, Praha, 121, 151.
- 1984: Milenovice, okr. Písek. In: Výzkumy v Čechách 1980–81, Praha, 75.
- Beneš, A. – Kytlicová, O. 1991: Der Depotfund aus Temešvár. Die Entwicklung des südböhmischen Armrings am Ausgang der Mittelbronzezeit, Památky archeologické 82, 48–93.
- Beneš, A. – Michálek, J. – Zavřel, P. 1999: Archeologické nemovitě památky okresu České Budějovice. Díl 1, 2. Praha.
- Beneš, J. 1995: Les a bezlesí. Vývoj synantropizace české části Šumavy, Zlatá stezka 2, 11–33.
- Beneš, J. – Hrubý, P. – Michálek, J. – Parkman, M. 1999: Kamenná hrazení na Hořejším vrchu a vrchu Korkovci u Vlachova Březí, Zlatá stezka 6, 271–296.
- Beneš, J. – Parkman, M. 1997: Šipoun, okr. Prachatice. In: Výzkumy v Čechách 1993–95, Praha, 293.
- Blažek, J. – Ernée, M. – Smejtek, L. 1998: Die bronzezeitlichen Gußformen in Nordwestböhmen. Most.
- Böhm, J. 1937: Základy hallstattské periody v Čechách. Praha.
- Bouzek, J. 1962: K jedné pozdněbronzové jehlici v Čechách, Sborník Čs. spol. archeologické 2, 247–256.
- 1963: Problémy knovízské a milavečské kultury, Sborník Národního musea 17/2–3, 57–118.
- 1965: K otázce halštatu B v jižních Čechách, Archeologické rozhledy 17, 54–76.
- Braun, P. 1982: Hradiště, okr. Písek. In: Výzkumy v Čechách 1978–79, Praha, 34.
- 1987: Chřešřovice, okr. Písek. In: Výzkumy v Čechách 1984–85, Praha, 67.
- Braun, P. – Klápště, J. 1978: O archeologickém studiu Práchně a jejího zázemí, Výběr z prací členů historického klubu při Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích 15, 91–93.
- Břicháček, P. 1975: Zvíkov, okr. Písek. Výšinné sídliště z mladší doby kamenné?, Výběr z prací členů historického klubu při Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích 12, 61–62.
- 1977: Zvíkovské Podhradí okr. Písek. In: Výzkumy v Čechách 1974, Praha, 259–260.
- 1981: Nevězice, okr. Písek. Zvíkovské Podhradí, okr. Písek. In: Výzkumy v Čechách 1976–77, Praha, 92, 165.
- 1992: Zvíkovské Podhradí, okr. Písek. In: Výzkumy v Čechách 1988–89, Praha, 172.
- 1995: Zvíkovské Podhradí, okr. Písek. In: Výzkumy v Čechách 1990–92, Praha, 401.
- Čtverák, V. 1987: Knovizer Besiedlung am Unterlauf des Berounka-Flusses. In: Die Urnenfelderkulturen Mitteleuropas. Symposium Liblice, 21.–25.10.1985, Praha, 195–199.
- Damminger, F. – Schauer, P. 1998: Die Ausgrabungen auf dem Bogenberg, Lkr. Straubing–Bogen, Niederbayern. Resultate der Kampagnen 1997. In: Vorträge des 16. Niederbayerischen Archäologentages, Deggendorf, 115–124.
- 1999: Der Bogenberg in Niederbayern. Vorbericht über die Untersuchungsergebnisse der Jahre 1997–1998, Archäologisches Korrespondenzblatt 29, 517–536.
- Dohnal, V. 1987: Zur Deutung der spätbronzezeitlichen Burgwälle in Mähren. In: Die Urnenfelderkulturen Mitteleuropas. Symposium Liblice 21.–25. 10. 1985, Praha, 263–272.
- Drda, P. 1987: Keltské oppidum Hrad u Nevězic, Archeologické rozhledy 39, 517–556.
- 1995: Nevězice, okr. Písek. In: Výzkumy v Čechách 1990–92, Praha, 219.
- Dubský, B. 1924/25: Hradiště u Písku, Památky archeologické 34, 463–468.
- 1926/27: O původu hradišť v Pootaví, Památky archeologické 35, 232–235.
- 1928/30: Hradiště u Chřešřovic nad Vltavou, Památky archeologické 36, 272–280.
- 1949: Pravěk jižních Čech. Blatná.
- Eibner, C. 1994: Chronologische Fragen der urnenfelderzeitlichen Wehranlage von Stillfried an der March, NÖ. In: Die Fragen der Bronzezeit. Archäologische Konferenz des Komitates Zala und Niederösterreichs III (5.–7. 10. 1992), Keszthely, 211–218.
- Ernée, M. 1998: Velešín, okr. Český Krumlov. In: Výzkumy v Čechách 1996–97, Praha, 235.
- Faktor, F. 1895: Hradiště u Brlohu, Památky archeologické 16, 814–815.
- Fröhlich, J. 1969a: Nové pravěké hradiště v jižních Čechách, Výběr z prací členů historického klubu při Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích 6, 11–13.
- 1969b: Brloh, okr. Písek. In: Výzkumy v Čechách 1968, Praha, 18.
- 1971: Chřešřovice. Hradiště na ostrožně, Výběr z prací členů historického klubu při Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích 8, 162.
- 1975a: Chřešřovice, okr. Písek. Písecká Smoleč, okr. Písek. In: Výzkumy v Čechách 1971, Praha, 53–54, 104.

- Fröhlich, J. 1975b:* Orlík nad Vltavou, okr. Písek. Voltýřov, okr. Příbram. In: Výzkumy v Čechách 1972, Praha, 124, 195–196.
- 1982: Milenovice, okr. Písek. In: Výzkumy v Čechách 1978–79, Praha, 72.
- 1997a: Písecko v zrcadle archeologie. Písek.
- 1997b: Písek. In: Výzkumy v Čechách 1993–95, Praha, 171.
- Fröhlich, J. – Chvojka, O. 2001:* Knovízské osídlení mikroregionu výšinného sídliště Skalka u Milenovic, Archeologické výzkumy v jižních Čechách 14, 65–158.
- Fröhlich, J. – Michálek, J. 1967:* Nové archeologické nálezy na Písecku v letech 1958–1967. In: Výzkumy v Čechách 4, 1966, Praha, 51–73.
- 1969: Voltýřov, okr. Příbram. In: Výzkumy v Čechách 1968, Praha, 168.
- 1978: Archeologické nemovité památky v okrese Písek. Zprávy Československé společnosti archeologické 20. Praha.
- Gerlach, S. 1998:* Urnenfelderzeitliche Höhensiedlungen Nordbayerns in ihrem siedlungsgeschichtlichen Zusammenfassung. In: Vorträge des 16. Niederbayerischen Archäologentages, Deggendorf, 125–156.
- Havlice, J. – Hrubý, P. 2002:* Betrachtungen über die Burgwälle und Höhensiedlungen am Ende der Frühbronzezeit in Südböhmen, Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West– und Südböhmen, 11. Treffen 20. bis 23. Juni 2001 in Oberzell, Rahden/Westf., 42–61.
- Hrala, J. 1973:* Knovízská kultura ve středních Čechách. Archeologické studijní materiály 11. Praha.
- 1987: Die Knovíz Kultur. Kurze Übersicht. In: Die Urnenfelderkulturen Mitteleuropas. Symposium Liblice, 21.–25.10.1985, Praha, 189–193.
- 2000: Ritual and cult. In: J. Hrala – R. Šumberová – M. Vávra, Velim. A Bronze Age fortified site in Bohemia, Praha, 257–262.
- Hrala, J. – Šumberová, R. 2000:* Conclusions. In: J. Hrala – R. Šumberová – M. Vávra, Velim. A Bronze Age fortified site in Bohemia, Praha, 263–266.
- Hrubý, P. 2000a:* Výšinná naleziště v jižních Čechách v pravěku a raném středověku. Diplomová práce na Ústavu pro pravěk a ranou dobu dějinnou FF UK Praha. Nепublikovaný rukopis.
- 2000b: Stručná úvaha o výšinných nalezištích mladšího eneolitu v jižních Čechách. In: P. Čech – M. Dobeš (edd.), Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most, 97–100.
- Hůrková, J. 1996:* Bronze Age in Region Klatovy. Summary of the knowledge and the perspectives. In: Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West– und Südböhmen, 5. Treffen 21.–24. 6. 1995 in Sulzbach–Rosenberg, Espelkamp, 82–89.
- Chábera, S. 1982:* Geologické zajímavosti jižních Čech. Jihočeská vlastivěda. České Budějovice.
- Chábera, S. et al. 1985:* Neživá příroda. Jihočeská vlastivěda. České Budějovice.
- Chvojka, O. 1999a:* Střední a dolní Pootaví v mladší a pozdní době bronzové. Diplomová práce na Ústavu archeologie a muzeologie FF MU Brno. Nепublikovaný rukopis.
- 1999b: Užití tuhy v jihočeské knovízské kultuře, Archeologické výzkumy v jižních Čechách 12, 7–17.
- 2000: Dívčí Kámen, okr. Český Krumlov – hradiště z pozdní doby bronzové? In: P. Čech – M. Dobeš (edd.), Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most, 101–105.
- Chytráček, M. 1992:* Doklady metalurgie v pozdní době bronzové na Černém vrchu u Svržna (okr. Domažlice) a otázka možného využívání zdrojů nerostných surovin, Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie 8, 59–73.
- Ježek, V. 1979:* K počátkům hornické činnosti na Příbramsku. In: Hornická Příbram ve vědě a technice 1978, Příbram, 349–368.
- Jiráň, L. 2000:* Die Frage nach den Rohstoffquellen der urnenfelderzeitlichen Bronzezeitproduktion in Böhmen. In: Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West– und Südböhmen. 9. Treffen 23. bis 26. Juni 1999 in Neukirchen b. Hl. Blut, Rahden/Westf., 61–67.
- Jockenhövel, A. 1980:* Bronzezeitliche Höhensiedlungen in Hessen, Archäologisches Korrespondenzblatt 10, 39–47.
- 1982: Jungbronzezeitlicher Burgenbau in Süddeutschland. In: Beiträge zum bronzezeitlichen Burgenbau in Mitteleuropa, Berlin – Nitra, 253–271.
- Justová, J. 1968:* Nálezové zprávy Archeologického ústavu ČSAV 1955–1964. Archeologické studijní materiály 6. Praha.
- Kneidinger, J. 1960:* Urnenfelderzeitliche Funde aus dem oberösterreichischen Mühlviertel, Archaeologia Austriaca 28, 13–35.

- Kočárek, E. 1961: Ložiska grafitu na Strakonicku, Sborník Krajského vlastivědného muzea v Českých Budějovicích – Přírodní vědy III, 35–49.
- Kolář, M. 1866/67: Hradiště u Smolče, Památky archeologické a místopisné 7, 393–398.
- 1871/73: Hradiště u Smrkovic blíže Pisku, Památky archeologické a místopisné 9, 815–816.
- Krajíc, R. 1996: Příspěvek k pravěkému osídlení tábořské ostrožny (Archeologický výzkum v Táboře–Pražské ulici), Archeologické výzkumy v jižních Čechách 9, 143–153.
- Kratochvíl, J. 1966: Topografická mineralogie Čech VIII (rejstřík). Praha.
- Krejčí, A. 1924: Předhistorické hradiště na temenu Hradištského chlumu u Pisku, Otavan VIII, 116–118.
- Kudrnáč, J. 1981: Rýžování zlata na Strakonicku. Výzkum pravěkého a středověkého rýžoviště v Modlešovicích. Strakonice.
- 1990: K původu jména Zlaté stezky, Památky archeologické 81, 434–446.
- Kylicíková, O. 1976: Význam těžby rud na Příbramsku pro otázku původu mědi v Čechách v mladší době bronzové. In: Hornická Příbram ve vědě a technice, Příbram, 99–110.
- Litochleb, J. 1982: Zlato v příbramské rudní oblasti, Vlastivědný sborník Podbrdská 22, 11–50.
- Lochner, M. 1994: Späte Bronzezeit, Urnenfelderzeit. Aktueller Überblick über die Urnenfelderkultur im Osten Österreichs. In: J. W. Neugebauer, Bronzezeit in Ostösterreich, St. Pölten – Wien, 195–224.
- Machart, J. 1971: Vznik a rozšíření pootavských ložisek zlata. In: J. Kudrnáč, Zlato v Pootaví, Písek, 7–14.
- Maličský J. 1947/48: Před slovanská hradiště v jižních a západních Čechách, Památky archeologické 43, 21–42, 136–137.
- 1969: Plešivec a jeho památky, Vlastivědný sborník Podbrdská 3, 7–12.
- Matoušek, V. 1999: Hora a jeskyně. Příspěvek ke studiu vývoje vztahu člověka a jeho přírodního prostředí ve střední Evropě od neolitu do raného středověku, Archeologické rozhledy 51, 441–456.
- Michálek, J. 1965: Hradiště, okr. Písek. In: Výzkumy v Čechách 1964, Praha, 16.
- 1969: Městské muzeum v Milevsku. Katalog pravěké sbírky. Zprávy Čs. spol. archeologické – Supplément 7. Praha.
- 1975: Zvíkovské Podhradí, okr. Písek. In: Výzkumy v Čechách 1973, Praha, 185.
- 1976: Katovice. Archeologický výzkum Kněžích hor, Výběr z prací členů historického klubu při Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích 13, 50.
- 1977: Hradiště, okr. Písek. In: Výzkumy v Čechách 1974, Praha, 55.
- 1979: West- und südböhmische Funde in Wien (Teil I–Katalogband, Teil II–Tafelband). Výzkumy v Čechách – Supplementum. Praha.
- 1981: Chřešřovice, okr. Písek. In: Výzkumy v Čechách 1976–77, Praha, 50–51.
- Michálek, J. – Fröhlich, J. 1979: Archeologické nemovité památky v okrese Strakonice. Strakonice – České Budějovice.
- Michálek, J. – Zavřel, P. 1996: Archeologické nemovité památky v okrese Český Krumlov. Český Krumlov – České Budějovice.
- Militký, J. 1993: Pravěké a raně středověké hradiště Bechyně, okr. Tábor, Výběr z prací členů historického klubu při Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích 30, 95–98.
- 1996: Archeologický výzkum a průzkum v okolí Čertovy zdi na hradním nádvoří v Bečyni, okr. Tábor, Archeologické výzkumy v jižních Čechách 9, 173–178.
- 1997: Zur bronzezeitlichen Besiedlung in der Umgebung von Bechyně, Kr. Tábor. In: Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen, 6. Treffen 12.–15.6.1996 in Hluboká nad Vltavou, Espelkamp, 32–38.
- Motýková, K. 1992: Nové poznatky o opevnění hradiště Plešivec, Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie 8, 74–82.
- Piž, J. L. 1909: Starožitnosti země České III, sv. 1. Čechy za doby knížecí. Praha.
- Pleiner, R. 1978: Rozvoj těžby mědi. In: R. Pleiner et al., Pravěké dějiny Čech, Praha, 352–357.
- Podborský, V. 1968: Archeologický výzkum na Šancích u Plavče v letech 1964–1966, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity E 13, 99–115.
- 1970: Jihomoravská halštatská sídliště – I, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity E 15, 7–102.
- 1994: Postavení obránského hradiska v době popelnicových polí ve středoevropském regionu, Právek NŘ 4, 205–232.
- Podborský, V. et al. 1993: Pravěké dějiny Moravy. Brno.
- Poláček, J. 1966: Dívčí Kámen. Hradiště z doby bronzové. České Budějovice.

- Poláček, J. 1973: Skočice, okr. Strakonice. In: Výzkumy v Čechách 1970, Praha, 140–141.
- 1976: Poznámky k archeologickému výzkumu, Výběr z prací členů historického klubu při Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích 13, 11–13.
- 1978: Mříč, okr. Český Krumlov. In: Výzkumy v Čechách 1975, Praha, 56–57.
- Ranseder, Ch. 1994: Depotfunde von Linz–Freinberg. In: O. H. Urban, Keltische Höhensiedlungen an der mittleren Donau vom Linzer Becken bis zur Porta Hungarica. 1. Der Freinberg. Linzer Archäologische Forschungen 22, Linz, 211–221.
- Rulf, J. 1983: Přírodní prostředí a kultury českého neolitu a eneolitu, Památky archeologické 74, 35–95.
- Salaš, M. 1987: Zur Frage der jungbronzezeitlichen Höhensiedlungen in Südmähren. In: Die Urnenfelder-kulturen Mitteleuropas. Symposium Liblice 21.–25. 10. 1985, Praha, 277–286.
- 1989: Der gegenwärtige Forschungsstand der Untersuchungen auf der jungbronzezeitlichen Höhenfundstelle Cezavy bei Blučina. In: Studia nad grodami epoki brązu i wczesnej żelaza w Europie środkowej, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, 113–130.
- Sedláček, A. 1923: Něco o Hradišti u Písku, Otavan VII, 149–150.
- Schauer, P. 1995: Stand und Aufgaben der Urnenfelderforschung in Süddeutschland. In: Beiträge zur Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen. Ergebnisse eines Kolloquiums, Bonn, 121–199.
- Slabina, M. 1993: Sídliště a dům kultur okruhu Hornodunajských popelnicových polí v Čechách, Muzeum a současnost 12, 7–38.
- Smejtek, L. 1984: Osídlení Příbramska v době bronzové a železné. Diplomová práce v Ústavu pro pravěk a ranou dobu dějinnou FF UK Praha. Nепublikovaný rukopis.
- 1985: Voltýřov, okr. Příbram. In: Výzkumy v Čechách 1982–83, Praha, 201.
- 1987a: Vývoj osídlení Příbramska v mladším pravěku a jeho vztah k přírodnímu prostředí, Vlastivědný sborník Podbrdská 38–39, 313–367.
- 1987b: Voltýřov, okr. Příbram. In: Výzkumy v Čechách 1984–85, Praha, 227–228.
- 1992: Voltýřov, okr. Příbram. In: Výzkumy v Čechách 1988–89, Praha, 166.
- Smrč, Z. 1991: Výšinné lokality mladší doby kamenné až raného středověku v severozápadních Čechách. Pokus o sídelně historické hodnocení, Archeologické rozhledy 43, 63–89.
- 1995: Höhenlokalitäten der Knovízker Kultur in NW-Böhmen, Památky archeologické 86, 38–80.
- Smrč, Z. – Mladý, F. 1979: Výšinné sídliště knovízské kultury na vrchu Špičák u Mikulovic (okr. Chomutov), Archeologické rozhledy 31, 27–54.
- Svobodová, H. 1992: Příspěvek k poznání dvou západočeských pozdněbronzových hradišť, Sborník Západočeského muzea v Plzni – Historie 8, 49–58.
- Šaldová, V. 1977: Sociálně ekonomické podmínky vzniku a funkce hradišť z pozdní doby bronzové v západních Čechách, Památky archeologické 67, 117–163.
- 1981: Befestigte Höhensiedlungen – Okrouhlé Hradiště. Praha.
- 1983: Sídlištní formy z pozdní doby bronzové v západních Čechách, Památky archeologické 74, 316–349.
- Šolle, M. 1977: Hradsko u Mšena. Část I. Od pravěku do doby slovanské a otázka Canburgu frankých letopisů, Památky archeologické 68, 323–393.
- Tihelka, K. 1969: Velatice Culture Burials at Blučina. Fontes Archaeologici Pragenses 13. Pragae.
- Trebsche, P. 1999: Siedlungsarchäologische Aspekte im Grossraum Linz. Linzer Archäologische Forschungen – Sonderheft 21. Linz.
- Trnka, G. 1983: Der Burgstall von Schiltern, NÖ. Die späturnenfelder-/frühhallstattzeitliche Abschnittsbefestigung im unteren Waldviertel, Archaeologia Austriaca 67, 129–156.
- Urban, O. H. 1994: Keltische Höhensiedlungen an der mittleren Donau vom Linzer Becken bis zur Porta Hungarica. 1. Der Freinberg. Linzer Archäologische Forschungen 22. Linz.
- Winghart, S. 1998: Produktion, Verarbeitung und Verteilung. Überlegungen zur Bedeutung metallischer Rohstoffe bei der Ausbildung politischer systeme im Südbayerischen Alpenvorland während der Bronzezeit. In: Vorträge des 16. Niederbayerischen Archäologentages, Deggendorf, 99–113.
- Woldřich, J. N. 1883: Beiträge zur Urgeschichte Böhmens 1, Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 13, 1–40.
- 1893: Beiträge zur Urgeschichte Böhmens 5, Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 23, 1–38.
- Zavřel, P. 1990: Příspěvek k datování hradiště Hradec u Dobřejovic, okr. České Budějovice, Archeologické výzkumy v jižních Čechách 7, 123–130.

Upland sites of the Late and Final Bronze Age in South Bohemia

1. Categorisation

To date, seventeen sites with Late and Final Bronze Age components are known in South Bohemia. This assemblage, however, represents a marked disunity in information potential. Modern archaeological excavations have been undertaken only at Voltýřov and Hradiště u Písku, but even here neither excavation has yet been published. Smaller trenches have been dug at the upland settlement near Milenovice. The other sites are known either on the basis of earlier, insufficiently well published excavations, or from surface survey and artefact collection. From the point of view of the state of knowledge, then, this is qualitatively a highly disparate assemblage that can be divided into the following categories:

1) Hill-forts: upland localities with demonstrably artificial fortifications from the Urnfield period (Voltýřov, Hradiště u Písku, Hluboká nad Vltavou).

2) Upland sites where settlement in the Late and Final Bronze Age is shown by ceramics either from cultural layers or from features, and where either fortifications cannot with certainty be ascribed to the period, or where no fortifications have been identified at all (Zvíkovské Podhradí, Chřešřovice, Skočice, Milenovice).

3) Upland find spots where settlement in the Late and Final Bronze Age is indicated only by finds from surface survey or indirectly from the later analysis of finds from earlier excavations (Nevěžice, Písecká Smoleč, Bechyně, Velešín, Mříč, Katovice, Velké Hydčice, Brloh, Písek–Velká skála, Čichtice).

2. Topography

Almost half of the sites in the evaluated assemblage (47% – 8 sites) now lie in areas of forest growth (fig. 10). A further 5 sites (29%) lie beneath historically built-up areas of varying intensities, generally around Medieval castles (Bechyně, Mříč, Velešín, Velké Hydčice and Zvíkovské Podhradí). Four sites, i.e. 24% of the upland sites of the Urnfield period, are currently in agricultural use as fields, meadows, grazing land, sometimes market gardens etc. (Čichtice, Chřešřovice, Milenovice and Nevěžice). From the point of view of location selection, the classic river spurs or promontories were preferred in South Bohemia (11 sites, i.e. 64%, in all). Almost a quarter of the recorded sites (24% – 4 sites: Katovice, Hradiště u Písku, Písek–Velká skála and Skočice) lie on the peaks or fore-peaks of hills, and in 2 cases (12%: Čichtice and Milenovice) flat, often extensive, peaks were used (fig. 11).

For analysis of altitudes only those sites were chosen which are dated to the Ha A2 and Ha B periods. Their average height above sea level (450 m) is relatively low in comparison to that of early metal age periods, as is the maximum altitude, which is only slightly above 500 m (fig. 12). This latter limit is conspicuously exceeded only at three sites, which however are not unambiguously dated to the given periods (Čichtice: 544 m, Písek–Velká skála: 553 m, Skočice: 663 m).

At the same time, the extent of raising above the terrain for sites falling in the Ha A2 and Ha B is the lowest of all of the other Bronze Age and Hallstatt periods, with an average of 60 m and a maximum of 90 m (Katovice) (fig. 13). Only two sites exceed the 100 m value, and again these are hillforts without unambiguous dating (Zvíkovské Podhradí: 100 m; Skočice: 180 m). Unlike the situation in the majority of the surrounding regions, the spatial extents of the upland sites in South Bohemia during the period under consideration are very similar, mostly around 2.5 ha (fig. 14). Where artificial fortifications are either unknown or are preserved only in small stretches, this figure represents the actual area used at the given site. The only examples where this value truly expresses the size of the hillfort fortified in the Urnfield period are the hillforts at Hluboká n.Vlt.–Baba (2.75 ha), Hradiště u Písku (3.1 ha) and Voltýřov–Žíkovec (2.9 ha).

The average distance from a 2nd–4th order watercourse is the lowest in comparison to other cultures of the Bronze Age and Hallstatt period, never exceeding 1000 m, which corresponds to the domination of river spurs and promontories in the overall spectrum of identified terrain types. In absolute terms this distance does not exceed 2.5 km, the only exception being Brloh, which lies 6.5 km from the nearest watercourse (fig. 15).

The linkage between upland sites and their nearest water source can, given the now considerably different hydrological situation, only be reconstructed with difficulty. The greatest distance (500 m) is apparent at Skočice, while other sites are no more than 400 m from a water source (table 1). In addition to the drawing of water from watercourses of various sizes it is of course necessary to take account of the drawing of water from wells or other water reservoirs, but no such situation has yet been identified on a South Bohemian site.

A possible connection between South Bohemian upland sites and raw material beds is purely hypothetical, as thus far South Bohemia has not yielded any evidence of raw material extraction in this period (table 2). The closest copper beds are in the Příbram area, and theoretically in this case a relationship to the primary source could be considered only for the Voltýřov and Nevězice sites. A relationship between upland sites and the gold seams that are relatively abundant in South Bohemia is contentious. At the same time, graphite mining is not directly known, but indirect evidence comes from pieces of graphite – 6 of which come from the upland settlement at Milenovice.

3. Fortifications and area structures among upland sites

From the current state of knowledge as to the presence of fortification in South Bohemia uplands sites from Urnfield period are known in the following proportions: 3 definite hillforts (Hluboká n. Vlt., Hradiště u Písku, Voltýřov), 6 debatable hillforts (Chřešovice, Katovice, Skočice, Písecká Smoleč, Velké Hydčice, Zvíkovské Podhradí) and 8 unfortified upland settlements (Bechyně, Brloh, Čichtice, Milenovice, Mříč, Nevězice, Písek–Velká skála, Velešín). At Voltýřov the core of the 2 m high earthwork was formed by a 2.4 m wide, fired rampart structure built out of large stones that, at the foundations, lay obliquely to strong oak roundwood. At Hradiště u Písku a stony destruction layer was found in the earthwork, which on the southern side of the acropolis appeared to have a round plan. The fortifications of the hillfort at Baba–Hluboká n. Vlt. were not investigated in modern times, but given the absence of components of other cultures can for the time being be classified as being from the Final Bronze Age. Due to the lack of modern archaeological excavations, not even the ages of the fortification structures are known from other South Bohemian hillforts of the Urnfield period, and a series of hillforts have fortifications that are perhaps rather from other periods. A total of 8 sites have no known fortifications at all, although the identification of original fortifications at these sites in the future cannot of course be ruled out.

From the point of view of internal arrangement the majority of South Bohemian hillforts from the period under consideration cannot simply be said to have been divided into several areas; most sites with a distinct ‘acropolis’ and bailey are clearly later in date. Only Hradiště u Písku is thus divided, with an fortified by a now particularly unclear rampart and outer ditch, and an unfortified bailey to the north–west.

4. Finds

Very little is known to date about settlement features, their arrangement and buildings in general from South Bohemian upland sites of the Late and Final Bronze Age. In the case of the earlier excavations by B. Dubský (1949) one must rely on unsatisfactory documentation and publication of the finds contexts, limited in most instances to a verbal description that is, moreover, often ambiguous. Later archaeological excavations brought various new discoveries, but again were published in an unsatisfactory manner. At Zvíkovské Podhradí an unidentified settlement feature was found with an empty storage jar and a flat hearth, dated to the Ha B. In 1980 amateur excavations without professional documentation revealed five features at Milenovice, of which one can perhaps be identified as a cremation burial. Two further features can probably be interpreted as free-standing storage vessels for grain. The only production feature is the base of an oven from Voltýřov which may have been used to prepare warm food. On the basis of the finds to date the almost total absence of production features in South Bohemian Late and Final Bronze Age upland sites is notable.

The insufficient investigation of virtually all of the studied sites is also reflected in the low number of finds presently available. The greater part of the assemblage (which is almost exclusively ceramic) comes from Voltýřov, Hradiště u Písku, Zvíkov, Chřešovice and Milenovice (figs. 7–8).

With only a few exceptions the material comprises fractured ceramics, the informative potential of which – particularly in terms of cultural or chronological classification – is relatively low. An almost complete absence of bronze items is particularly apparent among the non-ceramic material, this distinguishing South Bohemian upland sites from those in neighbouring regions. Mass finds from upland settlements are not markedly different from those yielded by other South Bohemian sites, the only exception being the ceramics from Voltýřov that show specific local elements. No items or assemblages (hoards) have been found that bear witness to specialised production or trade; on the contrary, it seems that in these types of settlement agricultural production was common (cereals: millstones from Milenovice and Voltýřov; shell collection: Brloh) along with basic crafts which were also practised in the lowland settlements (e.g. pottery production: pieces of graphite at Milenovice; weaving: spindle whorl from Voltýřov and clay weights from Milenovice).

5. Dating

The first horizon in the settlement of upland areas during the period under investigation is the closing phase of the Tumulus culture and the beginning of the Urnfields. Only one site in South Bohemia has been reliably dated to this transitional (Br C2–Br D1) Tumulus/Knovíz horizon – Hradiště u Písku. Middle Bronze Age Tumulus culture settlement has also been identified at several other South Bohemian sites – specifically Boudy, Chřešřovice and Zvíkovské Podhradí – but without the detailed analysis and publication of these finds it is impossible to say whether they fall within the aforementioned Tumulus/Knovíz transitional horizon or within an earlier period.

A further phase in the South Bohemian hillforts is the Late Bronze Age (Br D2–Ha A) itself, to which only one site can be securely dated – Bechyně. Without a revision of all the finds the dating of Zvíkovské Podhradí/Zvíkov is problematic, this site showing continual occupation from the Middle to Final Bronze Ages.

The third chronological horizon is the Final Bronze Age, to which the majority of the dated South Bohemian Urnfield Culture upland sites belong. From the state of knowledge today it appears that within the framework of this epoch it will be possible to distinguish two successive phases. The first of these is the transitional phase between the Late and Final Bronze Age, i.e. the Ha A2 and Ha B1, to which the upland settlement at Skalka by Milenovice can be ascribed. Two further sites – the upland settlements at Brloh and the hillfort at Chřešřovice – were undoubtedly established in this period, but their occupation continues into the next phase of the Final Bronze Age. Judging from the latest analysis of several finds from Mříč, the possible beginning of settlement at this site during this phase cannot be entirely discounted either. Only the hillfort at Voltýřov falls within the Ha B, having been dated to between the end of the Ha B1 and the beginning of the Ha B3, along with Hluboká n. Vlt. and Velešín, as well as two sites which each yielded only one pottery sherd – Velké Hydčice and Katovice. The question of the end of settlement at Final Bronze Age uplands sites, or their possible continuation into the early Hallstatt period, remains unresolved. Although B. Dubský remarked on this possibility at several South Bohemian hillforts, and in particular at Chřešřovice, this theory has not yet been confirmed by any modern analyses. On the basis of current knowledge, occupation did not continue into the Hallstatt period at any South Bohemian upland site. Without publication and review of all the finds the sites of Čichtice, Nevězice, Písecká Smoleč and Zvíkovské Podhradí cannot be more closely dated than placing them generally within the Urnfield period. The dating of the Skočice and Písek–Velká skála sites is also debatable, varying around the Middle to Late (Final) Bronze Age.

6. Upland sites and other settlement structures

On the basis of current knowledge, three groups of upland sites can be distinguished in terms of their relationship to contemporary settlements: (1) sites lying in the centre of densely-settled microregions, (2) sites on the edge of densely settled microregions and (3) sites at the very periphery of the South Bohemian settlement area. Hradiště u Písku, Milenovice (fig. 6), Zvíkov, Chřešřovice and Bechyně all occupy unambiguously central locations. Other upland sites are again being found in central South Bohemian settlement regions, but within this framework are sited at the edges of densely

settled microregions or outside them: Nevězice, Písek–Velká skála, Brloh, Písecká Smoleč, Hluboká n. Vlt., Skočice and Čichtice. Five upland sites lie at the periphery of the South Bohemian Urnfield period settlement area – at the western edge Katovice and Velké Hydčice, on the southern edge Mříč and Velešín. Voltýřov has special status, lying on the northern edge of the South Bohemian settlement region on the border with the central Vltava valley region (Příbram and Sedlčany areas). Thus far no upland site has been identified entirely outside the settled area with no relation to lowland settlements (fig. 1).

From the point of view of the relationship between function, the presence of fortifications and location in the landscape no simple conclusions can yet be expressed. Demonstrably fortified hillforts are found both in the middle (group 1: Hradiště u Písku) and at the edge of densely settled microregions (group 2: Hluboká n. Vlt.), as well as outside settled areas (group 3: Voltýřov). At the same time, unfortified upland settlements can also be found in all three groups.

As regards bronze industry hoards, in most cases no relationship can be found to the surrounding upland sites. Only the concentration of hoards around two hillforts of this period – Zvíkov and Hradiště u Písku (fig. 2) – are conspicuous, and no hoard is known to come directly from the actual area of an upland site. The majority of South Bohemian mass finds date to a period in which upland areas were only minimally settled (Br D–Ha A1). By contrast, during the period in which the Urnfield hillforts flourished (Ha A2–Ha B) there is a pronounced lack of hoards in the study area. This fact distinguishes South Bohemian upland sites of the Late and Final Bronze Age from sites of this type in neighbouring regions.

7. Conclusions

The question of the causes of the inception of the South Bohemian upland sites is related to questions as to their function. Given the almost complete absence of bronze items and other evidence of trade goods South Bohemian upland sites of this kind cannot for the time being be regarded as trade centres – the only exception perhaps being the hillfort at Zvíkov, with several hoards of bronze and other items known from nearby. Likewise the specialised production of bronze or other items has yet to be demonstrated. Ceramic or textile production, for which there is evidence from several South Bohemian sites, was no different to that from the surrounding lowland. In terms of the finds assemblage, thus far evidence of the residence of an upper social class, for the existence of specialised trade or crafts reliant on specialised raw material extraction, and for the presence of cult areas at these sites is entirely lacking. It can only be said with certainty that neither a contemporaneous rise of upland sites – which might indicate certain stimuli, either external (threats) or internal (social stratification) – nor a unified decline of such sites is visible in South Bohemia. Although a large part is updateable, it can be seen that for every period within the Late or Final Bronze Age a minimum of 1–3 upland sites existed. A great preference for the settlement of strategic sites is clear in the latter part of the studied period, which of course reflects the overall course of civilisation at the time.

Overall it can be said that all of the South Bohemian upland sites of the Urnfield period fully fit within the framework of South Bohemian settlement structures. No hillforts exhibit the elements of a superregional central point in the power–political, production, trade (with the possible exceptions of Zvíkov) or cult senses.

K otázkám stavebního vývoje a původu hradu Týřova Poznámky k metodice výzkumu hradů v bývalém královském hvozdu

Zu den Fragen der Bauentwicklung und des Ursprungs der Burg Týřov
Anmerkungen zur Methodik der Burgenforschung im einstigen königlichen Forst

Vladislav Razím

Hrad Týřov je pokládán za jeden z nejvýznamnějších raně gotických královských hradů v Čechách. Vysoce je ceněna zejména východní část jeho dispozice, charakteristická systémem pravidelně rozmístěných válcových věží. Tato dispozice je spojována s nejpokrokovějšími vývojovými trendy středověkého fortifikačního stavitelství v Evropě. Opakovaně je prezentován názor, že jde o tzv. francouzský kastel, který se ve své konkrétní formě vyvinul v okolí Paříže v 1. čtvrtině 13. století a odsud byl přímo a nezprostředkovane importován do Čech před rokem 1249. Toto hodnocení vychází především ze systematického archeologického výzkumu, který na hradě probíhal 10 let (do roku 1984), ale dosud byl prezentován pouze formou předběžných sdělení. Archeologický výzkum mj. údajně prokázal, že dispozice horního a dolního hradu vznikla v rámci jediného stavebního záměru. Stavebně historický průzkum hradu v letech 2000–2001 dospěl k podstatně odlišnému názoru na stavební vývoj hradu a otevřel nové otázky, vztahující se také k hodnocení provenience hradní dispozice. Zároveň narazil na řadu nesrovnalostí a nejasností v dosud publikovaných závěrech archeologického výzkumu. Autor příspěvku prezentuje hlavní výsledky stavebně historického průzkumu a konfrontuje je s dosavadní představou o vývoji hradu na základě archeologického výzkumu. Přitom se kriticky zamýšlí nad metodou dlouhodobého programu výzkumu hradů v bývalém přemyslovském loveckém hvozdu a nad postavením archeologie v tomto výzkumu.

vrcholný středověk – hrad – typologie hradů – kastel – import – provenience – stavebně–historický průzkum – metodika výzkumu hradů

ON THE QUESTION OF THE STRUCTURAL DEVELOPMENT AND ORIGIN OF TÝŘOV CASTLE: NOTES ON THE METHODOLOGY OF INVESTIGATING CASTLES IN THE FORMER ROYAL FOREST. Týřov Castle is considered as one of the most important Early Gothic royal castles in Bohemia. The eastern part of its layout and its characteristic system of regularly-spaced cylindrical towers in particular are highly regarded. This arrangement is linked to the most progressive developmental trends in Medieval fortification building in Europe. The opinion is repeatedly advanced that this is the French „castel“, which achieved its specific form in Paris in the first quarter of the 13th century, and from thence was directly and without intermediaries imported to Bohemia prior to 1249. This evaluation stems above all from systematic archaeological excavations conducted at the castle for the 10 years prior to 1984, but hitherto presented only in the form of interim assessments. The excavations have apparently shown, amongst other things, that the disposition of the upper and lower castles originated within the framework of a single structural purpose. A structural historical survey of the castle in 2000–2001 came to different conclusions regarding the castle's development, and raised new questions that also related to the evaluation of the provenience of the castle layout. At the same time, it alluded to a range of discrepancies and ambiguities in the archaeological conclusions published to date. In this article the author presents the main results of the structural–historical survey and compares them to earlier views on the development of the castle based on the archaeological excavations. In doing so he critically reflects on the methods of the long–term programme for research into this castle in the former Přemyslid hunting forest, and on the position of archaeology within this research.

High Middle Ages – castle – castle typology – castel – import – provenience – structural–historical survey – castle research methodology

Úvod

Dosavadní bádání řadí hrad Týřov (k. ú. Karlova Ves, okr. Rakovník) k nejstarším královským hradům v Čechách, vystavěným v době vlády Václava I. (1230–1253). Díky specifickým historickým podmínkám si Týřov uchoval gotickou dispozici, nezměněnou pozdějšími přestavbami. Přední část této ojedinělé dispozice vyniká obvodovou hradbou se šesti válcovými věžemi, kterou někteří autoři dávají do kontextu s nejpokrokovějšími projevy středověkého fortifikačního stavitelství v západní Evropě a zároveň ji pokládají za jeden z nejmarkantnějších důkazů vyspělosti našeho prostředí v dané době. Toto vysoké hodnocení Týřova údajně potvrdil také deset let trvající systematický archeologický výzkum, který proběhl v letech 1973 a 1976–1984 na značné části areálu hradu; podle autora výzkumu bylo ze „zkoumatelné“ vnitřní plochy hradu prokopáno „minimálně přes 40 %“ (Durdík – Nemeškalová–Jiroudková 1989, 67). Stále znovu zdůrazňovaná výjimečnost činí z Týřova jakýsi úhelný kámen české kastellologie, s nímž se musí vyrovnat každý, kdo bádá v oblasti středověkých opevňovacích systémů a pokouší se hledat jejich širší genetické souvislosti.

Hrad („castellum“) Týřov je v písemných pramenech poprvé kuse zmíněn k letům 1249 a 1250 při příležitosti zdejšího pobytu krále Václava I. Další zprávy pocházejí až z doby vlády Jana Lucemburského (roku 1315 zde byl uvězněn Jindřich z Lipé), který Týřov načas zastavil. Podobně s hradem nakládal Karel IV. poté, kdy jej získal nazpět koruně. Od husitských válek až do svého zpusnutí kolem poloviny 16. století byl Týřov opět ve šlechtické držbě a jeho význam postupně klesal (Novosadová – Líbal – Lišková 1976).

Hrad byl vybudován na skalnaté ostrožně neobvyklé morfologické stavby, vymezené dvěma potoky, které se pod hradem vlévají do řeky Berounky. Jeho staveniště se rozděluje do dvou odlišných částí. Zadní část představuje úzký hřeben, který je na bocích a v závěru ohraničen prudkými svahy, významné převýšení je však rovněž na vstupní straně, otočené k přední části dispozice. Skalní podloží vnitřní plochy horního hradu se značně svažovalo od severního úseku hradby směrem k jihu. Tvar terénu před výstavbou obvodové hradby dolního, předního hradu se v podstatě podobal terénu zadního hradu. Dochované části zdiva, zejména věží, nasvědčují tomu, že se zde terén nesvažoval pouze směrem od horního hradu k bráně do hradu dolního, ale klesal také přibližně od podélné osy prostoru k oběma bočním stranám. Tento tvar reliéfu byl zjištěn také při archeologickém výzkumu (např. Durdík 2001b, 16). Plocha dolního hradu je tedy výrazně níže oproti hornímu hradu i oproti prudce stoupajícímu východnímu předpolí (obr. 3 a 4).

Členitému terénu odpovídá také dvojdílná dispozice hradu. Zadní, horní část dispozice je protáhlá, v jejím čele je do obvodové hradby začleněna válcová věž a brána. Na opačné straně, na konci ostrožny, stojí zhruba čtvercový věžovitý palác. Jižní rameno hradby je zesíleno půlkruhovou věžicí a hranolovým výstupkem, který lze pokládat za další věžici či opěrný pilíř. Přední, dolní část hradní dispozice je přibližně stejně dlouhá, ale podstatně širší a pravidelnější. V nárožích a uprostřed delších stran je její obvodová hradba prostoupena válcovými věžemi, jejichž průměr se poněkud různí. Výjimku představuje sz. věž, která není umístěna přímo v nároží, ale je posunuta blíže k věži mezilehlé. V sz. rohu této části hradu je také samostatně zdí vydělený prostor, označovaný jako příhrádek. Terénní opevnění sestává zejména z příčného šíjového příkopu před čelem dolního hradu a z příkopu s vnějším valem, probíhajícímu pouze na jižní straně stejné části hradní dispozice

(obr. 4 a 5). Hrad se dochoval v podobě zříceniny, která v nadzemních partiích zdíva pozbyla všech architektonických článků. Zdi jsou většinou výrazně sníženy a pozůstatky vstupních a okenních otvorů lze pozorovat pouze v malém rozsahu.

Prvního moderního hodnocení v kontextu vývoje českých hradů se Týřov dočkal od *Dobroslavy Menclové* (1976, 194–196), která především upozornila na výraznou odlišnost dispozice horního a dolního hradu – „*kdyby obě části nebyly ve zdivu svázány, stěžší bychom uvěřili, že jde o stavby současné*“. Autorka také přirovnala způsob začlenění věží dolního hradu (který označuje za předhradí) do hradební zdi k francouzským kastelům. Popisu hradu a jeho jednotlivých částí se naproti tomu věnovala jen krátce, publikovaný půdorys hradu vychází ze zaměření z roku 1943 (obr. 4), které je v oblasti velké válcové věže a přihrádku zdeformované (*Durdík 1998, 27*).

Velmi podrobně se dějinám, popisu a stavebnímu rozboru hradní zříceniny naproti tomu věnoval následující stavebně historický průzkum (*Novosadová – Líbal – Lišková 1976*), pro nějž bylo pořízeno nové zaměření, opomíjející však některé detaily. V závěru autoři stavebně historického průzkumu (dále SHP) zdůraznili dispoziční originalitu a monumentálnost výstavby hradu, naznačující jeho význam v době vzniku, kladené do 40. let 13. století. Konstatovali vznik v celém dochovaném půdorysu v rámci jediné etapy, až na několik možných drobných výjimek. Na rozdíl od D. Menclové však podtrhli, že „*Týřov nemá nic společného s hmotově i prostorově sevřenými západo- i jihoevropskými kastely ... jeho válcové věže mají již charakter věží hradebních, nikoliv věží kaste-lu*“. Závěrem průzkum vyzývá k pokusu o zařazení Týřova „*do rámce středoevropských případně i evropských hradů druhé čtvrtiny 13. století*“, neboť „*originalita celkového uspořádání hradu by nepochybně ještě více vynikla*“.

Výzvu autorů SHP však již mezitím, na začátku svého archeologického výzkumu, začal naplňovat Tomáš Durdík. V celkovém typologickém hodnocení měl ovšem od počátku „jasno“, když již roku 1975 (*Durdík 1975a; 1975b*) a poté zejména ve své první souhrnné stati o vývoji nejstarších českých hradů (*Durdík 1978, 43*) představil jako jeden ze tří typů královského hradu v Čechách 13. století „francouzský kastel“.

T. Durdík na základě archeologického výzkumu ve shodě s předešlými závěry konstatoval a poté mnohokrát zopakoval, že obě části dispozice jsou „*vzájemně svázány a přísluší téže stavební fázi*“ (např. *Durdík 1998, 30*), že jde o „*organický celek*“, byť se jeho obě hlavní části od sebe „*poněkud liší*“. Dolní část představuje „*čistou aplikaci francouzského kastelového schématu, horní vychází spíše z domácích tradic, přestože i zde se setkáváme s prvky francouzské provenience*“ (*Durdík 1998, 49*). Hrad byl v celé své dispozici podle autora vybudován Václavem I., s výjimkou obytné věže – donjonu, která vznikla až ve 3. čtvrtině 13. století, i když „*vyloučit nelze mírný možný přesah pod rok 1250*“ (*Durdík 1998, 47*). To vedlo k tvrzení, že se v případě Týřova „*bezesporu jedná o nejstarší aplikaci francouzského kastelového schématu ve střední Evropě a zřejmě i mimo vlastní Francii a Sicilské království vůbec*“ (*Durdík – Bolina 2001, 91*) či o jeden „*z prvních evropských příkladů importu*“ kastelu mimo oblast kapetovské Francie (*Durdík 1999, 571*). Kromě dispozice dolního hradu byl „francouzský původ“ shledán i u některých detailů stavby, jako jsou plně věžice horního hradu či stěžejkový most brány dolního hradu, jehož stopy byly údajně zjištěny archeologickým výzkumem (*Durdík 1984b, 53–55*). Týřovský kastel byl do Čech „*přímo nezprostředkovaně importovaný z Francie*“ a zde se pak „*stal vzorem*

Obr. 1. Týřov, hrad. Celkový pohled od severozápadu. Vlevo hlavní válcová věž, vpravo věžový palác horního hradu. Foto V. Razím, 2002. — Abb. 1. Burg Týřov. Gesamtansicht von Nordwesten. Links der runde Hauptturm, rechts der Turmpalast der oberen Burg. Foto V. Razím, 2002.

pro různě zdařilá, obecně však stále méně a méně pochopená napodobení flankovacího systému francouzského kastelového schématu“ (Durdík 1985, 178; 1991).

Dosud nejpodrobnější prezentaci výsledků archeologického výzkumu Týřova obsahuje kniha věnovaná kastelovým hradům 13. století ve střední Evropě (Durdík 1994; 1998). Přesto je zde však Týřov představen pouze stručným popisem, celkovým půdorysem hradu s lokalizací sond a několika nepříliš zřetelnými fotografiemi, plán hradu byl doplněn o zdivo nalezené výzkumem (obr. 5). Tato situace se nezměnila dodnes, neboť podrobnější zvěřejnění nálezových situací nepřinesla ani nedávno vydaná monografie o Týřovu (Durdík 2001b). Samostatný úsudek čtenáře o interpretaci výsledků archeologického výzkumu je tak nadále téměř nemožný.

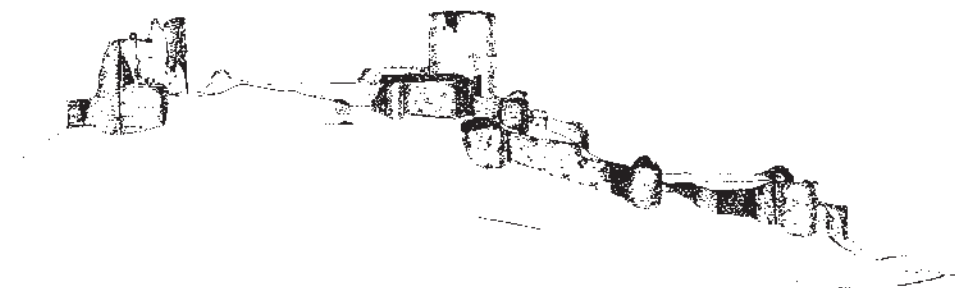
Uvedená hodnocení vývoje a genetických souvislostí hradu Týřova byla odbornou veřejností akceptována, respektive zůstala bez komentáře. Ojedinelé upozornění (Razím 1993) na úskalí a jednostrannost dosavadního hodnocení tzv. francouzských kastelů u nás, zejména na absenci širšího pohledu v souvislostech fortifikační architektury dané doby (soudobá městská opevnění) a na zjednodušené chápání principů šíření tzv. flankovacích systémů (opevnění se systémem věží) v Evropě, bylo odmítnuto (Durdík 1998, 121–122) a v dalších obhajobách dosavadního přístupu zůstalo nezohledněno.

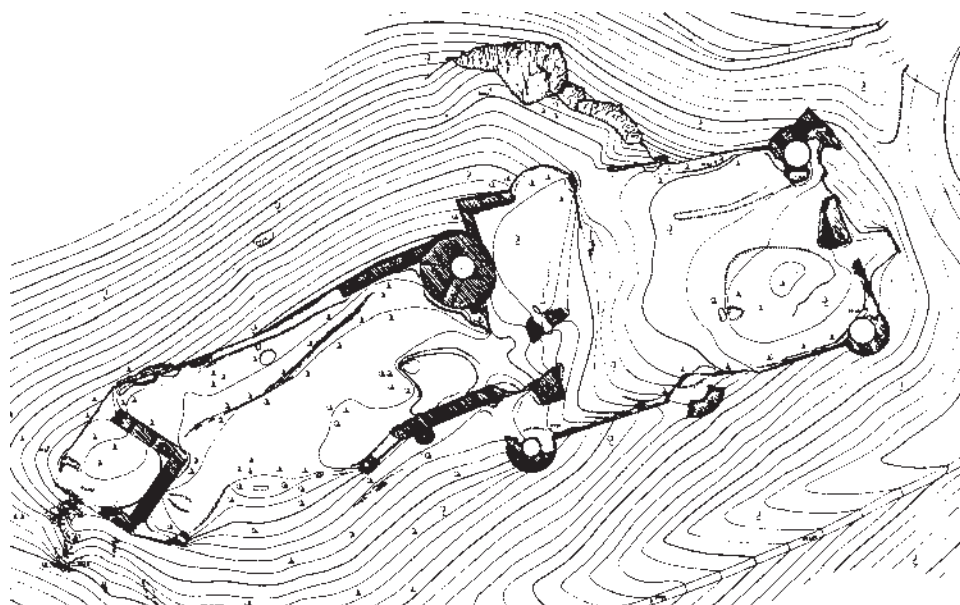
Obr. 2. Týřov, hrad. Pohled na hrad od severozápadu, F. K. Wolf, 1787. Vpravo zřícenina věžového paláce horního hradu, vlevo velká válcová věž (srov. obr. 1). — Abb. 2. Burg Týřov. Ansicht der Burg von Nordwesten, F. K. Wolf, 1787. Rechts Ruine des Turmpalaces der oberen Burg, links der große Rundturm (vergl. Abb. 1).

V rámci záchranné dokumentace rychle chátrající zříceniny, prováděné v průběhu let 2000–2001 Státním památkovým ústavem středních Čech v Praze,¹ bylo nutno konfrontovat poznatky této akce jak s předchozím stavebně historickým průzkumem, tak s výsledky archeologického výzkumu. Zatímco však závěry stavebně historického průzkumu můžeme revidovat přímo na stavbě samé, u archeologického výzkumu je to vyloučeno, neboť zdivo (nemluvě o terénní stratigrafii) obnažené výkopy bylo zpětně téměř zcela zasypáno. Jsme tak odkázáni na výše uvedenou dosavadní nedostatečnou prezentaci archeologického výzkumu. Při snaze skloubit některá nová pozorování stavebního průzkumu se závěry archeologického výzkumu narážíme na řadě míst na rozpory. Vzniká tak metodic-

¹ Průzkum hradu byl proveden v rámci projektu výzkumu a vývoje Státního památkového ústavu středních Čech v Praze „Systematická identifikace, dokumentace a prezentace hodnot ohrožených skupin památek ve středních Čechách“, dílčí úkol „Torzálně dochované památky“. Hlavní částí odborné dokumentace hradu byl stavební průzkum (V. Razím), prováděný podrobnou fotodokumentací (M. Míčka, V. Razím) a doplněný dalšími pomocnými metodami (petrografický průzkum zdiva – J. Zavřel; dendrochronologický průzkum – T. Kyncl, J. Vrbová; mikroskopické vyhodnocení plniva a komplexní chemická analýza a síťový rozbor vybraných vzorků ložných malt zdiva – P. Mařík a kol. /malty byly také porovnávány vizuálně z hlediska struktury, druhu a velikosti horninových příměsí, druhu písku a barevnosti/; dílčí geodetická měření – Zv. Dragoun). Uvedené elaboráty jsou uloženy v archivu SPÚSČ. Využita byla dříve vyhotovená celková zaměření terénního reliéfu a zdiva hradu (srov. Týřov – statické zabezpečení hradu, zaměření stávajícího stavu, měř. 1 : 200, 1 : 50, Interprojekt Brno 1975, uložen v archivu SPÚSČ v Praze; srov. zaměření cit. u obr. 3).

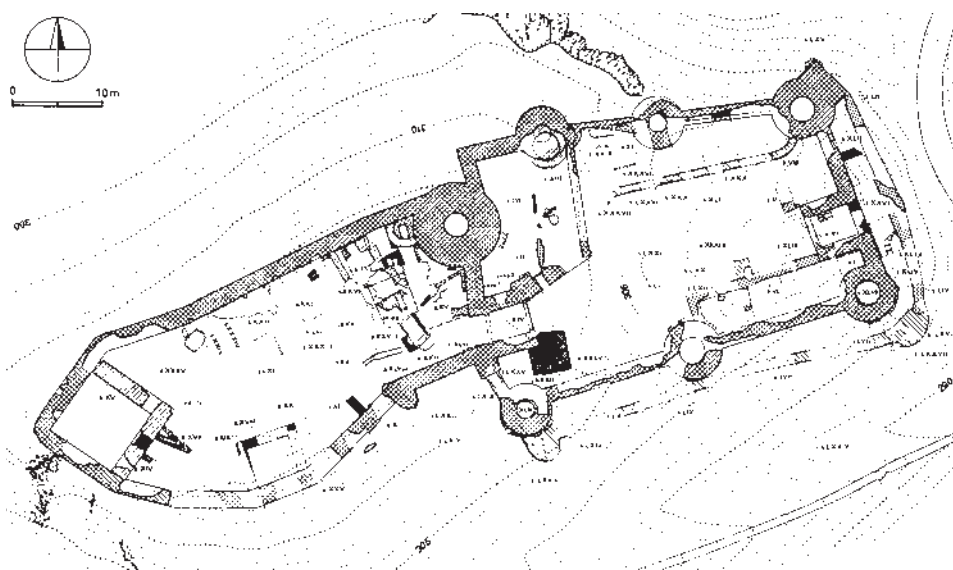
Obr. 3. Týřov, hrad. Zaměření jižního pohledu z roku 1943 (M. Kouřil, V. Malík, S. Matějka; reprofoto SÚPP Praha). — Abb. 3. Burg Týřov. Aufnahme der Südansicht, 1943 (M. Kouřil, V. Malík, S. Matějka; Reprofoto SÚPP [Staatliches Institut für Denkmalpflege] Prag).

Obr. 4. Týřov, hrad. Zaměření půdorysu hradu z roku 1943 (srov. obr. 3). Půdorys hlavní válcové věže a příhrádku je deformován (srov. obr. 5). — Abb. 4. Burg Týřov. Aufnahme des Grundrisses der Burg, 1943 (vergl. Abb. 3). Der Grundriss des runden Hauptturmes und des Zwingers ist deformiert (vergl. Abb. 5).

ky zajímavá a podnětná situace z hlediska propojení archeologického a stavebního průzkumu, kterou je možno v některých aspektech vztáhnout i obecně na současné postavení české středověké archeologie v oblasti výzkumu hradů.

Cílem tohoto příspěvku není prezentovat všechny podrobnosti stavebně historického průzkumu (zejména popis stavby), ale především ta zjištění, která mají souvislost se stavebním vývojem hradu a otázkami jeho geneze a jež se týkají vztahu stavebně historického průzkumu a archeologického výzkumu. Nezabýváme se také těmi částmi hradu, které byly zjištěny pouze archeologickým výzkumem a jinými metodami se k nim dnes nelze vyjádřit.

Obr. 5. Týřov, hrad. Zaměření půdorysu hradu se zanesením zdiva zjištěného archeologickým výzkumem a s očíslovanými archeologickými sondami. Vyznačeny fáze stavebního vývoje na základě archeologického výzkumu (podle Durdík 1998, 32). — Abb. 5. Burg Týřov. Aufnahme des Grundrisses der Burg mit Eintragung archäologischer Sonden und des durch die archäologische Erforschung festgestellten Mauerwerks. Aufgrund der Forschungsergebnisse festgesetzte Bauentwicklungsphasen eingezeichnet (nach Durdík 1998, 32).

Stavebně historický průzkum k otázkám podoby a vývoje hradu Týřova ve 13. století

Válcová věž horního hradu

Věž stojí na jednom z nejvyšších míst horního hradu a tvoří jakýsi ústřední bod celého hradního areálu. Na těleso věže navazují tři samostatné úseky hradebních zdí. Zdivo věže dosahuje výšky někdejšího 1. patra, jak prozrazuje dochovaná spodní část vstupu do tohoto podlaží a kapsy stropních trámů vysokého přízemí. Vstup, jehož ostění i záklenek se nedochovaly, je orientován směrem k JZ, tedy do vnitřního prostoru horního hradu. Vstup byl patrně dosažitelný pouze pomocí odstranitelného žebříku (obr. 6).² Kruhové přízemí je dnes přístupno druhotně vylámaným otvorem od západu. Na vnitřním konci otvoru se jako součást lomového zdiva vyskytuje kámen, jehož jedna strana je nápadně plochá. Zdání, že jde o plochu uměle vytvořenou (Novosadová – Libal – Lišková 1976, 32), je s největší pravděpodobností mylné. Důležitá je petrografická skladba zdiva věže, která je ve srovnání s ostatními částmi stavebních konstrukcí hradu mimořádně pestrá (Zavřel 2002). Také nápadně hrubá malta, obsahující větší kusy a úlomky kamene, se odlišuje od malty navazujících tří hradebních zdí.³

² T. Durdík (2001b, 18) předpokládá, že se do patra věže vcházelo buď pomocí můstku z autorem předpokládaného průchozího paláce (srov. dále k problematice existence této stavby), nebo spíše pomocí dřevěné schodiškové konstrukce stoupající od ochozu čelní hradby po vnějším plášti stavby. Údajné trámové kapsy této konstrukce v plášti věže jsou však velmi mělké, neadekvátně umístěné a netvoří žádný odpovídající systém. Proto je nemůžeme s naznačeným účelem spojovat.

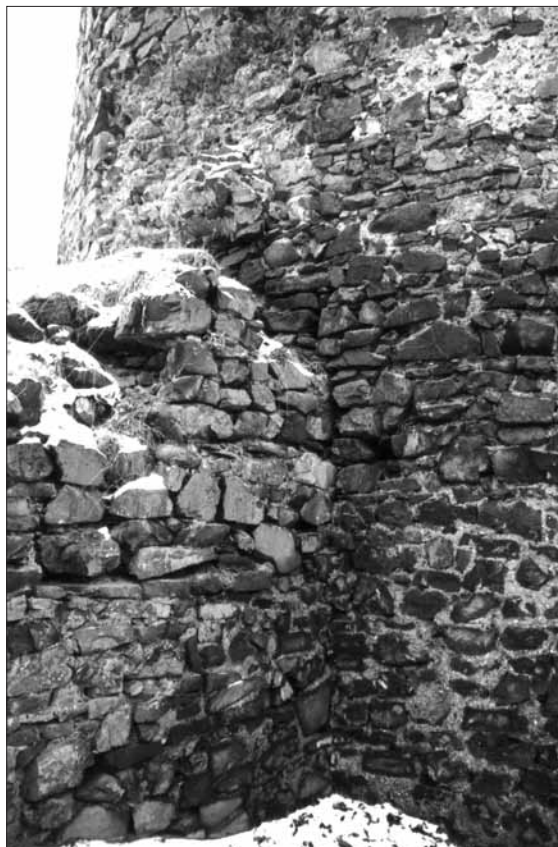
³ Dosavadní bádání nevěnuje petrografii a maltě zdiva hradu téměř žádnou pozornost. Např. u velké věže horního hradu T. Durdík (1998, 40) uvádí, že je vystavěna pouze z porfyritu, předešlý SHP (Novosadová – Libal – Lišková 1976) pokládá stavební kámen hradu za žulu.

Obr. 6. Týřov, hrad. Pohled od jihu na hlavní válcovou věž (detail). Uprostřed stopa návaznosti hradební zdi s dobře patrnou úrovní ochozu a předprvní zídka. Vlevo nahoře původní vstup do 1. patra věže. Foto V. Razím, 2002. — Abb. 6. Burg Týřov. Südliche Ansicht des Hauptturms (Detail). In der Mitte Spur nach dem Ringmaueranschluß mit der gut deutlichen Umlaufhöhe und Brüstungsmauer. Links oben ursprünglicher Eingang ins erste Stockwerk des Turms. Foto V. Razím, 2002.

SHP (*Novosadová – Líbal – Lišková 1976, 32*) a archeologický výzkum usuzují podle vazby zdiva na vznik věže a navazujících zdí v rámci jedné stavební fáze, byť upozorňují, že věž vznikla primárně. Z hlediska poznání postupu výstavby hradu je však třeba těmto vztahům věnovat bližší pozornost. Podle vztahu vnějšího pláště zdiva věže ke všem třem úsekům hradební zdi je prokazatelné, že věž vznikla nejdříve a zdi k ní byly teprve druhotně připojeny. Všechny tyto úseky hradební zdi mají přibližně jednotnou mocnost a zhruba stejnou petrografickou skladbu, na první pohled odlišnou od skladby věže. Malta jádra zdiva západního úseku hradební zdi má zřetelně jinou skladbu a zbarvení než pojivo úseku severního. Od malty hradebních úseků se nápadně odlišuje malta věže. Díky své větší odolnosti se malta na věži uchovala až do roviny líce zdiva, lokálně i její části rozetřené na plochu líce, zatímco u navazujících hradebních úseků je malta vydrolena až do hloubky spár (srov. obr. 8). Způsob napojení zdí na věž je v principu shodný. Především je zjevné, že při stavbě věže nebyly pro hradební zdi připraveny klasické šmorce v podobě výrazně vystupujících, pravidelně rozmístěných a hluboko ve zdivu zakotvených kamenů, což bylo do jisté míry odůvodněno kubickou odlučností kamene a tím, že dva z úseků hradební zdi na věž navazují velmi šikmo. Shodný způsob návaznosti lze však pozorovat i na jižní straně, kde podélná osa hradební zdi míří téměř do středu půdorysu věže a šmorce by zde bylo možno provést (obr. 6). V místech styku líců hradebních úseků s věží je sice patrné vzájemné provázání zdiva, kameny jednotlivých líců se však vzájemně propojují jen svými konci. Návaznost byla vždy připravena jen na několika místech, zejména v dolních partiích, někde byl naopak proveden plný líc věže, k němuž úseky hradební zdi přilehly na spáru. Dobře je to vidět na jižní straně, těsně pod dnešní korunou zdi (obr. 7), a na severu, kde byla zed

Obr. 7. Týřov, hrad. Detail návaznosti vnějšího líce východní části hradební zdi horního hradu (vlevo) na hlavní válcovou věž. Stavební konstrukce se vzájemně liší výškovou úrovní vodorovných technologických spár, petrografickou skladbou zdiva a druhem malty. Těsně nad korunou hradby plynule probíhá zdivo pláště věže, teprve poněkud výše byla hradba s věží provázána (srov. obr. 6). Foto V. Razím, 2001. — Abb. 7. Burg Týřov. Anschlußdetail zwischen dem Hauptturm und der Außenseite des nördlichen Abschnitts der Ringmauer der oberen Burg (links). Baukonstruktionen voneinander durch die Höhe der waagerechten Lagerspalten, die petrographische Mauerwerkstruktur und Mörtelart unterschiedlich. Dicht über der Mauerkrone verläuft ununterbrochen das Mauerwerk des Turmmantels, erst etwas höher wurde die Ringmauer zum Turm angeschlossen (vergl. Abb. 6). Foto V. Razím, 2001.

od věže oddělena spárou v celé své horní partii (obr. 9). Předprsní zídky úseků hradeb na jihu a západě byly s pláštěm věže propojeny jen velmi povrchně, částečně zřejmě pomocí druhotného narušení líce zdiva věže. Na severní straně toto horní zakončení kurtiny nebylo provázáno vůbec, a nevíme proto, jaký měla horní partie severní zdi příčný profil. Absence přípravy na provázání se severní zdí v celé její horní části (obr. 9) může zároveň nasvědčovat tomu, že tato zeď měla mít jinou podobu a funkci než zbylé dvě zdi. Horizontální technologické spáry, oddělující jednotlivé vrstvy zdiva, se ve shodě s předešlými zjištěními u věže a hradebních úseků vzájemně odlišují svou výškovou úrovní.

Z uvedené charakteristiky vyplývá, že stavitel věže sice plánoval návaznost všech tří hradebních úseků v místech, kde pak tyto úseky byly postaveny, zdá se však, že neměl zcela jasnou představu o příčném profilu nebo výšce všech proponovaných hradebních úseků, neboť nepřipravil důsledně (a na severu vůbec) zavázání jejich horních částí, které by bylo nesporně účelné. Časový odstup mezi výstavbou věže a hradebních úseků, jejichž doba vzniku rovněž nemusí být vzájemně totožná, nelze určit. Ani rozdíl v horninách a užitých maltě sice nejsou dokladem větší prodlevy mezi vznikem věže a úseků hradeb (může jít o otázku jediné stavební sezóny), na druhé straně je však třeba s možností určitého odstupu počítat. Značná pestrost petrografické skladby zdiva věže, s níž se u většiny dochovaných úseků zdí na hradě nasetkáváme, nastoluje zajímavou otázku získávání kamene pro tuto stavbu. Teoreticky je možno uvažovat o tom, že stavební kámen byl v počáteční etapě stavby hradu získáván povrchově na různých místech a teprve později se těžba soustředila do určitých lokalit, poskytujících nejhodnější materiál (srov. *Zavřel 2002*). *A priori* nemůžeme odmítnout ani možnost, že byl využit materiál z nějaké starší stavby.

Obr. 8. Týřov, hrad. Detail návaznosti hlavní válcové věže na vnější líc severního úseku hradební zdi horního hradu. Zejména v dolní partii byl plášť zdiva věže připraven pro navázání hradby. Zdivo věže má oproti hradební zdi odlišnou petrografickou skladbu, maltu i výškovou úroveň horizontálních technologických spár. Foto V. Razím, 2001. — Abb. 8. Burg Týřov. Obere Burg, Anschlußdetail zwischen dem Hauptturm und der Außenseite des nördlichen Abschnitts der Ringmauer. Besonders in der unteren Partie wurde der Turmmantel zum Anschluß der Ringmauer vorbereitet. Das Turmmauerwerk besitzt im Unterschied zu jenem der Ringmauer unterschiedliche petrographische Struktur, Mörtel und Höhe der horizontalen Lagerspalten. Foto V. Razím, 2001.

Vstupní část horního hradu

Na půdorysu horního hradu jde o jeho jv. část, obsahující vlastní objekt vstupu (celek brány), T. Durdíkem předpokládaný průchozí palác s částí jižního úseku hradební zdi a východní úsek hradební zdi jižně od velké věže (viz obr. 5).

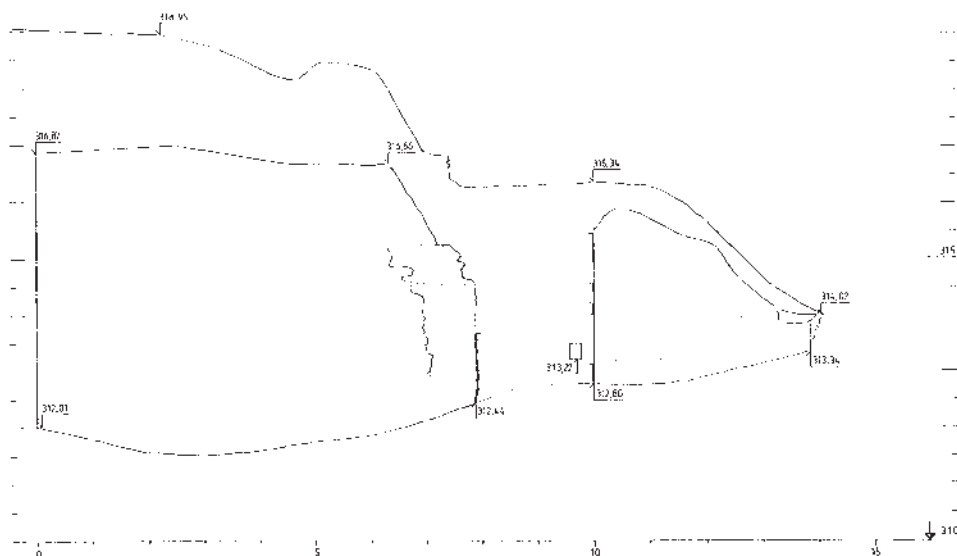
Interiér vstupního objektu (brány) je dnes zcela zasypán, z exteriéru je částečně obnažena jen horní část jižní zdi s hranolovým blokem zdiva na východním konci. Z předpokládaného průchozího paláce je do značné výše obnažen vnější líc jižní zdi, z něž vystupuje na západním konci plná oblá věžice a na východním konci podobný, avšak hranolový útvar (dále v textu jej označujeme jako pilíř). Jižní zeď nad terén vystupuje také vnitřním lícem, avšak pouze horní částí a s výjimkou východního konce u brány, kde masa destrukce vytváří výraznou vyvýšeninu. Úsek hradební zdi mezi velkou věží a objektem brány je ze západní strany zcela zakryt terénem, z východní strany je část jeho líce obnažena, kromě koutu na styku s branou. Všechny uvedené konstrukce předešlý stavební průzkum i následující archeologický výzkum považují za součást první raně gotické fáze, jen datování bloku zdiva při jv. nároží objektu brány označují za nejasné.

Úsek zdi s oblou věžicí až téměř k hranolovému pilíři byl podle horizontálních konstrukčních vrstev zdiva s proměnlivou petrografickou skladbou a mírným klesáním východním směrem (srov. obr. 10) vybudován v rámci jedné stavební etapy. Na severním líci lze sledovat přibližně vodorovnou řadu destrukcí značně poškozených kapes po zaniklých trámech (obr. 12), které patrně tvořily strop nějakého prostoru, jenž T. Durdík pokládá za průjezd zaniklého paláce. Dosavadní bádání se správně shoduje v tom, že

Obr. 9. Týřov, hrad. Detail návaznosti hlavní válcové věže na východní líc hradební zdi dolního hradu. V dolní části byl plášť zdiva věže připraven pro navázání hradby, ve vyšší úrovni však byla hradba k věži zcela přiložena na spáru. Foto V. Razím, 2001. — Abb. 9. Burg Týřov. Anschlußdetail zwischen dem Hauptturm und der östlichen Außenseite der Ringmauer der unteren Burg. Unten wurde der Turmmantel zum Anschluß vorbereitet, höher wurde die Ringmauer zum Turm mit einer Bauhaht zugefügt. Foto V. Razím, 2001.

tyto kapsy byly provedeny dodatečně. Asi 50 cm západně od hranolového pilíře je na vnějším, jižním líci tohoto úseku zdi (vnitřní líc byl po provedení archeologického výzkumu opět zasypán) dosud nepovšimnutý předěl, probíhající téměř svisle v celém dochovaném rozsahu líce (obr. 10, 11). Tento předěl je jednak konstrukční, neboť horizontální spáry oddělující vrstvy zdiva jsou zde přerušeny, jednak v petrografické skladbě (Zavřel 2002) a složení malty. Výsledky studia struktury zdiva na obou jeho lících (západně od předělu) a částečně také v jádře (po obou stranách předělu) vylučují, že by na kterékoli straně byla tato anomálie způsobena pouze destrukcí líce a jeho následným opětovným vyžděním. Jižní líc zdi v těsném východním sousedství předělu je nadto svázán s uvedeným hranolovým pilířem. Podle technologických spár byla zeď vpravo (východně) od předělu stavěna v celé délce najednou včetně hranolového pilíře až k místu, kde je její původní zakončení překryto zmíněným dodatečným blokem zdiva. Z průběhu křivky (obr. 10) oddělující obě části popisované zdi je zřejmé, že dříve vznikla západní část, zahrnující oblou věžici. Stavební průzkum bohužel nemůže určit, zda a jak daleko směrem k východu starší část zdi případně pokračovala, kolik z ní bylo před výstavbou mladší části zbořeno a po jak dlouhé době existence původní zdi se to stalo. Stejně tak je jisté možné, že jde pouze o předěl mezi etapami výstavby podle nezměněného plánu, ať už tento předěl trval například pouze jednu stavební sezónu nebo delší dobu (srov. dále). Varianta pouhé etapizace je však podle našeho názoru méně pravděpodobná vzhledem k velmi nepravidelnému vzájemnému navázání obou částí zdi. Při úvahách o tom, která z těchto variant je pravděpodobnější, nám také chybí informace z archeologického výzkumu, například o tom, co znamená předstupující část spodku zdi v archeologické sondě č. XLVI (srov. obr. 5).

Obr. 10. Týřov, hrad. Pohled na vnější líc jižní části hradební zdi horního hradu. Uprostřed relikt hranolového pilíře s kapsou závory brány, vlevo od pilíře svislý předěl v lici zdiva (srov. obr. 11). Tečkovaně vyznačeny technologické vodorovné vrstvy, které v místě předělu nenavazují. Zaměření a kresba Zv. Dragoun, 2001. — Abb. 10. Burg Týřov. Obere Burg, Ansicht der Außenseite des südlichen Ringmauerteils. In der Mitte Relikt des quadratischen Pfeilers mit der Torbalkenriegelscheide, links vom Pfeiler eine vertikale, in der Mauerflucht deutliche Trennung (vergl. Abb. 11). Punktiert – horizontale technologische, in der Trennung unterbrochene Lagerspalten. Aufnahme und Zeichnung Zv. Dragoun, 2001.

Ve východním sousedství uvedeného předělu vystupuje z jižního líce zdi současně s ní vybudovaný hranolový pilíř, který T. Durdík interpretuje jako další věžici. Skutečný původní půdorys tohoto útvaru byl určen až archeologickým výzkumem, neboť celé jeho jižní čelo včetně obou nároží nad dnešní úrovní terénu zaniklo (srov. obr. 4 a 5). Předěšlé průzkumy nadzemního zdiva proto nemohly rozeznat, že nejde o plynule probíhající západní hradební kurtínu dolního hradu, zakončenou nárožní válcovou věží (toto zdání pak také vedlo k tvrzení, že obvodová hradba dolního hradu je ve zdivu provázaná, a tudíž současná s hradbou horního hradu). Na publikovaném plánu archeologického výzkumu (obr. 5), při němž byly pilíř a přilehlá kurtína z obou stran obnaženy, je však jasně zachycena dělicí spára mezi pilířem a kurtínou, stejně jako jejich odlišná síla i směr os půdorysu. Z těchto údajů tedy vyplývá, že pilíř a kurtína nebyly stavěny zároveň, a hradby horního a dolního hradu tedy nejsou provázané. Přesto T. Durdík překvapivě konstatuje opak (např. *Durdík 1998*, 30). Hranolový pilíř je pozoruhodný ještě z dalších hledisek. Vzhledem ke skutečnosti, že vyčnívá do velmi prudkého jižního svahu, musel být založen dříve než navazující líce zdi. Tím lze vysvětlit, proč jeho zdivo není vrstveno zcela shodně (průběžně) s těmito líci, ačkoli jsou vzájemně provázané. Půdorysný vztah pilíře a přilehlé kurtíny dolního hradu je nápadně neorganický a také samotný smysl tohoto pilíře, zjevně především statický, by bylo obtížné vysvětlit za předpokladu, že by se bezprostředně počítalo s návazností kurtíny, která by účel opěráku splnila. Vztah pilíře a kurtíny tedy nejen vylučuje jejich současný vznik, ale může být také indicií toho, že oba tyto prvky nejsou součástí jednotného stavebního záměru.

Dosavadní bádání opomíjelo důležitý detail, kterým je čtverhranná kapsa, viditelná díky destrukci převážné části hmoty hranolového pilíře (obr. 10, 11). Kapsa probíhá takřka přesně v severojižním směru. Má přibližně čtvercový průřez o straně cca 20 cm a prochází plynule napříč s pilířem provázanou zdí, až je v úrovni severního líce této zdi zaslepena masou sutě. Kapsa je dnes více než 200 cm dlouhá, původně však byla nepochybně delší a zasahovala před destrukcí pilíře do jeho hmoty. Horní plocha kapsy je tvo-

Obr. 11. Týřov, hrad. Pohled na vnější líc jižní části hradební zdi horního hradu. Uprostřed relikv hranolového pilíře s kapsou závory brány, vlevo od pilíře svislý technologický a petrografický předěl v líci zdiva (srov. obr. 10). V pozadí hlavní válcová věž. Foto V. Razím, 2002. — Abb. 11. Burg Týřov. Südlicher Ringmauerteil der oberen Burg, äußere Mauerflucht. In der Mitte Relikt des quadratischen Pfeilers mit der Torbalkenriegelscheide, links vom Pfeiler eine vertikale, in der Mauerflucht deutliche technologische und petrographische Trennung (vergl. Abb. 10). Im Hintergrund der runde Hauptturm. Foto V. Razím, 2002.

řena původním prknem, které je důkazem toho, že kapsa bylo určena pro posuvnou závoru, a nebyla tedy jen místem uložení dřevěné výztuhy zdiva. Při zakreslení této závory do plánu hradu doplněného o zjištěný archeologického výzkumu je zřejmé, že severní ústí kapsy se nachází těsně za nalezeným reliktem portálu, který T. Durdík označuje jako čtvrtou bránu. Nabízí se tedy logické vysvětlení, že tato závora sloužila k zajištění vrat této brány; o to překvapivější je však skutečnost, že popis a plán archeologického výzkumu (obr. 5) kapsu závory nezaznamenaly, na rozdíl od jiných, i drobnějších detailů v hradním areálu (zejména závory vstupu do přízemí věžového paláce). Při archeologickém výkopu přítom byly obnaženy obě stěny interiéru brány, na nichž by musely být patrné jak vyústění kapsy na jihu (sonda XLVI), tak nutná kratší kapsa na severu (sonda IV), do níž by se zasouval konec závory při zavřených vratech.⁴

O podobě interiéru brány horního hradu a podobě vnitřního (západního) líce úseku zdi, který bránu spojoval s velkou věží, jsme informováni jen z archeologického výzkumu. V koridoru tvořeném dvěma souběžnými zdmi byly nalezeny pozůstatky dvou příčně situovaných portálů, které T. Durdík označuje jako 3. a 4. bránu. Z portálu 3. brány (východní) byla v sondě IV nalezena *in situ* část pískovcové stojky ostění, s vnější hranou okosenou, a předstupující patník. Na jižní straně portálu nebylo kopáno. V místech západnějšího portálu (podle T. Durdíka 4. brány) se kopalo na obou stranách. Byly však objeveny pouze

⁴ Teprve v nejnovějším příspěvku o Týřově T. Durdík (2001b, 19) stručně uvádí, že vrata portálu brány „bylo možno zajistit závorou“. Z tohoto autorova konstatování však není zřejmé, je-li založeno na konkrétních nálezech, nebo pouze na úvaze. Pokud by autor za důkaz existence závory pokládal uvedenou kapsu, očekávali bychom, že bude doplněna do podrobného plánu výzkumu hradu, to se však nestalo (srov. Durdík 2001b, plánek na str. 14). Srozumitelnost autorovy informace o závoře navíc komplikuje zmatení v pořadových číslech bran do horního hradu (Durdík 2001b, 19 a 21).

jizvy po ostění a na jihu *in situ* patník. I když nebyl publikován svislý podélný řez koridorem brány, je evidentní, že v něm terén od východu k západu značně stoupal a toto stoupání údajně „výrazně“ pokračovalo i západně od brány (Durdík 2001b, 19). Podle T. Durdíka (1998, 40) bylo severní nároží u východního portálu zpevněno „mohutným opěrákem či zdobnělou věžicí se šikmými stěnami, vzniklou současně s branou“.⁵ Tento údaj však nelze pokládat za věrohodný. Z fotografického snímku, který zveřejnil stejný autor (Durdík 1998, 41; 2000, 11), je zjevné, že tesané ostění portálu brány je odděleno svislou spárou od líce zdi, která odtud vede k SV a uzavírá prostor příhrádku pod velkou věží (obr. 13 a 14). Sonda IV podle plánu i snímku skončila v těsném východním sousedství portálu. Poměrně nepravděpodobný je také detail plánu (obr. 5), podle něhož půdorysně komplikovaný úsek zdíva po západní straně vstupu do příhrádku vznikl v rámci jediné stavební etapy se severní zdí brány (k příhrádce srov. níže). Dostupné informace podle mého názoru spíše nasvědčují tomu, že severní zeď brány původně končila ostěním jejího portálu a nepokračovala dále východním, respektive sv. směrem. Stejná situace zřejmě byla na jižní straně portálu. Velký hranolový blok zdíva, který T. Durdík označil za věžici, byla přizděna na spáru ke zdi brány, nevíme však, s jak dlouhou časovou prodlevou. Pro určitý časový odstup by mohla svědčit rozdílná geologická skladba obou bočních zdí brány ve srovnání se zdí příhrádku a hranolového bloku (srov. dále; Zavřel 2002).

Podle mínění T. Durdíka stál při severní straně úseku jižní zdi horního hradu, jejíž součástí je oblá věžice a hranolový pilíř s kapsou závory, palác obdélného půdorysu, jehož přízemím procházela cesta od brány do vnitřního prostoru horního hradu. Zeď s oblou věžicí a pilířem tedy údajně byla jižní obvodovou zdí tohoto paláce, kolmá západní zeď stála severně od oblé věžice a východní zeď byla situována tak, že západní portál brány (podle T. Durdíka 4. brána) tvořil součást jejího vnějšího průčelí. Relikt severní zdi této budovy byl nalezen archeologickým výzkumem při vnitřním líci úseku hradební zdi mezi branou a velkou věží. Tento relikv byl k hradební zdi připojen na spáru a přitom mírně posunut k severu tak, že nelicovoval se stěnou interiéru brány (srov. obr. 5). Původní mocnost této zdi zřejmě nebyla jednoznačně určena. Severní zeď brány a úsek hradební zdi jižně od velké věže, vzájemně svírající takřka pravý úhel, jsou přitom podle autora archeologického výzkumu stavěny současně. Podle dodatečně vyhloubených kapes stropních trámů údajného průchozího přízemí (obr. 12) a podle druhotného vzniku severní zdi objektu T. Durdík (1998, 41) soudí, že uvažovaný palác „vznikl až v druhé mikrofázi“, zdůvodnění právě tohoto časového vztahu však nepodává. Autorův názor snad souvisí s tím, že výstavbu věžového paláce v západním konci horního hradu předpokládá až v odstupu několika let od výstavby hradu. Pokud by s větším časovým odstupem měl vzniknout také uvažovaný palác za branou do horního hradu, nebyla by na královském hradě po určitou dobu žádná adekvátní obytná stavba.

T. Durdík předpokládá, že budova uvažovaného paláce měla nad průjezdným přízemkem minimálně dvě patra a „v některé z vyšších úrovní obsahovala místnost zaklenutou žebrovou klenbou“, z níž se „v prostoru předního portálu průjezdu podařilo nalézt čtyři těžká, hmotná okosená žebra a konzolu“, jejichž „archaické provedení odpovídá době vzniku hradu“ (Durdík 1998, 42). Nověji autor soudí, že zde žebra vzhledem k malému množství jejich nalezených dílců byla použita pouze na meziklenební pasy (Durdík 2000, 12). Tyto důležité nálezy však dosud byly prezentovány pouze ilustrativními fotografickými snímky (Durdík 1998, 44, 45; 2000, 11; 2001b, 20). Dále T. Durdík (1998, 42) uvádí, že z „ostatního architektonického vybavení paláce průzkum zjistil pouze několik dalších, blíže těžko datovatelných článků, převážně příslušejících okoseným ostěním“.

K identifikaci tohoto paláce autor využil také kresby F. K. Wolfa z roku 1787, na níž prý umělec znázornil jižní zeď stavby nedlouho před výraznou destrukcí její horní části (Durdík 1976, 176; 1998, 42–43). Tuto interpretaci však považuji za mylnou. F. K. Wolf hrad zachycuje od ZSZ, z protějšího břehu Berounky u Týřovic (obr. 2). V jeho zorném poli se tak mohl objevit pouze horní hrad, kterému v popředí dominuje zřícenina věžového paláce v závěru ostrožny. Porovnáme-li kreslířské dílo se skutečným plánem hradu, zjistíme, že není příliš realistické. Objevují se zde dokonce detaily, jejichž existenci můžeme odmítnout, stejně jako podobu některých partií hradní skály a konfiguraci terénu v pozadí. Využití romantických zobrazování zřícenin pro studium jejich skutečné někdejší podoby je obecně velmi podmíněné, což ostatně

⁵ V nejnovějším hodnocení autor prezentuje charakteristiku údajné věžice jinak: „... zdá se, že mohla mít i poněkud šikmé stěny“ (Durdík 2001b, 21).

Obr. 12. Týřov, hrad. Pohled na vnitřní líc jižního úseku hradby horního hradu s druhotně vylámanými kapsami pro trámy. Pod kapsami probíhá horizontální petrografické rozhraní. Foto M. Micka, 2001. — Abb. 12. Burg Týřov. Obere Burg, Ansicht der Innenseite des südlichen Ringmauerabschnitts mit sekundär errichteten Balkenlagern. Unter den Balkenlagern deutlicher Verlauf der horizontalen petrographischen Trennung. Foto M. Micka, 2001.

dokazují některé další práce samotného F. K. Wolfa. Prostorové seskupení jednotlivých zdí věžového paláce je pojato značně volně a zdi na sebe navazují způsobem dosti odlišným od skutečnosti. Přesto lze jednotlivé zdi určit. Sz. zeď věžového paláce, která by měla plynule navazovat na severní část hradební zdi a směřovat k velké válcové věži, má na citovaném zobrazení poněkud jiný směr. Jihozápadní zeď se v daném úhlu pohledu téměř neuplatňuje, neboť její západní část byla již tehdy v souladu s dnešním stavem zřícená. Výrazně naopak na kresbě strmí jv. zeď paláce, se vstupním či okenním otvorem. Zeď na kresbě, kterou T. Durdík pokládá za jižní zeď prochoditého paláce u brány, musí být ve skutečnosti sv. zdi věžového paláce, která se dodnes z větší části dochovala a ještě koncem 19. století byla oproti dnešnímu stavu podstatně vyšší. Pokud bychom přijali interpretaci T. Durdíka, tato zeď by na kresbě zcela chyběla, což je krajně nepravděpodobné. Tomuto závěru nasvědčuje také perspektiva předmětné zdi na Wolfově díle, v níž je důsledně vyjádřena síla zdi a špalety otvorů tak, jak odpovídá orientaci sv. zdi obytné věže. Pokud by šlo o T. Durdíkem předpokládanou zeď u brány do horního hradu, byla by perspektíva zdůrazněna opačně (srov. obr. 1 a 2).

Pokusíme-li se shrnout skutečné důkazy o existenci raně gotického průjezdního paláce za branou, zjistíme, že neexistují, respektive jimi nejsou dosud publikovaná zjištění. V daném místě sice vznikl dodatečně objekt s trámovým stropem, jehož severní zhlaví snad nesla v reliktu nalezená zeď, nemáme však důkazy o raně gotickém původu tohoto objektu, natož dokonce o jeho vzniku „v druhé mikrofázi“ prvotní výstavby hradu. Těžko srozumitelná je výše zmíněná Durdíkova informace, že při archeologickém výzkumu byly zjištěny šmorce západní zdi údajného paláce v jeho jz. rohu. Jde o skutečné šmorce, když nad úrovní terénu zde provázanost prokazatelně nebyla a ostatní zdi se stýkají na spáru? Důležitý je také bližší pohled na druhotné kapsy po předpokládaných stropních trámech v jižní zdi. Kapsy již nemají žádný určitý tvar, jsou relativně mělké (kolem 25 cm) a nevykazují jednotné rozestupy. Při výškovém zaměře-

Obr. 13. Týřov, hrad. Pohled od jihovýchodu na zeď příhrádku s prolukou bývalé branky. Vlevo za stromy pod úrovní terénu navazuje severní zeď brány. V pozadí hlavní válcová věž. Foto V. Razím, 2002. — Abb. 13. Týřov, Burg. Südostansicht der Zwingermauer mit der Lücke nach der einstigen Pforte. Links hinter den Bäumen unter dem Geländeniveau Nordmauer des Tors angeschlossen. Im Hintergrund der runde Hauptturm. Foto V. Razím, 2002.

ní spodních a horních okrajů kapes a jejich pomyslném promítnutí do horizontální linie, kterou je třeba u stropní konstrukce předpokládat. Lze zjistit, že výška profilu některých trámů byla menší než 20 cm. Tyto vlastnosti kapes podle mého názoru nasvědčují spíše stropu skromnějšího objektu, než průjezdu dvoupatrového paláce (obr. 12). Také není prokázáno, jak daleko směrem k východu strop dosahoval. Kvůli destruovanému líci jižní obvodové zdi se totiž jeho kapsy dochovaly jen v západní polovině délky předpokládaného průjezdu.

Pokud jde o hmotná okosená žebra a konzolu, o jejichž raně gotickém stáří zřejmě není nutno pochybovat, nemusejí vzhledem k místu svého nalezení nutně pocházet z předpokládaného paláce. T. Durdík interpretuje oba identifikované portály ve vstupním prostoru horního hradu jako 3. a 4. bránu, byť si je vědom toho, že sevřenost prostoru mezi nimi by mohla navozovat představu „interiéru, nejspíše vstupní věže“. Této eventualitě však podle autora „odporuje nálezová situace v sondě IV, kde nebyly zjištěny žádné pozůstatky zastropení“ (Durdík 1999, 40). Uvedené konstatování však překvapuje, neboť podle publikovaného snímku (Durdík 1999, 43) a dochované výškové úrovně líců zdíva v tomto prostoru lze předpokládat, že případný strop byl vyšší, než je dnes možné ověřit. Pokud by byl strop v průjezdu brány ve shodné úrovni jako dodatečné kapsy stropních trámů západně od brány, jeho stopy zanikly. Při odhadování výškové úrovně eventuálního stropu v bráně musíme vycházet právě ze situace při její vnitřní, západní straně, kde byl terén podstatně vyšší než na straně východní. Pokud by měl být strop nad nevelkým prostorem brány vodorovný a nerozdělený do více úrovní, musel by být poměrně vysoko nad úrovní vrcholnice vnějšího portálu.

Ve své rekonstrukci podoby vstupního koridoru horního hradu T. Durdík zřejmě vycházel z předpokladu existence raně gotického průchozího paláce, jehož vstupnímu průčelí přisoudil západní z portálů.

Obr. 14. Týřov, hrad. Pohled do východní části sondy s. IV archeologického výzkumu. Uprostřed zbytek stojky ostění vnějšího portálu brány horního hradu, zřetelně oddělený svislou spárou od zdi příhrádku (vpravo). Převzato z: *Durdík 2000*, 11, obr. 2. — Abb. 14. Burg Týřov. Ostteil der archäologischen Sonde s. IV von der archäologischen Grabung. In der Mitte Gewänderest vom äußeren Portal des Tors der oberen Burg, deutlich von der Zwingermauer durch eine vertikale Baufuge getrennt (rechts). Übernommen aus: *Durdík 2000*, S. 11, Abb. 2.

Existence věžové brány by pak do tohoto konceptu nezapadala. Uvedené skutečnosti však věžovou průjezdní bránu nevyklučují, zvláště při neprůkaznosti existence raně gotického průchozího paláce. Zmíněné architektonické články, nalezené – jak vyplývá z Durdíkovy verbální lokalizace – v prostoru západního z obou portálů, by tedy mohly patřit (pokud tomu vyložení neodporují nezveřejněné nálezové okolnosti) interiéru této brány, ať už průjezdu, nebo vyšším podlažím.⁶ Tak by zřejmě rovněž bylo možno vysvětlit relativně malý počet nalezených architektonických fragmentů. Při úvahách nad podobou případné brány je podstatná také poloha portálů ve vztahu k půdorysu bočních zdí. Pokud by byl správný Durdíkův názor, že západní z portálů tvořil součást východní průčelní zdi eventuálního paláce, bylo by namístě také předpokládat, že tato zeď byla vystavěna již zároveň s tímto portálem a zdmi, v nichž byl osazen. Samotný portál, který není součástí žádné zdi, si lze totiž stěží představit. Pokud by však byla zároveň s portálem stavěna i východní zeď uvažovaného paláce, neshledáváme důvod, proč by současně nebyla budována také severní zeď budovy a osazeny stropní trámy průjezdu. Budeme-li považovat oba portály za součást stoupajícího průjezdu věže brány, zdá se být jejich situace naopak logická. První, východní z obou portálů stál před stoupající podlahou průjezdu a byl snad vybaven vraty (srov. obr. 14). Archeologický výzkum zřejmě nepřinesl doklady o existenci zasouvací závory, již nenasvědčují také poměrně slabé boční zdi. Zda se brána případně zavírala ještě jiným prostředkem než vraty, nevíme. K zavírání byl uzpůsoben také druhý,

⁶ Jako námět k diskusi by bylo možno položit otázku, zda v patře brány nebyla kaple.

Obr. 15. Týřov, hrad. Pohled od jihovýchodu na věžový palác horního hradu. Vpravo vstup do přízemí, vlevo stopy okenních otvorů přízemí a vchodu do patra. Foto V. Razím, 2002. — Abb. 15. Burg Týřov. Obere Burg, Turmpalaz, Südostansicht. Rechts Eingang ins Erdgeschoß, links Spuren nach den Fensteröffnungen im Erdgeschoß und dem Eingang ins Obergeschoß. Foto V. Razím, 2002.

vnitřní portál brány, jehož vrata bylo možno zajistit zasouvací závorou. Aby bylo možné tuto závoru zasunout do masy zdi, byl zřejmě právě v těchto místech, na vnější straně jižní zdi, současně vybudován uvedený hranolový pilíř, zároveň sloužící jako opěrák v prudce klesajícím úbočí hradní ostrožny. Portál byl osazen právě tak daleko od přibližně pravoúhlého nároží hradby ve svém západním sousedství, aby křídlo vrat při jejich otevření nezasahovalo do prostoru nádvoří.

Nejvíce světla do těchto otázek poněkud paradoxně vnáší Durdíkova informace, že v době před zpusnutím hradu v 16. století byl zlikvidován údajný průjezdný palác, a to nejspíše kvůli destrukci jeho nádvorní (severní) stěny, pod níž se prolomila skála nad vchodem sklepa, vydlabaného do skály. Palác již prý nebyl více obnoven, ale komunikace „*procházející*“ jeho někdejší průjezdem byla nadále používána – bývalý průjezd „*byl pochopitelně zcela vyčištěn od trosk*“ (Durdík 2001b, 29). Při této interpretaci nálezové situace v někdejší průjezdu údajného paláce však autor zřejmě zapomněl na to, že pro udržení komunikace v tomto prostoru musel být zachován volný průchod také ve východním sousedství, tedy v bráně. Jenže zde archeologický výzkum našel destrukční výplň, obsahující několik zmíněných dílců klenebních žebér a konzolu, a dokonce prý také „*původní klenební zásyp*“ (Durdík 2001b, 20). Budeme-li věřit, že vyhodnocení nálezové situace v údajném průjezdu paláce je správné, vyplývá z něj zásadní závěr: Destrukce s relikty zřícené klenby nemůže pocházet z tohoto paláce a musela zaujmout své místo později, než bylo místo údajného průjezdu paláce upraveno na komunikaci. Tato destrukce tedy musí pocházet z brány.

Věžový palác horního hradu

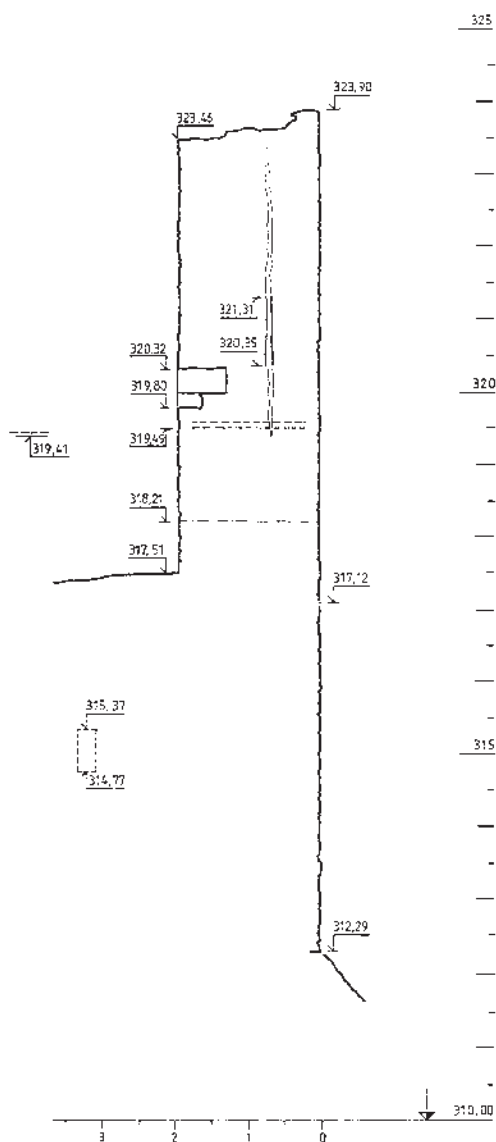
Z bočních částí hradebních zdí horního hradu se lépe dochovala severní, ani ta však vzhledem k dnešní nevelké výšce nevykazuje stopy ochozu (kromě otisku na hlavní válcové věži) či jiné detaily. Jižní část západně od půlkruhové věžice v úrovni nad terénem až na malý zbytek zanikla. Obě části hradební zdi

Obr. 16. Týřov, hrad. Pohled od severozápadu do bývalého interiéru věžového paláce horního hradu. Uprostřed jihovýchodní stěna se dvěma okenními otvory v přízemí (levý je nad druhotně vylámaným otvorem zazděný), vpravo jihozápadní zeď s vnitřní svislou spárou a s kapsami stropních trámů (srov. obr. 17, 18). Foto V. Razím, 2001. — Abb. 16. Burg Týřov. Obere Burg, Turmpaläs, einstiges Interieur, Nordwestansicht. In der Mitte Südostwand mit zwei Fensteröffnungen im Erdgeschoß (die linke über der sekundär durchgebrochenen Öffnung zugemauert), rechts südwestliche Mauer mit einer inneren vertikalen Baunaht und den Deckenbalkenlagern (vergl. Abb. 17, 18). Foto V. Razím, 2001.

se na západním konci ostrožny spojují, tvoříce pravoúhlé nároží. Samotné toto nároží, respektive jeho vnější část, však zaniklo. Do tohoto zlomu hradby byl vložen přibližně čtvercový věžový palác, který je jedinou dochovanou obytnou stavbou v celé hradní zřícenině. Obvodové zdi paláce se zachovaly v různé míře. Sz. zeď takřka zcela zanikla, s výjimkou úrovně sklepa. Do stejné míry se zřítily také část jz. zdi při nároží, zatímco její druhá polovina dosahuje ve formě nepravidelného střepu až téměř ke stropu 1. patra. Přibližně ve stejném rozsahu dnes stojí protější sv. zeď (obr. 15, 16). Nejlépe se dochovala zbylá, jv. zeď, čnicí částečně nad předpokládanou úroveň podlahy 2. patra.

Sklepní prostora, zaujímající celý půdorys paláce, je zcela zasypaná a poznatky o ní pocházejí pouze z archeologického výzkumu. Sonda č. XVI odkryla sz. část sklepa, jehož podlaha se nachází přibližně v úrovni paty vnějšího líce zdi, založeného přímo na nerovné skále. V sz. stěně zde byly nalezeny niky dvou původních okének, jejichž vnitřní nároží byla provedena z pečlivě opracovaných opukových kvádrů. U východního z okének je z opracované opuky také překlad špalety, viditelný dnes z exteriéru (obr. 20). Podobný otvor podle T. Durdíka (1998, 44) mohl snad existovat také v jz. stěně, blízko jižního nároží paláce, tento předpoklad však nelze potvrdit. Sklep byl zakryt trámovým stropem, jehož kapsy se uchovaly v sv. stěně, zatímco na opačné straně je obvodová zeď v rozsahu šířky archeologické sondy ubourána až pod jejich někdejší úroveň. Vchod do sklepa, k němuž se sestupovalo z úrovně nádvoří pomocí zahloubené šíje, byl umístěn přibližně uprostřed jv. zdi. Při archeologickém výzkumu byla nalezena část jeho portálu, na hraně okoseného až k úrovni patníku, a odpovídajícího tak svým „*typem ostění třetí brány*“ (Durdík 1998, 44; srov. též 2001b, 21). Strop se shodně orientovanými a hustě kladenými trámy, které jsou narozdíl od sklepa v líci stěn podloženy „polštáři“, zakrýval také přízemí, do něhož se vstupovalo při vý-

Obr. 17. Týřov, hrad. Příčný řez jihozápadní zdi věžového paláce horního hradu v pohledu od severozápadu. Vyznačena svislá spára v místě vnitřního líce „předprsni“ zídky, jejíž konce přecházejí v trhliny ve zdivu. Vlevo od spodní trhliny kapsa stropního trámu s prohlubní příčně orientovaného dřevěného „polštáře“. Dvěma přerušovanými čarami vyznačena technologická vyrovnávací vrstva z hrubého štěrku, čerchovaná čára vyznačuje rozhraní mezi dvěma odlišnými maltami zdiva. Dole výšková úroveň okénka zasypaného sklepa. Zaměření a kresba Zv. Dragoun, 2001. — Abb. 17. Burg Týřov. Obere Burg, Turmpalast, Südwestmauer, Querschnitt von Nordwesten hin gesehen. Die vertikale Baunaht an der Stelle der Innenseite der „Brüstungsmauer“ ausgezeichnet, ihre Enden in Rissen im Mauerwerk verloren. Links vom unteren Riss ein Deckenbalkenlager mit einer Senkung für den querorientierten Polsterbalken. Mit zwei unterbrochenen Linien die technologische ausgleichende Grobkiesschicht, mit Strichpunktlinie Scheidelinie zwischen zwei unterschiedlichen Mörtelarten im Mauerwerk ausgezeichnet. Unten Höhenniveau des Fensters des zugeschütteten Kellers. Aufnahme und Zeichnung Zv. Dragoun, 2001.

chodním nároží budovy. Vlastní portál vstupu zanikl, uchovala se zde však hluboká kapsa pro závoru dveří, na jejíž spodní ploše dosud spočívá původní dřevěná ližina,⁷ usnadňující pohyb břevna. Přízemí osvětlovaly dva (dnes silně poškozené) okenní otvory v jv., do nádvoří obrácené zdi, jejichž diametrálně odlišná podoba by mohla naznačovat, že prostor byl přepažen lehkou příčkou (srov. též *Durdík 2001b*, 21). Menší, jižní z těchto otvorů (původně štěrbinové okénko s šikmým parapetem) si částečně uchoval původní dřevěný překlad zužující se špalety, tvořený segmentovými úštěpy z dubových kmenů (srov. dendro-

⁷ T. Durdík (2001b, 21) tento dřevěný prvek mylně označuje za vlastní břevno závoru.

Obr. 18. Týřov, hrad. Detail jihozápadní zdi věžového paláce horního hradu, pohled od severozápadu (srov. obr. 16, 17). V dolní části snímku trhlina, jejíž spodní konec přetíná technologickou vyrovnávací vrstvu z hrubého šterku. Výše vpravo zbytek „předprvní“ zídky s vnitřní lícovanou stranou, vlevo druhotná přízdívka nad stropními trámy přízemí. Nahoře jednotná nadezdívka, částečně narušená trhlinou. Foto M. Micka, 2001. – Abb. 18. Burg Týřov. Obere Burg, Turmpalast, Detail der Südwestmauer, Nordwestansicht (vergl. Abb. 16, 17). In der unteren Partie der Aufnahme ein Riss, dessen unteres Ende die technologische ausgleichende Grobkiesschicht unterbricht. Höher rechts Rest der „Brüstungsmauer“ mit der inneren Verputzung, links sekundäre Zumauerung über den Erdgeschoßdeckenbalken. Oben die einheitliche, teilweise durch einen Riss beschädigte Aufmauerung. Foto M. Micka, 2001.

chronologický rozbor: *Kyncl – Vrbová 2002*). Sv. stěna kromě uvedeného vstupu žádné okno neměla, k ostatním stěnám nemáme informace. V dochovaných troskách zdí 1. patra lze rozeznat jediný původní otvor, a to vchod v jv. zdi, k němuž se nejspíše vystupovalo z úrovně nádvoří po vnějším schodišti.

Z hlediska svého stavebního vývoje a datování vykazuje silně narušená zřícenina věžového paláce několik důležitých skutečností. Především bylo zjištěno, že obě vzájemně provázané zdi obrácené do nádvoří přiléhají na spáru ke zbylým zdem, tvořícím zároveň obvodovou hradební zeď horního hradu. Na severní straně mohl být tento vztah prokázán pouze v úrovni sklepa archeologicky, na jihu jej lze konstatovat v úrovni přízemí a prvního patra, v tomto podlaží však stavba prošla složitějším vývojem: Jz. zeď byla v první fázi vystavěna v celé své mocnosti cca 190 cm pouze do výšky souhlasné s horní úrovní stropních trámů přízemí a odtud výš byla silná jen 75 cm. Doložená výška této slabší, oboustranně lícované části zdi je kolem 100 cm. Následně byla jz. zeď upravena. Na svrchní partii její vnitřní, širší části byly snad tehdy uloženy stropní trámy přízemí a v úrovni nad trámy, tedy minimálně v rozsahu 1. patra, byla zeď zesílena na mocnost odpovídající přízemí. Teprve zároveň s touto úpravou byla vystavěna jihovýchodní nádvorní zeď věžového paláce, která tak byla k jihozápadní zdi v přízemí přiložena na spáru a v patře s ní provázána. Hypoteticky by bylo možno předpokládat, že stejná situace byla také na severním styku sv. a sz. zdi, prokázat to však nelze.

Dosavadní bádání tuto zřetelnou dvoufázovou výstavbu hodnotí různě. D. Menclová ji nejspíš neregistrovala, neboť se o ní nezmínila. Autoři SHP (*Novosadová – Líbal – Lišková 1976*) sice upozornili na

Obr. 19. Týřov, hrad. Pohled na vnější stranu jihozápadní zdi věžového paláce horního hradu. Světlé kameny ve zdivu (zejména v levé části nahoře a ve střední, vysoké části uprostřed) jsou z importované křídové horniny, používané k výrobě opracovaných architektonických prvků. Foto M. Micka, 2001. — Abb. 19. Burg Týřov. Obere Burg, Turmpalasz, Außenseite der Südwestmauer. Helle Steinstücke im Mauerwerk (besonders links oben und im hohen Mittelteil in der Mitte) sind Stücke des importierten, zur Herstellung der gemeißelten architektonischen Glieder bestimmten Kreidegesteins. Foto M. Micka, 2001.

svislou lícovanou plochu uvnitř jz. zdi, která podle nich „*jakoby nasvědčovala zadní stěně nějakého výklenku v 1. patře*“, avšak nevysvětlili vztah tohoto detailu k druhotné části zdi se stropními trámy (srov. obr. 16–18). Naopak usoudili, že jv. a jz. zdi paláce jsou vzájemně v celé dochované výšce provázané, byť „*v úrovni 1. poschodí dost ledabyle*“. Jinak postup výstavby vyhodnotil T. Durdík. Podle něho zde byla nejprve vystavěna zeď s ochozem a obvyklou tenčí parapetní zídkou, navazující plynule na průběžnou obvodovou hradbu horního hradu. Teprve „*změnou původního plánu*“ bylo rozhodnuto o vybudování věžového paláce v tomto místě; úroveň ochozu hradby proto „*musela být o něco snížena vzhledem k uložení trámů zastropení přízemí*“ (Durdík 1998, 43) a zároveň s výstavbou obou nádvořních zdí byla stěna nad těmito trámy zesílena a zvýšena. Zatímco předpokládaný průjezdni palác za bránou do horního hradu T. Durdík považuje – jak bylo uvedeno – za pouhou mikrofázi 1. raně gotické stavební etapy z doby vlády Václava I. (před 1249), vznik věžového paláce v západní výspě hradní dispozice pokládá za dílo až 2. raně gotické fáze, kterou datuje „*s největší pravděpodobností do třetí čtvrtiny 13. století, vyloučit nelze mírný možný přesah pod rok 1250*“. Toto datování autor údajně přijal na základě kombinace historických pramenů, rozboru stratigrafie ve zdivu a keramiky nalezené při archeologickém výzkumu na podlaže sklepa věžového paláce (Durdík 1998, 46–47).

Dosud však nebyly zveřejněny důkazy o tom, že věžový palác vznikl v časovém odstupu od vybudování celé složité hradní dispozice. Některé vlastnosti věžového paláce naopak nasvědčují tomu, že se s objektem tohoto určení počítalo již při budování obvodové hradby horního hradu: Tato hradba na západní výspě vytvořila pravý úhel, který by bez přiléhajícího interiéru, zvláště ve zdejších náročném terénu, neměl věrohodné vysvětlení. Stejně tak nalezená původní okénka sklepní prostory v sz. zdi, otevírající se do

Obr. 20. Týřov, hrad. Detail vnější strany severozápadní zdi věžového paláce horního hradu. Uprostřed původní okénko sklepa. Ostění zaniklo, překlad špalety tvoří opracovaný opukový kámen. Foto M. Micka, 2001. — Abb. 20. Burg Týřov. Obere Burg, Turmpalast, Außenseite der Südwestmauer, Detail. In der Mitte ursprüngliches Kellerfenster. Das Gewände existiert nicht mehr, den Laibungssturz bildet ein bearbeiteter Plänerkalksteinstück. Foto M. Micka, 2001.

exteriéru hradu, musela být od počátku určena k osvětlení interiéru sklepa. Je nutno předpokládat, že již při zakládání této části obvodové zdi hradu byl v místech proponovaného paláce upraven (snížen a zarovnan) povrch skály, aby budova mohla mít sklep. Jeho podlaha byla podstatně níž než úroveň nádvoří při vstupu do přízemí, proto se do sklepa vstupovalo pomocí zahlobené šíje a okénka neústila do nádvoří, ačkoli by to bylo výhodnější. Těžko také zdůvodnit, že by byl nejprve vybudován palác přímo v prostoru brány, zatímco zadní poloha dispozice, z obranných hledisek nejlépe chráněná, by pro palác nebyla určena. Poloha nejstarších paláců právě v těchto místech hradních dispozic byla naprosto obvyklá. O existenci raně gotického paláce u brány navíc musíme – jak bylo uvedeno – velmi vážně pochybovat.

Ve stejné souvislosti jsou důležité poznatky o petrografické skladbě a maltě obvodových zdí paláce, respektive příslušných partií hradební zdi. V relativně pestré škále užitých hornin je nápadně poměrně značné užití hornin křídových, které se vyskytují jak v jv. nádvoří zdi, tak v dolních partiích vnějšího líce jz. zdi paláce, zatímco v jiných částech zdiva hradního areálu se s nimi takřka nesetkáváme. Tato hornina pochází z poměrně vzdálených zdrojů a byla sem jistě pracně dopravována jen proto, aby z ní mohly být tesány náročněji pojednané architektonické články (srov. *Zavřel 2002*). Jak jsme již zmínili, byla otesaná opuka užitá také na hranách špalet, v překladu a snad také na zaniklém ostění sklepních okének palácové věže. Pokud se kusy této zde vzácné horniny uplatnily jako běžný zdicí kámen, dokonce v dolních partiích obvodové zdi (obr. 19), šlo s největší pravděpodobností o odpad při tesání architektonických článků, připravovaných právě pro obytnou stavbu. Při archeologickém výzkumu věžového paláce bylo nalezeno tesaných prvků značné množství (*Durdík 1998*, 45–46). Také tento jev lze tedy pokládat za poměrně spolehlivou indicii výstavby budovy v přímé či úzké časové návaznosti na hradební zeď západní části horního hradu.

Spodní část jz. zdi věžového paláce do úrovně jen o několik decimetrů vyšší než byla podlaha přízemí je zděna na velmi jemnou vápennou maltu šedavého zbarvení, z kamene petrograficky odpovídajícího navazujícím hradebním zdem. V této úrovni byla zeď zarovnána a výše již byla vystavěna v podstatně jiné petrografické skladbě, zároveň s použitím diametrálně odlišné malty se značným obsahem poměrně hrubých valounků a kamenných úlomků (obr. 17). Tuto změnu během stavby však nemůžeme s jistotou pokládat za důkaz delšího časového odstupu mezi etapami, stejně tak je možné, že se pouze začal z nějakého důvodu používat písek a kámen z jiného zdroje. Petrograficky relativně pestrá je také skladba jv. a sv. zdi paláce. Podobá se tím jz. zdi budovy a velké válcové věži. Také petrografie tedy nasvědčuje tomu, že výstavba paláce neprobíhala s delšími časovými prodlevami.

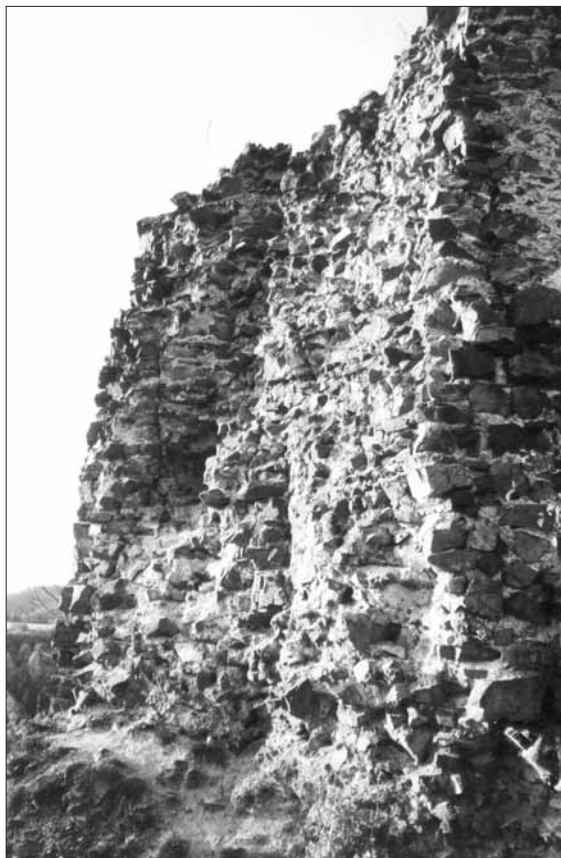
Hodnocení stavebního postupu při budování věžového paláce je poměrně komplikované. Předně je třeba poznamenat, že v koutě interiéru přízemí nelze pro zbytky omítek bez hloubkové sondáže jednoznačně vyhodnotit vzájemný konstrukční vztah jz. a jv. zdi. Druhotné připojení jv. zdi je díky době dochovanému negativu vzniklému destrukcí úseku jz. zdi patrné zvenku, avšak s výjimkou spodní úrovně přízemí a celého zasypaného sklepa (obr. 21). Teoreticky tedy nelze vyloučit, že při stavbě obvodové hradby byla v její spodní úrovni provedena příprava k navázání jv. zdi věžového paláce, zvláště když již podle velké válcové věže víme, že tyto přípravy mohly být provedeny nepříliš zřetelně a dokonce pouze lokálně. V interiéru patra, kde jsou líce zdi současné, je rovněž jejich vzájemná vazba v souladu s postřehem SHP opravdu velmi nedokonale. Patrně nelze s jistotou tvrdit, že kvůli uložení přízemních stropních trámů v jz. zdi byla mírně odbourána již hotová plocha ochozu, jak míní T. Durdík. Důkazem tohoto odbourání není nepravidelná svislá spára pod vnitřním lícem uvažované parapetní zídky, neboť jde spíše o trhlinu způsobenou pozdějším porušením statiky zdi. Dolní část této trhliny totiž následně přerušila nápadně silnou technologickou vyrovnávací vrstvu, obsahující hrubý štěrk (obr. 17, 18). Proti dodatečnému umístění stropních trámů by mohly svědčit jejich nestejně dlouhé konce uložené do zdiva (90–95, 75 a 65 cm), ani toto zjištění však nemá kvalitu důkazu. Spodní úroveň uvažované parapetní zídky souhlasí s horní úrovní stropních trámů.

Lze si tedy představit více variant postupu než pouze zrušení již existujícího ochozu hradby a jeho nahrazení stropem. Původním záměrem stavitele například mohlo být zřízení chodbičky v síle zdi, která by umožňovala propojení hradebních ochozů. Také nelze tvrdit, že byl původní stavební záměr skutečně zcela realizován a teprve s časovým odstupem vystředán jiným řešením. Existence eventuálního ochozu je doložena jen v délce maximálně 220 cm a parapetní zídka je pouze asi 100 cm vysoká, aniž bychom věděli, že skutečně nesla obvyklé cimbuří (obr. 17). Musíme tedy také počítat s možností, že stavitel hradební zdi horního hradu pouze neměl detailní informaci o tom, jakým způsobem na jeho dílo ve vyšších úrovních naváže budova věžového paláce, s jehož stavbou se již začalo. Proto pouze mírně „přetáhl“ hradební ochoz. Možná se také původně plánovalo jiné vnitřní uspořádání paláce a v průběhu stavby byl záměr změněn. Podobný vývoj během stavebního procesu, kdy ke změně stačilo pouze přerušování mezi dvěma pracovními sezónami, nebyl obecně nijak vzácný. V úvahu však mohou zřejmě přicházet i jiné varianty vývoje (srov. níže). Jednoznačné rozhodnutí za dnešních možností průzkumu patrně není možné.

Opevnění dolního hradu

Trosky kurtin a věží dolního hradu dnes vymezují prostor nepříliš členitého povrchu. Tento stav je však výsledkem rozpadu hradebních konstrukcí a úprav v souvislosti se stavbou hradu, před jejímž zahájením byl přirozený terén nepochybně podstatně nerovnější. Způsob výstavby opevnění s věžemi především naznačuje, že zde nebylo tak široké staveniště, jaké vymezila hradba. To bylo získáno teprve uměle, odsekáním horní části skalního hřebene a založením hradby hluboko do bočních skalnatých svahů. Prostory mezi upraveným povrchem terénu a vnitřním lícem hradby pak byly zasypány, a vnitřní plocha staveniště se tak rozšířila (srov. *Durdík 2001b*, 16). Ke zduaru tohoto staticky poměrně náročného díla nepochybně přispělo uplatnění nárožních a mezilehlých věží, které díky svému půdorysu sloužily zároveň jako opěrné pilíře. Podle zaměření zříceniny a reliéfu na jejím vnějším obvodu je například střední věž jižní strany založena téměř o 5 m níž než je dnes povrch terénu uvnitř hradu sverně od ní, pata vnějšího líce kurtiny mezi sv. věží a mezilehlou věží je založena asi o 7 m níž než je dnešní úroveň terénu uvnitř hradby, jz. věž byla založena minimálně o 6 m níž než lze odhadovat úroveň podlahy na západní straně brány do horního hradu atp. Přesný tvar reliéfu před vznikem dolního hradu však neznáme a bohužel i v té-

Obr. 21. Týřov, hrad. Detail vnější strany věžového paláce horního hradu v místech destrukovaného jižního nároží (pohled od jihovýchodu). Důsledkem destrukce se vytvořil řez jihozápadní zdi. Dobře je patrná síla spodní části zdi, zadní konec kapsy stropního trámu přizemí a svislá spára oddělující „předprvní“ zídku (vlevo nahoře) od zdiva druhotného zesílení nad stropními trámy. Foto V. Razím, 2001. — Abb. 21. Burg Týřov. Obere Burg, Turmpalast, Detail der Außenseite an der Stelle der destruierten südlichen Ecke. Infolge der Destruktion entstand ein Schnitt durch die Südwestmauer. Gut deutlich ist die Mauerstärke in den unteren Partien, ein Erdgeschoßdeckenbalkenlagerschluß und die vertikale Baunaht zwischen der „Brüstungsmauer“ (links oben) und dem Mauerwerk der sekundären Mauerverstärkung über den Deckenbalken. Foto V. Razím, 2001.

to otázce nám chybí dokumentace autora archeologického výzkumu, který se o takovémto charakteru staveniště pouze slovně zmiňuje (srov. též *Durdík 1998*, 46). Výškový rozdíl mezi podlahami průjezdů bran dolního a horního hradu lze odhadovat na 10–12 m, přičemž terén směrem od východu k západu stoupal zpočátku zvolna a v západní třetině vzdálenosti relativně prudce. Sz. část dolního hradu pod velkou válcovou věží, vymezená zvláštní zdi jako příhrádek, byla vyvýšena nad jz. část, již se stoupalo k braně. Na přístupové straně před horním hradem se tedy původně nacházel značně nerovný, poměrně úzký a především podstatně nižší prostor, který byl na horním hradu nezávislý a bez něhož horní hrad mohl teoreticky existovat a účinně se bránit.

Představa o původním reliéfu na území dolního hradu je velmi podstatná z hlediska úvah o stavebním vývoji celého hradního areálu, neboť sklon skalního povrchu, na němž byly kurtiny hradební zdi s věžemi založeny, nutně ovlivnil postup stavebních prací. Důležitým ukazatelem je způsob vrstvení hradebního zdiva v konstrukčních pásech, které jsou – jako obvykle – vodorovné v případě přibližně rovného základového terénu, šikmé na mírně šikmém terénu, avšak opět vodorovné na terénu, který byl příliš šikmý a kladení zdiva v soulahu s jeho sklonem již nedovoloval. Přibližně vodorovné vrstvení na terénu zhruba shodného průběhu lze pozorovat na celém horním hradě. Výjimkou je úsek zdi přiléhající na jihu k velké válcové věži a tvořící jednotný celek s přibližně pravouhle navazující severní zdi brány. Terén od věže k braně a poté v braně samotné je svažtější, než aby na něm zdivo mohlo být vrstveno stejnoměrně v celé délce uvedeného úseku a v souladu s jeho sklonem. Proto bylo kladeno vodorovně, pochopitelně však počínajíc nejspodnější částí, tedy východním koncem severní zdi brány. Tomu pak také odpovídá způsob

Obr. 22. Týřov, hrad. Celkový pohled od východu, přes šíjový příkop. V popředí relikv parkánové zdi a čelní partie dolního hradu s depresí na místě brány. Po stranách nárožní věže, v pozadí hlavní válcová věž horního hradu. Foto V. Razím, 2001. — Abb. 22. Burg Týřov. Östliche Gesamtansicht über den Halsgraben. Im Vordergrund ein Relikt der Mauer des äußeren Zwingers und die Stirnpartie der unteren Burg mit einer Depression an der Stelle des Tors. Ecktürme an Seiten, runder Hauptturm der oberen Burg im Hintergrund. Foto V. Razím, 2001.

návaznosti této zdi na velkou věž. Podloží strmě stoupající od brány k hlavní věži mohlo být také příčinou toho, proč dlouhá pochva závory byla uložena do pilíře na jižní straně a nikoliv do kolmé zdi na severu. V případě umístění této pochvy na severní straně by zřejmě bylo nutné sekat hlubokou drážku do skály.

V dolním hradě byl způsob vrstvení zdiva rovněž nejednotný, podle konkrétního sklonu povrchu skály. Terén jižní fronty opevnění stoupal směrem k západu relativně mírně, proto zde vodorovně vrstvené zdivo věží bylo propojeno kurtinami, jejichž konstrukční pásy jsou mírně šikmé. U obou nárožních věží této strany dolního hradu lze ověřit vazbu s kurtinami, i když není zcela dokonale provedena. Horní část vnějšího líce kurtiny dokonce přiléhala ve směru od východu k jz. věži na spáru (obr. 24). Na jv. věž plynule navazovala kurtina východní, čelní strany dispozice, zděná ve vodorovných pásích. Vzhledem k tomu, že věže byly svými částmi založeny v eskarpě příkopu, tedy níže než kurtiny, musela jimi být stavba této části opevnění zahájena. Uvedli jsme již, jak hluboko pod základy jižní zdi brány do horního hradu byla založena jz. věž dolního hradu. Vodorovné pásy zdiva kurtiny severně od této věže tedy byly nutně vrstveny postupně po prudkém svahu zdola nahoru, počínající jižním koncem u věže a končící v nejvyšší části na severu, kde na spáru přilehly k hranolovému pilíři hradby horního hradu (obr. 23). Jistota v postupu výstavby této části opevnění dolního hradu má význam při hodnocení závěru archeologického výzkumu, podle něhož hradební zdi horního a dolního hradu byly vybudovány v jediné, nejstarší stavební fázi. Pokud samotný plán výsledků archeologického výzkumu prezentuje stavební spáru mezi zdíkem obou částí hradu, vyplývá z toho, že závěr archeologa o synchronii obou konstrukcí vychází výhradně ze zjištěných archeologických situací, bez ohledu na stratigrafii zdiva. Nebyly-li však podoba a rozbor těchto archeologických situací prezentovány, nezbývá než klást si otázky. Podle mého názoru není pravděpo-

Obr. 23. Týřov, hrad. Jihozápadní nárožní věž dolního hradu v pohledu od západu. Vlevo nahoře jižní zeď horního hradu s reliktem hranolového pilíře (srov. obr. 11). Snímek umožňuje představu o značném výškovém rozdílu mezi základy věže dolního hradu a zdi horního hradu (lať u věže je dlouhá 4 m). Vodorovné technologické spáry zdiva věže dokládají, že výstavba této části opevnění dolního hradu byla zahájena věží a ukončena připojením kurtiny (v nadzemní úrovni zanikla) k pilíři horního hradu. Foto V. Razím, 2002. — Abb. 23. Burg Týřov. Untere Burg, südwestlicher Eckturm, Westansicht. Links oben Südmauer der oberen Burg mit dem Relikt des quadratischen Pfeilers (vergl. Abb. 11). Die Aufnahme vermittelt eine Vorstellung von dem beträchtlichen Höhenunterschied zwischen den Fundamenten des Turms der unteren Burg und der Ringmauer der oberen Burg (die Latte am Turm ist 4 m lang). Horizontale Lagerspalten im Turmmauerwerk beweisen, daß der Ausbau dieses Teils der Befestigung der unteren Burg mit dem Turmbau begonnen hatte und mit dem Anschluß der (in überirdischen Teilen verschwundenen) Ringmauer an den Pfeiler der oberen Burg abgeschlossen wurde. Foto V. Razím, 2002.

dobné, že by bylo možno archeologicky prokázat současnost obou stavebních konstrukcí, založených na skalním podloží prudkého sklonu a nepochybně stavěných následně; teprve po dokončení stavby jedné konstrukce (hranolového pilíře) mohla být připojena druhá. Je-li třeba vážně pochybovat nad možností prokázat zcela současnou výstavbu obou zdí, musíme připustit také možnost, že mezi jejich vznikem uplynula doba, o jejíž délce lze bez dalších pramenů jen spekulovat.

Nejnižze založenou částí opevnění dolního hradu je sv. věž, konkrétně sv. část jejího obvodového zdiva, tvořící v půdorysu pravouhlý výstupek (obr. 27). Není vyloučeno, že provedení tohoto anomálního prvku na válcovém půdorysu věže vycházelo ze snahy zmírnit její staticky mimořádně nevýhodnou situaci. Stavba věže nepochybně započala spodní částí tohoto výstupku a v určité fázi růstu byly k jejímu oblému plášti navázány obě kurtiny, vrstvené v téměř vodorovných pásech. Současně se severní z těchto kurtin byla patrně stavěna také mezilehlá věž, dochovaný stav zdiva je zde však velmi fragmentární. Ještě obtížnější je posoudit vztah mezilehlé věže k téměř zaniklé kurtině západně od ní, založené díky vyčnívajícímu skalisku podstatně výš než předešlá kurtina. Výškový rozdíl mezi severním úpatím střední věže a sz. věže byl přibližně 7–8 m, přestože jsou obě místa na půdorysu hradu vzájemně vzdálena jen asi 12–13 m (obr. 5).

Obr. 24. Týřov, hrad. Pohled od východu na jihozápadní nárožní věž dolního hradu. Líc kurtiny (vpravo) je s pláštěm věže provázaný, na horní části věže však nebyla vazba provedena. Foto V. Razím, 2001. — Abb. 24. Burg Týřov. Südwestlicher Eckturm der unteren Burg, Ansicht von Osten. Das Mauerhaupt der Kurtine (rechts) ist mit dem Turmmantel verbunden, am Oberteil des Turms wurde die Verbindung nicht ausgeführt. Foto V. Razím, 2001.

Velmi zajímavá je vypovídací schopnost sz. věže dolního hradu a pravouhle se lomící zdi, která od této věže vede k velké válcové věži horního hradu. Také sz. věž je založena v prudkém svahu, stoupajícím od SV k JZ. Výškový rozdíl mezi úrovní terénu na obou stranách věže činil více než 3 m. Teprve když zedníci při postupné výstavbě válce věže dospěli k potřebné úrovni povrchu skály na jeho západní straně, navázali na zdivo věže uvedenou zeď. Vodorovné konstrukční pásy této zdi, s mírně předstupující základovou částí, pak výstavbou přibývaly současně s tělesem věže a prodlužovaly se po povrchu skály až k velké válcové věži. Povrch terénu u paty velké věže na její severní straně se nachází asi o 8 m výše než úroveň terénu na východní straně sz. věže dolního hradu. Situace je zde tedy obdobná jako jižně od brány horního hradu: Není pochyb o tom, že spolu se sz. věží postupně rostl pravouhle se lomící úsek hradební zdi dolního hradu. Teprve až v závěrečné fázi své výstavby byl připojen k již stojící hlavní válcové věži, s jejími částečně připravenými šmorci. Také proto nepokládáme tvrzení o vzniku velké věže a na ni navazující kurtiny dolního hradu v jediné stavební fázi za průkazné, nebylo-li navíc v tomto případě ověřováno archeologickým výkopem. Existuje tedy možnost, že výstavba sz. věže dolního hradu a s ní současně západní kurtiny byla zahájena s časovým odstupem od vzniku velké hradní věže.

Na východní straně sz. věže dolního hradu se dochovaly pozoruhodné stopy návaznosti kurtiny, která zde s výjimkou fragmentu zanikla. Zatímco u všech věží se v partiích přístupných průzkumu potvrdilo provázání s kurtinami, zde byla zjištěna složitější situace. V SHP je pouze uvedeno, že fragment kurtiny je přiložen na spáru k věži. Podrobněji se vyjádřil T. Durdík, podle něhož byla věž na jižní straně provázána se zdí příhradku a také na východní straně bylo „zřízeno masivní šmorcování“ (Durdík 1998, 37). Archo-

logická sonda v těchto místech prokázala, že k vnitřnímu líci hradby východně od věže byl postaven srub, a kurtina prý proto nebyla vybudována v plánované síle. Vnější líc zdi se přitom poněkud „předsunul směrem k severu před šmorce, takže zvenčí vzniká dojem, že hradba a věž jsou k sobě přizděny na spáru. Jižní část šmorcování, která zůstala vyčnívat, byla posléze v blíže neurčitelné době oble obezděna“ (Durdík 1998, 37). Tato důležitá situace je z větší části obnažena nad dnešní úroveň terénu (obr. 25, 26), ale zmiňněně oblé obezdění a spodní část kurtiny se stopami roubeného (či hrázděného) objektu byly zjištěny archeologickým výzkumem. Autor tuto partii však prezentuje pouze fotografickým snímkem (Durdík 1998, 38, obr. 39). I když nelze bez podrobné dokumentace nálezové situace v sondě XXIX a bez hloubkové sondáže do zdíva posoudit stavební vývoj na východní straně věže s jednoznačným závěrem, je důvodné soudit, že výše prezentovaná Durdíkova rekonstrukce neodpovídá skutečnosti. Jisté je, že sz. válcová věž byla založena a stavěna v celém svém obvodu bez přímé závislosti na třech úsecích hradby, které se k jejímu pláští pojí. Pouze západní z těchto úseků – jak jsme již výše uvedli – byl prokazatelně vystavěn zároveň s věží, konkrétně s jejími vyššími partiemi, s nimiž je jeho zdivo vrstveno ve společných horizontálních pásech shodně petrografické skladby. Terén prudce klesající směrem k východu takovýto konstrukční vztah neumožňoval; kurtina východně od věže musela být nutně budována samostatně od východu k západu, od své nejnižší položené části u mezilehlé věže směrem vzhůru. Proto byla k sz. věži teprve následně přiložena, ať už na tělese této věže bylo navázání kurtiny částečně připraveno, nebo nikoli. Časový odstup mezi výstavbou sz. věže a k ní přiléhle východní kurtiny opět nelze určit. Jak prokázal archeologický výzkum a jak je možno dosud pozorovat nad dnešní úrovní terénu, byla tato kurtina pouze něco přes 1 m silná, podle T. Durdíka proto, že k ní zevnitř přiléhal současně vystavěný srub. Kurtina si u tělesa věže zachovala fragmenty obou svých líců. K vnitřnímu, jižnímu z nich přiléhá nepravděelně ohraničená drůza zdíva, vybíhající z vnějšího líce kolmo orientované zdi příhradku (obr. 25, 26). Na základě povrchového průzkumu soudíme, že ona drůza zdíva není zbylou, nevyužitou částí původního šmorcování věže, ale souvisí se zdi příhradku, k níž se vrátíme níže.

Petrografická skladba celého opevnění dolního hradu je téměř jednotná (srov. *Zavřel 2002*), stejně jako charakter malty. Tato malta se liší od podstatně jemnější a barevně odlišné malty úseku zdi jižní strany brány horního hradu (s hranolovým pilířem).

Opevnění příhradku

T. Durdík příhrádek pokládá za organickou součást dolního hradu. Archeologickým výzkumem bylo ověřeno, že prostor příhradku využil vyvýšeného skalního reliéfu východně od velké věže, který byl výběžkem hřebene nesoucího horní hrad. Terén v příhradku podle T. Durdíka (1998, 38–39) „ležel cca 8 m nad úrovní podstatné části nádvoří dolního hradu“. Východní obvodová hradba příhradku „se tečně připojuje k SZ flankovací věži tak, že tato věž byla za líc hradby mírně zasunuta“. Na opačné straně se tato zeď podle archeologického výzkumu lomí a „napojuje se na nároží třetí brány. V souvislosti s mohutným zesílením uvedeného nároží dosahovala zde i hradba větší síly“. Samotná zeď byla tenčí než hradební zdi hradu, a vzhledem k velkému terénnímu schodu měla vlastně charakter zdi tarasní. Před vstupem do brány horního hradu prolamovala zeď příhradku branka, jejíž podlaha směrem dovnitř prostoru stoupala a navazovala na terén uvnitř zahlobené šíje. Toto stoupání bylo nepochybně příčinou toho, že vlastní vstup s dveřmi byl umístěn až blíže k vnitřnímu líci ohradní zdi a záklenek branky byl rozdělen do dvou částí s různou výškovou úrovní patek. Portál měl údajně dřevěné ostění a jeho dveře „mohlo zajistit několik závor“ (Durdík 1998, 39).⁸ Autor (Durdík 1998, 38–40) dále odmítá interpretaci příhradku jako „jádro posledního odporu“, navrženou v předešlém SHP (Novosadová – Libal – Lišková 1976).

T. Durdík i nádvoří zeď příhradku prezentuje jako jednotnou součást nejstarší raně gotické fáze výstavby hradu, tento závěr však nezdůvodňuje žádnými jednoznačnými nálezy, zejména archeologickými.

⁸ Informace T. Durdíka o existenci několika závor je zjevně mylná. Na severní straně zaniklých dveří se dochovaly dvě protilehlé kapsy, částečně vyzděné z cihel (délka kapes 136 a 14 cm). Tyto kapsy nepochybně patří jedné závoře. V nižší úrovni těsně nad dnešním povrchem terénu se na obou stranách nalézají další dvě kapsy (délka 63 a 57 cm), které obsahovaly zmizelá nehraněná břevna a nejsou vzájemně zcela protilehlé. Nejspíše jde o díry, které původně obsahovaly dřevěné výztuže zdi. V otvoru umístěném pod záklenkem nad kratší kapsou závoře (délka 82 cm) byl nejspíše zazděn trámeč, v jehož konci byl upevněn horní otočný čep dveří.

Obr. 25. Týřov, hrad. Pohled od východu na severozápadní věž dolního hradu (vpravo) a zeď příhrádku. Uprostřed relikt návaznosti zaniklé kurtiny opevnění dolního hradu. Nad tímto reliktem zbytek oblého pláště věže, k němuž byla zeď příhrádku „tečně“ na spáru přiložena. Foto V. Razím, 2001. — Abb. 25. Burg Týřov. Nordwestlicher Turm der unteren Burg (rechts) und die Zwingermauer. In der Mitte ein Relikt nach einem Anschluß der verschwundenen Kurtine von der Befestigung der unteren Burg. Darüber ein Rest vom runden Turmmantel, zu dem sich die Zwingermauer mit einer Baunaht „tangential“ anschloß. Foto V. Razím, 2001.

Jsem toho názoru, že uvedené datování je neprůkazné a pravděpodobně také nesprávné. Již výše jsem upozornil na rozpor mezi tvrzením uvedeného autora o plynulé návaznosti severní zdi brány do horního hradu na zeď příhrádku a publikovaným fotografickým snímkem, kde je mezi oběma zdmi patrná dělicí spára (Durdík 1998, 41, obr. 44; 2000, 11, obr. 2). Velmi podivný by byl v případě jediné konstrukce nápadně členitý vnitřní líc zdi příhrádku na západní straně branky, spíše zde lze předpokládat složitější vývoj. Petrografická skladba zdi příhrádku je ve srovnání s ostatními zdmi hradu výjimečná (Zavřel 2002), navíc v brance a jejím okolí obsahuje cihly, s nimiž se ve zdejších hradebních zdech nesetkáváme. Petrograficky odlišný je líc této zdi od pláště sz. věže dolního hradu. Také skutečnost, že se zeď příhrádku „tečně“ připojuje k severozápadní flankovací věži, svědčí podle mého názoru spíše pro následné připojení zdi k věži než pro současný vznik. Nejspíše teprve po připojení zdi k věži, respektive v souvislosti s ním došlo k výše zmíněným úpravám na východní straně této věže, k jejichž přesnému výkladu nemáme bez hloubkového průzkumu dostatek informací.

Shrnutí

Horní hrad vymezovala obvodová hradba, kterou na jihu zpevňovala půlkruhová věžice a hranolový pilíř. Na nejvyšším místě v čele hradu stavebník umístil hlavní obrannou věž, která měla v rámci dispozice zároveň exponovanou nárožní polohu. Přirozená sníženina,

Obr. 26. Týřov, hrad. Detail návaznosti kurtiny na severozápadní věž dolního hradu (srov. obr. 25). Uprostřed je patrný relikt zaniklé tenké kurtiny, vymezený dvěma svislými líci a částečně na spáru (vpravo) přiložený k věži. Vlevo zesílení kurtiny, související se zdí příhradku. Foto V. Razím, 2001. — Abb. 26. Burg Týřov. Untere Burg, Anschlußdetail zwischen der Kurtine und dem nordwestlichen Mauerturm (vergl. Abb. 25). In der Mitte ein Rest nach einer verschwundenen dünnen Kurtine zwischen zwei Mauerhäupten, teilweise mit einer Baunaht (rechts) an den Turm anschließend. Links die mit der Zwingermauer zusammenhängende Verstärkung der Kurtine. Foto V. Razím, 2001.

resp. boční svah na opačné straně čela hradu byl využit pro umístění brány, před níž kvůli specifickým terénním poměrům zřejmě chyběl obvyklý šíjový příkop. Vzhledem k prudkému stoupání terénu byla brána vysunuta do tohoto svahu a její průjezd s portály tomu byl uzpůsoben. Zatímco nenacházíme doklady o raně gotickém průchozím paláci, v jehož průčelí měla být podle T. Durdíka 4. brána, nevylučujeme, že nad portály a mezilehlým průjezdem stála věž. Jediný skutečně prokázaný palác byl umístěn v nejlépe chráněném místě dispozice v závěru ostrožny. Uvnitř horního hradu archeologický výzkum objevil stopy drobnějších, vesměs hospodářských objektů.

Argumentace o vzniku a stavební podobě hradu ve 13. století vychází takřka výhradně z výkladu první písemné zprávy o jeho existenci: Z kontextu této první zmínky o Týřově z roku 1249, již nás tzv. Druhé pokračování Kosmovy kroniky kuse informuje o tom, že na hrádku Týřově Václav I. zajal svého revoltujícího syna, který ho zde vyhledal, údajně „vyplývá, že hrad, na němž panovník pobýval, musel tou dobou být již dokončen. Jinak by se sotva mohl stát jevištěm události vyžadující vzhledem k přítomnosti značného počtu hostů odpovídající prostory a zázemí“ (Durdík 2001b, 10). Stručná zmínka o pobytu krále na Týřově však nemůže být dokladem žádné konkrétní stavební podoby tohoto hradu. Kronikářova zpráva je zjevně vyložena tendenčně, neboť se v ní hovoří pouze o několika

Obr. 27. Týřov, hrad. Pohled od severovýchodu na severovýchodní nárožní věž dolního hradu. V dolní části zbytek původního pláště zdiva, tvořícího pravoúhlý výstupek. V horní části druhotný líc zdiva s odlišným půdorysem a rozdílnou petrografickou skladbou. Foto V. Razím, 2001. — Abb. 27. Burg Týřov. Untere Burg, Nordostansicht des nordöstlichen Eckturms. In der unteren Partie ein die rechtwinklige Ecke bildendes Rest des ursprünglichen Mauermantels. In der oberen Partie sekundäres Mauerhaupt mit abweichendem Grundriss und unterschiedlicher petrographischer Struktur. Foto V. Razím, 2001.

(„cum quibusdam“) šlechticích, kteří na Týřov kralevice doprovodili a po zatčení byli uvězněni na Pražském hradě (*FRB II*, 308).

Je tedy na místě teoretická otázka, zda lze pracovat s možností, že roku 1249 král přebýval na hradě, který měl jinou dispozici, než jaká se dochovala. Vyjdeme-li ze stavebního průzkumu, je důležitých zejména několik poznatků, které podle mého názoru připouštějí složitější stavební vývoj horního hradu již ve 13. století, a umožňují tak na položenou otázku odpovědět kladně: Jako určitý základní prvek při výstavbě horního hradu se jeví velká válcová věž, k jejímuž datování však nemáme žádná určitá východiska. Na věž navázaly tři úseky hradebních zdí, jejichž relativní chronologie je rovněž nejasná. O severním úseku hradební zdi horního hradu lze konstatovat, že byl stavěn jako celek spolu se spodní částí dvou stran věžového paláce. Komplikovanější je situace na jižní straně. Poměrně dlouhý segment hradby východně od věžového paláce v nadzemní úrovni zanikl a nemáme informace, které by vylučovaly jeho složitější stavební vývoj. Pozoruhodná je výše popsaná anomálie východně od půlkruhové věžice, která je dokladem vývoje tohoto úseku hradby minimálně ve dvou fázích. Musíme proto připustit možnost, že část hradní dispozice jižně od velké válcové věže či v prostoru brány doznala určitou, byť blíže neznámou změnu. Nedostatečně prezentovaná dokumentace archeologického výzkumu bohužel k jednoznačné-

Obr. 28. Kinzheim, hrad (Francie, dep. Bas–Rhin). Pohled od jihozápadu (z šířového příkopu) na čelní stranu jádra hradu. Integrovaná součást štítové zdi je hranolový výstupek válcové věže, opatřený vysokou štěrbinovou střílnou a vstupem do obranného arkýře. Ochoz na koruně hradby tímto výstupkem procházel. Horní část věže byla upravena v 15. a 17. století. Tuto věž T. Durdík srovnává s věží Týřova (srov. obr. 27). Foto V. Razím, 2001. — Abb. 28. Burg Kinzheim ([Elsaß], Frankreich, Dép. Bas–Rhin). Stirnseite des Burgkerns, Ansicht von Südwesten (aus dem Halsgraben). Einen integralen Teil der Schildmauer stellt ein quadratischer mit einer hohen Schießscharte und dem Eingang in den Wehrkerker versehener Ausstich vom Rundturm dar. Der Umlauf auf der Mauerkrone führte durch diesen Ausstich. Die obere Turmpartie wurde im 15. und 17. Jh. umgestaltet. Diesen Turm vergleicht T. Durdik mit dem Turm von Týřov (vergl. Abb. 27). Foto V. Razím, 2001.

mu řešení této otázky nepřispívá. Ve zprávě o první sezóně archeologického výzkumu v roce 1973 T. Durdík (1975, 61) uvedl, že ve stěnách odkryté velké cihlové pece ze 13. století u válcové věže horního hradu bylo „zřejmě druhotně použito velkých opracovaných kvádrů hrubého pískovce či jemného slepence, odpovídajících kvádrům tzv. křivoklátské románsko–gotické huti“. Možnost, že by opracované kameny a cihly mohly pocházet z nějaké starší, zaniklé stavby, však autor nezmiňuje a v dalších publikacích o hradě již tomuto nálezu nevěnuje zvláštní pozornost (srov. Durdík 2001b, 22). Velmi důležitá je otázka, do jaké míry jsme schopni správně analyzovat stavební vývoj věžového paláce. Výše byly uvedeny argumenty, které nasvědčují tomu, že již při stavbě obvodové zdi horního hradu se v tomto místě počítalo s výstavbou obytné budovy. Lze však vyloučit, že výsledná podoba paláce vznikla přestavbou předešlé stavby stejného účelu, ale jiného výškového členění a půdorysu? Při zvažování této eventuality je důležitý výsledek dendrochronologického průzkumu stavby, jenž stanovil dobu stětí stromu, z něhož byl zhotoven dřevěný překlad přízemního okénka v jv. zdi, nejspíše do let 1266–1277 (Kyncl – Vrbová 2002). Užití importované opuky u sklepních okének a ve spodní části obvodového zdiva paláce sice nasvědčuje tomu, že již první obytná stavba na tomto místě byla náročně koncipována, zároveň však nelze zcela vyloučit její výraznější přestavbu za Přemysla Otakara II., byť na stavbě samotné nenalzáme žádné průkazné stopy podobného procesu. Naproti tomu

však také nelze – jak jsme již výše uvedli – přijmout mínění T. Durdíka, že stávající palác vznikl zcela dodatečně na místě pouhého záhybu hradební zdi. Ve své nejnovější práci ostatně T. Durdík dává najevo, že na rozdíl od svého dřívějšího hodnocení relativní chronologie vzniku věžového paláce dnes nemá v této věci zcela vyhraněný názor a připouští vznik stavby v plynulejší časové návaznosti na obvodovou hradbu.⁹

Musíme proto počítat s tím, že dochovaná dispozice horního hradu narůstala postupně, v delším časovém rozpětí než se soudilo, dokonce s určitými změnami již během 13. století. V době Václava I. byl sice hrad způsobilý k občasnému královu pobytu, ale nemusel být zcela dokončený a obytné prostory mohly mít jiný charakter, respektive podobu a snad i dislokaci, které dnes nejsme schopni bez možnosti hloubkového průzkumu a před zveřejněním podrobné dokumentace archeologického výzkumu seriózně posoudit. Podle datování věžového paláce byl horní hrad v dochované dispozici nejspíše dokončen až za vlády Přemysla Otakara II. (1253–1278). Morfologie architektonických článků nalezených v prostoru horního hradu zřejmě nasvědčuje jejich zhotovení v průběhu 13. století, přesnější dataci alespoň v rádech desetiletí však neumožňují. Za pozornost v této souvislosti stojí poznatek archeologického výzkumu, že stojky vnějšího portálu brány a portálu vstupu do suterénu věžového paláce, který je osazen právě v dendrochronologicky datované zdi, jsou shodně kamenicky pojednané.

Dolní hrad představuje opevněný útvar, vystavěný ve velmi náročném terénu, jehož výsledná plocha byla výstavbou opevnění ze značné části teprve vytvořena. Akcentuje-li se v dosavadní literatuře fortifikační výjimečnost a účinnost tohoto hradebního systému, soudíme, že k jeho volbě mohl být stavebník veden zároveň důvody stavebně technickými. Věže velmi efektivně přispívaly ke stabilitě obvodové zdi, která zadržovala tlak uměle narovnané zeminy při svém vnitřním líci a bez systému určitých opěrných prvků by se pravděpodobně neobešla. Vnitřní zástavba dolního hradu byla zřejmě více než skromná, jakkoli i v tomto směru jsme z prezentovaných výsledků archeologického výzkumu na silných rozpacích. Na jednu stranu nejistota v datování stavby u východní kurtiny jižní fronty opevnění (Durdík 1998, 37–38), na druhé straně však tvrzení, že jde o „mladší zdivo 1. raně gotické fáze“ (Durdík 1998, 32, plánek; srov. též 2000, 10; Durdík – Bolina 2001, 90).¹⁰ Dochovaná zeď přihrádku nejspíše vznikla později než brána horního hradu a opevnění dolního hradu.

⁹ Uvedený autor soudí, že věžový palác byl vystavěn „v rámci změny plánu či spíše druhé fáze výstavby“ (Durdík 2001b, 21) a počítá s jeho existencí již k roku 1249 (Durdík 2001b, 16). Důvod tohoto názorového posunu však neuvádí a vystihnout, co má opravdu na mysli, je obtížné. Na jedné straně autor naposledy tvrdí, že palác stál již roku 1249, zároveň však tuto stavbu v grafickém vyhodnocení stavebního vývoje hradu datuje do doby „okolo poloviny 13. století“ (Durdík 2001b, 14).

¹⁰ Ve svém nejpodrobnějším vyhodnocení situace při vnitřní straně kurtiny mezi jv. a střední věží dolního hradu T. Durdík (1998, 37–38) uvádí, že zde „byly pod troskami hrázděných a roubených staveb 15. století odkryty v sondách VI, XLIII, VI, XXXIX a LXII pozůstatky zděné budovy, na páru přiložené k nároží věže druhé brány ... Základové zdivo tohoto objektu bylo zbudováno značně nepořádně, místy na nevalitní maltu, místy pouze na jílu. Na základě zjištěných skutečností nelze rozhodnout, zda se v konkrétních situacích nemůže jednat o nějaké mladší zásahy. ... nesporné stopy raně gotického vnitřního členění se ve zmíněných sondách nepodařilo zachytit“. Z této citace jasně vyplývá, že se při archeologickém výzkumu nepodařilo prokázat vznik a existenci této stavby ve 13. století. K datování objektu se autor nevyjadřuje ve své poslední práci (Durdík 2001b, 26). Tato skutečnost mu však naproti tomu nebrání předmětnou stavbu znázorňovat na hmotových a půdorysných rekonstrukcích hradu pro období 13. století (!) – srov. obr. 5, 29D, 30.

Rozbor možností a determinantů postupu výstavby hradu, vycházející zejména ze stavební analýzy dochovaného nadzemního zdiva a reliéfu staveniště, jednoznačně nasvědčuje tomu, že dolní hrad nemohl existovat před vznikem horního hradu, naproti tomu však horní hrad mohl teoreticky existovat a plnit obvyklé funkce bez hradu dolního. Žádné stopy s jistotou neprokazují, že se při volbě dispozice a stavbě horního hradu počítalo s tím, že předpolí zaujme právě dochovaná dispozice dolního hradu. Ani opatření k návaznosti hradby na severní straně velké válcové věže nelze mechanicky ztotožňovat s cílem vybudovat opevnění dolního hradu v dochované dispozici. Původním záměrem stavebníka mohlo být pouze opevnění vyvýšeného prostoru východně od velké válcové věže, tedy příhrádku. Tomu by ostatně mohla nasvědčovat v menším rozsahu provedená příprava k návaznosti hradby na této věži. Avšak i když budeme uvažovat o možnosti, že se při stavbě horního hradu s nějakým opevněním na místě dolního hradu počítalo, musíme brát v úvahu tamější reliéf. Ten napovídá tomu, že vlastní realizace zdiva dolního hradu začala v nejnižší, východní části. Pak je nutno připustit, že se zahájení těchto prací oddálilo, protáhlo na delší období nebo že výsledná realizace neodpovídá původnímu záměru stavebníka horního hradu. Byl-li reliéf staveniště pro poměrně velký dvoudílný hrad v podstatě nevhodný a vyžádal si náročné úpravy, lze i z této skutečnosti usoudit, že výsledná dispozice zřejmě nebyla dílem jediného stavebního záměru.

Výše uvedené skutečnosti ukazují, že teprve možnost datace vzniku horního hradu může být východiskem pro datování hradu dolního. Je-li pravděpodobné, že dochovaná dispozice horního hradu se plně zformovala až za Přemysla Otakara II., pak teprve tehdy či v době následující bylo nejspíše vystavěno opevnění dolního hradu s válcovými věžemi. Není-li výstavba dolního hradu průkazně a bezprostředně datována archeologicky, přichází pro ni teoreticky v úvahu na základě stavebního průzkumu celá 2. polovina 13. století, nevyjímaje přesah do století následujícího.

K hodnocení Týřova v kontextu vývoje českých a evropských hradů

Dosavadní vysoké hodnocení Týřova v kontextu naší a evropské hradí architektury vychází z tvrzení, která je třeba při snaze o poznání podrobit kritice.

Důležitá je otázka, zda a jakým způsobem se do stavební podoby hradu promítl jeho počáteční význam. Jelikož T. Durdík vychází z teze, že celá dispozice horního a dolního hradu vznikla v rámci jediného stavebního záměru za Václava I., musel si povšimnout, že v poměrně rozsáhlém hradním areálu zůstalo příliš prázdného místa, chybějí reprezentativní prostory, samostatná budova kaple. Na základě toho soudí, že byl hrad úměrně velkoryse koncipován vzhledem k významu, který mu přikládal Václav I. Dříve než však mohl být celý stavební záměr naplněn, poklesl tento význam za Přemysla Otakara II. a k plné realizaci plánu již nedošlo (např. *Durdík 1999*, 571).

Jednoznačné historické doklady o významu Týřova za posledních přemyslovských králů však neznáme. Několik pobytů Václava I., jejichž délka není známa, těmito doklady rozhodně nejsou a také není možné zdání tohoto významu uměle vyvolávat nepodloženými výroky, že se Týřov za Václava I. „těšil trvalému zájmu ze strany panovníka“ (*Durdík – Sušický 2000*, 134). Ani tvrzení, že pod hradem přecházela řeka zemská stezka (*Durdík – Sušický 2000*, 135; *Durdík 2001a*, 118), nemá dostatečnou oporu v pramenech; přechod

cesty přes Mži zde jistě byl, srovnání s hlavními zemskými komunikacemi však může být nanejvýš hypotetické a názory v této věci se různí (srov. např. *Pošvář 1964; Choc 1965; Líbal 1994*). Teze, že Přemysl Otakar II. po svém zdejším zatčení v roce 1249 hradu „okázale projevoval ... nelásku“ (*Durdík 2001a*, 118; srov. též *2001b*, 10), patří spíše do historické beletrie, v nezasvěceném čtenáři však může navodit klamně představy dosti zásadního dopadu. O přístupu k práci s historickými prameny však hodně prozrazují i další překvapivé informace.¹¹ T. Durdík neváhá prezentovat konstrukci vývoje významu jednotlivých hradů ve hvozdu, která zasahuje do širší otázky vývoje osídlení celého regionu: „Na počátku 13. století centrální funkci získal Hlavačov a okolo něj se rozvíjející osídlení v širším prostoru Rakovníka. Po založení Týřova přešlo na tento hrad vůdčí postavení a mezi ním a starším Hlavačovským centrem vznikl v hvozdu osídlený, dodnes patrný odlesněný pás s vesnicemi. Pro antipatie Přemysla Otakara II. k Týřovu došlo za jeho vlády k definitivnímu přesunu centra na velkoryse dostavovaný Křivoklát, ...“ (*Durdík 1999*, 458). Autorova odvážná konstrukce, nemající oporu v pramenech ani v komplexněji pojatém výzkumu osídlení oblasti, je zde předkládána formou tvrzení, tedy jako ověřená skutečnost. Případá však stejně tak v úvahu, že Týřov byl za Václava I. jedním z méně významných hradů, vázaných přednostně na loveckou funkci královského hvozdu.¹² Také smysl náročného opevnění dolního hradu může mít jistě více výkladů, žádný však nelze pokládat za víc než spekulaci. Jen v období od poloviny 13. století do roku 1313, kdy písemné prameny o hradě zcela mlčí, mohla teoreticky vícekrát vyvstat potřeba toto fortifikační dílo vybudovat, a to zároveň ze zcela jiných pohnutek, než které vedly k založení horního hradu.

Jak bylo uvedeno, datace vzniku rozlehlého dvoudílného hradu do období před rok 1249 je založena na apriorní interpretaci krátké kronikářské zprávy, která dokládá pouze existenci hradu Týřova bez udání jeho stavební podoby. Toto datování se v literatuře a SHP (*Novosadová – Líbal – Lišková 1976*) uvádělo již před archeologickým výzkumem a zřejmě k němu také přispělo zdání, že zdivo horního a dolního hradu je vzájemně provázané, tedy současné, že celý hrad nevykazuje více stavebních fází. Stejný názor na datování a jednotnou dobu vzniku celého hradu zastával také T. Durdík v počátečním období svého výzkumu (*Durdík 1975b*). Je však s podivem, že dlouhodobý archeologický výzkum, který poskytl kromě jiného možnost seznámit se velmi dobře s reliéfem hradního staveniště, značně velkými částmi zdíva a jeho důležitými detaily ukrytými pod dnešní úrovní terénu i se skutečností, že zdivo horního hradu jižně od brány je odděleno stavební spárou od kurtiny dolního hradu (tento fakt byl zjištěn v sezónách 1979 a 1980), tyto předběžné autorovy soudy neovlivnil a nekorigoval. Rok 1249 byl dokonce přijat jako spolehlivé datum pro absolutní datování vybrané týřovské keramiky.¹³

¹¹ Tak například podle T. Durdíka (*2001b*, 10) Přemysl Otakar II. na Týřově nestavěl a „ani jednou zde nepobýval ... ostantativně dával přednost Křivoklátu a svému novému hradu Nižburku“. Jistě není třeba zdůrazňovat, že absence zprávy o pobytu panovníka v lokalitě není zároveň důkazem, že zde ve skutečnosti nikdy nepobýval.

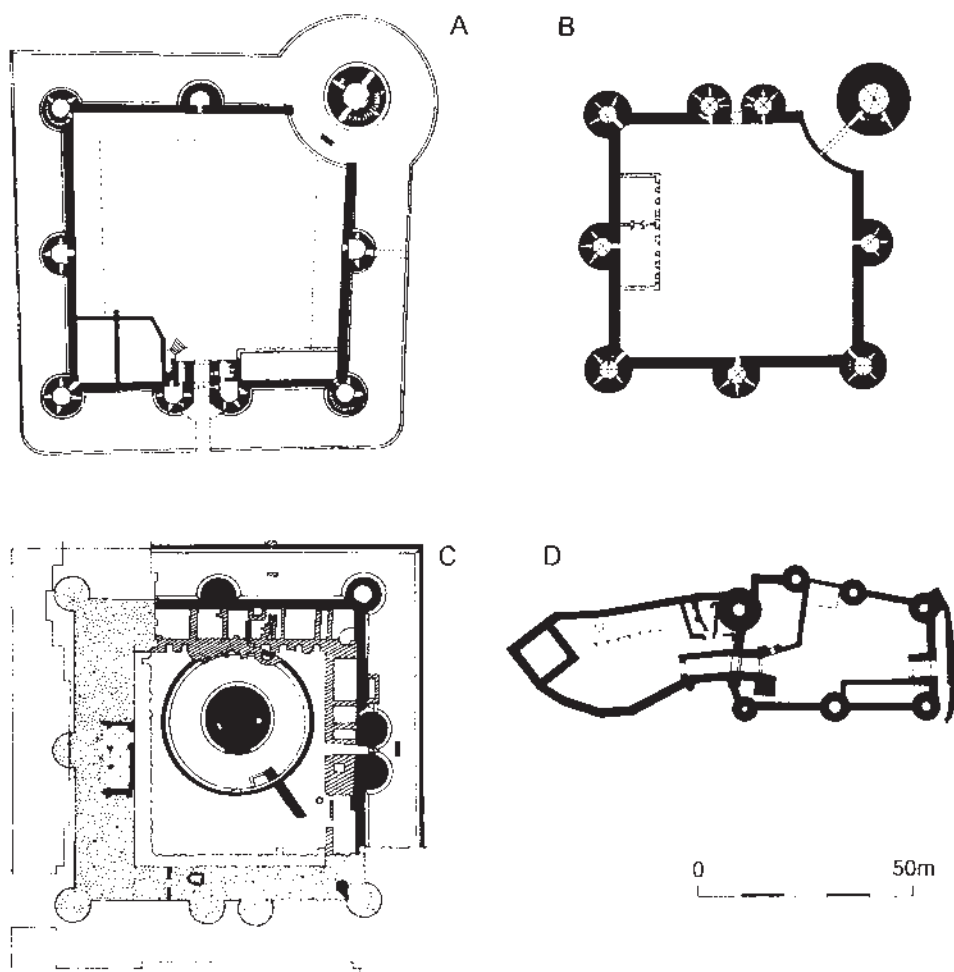
¹² Podobně hrad klasifikuje D. Menclová (*1976*, 189–192).

¹³ Ve své poslední práci o Týřově T. Durdík upozorňuje „... zejména na dobře datované soubory získané z výplně kapes, jejichž prostřednictvím bylo vytvořeno hradní nádvoří. Tato převážně z hradištní tradice vycházející keramika se do místa svého uložení dostala v časovém intervalu od doby zahájení stavby hradu (nejspíše okolo roku 1230) do roku 1249, kdy již muselo hradní nádvoří plně fungovat. Představuje tak díky svému nezpochybnitelnému absolutnímu datování jeden ze základních kalibračních souborů pro studium keramiky 13. století Přemyslovského loveckého hvozdu.“ (*Durdík 2001b*, 35).

Lze se těžko ubránit dojmu, že trvání na raném datování hradu (postupem doby se založení posouvá již na počátek vlády Václava I., tedy do 30. let 13. století; např. *Durdík 2001a*, 118; *2001b*, 35) a takřka jednorázovém vzniku celé jeho dispozice souvisí s tím, jak vysoko a v jakých kontextech byl Týřov ohodnocen již před archeologickým výzkumem, respektive na samém jeho začátku. Datování hradu, konkrétně dolní části dispozice již před rok 1249 a její jednoznačné ztotožnění s francouzským kastelem jakožto nejpokrokovějším hradním typem své doby se stalo devizou, jež umožnila takřka rázem české kastellologické bádání povznést do evropských souvislostí a ukázat jeho zásadní přínos a možnosti do budoucna také na domácí scéně. Týřov se již na samém začátku svého systematického archeologického výzkumu stal jedním ze základních kamenů typologie českých královských hradů 13. století, tehdy zformulované právě *T. Durdíkem* (1978). Jakékoli pozdější zpochybnění nebo relativizace jednoznačně prezentovaného a stále znovu a znovu připomínaného hodnocení Týřova by znamenalo zpochybnění a relativizaci již „hotové“ typologie českých hradů i metod, jakými autor tuto typologii na začátku své badatelské dráhy vytvořil. Zdá se, že výsledky archeologického výzkumu měly spíše potvrdit než prověřit předem vyslovené závěry. Projevovalo se to nejen trváním na modelu současného vzniku obou částí dispozice hradu již ve 2. čtvrtině 13. století, ale i v úporném „potvrzování“ a shromažďování takových jeho znaků, které by bylo možno označovat za „přímý a nezprostředkovaný“ francouzský import. Zda také zde můžeme hledat příčinu toho, že dokumentace archeologických nálezových situací a stratifikovaného materiálu z nich je tolik let po skončení systematického výzkumu odborné veřejnosti stále nepřístupná, ponechme individuálním soudům.

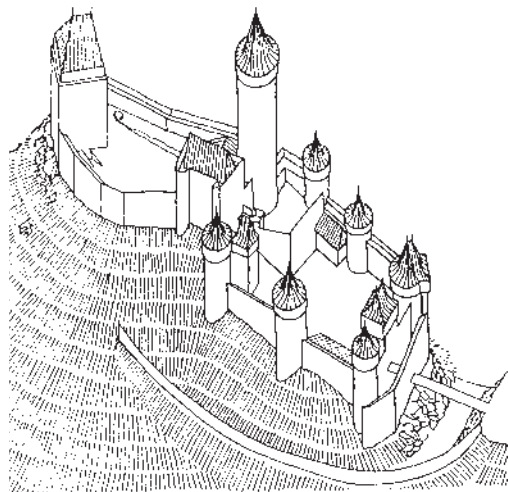
Výjimečnost dispozice dolního hradu na Týřově, její datování a provenienční souvislosti se *T. Durdík* pokouší dokládat argumenty, které jsou z hlediska metod historické práce nepřijatelné. Co nejranější datování dolního hradu je pro výjimečnost lokality a potažmo českého prostředí velmi důležité z hlediska teorie šíření „francouzského kastelového schématu“ v prostoru a čase: Varianta kastelového hradu bez donjonu, která se měla stát „*vzorem pro import do Čech, se utvořila zhruba okolo roku 1220*“ a šířila se z Ile-de-France nejprve do okolí. V průběhu 2. čtvrtiny 13. století se dostala do kontinentálních držav Plantagenetů, v letech 1220–1270 se objevila v Alsasku a navazující rýnské planině, 1230–1240 v Sicilském království Fridricha II., 1250–1268 ve Švýcarsku, ve 2. polovině 13. století v Holandsku, Belgii a na britských ostrovech atd. Kromě Čech a ojedinělého importu do Švédska, tam ovšem až na konci 13. století, zůstalo francouzské kastelové schéma podle *T. Durdíka* (2000, 9) „*omezeno na prostor západní Evropy a nepřekročilo Rýn*“. V případě Týřova tedy „*muselo ... jít o přímý, nezprostředkovaný import, značně předcházející rozšíření typu i v regionech bezprostředně sousedících s oblastí jeho vzniku*“ (*Durdík 2000*, 9).

Již dříve byl publikován názor, že opevnění dolního hradu na Týřově nelze tak jednoznačně spojit přímo s určitým hradním typem, v tomto případě tzv. francouzským kastelem, jehož definice ostatně není bez problémů (*Razím 1993*; srov. *Zimmermann 2001*). Pojem „francouzský kastel“ je některými nefrancouzskými badateli užíván v orientačních úvahách nad proveniencí hradních dispozic, vyznačujících se pravidelným půdorysem, nárožními či rovněž mezilehlými flankovacími věžemi a obvodovou zástavbou (srov. *Meckseper 1999*). Reprezentantů takto definovaného typu je však mimo francouzské území poměrně málo, a tak spojení konkrétního hradu s ním je nejednou diskutabilní. Zajímavé srovnání z tohoto hlediska poskytuje Alsasko a zmíněná rýnská planina (srov. *Biller – Metz 1995* a tam uve-

Obr. 29. Srovnání dispozic významných zástupců tzv. francouzského kastelu z doby pokročilé fáze vlády krále Filipa Augusta s hradem Týřovem ukazuje, že i čistě formální vzájemná podobnost je diskutabilní. A – Dourdan, B – Nesles-en-Dôle, C – Paříž, Louvre, D – Týřov (A, B, C podle *Mesqui 1988*; D podle *Durdík 2000*). Půdorys Týřova obsahuje prvky, jejichž vznik ve 13. století není prokázán. — Abb. 29. Vergleich der Dispositionen bedeutender Repräsentanten der sogen. französischen Kastellburg aus der fortgeschrittenen Regierungsphase Philipp Augusts mit jener von Týřov zeigt, daß selbst eine rein formale gegenseitige Ähnlichkeit als diskutabel erscheint. A – Dourdan, B – Nesles-en-Dôle, C – Paris, Louvre, D – Týřov (A, B, C nach *Mesqui 1988*; D nach *Durdík 2000*). Der Grundriss von Týřov enthält Teile, deren gleichzeitige Entstehung mit der Befestigung der unteren Burg nicht bewiesen wurde.

dená lit.), kde jsou k tzv. francouzským kastelům na jedné straně problematicky vztahovány zaniklé hrady, o nichž je jednoznačně známo jen to, že měly víc věží a obvodovou zástavbu (Zellenberg, Delle), a na druhé straně dochované hrady, které kromě věží a obvodové zástavby vykazují i další významné prvky a znaky (vysoké stělny s nikami v kurtinách a jednotlivých podlažích věží, obvodová zástavba), rozšířené v soudobém francouzském

Obr. 30. Týřov, hrad. Hmotová rekonstrukce stavu hradu po polovině 13. století podle T. Durdíka, pohled od jihovýchodu. Varianta bez stěžejkových trámů brány dolního hradu (podle *Durdík 1998*, 49). Rekonstrukce obsahuje stavby, pro jejichž existenci v udané době nebyly předloženy důkazy (zejména průchozí palác horního hradu, věžice po stranách vstupu do horního hradu, hradba příhrádku, výška hranolového výstupku severovýchodní věže dolního hradu, objekt na jižní straně dolního hradu). — Abb. 30. Burg Týřov. Rekonstruktion der Massenverhältnisse der Burg nach der Mitte des 13. Jahrhunderts nach T. Durdík, Ansicht von Südosten. Variante ohne die Schwungruetenbalken des Tors der unteren Burg (nach *Durdík 1998*, S. 49). Die Rekonstruktion enthält auch Bauten, für deren Existenz in der angegebenen Zeit keine Beweise vorhanden sind (wie den Durchgangspalaz der oberen Burg, volle Mauertürme an seinen Seiten, die Zwingermauer, Höhe des quadratischen Ausstichs am nordöstlichen Mauerturm der unteren Burg, das Objekt an der Südseite der unteren Burg).

prostředí (Landsberg/West, Neuleiningen). Je příznačné, že některé z těchto typických prvků (vysoké lučištnické střílny v nikách, předsazené dřevěné ochozy zv. *hourds*) se zde naopak vyskytují na hradech zcela jiného dispozičního typu (zejm. Ortenberg). Francouzské bádání naproti tomu při hodnocení jednotlivých dispozic zpravidla nepřirovnává ke striktně definovanému typu, ale spíše hovoří o uplatnění skupiny prvků, tvořících charakteristický funkční systém („*système philippien*“) (např. *Mesqui 1991*, 262–263; 1997, 290–291; srov. *Chatelain 1988*, 163–186).

Poměrně pravidelný dispoziční útvar se systémem věží na Týřově sice může na první pohled připomínat některé hrady z doby kapetovského krále Filipa Augusta (1180–1223), tím je však podobnost vyčerpána. Ostatní charakteristické vlastnosti uvažované skupiny francouzských hradů (zejm.: obvodová zástavba s centrálním nádvořím, vysoké šterbínové střílny v jednotlivých podlažích věží, klenuté interiéry věží, šikmé sokly vnějších líců kurtin a věží, brány flankované dvěma věžemi; srov. např. *Chatelain 1991*, 142) Týřov postrádá (obr. 29).

V souladu s výše uvedenou typologickou charakteristikou je třeba zdůraznit, že více či méně geometricky pravidelná dispozice se systémem věží byla u reprezentantů předmětné skupiny hradů ve Francii používána pro vlastní hradní jádro s obvodovou, zejména obytnou zástavbou, a nikoliv k opevnění vedlejších částí hradních areálů – předhradí, jak je tomu na Týřově. Proto také je v případě Týřova vhodnější hovořit o hradebním systému uzavírajícím určitý prostor. Nelze bez důkazů tvrdit, že relativně geometricky pravidelný půdorys dolního hradu Týřova vznikl z primárního ideového požadavku této dispoziční formy, zvláště když racionální využití konkrétního terénu si obdélný půdorys v podstatě vyžádalo. S řadou vzájemně nesrovnatelných vlastností uvedených francouzských hradů a Týřova se T. Durdík vyrovnává pro někoho snad logickým vysvětlením, že „*evidentně bylo předmětem importu především dispoziční schéma a některá detailní řešení, stavbu samu pak prováděla domácí, středoevropská hut*“ (např. *Durdík 2000*, 13). Lze však takto obhajovat

„nezprostředkovaný“ import, když vlastní prokazatelné identifikační znaky územní proveniencce zcela chybějí?

Ve snaze setrvat u přímé francouzské vazby odmítá T. Durdík možnou souvislost dispozice Týřova se soudobými fortifikacemi českých královských měst, u nichž s Týřovem zcela srovnatelné tzv. flankovací soustavy patří k charakteristickým rysům (*Razím 1993*). Zvláště pokud musíme počítat s eventualitou, že dolní hrad na Týřově vznikl později než jak tvrdí T. Durdík, je produktem doby, kdy u nás i v celém středoevropském prostředí kombinace hradby se systémem věží byla běžnou součástí fortifikačního stavitelství. Svě odmítání navrženého srovnání T. Durdík zdůvodnil tak, „že prakticky celé evropské dosavadní bádání propojenost a souvztažnost vývoje městských a hradních opevnění neuvažuje. Základem tohoto přístupu jsou nepochybně zcela odlišné funkční, provozní, genetické a sociální charakteristiky obou druhů středověkých sídelních jednotek. Přes mimořádně nepříznivý stav poznání (především u městských fortifikací) přímočará, bezprostřední vazba mezi městskými a hradními fortifikacemi není pro období 13. století nikde v Evropě uvažována či alespoň považována za pravděpodobnou a není nejspíše důvodu uvažovat o tom, že Čechy by měly být výjimkou“ (*Durdík 1998*, 121–122). Citované tvrzení vzbuzuje dojem, že vychází z širokého a seriózního studia problematiky, ve skutečnosti je však nepodložené a zavádějící. Prohlubující se odlišnost mezi stavební produkcí v královských městech a na královských hradech lze jistě v určitých aspektech pozorovat v souvislosti s emancipací městského prostředí v průběhu doby lucemburské a s dalšími faktory, jejichž podrobná analýza v naší literatuře dosud chybí; nelze ji však prokázat v souvislosti s fortifikačním stavitelstvím ve 2. polovině 13. století nebo dokonce ještě dříve, kdy u nás města teprve vznikala a se stavbou jejich zděných opevnění nebyly zkušenosti. Stačí vzpomenout obsah formulářových listin české královské kanceláře doby Přemysla Otakara II., které lze považovat za jakési předpisy, jak mají být tehdy budované fortifikační systémy zeměpanských měst koncipovány, a ilustrují centrální organizování těchto stavebních akcí. Dokonce se v nich zdůrazňuje právě požadavek hradební zdi se systémem oblých věží, který byl v praxi také naplňován (srov. např. *Razím 1989; 1991*). Je nějaký důvod k tvrzení, že koncepci fortifikačních systémů královských měst a královských hradů ve stejném období ovlivňovali u panovnického dvora ze zásady odlišní odborníci? Vzájemná propojenost je velmi dobře doložena v soudobém fortifikačním stavitelství také na západě, zvláště tam, kde byly naráz stavěny městské hradby s městským hradem. Vypovídají o tom zejména skvěle dochované a písemnými prameny dokumentované příklady z Walesu doby Edwarda I. (např. *Taylor 1986; 1997a; 1998*) či podobně dobře doložené lokality ve Francii (např. *Erlande-Brandenburg 1982; Wolff 1982; Mesqui 1988*).¹⁴ Mnohá opevněná města, včetně území dnešní Francie, ostatně primárně plnila funkci strategických opevněných bodů, zcela srovnatelných s hrady. Pokud byl právě model tzv. flankovacího systému prosazován v prostředí českých královských měst, není důvod tvrdit, že jeho aplikace na soudobých panovnických hradech vycházely ze zcela jiných zdrojů, na vývoji v zemi nezávislých. To se samozřejmě týká i několika dalších hradů u nás, jejichž opevnění obsahu-

¹⁴ Francouzské písemné prameny právě z exponované doby vrcholné fortifikační aktivity krále Filipa Augusta jasně ukazují, že výstavbou hradů a městských opevnění byly tehdy pověřováni stejní stavební odborníci, jejichž autentická jména se objevují v souvislosti s různými pevnostními díly v zemi. Ke stejnému závěru lze dospět i srovnáním některých dochovaných staveb, respektive jejich typických prvků (srov. např. *Chatelain 1991*).

je věže, tentokrát však již nikoliv v tak uzavřeném systému jako na Týřově. Jejich označování za další „kastely francouzského typu“ či za „ohlasy francouzského kastelového schématu“ (např. *Durdík 1998*) je opět možné pouze při ignorování širšího současného vývoje v domácím a okolním prostředí (srov. *Razím 1993*), které samozřejmě reagovalo na západoevropský, tedy také francouzský vývoj, nepochybně však zejména zprostředkovaně a v mnoha nuancích a souvislostech, jejichž cesty v prostoru a čase jsou nám, dnešním smrtelníkům, až na naprosté výjimky utajeny.

V Durdíkově argumentaci o přímém importu „francouzského kastelu“ je obsažen ještě jeden moment, který může ovlivnit úsudek méně obeznámeného čtenáře. U lokalit, které údajně naplňují vlastnosti sledovaného kastelu (u nás tedy prý pouze Týřov a mladší Konopiště), „*můžeme aplikaci tohoto typu považovat za čistou*“, zatímco u zbylých „*jde již o jeho výraznější kombinaci s prvky domácí hradní produkce, či o nepochopení*“ (*Durdík – Bolina 2001*, 89). Odtud pak již zbývá jen krůček k závěru, že „*první aplikace*“ francouzského kastelového schématu „*na Týřově se stala vzorem pro stále méně pochopená napodobení (Džbán, Hradiště, Jemnice, Nižbor, Úsov)*“ (*Durdík – Bolina 2001*, 90). Tato konstrukce však vůbec nepočítá s možností, že ona „napodobení“ nejsou přímo odvozena od Týřova, ale jsou – stejně jako Týřov samotný – individualitami vzniklými ne podle konkrétního, navíc jednorázově importovaného vzoru, ale z dobových trendů a požadavků fortifikačního stavitelství v zemi (srov. *Razím 1993*). Scestnost rigorózního posuzování „čistoty“ dispozičního typu názorně ukazuje zejména srovnání Týřova s blízkým, prý rovněž královským hradem Džbánem. T. Durdík předpokládá, že oba hrady byly stavěny „*nejspíše současně*“ (*Durdík 1998*, 129), přitom Džbán řadí do zmíněné skupiny „*stále méně pochopených napodobení*“ Týřova. Chce tím autor opravdu naznačit, že každý z těchto dvou hradů měl odlišného stavitele, jednoho více a druhého méně chápavého? Tvzení, že právě Týřov je tím ideálním a dokonalým typem, je spíše přáním autora této teze než objektivní skutečností. Ona „čistota“ typu je pro autorovu představu přímého importu ovšem zjevně rozhodující, musí-li akceptovat, že jiné vlastnosti stavby (včetně stavební technologie) plně konvenují se soudobou českou produkcí (*Durdík 2000*, 12).

Mechanické odvozování od konkrétní stavby a hodnocení jednotlivých hradních dispozic podle toho, zda jejich stavitel více či méně „pochopil“ princip flankování, je umožněno také přečeňováním skutečné funkčnosti těchto systémů z hlediska použití pro radiální střelbu. Mnoho středoevropských příkladů ještě z průběhu 14. století ukazuje, že tzv. flankovací věže ke skutečnému flankování střelbou příliš nepřispívaly a hradba s více či méně vystupujícími věžemi (nápadně promiskue i v rámci jednotlivých systémů) byla spíše naplněním určitého dobového formálního vzoru, než funkčním požadavkem. Není ostatně neznámo, že flankovací střílny v jednotlivých podlažích věží, které jsou pro onu skutečnou funkčnost podmínkou, se podle dosavadních poznatků v prostoru východně od Rýna vyskytují relativně vzácně, a jejich existence není doložena ani na žádném z pojednávaných českých hradů, včetně Týřova. Jeví-li se tedy pouhé půdorysné začlenění věží do hradby určitého hradu či městského opevnění jako více využitelné pro střelbu než u jiné stavby, nelze jednoduše tvrdit, že první stavebník byl vyspělejší než druhý, a také z toho nelze usuzovat – navíc jsou-li problémy s datováním – na retardaci či úpadek vývoje. Relativní formální vyspělost půdorysu dolního hradu na Týřově může mít tedy jiné příčiny a souvislosti než se jeví na první pohled, navíc pohled zúžený pouze na segment (teoretické) využitelnosti k obraně.

Pokud jde o příklady dalších údajných francouzských kastelů u nás, uveďme za všechny, jako ukázkou postupu, z něhož tyto kastellologické teorie vycházejí, příklad severomoravského Úsova (od Týřova vzdáleného asi 230 km vzdušnou čarou). „*Stavitelé, kteří jej pro Přemysla Otakara II. před rokem 1260 založili, z francouzského kastelu užili pouze funkčně nepochopený nápadný formální znak, totiž velký počet okrouhlých věží*“. Proto „*Úsov můžeme jednoznačně považovat za domácí napodobeninu importovaného francouzského kastelu*“ (Durdík – Bolina 2001, 91–92). Přestože není doložena doba vzniku hradu a jeho skutečný stavebník, přestože není prokázáno, jakou měl hrad v době první citace v pramenech k roku 1260 dispozici, o době jejíhož skutečného vzniku je ve starší literatuře diskuse s rozptylem několika staletí, přestože stavba sama nevykazuje žádné architektonické prvky, které by potvrdzovaly alespoň předhusitské datování její dispozice, přestože raně gotickou dataci dispozice neprokázal ani archeologický výzkum (srov. Goš 1992), přesto „*celý obranný systém a především podoba věží bez střílen a jiných otvorů ve vnějším líci, ostře kontrastující s pozdně gotickým obranným ochozem, ... jednoznačně potvrzují zařazení Úsova do kontextu hradní architektury 2. poloviny 13. století*“ (Durdík 1998, 111). Protože autor jistě ví, že věže a kurtiny bez střílen v nižších patrech mohou pocházet minimálně z celé doby předhusitské, je celá obsáhlá a zdánlivě propracovaná argumentace zjevně založena na jediném apriorním přesvědčení: opevnění hradu se systémem věží musí být odvozeno z francouzského kastelu a samozřejmě vzniklo před první písemnou zmínkou o hradě. Zda je podobnost s argumentací o původu, vývoji a datování Týřova čistě náhodná, ponechme opět na úsudku čtenáře.

Konstatování, že ojedinělý výskyt hradní dispozice v české kotlině, který vzdáleně připomíná určitý hradní typ z Francie, je přímou odvozeninou tohoto typu, může být zcela zavádějící i z jiného úhlu pohledu, platného v každém oboru. Takovýto postup totiž opomíjí naprosto reálnou možnost, že některé hrady podobné dispozice v rozsáhlém prostoru mezi předpokládaným místem francouzského „odesilatele“ a místem českého „adresáta“ zanikly. Není jistě třeba dokládat, jak dynamický byl vývoj mnoha hradů v německých zemích a že některé dispozice beze stop zanikly nebo byly zcela převrstveny mladšími, odlišnými. Připustíme-li reálnou možnost, že se ve stovkách hradů na území mezi Rýnem a Čechami vyskytoval byt jediný hrad s dispozicí podobnou dolnímu hradu na Týřově, ocitá se právě v rámci Durdíkova pojetí význam našeho hradu ve zcela jiných relacích. Výskyt jakéhokoli jevu v určitém prostoru a času závisí na mnoha faktorech; faktor náhody by měl být vždy zdrojem skepse a nikoliv předpojatých závěrů. K tomu jeden příklad z téhož badatelského okruhu. Kdybychom při výzkumu městských opevnění vytvářeli obraz vývoje ve 13. století rovněž pouze na základě dochovaného materiálu, vyšly by z takového srovnání Čechy opět jako oblast, kde se na rozdíl od některých německých oblastí vyskytovaly ony pokročilé „flankovací“ systémy, svědčící o našem výjimečném postavení. Skutečnost je však nejspíše diametrálně odlišná: Zatímco naše královská města ve svém plošném rozvoji po celý středověk v naprosté většině případů stagnovala, a uchovala si tak – pouze s menšími úpravami – své nejstarší hradební systémy, mnoho měst v německých zemích již ve 14. století plánovitě zvětšilo své areály, přičemž byly strženy dosavadní hradební systémy a nové vybudovány ve zcela nových liniích a podle jiných, době odpovídajících zásad. Velký význam měla u mnoha měst v těchto oblastech naopak skutečnost, že v době rozšiřování „flankovacích“ systémů ve 13. století byla tato města již opevněna staršími hradebními a budovat nová opevnění nebylo nutné. Realizace různým způsobem reagující na nejmo-

dernější trendy v takovýchto případech tedy nevznikly, a přesto nelze jejich absenci pokládat za relevantní znak úrovně daného prostředí. Vynecháním těchto a dalších možných faktorů ovlivňujících vývoj může vzniknout pokřivený či zcela nepravdivý obraz skutečnosti.

Ve snaze identifikovat na Týřově co nejvíce důkazů o jeho francouzských genetických souvislostech zařadil T. Durdík mezi tyto „důkazy“ kromě „čisté francouzské“ dispozice dolního hradu také plně věžice, châtelet, který údajně chránil bránu do horního hradu, půdorys sv. věže dolního hradu a údajný most se stěžejkami v bráně dolního hradu.

Pokud jde o věžice (jednoznačně tak lze ovšem na Týřově označit jenom tu půlkruhovou), nepokládáme za nutné podrobně dokazovat, že jejich jednoznačné zařazení mezi prvky uvedené provenience nelze přijmout, neboť se mimo Francii, včetně středoevropské oblasti, v uvažované době vyskytovaly poměrně běžně. Doloženy jsou od 12. století také v českých zemích, nepočítáme-li s možností zániku neurčitelného množství jejich exemplářů. Podobně ostatně vyznívá hodnocení výskytu věžic ve 13. století z pera samotného T. Durdíka (*Durdík – Bolina 2001*, 42–44), proto udivuje, že údajný „francouzský import“ Týřova autor obhajuje právě také pomocí výskytu tohoto prvku.

Mnohem závažněji na první pohled vypadá „*typický francouzský châtelet*“, „*ve střední Evropě zcela ojedinělý*“, neboť byl „*v první polovině 13. století do Čech importován jeden*“, a to právě na Týřov (*Durdík 2000*, 12; *2001a*, 118; *Durdík – Bolina 2000*, 47–48). Co je vlastně onen typický francouzský châtelet, nemá zcela ujasněno ani francouzská literatura. Zřejmě proto T. Durdík vytvořil definici tohoto fortifikačního prvku sám: údajně jde o „*charakteristický typ mohutně opevněného předbraní většinou s věžicemi na nárožích*“, který „*zůstal v podstatě omezen na francouzské území*“ (*Durdík – Bolina 2000*, 47). Slovní žonglérovství však může budít jen otázky: Čím tedy byly charakteristické exempláře châteletu, které nepatřily k „většině“ s věžicemi? Má být snad právě týřovský útvar oním „mohutně opevněným předbraním“, navíc opravdu tak vzácně typickým, abychom mohli rozpoznat jeho ojedinělý přímý import? Znamená Durdíkovo zeměpisné omezení na Francii, provázené obratem „*v podstatě*“, že lze châtelet vlastně nalézt i mimo její území?¹⁵ Aby tuto svou vlastní definici mohl T. Durdík na Týřově naplnit a „získat“ ony potřebné

¹⁵ Ve francouzské literatuře jsem se doposud nesetkal s jasnou typologickou definicí „châteletu“, která by odpovídala definici Durdíkově. Brány z boků flankované dvěma prvky jsou ve Francii ostatně velmi rozšířené. Pojem „châtelet“ je užíván poměrně volně. Je tak hodnocena např. Narbonská brána v Carcassonne nebo Laonská brána v Coucy s důrazem na to, že svým konkrétním uspořádáním představovaly v rámci městských opevnění, kterých byly součástí, svébytné fortifikační prvky, umožňující v případě potřeby také obranu před napadením ze strany města (*Finó 1967*, 223). Podobně je jako „châtelet“ označena s předešlými branami typologicky shodná klasická brána mezi dvěma věžemi v Caen (Porte des Champs), před níž, na vnější straně příkopu, je umístěn „barbakán“ s nárožními věžicemi (*Salch 1979*, 220–221). Pojem „châtelet“ lze zřejmě použít pro jakoukoli variantu typu brány se dvěma postranními věžemi (*porte-châtelet*) (*Salamagne 1988*, 180). Ve Villeneuve-lès-Avignon se označení „châtelet“ dostalo opět dvouvěžové bráně pevnosti Saint-André, a to se zdůrazněním, že vlastně představovala „pravý samostatný donjon“ (*Salch 1979*, 1233). Analogickou funkční charakteristiku lze najít u řady dalších, zejména městských bran, které prošly složitým vývojem, s postupným vysouváním do předpolí (např. mohutné stavby Grand a Petit Châtelet v Paříži). Pojem „châtelet“ je tak zjevně používán zejména pro uzlové stavby fortifikačních systémů, umožňujících samostatnou obranu, zatímco konkrétní podoba dispozice není rozhodující. To je patrné i z některých publikovaných vysvětlení pojmu (např. „Châtelet: petit château fortifié destiné a protéger un passage – pont, gué, route ou accès d'un château fort“ – *Panouillé 1998*, 64; „petits châteaux établis a la tête d'un pont, au passage d'un gué, a cheval sur une route, en dehors d'une ville ou a l'entrée d'un défilé“ – *Viollet-le-Duc 1997*, 193–195). Durdíkově představě půdorysu „châteletu“ na Týřově by spíše odpovídalo prosté předbraní, ve francouzštině zpravidla označované jako „barbacan“. Předbraní se dvěma bočními věžicemi z 2. poloviny 13. století, označované prostě jako „vnější brána“, měl např. západní barbakán na hradě Conwy ve Walesu (např. *Taylor 1998*).

věžice, „připojil“ k severnímu nároží tzv. čtvrté brány část ohradní zdi přihrádku (k údajné době jeho vzniku a původu výsledného půdorysu srov. výše) a k jižnímu nároží hranolový blok zdiva, který je v dochovaném tvaru zjevně druhotný a samotný archeologický výzkum jej navzdory sondážím na většině délkách obvodu nedatoval. I s tímto blokem zdiva je to tedy podobně jako se stavbou při jižní zdi dolního hradu: samotný archeologický výzkum sice vyzněl bez jednoznačného výsledku, to však zjevně není na překážku vyslovit v závěrečném hodnocení tohoto výsledku jednoznačný soud. Týřovský „châtelet“ musíme odmítnout nejen kvůli udivující metodě jeho „objevu“, nepřijatelnosti autorovy představy o možnosti seriózní identifikace importu „jednoho“ exempláře stavby bez jednoznačných identifikačních znaků a tendenčnosti definice jeho stavebního typu, ale také kvůli výše vysvětlenému názoru, že celek brány do horního hradu mohl být řešen podstatně jiným způsobem, než jaký navrhuje T. Durdík. Nesourodé útvary po stranách čela brány lze ostatně za věžice označit jen se značnou dávkou fantazie.

V případě sv. věže dolního hradu jde o smysl hranolového útvaru, který vystupuje z jejího tělesa. Zatímco T. Durdík tvrdí, že to byl „*dvojitý břit*“ velmi důmyslné fortifikační funkce (Durdík 1998, 36), může být skutečnost diametrálně odlišná. Hranolový výstupek s celou věží stojí v prudkém svahu nejnižšího místa hradního areálu a jeho smysl pro statiku věže a navazujících kurtin nelze opomíjet. V rozporu s rekonstrukcí T. Durdíka (obr. 30) ostatně není prokázáno, že se pilíř svou výškou rovnal věži. Aby však autor i tento prvek mohl zařadit do své vykonstruované sbírky „francouzských importů“, bylo nutno akcentovat jeho fortifikační funkci. Pokud s touto primární fortifikační funkcí příliš nekonvenuje tvar vystupujícího pilíře (T. Durdík to označuje za „*skutečnost, že zesílení není k věži připojeno tečně*“), je ihned nalezeno vysvětlení, že to „*zřejmě dokládá archaičnost tohoto řešení*“ (Durdík 1998, 36). Jak konkrétně, se nedozvídáme. Vysvětlení francouzského původu počíná konstatováním, že podoba sv. věže s „*dvojitým břitem*“ je v Čechách „*zcela osamocená*“ a že „*toto řešení je ovšem dosti neobvyklé i v širším kontextu*“; je však nalezen „*analogický útvar ... až na francouzském hradě Kintzheimu z 2. poloviny 13. století u velké věže, ovšem v jiném vztahu k obvodovým hradbám*“. I když by se ze znění konce poslední citace mohlo zdát, že si je T. Durdík vědom nevelké podpůrné síly zvoleného francouzského příkladu, nebrání mu to v tom, aby v hodnocení Týřova hned vzápětí také tvar sv. věže využil k závěru, že „*již v dispozici hradu shledáváme tedy prvky určité syntézy, z nichž ovšem zcela převažují francouzské*“ (Durdík 2000, 12).

Jaký smysl však má uvedené srovnání se vzdáleným Kinzheimem (srov. obr. 27 a 28), když právě nejdůležitější vlastnosti obou věží z hlediska výkladu funkce údajného „*dvojitého břitu*“ na Týřově jsou vzájemně odlišné? Autor zde opět manipuluje s podvědomím čtenáře: příklad srovnání je sice nevhodný, přesto je však ponechán v seznamu dokladů údajných genetických vazeb a počítá se s ním v argumentaci výsledného hodnocení. Příklad Kinzheimu v Alsasku, které v době vzniku hradu ve 3. čtvrtině 13. století patřilo k německým oblastem říše, je skutečně nepřijatelný. Vystupující útvar je zde součástí hlavní válcové věže hradu, kterou spojuje v jeden celek s těsně přiléhající štítovou zdí (srov. např. Biller – Metz 1995, 166–173). Nároží tohoto útvaru se tedy uplatňují jen nad úrovní ochozu vysoké štítové zdi (obr. 28). Kombinace štítové zdi s věží není u hradů v jz. Německu výjimkou (např. hrad Liebenzell v Bádensku–Württembersku, s věží hranolovou).

Doklady posledního z předeslaných „francouzských“ prvků byly údajně objeveny při archeologickém výzkumu, dnes jsou tedy zcela nepřístupné. V hlavní obvodové zdi čela

dolního hradu byla umístěna druhá brána, jejíž půdorys byl poznán teprve díky archeologickému výzkumu. Šlo o průjezdní hranolovou stavbu, půdorysně zataženou do vnitřní plochy hradu. Archeologická sondáž údajně prokázala poměrně složitý stavební vývoj brány, blíže však nespécifikovaný. „*Původní situaci ze 13. století náleží úzká do skály vysekaná jáma při boční stěně průjezdu*“, která „*dokládá užití v Čechách neobvyklé stěžejkové konstrukce padacího mostu. Do zjištěné jámy při zvednutí mostu zapadalo vnitřní rameno severní stěžejky. Na vnějším líci čelní zdi brány byla zjištěna v mladších fázích života hradu zazděná štěrbina pro stěžejku*“ (Durdík 1998, 35).

Výzkum prostoru brány se stopami uvedeného zvedacího zařízení je dosud prezentován pouze několika fotografiemi, které samozřejmě neodpovídají na zásadní otázky: Pro věrohodnost rekonstrukce typu mostu bychom museli mít podrobné zaměření dané „jámy“ ve vztahu k obvodovým zdem brány, znát přesnou úroveň prahu portálu brány, vidět dokumentaci zmíněných detailů čelní zdi, vědět, na základě čeho byl vznik jámy a vývoje těchto detailů datován, atd. Samotný autor teorie týřovského stěžejkového mostu ostatně zřejmě nemá jasno v otázce, jakého byl most typu a jak fungoval, neboť náznaky tohoto vysvětlení se různí (Durdík 1998, 35, 120, hovoří o tzv. spodní stěžejce; Durdík – Bolina 2001, 50 naznačují – ovšem zmateně – existenci stěžejky horní; Durdík 2001b, 24–25 uvádí opět stěžejku spodní). Zda jsou interpretace údajných pozůstatků systému stěžejkového mostu a datování jejich vzniku přijatelné, mohlo by prokázat pouze podrobné publikování dokumentace.

Pokud jde o doklad provenience, představuje i zde T. Durdík již známý model argumentace: stěžejkový most se běžně užíval v „západní Evropě a ve Středomoří“ (Durdík – Bolina 2001, 50). Pak již zřejmě nic nebrání závěru, že ten údajný týřovský k nám dorazil z Francie. Protože se podle T. Durdíka ani francouzští autoři neshodují v tom, kdy se v jejich zemi mosty uvedeného typu začaly používat, neboť je toto téma příliš nezajímá, a mohly by tak vzniknout pochybnosti, zda vůbec za Václava I. již v samotné Francii tyto mosty fungovaly (srov. Razím 1993), T. Durdíkovi „za této situace nezbývalo, než učinit pokus o nalezení nejstaršího konkrétního dobře datovaného francouzského stěžejkového mostu, který byl vzhledem k již zmíněnému minimálnímu zájmu francouzského bádání o tuto problematiku mimořádně komplikovaný“ (Durdík 1998, 120). Tento pokus byl prý úspěšný, neboť „nejstarší takový most se podařilo zaregistrovat v Boulogne-sur-Mer z let 1228–1234“. Uvedený most byl sice „doposud ... publikován pouze formou populárních sdělení ... a formou podkladů pro sponzory rekonstrukce“, nicméně přesto bylo zřejmě jasné, že „šlo o most se spodními stěžejkami, velmi blízký týřovskému“. Výsledek pátrání pak T. Durdíka dle jeho názoru opravňuje k závěru, že „i za současného více než fragmentárního stavu vědomostí o francouzské situaci je nepochybné, že užití francouzských prvků na Týřově nebylo v rozporu s francouzskou realitou, jak bez většího kontaktu s francouzským bádáním naznačoval V. Razím (1993)“ (Durdík 1998, 120).¹⁶ T. Durdíkovi ovšem zřejmě uniklo, že jeho bádání

¹⁶ Na svých hmotových rekonstrukcích hradu Týřova ve 13. století T. Durdík až do roku 1994 znázorňoval na průčelí brány dolního hradu obvyklé (v autorově terminologii „horní“) stěžejky (srov. Durdík 1994, 46) a písemně neuváděl, že by mechanismus zdejšího padacího mostu měl být v něčem výjimečný. Z tohoto důvodu jsem také pokládal za vhodné upozornit, že francouzská literatura soudí, že se stěžejkové mosty v samotné Francii, kde je třeba podle T. Durdíka hledat původ týřovského exempláře tohoto mostu, rozšířily až od poloviny 14. století (Razím 1993, 88). Potom T. Durdík bez zdůvodnění oznámil, že most na Týřově měl „spodní“ stěžejky, a „horní“ stěžejky z jeho hmotové rekonstrukce napříště zmizely (Durdík 1998, 35, 120). Mezi opakovanými tvrzeními o existenci „spodních“ stěžejek se však na hmotové rekonstrukci náhle opět objevily stěžejky horní (Durdík – Bolina 2001, 90). Také zde bude lépe, vytvoří-li si čtenář na souvislosti těchto záhadných proměn názor sám.

ve francouzské literatuře – stranou ponechme jak směrodatné a skutečně spolehlivé pokud jde o rekonstrukci a datování onoho mostu – ve skutečnosti nijak nedokládá, že dotčený týřovský most má s Francií cokoli společného, zvláště když studiu těchto zařízení (jak sám autor uvedl) je věnována tak nízká pozornost a předpoklad identifikace, typologického zařazení a datace jejich zaniklých exemplářů v nejrůznějších evropských zákoutích tak malý.

Jsem toho názoru, že nebyly předloženy žádné *doklady přímých* genetických vazeb dispozice dolního hradu na Týřově s uvedenou skupinou francouzských hradů, stavěných králem Filipem Augustem v průběhu druhé poloviny období jeho vlády. Předmětné opevnění Týřova je třeba posuzovat v širších kontextech, především soudobého fortifikačního stavitelství v českém státě a v říši, k níž tehdy tento stát patřil (srov. *Razím 1993*). Na základě současného poznání lze konstatovat, že v navrženém kontextu můžeme dispozici dolního hradu na Týřově hodnotit jako velmi pozoruhodnou individualitu, která souhrnem svých vlastností odpovídá úrovni fortifikačního stavitelství v zemi a v jejím okolí. K takovému hodnocení postačí, oprostíme-li se od uměle vyvolané představy, že dispozice Týřova sama o sobě odpovídá jakémusi přesně definovanému typu ve vzdáleném francouzském prostředí. Za zcela neprokázaný a nepravděpodobný pokládám také údajný francouzský import některých (údajných) stavebních prvků (věžice, châtelet, dvojbrít sv. věže, stěžejkový most).

Otázky archeologického výzkumu hradu Týřova

Z předchozího textu tohoto příspěvku vyplývá řada rozporů mezi závěry stavebně historického průzkumu a archeologického výzkumu hradu. Některé závěry archeologického výzkumu nelze akceptovat. Tyto rozpory je možno vyřešit pouze tehdy, budou-li prezentovány nejen interpretace autora archeologického výzkumu, doprovázené několika víceméně ilustrativními snímky, ale především náležitá a podrobná dokumentace jednotlivých nálezových situací a jejich výklad způsobem, z něhož bude jasné, proč autor přijal tu či onu interpretaci. Zatímco výsledky stavebního průzkumu lze kdykoli revidovat na stavbě samé, výsledky archeologického výzkumu je možno revidovat jen na základě adekvátně zpracované a prezentované dokumentace (neuvažujeme-li revizní výkop). Teprve takto publikované výsledky archeologického výzkumu se mohou stát předmětem diskuse, v níž jsou autor výzkumu a ostatní zainteresované osoby přibližně rovnocennými partnery. Domnívám se, že teprve poté lze závěry archeologického výzkumu využít pro formulování názoru na dobu vzniku a vývoj jednotlivých částí hradu Týřova, následně také na jeho genetické souvislosti.

Konkrétně pokládám za nutné, aby autor archeologického výzkumu publikoval především následující:

- případné nálezové situace, které bezpečně (bez ohledu na písemné prameny a předpoklad vazby zdiva) datují založení obvodové zdi horního hradu, dolního hradu a dalších stavebních částí hradního areálu,
- nálezové okolnosti předmětů, které by mohly nasvědčovat tomu, že patřily k výbavě staveb, a jsou důležité pro hodnocení možností jejich datace a funkčního určení (zbytky vitrají atd.),
- dokumentaci vztahu souvrství zjištěného na podlaze sklepa věžového paláce k obvodovému zdivu, resp. důkaz, jakým způsobem materiál získaný z těchto vrstev vypovídá o době výstavby tohoto objektu,
- dokumentaci všech nalezených architektonických článků s profilací a jejich petrografický rozbor, jejich počet v jednotlivých sondách a horizontech, jejich přesnou polohu a nálezovou situací (zejm. věžový palác, údajný průchozí palác),
- zaměření (především výškové) podlahy sklepa a zdi věžového paláce se sklepními okénky,
- dokumentaci údajných šmorců západní zdi předpokládaného průchozího paláce,
- dokumentaci spodní úrovně vnějšího líce obvodové zdi v úseku od půlkruhové věžice k bloku zdiva na východním konci této zdi (včetně obou krajních prvků), aby bylo možno posoudit způsob založení, vztah zdiva a příčiny odlišností v petrografické skladbě zjištěné nad dnešní úrovní terénu,

- detailní dokumentaci vzájemného vztahu hranolového pilíře (s kapsou závory) na jižní straně brány horního hradu a přilehlé kurtiny opevnění dolního hradu,
- zdůvodnění s odpovídající dokumentací, proč je hranolový pilíř na jižní straně brány horního hradu i přes jasný stavební přerýv pokládán za současný (dílo jediné stavební fáze) s přiléhající kurtinou dolního hradu,
- celkovou dokumentaci výzkumu v prostoru údajného průchozího paláce,
- dokumentaci stěn celku brány horního hradu, se všemi detaily a výškovým zaměřením,
- zdůvodnění, proč zaměření archeologického průzkumu neregistruje kapsu v hranolovém pilíři, když je jisté, že nemohla výzkumu zůstat utajena, a vysvětlení, co znamená mírné předstoupení spodní (základové?) části zdiva na severním lici zdi v úseku mezi hranolovým pilířem a půlkruhovou věžicí,
- dokumentaci archeologické nálezové situace, na jejímž základě je relikv předpokládané severní zdi průchozího paláce datován jako mikro fáze první stavební fáze hradu,
- dokumentaci sondy I, resp. zde nalezených kvádrů (jejich velikost, příp. profilace, petrografie),
- dokumentaci návaznosti severní zdi celku brány horního hradu na obvodovou zeď příhrádku, vysvětlit spáru patrnou na fotografiích a půdorysnou komplikovanost zdiva této partie,
- zaměření profilu terénu v příhrádce (sonda II),
- dokumentaci a zdůvodnění datace ohradní zdi příhrádku,
- vyhodnocení sondy XXIX,
- zdůvodnění názoru o současnosti sz. věže dolního hradu a zdi příhrádku,
- dokumentaci průběhu terénního reliéfu dolního hradu a vztahu obvodové hradby s věžemi k němu, včetně stratigrafie a datování přilehlých vrstev,
- dokumentaci, která dokládá možnosti datování objektů u obvodové zdi dolního hradu (srubu a stavení na jižní straně prostoru),
- podrobnou dokumentaci výzkumu brány dolního hradu, zejména výškové zaměření severní stěny ve vztahu k údajné jámě stěžecky, vyhodnocení stratigrafie v prostoru brány, uvést přesně důvody datování údajné stěžecky do 1. raně gotické fáze výstavby hradu, prezentovat dokumentaci (zaměření) čelní (východní) zdi brány s údajnými stopami stavebního vývoje a zazděného otvoru stěžecky,
- profil sond v jz., jv. a severní věži dolního hradu.

Zamyšlení nad úlohou archeologie při výzkumu hradů v bývalém královském hvozdu

V oblasti systematického výzkumu českých hradů zaujímá archeologie nesporně přední místo. Jiné disciplíny se dané problematice věnují spíše podle aktuálních potřeb, spojených zpravidla s výkonem památkové péče. Tento stav trvá již tři desetiletí, přičemž jakýmsi završením předešlé etapy bylo dvousvazkové dílo *D. Menclové (1976; první vydání 1972)*. Ve svém hodnocení vývoje českého bádání o hradech T. Durdík uvedl, že ve shodě se svými předchůdci také tato badatelka zvolila jednostranný přístup, když „*hledala především místo hradu v kontextu dějin umění*“ (Durdík 1995, 45).

Na počátku 70. let 20. století byla T. Durdíkem „*na základě zhodnocení dosavadních výsledků a jednostranných metodických přístupů vypracována komplexní metodika, snažící se o zachycení co nejvíce středověké reality se blížícího obrazu hradu v jeho pestrých a komplikovaných funkčních souvislostech*“ (Durdík 1995, 46). Z této metodiky pak vyšla strategie výzkumu: Bylo vybráno několik regionů ke komplexnímu výzkumu a získaná zjištění se doplňovala výzkumy a průzkumy vybraných lokalit mimo tyto regiony. Podle T. Durdíka poznatky nabyté během následujícího čtvrtstoletí „*potvrdily správnost zvolené koncepce, díky níž mohly být zaregistrovány, zkoumány a definovány i evidenci staršího bádání zcela unikající hradní typy*“. Hlavním z regionů zvolených k systematic-

kému výzkumu je bývalý přemyslovský hvozď v povodí řeky Berounky. Z 21 hradů tohoto regionu bylo 10 zkoumáno archeologicky a na dalších proběhly povrchové průzkumy. Mezi výzkumy stojí na prvním místě více než 20 sezón na Křivoklátě a 10 sezón na Týřově. Podle autora těchto výzkumů „je oblast přemyslovského loveckého hvozdu klíčovou pro poznání počátků české hradní architektury“ (Durdík 1995, 47).

Plán a cíle systematického výzkumu regionu bývalé královské domény snad byly na počátku zvoleny správně, i když není jasné, zda byl dostatečně zřetelně a promyšleně formulován postup jeho plnění, podoba výstupu a zejména úloha archeologie. Nelze bohužel říci, že by dosavadní výsledky výzkumu odpovídaly jednomu z hlavních cílů – nahradit údajný jednostranný přístup k bádání tím, co slibovala komplexní metodika. Jednostranně zatím působí právě výsledky naplňování této metodiky. Jak shrnuje T. Durdík, „ze všech možných okruhů otázek, spojených s hradní problematikou, byla přednostně věnována pozornost typologii a s ní souvisejícím genetickým souvislostem. Je to zákonité, neboť řešení typologických otázek umožňuje kvalitativní soudy, které jsou nezbytnou podmínkou pro studium naprosto většiny ostatních problémových okruhů“ (Durdík 1995, 47). Zdá se, že snaha identifikovat nové hradní typy a do takto vytvořených „škatulek“ pak dosazovat jednotlivé hrady se skutečně stala hlavním cílem i výsledkem. Dogmatický přístup k záhy vytvořené hradní typologii z ní učinil jakýsi pseudoprobém, který pro vlastní studium hradů a jeho mnohostranný smysl nemá valný význam, naopak potlačil zájem o ostatní problémové okruhy. Přehnaný důraz na typologii zřejmě zatemnil povědomí o tom, k čemu archeologický výzkum slouží, jaký má být jeho skutečný přínos a jaké jsou meze jeho možností poznání. K hlavním „hříchům“ D. Menclové prý patřilo, že „nedocenila základní pravidlo jakékoliv typologické práce, tj. jednotné hodnotící kritérium pro všechny typy“, a „mohlo se tak stát, že hrad zařazený do jedné skupiny lze bez nejmenších potíží na základě jejich definic přičíst i k několika skupinám dalším“ (Durdík – Bolina 2000, 75–76). Podle Durdíkovy definice proto „jako typ hradu je důsledně chápán a užíván typ dispoziční, charakterizovaný na základě presence, absence a četnosti základních součástí hradní dispozice (především věž, hradba a palác) a jejich charakteristického prostorového uspořádání“ (Durdík 1995, 48). Je však opravdu tak důležitým a zásadním nedostatkem, že jeden hrad lze podle různých kritérií a hledisek přiřadit k více typům? Není to spíše zákonitý rys nepředpojatého historického studia? Přeceňování významu formálních znaků hradní dispozice jakožto historického pramene vede k přehlížení jiných hledisek, která v rámci komplexu potenciálních pramenů mohou mít mnohem podstatnější přínos a mohou vést k diametrálně jinému výslednému hodnocení.

Ona zvýšená pozornost typologii měla v praxi průběh, který především umocňuje pochybnosti. Pokud jde o tzv. francouzský kastel, zmínili jsme se o postupu při identifikaci a hodnocení jeho typu u nás již výše. U tzv. hradu přechodného typu je historie nápadně podobná: V roce 1974 T. Durdík provedl nevelký archeologický výzkum na zaniklém hradě zv. Hlavačov u Rakovníka, v roce 1975 na Angerbachu u Kožlan a již v témže roce zveřejnil, že jsou tyto hrady přechodnou formou od slovanských opevnění k vrcholně středověkému hradu, že jsou oba příklady sice poměrně mladými, ale dosud jedinými známými zástupci tohoto typu obranné stavby („*Wehrbautyp*“) v Čechách (Durdík 1975b, 203). Doba existence Hlavačova byla přitom nápadně přesně vymezena počátkem 13. století a dobou krátce po jeho polovině, Angerbach prý vznikl pravděpodobně před polovinou 13. století a zanikl v průběhu století následujícího. Je třeba zdůraznit, že jakékoli jiné než archeolo-

gické datování u obou lokalit není vzhledem k absenci pramenů možné. Z uvedeného je zjevné, že autor na základě rozsahem omezeného výzkumu pouhých dvou hradů, o jejichž historickém významu lze vést jen velmi hypotetické diskuse, již formuloval existenci typu, jehož další zástupci mají být teprve objeveni (!). Dokumentace archeologických sond s vysvětlením důvodů datování Hlavačova a Angerbachu nebyla předložena dodnes, kromě stručných sdělení. Závěr byl tedy i v případě tzv. hradu přechodného typu vyřčen již na samém začátku výzkumu a za celých 25 let dalšího zkoumání na něm nebylo prakticky nic změněno. Namísto kýžené dokumentace a logicky očekávaných nových podnětů k hodnocení celé problematiky, které by z dlouhodobého výzkumu měly zákonitě vzejít, jen stálé opakování stejných tvrzení, nanejvýš různě, až do bizarnosti rozvinutých, a tak vzbuzujících silné rozpaky. Jak jinak vnímat například sdělení, že údajné zjištění existence hradů přechodného typu na jedné straně „*můžeme považovat za jeden z největších objevů moderní archeologie středověku v Čechách*“, ale na druhé straně „... *známe dosud (zjevně na rozdíl od středověkého stavu) jen několik málo ukázek*“ (kromě Hlavačova a Angerbachu uveden pouze sporný Týnec nad Sázavou a Tachov a zcela hypoteticky několik dalších, ovšem dosud blíže nezkoumaných lokalit) (Durdík – Bolina 2001, 76). Nelze než silně pochybovat o tom, zda vymezení hradu přechodného typu bylo vůbec důvodné.

Výzkum hradů založený na archeologických výkopech by měl především prezentovat dokumentaci těchto výkopů a její interpretaci způsobem, který je transparentní a umožňuje nezávislé posouzení a diskusi. Skutečnost je však diametrálně odlišná. Ačkoli právě v regionu bývalého královského hvozdu byly údajně přímo rozpoznány některé typy hradní dispozice, nedošlo ani u klíčových zástupců těchto typů k publikování náležitých dokladů, které k formulování těchto typů vedly. Nelze přehlédnout, že některé zásadní teze, které měly být teprve výsledkem řádně dokumentovaného výzkumu, byly vysloveny (a kupodivu zřejmě i přijaty) již na jeho začátku. Ono preferované typologické rozřídění tedy není výsledkem dlouhodobého studia, ale bylo vytvořeno na začátku tohoto studia, logicky na základě zjednodušených závěrů. Povrchní prezentace některých následujících archeologických výzkumů se pak podobá dosazování do předem daných vzorců. Četné závěry, k jejichž formulování bývá využíváno svévolné zacházení s historickými prameny, jsou diskutabilní nebo vysloveně nespolehlivé. Pokusy vést seriózní diskusi nad takto představenými výsledky bádání nutně vedou do slepé uličky, a proto se s nimi téměř nesetkáváme. To může budít dojem, že není o čem diskutovat. Dlouhodobé nepublikování skutečných výsledků archeologických výzkumů zajišťuje autorovi těchto výzkumů jakýsi monopol na hodnocení předmětných lokalit a možnost tendenčního nakládání s informacemi, které byly získány pod úrovní terénu, a nelze je tedy dnes nezávisle posoudit. Nové podněty či výsledky bádání jinými metodami jsou zlehčovány nebo ignorovány. Namísto konstruktivního dialogu trvá dlouhý monolog.¹⁷

¹⁷ Jako příklad uvedme problematiku stavební podoby a původu velké věže na hradě Křivoklátě. T. Durdík tuto věž bez možnosti hloubkového průzkumu a na základě formálního srovnání s některými donjony francouzských hradů navrhl rovněž interpretovat jako francouzský import (naposled Durdík 2001b, 33). Tuto interpretaci jsem se zdůvodněním doporučil revidovat (Razím 1993) a následně jsem mohl během generální opravy vnějšího pláště zdíva provést průzkum věže, jehož výsledky byly publikovány (Razím 1994). Tato publikace obsahuje dokumentaci nejpodstatnějších situací a detailů a podrobný verbální popis nových zjištění a jejich interpretaci. Průzkum věže především prokázal její složitější vývoj ve středověku, vylučující reálnost některých Durdíkových argumentů. Místo věcné diskuse se T. Durdík s novými poznatky vypořádal tak, že je prohlásil, a to bez jakéhokoliv zdůvodnění, za nepřesvědčivé (Durdík 1998, 121). Ve svých dalších pracích o Křivoklátě setrvává u své

Zcela na místě je publikování předběžných závěrů, které seznámí odbornou veřejnost s děním v terénu a otevře otázky, které mohou být přínosné zejména pro samotného autora archeologického výzkumu. Tento autor by však měl dát jasně najevo, zač svůj výstup pokládá, a pokud jde skutečně o předběžnou publikaci, což by ostatně mělo být zřejmé z druhu a rozsahu průvodní dokumentace, nemělo by se na tuto skutečnost časem zapomenout. Archeologický výzkum Týřova a dalších hradů v bývalém královském hvozdu je však dokladem opaku. Mnohonásobné a mnohaleté opakování předběžných závěrů v domácím i zahraničním odborném tisku poměrně záhy vytvoří v podvědomí jakýsi obraz jejich definitivnosti a neměnnosti, a zřejmě se tak ztrácí motivace autora adekvátní výstup svého výzkumu předložit. Jakoby se opakováním staly z předběžných závěrů závěry skutečné, potvrzené a všeobecně přijaté, o nichž už není třeba diskutovat. Za zcela nepřijatelné je pak třeba pokládat to, když se takovéto závěry stanou základem širokých vývojových a genetických teorií a jako takové jsou předkládány zahraniční veřejnosti. Ta už totiž zpravidla předpokládá, že takto prezentované závěry jsou dostatečně prověřené a spolehlivé, že prošly „domácí“ oponenturou. Jít *ad fontes* je pro zahraničního badatele většinou málo schůdné, v případě naší země navíc kvůli těžko překonatelné jazykové bariéře.¹⁸

Za tohoto stavu je dnes hlavním rysem celého výzkumného programu hradů v královském hvozdu skutečnost, že dokumentace z mimořádně rozsáhlého archeologického výzkumu řady hradů není publikována a velká část výzkumů zjevně není ani zpracována. Zřejmě nejzávažnější je situace Křivoklátska, jehož mnohaletý výzkum poskytl kromě nepřehledného množství jiných informací zcela nové doklady o vývoji hradní dispozice a její chronologii (nezpřístupněn například zůstává i mimořádně ucelený a exkluzivní výzkum tzv. manského domu; srov. *Durdík 1988*). Nepodaří-li se v co nejkratší době nastoupit cestu systematického zpracovávání a přiměřeného publikování archeologických výzkumů hradů, hrozí velmi reálné nebezpečí, že zásadní část vypovídací hodnoty těchto důležitých památek přijde vničeč. Zejména vývoj posledních let tuto hrozbu stále umocňuje, neboť se nedaří získat záruky změny dosavadního přístupu a přehodnocení priorit. Vedle tohoto úkolu jsou ostatní cíle systematického výzkumu hradů podružné a neaktuální.

Bylo by velkým nedorozuměním, kdyby závěrečné odstavce tohoto článku byly pokládány za osobně laděnou kritiku při současném přehlížení i toho prospěšného, co bylo vykonáno. Považuji za povinnost poukázat na vážný problém věrohodnosti archeologie středověku v situaci, jsou-li výsledky jejích výzkumů prezentovány způsobem, jak je tomu dosud u Týřova a dalších hradů v bývalém královském hvozdu. Nelze si namlouvat, že interpretace výsledků archeologických výzkumů budou trpně přijímány bez možnosti přiměřené revize, jak se k nim došlo. Odsouzení vážné diskuse na toto téma není prozíravé z hlediska samotného smyslu archeologie a v konkrétním případě pak rovněž z hlediska naší odpovědnosti za nesmírnou hodnotu hradů na Křivoklátsku jako památek a historického pramene.

původní interpretace, v seznamech literatury pak také cituje pouze ty práce (tedy především své), které problém křivoklátské věže neotvírají. Pokud takovýto postup zůstává bez komentářů, stává se z něj norma.

¹⁸ Této situaci paradoxně „napomáhá“ jakási vžitá, až nekritická důvěra v možnosti archeologického výzkumu, zejména pokud jde o absolutní datování. Slovo středověké archeologie je vítáno zejména tam, kde jiné metody výzkumu nelze použít a v přínos výkopu pod úroveň terénu se upírají veškeré naděje. Že archeologické interpretace často byly vysloveny předběžně a ve skutečnosti mohou být nesprávné, už nezapadá do zaběhnutého myšlenkového schématu a další otázky se zpravidla nekladou. Toto postavení sice může být pro archeologii v krátkodobém horizontu lichotivé, dnešní uspokojení se však dlouhodobě může vymstít.

PRAMENY A LITERATURA

- Billier, T. – Metz, B. 1995:* Die Burgen des Elsass, Architektur und Geschichte, B. III – Der frühe gotische Burgenbau im Elsass. München – Berlin.
- Durdík, T. 1975a:* Karlova Ves, hrad Týřov, okr. Rakovník. In: Výzkumy v Čechách 1973, Praha, č. 74, s. 61–62.
- *1975b:* Die Anfänge des Burgenbaues im Jagdgebiet der Přemysliden. In: Rapports de IIIe Congrès International d'Archéologie Slave, Tome 1, Bratislava, 201–210.
- *1976:* Současný stav, potřeby a výhledy výzkumu hradů v Čechách, Archeologické rozhledy 28, 172–180.
- *1978:* Nástin vývoje českých hradů 12.–13. století, Archaeologia historica 3, 41–52.
- *1984a:* Karlova Ves, hrad Týřov, okr. Rakovník. In: Výzkumy v Čechách 1980–1981, Praha, č. 144, s. 47.
- *1984b:* České hrady. Praha.
- *1985:* Raně gotická podoba hradu Konopiště, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 26, 163–182.
- *1988:* Výzkum manského domu na Křivoklátě (Předběžné sdělení), Archaeologia historica 13, 285–298.
- *1991:* Hrady v přemyslovském loveckém hvozdu ve světle archeologického výzkumu. Praha (nestr. katalog stejnojmenné výstavy Středočeského muzea v Roztokách u Prahy).
- *1994:* Kastellburgen des 13. Jahrhunderts in Mitteleuropa. Praha – Wien – Köln – Weimar.
- *1995:* Současný stav výzkumu hradů v Čechách, Archaeologia Historica Polona 1, 45–68.
- *1998:* Hrady kastelového typu 13. století ve střední Evropě. Praha.
- *1999:* Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Praha.
- *2000:* Výtvarná podoba českých hradů francouzského kastelového typu 13. století, Castellologica bohemia 7, 9–16.
- *2001a:* Hrad Týřov. In: K. Benešová – P. Chotěbor – T. Durdík – M. Plaček – D. Prix – V. Razím, Architektura gotická, katalog výstavy „10 století architektury“, Praha, 118.
- *2001b:* Hrad Týřov. Praha (Vlastivědná knihovnička Společnosti přátel starožitností, sv. 4).
- Durdík, T. – Bolina, P. 2001:* Středověké hrady v Čechách a na Moravě. Praha.
- Durdík, T. – Nemeškalová–Jiroučková, Z. 1989:* Nálezy mincí z hradu Týřova, Castellologica bohemia 1, 67–89.
- Durdík, T. – Sušický, V. 2000:* Zříceniny hradů, tvrzí a zámků. Střední Čechy. Praha.
- Erlande–Brandenburg, A. 1982:* L'architecture militaire au temps de Philippe Auguste: Une nouvelle conception de la défense. In: La France de Philippe Auguste – Le temps des mutations (Actes du Colloque international organisé par le C. N. R. S., Paris 1980), Paris, 595–603.
- Finó, J.–F. 1967:* Forteresses de la France médiévale. Paris.
- FRB II:* J. Emler (ed.), Fontes rerum bohemicarum II. Praha 1874.
- Goš, V. 1992:* Počátky hradu Úsova, Časopis Slezského muzea – série B 41, 103–107.
- Chatelain, A. 1988:* Evolution des châteaux forts dans la France au moyen âge. Milano.
- *1991:* Recherche sur les châteaux de Philippe Auguste, Archéologie médiévale XXI, 115–161.
- Choc, P. 1965:* Vývoj cest a dopravy v Čechách do 13. století, Sborník Československé společnosti zeměpisné 70, č. 1, 16–33.
- Kyncl, T. – Vrbová, J. 2002:* Dendrochronologické datování dřeva na hradě Týřov, Archeologické rozhledy 54, 687–689.
- Líbal, D. 1994:* Hlavní historické cesty českého státu. In: Sborník pracovního semináře „Člověk a doprava“, ČVUT Praha, 1. část, 11–21.
- Meckseper, C. 1999:* Bautypologische Grundfragen, Variationsformen des Grundtypus. In: Burgen in Mitteleuropa. Ein Handbuch. Band I – Bauformen und Entwicklung, Stuttgart, 89–93.
- Menclová, D. 1976:* České hrady 1. Praha (2. vydání).
- Mesqui, J. 1988a:* Ile–de–France gotique 2. Les demeures seigneuriales. Paris.
- *1988b:* Construire une enceinte urbaine au temps de Philippe Auguste. In: L'enceinte et le Louvre de Philippe Auguste, Paris, 75–86.
- *1991:* Châteaux et enceintes de la France médiévale, de la défense a la résidence 1. Les organes de la défense. Paris.
- *1997:* Châteaux forts et fortifications en France. Paris.
- Novosadová, O. – Líbal, D. – Lišková, A. 1976:* Hrad Týřov. Stavebně historický průzkum SÚRPMO Praha, rkp.
- Panouillé, J.–P. 1998:* La Cité de Carcassonne. Paris.
- Pošvřil, J. 1964:* Obchodní cesty v českých zemích, na Slovensku, ve Slezsku a v Polsku do 14. století (K hospodářským vztahům česko–slovensko–polským), Slezský sborník 62, č. 1, 54–63.

- Razím, V. 1989: Přemyslovské hradby města Domažlic, *Časopis Národního muzea – řada historická* 158/1–2, 1–27.
- 1991: Městské hradby a formulářová sbírka přemyslovské královské kanceláře, *Archaeologia historica* 16, 171–177.
- 1993: K počátkům flankovací soustavy v české pevnostní architektuře, *Zprávy památkové péče* 53, 81–88.
- 1994: Nové poznatky z opravy Křivoklátu – východní část horního hradu, *Průzkumy památek* 1/1, 55–76.
- Salamagne, A. 1988: Pour une approche typologique de l'architecture militaire: l'exemple de la famille monumentale des tours–portes de plan curviligne, *Archéologie médiévale* XVIII, 179–213.
- Salch, CH.–L. 1979: Dictionnaire des châteaux et des fortifications du moyen âge en France. Strasbourg.
- Taylor, A. 1986: *The Welsh Castles of Edward I.* Cambridge (2. vydání).
- 1997a: *Caernarfon Castle.* Cardiff (4. vydání).
- 1997b: *Harlech Castle.* Cardiff (3. vydání).
- 1998: *Conwy Castle and Town Walls.* Cardiff (4. vydání).
- Viollet–le–Duc, E. 1997: *Dictionnaire de l'architecture médiévale.* Vol. I.–IV. Bibliothèque de l'Image.
- Wolff, P. 1982: Les villes de France au temps de Philippe Auguste. In: *La France de Philippe Auguste – Le temps des mutations* (Actes du Colloque international organisé par le C. N. R. S., Paris 1980), Paris, 645n.
- Zavřel, J. 2002: Petrografický výzkum hradu Týřova, *Archeologické rozhledy* 54, 681–687.
- Zimmermann, R. 2001: Burgentypologie – Probleme und Perspektiven, *Burgen und Schlösser*, č. 2, 66–77.

Zu den Fragen der Bauentwicklung und des Ursprungs der Burg Týřov Anmerkungen zur Methodik der Burgenforschung im einstigen königlichen Forst

Einleitung

Die Burg Týřov (auch Angerbach, Bez. Rakovník – Rakonitz, im Westteil Mittelböhmens) wird für eine der ältesten landesfürstlichen Burgen in Böhmen gehalten, die in der ehemaligen Jagddomäne der Landesherrn przemislidischen Geschlechts erbaut wurden. Dank den spezifischen historischen Umständen erhielt sich die Burg Týřov ihre durch spätere Umbauten nicht geänderte gotische Disposition. Der Vorderteil dieser in Böhmen vereinzelt Burganlage besitzt eine Ringmauer mit sechs runden Türmen, und wird daher in Kontext mit den höchst fortgeschrittenen Erscheinungen der mittelalterlichen Fortifikationsbaukunst Westeuropas gestellt und zugleich für einen der ausgeprägtesten Beweise der Reife Böhmens jener Zeit gehalten. Seit nahezu drei Jahrzehnten präsentiert T. Durdík in der tschechischen und europäischen Fachliteratur Týřov als eine sogenannte französische Kastellburg, deren Typ gegen Wende des 12. und 13. Jahrhunderts im Kapetingerkönigreich entstanden hatte. Die Variante jenes Typs ohne den runden Donjon entstand dann gegen 1220 in Ile–de–France und wurde nicht lange danach beim Bau der Burg Týřov als der erste direkte und unvermittelte Import dieses Typs in die Gebiete östlich des Rheinlands benützt. Eine solche hohe Wertung Týřovs bestätigte angeblich auch die zehn Jahre dauernde systematische archäologische Erforschung, die T. Durdík in Jahren 1973 und 1976–1984 auf ca. 40 % der Burgfläche unternommen hatte. Die wiederholt betonte Außergewöhnlichkeit tut von Týřov einen seiner Art Eckstein der tschechischen Kastellologie, mit dem sich jeder Forscher im Bereich mittelalterlicher Befestigungssysteme, der ihre breiteren genetischen Zusammenhänge zu suchen versucht, abfinden muss.

Die Burg („castellum“) Týřov wurde in schriftlichen Quellen erstmals zum Jahr 1249 und 1250 im Zusammenhang mit dem Aufenthalt König Wenzels I. (1230–1253) kurzerwähnt. Weitere seltene Nachrichten stammen erst aus der Regierungszeit der Könige Johann von Luxemburg (des Blinden) und Karls IV. Seit den Hussitenkriegen bis zur Verödung gegen Mitte des 16. Jahrhunderts befand sich die Burg in der Pfandherrschaft und ihre Bedeutung ging allmählich zurück.

Die Burg wurde auf einer schmalen Felsenzunge erbaut, deren westwärts orientierter Hinterteil erheblich höher liegt als der östliche Vorderteil. Das Baugelände des Vorderteils wurde erst mit dem Bau der Ringmauer mit Türmen künstlich erweitert.

Der Hinterteil der Burganlage, der den Burgkern darstellt, hat an der Stirnseite einen Rundturm und ein Tor. An seiner Rückseite steht der annähernd quadratische Turmpalast. Mit Rücksicht zum ver-

hältnismäßig steil bergaufführenden Zugangsweg zur oberen Burg hatte das Tor Gestalt eines zwischen zwei parallelen Mauern ausgestreckten Korridors. Den südlichen Ringmauerarm verstärkt ein runder Mauerausbau und ein quadratischer Pfeiler. Der Vorderteil der Burganlage läßt sich für eine befestigte Vorburg halten. In Ecken und in der Mitte der Längsseiten durchdringen die Ringmauer runde Mauertürme verschiedenen Durchmessers. Die Nordwestecke dieses Burgteils nimmt ein selbständiger, mit Mauer abgetrennter Raum ein, den man als Zwinger bezeichnet. Die Burg erhielt sich in Gestalt einer, aller architektonischen Glieder an oberirdischen Partien entbehrenden Ruine.

Im Rahmen der im J. 2001 vom Staatlichen Denkmalpflegeinstitut Mittelböhmens in Prag unternommenen Rettungsdokumentierung und baugeschichtlichen Analyse der rasch öde werdenden Burgruine war es notwendig die Erkenntnisse dieser Aktion mit der bisherigen Forschung vom Bau der Burg sowie auch mit Ergebnissen der archäologischen Forschungen zu konfrontieren. So entstand eine methodisch interessante und erregende Situation hinsichtlich der Verknüpfung der archäologischen und architektonischen Forschungen, die sich in einigen Hinsichten auch gemeinsam zur gegenwärtigen Stellung der tschechischen mittelalterlichen Archäologie im Bereich der Burgenforschung beziehen läßt. Als Ziel der vorliegenden Studie soll vor allem die Präsentation jener Feststellungen, die sich im Zusammenhang mit der Bauentwicklung der Burg und ihren Entstehungsfragen befinden, und die das Verhältnis der bauhistorischen Analyse und der archäologischen Erforschung der Burg betreffen. Der Autor befaßt sich auch nicht mit den lediglich mittels archäologischer Forschungen festgestellten Burgteilen, zu den keine andere Erklärungsmethode möglich ist.

Hauptschlüsse der bauhistorischen Analyse

Der Aufbau der oberen Burg begann offenbar mit dem Bau des runden Hauptturmes. Sein buntes petrographisches Spektrum bezeugt die Tatsache, daß der Baustein nicht in einer Lokalität gebrochen, sondern an verschiedenen Orten der Burgstätte oder ihrer Umgebung gesammelt wurde. An der Turmmantelung bereitete man drei Anschlußstellen für die zuständigen Ringmauerabschnitte vor: die Mauer gipfelte mit Umlauf und Brüstung. Der östliche (Stirn-) Abschnitt der Ringmauer schloß sich zum Baukörper des Torbaus an. T. Durdík führt an, daß den Eingang in der Tatsache ein viereckiger Palas bildete, in dessen Erdgeschoß sich die Durchfahrt befand und in dessen Ostmauer das eigentliche Torportal eingefaßt war. Der Palas entstand angeblich als die zweite Mikrophase des primären frühgotischen Burgaufbaus. In den Abhang vor die Oststirn des Palas wurde nach dem selben Autor ein Vortor mit vollen Mauertürmen an äußeren Ecken vorgeschoben, das er für einen typischen französischen Châtelet hält (die Definition dieses Befestigungswerkes stammt jedoch vom selben genannten Urheber).

Die Analyse des Baus kam jedoch in Konfrontation mit präsentierten Ergebnissen der archäologischen Forschung zum Schluß, selbst die Existenz des erwähnten frühgotischen Palas sei nicht belegt worden und widerspreche mehreren Feststellungen. Man muss auch die Existenz des Châtelets ablehnen, denn es gibt keine Beweise dafür, die angeblichen Ecktürme (wenn man überhaupt die Baugebilde an diesem Ort so nennen kann) wären Teile des ursprünglichen Tors. Die Analyse zeugt dafür, daß über den parallelen Seitenmauern des angeblichen Châtelets eher ein klassischer Durchfahrtsturm stand. An der Außenseite des südlichen Ringmauerabschnitts stellte man eine Konstruktions- und petrographische Grenze fest, die dafür zeugt, daß die Mauerpartie mit dem runden Mauerausbau früher als jene mit einem quadratischen Pfeiler entstand, an den die Befestigung der unteren Burg mit einer Baunaht anschließt. Der einzige frühgotische Wohnbau der oberen Burg war der westliche Turmpalas. T. Durdík setzt voraus, er sei nachträglich, mit dem Abstand bis einiger Jahrzehnte nach der ganzen Anlage der oberen Burg entstanden. Dieser Schluß kommt aus der Feststellung heraus, daß die Deckenbalken im Erdgeschoss nachträglich in die Stelle eingefaßt waren, wo sich davor der (nur im Fragment erhaltener) Umlauf befunden hatte. Der Autor der vorliegenden Studie hält jedoch nicht die Vorstellung vom nachträglichem Einbau des Turmpalas für richtig. Einige Tatsachen zeugen nämlich dafür, daß der Baumeister vom Anfang an mit dem Palasbau in der oberen Burg rechnete, es kam aber nicht zu seinem nahtlosen Konstruktionsanschluß an die Ringmauer: das bezeugt der rechteckige Grundriss des Palas an seiner Westseite, die Existenz ursprünglicher Kellerfenster, sowie Anwendung importierter Kreidegesteine in unteren Partien der

Südwest- und Nordwestmauer, die einen Ringmauerteil darstellen. Diese Gesteine wurden zur Baustelle aus der Entfernung von ca. 20 km hergebracht, zweifellos für die Erzeugung profilierter Bauglieder am Palas. Den Steinmetzabfall benützte man als den gewöhnlichen Baustein. Mit dem bunten petrographischen Spektrum ist der Palas dem großen Rundturm ähnlich, während man sich zum Ringmauerbau weniger Gesteinsarten bedient hat. Bei der relativen Chronologie des Torpalas kam Durdík auch von seiner Voraussetzung heraus, zunächst sei der erwähnte Durchfahrtpalas am Tor entstanden worden. In der Lage, daß man Existenz des Durchfahrtpalas für unwahrscheinlich hält, stellt bereits der Turmpalas den einzigen belegten Residenzbau in der oberen Burg dar.

Die Ringmauer der unteren vorderen Burg wurde gleichzeitig mit sechs runden Mauertürmen und einem östlichen durchfahrbaren quadratischen Torturm erbaut. Der Autor der Studie lehnt die Behauptung Durdíks ab, die Befestigung der unteren Burg sei zusammen mit der oberen Burg im Rahmen einer einzigen Bauphase entstanden. Die archäologische Grabung selbst bewies an der Südseite eine Baunaht zwischen beiden Teilen der Burg, und für den getrennten Ausbau zeugt auch im vollen Ausmaß die Neigung des Geländes der unteren Burg. Der Bau hatte an der östlichen, tiefst situierten Seite beginnen müssen und wurde stufenweise westwärts, bis zu den Mauern der oberen Burg fortgeführt. Die bauhistorische Analyse kam ebenfalls zum Schluß, auch die Zwingermauer sei später als das Mauerwerk des Tors der oberen Burg sowie auch als die Befestigung der unteren Burg entstanden.

Chronologie

Die bisherige Forschung behauptet, daß die landesfürstliche Burg in der erhaltenen zweiteiligen Anordnung schon vor 1249 entstanden war, wann sie in den Quellen erstmals erwähnt wurde. Aus der gleichen Voraussetzung kommt auch T. Durdík heraus. Dieser Angabe passte er die absolute Datierung des archäologischen Materials an, das er jedoch bisher nur fragmentarisch und vor allem ohne Dokumentierung der Fundsituationen präsentiert hat. Eine lakonische schriftliche Erwähnung kann jedoch nicht einen Beweis für die Existenz einer Burg von einer konkreten Dispositionslösung darstellen. Die dendrochronologische Analyse eines hölzernen Fenstersturzes aus dem Turmpalas datiert die Entstehung dieses Baus in die Zeitspanne ca. 1266–1277. Angesichts des angeführten Schlusses, dieser Turm stelle den einzigen bewohnbaren Bau der oberen Burg dar, scheint es als sehr wahrscheinlich, daß die ganze Anlage der oberen Burg sich erst nach der Mitte des 13. Jahrhunderts formierte. Als nicht auszuschließend scheint auch die Möglichkeit, daß die belegte kleine Burg König Wenzels I. nach seinem Tode stark umgestaltet und durch die jetzige Anlage ersetzt wurde, wobei man ältere Konstruktionsteile hätte ausnutzen können (vgl. z. B. die Mauerwerkscheide an der Tor-südseite). Die untere Burg entstand erst im Anschluß an die Errichtung der oberen Burg, es ist aber keineswegs bewiesen, ob unmittelbar oder mit einer Zäsur. Daher muß man mit der Möglichkeit eines Zeitabstands rechnen, und damit auch mit Möglichkeit der nachträglichen „Projektänderungen“ im Bezug zur Baugestalt der Befestigung der unteren Burg. Man muß betonen, daß die Geländekonfiguration die selbständige Existenz der oberen Burg möglich gemacht hatte.

Zur Wertung Týřovs im Kontext der Entwicklung der Burgen Böhmens und Europas

Bei der bisherigen Wertung der Burg erweckte die Tatsache eine Aufmerksamkeit, daß auf dem verhältnismäßig ausgedehnten Burggelände zu viel Platz frei geblieben war und repräsentative Räume oder eine selbstständige Burgkapelle fehlen. Aufgrund dessen denkt T. Durdík, daß die großzügige Konzeption der Burg aus der Zeit König Wenzels I. unter seinem Nachfolger reduziert und der Plan nicht vollzogen wurde.

Tatsächliche historische Belege zur Bedeutung Týřovs unter den letzten przemislidischen Königen sind uns nicht bekannt. Zwei erwähnte Aufenthalte König Wenzels I. stellen entschieden nicht solche Belege dar und es ist auch nicht möglich die Scheinung einer solchen Bedeutung zweckmäßig herauszurufen. Ebenso berechtigt wäre auch die Ansicht, daß Týřov unter Wenzel I. eine der weniger bedeutenden Burgen war, die vorrangig von den Funktionen des landesfürstlichen Forstes abhängig waren. Die bescheiden entwickelte Anlage der oberen Burg könnte man dann aus dem anderen Schwinkel ansehen. Auch der Sinn der anspruchsvollen Befestigung der unteren Burg läßt

mehrere Erklärungen zur Geltung kommen, keine von ihnen aber mehr ist als eine Spekulation. Nur in der Zeitspanne von der Mitte des 13. Jahrhunderts bis 1313, von der keine Schriftquellen zur Burg vorhanden sind, kann theoretisch mehrmal Bedürfnis dieses Befestigungswerk zu erbauen eingetreten sein.

Die Außergewöhnlichkeit der Dispositionslösung der unteren Burg in Týřov, ihre Datierung und Provenienzzusammenhänge versucht T. Durdík mit den vom Standpunkt der historischen Arbeitsmethoden unannehmbaren Argumenten zu belegen. Die Befestigung der unteren Burg läßt sich nicht eindeutig gerade mit einem Prototyp eines bestimmten Burgtypus verbinden, in diesem Fall jenem des sogen. französischen Kastells, dessen Definition übrigens nicht ohne Probleme ist. Eine relativ regelmäßige Anlage mit einem System der Türme erinnert zwar in Týřov einige regelmäßige Burgen aus der Regierungszeit des Kapetingerkönigs Philipp August, womit aber die Ähnlichkeiten ausgeschöpft sind. Týřov entbehrt mehrerer weiterer charakteristischer Zeichen der in Anspruch zu nehmenden Gruppe französischer Burgen (Ringbebauung, die Flankierung ermöglichenden Schießscharten in allen Turmgeschossen und in unteren Kurtinenpartien, Schrägsokkel der Kurtinenfluchten und der Türme, mit zwei Türmen flankierte Tore usw.).

In der Bemühung bei der direkten Bindung an Frankreich zu bleiben lehnt T. Durdík den Vergleich der Anlage von Týřov mit zeitgenössischen Befestigungen der königlichen Städte Böhmens ab, bei den die mit Týřov einwandfrei vergleichbaren sogen. Flankiersysteme zu charakteristischen Zeichen zählen. Besonders wenn man mit der Möglichkeit rechnen muß, die untere Burg sei später entstanden als T. Durdík behauptet, stelle sie ein Produkt der Zeit dar, in der im Königreich Böhmen und ganzen Mitteleuropa die Kombination der Ringmauer mit dem System der Türme einen gewöhnlichen Teil der Befestigungsbaukunst bildete. Sollte bereits das Modell des sogen. Flankiersystems in den königlichen Städten durchgesetzt worden sein, gibt es keine Begründung für die Behauptung, daß seine Anwendung an zeitgenössischen landesfürstlichen Burgen aus den ganz unterschiedlichen, von der Entwicklung im Staat unabhängigen Quellen herauskam. Das betrifft natürlich auch einige andere Burgen in Böhmen, deren Befestigung die Türme enthält, nicht aber in einem so zusammengeschlossenen System wie in Týřov. Ihre Bezeichnung als „Kastelle französischen Typs“ oder „Widerhall des französischen Kastellschemas“ ist wiederholt lediglich bei Ignorierung einer breiteren zeitgenössischen Entwicklung im einheimischen und benachbarten Milieu möglich, das selbstverständlich auf die westeuropäische Entwicklung reagierte, ohne Zweifel aber überwiegend vermittelt und in manchen Nuancen und Zusammenhängen, deren Wege im Raum und der Zeit bis auf vereinzelte Ausnahmen unbekannt blieben. Týřov ist eher für eine nicht nach einem konkreten, darüber hinaus einzigartig importierten Muster, sondern aus den zeitgemäßen Trends und Forderungen des Befestigungsbaus im Lande entstandene Individualität zu halten. Eine mechanische Ableitung vom konkreten Bau und Wertung einzelner Burganlagen danach, ob ihr Baumeister das Flankierprinzip mehr oder weniger „begriffen hat“, ist auch durch die Überwertung der tatsächlichen Funktionsfähigkeit dieser Systeme angesichts ihrer Anwendung fürs Radialschießen ermöglicht. Manche mitteleuropäische Beispiele noch vom Verlauf des 14. Jahrhunderts zeigen, daß die sogen. Flankiertürme zur wirklichen Flankierung mit dem Schießen nicht zu viel beitrugen und eine Mauer mit mehr oder weniger vortretenden Türmen eher Erfüllung eines zeitlichen formalen Musters als eine rein funktionelle Forderung verfolgte.

Die Konstatierung, daß die vereinzelte Erscheinung einer Burganlage in Böhmen, die einen bestimmten Burgtyp aus Frankreich entfernt erinnert, eine direkte Ableitung dieses Typs darstellen soll, kann auch aus einem anderen, in jedem Fach gültigen Blickwinkel falsch erscheinen. Dieser Vorgang übergeht nämlich eine durchaus reale Möglichkeit, daß einige Burgen ähnlicher Disposition im weiten Raum zwischen den vorausgesetzten Orten des französischen „Absenders“ und böhmischen „Empfängers“ nicht mehr existieren. Lassen wir die reale Möglichkeit zu, daß unter Hunderten von Burgen zwischen dem Rhein und Böhmen mindestens eine einzige mit der der unteren Burg von Týřov analogischen Anlage erschien, dann bereits im Rahmen der Durdík's Auffassung gerät ihre Bedeutung in ganz anderen Relationen. In seiner Bemühung maximale Menge der Beweise von den französischen genetischen Zusammenhängen in Týřov zu sammeln reihte T. Durdík unter solche

„Beweise“ außer der „reinen französischen“ Anordnung der unteren Burg auch die Mauertürme ein, den sogen. Châtelet, der angeblich das Tor in die obere Burg hatte schützen sollen, den Grundriss des Nordostturms der unteren Burg und die angebliche Schwungrutenbrücke im Tor der unteren Burg. Solche „Beweise“ des Ursprungs entbehren jedoch der Vertrauenswürdigkeit und die Existenz einiger erwähnter Elemente selbst läßt sich aufgrund der Durdík's Argumente und seiner bauhistorischen Analyse für unbeweisbar (die Schwungrutenbrücke) oder unbegründet (Châtelet) halten.

Abschluß

Die bauhistorische Analyse kam mit Hilfe weiterer Methoden (der Dendrochronologie, Petrographie des Mauerwerks, Mörtelanalyse usw.) zum Schluß, daß man nicht die bisherige Behauptung unbedingt annehmen muss, die ganze Anordnung der Burg Týřov hätte im Rahmen einer einzigen Bauabsicht vor 1249 entstanden. Diese Behauptung wurde hauptsächlich auf der unkritischen Arbeit mit Schriftquellen und den angeblichen Ergebnissen langfristiger archäologischer Forschungen begründet, die aber bisher ohne notwendige Dokumentation der Fundsituationen und in manchen Hinsichten auch ganz zweckhaft präsentiert wurden. Eine Burg aus der Zeit vor dem angeführten Datum konnte eine ganz andere Anordnung besitzen. Die Ergebnisse der Analyse zeugen dafür, daß die Endgestalt des oberen (westlichen) Teils der Burg erst im Verlauf des dritten Viertels des 13. Jahrhunderts formiert worden war und erst damals oder noch später die untere Burg mit sechs runden Mauertürmen dazu zugefügt wurde. Als zweckhaft und falsch erscheint auch die Behauptung, die bauliche Anordnung der unteren Burg sei ein unvermittelter Direktimport der sogen. französischen Kastellburg. Man darf nicht die Zusammenhänge der zeitgenössischen Befestigungsbaukunst im böhmischen Staat und in Mitteleuropa zurücksetzen. Bei Überlegungen über die Entstehungszeit, Bauentwicklung und genetischen Zusammenhänge der Burg Týřov ist es notwendig zu betonen, daß eine entsprechende Dokumentation ihrer gedehnten archäologischen Erforschung noch nicht veröffentlicht wurde, und ohne sie läßt es sich nicht unabhängig beurteilen, ob die wiederholt präsentierten vorläufigen Forschungsschlüsse glaubwürdig sind. Die bauhistorische Analyse brachte manche Feststellungen, Fragen und Widersprüche herbei, die diese Schlüsse relativisieren oder ihre Falschheit beweisen. Es läßt sich nur hoffen, daß T. Durdík eine entsprechende Dokumentation seiner archäologischen Forschungen tatsächlich vorlegt.

Deutsch von *Jindřich Noll*

PETROGRAFICKÝ VÝZKUM HRADU TÝŘOVA

Jan Zavřel

Úvod

V rámci projektu výzkumu a vývoje Státního památkového ústavu středních Čech *Systematická identifikace, dokumentace a prezentace hodnot ohrožených skupin památek ve středních Čechách, dílčí úkol Torzálně dochované památky*, byl proveden terénní petrografický výzkum dochovaných částí hradu Týřov, odběr vzorků hornin na hradě i v širším okolí, orientační geologický průzkum lokality a vyhodnocení archivních geologických zpráv z Geofondu ČR. Všechny petrografické vzorky, včetně srovnávacích, byly zkoumány makroskopicky, mikroskopicky i chemicky (zjištění přítomnosti karbonátů). Podrobnější popisy jednotlivých úseků hradního zdiva i odebraných vzorků jsou s fotodokumentací uvedeny ve zprávě *Zavřela (2002)*.

Geologické poměry, stručná charakteristika místních hornin a jejich výskyt

Z pohledu geologického se hrad Týřov nachází v západní části staršího paleozoika Barrandienu. Skalní podklad středověké stavby i jejího okolí budují vyvřelé horniny křivoklátsko–rokycanského pásma. Jedná se o morfologicky výrazný pruh prvohorních vulkanitů, vázaný na velkou tektonickou linii směru severovýchod–jihozápad. Přibližná délka pásu mezi Zbečnem u Křivoklátska a severním okolím Rokycan činí asi 36 km, šířka cca 5 km. Západně a jihozápadně od Týřova (na levém břehu řeky kolem Týřovic a u Skryjí) se eruptiva křivoklátsko–rokycanského pásma stýkají se sedimentárním komplexem jineckého souvrství (střední až svrchní kambrium) – viz obr. 1.

Výlevy vyvřelin křivoklátsko–rokycanského pásma nastaly krátce po ukončení sedimentace jineckých vrstev skryjsko–týřovického kambria, vulkanická činnost doznívala až ve spodním ordoviku (*Chlupáč et al. 1992, 53*). Na základě geochemických dat zařadila *Šindelářová (1982)* kambrické vulkanity Barrandienu k tektonomagmatickému prostředí ostrovních oblouků nebo kontinentálních okrajů s tenkou kontinentální kůrou. Při geologickém mapování vulkanitů křivoklátsko–rokycanského pásma rozlišila *Waldhausrová (1969, 6)* čtyři základní typy erupčních skupin (fází), lišící se navzájem petrograficky i chemicky. Každá erupční skupina se skládá z několika proudů a příkrovů, oddělených od sebe polohami pyroklastik, hematitizovanými kůrami nebo partiami s mandlovcovitou, event. struskovitou texturou. Podle vzájemné superpozice jednotlivých erupčních skupin je také možno určit jejich relativní stáří.

Pro celou severozápadní oblast vulkanického komplexu (zde leží zkoumaný hrad) je charakteristické rozšíření hornin II. nejstarší erupční skupiny. Nejčastěji zastoupenou horninou jsou andezity (v terminologii *Waldhausrové 1969* se jedná o paleoandezity), které se vyznačují obvykle modrošedou barvou, velkou kompaktností, místy až rohovcovým vzhledem a hranolovitým rozpadem. Texturně nejsou andezity příliš pestré – převažují hlavně kompaktní, celistvé horniny a jejich mandlovcové až struskovité facie. Mandlovcová textura je mezi andesitovými horninami poměrně častá, i když se vyskytuje jen ve velmi málo mocných polohách – reprezentuje zřejmě přípoверхové partie proudů (*Waldhausrová 1969, 33n.*). Dříve byly vyvřeliny křivoklátsko–rokycanského pásma označovány jako porfyryty a porfyry (např. *Kodym 1936, 21n.*). Skály v širším okolí Týřova tvořily podle starší terminologie tyto typy porfyritů: melafyry místy přecházející do mandlovců, celistvé porfyryty včetně keratofyrů, brekciové porfyryty a porfyritové tufy. Posledním popsáním typem vyvřelin v bližším okolí lokality jsou velmi jemnozrné, šedoohnědé paleodacity (dle současného názvosloví dacity), vystupující při ústí Skryjského potoka na pravém břehu Berounky (*Bouška – Candra – Lopourová 1971, 13* – bez bližšího popisu). V žádné z geologických map není zmíněná hornina u Skryjí zaznamenána. Při terénním průzkumu se podařilo zjistit skalní výchozy dacitů na začátku lesní (turistické) cesty ze Skryjí na Týřov a západně od Týřovic.

Odolné vyvřeliny křivoklátsko–rokycanského pásma, rozbrázděné pouze hluboce zaříznutými údolními vodotečí, vystupují na mnoha místech v okolí hradu přímo k povrchu. Osamocené skalky, skalnaté terénní hřebeny a skalní výchozy v bočních částech údolí Úpořského potoka i jeho drob-

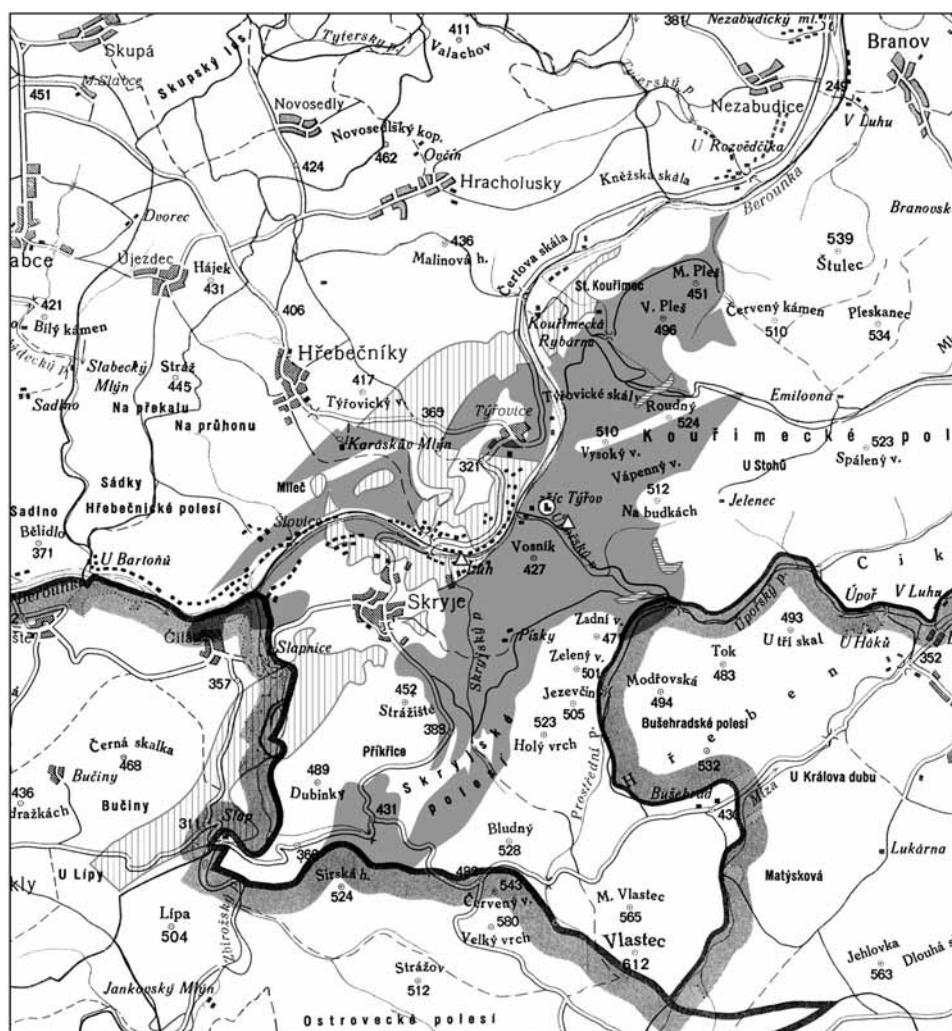
ných přítoků jsou zcela běžné. Často bývají doprovázeny sutovými poli. Velmi odolný celistvý až drobnozrný andezit s ideální hranolovitou odlučností tvoří skalní podklad celého hradu i širokého okolí. Viditelné stopy po jeho těžbě jsou rozeznatelné v prostoru východně od stávajícího i historického vchodu do hradu – v místě šijového příkopu, který je vylámán ve skále, a na pravé straně cesty směřující od hradu k severovýchodu. Mandlovcový andezit byl zaznamenán při terénním průzkumu v sutovém kuželu u cesty na pravém břehu Úpořského potoka – asi 300 m jihovýchodně od hradu. Dále se vyskytuje přibližně v polovině zmíněné cesty od Skryjí. Větší tělesa mandlovcových andezitů poblíž hradu jsou znázorněna na obr. 1.

Pro výše uvedené jinecké sedimentární souvrství u Skryjí a v okolí Týřovic jsou charakteristické zelenavé jílovité a drobovitě břidlice (skryjské), polymiktní (týřovické, resp. vosnické) a monomiktní (milečské) slepence a pískovce. Břidlice, vystupující např. ve stráni u mostu ve Skryjích, obsahují bohatou faunou trilobitů, hyolitů, ostnokožců aj. (Chlupáč et al. 1992, 47). Polymiktní slepence, tvořené směsí nejrůznějších valounů, jsou pozorovatelné v několika pruzích v první polovině cesty ze Skryjí na Týřov (např. v okolí místa, kde má pomníček „kamarád Aceton“) a v polích západně od obce Týřovice. Zde je možno sledovat i výchozy křemitých pískovců a monomiktních slepenců, včetně již zmíněných skalních výchozů šedobílých dacitů. Na vršku západně od Týřovic zaznamenal Vachtl (1947, 31n.) řadu malých stěnových a jámových lomů na milečské pískovce a slepence. V celé oblasti byl v minulosti stavební kámen snadno dostupný (hlavně z poloh sutí odolných vyvěřelin) a kamenolomy vznikaly jen sporadicky. Při geologickém průzkumu činných i zaniklých lomů, hlinišť a pískoven v okrese Rakovník (Vachtl 1947) bylo u Týřova a Skryjí kromě popsanych lůmek u Týřovic dokumentováno pouze několik dalších drobných kamenolomů a tři hlinišť. Na jihozápadním svahu Týřovického vrchu – při silnici z Hřebečnicka do Týřovic – se nacházel obecní lomek na spilit. Celistvá hornina zelenošedé barvy vykazovala hustou puklinatost a drená pásmo. Několik metrů severněji byl založen starší stěnový lom též na spilit. Tlakem značně porušenou vyvěřelinu, s hojnými břidličnatými pásmo, prorážely kalcitové žíly. Asi 2 km jihovýchodně od obce Hřebečnický (vrch Mileč – kóta 424,2 m n. m.) ležel starý lom na křemité a kaolinické slepence milečské (kambrium – jinecké vrstvy). Dobýván byl lomový stavební kámen o velikosti hran max. 0,5 m.

Petrografická skladba hradu

Převážná část hradu Týřov je zbudována ze dvou hlavních typů místních vyvěřelin. Převládající horninu lze charakterizovat jako šedý až šedočerný, někdy namodralý nebo bělavě šedý, celistvý či jemnozrný andezit s čerstvým lomem. Část odlučných ploch může být pokryta rezavými povlaky limonitu. Rezavá barva však neproniká do nitra kamene. Hojně jsou též využity načervenalé, nažloutlé a rezavě zbarvené andezity, u nichž došlo vlivem navětrání ke změně původní šedé barvy. Načervenalé, nažloutlé a rezavě zbarvené horniny tohoto typu zřejmě pocházejí z povrchových partií jednotlivých lávových proudů a příkrovů, nebo ze sutových poloh. Druhou nejvíce zastoupenou horninou, chemicky téměř shodnou z předchozími typy eruptiv, lišící se však texturně, je mandlovcový andezit. Jedná se o šedou, místy nazelenale šedou horninu s hojnými drobnými kruhovými a oválnými dutinami („mandlemi“) o velikosti několika mm až 1 cm. Otvory po sopečných plynech sekundárně vyplnily minerály kalcit, chlorit, křemen, olivín nebo limonit. Převládající výplň dutin tvoří narůžovělý kalcit. Třetí, ve zdivu pouze ojediněle využitou místní vyvěřelinou je bělavě šedý celistvý až jemnozrný dacit s drobnými usměrněnými zrny a proužky limonitu o velikosti kolem 0,5 mm. Tuto horninu s deskovitou odlučností lze s velkou pravděpodobností přiřadit k nejstarším magmatitům křivoklátsko-rokycanského pásma. Podle tvarů hran a povrchu kamenů a stupně jejich navětrání je zřejmé, že všechny typy andezitů byly lámány ze skalních výchozů i sbírány ze skalních sutí.

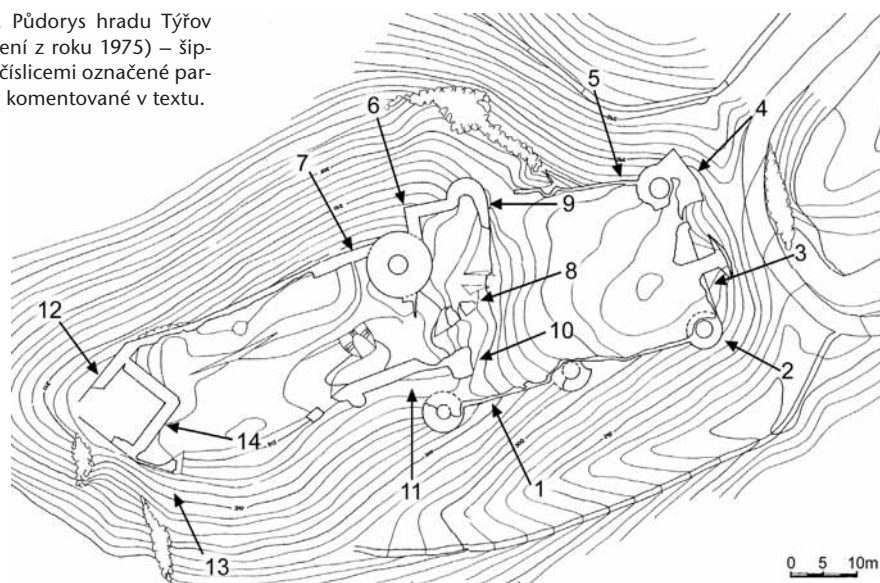
Kromě místních vyvěřelin byly v hradebním zdivu identifikovány i kambrické, karbonské, silurské a křídové sedimenty. Polymiktní kambrické slepence mohou pocházet z kteréhokoliv pruhu poblíž Skryjí nebo protějšího břehu Berounky (širší okolí Týřovic). Arkózy až arkózové slepence lze přiřadit šedému vývoji kladenského souvrství svrchního karbonu, jejichž nejbližší výskyt je znám ze Senecké hory jihovýchodně od Rakovníka (10,5 km vzdušnou čarou od Týřova). Kámen z historických lomů Senecké hory byl např. v letech 1515–1530 dodáván na stavbu městských bran v Rakov-

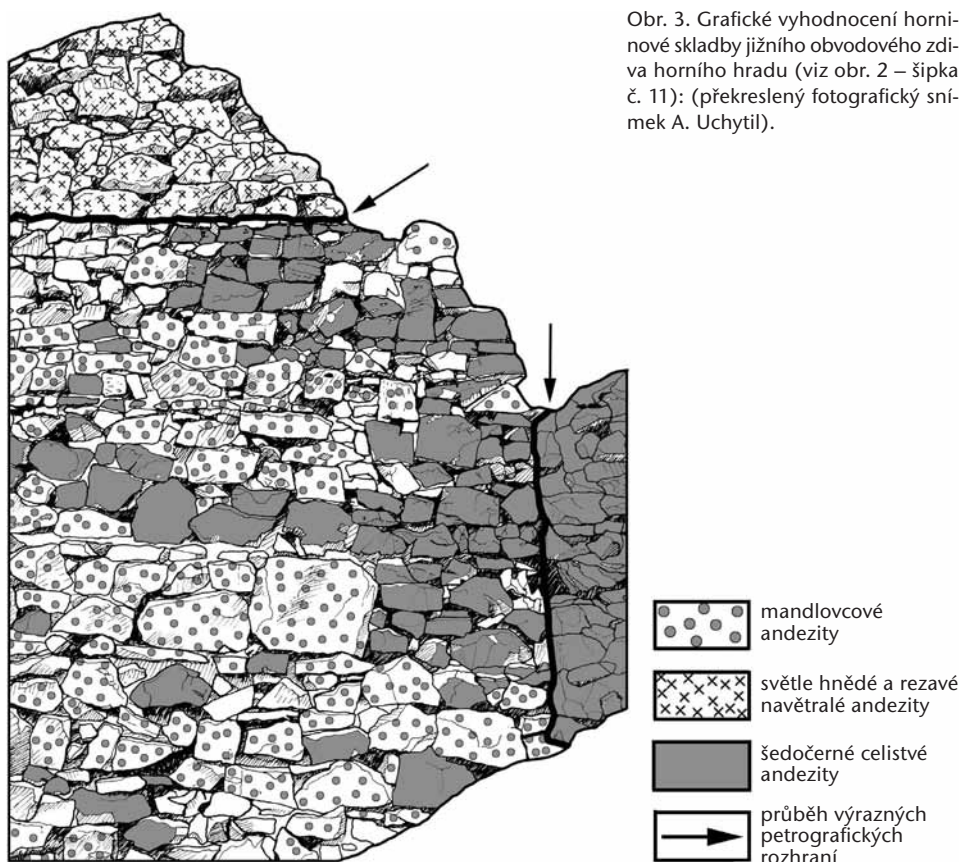
Obr. 1. Horniny skalního podkladu v okolí Týřova: 1 – celistvé andezity; 2 – mandlovcové andezity (větší tělesa); 3 – jinecké souvrství (břidlice, slepence, pískovce); 4 – mandlovcové andezity (výskyt v deluviích).

níku (Vachtl 1947, 12). Od hornin využitých na Týřově se však pískovce a slepence ze seneckých lomů petrograficky dosti liší. Pravděpodobnější zdrojovou oblastí je území jižně od Lán. Zoogenní krystalické vápence z hradu Týřova lze přiřadit k budňanským vápencům silurského stáří (nejbližší výskyt leží východně od Zdic, tj. cca 17 km vzdušnou čarou). Křídové opuky, nevápnité prachovce a železité pískovce, použité na více místech hradního areálu, pocházejí s velkou pravděpodobností z východního okolí Lán (asi 19 km vzdušnou čarou).

Obr. 2. Půdorys hradu Týřov (zaměření z roku 1975) – šipkami a číslicemi označené partie zdív komentované v textu.

Petrografickým výzkumem dochovaných zdív hradu Týřov bylo zjištěno, že některé části hradního areálu se z hlediska využitých typů hornin výrazně odlišují. Překvapivou petrografickou pestrostí se vyznačují zejména části horního hradu. Naopak obklad obvodového zdiva dolních partií hradu, včetně všech šesti okrouhlých věží, je horninově téměř monotónní. Monumentalita, docílená využitím šedočerných čerstvých celistvých andezitů, se projevuje zvláště na východní a jižní straně dolního hradu – v místech přístupových cest. Charakter jader zdív v uvedených místech umožňuje uvažovat o tom, že výsledné provedení bylo cílené. V úsecích, kde lícové kameny vlivem chátrání stavby vypadly, jsou sledovatelné andezity navětralé, žlutavých a červenavých barev (obr. 2, partie označeny šipkou č. 1). Jednolitost obkladu zde byla narušena pouze výjimečně: na jihovýchodní věži se uplatnilo několik mandlovcových andezitů, u její paty pár nažloutlých a načervenalých andezitů (obr. 2, č. 2). Další anomálii lze sledovat nalevo od vchodu do dolního hradu. I v těchto místech došlo částečně k využití nažloutlých a narezlých navětralých andezitů, není však vyloučeno, že se jedná o dodatečnou vysprávku líce zdiva (obr. 2, č. 3). Několik stejně zbarvených kamenů sbíraných v sutí je zabudováno i ve spodní části obvodové zdi severně od vchodu. Severovýchodní nároží dolního hradu je opatřeno hranolovým výstupkem, jehož původní, spodní část je zbudována opět z tmavých, celistvých andezitů. Severní nároží výstupku bylo zpevněno pískovcovou armaturou, ze které se zachovaly jen dva kameny. Vzhledem k silnému mechovému porostu pokrývajícemu zbytky armatury není bližší petrografické zařazení možné. Horní, dodatečná část výstupku (v místech zaoblení) je zbudována z polymiktních slepenců jineckého souvrství skryjsko-týřovického kambria v kombinaci s šedými celistvými andezity (slepence výrazně převládají). Prvohorní sedimenty tohoto typu nebyly v jiných částech hradu registrovány (obr. 2, č. 4). Líc severního obvodového zdiva navazující na severovýchodní věž dolního hradu je již petrograficky pestřejší. Kromě celistvých andezitů a andezitů s mandlovcovou texturou, jejichž procentuální poměr činí přibližně 80 : 20, můžeme v jedné řádce zdiva zaznamenat pět světle rezavě zbarvených, středně zrnitých arkózových pískovců karbonského stáří (obr. 2, č. 5). I další, od příchozích odvrácené části dolního hradu – severozápadní věž a na ní navazující nároží, spojující věž s bergfritem – jsou z hlediska typu využitého stavebního kamene různorodější než strany jižní a východní (obr. 3, č. 6). Ve vyšších partiích věže se kromě celistvých andezitů uplatnily i andezity mandlovcové (cca 30 %). Spodní část navazující hradební zdi tvoří směs rezavě hnědých a načervenalých, více či méně navětralých celistvých andezitů a šedých čerstvých

celistvých andezitů. Nejnižší viditelná řada kamenů obsahuje i pět kusů andezitů mandlovcových. Horní úseky této zdi jsou výhradně ze šedých celistvých andezitů (obr. 2, č. 7).

K hornímu hradu přiléhá prostor tzv. příhrádku, s brankou situovanou jihovýchodně od bergfritu. Horninová skladba obou částí zdi po stranách branky je zásadně odlišná od všech ostatních dochovaných zdí. Kromě andezitů jsou zde hojně využity deskovitě odlučné dacity a několik cihel (obr. 2, č. 8). Zbytek obvodového zdiva příhrádku navazující na severozápadní věž dolního hradu byl na rozdíl od obkladu vnitřního líce této věže (celistvé čerstvé andezity) vystaven ze směsi rezavě navětralých celistvých andezitů, mandlovcových andezitů, celistvých šedých andezitů a několika navětralých vápencových kamenů (obr. 2, č. 9). Naproti brance příhrádku vystupuje zdivo hranolového bloku či pilíře, které je na spáru přiloženo k jižní zdi brány horního hradu. V celém bloku zdiva výrazně dominují poměrně silně navětralé, rezavě a hnědě zbarvené andezity s částečně zaoblenými hranami, jež byly získávány z kamenitých svahových sedimentů (deluvií) – obr. 2, č. 10.

Výrazný rozdíl mezi horninami jižní části hradby horního a dolního hradu je dobře ilustrovatelný v úseku mezi půlkruhovou věžicí a hranolovým pilířem (obr. 2, č. 11; obr. 3). Vlevo od výrazné svislé spáry, oddělující hradbu horního hradu od tělesa hranolového pilíře (označeno šipkou), převažují v líci zdiva čerstvé mandlovcové andezity nad celistvými. Vpravo od uvedené spáry, až na konec torza pilíře i dále v navazující zdi horního hradu, jsou zastoupeny výhradně andezity celistvé.

Na obr. č. 3 je vyznačeno další výrazné petrografické rozhraní, tentokrát horizontální. Spodní část zdiva tvoří zmíněné mandlovcové a celistvé andezity, výše od linie vyznačené opět šipkou jsou

využity výhradně světle hnědé a rezavě navětralé andezity. Stejnou anomálii lze pozorovat i na vnitřním líci této zdi. Ve spodní partii je kromě celistvých a mandlovcových diabasů použit i jeden protáhlý rezavě zbarvený železitý pískovec křídového stáří.

V severní hradbě horního hradu se střídají nevětralé celistvé a mandlovcové andezity. Jedinou výraznou anomálii představuje hornina v překladu okénka sklepa věžového paláce – nažloutlý slínovec či prachovec křídového stáří (obr. 2, č. 12). Nevápnité křídové prachovce i vápnité slínovce (opuky) stejného geologického útvaru můžeme dále sledovat na několika místech hradby pod jihozápadní stranou věžového paláce. V jádru zdiva jižní hradby horního hradu – východně od věžového paláce – je též zazděn ojedinělý kámen šedobílého zrnitého krystalického vápence (obr. 2, č. 13).

Petrograficky nejpestřejší zdivo horního hradu i celého areálu mají objekty bergfritu a věžového paláce. Kromě všech tří typů místních vulkanitů, které se nepravidelně střídají, obsahují i arkózy či arkóзовé pískovce až slepence karbonského stáří a ojedinělé vápencové kameny s fosilizovanou prvohorní faunou. V záklenku otvoru v jihovýchodní stěně věžového paláce je kromě toho využito několika bělavých křídových prachovců (obr. 2, č. 14). Svou různorodostí se oběma stavbám přibližuje již zmíněný fragment obvodového zdiva příhrádku.

Závěr

Petrografickým výzkumem dochovaných zdív hradu Týřov byla zjištěna překvapivá horninová pestrost některých partií i využití stavebních kamenů importovaných z oblastí značně vzdálených. Převážná část hradu je zbudována ze dvou hlavních typů místních vyvřelin – čerstvých celistvých a mandlovcovitých andezitů. Místy došlo i k uplatnění navětralých hnědě, rezavě a načervenalé zbarvených andezitů. Poměrně častou přítomnost prvohorních i druhohorních arkóz, pískovců, slepenců, prachovců a opuk (zvláště na horním hradě), jejichž nejbližší místa výskytu jsou vzdálena přes 10 km vzdušnou čarou, lze racionálně vysvětlit jediným způsobem: už od počátků výstavby byly na Týřov kromě místních sopečných vyvřelin dopravovány i sedimentární horniny opracovatelné na hrubé (železité pískovce, pískovcové slepence) i náročnější (pískovce, opuky) kamenické výrobky. Odpad po zpracování dovezených horninových bloků stavitelé využili jako lomového kamene.

Existence vápencových kamenů na hradě velmi pravděpodobně souvisí s výrobou malty. Vápno se zřejmě k účelům produkce maltové směsi páliło až v místě stavby. Několik importovaných vápenců se pak omezeně uplatnilo i v hradním zdivu.

Výsledky petrografického výzkumu je nutno konfrontovat se závěry učiněnými při výzkumu archeologickém a stavebně historickém. Jejich využitím by mohlo dojít k vysvětlení zjištěných anomálií (kupř. využití dacitů v brance příhrádku, různorodost stavebních kamenů věžového paláce i bergfritu) a zejména výrazných rozdílů ve skladbě zdív některých částí hradu dolního a horního.

PRAMENY A LITERATURA

- Bouška, M. – Candra, J. – Lopourová, M. 1971: Inženýrsko–geologické mapování v úseku mezi Skryjemi a Roztoky u Křivoklátska s posouzením alternativních profilů. Geofond – Praha, P 22748.
- Chlupáč, I. et al. 1992: Paleozoikum Barrandienu (kambrium – devon). Praha.
- Kodym, O. 1936: Kambrium. In: L. Čepek – O. Hyníe – O. Kodym – A. Matějka, Vysvětlivky ke geologické mapě Československé republiky, list Kladno 3952, Knihovna Stát. geol. ústavu Českosl. republiky, sv. 17, 1–270.
- Mašek, J. ed. 1997: Chráněná krajinná oblast a biosférická rezervace Křivoklátsko. Geologická a přírodovědná mapa 1 : 50 000. Praha.
- Šindelářová, I. 1982: Geochemie vulkanitů křivoklátsko–rokycanského pásma. Ms., diplomová práce PŘF UK Praha.
- Vachtl, J. 1947: Soupis lomů ČSR, č. 22, okres Rakovník. Praha.
- Waldhausrová, J. 1969: Kambrické vulkanity křivoklátsko–rokycanského pásma. Geofond – Praha, P 21159.
- Zavřel, J. 2002: Geologické poměry v okolí hradu Týřova, petrografická skladba jeho zdív a potenciální zdroje stavebního kamene. Ms. v archivu SPÚŠČ v Praze.

Petrographische Analyse der Burg Týřov

Bei der Erforschung der erhaltenen Teile des Mauerwerks der Burg Týřov stellte man fest, daß drei Arten lokalen magmatischen Gesteins überwiegend zum Bau angewandt worden waren. Frische, beständige, prismatisch absondernde paläozoikale dunkelfarbige Andesitarten vulkanischen Korridor zwischen Křivoklát und Rokycany wurden hauptsächlich in der Ringmauer- und Türmeverkleidung der unteren Burg benützt. Gleiche, aber mit ihren amygdalithischen und braun und rot verwitterten Äquivalenten kombinierte Gesteinsarten findet man auch in der oberen Burg. Petrographisch am buntesten erschienen die Objekte des Berchfrits und des Turmpaläs. Außer der drei Schmelzen bedienten sich die Baumeister verschiedener paläozoikaler und mesozoikaler sedimentärer Gesteine aus den bis 10 und mehr Kilometer entfernten Gegenden. Seit den Bauanfängen transportierte man nach Týřov vermutlich neben den lokalen vulkanischen Steinarten auch jene sedimentären Ursprungs für grobe und auch anspruchsvollere Steinmetzerzeugnisse (wofür lokale Schmelzen nicht geeignet waren). Man benützte den Abfall nach der Sandstein-, Brekzien- und Plänerkalksteinblöckebearbeitung wie den Bruchstein. Das Kalksteinvorkommen in der Burg hängt höchstwahrscheinlich mit der Kalk- und Mörtelerzeugung zusammen. Der Mörtelkalk wurde offenbar erst auf der Baustelle gebrannt. Einige Stücke Kalkstein kamen auch im Mauerwerk zur Geltung. Die Ergebnisse der petrographischen Analyse wird man mit jenen der archäologischen Forschungen und der bauhistorischen Analyse konfrontieren müssen.

Deutsch von *Jindřich Noll*

*JAN ZAVŘEL, Státní památkový ústav v hlavním městě Praze, Řetězová 3, 110 01 Praha 1;
e-mail: zavrelj@volny.cz*

DENDROCHRONOLOGICKÉ DATOVÁNÍ DŘEVA NA HRADĚ TÝŘOV

Tomáš Kyncl – Jitka Vrbová

Ve stavebních konstrukcích hradu Týřov se do současnosti dochovaly pouze čtyři dřevěné prvky, tři z nich ve zdivu věžového paláce. Dva trámký tu tvoří překlad okénka v jv. zdi přízemí, jedna fošna je v kapse závory u vstupu do objektu. Pro dendrochronologické datování se ukázal být vhodný pouze dubový překlad, ze kterého se pomocí Presslerova nebozezu podařilo odebrat dva zpracovatelné vzorky.

Šířky letokruhů byly změřeny na zařízení TimeTable s přesností 0,01 mm a datování bylo provedeno pomocí programu Past32.¹ Použité metody dendrochronologického datování jsou popsány jinde (např. Kyncl 1999; Dvorská – Poláček 2000).

Výsledky

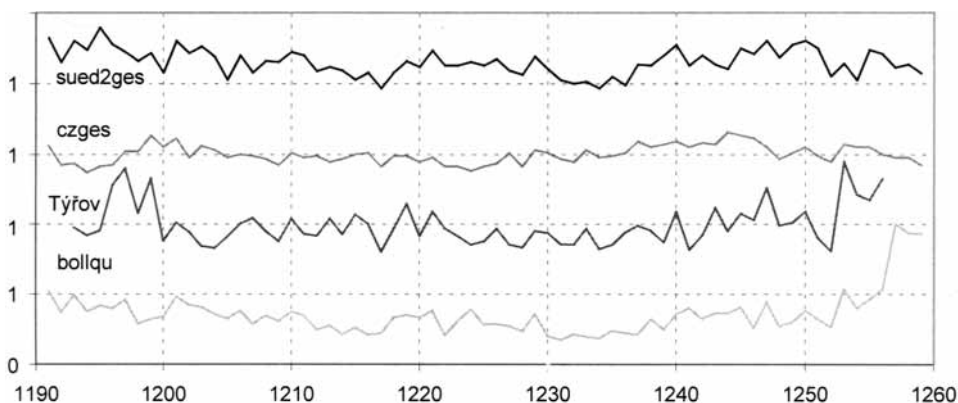
Letokruhové křivky obou odebraných vzorků byly synchronizovány a byla vytvořena 64letá sumární řada. Řada byla porovnána s dostupnými standardními chronologiemi dubu *czges*², *suedgesa*³, *bollqu*⁴. Ve všech třech případech byla jako nejlepší vyhodnocena stejná poloha datující poslední

¹ SCIE M – Bernhard Knibbe Software Development.

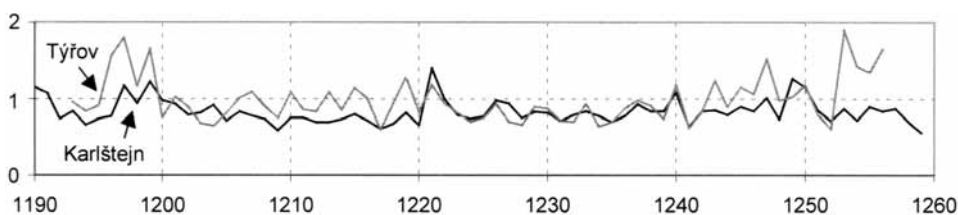
² Standardní chronologie dubu pro ČR viz Dvorská 1999.

³ Jihoněmecká standardní chronologie dubu – B. Becker.

⁴ Standardní chronologie dubu pro Švýcarsko – H. Egger.

Graf 1. Porovnání letokruhových křivky dubového trámu z hradu Týřov se standardními chronologiemi dubu pro ČR (czges), jižní Německo (sued2ges) a Švýcarsko (bollqu). Šířky letokruhů byly vyneseny v indexech.

Graf 2. Srovnání letokruhových křivek dubu z hradů Karlštejn a Týřov. Šířky letokruhů byly vyneseny v indexech.

letokruh do roku 1256 (tab. 1). Poměrně překvapivá je vysoká podobnost s chronologií pro střední Švýcarsko (bollqu). Takto vysoká míra podobnosti mezi značně geograficky vzdálenými chronologiemi není pro dub příliš obvyklá,⁵ ale umožňuje hodnotit dataci jako zcela spolehlivou (graf 1). Datování spolehlivě potvrzuje také porovnání se sumární letokruhovou řadou nedalekého hradu Karlštejn (P07karlstejnQU). Velmi vysoká míra podobnosti (graf 2) ukazuje na obdobný charakter stanoviště, z něhož dřevo použité na stavbu obou hradů pochází.

Porovnávané řady	bollqu (923–1989)	czges (539–1882)	Suedges (9–1950)	P07karlstejnQU (1100 – 1356)
P0220	4,68; 71,9 %; 64	5,45; 74,2 %; 64	4,35; 75,0 %; 64	6,21; 79,7 %; 64

Tab. 1. Parametry podobnosti mezi srovnávacími chronologiemi (první řádek) a dubovým vzorkem z hradu Týřov. První číslo značí t–test korelačního koeficientu, druhé procento souběžnosti (Gleichläufigkeit) a poslední délku překrytí letokruhových řad. Všechny hodnoty jsou průkazné na hladině významnosti 99,95 %.

Podkorní letokruh datující skácení stromu nebyl na zpracovaném vzorku identifikován. V těchto případech lze datovat pouze rok, po kterém byl strom skácen, s neznámou hodnotou kladné odchylky. V případě dubového dřeva lze dataci podkorního letokruhu odhadnout na základě předpoklá-

⁵ Jiná situace je např. u jedle, která vykazuje velice výraznou míru podobnosti prakticky v celém jejím středoevropském areálu rozšíření (viz např. Becker – Giertz–Siebenlist 1970).

daného počtu letokruhů běle,⁶ ale pouze v případě, že je na vzorku zachován minimálně 1 bělový letokruh. Na základě našich dosavadních znalostí založených na zpracování živých stromů je pro duby z oblasti středních Čech tento odhad 11–22 letokruhů (90% konfidenční interval). Odhad počtu bělových letokruhů pro střední Čechy je poněkud nižší oproti odhadům publikovaným pro střední Německo (16–28: např. *Hollstein 1980*), naopak je vyšší než odhad pro jižní Polsko (7–22: *Krapiec 1998*). Klesající počet bělových letokruhů ve směru od západu k východu bývá přičítán rostoucí kontinentalitě klimatu.⁷ Náš odhad tedy odpovídá geografické poloze středních Čech a lze ho použít pro datovaný materiál.

Na vzorku byly změřeny dva bělové letokruhy, dalších minimálně 6 letokruhů silně poškozených požerky hmyzu se podařilo spočítat. Lze tedy říci, že dub použitý na stavbu byl kácen po roce 1262. Na základě odhadu počtu chybějících bělových letokruhů je nejpravděpodobnější skácení mezi lety 1266–1276 a jako mezní horní limit lze brát rok 1286.⁸ S ohledem na poměrně široké letokruhy zachovalé bělové části je pravděpodobnější spodní část výše uvedeného intervalu.

Závěr

Datovaný dubový překlád nad okénkem přízemí věžového paláce byl zhotoven ze stromu káceného mezi roky 1262–1286, nejpravděpodobněji v letech 1266–1276.

Práce byla provedena za podpory výzkumného záměru AV0Z6005908.

LITERATURA

- Becker, B. – Giertz–Siebenlist, V. 1970:* Eine über 1100jährige mitteleuropäische Tannenchronologie, *Flora* 159, 310–346.
- Dvorská, J. 1999:* Dendrochronologické pracoviště v Mikulčicích (Česká republika). In: L. Reinprecht (ed.), *Rekonstrukcia a konzervácia historického dreva*, Zvolen, 21–25.
- Dvorská, J. – Poláček, L. 2000:* Základní principy a problémy dendrochronologie, *Archeologia historica* 25, 435–442.
- Hollstein, E. 1980:* Mitteleuropäische Eichenchronologie. Mainz.
- Krapiec, M. 1998:* Oak dendrochronology of the neoholocene in Poland, *Folia Quaternaria* 69, 5–133.
- Kyncl, T. 1999:* Dendrochronologické datování dřeva jako součást průzkumu historických staveb v České republice – naše dosavadní výsledky a zkušenosti In: L. Reinprecht (ed.), *Rekonstrukcia a konzervácia historického dreva*, Zvolen, 15–20.

TOMÁŠ KYNCL, *Botanický ústav AV ČR, Zámek, 252 43 Průhonice; e-mail: kyncl@ibot.cas.cz*

⁶ Okrajová (světlejší) fyziologicky aktivní vrstva dřeva, obsahující u rostoucích stromů živé parenchymatické buňky. Bělí je vedena voda z kořenů a jsou zde ukládány zásobní látky. Tloušťka běle závisí na mnoha faktorech (stav asimilačního aparátu, stáří stromu, klima, stanoviště atd.), pro dub je však možné odhadnout rozpětí počtu letokruhů, které běl tvoří.

⁷ Např. odhad pro Wales je 27–41 bělových letokruhů.

⁸ Předpokládáme, že datovaný dub neměl více než 31 bělových letokruhů.

MATERIALIA

MOHYLOVO–LUŽICKÝ JÁMOVÝ HROB Z KOSTELCE NA HANÉ (OKR. PROSTĚJOV)

Pavel Fojtík

1. Úvod

V měsících lednu a březnu roku 1995 pokračovaly zemní práce na výstavbě prostějovské větve Vodovodu Pomoraví, které navázaly na dokončený úsek mezi vodojemem na Stráži u Smržic a školou v Čelechovicích na Hané. Na trase této liniové stavby došlo k narušení řady archeologických lokalit, které byly prozkoumány a zdokumentovány pracovníky Ústavu archeologické památkové péče Brno. Vedle již publikovaného hrobu kultury s keramikou šňůrovou (*Čižmář – Geislerová – Unger edd. 2000, 170–171; Šmíd 1998, 123–124; 1999a*) byly získány doklady o osídlení oblasti od 6. tisíciletí př. n. l. (sídlíště kultury s lineární keramikou v poloze „U Mlýna“, k. ú. Čelechovice na Hané) až po raný středověk (kostrový hrob v poloze „Za Cihelnou“, k. ú. Kostelec na Hané). Významným nálezem je zejména jámový hrob z přelomu střední a mladší doby bronzové, kterému jsou věnovány následující stránky.

2. Poloha a geomorfologická charakteristika

Lokalita se nachází v polní trati „Lapačky“ – 2 km východně od Kostelce na Hané, severně od silnice z Čelechovic do Kostelce, v nadmořské výšce 237 metrů. Jedná se o východní konec plochého návrší mezi říčkou Romží (tok III. řádu) a Českým potokem (tok IV. řádu). Z geomorfologického hlediska se pak jedná o severní okraj Zdětínské plošiny, který je zde zřetelně vymezen svahy Velkého Kosíře (*Demek a kol. 1987, 569*).

Na ZM ČR 1 : 10000, list 24–24–02, je místo nálezu situováno v okolí bodu určeného souřadnicemi 110 mm od Z s. č. a 157 mm od J s. č. (obr. 1).

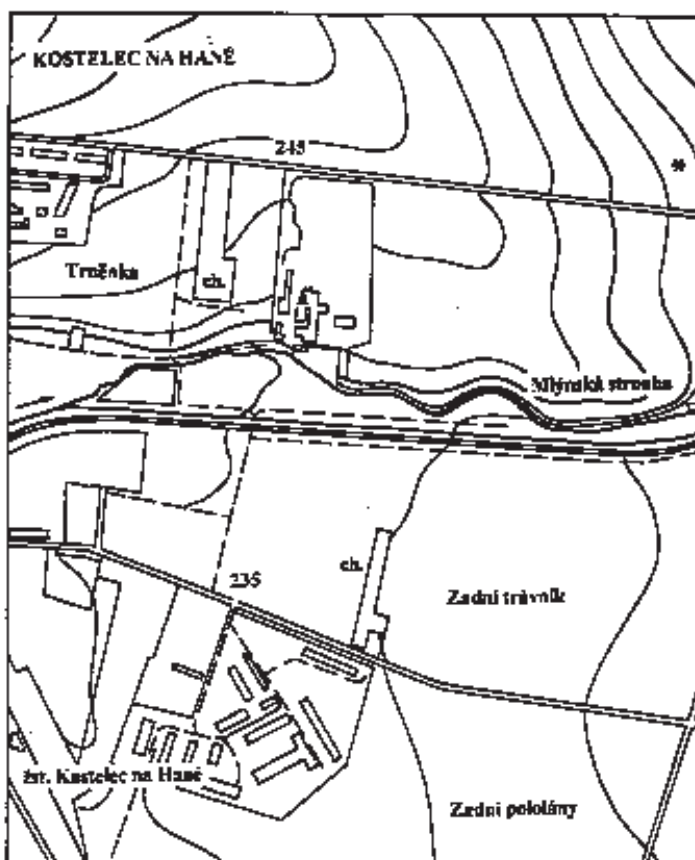
3. Hrobová jáma a situace uvnitř hrobu

Jižní polovina zachyceného jámového hrobu byla zničená rýhou liniového výkopu. Původně se jednalo o nepravidelně široce oválnou jámu s kotlovitým dnem (obr. 2), orientovanou delší osou ve směru V–Z. Dno se nacházelo v hloubce 110 cm pod úroveň dnešního terénu a bylo pokryto popelovitou vrstvou se spálenými lidskými kostmi o mocnosti cca 20 cm. Na ní byly umístěny nalezené nádoby (obr. 5). V západní části jámy (obr. 6), 20 cm nad dnem, ležela na boku amfóra a šálek s omfalem, položený dnem vzhůru, okrajem ponořený do popelovité vrstvy. Na opačné straně, dnem na popelovité vrstvě, ležela velká mísa s kalichovitě rozevřeným hrdlem. Při severní stěně byla umístěna, dnem opět v popelovité vrstvě, velká amfóra s válcovitým hrdlem a široce žlábkovanou výdutí. Výplň hrobu nad popelovitou vrstvou tvořila tmavě hnědá hlína prostá mazanice a jakýchkoliv jiných nálezů (*Šmíd 1995, 4*).

4. Popis inventáře

∅ D = průměr dna; ∅ O = průměr okraje; MP = Muzeum Prostějovska v Prostějově; V = výška

1. Široká amforovitá nádoba s válcovitým hrdlem, široce žlábkovanou výdutí a čtyřmi jazykovitými výčnělky. Povrch nese stopy tuhování. Materiálem jemná hlína s příměsí drobných kamének. V – 315 mm, ∅ O – 330 mm. Inventární číslo MP 140337 (obr. 3: 1).
2. Velká mísa s kalichovitě rozevřeným hrdlem a stlačenou široce žlábkovanou výdutí. Písčitého materiálu. Povrch částečně tuhovaný. V – 140 mm, ∅ hrdla – 320 mm. Inventární číslo MP 140336 (obr. 3: 4).
3. Šálek se stlačeným, ostře profilovaným dvojkónickým tělem s uchem a omfalem. Povrch silně tuhovaný. Plavený materiál. V – 82 mm, ∅ O – 196 mm, ∅ D – 46 mm. Inventární číslo MP 140338 (obr. 3: 2).

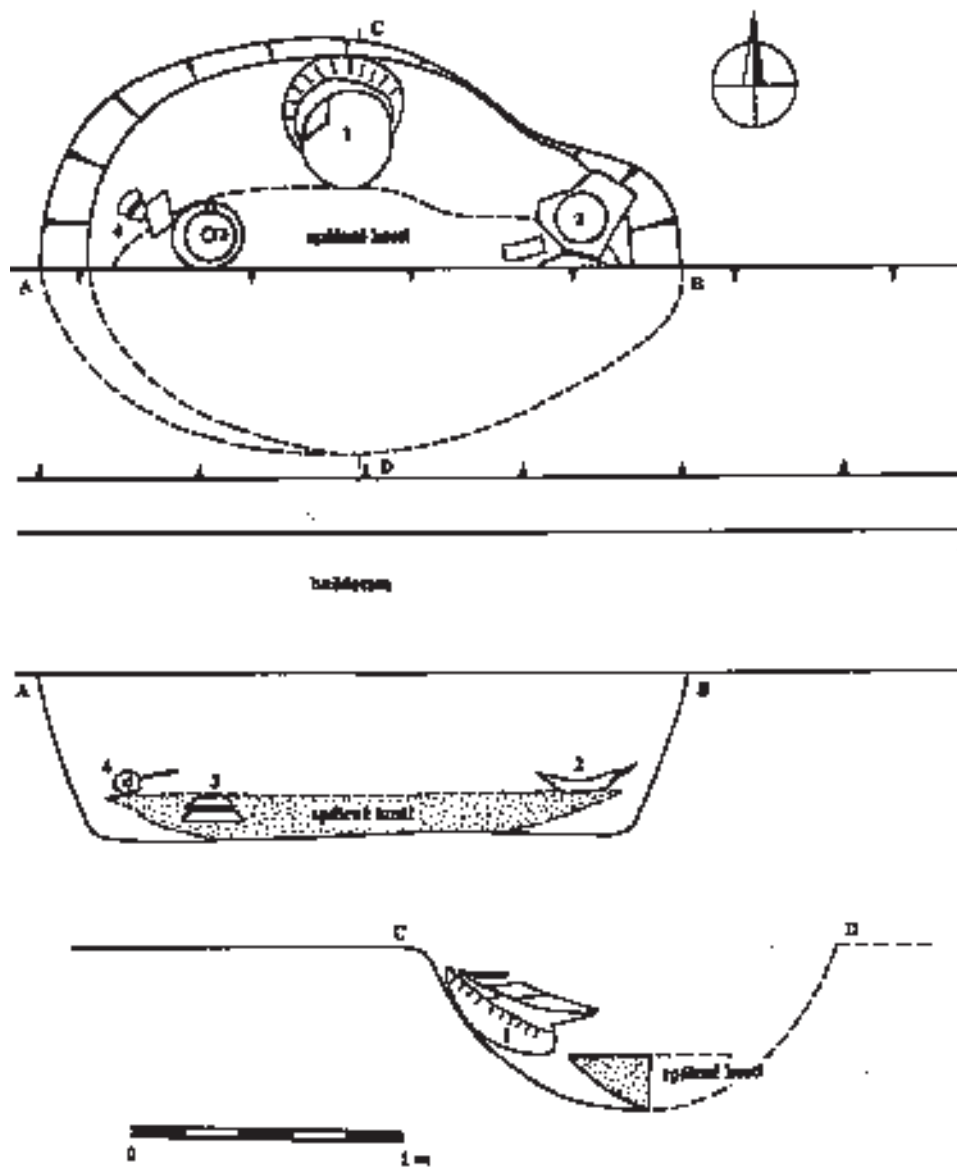

Obr. 1. Kostelec na Hané, okr. Prostějov, poloha „Lapačky“. Výřez z mapy 1 : 10 000 s vyznačením lokality (Český úřad geodetický a kartografický 1982).

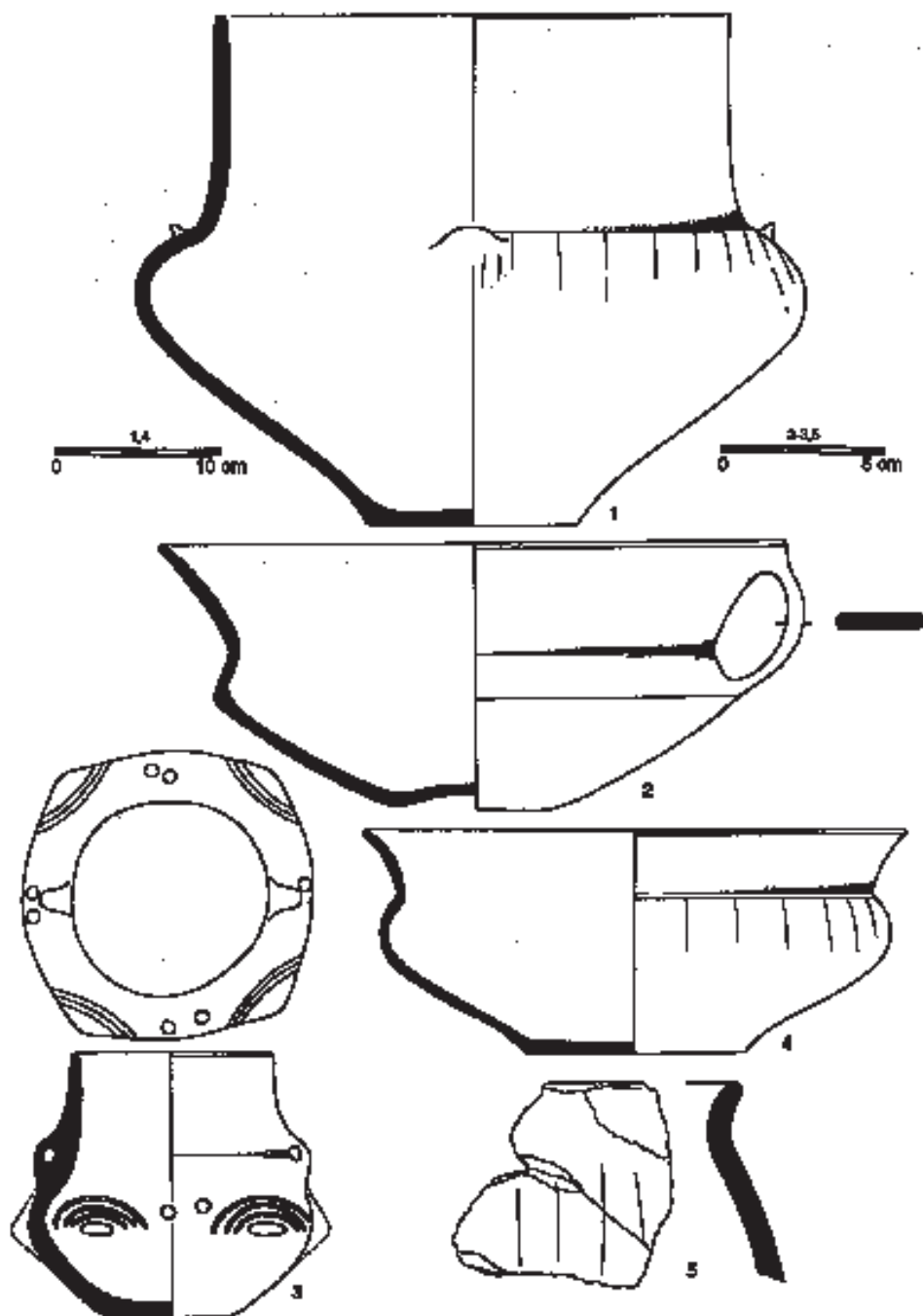
4. Drobné osudí se dvěma oušky na rozhraní hrdla a výdutě. Na výduti čtyři vypnuliny ohraničené rytými obloučky, mezi vypnuliny a pod uchy umístěny drobné důlky. Na povrchu stopy tuhování. Plavený materiál. V – 85 mm, Ø O – 60 mm, Ø D – 40 mm. Inventurní číslo MP 140335 (obr. 3: 3).
5. Tři zlomky okraje hrnce s prstovanou výduti. Povrch červenohnědý. Písčitéy materiál. Inventurní číslo MP 140339 (obr. 3: 5).
6. Antropologický materiál – zbytky kremace o objemu cca 300 ccm a hmotnosti 192 gramů. Inventurní číslo MP 140340.

5. Pohřební rítus

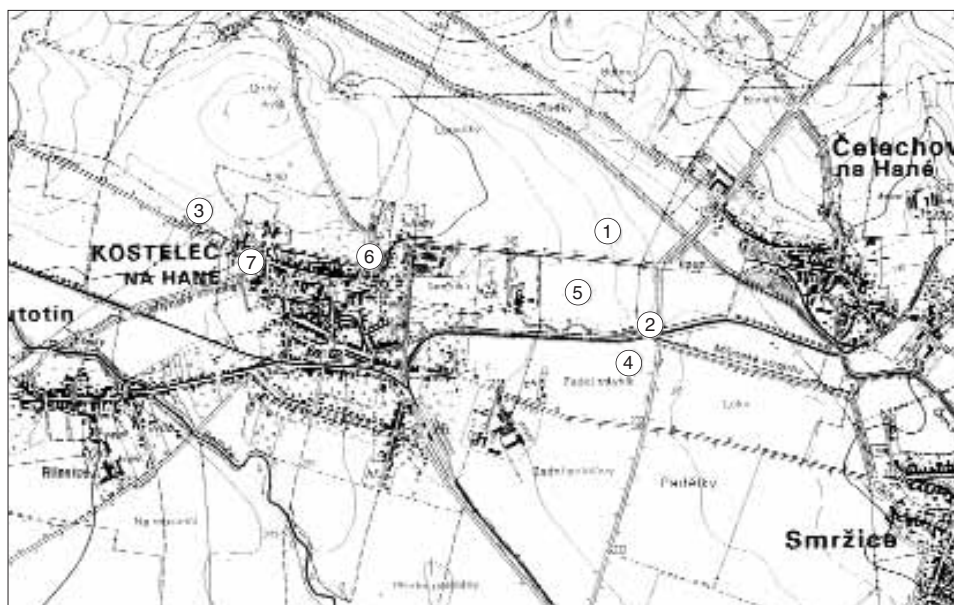
Problematika jámových hrobů se blíže dotýká modelového pohřebiště v Moravičanech, kde nejstarší část, užívanou již v mohylovo-lužickém období, reprezentují žárové pohřby uložené v obdélných či mírně oválných jámách (zpravidla se stopami po mohylových násypch), jejichž rozměry odpovídají jámám pro kostrové pohřby. Pozůstatky kremace zde byly málokdy uloženy na jediném místě, často je najdeme rozptýlené v zásypu hrobové jámy společně s bronzovými milodary a s nádobami, které jsou většinou ve střepech a mnohdy se stopami žáru (Nekvasil 1982; Štof 1993, 316).

Obr. 2. Kostelec na Hané, okr. Prostějov, poloha „Lapačky“. Půdorys a profil prozkoumaného jámového hrobu.

Obr. 3. Kostelec na Hané, okr. Prostějov, poloha „Lapačky“. Keramický inventář jámového hrobu.

Obr. 4. Archeologické lokality střední a mladší doby bronzové na katastru Kostelce na Hané, okr. Prostějov. Výřez ze základní mapy 1 : 25000, list 24–241 Prostějov (Český úřad geodetický a kartografický 1982).

Obdobná situace byla zachycena také u jámových hrobů na periferních mohylních lužické kultury (Stavenice, Honětice) (Nekvasil 1978, 70–71), případně na pohřebišti v trati „U Kříže“ na katastru obce Bílovice na Prostějovsku (Fojtík 2000; v tisku; Šmíd 1996).

6. Chronologický rozbor nálezového celku

Vzhledem k absenci bronzové industrie se můžeme pokusit o stanovení chronologické příslušnosti pouze na základě morfologie a výzdoby zastoupených keramických nádob.

Široká amforovitá zásobnice s nízkým takřka válcovitým hrdlem, široce žlábkovanou výdutí a čtyřmi jazykovitými výčnělky (nádobu č. 1) je klasickým reprezentantem pozdně mohylového prostředí. S analogickým tvarem se setkáváme například v inventáři mohyly č. 1 z Velkých Hostěrádek, trati „Na Líchách“ (Benkovský–Pivovarová 2001, obr. 2.4; Říhovský 1982, tab. 23: 4) nebo hrobu 189 na nekropoli v dolnorakouském Pittenu (Hampl – Kerchler – Benkovský–Pivovarová 1978–1981, tab. 231: 1). Samotná výzdoba v podobě širokého žlábkování výdutě je obecně považována za vysoce progresivní prvek, který vyrůstá postupně již od mladšího mohylového stupně a zásluhou expanzivních tendencí středodunajské mohylové kultury brzy ovlivňuje značnou část Evropy, kde se stává jedním z kritérií počátků formování popelnicových polí (Říhovský 1982, 35).

Obdobný charakter má velká mísa s kalichovitě rozvětveným hrdlem a se stlačenou široce žlábkovanou výdutí (nádobu č. 2). Podobné tvary provázejí zejména časný stupeň středodunajských popelnicových polí, označovaný jako Blučina – Kopčany. Z nálezů připomeňme alespoň nádoby z kopčanského keramického depotu (Říhovský 1982, tab. 69: 1–2) či keramiku ze sídlištní jámy 1/73 na Cezavách u Blučiny (Říhovský 1982, tab. 42: 9). Původ zde uplatněného kalichovitě rozvětveného hrdla můžeme patrně hledat ve střední době bronzové v prostoru Karpatské kotliny. V moravském prostředí jej tedy lze považovat za vliv z východnější předčakanské a čakanské oblasti, kde dochází k obecnému uplatnění tohoto morfologického prvku (Paulík 1963).

Šálek se stlačeným, ostře profilovaným dvojkónickým tělem (nádobu č. 3) se v celcích středodunajské mohylové kultury objevuje jen ojediněle (Berg 1960, 35, obr. 6: 3). S jeho masovějším

uplatněním se setkáváme až u časných středodunajských popelnicových polí – například v žárovém hrobu II z Velatic (*Říhovsky 1982*, tab. 65: B1) nebo v sídlištní jámě 1/73 na Cezavách u Blučiny (*Říhovsky 1982*, tab. 45: 4, 6).

Jediným lužickým tvarem je drobné osudí se dvěma oušky na rozhraní hrdla a výdutě, které nese na výduti čtyři vypuliny ohraničené rytými obloučky, mezi vypulinami a pod uchy jsou pak umístěny drobné důlky (nádoba č. 4). Na základě jeho ostré profilace (*Pivovarová 1965*, 132), oušek umístěných na rozhraní hrdla a výdutě a také užitých výzdobných prvků (*Spurný 1982*, 125–127) můžeme tuto amforku bezpečně přiřadit časně lužickému období. Analogie k tomuto typu nádob nalézáme na řadě lokalit jako například „Hájové–Sedliska“ u Určic (*Gottwald 1931*, tab. IX: 3), „Sarasy“ u Mostkovic (*Gottwald 1924*, tab. VII: 1–3, 5–11, 13–21) nebo v trati „U Kříže“ u Bílovic (*Fojtík 2000*, tab. IX: 6; v *tisku*).

Závěrem musíme zmínit také tři zlomky okraje hrnce s prstovanou výduti (nádoba č. 5), které se vzhledem ke své torzovitosti nedají blíže chronologicky posoudit.

7. Exkurs k hustotě a charakteru osídlení katastru Kostelce na Hané ve střední a mladší době bronzové

Soupis je řazen abecedně dle názvů polních tratí, obsahuje lokalizaci, stručné určení povahy nálezů, dataci, uložení materiálu a odkazy na prameny a literaturu. Číslo v soupisu odpovídá jednotlivým bodům zachyceným na mapě (obr. 4).

MP = Muzeum Prostějovska v Prostějově; VM = Vlastivědné muzeum v Olomouci

1. Lapačky

- nespécifikované starší nálezy a hodnocený žárový hrob
- lužická kultura
- MP Prostějov a VM Olomouc
- *Šmíd 1999b; NZ ÚAPP Brno 39/96*

2. Plachý mlýn

- střeby z povrchových sběrů
- středodunajská mohylová kultura
- MP Prostějov
- *Gottwald 1931*, 59

3. Prostřední Pololány

- nespécifikované starší nálezy; nově žárový pohřeb uložený v dolní části větší nádoby a překrytý mísou dnem vzhůru, uvnitř drobná amforka s vypulinami a zlomky bronzových předmětů
- lužická kultura
- MP Prostějov a VM Olomouc
- *Čižmář – Geislerová – Unger edd. 2000*, 170; *Čižmář – Šmíd 1999; NZ ÚAPP Brno 10/97*

4. Trávníky

- kulturní vrstva s nečetnými střeby a hojnou mazanici
- lužická kultura
- MP Prostějov
- *Červinka 1899*, 62; *Gottwald 1924*, 77; *1931*, 62

5. Trněnka

- rozsáhlé sídliště komplexu popelnicových polí s četnými střeby a nově prozkoumaný středobronzový sídlištní objekt
- středodunajská mohylová kultura/lužická kultura
- MP Prostějov a VM Olomouc
- *Červinka 1902*, 226; *Čižmář – Geislerová – Unger edd. 2000*, 170; *Gottwald 1912*, 94; *1930*, 26; *Šmíd 1999c; NZ ÚAPP Brno 117/97; další statě vesměs bez zachycených nálezů z hodnoceného období; nepublikované povrchové sběry autora*

Obr. 5. Kostelec na Hané, okr. Prostějov, poloha „Lapačky“. Jámový hrob při pohledu od jihu (foto M. Šmíd).

Obr. 6. Kostelec na Hané, okr. Prostějov, poloha „Lapačky“. Detailní pohled na nádoby nalezené v západní části hrobu (foto M. Šmíd).

6. U panského dvora, ulice Pod kosířem

- ze starších nálezů zachována hmoždířovitá nádoba a hrníček; při záchranném výzkumu souvisejícím s dostavbou Vodovodu Pomoraví zjištěny sídlištní objekty středodunajské mohylové a lužické kultury
- středodunajská mohylová kultura/lužická kultura
- MP Prostějov
- *Gotwald 1924*, 63 (mylně určeno jako časně únětické); *1931*, 53 (mylně určeno jako časně únětické); *Šmíd 2000*; *NZ ÚAPP Brno 231/99*

7. Za Branou (Štefánikova ulice, U Příkopy)

- velké pohřebiště s 62 prokopanými hroby, cca 120 nádob a řada bronzů (náramky, náušnice, jehlice, nůž, břitva, apod.)
- lužická kultura (mladší fáze a přechodný lužicko–slezský horizont)
- MP Prostějov a VM Olomouc
- *Gotwald 1904*, 75–76; *1905*, 73–76, tab. X; *1907*, 14–15; *1908a*, 102–104; *1908b*, 175–179; *1910*, 110–112; *1924*, 83, tab. X–XI; *1931*, 68–69, tab. X–XI

8. Závěr

Prostějovsko náleží k tzv. staré sídelní oblasti, která si díky řadě bohatých archeologických nálezů zasloužila pozornost amatérských i profesionálních archeologů již koncem 19. století. Takřka všechny dnes známé nekropole mladší doby bronzové byly zkoumány právě v tomto období – jejich výpovědní hodnota je tedy poznamenána absencí náležitě terénní dokumentace, která by umožnila nahlédnout do pohřebních zvyklostí lužického lidu, ale také upřesnila vnitřní chronologii jeho hmotné kultury. Tato skutečnost podtrhuje význam každého nově získaného, a tedy i soudobými archeologickými metodami zdokumentovaného hrobového celku.

Chronologicky můžeme hodnocený soubor zařadit na pomezí Reineckeého stupňů Br C2/Br D. Keramika morfologicky i výzdobně odpovídá památkám, jež jsou *J. Říthovským (1982)* kladeny do pozdně mohylového až časně velatického stupně Blučina – Kopčany. V oblasti lužických popelnicových polí tyto tvary můžeme považovat za reprezentanta podobného – tedy pozdně mohylového až časně lužického stupně, jehož hmotná náplň není prozatím bezpečně definována (*Stuchlík – Kolbinger 1993*, 152; *Šabatová 2000*, 76; *2001*, 136–137, zde další literatura).

Z hlediska pohřebního ritu pak hrob z Kostelce na Hané zastupuje skupinu tzv. jámových hrobů, které zpravidla provázejí časný stupeň lužické kultury. Tento způsob pohřbívání patrně odráží složitou situaci ve střední době bronzové (*Stuchlík 1993*, 276–277) a lze jej chápat právě jako doznívání středodunajské mohylové kultury na prahu mladší doby bronzové.

Zde prezentovaný celek, podobně jako nově zkoumaná nekropole v trati „U Kříže“ na katastru Bílovic u Prostějova (*Fojtík 2000*; *v tisku*; *Šmíd 1996*), dokládá oprávněnost názorů o nepřerušném domácím vývoji na konci střední a počátku mladší doby bronzové, případně pak částečné časové překrytí pozdně mohylového stupně se stupněm časně popelnicovým (*Šabatová 2001*, 136–137; *Štrof 1990*, 216; *1993*, 310; *1995*, 105), platné v lužické kulturní oblasti přinejmenším pro středomoravský prostor.

PRAMENY A LITERATURA

- Benkovský–Pivovarová, Z. 2001*: Zu den Hügelgräbern der späten mitteldonauländischen Hügelgräberkultur in Velké Hostěradky. In: Příspěvky z V. kolokvia Období popelnicových polí a doba halštatská, Pardubice, 9–17.
- Berg, F. 1960*: Mittelbronzezeitliche Grabfunde aus Maiersch und Theras, N. Ö., *Archaeologia Austriaca* 27, 21–51.
- Červinka, I. L. 1899*: Archeologický výzkum na Prostějovsku, *Věstník musejní a průmyslové jednoty v Prostějově* za rok 1899, ročník 1, 10–82 + 8 tab.
- *1902*: Morava za pravěku. *Vlastivěda moravská* 1, 2. Brno.

- Čižmář, Z. – Šmíd, M. 1999: Kostelec na Hané. In: Přehled výzkumů 39/1995–96, Brno, 279–280.
- Demek, J. a kol. 1987: Zeměpisný lexikon ČSR. Hory a nížiny. Praha.
- Fojtík, P. 2000: Pohřebiště u Bílovic na Prostějovsku a problematika vzniku lužické kultury na Hané (rkp. seminární/bakalářské práce, uloženo na ÚAM FF MU). Brno, Masarykova Univerzita.
- v tisku: Pohřebiště z přelomu střední a mladší doby bronzové u Bílovic na Prostějovsku (Příspěvek k problematice pohřebního ritu časně lužického období na Moravě), *Pravěk* NŘ 12.
- Čižmář, M. – Geislerová, K. – Unger, J. edd. 2000: Výzkumy – Ausgrabungen 1993–1998. Brno, Ústav archeologické památkové péče Brno.
- Gottwald, A. 1904: Sbíрка pravěkých starožitností Antonína Gottwalda, učitele v Prostějově, *Časopis Moravského musea zemského* 4/1904, 71–80.
- 1905: Pohřebiště u Kostelce na Prostějovsku, *Časopis Vlasteneckého musejního spolku* 22, 73–76 + 1 tab.
- 1907: Nové hroby z Kostelce u Prostějova, *Pravěk* 3/1, 14–15.
- 1908a: Sedliště a hroby s kulturou popelnicových polí na Prostějovsku (pokračování), *Pravěk* 4/3, 97–104.
- 1908b: Sedliště a hroby s kulturou popelnicových polí na Prostějovsku (pokračování), *Pravěk* 4/4–5, 175–182.
- 1910: Žárové hroby v Kostelci, *Časopis Vlasteneckého musejního spolku* 27, 110–112.
- 1912: Jednotlivé nálezy bronzových předmětů, depoty a kadluby z Prostějovska, *Pravěk* 8/3–4, 86–94.
- 1924: Pravěká sídliště a pohřebiště na Prostějovsku. Prostějov.
- 1930: Příspěvky k praehistorii Prostějovska, *Ročenka národopisného a průmyslového muzea v Prostějově* 7, 3–52.
- 1931: Můj archeologický výzkum. Prostějov.
- Hampf, F. – Kerchler, H. – Benkovský–Pivovarová, Z. 1978–1981: Das mittelbronzezeitliche Gräberfeld von Pitten in Niederösterreich, Band 1. Mitteilungen der prähistorischen Kommission der österreichischen Akademie der Wissenschaften, 19. und 20. Band. Wien.
- Nekvasil, J. 1978: Mohylníky lužické kultury na Moravě, *Památky archeologické* 69/1, 52–116.
- 1982: Pohřebiště lužické kultury v Moravičanech/Katalog nálezů: Textová část; Obrazová část. *Fontes Archaeologiae Moraviae* 14/1–2. Brno.
- Paulík, J. 1963: K problematice čakanskej kultúry v Karpatskej kotline, *Slovenská archeológia* 11/2, 269–338.
- Pivovarová, Z. 1965: K problematike mohýl v lužickej kultúre na Slovensku, *Slovenská archeológia* 13/1, 107–162.
- Říthovský, J. 1982: Základy středodunajských popelnicových polí na Moravě. *Studie Archeologického ústavu Brno* 10/1. Praha.
- Spurný, V. 1982: K časovému a kulturnímu postavení protolužického horizontu na Moravě. In: M. Gedl (ed.), *Południowa strefa kultury łużyckiej i powiązania tej kultury z południem*, Kraków – Przemyśl, 121–133.
- Stuchlík, S. 1993: Středodunajská mohylová kultura. In: V. Podborský a kol., *Pravěké dějiny Moravy. Vlastivěda moravská. Země a lid* 3, Brno, 272–286.
- Stuchlík, S. – Kolbinger, D. 1993: K rozšíření středodunajské mohylové kultury na střední Moravě, *Pravěk* NŘ 3, 143–159.
- Šabatová, K. 2000: Pohřebiště v Přáslavicích. K problematice mohylové a lužické kultury. Textová část (rkp. diplomové práce, uloženo na ÚAM FF MU). Brno, Masarykova Univerzita.
- 2001: Chronologické a kulturní postavení žárového pohřebiště v Přáslavicích. In: Příspěvky z V. kolokvia Období popelnicových polí a doba halštatská, Pardubice, 133–143.
- Šmíd, M. 1995: Nálezová zpráva Vodovod Pomoraví, 1. stavba okr. PV (úsek mezi obcemi Smržice a Kostelec na Hané). *Archiv Ústavu archeologické památkové péče Brno* č. 39/96, 4–5, obr. 6–10 (kresebné přílohy), tab. 4–5 (fotografická dokumentace).
- 1996: Závěrečná zpráva o provedení záchranných výzkumů na trase Vodovodu Pomoraví (prostějovská část – úsek Kostelec, Bílovice, Mostkovice) 1995, 1996. *Archiv Ústavu archeologické památkové péče Brno* č. 17/97, 6–12, přílohy 6–11, fotodokumentace.
- 1998: Příspěvek k poznání pohřebního ritu kultury se šňůrovou keramikou na Moravě. In: Sborník referátů z 16. pracovního zasedání badatelů pro výzkum neolitu a eneolitu Čech, Moravy a Slovenska „Otázky neolitu a eneolitu našich zemí“, Turnov – Hradec Králové.
- 1999a: Kostelec na Hané (okr. Prostějov). In: *Přehled výzkumů 40 (1997–1998)*, Brno, 209–210.

- Šmíd, M. 1999b: Kostelec na Hané (okr. Prostějov). In: Přehled výzkumů 40 (1997–1998), Brno, 237.
- 1999c: Kostelec na Hané (okr. Prostějov). In: Přehled výzkumů 40 (1997–1998), Brno, 271.
- 2000: Kostelec na Hané (okr. Prostějov). In: Přehled výzkumů 41 (1999), Brno, 137.
- Štrof, A. 1990: Vznik a vývoj lužické kultury v prostoru severozápadní Moravy. Nepublikovaná kandidátská disertace. Brno.
- 1993: Kultura lužických popelnicových polí. In: V. Podborský a kol., Pravěké dějiny Moravy. Vlastivěda moravská. Země a lid 3, Brno, 301–328.
- 1995: Sídliště z doby bronzové u Býkovic (okr. Blansko). Příspěvek k problematice „protolužického horizontu“, *Acta Musei Moraviae – scientiae sociales* 80/1, 83–108.

A Tumulus/Lusatian culture pit grave from Kostelec na Hané (Moravia, Prostějov district)

The Prostějov region lies in the „old settled lands“ that, thanks to a series of rich archaeological sites, have attracted the attention of both amateur and professional archaeologists since as early as the end of the 19th century. Virtually all of the later Bronze Age necropoli known today were excavated in this period – their value as testimony thus marked by an absence of the proper field documentation that would have made it possible to examine the burial customs of the Lusatian people, and to refine the internal chronology of their material culture. This fact underlines the importance of every newly–discovered, and hence fully documented using modern archaeological methods, grave whole.

Chronologically, the evaluated assemblage can be dated to the boundary of Reinecke’s Br C2/Br D stages. The ceramics are morphologically and decoratively similar to the items that *J. Říthovský* (1982) has assigned to the late Tumulus culture to early Velatice culture (Blučina – Kopčany stage). In the area of Lusatian urnfields these forms can be seen as similarly representative – of the Late Tumulus culture to Early Lusatian stages – their material fill not having been safely defined as yet (*Stuchlík – Kolbinger* 1993, 152; *Šabatová* 2000, 76; 2001, 136–137).

From the point of view of burial rite, then, the grave at Kostelec na Hané is representative of the groups of „pit graves“ that as a rule accompany the early stages of the Lusatian culture. This means of burial clearly reflects the complex situation of the Middle Bronze Age (*Stuchlík* 1993, 276–277) and can be understood as a lingering of the Middle Danubian Tumulus culture on the threshold of the Late Bronze Age.

The assemblage presented here, like the newly–investigated necropolis at the „U Kříže“ site in Bílovice cadaastre near Prostějov (*Fojtík* 2000; *v tisku/forthcoming*; *Šmíd* 1996), is evidence of the validity of the hypothesis of uninterrupted domestic development at the end of the Middle and beginning of the Late Bronze Age, with some temporal overlap of the late Tumulus and early Urnfield phases (*Šabatová* 2001, 136–137; *Štrof* 1990, 216; 1993, 310; 1995, 105) that occurred in Lusatian cultural areas at the very least in Central Moravia.

MOŽNOSTI APLIKACE PŘÍRODOVĚDNÝCH ANALÝZ PŘI ZKOUMÁNÍ KREMAČNÍCH POZŮSTATKŮ Z PRAVĚKÝCH HROBŮ A POHŘEBIŠŤ

Pavel Fojtík – Martin Hložek

Spalování lidských těl nese v historii i současnosti společné znaky. Vývojem se samozřejmě některé kvantitativní a kvalitativní znaky mění (místo spalování, druhy paliva, postup spalování). Antropologie se především zaměřuje na fyzické změny skeletu, vyvolané působením ohně a následnou rekonstrukcí původních parametrů skeletu. Neodpovídá však dostatečně na otázky týkající se průběhu spalování (cf. *Bohnert – Rost – Pollak 1998*). V předloženém příspěvku se pokusíme naznačit možnosti přírodovědných analýz při modelování průběhu vlastních kremací.

Výzkum lidských pozůstatků prošlých kremací u nás probíhal čistě z antropologického hlediska (*Dokládal 1999*) a pro potřeby archeologie v ne zcela dostatečném měřítku. Prozatím u nás nebyly publikovány práce, které by se zabývaly přístrojovou analýzou kremačních pozůstatků člověka (cf. *Plesl 1993*). V zahraničí vzniklo několik prací využívajících analýz lidských kostí, zvířecích kostí, fosilních kostí i kremačních pozůstatků. Nejčastěji byla aplikována termická analýza (*Kisze-ly 1972; Szöör 1982*), uspokojivé výsledky přinesla kombinace elektronové mikroskopie a rentgenové difrakční analýzy (*Shipman – Foster – Schoeninger 1984; Schutkowski – Hummel – Nitsch – Herrmann 1987*), částečně jsou využitelné také výsledky experimentů a makroskopických pozorování (*Piontek 1976; Schutkowski 1991; Wells 1960*).

Vhodná aplikace přírodovědných analýz by mohla zodpovědět tyto otázky:

- teplota dosažená při kremaci
- množství, případně druh dřeva použitý při spalování
- způsob ukončení kremačního procesu

V žárovém pohřbu se můžeme kromě spálených kostí, žárem deformovaných kovových předmětů a uhlíků setkat s pevnými látkami, které mohly vzniknout reakcí několika komponentů – kostí, hlíny, kovů, pryskyřic a případně jiných organických látek (*Schutkowski – Hummel – Nitsch – Herrmann 1987*). Těmto zbytkům však není věnována téměř žádná pozornost a mnohdy nejsou ani depoponovány – přitom mohou mít z chemického hlediska větší vypovídající hodnotu než spálené kosti.

Pro analýzu spálených kostí lze využít těchto základních metod:

- *optická mikroskopie* – ze spálené kosti je zhotoven výbrusový preparát podobně jako u keramiky nebo hornin a je pozorovaný v procházejícím nebo polarizovaném světle. Oproti elektronové mikroskopii je výhodou, že lze některé jevy barevně dokumentovat. Téměř jednoznačně může identifikovat absorbované látky ve struktuře kostí (uhlík, půda, aj.);
- *elektronová mikroskopie* – při analýze elektronovým mikroskopem je vhodné zhotovit z analyzovaných kostí nábrusy. Oproti optické mikroskopii lze poměrně přesně dokumentovat změny rozměrů Haversových kanálků vlivem působení žáru. Pokud je přístroj opatřen EDX analyzátozem, lze také průběžně sledovat chemismus preparátu;
- *diferenční termická a termogravimetrická analýza (DTA, TG)* – kost je ve vzorkovnici srovnávána při vzrůstající teplotě (například 50 až 1000 °C) s inertním standardem. Změny vyvolané působením teploty se na křivce DTA projevují exoefekty či endoefekty a křivka TG zaznamenává úbytky hmotnosti při těchto reakcích. Nevýhodou metody je, že nejsme na křivkách schopni dostatečně identifikovat vlivy postdepozičních procesů. V laboratorních podmínkách se docílilo, že DTA křivka vypáleného vzorku měla do teploty výpalu lineární průběh a po překročení této teploty opět docházelo ke změnám křivky. Vlivem dlouhodobého uložení kostí v zemině dochází k reakcím i před teplotou, které byly při spalování vystaveny;
- *dilatometrie* – princip podobný jako u DTA a TG. Při vzrůstající teplotě se měří roztažnost vzorku. Tato metoda byla poměrně úspěšná při stanovení teplot výpalů pravěké keramiky. Dnes je ovšem téměř nedostupná, protože přístroje pracující na jejím principu byly nahrazeny přístrojovým vybavením DTA a TG;

– *rentgenová difrakční analýza* – pomocí této metodiky je vzorek analyzován v práškové formě. Identifikuje v kosti minerální fáze, které jsou zastoupené alespoň 8 %. Téměř vždy je nutné tuto metodu kombinovat s dalšími analýzami.

Tyto analýzy by bylo nutné testovat na sériích experimentálně spálených kostí, a to takových, které budou laboratorně spalovány v oxidačním prostředí a kostí spalovaných v kontrolované atmosféře simulující spalování dřevem. Po analýze by měly být tyto pozůstatky uloženy do zeminy s uhlíky, aby se částečně navodily podmínky uložení pohřbu. Po určité době by byly stejnými metodami vzorky analyzovány a výsledek by měl ukázat, při jakých teplotách vlivem uložení ve vlhkém prostředí dochází k vratným reakcím.

Analýza spálených lidských pozůstatků získaných z mohylovo–lužického hrobu z Kostece na Hané (okr. Prostějov), trať „Lapačky“

Vzorek byl získán z jámového hrobu s rozptýleným žárovým pohřbem, který je z archeologického hlediska vyhodnocen výše (Fojtík 2002). Pro vlastní analýzu byl zvolen fragment dlouhé kosti, a to zejména pro poměrně snadnou identifikaci této části skeletu v souborech kremačních zbytků (Dokládání 1999, 70–80, 84–94). Zde je ovšem nutné podotknout, že při srovnávací analýze materiálu z více hrobů by se vlastní výběr preparátů – z důvodu zachování exaktnosti – neobešel bez spolupráce se školeným (nejlépe úzce specializovaným) antropologem. Od vlastní antropologické analýzy zaměřené na stanovení věku a pohlaví bylo v případě kosteleckého pohřbu upuštěno – domníváme se totiž, že „fragment“ kremace o objemu cca 300 cm a hmotnosti 192 gramů neposkytne dostatek morfologických znaků nezbytných k tomuto určení (Dokládání 1999, 43–44; Warren – Maples 1997, 418).

Při práci byly aplikovány optická mikroskopie, diferenční termická a termogravimetrická analýza, rentgenová difrakční analýza.

Při aplikaci *optické mikroskopie* byl jeden z výbrusových preparátů zhotoven z příčného řezu kosti a druhý z podélného řezu. Pomocí této metodiky jsme se pokusili o sledování změny Haversových kanálků (obr. 1, 2). Ani po konzultaci s histology jsme nebyli schopni kvůli absenci srovnávacího materiálu stanovit případné změny. Na preparátu, který byl zhotoven v příčném řezu kosti, byla pozorována cca 2 mm dlouhá prasklina, vyplněná přepáleným hlinitým materiálem, který patrně pochází z podložní lokality (obr. 3, 4). Toto zjištění vedlo k předpokladu, že kremace mohla být ukončena dvěma způsoby: 1. Hranice byla postavena poblíž vyhloubené jámy a žhavý popel spolu se zbytky lidských kostí byl zahrnut vlhkou hlinou. Změna teploty vyvolala popraskání kostí a prasklina se následně vyplnila částečně přepálenou hlinou.

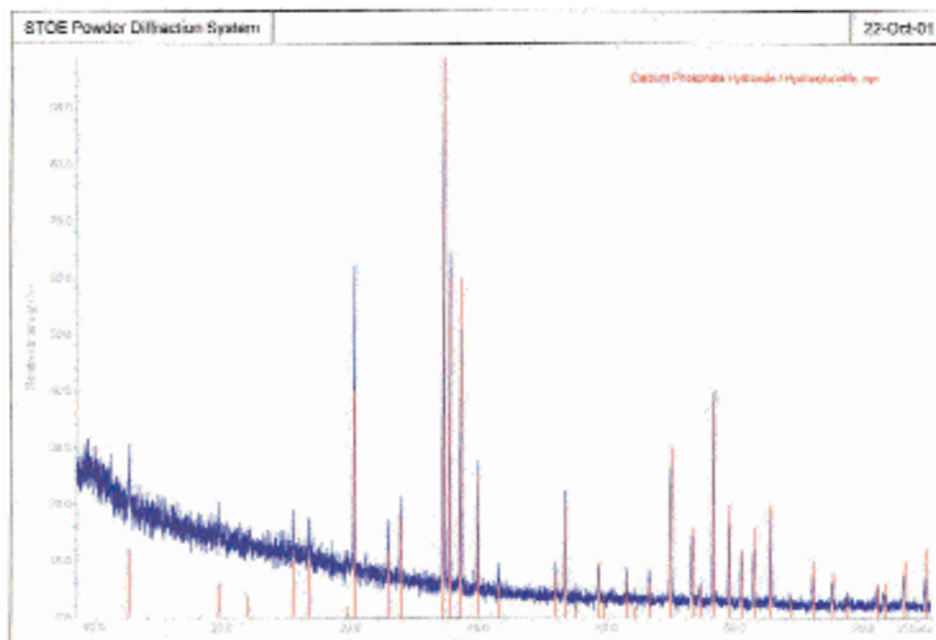
2. Jinak mohlo dojít k vyplnění praskliny i tak, že při snaze, aby popel rychleji vychladl, byl nějakým předmětem rozhrabáván a tím došly některé kosti do styku s vlhkou hlinou.

Křivku *rentgenové difrakční analýzy* (graf 1) jsme měli možnost srovnat s difraktogramy přepalovaných zvířecích kostí (Shipman – Foster – Schoeninger 1984). Křivky rentgenové difrakční analýzy vypálených zvířecích kostí mají při teplotách 300, 400, 500 a 600 °C shodný průběh. Změny ve fázovém složení nastaly po překročení teploty 600 °C. Křivka sledované kosti měla parametry jako křivky zvířecích kostí vypalovaných do 600 °C a z minerálů byl identifikován pouze apatit.

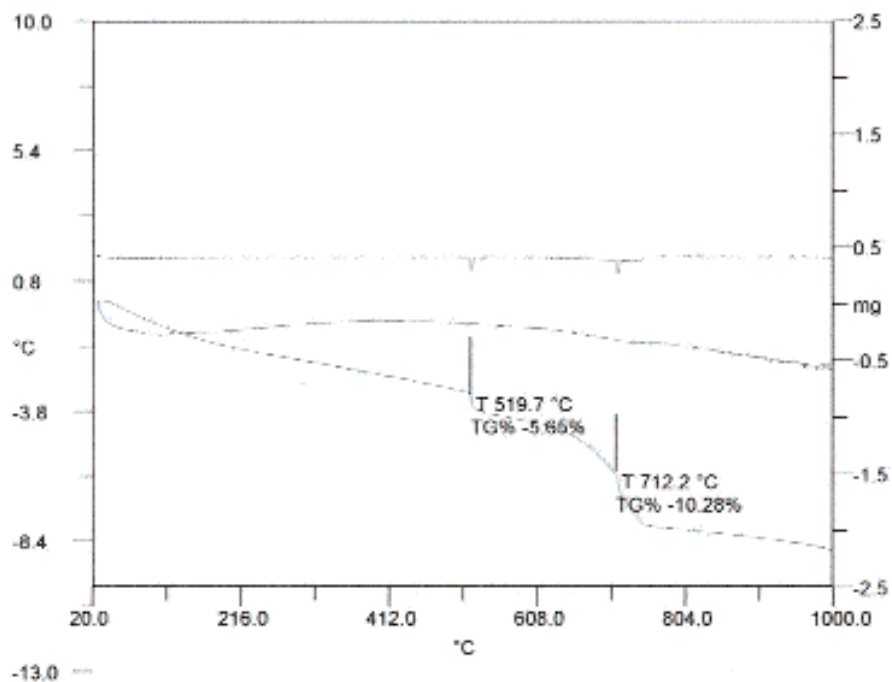
Křivka *diferenční termické analýzy (DTA)* vykazuje dvě endotermní reakce (519 °C, 712 °C), které jsou spojeny s úbytky hmotnosti vyjádřené na křivce TG (graf 2). Vzhledem k výraznému úbytku hmotnosti na křivce TG mezi 500–700 °C se domníváme, že teplota spalování dosahovala maximálně 500 °C.

Závěr

Príspevek se pokusil stručně nastínit možnosti aplikace přírodovědných analýz u kremačních pozůstatků člověka. Jak z práce vyplývá, bude v budoucnu nutné uskutečnit mnoho laboratorních a praktických experimentů. Bude též nezbytné modelovat podmínky dlouhodobého uložení, protože velkou roli patrně hrály postdepoziciční procesy. Pro smysluplné zhodnocení výsledků bude nutné navázat mezioborovou spolupráci odborníků z oborů archeologie, antropologie, biologie, chemie, patologie, toxikologie aj.

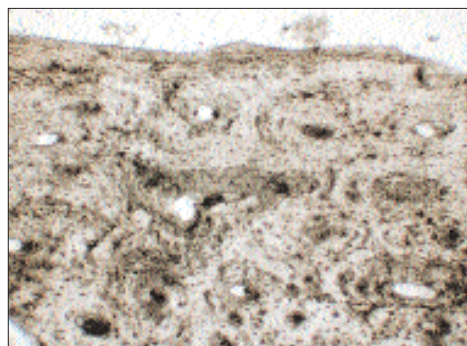
Graf 1. Záznam rentgenové difrakční analýzy vzorku spálené lidské kosti z lokality Kostelec na Hané – „Lapačky“.

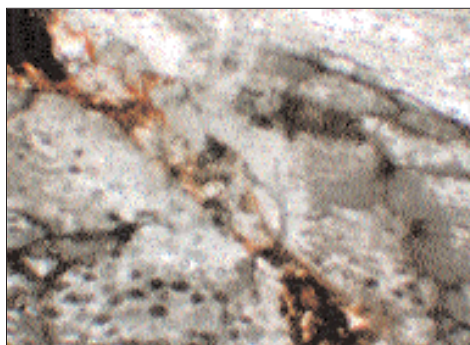
Graf 2. Křivky DTA a TG vzorku spálené lidské kosti z lokality Kostelec na Hané – „Lapačky“.

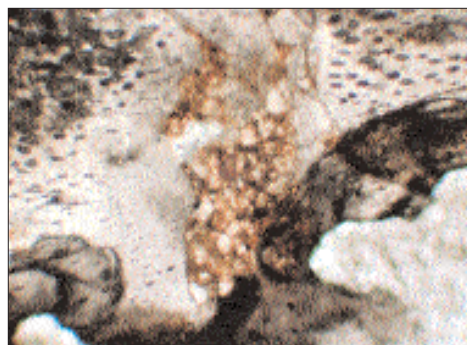
Obr. 1 Protáhlé průřezy Haversových kanálků v podélném řezu kosti.

Obr. 2. Okrouhlé průřezy Haversových kanálků v příčném řezu kosti.

Obr. 3. Pronikání vypálené hlíny od povrchu kosti, pozorováno na příčném řezu kosti.

Obr. 4. Prasklina vyplněná vypálenou hlínou, pozorováno na příčném řezu kosti.

LITERATURA

- Bohnert, M. – Rost, T. – Pollak, S. 1998:* The Degree of Destruction of Human Bodies in Relation to the Duration of the Fire, *Forensic Science International* 95, 11–21.
- Dokládal, M. 1999:* Morfologie spálených kostí. Význam pro identifikaci osob. Sborník prací lékařské fakulty 113 (*Acta Facultatis Medicae Universitatis Brunensis Masarykianae 113 – Opuscula Anthropologica*). Brno.
- Fojtík, P. 2002:* Mohylovo–lužický jámový hrob z Kostelce na Hané (okr. Prostějov), *Archeologické rozhledy* 54, 690–699.
- Hermann, B. 1972:* Zur Beurteilung von Kohlenstoffverfärbungen bei Leichenbränden, *Ausgrabungen und Funde, Nachrichtenblatt für Ur- und Frühgeschichte* 17, 265–277.
- Kiszely, I. 1973:* Derivatographic Examination of Subfossil and Fossil Bones, *Current Anthropology* 14, 280–286.
- Piontek, J. 1976:* Proces kremacji i jego wpływ na morfologię kości w świetle wyników badań eksperymentalnych, *Archeologia Polski* 21, 247–277.
- Plesl, E. 1993:* Naturwissenschaftliche Analysen und ihr Beitrag für das Erkenntnis des Lebens in der Periode der Lausitzer Urnenfelder I, *Památky archeologické* 84, 21–48.
- Szöör, G. 1982:* Fossil Age Determination by Thermal Analysis, *Journal of Thermal Analysis* 23, 83–91.
- Schutkowski, H. 1991:* Experimentelle Befunde an Brandknochen und ihre Bedeutung für die Diagnose von Leichenbränden, *Archäologische Informationen* 14, 206–218.

- Schutkowski, H. – Hummel, S. – Nitsch, K. – Herrmann, B. 1987: Struktur- und Elementanalysen sogenannter Clinker aus Brandgräbern, Archäologisches Korrespondenzblatt 17, 401–404.
- Shipman, P. – Foster, G. – Schoeninger, M. 1984: Burnt Bones and Teeth: an Experimental Study of Color, Morphology, Crystal Structure and Shrinkage, Journal of Archeological Science 11, 307–325.
- Warren, M. W. – Maples, W. R. 1997: The Anthropometry of Contemporary Commercial Cremation, Journal of Forensic Science 42, 417–423.
- Wells, C. 1960: A Study of Cremation, Antiquity 34, 29–37.

Opportunities for the application of natural scientific analyses in the investigation of cremation remains from prehistoric graves and cemeteries

This work draws attention to the opportunities for the application of natural scientific analyses to cremated human remains. For these analyses, a sample of burnt bone from a Tumulus/Lusatian grave at Kostelec na Hané (Prostějov district) was used. A fragment of long bone was selected from the cremation content, due to the relatively straightforward identification of these parts of the skeleton in assemblages of cremation remains.

In the application of *optical microscopy* one of the polished microscopy preparations comprised a cross section through the bone, and the second came from a longitudinal section. It was hoped in this way to study changes in the Haversian canals (figs. 1 & 2). Given the absence of comparative material, however, even after consulting with a histologist, it was not possible to clear state what changes were present.

On the preparation made from a cross section through the bone, a 2mm long fissure was seen which was filled with burnt clayey material that clearly came from the underlying rock at the site (figs. 3, 4). This led to the construct that the cremation might have finished in two ways:

1. The stack was erected close the dug pit, and glowing ash together with the remains of human bone were backfilled over by damp earth. The change in temperature led to the fracturing of the bone, and the fissure subsequently filled with partly fired clay.
2. The end of the cremation and the cooling of the ash might have been sped up by raking of the glowing ash with some object. During this process some bones came into contact with damp earth, fractured, and the fissures subsequently filled.

The curves of an *X-ray diffraction analysis (XDA)* graph (graph 1) enabled comparisons to made with the diffractograms of burned animal bone. The XDA curves for burned animal bone are similar at 300, 400, 500 and 600 °C. Changes in the phasal composition occur when the temperature rises above 600 °C. The curves of the bone studied had parameters similar to those of animal bone burned at up to 600 °C, and the only mineral identified was apatite.

The curves for *differential thermic analysis (DTA)* show two endothermic reactions (at 519 °C, 712 °C) which are linked to decreases in the mass expressed on the curve TG (graph 2). Given the conspicuous mass decline on the curve TG between 500–700 °C, the authors presume that the cremation temperature reached a maximum of 500 °C.

These analyses should be tested in a series of experiments with burnt bone. Bones will be fired in the laboratory in an oxidation environment, and in a controlled atmosphere simulating the burning of wood. After analysis, these remains should be placed in the earth with charcoal, in order that they can be partially exposed to the conditions of a deposited burial. After a certain time, the same sample analysis methods should be employed; the results ought then to show at what temperature the influence of deposition in a moist environment leads to a reciprocal reaction.

PAVEL FOJTÍK, Ústav archeologie a muzeologie, Filozofická fakulta MU, Arne Nováka 1, 660 88 Brno;
e-mail: fojtkp@c-box.cz
MARTIN HLOŽEK, Ústav archeologie a muzeologie, Filozofická fakulta MU, Arne Nováka 1, 660 88 Brno;
e-mail: mhlozek@seznam.cz

DISKUSE

ZAMYŠLENÍ NAD TŘETÍM SVAZKEM SBORNÍKU „MEDIAEVALIA ARCHAEOLOGICA“ K výsledkům výzkumů raně středověkého opevnění Pražského hradu a Malé Strany

Jan Frolík

V letních měsících 2001 byl distribuován třetí svazek sborníku *Mediaevalia Archaeologica*, věnovaný tentokrát Pražskému hradu a Malé Straně. Stěžejní částí svazku jsou dvě rozsáhlé studie o raně středověkém opevnění (J. Čiháková, I. Boháčová), které jsou závažným vkladem do poznávání minulosti obou částí naší metropole. Jejich závěry, v případě, že budou akceptovány, přesahují oblast archeologie především v otázkách významu a postavení Prahy v 9. a 10. století ve středoevropském prostoru a počátcích českého státu. Věnovat se budeme především těmto dvěma příspěvkům, ale pozoruhodné závěry obsahují i sdělení ostatní.

Obsah: *J. Zavřel*: Geologie, morfologie a osídlování malostranské kotliny, s. 7–27; *J. Čiháková*: Raně středověké fortifikace na jižním okraji pražského levobřežního podhradí, s. 29–135; *V. Čulíková*: Rostlinné makrozbytky z lokality Praha 1 – Malá Strana, Malostranské nám. čp. 258/III (Lichtenštejnský palác), s. 137–166; *P. Stránská*: Dentální patologie pražských středověkých populací, s. 167–177; *I. Boháčová*: Pražský hrad a jeho nejstarší opevňovací systémy, s. 179–301; *V. Čulíková*: Rostlinné makrozbytky z pěti středověkých lokalit při obvodu centrální části Pražského hradu, s. 303–327.

Příspěvek *J. Zavřela* je excelentní ukázkou kombinace geologických a archeologických dat, přičemž pro upřesňování geologických poznatků sehrává zásadní roli archeologie, zejména proto, že se zabývá detailem, který není v geologickém průzkumu obvyklý. Pro konfrontaci se závěry *J. Čihákové* je nejdůležitější část o Malostranském potoku, jehož zaniklou trasu odkryly archeologické výzkumy. Trasa je dobře známa v úseku ulic Vlašská, Břetislavova a Tržiště, kde byl využit také jako součást opevnění, a to od 10. století až po gotické opevnění z roku 1257 (s. 19). Další průběh potoka po překročení dnešní Karmelitské ulice zůstává neznámý. Předpokládáno (ale nedoloženo) je jeho stočení k jihu. V této souvislosti se nabízí otázka, zda také další trasa opevnění nerespektovala, a tudíž ve svém průběhu neuchovala alespoň zčásti původní směr toku Malostranského potoka. Pro interpretaci příkopů či depresí v článku *J. Čihákové* je důležitý postřeh o přirozených změnách koryta potoka, stejně jako o pokusech o jeho svedení do příkopů (s. 17).

Oba články *V. Čulíkové* lze hodnotit společně. Oba jsou dalšími kamínky (chtělo by se napsat vzhledem k objemu zpřístupněného materiálu kameny) do mozaiky rekonstrukce přírodního prostředí a jeho vývoje v raném středověku. Paleobotanické studie zachycují Hrad i Malou Stranu jako lokality s intenzivní antropizací (s. 323), s rumišti, sešlapávanými plochami a zaplevelenými polními a zahradními kulturami (s. 153) od nejstarších posuzovaných vzorků (9. století). Vzhledem k tomu, že závěr studie o opevnění Pražského hradu poněkud zploštuje vývoj 9. století a že se stále objevují teorie o neosídlenosti hradního ostrohu před založením kostela P. Marie, na něž archeologie těžko reaguje vzhledem k neujasněnému vývoji svého hlavního datovacího kritéria (keramiky) během 9. století, mohl by být užitečný alespoň rámcový odhad, jak dlouhé doby je třeba, aby se takto definovaná společenstva utvořila. Snad by tím archeologie získala víceméně nezávislý příspěvek k počátku osídlení na obou lokalitách.

Oba příspěvky také odhalují jeden problém, který ovšem způsobují archeologové. Vzorky byly zadány s různě vyjádřenou chronologií, podstatně určitější či detailnější, než s jakou se pracuje ve vlastních studiích obou autorek. Tento rozpor by měl být vysvětlen, protože dodatečné archeologické korekce datování se do paleobotanických textů obvykle již nepromítnou. V textu o Malé Straně se opětně vyjadřuje skepse k zařazení některých vzorků do pravěku (s. 138; stejně např. *Čulíková*

1998, 291–293) a je na místě otázka, zda vzorky nejsou původu středověkého a zda se do nich pravěký (keramický?) materiál nedostal druhotně. Stejná ostražitost je nezbytná u vzorků datovaných do 7.–8. století, a to nejméně do doby detailního publikování archeologické situace.

Text P. Stránské je pro archeologa obtížně hodnotitelný. Z hlediska použitých pramenů snad jen dotaz, zda lze ze sociálního hlediska pohřebiště posuzovat jako celek. Ovšem detailně určit sociální rozvrstvení pohřebiště s chudým inventářem je pravděpodobně nedosažitelným cílem či spíše dosažitelným pouze výjimečně a je opětně záležitostí archeologů. Stejně tak může určitou roli sehrát také úplnost posuzovaných pohřebiště. Pražský hrad–Lumbeho zahrada a Praha–Motol jsou víceméně úplná, s jistou výhradou můžeme přiřadit také Pražský hrad–Jízdárnu. Ostatní jsou pouze výsekem širší situace.

Netrpělivě očekávaným příspěvkem byla zejména studie J. Čihákové, která měla poprvé v širších a ověřitelných souvislostech zveřejnit část výsledků získaných při záchranných výzkumech na Malé Straně v posledních letech. Nejpřekvapivějším nálezem byl objev dřevohlinitého opevnění, posunující Malou Stranu do kvalitativně vyšší kategorie sídel. Existence valového opevnění se mezitím stala pevnou součástí publikací o počátcích a významu Malé Strany (*Hrdlička 2000a; 2000b; Sommer 2000*). Překvapivé bylo jeho datování (kladeno hluboko do 9. století), které však nebylo dosud nijak verifikovatelné. Tuto mezeru v našem poznání zčásti zaplňuje referovaná práce.

Studie je koncipována neobvyklým způsobem. V úvodní části se sumarizují získané výsledky (s. 30–52), teprve potom následuje pramenná základna (s. 52–127). K tématu opevnění se uvádí celkem 10 terénních akcí, z nichž se studie detailně zabývá sedmi. Na všech se podílela autorka, a to výhradně, nebo, jak můžeme předpokládat, z převážné části. Hodnocení zahájíme od druhé části, která je doplněna úvodem, dovolujícím mimořádně hluboko a detailně nahlédnout do postupu zpracování, zejména do rekonstrukce stratigrafického vývoje, který je pro posouzení celkové situace klíčový. Referované terénní akce přesvědčivě dokládají minuciózní terénní práci s mimořádným důrazem na popis jednotlivých uloženin. U nich se velmi často autorka zabývá jejich genezí a možnými proměnami ve složitých sídlištních situacích, přičemž se informační bohatost zaznamenaná tímto způsobem pravděpodobně ještě zcela nevyčerpává a slibuje možnosti rozšířeného poznání v budoucnosti. Inspirativní je též důraz na sledování postdepozicičních změn a deformací uloženin a konstrukcí, který zřetelně ovlivňuje možnosti jejich interpretace. Poněkud jednostranně však působí extrémní důraz na řezu terénem (na úkor možnosti poznat určitou situaci v ploše), v některých případech kladené v nezvykle hustých intervalech. Je zatím neřešenou otázkou, do jaké míry tento postup může ovlivnit či zkreslit poznání konkrétní lokality a zejména její interpretaci.

Značné rozpaky však budí další postup zpracování. Autorka vychází při analýze terénní situace z postupu E. C. Harrise (srovnej *Harris 1989*), ovšem modifikovaného nepřijatelným způsobem. Původní postup E. C. Harrise dělí terénní jednotky (kontexty) do čtyř základních kategorií. Dva z nich mají hmotnou podstatu (vrstva/uloženina a zděné konstrukce; patří sem jako zvláštní případ uloženiny dřevěné konstrukce), dva jsou pouze dvourozměrnými skutečnostmi (výkopy a tzv. stykové plochy) a projevují se jako rozhraní. Tento druh kontextů (výkopy a stykové plochy) autorka neregistruje během terénního výzkumu, jak předpokládá Harrisova metodika, ale až ve vyšším stadiu interpretace, přičemž do stratigrafických schémat zavádí vybraná rozhraní (tzv. „pádné stykové plochy“ v jejím pojetí, s. 53). Zatímco původní Harrisova metoda za sebou ve stratigrafickém schématu řadí všechny jednotlivé „události“, které se na nalezišti odehrály bez ohledu na jejich délku či důležitost (a bez ohledu zda zanechaly svědectví v trojrozměrné či dvojrozměrné podobě), J. Čiháková své schéma vytváří jen z trojrozměrných jednotek/kontextů, do něhož se až v rámci interpretace doplňují některá rozhraní.¹ Teorie složitých stratifií zatím dospěla k poznání o zásadní

¹ „... jen ta rozhraní z celkové množiny stykových ploch jako rozhraní vrstev, která dle autora zpracování hrají roli při interpretaci vývoje lokality ... Stanovení, které ze všech stykových ploch jsou 'pádné' (tj. důležité pro vývoj lokality), je silně ovlivněno osobností autora zpracování a jen zcela výjimečně je dáno 'ušlapaným' povrchem, což mne vedlo k vydělení znaků pro stykové plochy z popisné objektivnější partie symboliky do subjektivní části interpretace.“ (s. 53–54). Důležitost rozhraní narůstá zejména v situacích, kdy se navzájem porušuje větší množství

Obr. 1. Praha – Hrad, Severní trakt. Nekeramické nálezy ze situací spjatých s raně středověkým valovým opevněním. Popis nálezů viz exkurs.

důležitosti rozhraní (např. *Harris – Brown – Brown 1993* a zejména *Brown – Harris 1993*), přičemž všechny výkopy a všechny jasně vymežitelné stykové plochy se **vždy** evidují již během terénního odkryvu a jsou integrální součástí stratigrafického schématu. Některé stykové plochy ve zvlášť složitých stratografiích sice mohou být rozeznány až při práci na stratigrafickém schématu a mohou do něho být vloženy dodatečně jako interpretační prvek, ale vždy podložený závažnými argumenty. Je zřejmé, že J. Čiháková nepřijatelně modifikuje původní metodu, když pracuje pouze s dodatečně vkládanými rozhraními a většinu ostatních pomíjí.²

Další postup rekonstrukce vývoje (tj. stratigrafický krok – stratigrafický komplex – komponenta) je v intencích původní metody. Není však zřejmé, kdy je do něho vkládán chronologický moment. Zdá se však, že je to dříve než jako poslední úkon (pouze tento postup pomáhá zabránit svévolným chronologickým posunům a odhaluje kontaminované vrstvy a intruze: *Harris – Brown – Brown 1993*).

Neakceptovatelná modifikace použité metody musela zanechat své stopy ve stratigrafických schématech. Jejich kontrola či nezávislá konstrukce je obtížná, protože ani v jednom případě nejsou publikovány všechny řezy a plány, které by to umožňovaly. Částečná kontrola však odhaluje jednotlivé kontexty ve schématech na nezávislých (souběžných) vývojových liniích, přestože na řezech jsou ve vzájemném kontaktu, což jejich umístění na nesouvisející linii vylučuje (schémata na s. 60, 72, 115). Důsledkem může být zcela opačné posouzení vzájemného chronologického vztahu, než jaký dochovala stratigrafie. Pomíjíme nadbytečné linie a jejich křížení, které by interpretaci neměly ovlivnit. Také detailní studium řezů vyvolává některé otázky, které by bylo vhodné vysvětlit (např. vztah příkopu 2 a vrstvy 28 v čp. 258/III, který na řezu na obr. 32, s. 62, vyhlíží opačně, než se prezentuje na schématu; totéž lze říci o vztahu vrstev 16 a 28 na obr. 37, s. 66; v čp. 259/III lze otázky klást ke vztahu „omazu“ dřevěné konstrukce – vrstva 48 – k okolnímu terénu: obr. 55 na s. 86).

Popis terénní situace vybraných výzkumů nevyhází ve všech případech tak přesvědčivě a jednoznačně, jak by se zdálo po přečtení úvodní sumarizující partie. Opakovaně není zřejmé, proč jsou příkopovité útvary děleny na více vývojově samostatných překrývajících se objektů, když je stejně dobře možné (alespoň na základě publikované části dokumentace) uvažovat o více fázích útvaru jediného (např. příkop v čp. 263/I – obr. 26 na s. 55; čp. 259/III – vložení dalšího příkopu mezi tzv. příkop 3 a příkop gotického města z r. 1257 – obr. 61 na s. 92, text s. 93; čp. 42/III – příkopy 1 a 2 – obr. 67 na s. 99; čp. 266/III – rozdělení jednoho příkopovitého útvaru na příkop 1 se dvěma fázemi a příkop 2 – obr. 79 na s. 112). Většina zkoumaných úseků příkopů je navíc známa pouze z řezů či plošně velmi malých úseků stěn, což problematizuje jejich členění na samostatné objekty. Diskutovat by se dalo také o rozčleňování stratigrafie na stratigrafické kroky jen podle změněné barvy vrstev (s. 117–118).

Z náleзовé situace také vyplývá, že většina uloženin vztahujících se bezprostředně k příkopům a dřevohlinité hradbě může pocházet ze starších situací a tudíž je nalézána v druhotné poloze, včetně svého keramického inventáře. To může posunout datování hlouběji, než odpovídá skutečné době vzniku. Takový posun v chronologii lze obtížně odhalit zejména tam, kde je počet nalezených keramických zlomků malý a možnost nerozpoznané kontaminace starším materiálem větší. Pokud se uvádějí počty nalezených zlomků, je zřetelné, že je to většina referovaných akcí. Největším uvedeným souborem je 156 zlomků a v jeho rámci 20 okrajů jako základní posuzovaná kategorie z čp. 266/III (mezi ně je zahrnuto i 14 zlomků získaných sběrem).³

Pod zorným úhlem výše uvedených poznámek je nezbytné posuzovat základní sumarizaci výsledků a jejich relativně chronologickou periodizaci. Především není zřejmé, na základě čeho byl tak striktně vyčleněn příkop 1 (ke kterému neznáme doplňující nadzemní fortifikaci). Uváděný rozdílný směr je rekonstruován na základě hrany dna tohoto příkopu o délce asi 2 m (v čp. 266/III; obr. 4,

objektů/výkopů. Pouze s jejich pomocí lze správně přiřadit výplně k jednotlivým objektům/výkopům a určit jejich relativní časovou následnost.

² Pro všechny publikované výzkumy je nápadný malý počet kúlových jamek a nevelkých objektů. Není jasné, zda je to charakteristický rys zkoumaných míst či důsledek použité dokumentační metody.

³ Bohužel není uvedena velikost náleзовého souboru z valového opevnění a příkopu v čp. 42/III.

s. 33), když podrobný popis terénní situace posléze počítá v dalším vývoji s nestabilními stěnami a jejich sesuvem (tudíž deformací původního průběhu) ještě ve stejné etapě existence (s. 115, obr. 79 na s. 113). Že příkop nemusel mít nutně rovně probíhající hrany, je doloženo u příkopu 2 v čp. 258/III (obr. 33 na s. 63) či příkopu 3 v čp. 266/III (nepravidelný – stáječící se? – průběh dna, obr. 73 na s. 120). Změna trasy průběhu příkopu 1 vůči pozdějšímu příkopu 2 se také zdá být nelogická z hlediska širších prostorových vztahů. Jaký význam by mělo nezapojení mokřiny do obranné linie? Či naopak, jaký prostorový rozvoj by přineslo její dodatečné vřazení do linie fortifikace?⁴ Nabízí se otázka, proč nebyl příkop 1 ve své rekonstruované, mimo mokřinu mířící linii zachycen při výzkumu na Malostranském náměstí či v areálu Lichtenštejnského paláce čp. 258/III. Domnívám se, že popsaná terénní situace dovoluje uvažovat o jediném, periodicky (dvakrát?, vícekrát?) obnovovaném či čištěném příkopu v linii zapojující do jeho průběhu také uvedenou mokřinu. V případě této hypotézy se zjednoduší posouzení situace ve vztahu k výzkumu v čp. 42/III, protože třem fázím valového opevnění by odpovídaly 2 až 3 fáze příkopu, jehož nejmladší fáze by byla zaplněna destrukcí čelní části opevnění (obr. 67 na s. 99). Vrstvy odpovídající svalenému tělesu dřevohlinité fortifikace také vyplňují horní část příkopu 2 v čp. 258/III a 266/III (s. 42, 117–118, obr. 79 na s. 113).

Záhadou zůstává interpretace tzv. strategické stavby v čp. 259/III (s. 74–87), především její neobvyklá orientace vůči mokřině a uvažované linii opevnění. Konstrukce roubená na „U principu“ by se měla neuzavřenou stranou obracet k předpokládanému opevnění nebo přimykát k břehu mokřiny. Navržené varianty (most, věž, věžovitě ukončení valu – s. 73) by bylo vhodné podpořit analogiemi odjinud. Také příslušnost k příkopu 2 je dána pouze skutečností, že budeme mokřinu, v níž stavba stojí, považovat za součást obranné linie, což je v naznačených souvislostech nejpřijatelnější řešení (s. 37–38).

Na ještě nejistější půdě se dostáváme při posuzování příkopu 3 a k němu údajně náležející nadzemní části fortifikace – dřevěné stěny. Autorka sama formuluje jejich vzájemný vztah zprvu podmíněně (s. 45), nicméně posléze s ním pracuje jako s jediným možným řešením se dvěma základními variantami (s. 45–47 a obr. 22 na s. 49), z nichž obě vzbuzují pochybnosti. Jako málo akceptovatelná se jeví představa o možné úzké souvislosti příkopu 3 a dřevěné stěny, vzdálené od něho 25 m. Takto velká mezera mezi obrannými prvky by patrně značně problematizovala hájitelnost. Ve druhé variantě (s. 47) vkládá autorka mezi příkop a dřevěnou stěnu komunikaci, jejíž trasu prodlužuje ze situace zkoumané v Mostecké ulici (s. 47). Celá takto vybudovaná konstrukce je řetězem nepodložených předpokladů. Především není jasné (a asi ani doložitelné), že zkoumané součásti dřevěné stěny v čp. 258/III a „základová partie pravděpodobně liniové stavby“ v čp. 42/III (s. 45) jsou součástmi téže konstrukce. Velkou neznámou také zůstává vztah příkopu 3 ke korytu Malostranského potoka, protože z náznaku o terénní situaci v čp. 259/III (s. 46) vyplývá, že by se s příkopem 3 musel někde křížit.⁵ Pokud bychom akceptovali druhou variantu⁶ v podobě opevněného či zvlášť vyčleněného komunikačního koridoru, sestávajícího ze čtyř prvků, tj. z příkopu 3, dřevěné stěny, dřevem vyložené „komunikace“ a koryta Malostranského potoka, vždy se neobejdeme bez řešení předpokládajícího vícenásobné křížení těchto jevů. Setrváme-li u představy, že příkop 3 a dřevěná stěna jsou součástmi téže fortifikace, pak by se mohla ve zcela jiném světle jevit výše uvedená složitá dřevěná konstrukce z Mostecké ulice, vícekrát již jednoznačně prezentovaná (Čiháková 1999, 15; Čiháková – Dragoun – Podliska 2000, 131–132) jako cesta či úprava prostranství (s. 47). Zatím nebyly nijak posouzeny námitky upozorňující na značně neobvyklý způsob budování, pokud by se jednalo o cestu (systém dřevěných komor). Obrázek 22 (s. 49) nabízí ke zvážení variantu, zda by se nemohlo jednat o základ dřevohlinité hradby, při jejímž budování by užití dřevěných komor nepřekvapovalo. Celkově však víme o této etapě vývoje fortifikace zatím příliš málo na určitější zá-

⁴ Lze tak jednoznačně rekonstruovat vzájemný vztah dvou objektů z plošně omezených zkoumaných úseků vzdálených navzájem desítky metrů?

⁵ Pokud nebudeme předpokládat, že příkop 3 je uměle upraveným korytem Malostranského potoka.

⁶ První varianta řešení, počítající s ukončením příkopu, by znamenala, že jeho strategický smysl byl zcela potlačen. Legitimní by mohla být úvaha, že tato fáze opevnění nebyla dokončena.

věr a je třeba vyčkat dalších šťastných objevů. Interpretace s netypickými a neobvyklými řešeními však celkovou situaci spíše zatemňují.

Nejméně zdařilou součástí rekonstrukce vývoje opevnění Malé Strany je kapitola o uvažovaném románském opevnění v podobě kamenné kvádrkové hradby. Dosud nalezená zdva (čp. 158/III, čp. 17/III a čp. 292/III) nedovolují s výjimkou čp. 292/III podrobnější posouzení, neboť nebyla publikována. Nelze vyloučit, že se setkáváme s fragmenty románských profánních objektů, jejichž dosavadní absence na Malé Straně při jejím významu a intenzitě osídlení spíše překvapovala. Doplňuje-li fragment kvádrkové zdi „*architektonický prvek z červeného pískovce*“ (s. 51, týká se čp. 158/III) je opatrnost při interpretaci jako hradba na místě. Hypotéza o románské hradbě se také musí vypořádat s námitkou, zda dosud objevené fragmenty zdi nejsou částmi ohrazení sídlištních jednotek (dvorců apod.).

Pochybnosti vzrůstají při podrobném posouzení nálezové situace v čp. 292/III. Není zřejmé, na základě čeho je asi 1,5 m dlouhý fragment románské zdi považován jednoznačně právě za hradební zeď. Stratigrafická situace je problematická. Z publikovaného řezu (obr. 88 na s. 125) vyplývá, že vztah zdi a výplně jejího vkopu k okolnímu terénu není dochován a připouští řadu rozmanitých interpretací (vztah dlážděné plochy a zdi může být opačný, tj. dláždění vzniklo až po výstavbě zdi; dláždění nemusí být cestou, ale podlahou v interiéru uvažované románské stavby apod.). Pohled na celkový plán Malé Strany (*Hlavsa – Vančura 1983*, 105–106) navíc ukáže, že nalezený fragment zdi se nachází na okraji areálu tzv. maltézske jurisdikce a má vztah spíše k němu než k fortifikaci Malé Strany jako celku. Také úvahu o eventuální příslušnosti malostranské románské mostní věže k uvažovanému románskému opevnění Malé Strany a nikoliv k vyústění Juditina mostu by bylo potřeba podepřít průkaznějšími argumenty. Nejasné výškové poměry a předpokládaný posun komunikace o několik metrů k severu těžko popírají význam známého reliéfního obrazu s vyobrazením povýšení knížete Vladislava II. na krále (*Merhautová – Třeštík 1983*, 167), který je integrální součástí stěny věže obrácené k mostu. Ať budeme reliéfní scénu interpretovat jakkoliv, lze její umístění předpokládat spíše na mimořádné stavbě (kterou kamenný most bezesporu byl) než na obranné věži písemnými prameny nedoložené kamenné hradby.

Sporé písemné prameny navíc dokládají, že předpokládanému vybudování hradební zdi po lokaci právního města na ploše Malé Strany v roce 1257 předcházela minimálně ještě jedna opevňovací aktivita v roce 1253,⁷ která by mohla vysvětlit vícefázovost některých zkoumaných úseků a jejich odlišnou stavební techniku. Předpokládané kamenné románské opevnění Malé Strany by bylo zcela mimořádným architektonickým počinem. Malá Strana by se rázem stala našim nejstarším hradbou opevněným městským areálem. A to v době, kdy její význam pozvolna klesal a těžiště vývoje se přesunovalo na pravý vltavský břeh.

Na určité interpretační nesrovnalosti narážíme i ve zdánlivě drobných detailech. Jedním z argumentů pro datování „příkopu 1“ je, že ho v souboru keramických zlomků „*indikují i některé archaické technologické znaky (např. svíslé špachtlování na vnitřní stěně)*“ (s. 35). Chybné použití plurálu koriguje informace, že takový zlomek byl nalezen pouze jeden (s. 121–122), a může tudíž být i druhotnou příměsí. Při výzkumu v čp. 259/III byl nalezen zlomek glazované importované nádoby, opakovaně prezentovaný (*Čiháková 1999*, 15; *Čiháková – Dragoun – Podliska 2000*, 136, obr. 6) jako doklad dálkového kontaktu se vzdálenými oblastmi (snad Byzancí) v časném 10. století. Zveřejněné okolnosti k takovému optimismu nevedou („*Zlomek nebyl nalezen řádným archeologickým výzkumem, nýbrž se našel na počátku výzkumu při odklizení hromady hlíny, vykopané stavbou ...*“ – s. 93).

Pokus o kritické zhodnocení předložených faktů nastiňuje poněkud změněný pohled na problém raně středověkého opevnění Malé Strany, i když základní fakt jeho existence nijak nezpochybňuje. Domnívám se, že stejně tak nelze pochybovat o poměrně intenzivním osídlení Malé Strany již před

⁷ „Toho roku bylo opevněno město pražské na severu a na západě a biskupský dvůr, stojící na konci mostu, byl zcizen biskupu Mikuláši pražskému a opevněn valy a baštami. Také kostel Panny Marie křížovníků byl opevněn valem, zdi a baštami.“ (*Pokračovatelé Kosmovi 1974*, s. 112)

postavením nejstaršího opevnění. Vlastní fortifikace je doložena dřevohlinitou hradbou se třemi fázemi a příkopem, který také vykazuje více fází (2 až 3?). Provází ji keramika s límcovitými okraji a s kalichovitými okraji, ale nelze posoudit míru sekundárního pohybu staršího materiálu do mladších situací. Zdá se, že může být značná, což ztěžuje datování uvedených fortifikačních prvků. Jak se pokusím doložit níže, jsou závažné indicie pro to, že datování do doby před obdobím knížete Sptyihněva I. je neudržitelné. Mladší vývoj po zániku zmíněné dřevohlinité hradby není jasný, zkoumané prvky jsou nespojitě. Není jasné, jak byla Malá Strana po jeho zániku opevněna, pokud bychom akceptovali autorčino datování. Nepřesvědčivý je pokus o prokázání románské kvádríkové hradby jako hradební zdi Malé Strany ve 2. polovině 12. století.

Studie I. Boháčové „Pražský hrad a jeho nejstarší opevňovací systémy“, obdobně rozsáhlá jako práce o opevnění Malé Strany, je koncipována poněkud odlišně. Materiálová část se spokojuje s různě stručnou charakteristikou jednotlivých úseků opevnění zkoumaných od roku 1925 do roku 1995. Nejnovější výzkumné akce z pochopitelných důvodů zahrnutý nejsou (s. 181). Podrobnější posouzení řady tvrzení a možnost další práce se zveřejněnými prameny problematizuje skutečnost, že ani jedna část přehledu terénních aktivit se neblíží publikaci typu edice pramene. Sestavu „vybraná plánová dokumentace a řezy + rekonstrukce stratigrafického vývoje (nejlépe formou tzv. Harrisova diagramu) + nálezy s rozbořem“ neobsahuje žádná. Nejpodrobněji je referován dlouhodobě probíhající výzkum tzv. Severního traktu (s. 213–231), ovšem učinit si konkrétní představu o stratigrafickém vývoji publikovaná část dokumentace také nedovoluje. Zvláště pocítujeme tento nedostatek tam, kde nemůžeme na řezech a plánech identifikovat situace zmiňované v textu (např. „výplň 415A“, s. 225; „vrstva 256“, s. 225; kůlová jamka v sondě II, s. 249; opakovaně vrstvy zmiňované u vyobrazení keramiky – obr. 22 na s. 217, obr. 33 na s. 236–237, obr. 46–50 na s. 265–273, obr. 52 na s. 276–277). Z nejasných důvodů nejsou připomenuty ani stručnou charakteristikou některé terénní akce, při nichž byly pozůstatky dřevohlinitého opevnění a k němu náležejícího příkopu objeveny – průjezd mezi II. a III. nádvořím (v r. 1929, řez valem – *Deník 1929/II*, s. 1114–1115 a s. 1118–1124; *Borkovský 1949*, 55–56 a obr. I); zřizování průchodu pro pěší tamtéž (v r. 1948, dokumentace valu a příkopu před ním, vztah k románské hradbě – *Borkovský 1949*, 56–59); východní nádvoří Tereziánského ústavu šlechtičen/čp. 2 (1988–1989, hrana příkopu? a do ní sesunutý blok dřevohlinité hradby – *Dragoun et al. 1991*, 187–188); zákoutí u kaple sv. Kříže (v r. 1992, vnější okraj příkopu před valem – *Dragoun et al. 1995*, 215). Naopak u některých referovaných výzkumů není zřetelné, proč byly do studie zařazeny, protože při nich pozůstatky raně středověkého opevnění nebyly zkoumány a ani nebyl předpokládán jejich objev (např. Ludvíkovo křídlo Starého královského paláce, s. 233). Pokud by byly zařazeny i akce s volnějším vztahem k problematice raně středověkého opevnění, neměla rozhodně chybět kapitola o výzkumu v tzv. Severním výběžku (*Dragoun et al. 1989*, 168; *Frolík 1997*), protože při něm byl nález opevnění předhradí očekáván a jeho absence přináší interpretační obtíže.

Poprvé se ve studii tohoto typu objevují ve větší míře ukázky původní terénní dokumentace. Sympatické je, že se autorka alespoň zčásti přiklonila k jejich faksimilovému zobrazení, čímž se potlačuje moment novodobé, třeba nevědomé interpretace. Tento druh dokumentace však předpokládá uvedení přesných odkazů na uložení či citované místo.⁸

Práce s původní dokumentací z 20. a 30. let odhaluje pravděpodobně nejzávažnější metodický nedostatek, který určitě zkreslil datování popisovaných nálezů a jejich interpretaci. V denících a na plánech se řada jevů a dílčích objektů objevuje podle dobového úzu pod ustálenými pojmenováními často interpretačního charakteru (např. několikrát zmiňované, ale nikdy nenalezené tzv. *severojižní opevnění*, s. 199 a s. 206;⁹ vícekrát *val*, s. 207, obr. 15; s. 211, obr. 17). Při práci s deníky a plá-

⁸ Např. stránky deníků u většiny vyobrazení, stejně tak scházejí inventární čísla publikovaných fotografií či signatury plánů a řezů uložených v Archivu Pražského hradu (tedy nikoliv např. „*VAPH archivováno ve více variantách*“, s. 208).

⁹ Vyčlenění „*valu, jenž šel zde směrem S–J*“, je patrně nedorozuměním. Tento útvar byl registrován 27. V. 1927. Pokud by se v uvedeném místě val probíhající jižní částí III. hradního nádvoří ve směru východ–západ skutečně stácel směrem k severu, musela by se tato skutečnost projevit v dalších dnech při postupu výzkumu západním

ny je nezbytné nejprve pečlivě prověřit, zda konkrétní objekt skutečně naplňuje znaky připisované mu přiděleným názvem (tedy např. zda „val“ je skutečně rozvalenou fortifikací a ne čímkoliv jiným), teprve potom s takto ověřeným zjištěním pracovat. Někdy bylo pojmenování vytvořeno ještě před objevem jemu odpovídající terénní situace v očekávání příslušného nálezu a během vlastního odkryvu bylo užíváno postupně pro několik různých částí zkoumané situace. Opakovaně popisovaný „val“ v Tereziánském křídle (s. 209–211) „vznikl“ uvedeným způsobem, přestože dochovaná dokumentace nepopisuje žádný celistvý útvar, který by znaky „valu“ naplňoval, a strategická situace to vylučuje (Frolík 2000, 114–118; v tisku).

Instruktivním příkladem problematické práce s neproověřenými fakty je kapitola zabývající se prostorem s tzv. románským bastionem (s. 206–207, obr. 14–15). „*Nákres valu 11. stol. v měř. 1 : 50*“ nejenže budeme s obtížemi umísťovat do půdorysného náčrtu na následujícím obrázku (s. 207, obr. 15), ale také identifikace pozůstatků dřevohlinité hradby (valu) nebude snadná. Náčrt zobrazuje jakési umělé stupňovité úpravy podloží, které překrývá kamenitá vrstva či destrukce. Rozhodně se nepodobá řezům valem, jak je můžeme srovnat s jinými místy studie (např. obr. 12 na s. 203; obr. 25 a 26 na s. 222, obr. 29 na s. 225).¹⁰ Studium širších souvislostí ukáže, že opuková destrukce byla v těchto místech uložena až po postavení románské hradby ve 12. století. Vrstva stejného charakteru byla identifikována v sousední místnosti pod oktogonální kaplí (vrstva 7A na obr. 32, s. 232) a autorkou byla interpretována obdobně (s. 233). Samostatnou kapitolou je datování nálezů v 70 či 80 let staré dokumentaci. Naše představy o středověké keramice jsou snad přece jen určitější a i v soudobých textech lze vysledovat rozpaky nad datováním některých souborů (Borkovský 1999, 16). Nezbytná je práce s originálním materiálem, který se téměř v úplnosti dochoval a na který studie opakovaně rezignovala (s. 206, s. 209, s. 192 – „jednoznačné vztahování nálezů ke konkrétní terénní situaci je někdy obtížné, ... není často možné a v některých případech je dnes již nereálné“¹¹), takže nemohla na eventuální nesrovnalost ani narazit. Z kontextu celé práce je dokonce zřejmé, že s keramickým materiálem z výzkumů ve 20. a 30. letech autorka nejen nepracovala, ale ani se s ním neseznámila (ač formulace může působit zcela opačným dojmem, s. 268). Pro informaci o něm použila jen kresby, které nechal pořídit I. Borkovský (s. 205) z malé vybrané části veškerého nalezeného materiálu.¹² Opakovaně se potvrzuje, že při neznalosti kritérií takového výběru je použití těchto kreseb problematické (např. Frolík 2000, 107; Frolík – Maříková–Kubková – Růžičková – Zeman 2000, 67–69, 242–252). Revize prokazuje, že studovaná keramika nebyla důsledně laboratorně zpracována (např. nejsou shledány všechny k sobě patřící fragmenty, zejména pokud byly nalezeny v různých vrstvách). V kontextu problematiky raně středověkého opevnění to prokázala nově provedená revize keramického materiálu z výzkumu valu na Opyši (Zemanová 2001).

Práce s archivní dokumentací se neobejde v budoucnosti bez elementární kritiky pramene ryze historické povahy. Příkladem může být zmínka o posunech v datování „valu“ v Tereziánském kříd-

směrem. Val by směrem na západ již nepokračoval a dřevěné trámy roštu by musely být směřovány v souladu s předpokládaným ohybem valu, tedy místo orientace sever–jih by se postupně stočily na orientaci západ–východ. Pozdější deníkové záznamy nic takového nepotvrzují, směr trámů roštu je nadále sever–jih (zápis z 18. V. 1927 /s. 553/), stejně jako se uvádí pokračování valu západním směrem (zápisy ze 2. VI. 1927 /s. 564/, 3. VI. 1928 /s. 565/). Pokračování valu zachytil v letech 1985–1986 také výzkum v prostoru pod oktogonální kaplí (s. 231–233), který se nachází ještě více na západ.

¹⁰ Deníkový záznam také ukazuje, jak mohlo k podobným posunům v interpretaci a datování – při přesném popisu nálezové situace a stratigrafie – docházet. J. Pasternak původně popsal přesně následnost dvou etap valového opevnění na jižním svahu (s. 199), ale pod vlivem předpokladu J. Gutha o existenci „parkánu“ posléze doplnil interpretační úvahu o jejich možné současnosti (s. 198, text na obr. 9). Prioritu má samozřejmě původní přesný popis, ověřitelný dodnes v dochovaných terénech.

¹¹ Tato katastrofická vize se naštěstí nepotvrzuje (Frolík 1987; Frolík – Maříková–Kubková – Růžičková – Zeman 2000).

¹² Nelze neocítovat větu, byť v textu samotném vztáženou k jiné situaci: „Jejich výpovědní hodnota, zejména neznáme-li genezi tohoto jevu, je tedy problematická“.

le a přepisu datování z 11. na 12. století (s. 209).¹³ Všichni, kdo vedli zápisy v deníku, je zaznamenávali po celou dobu (tj. od roku 1925 do roku 1968) zásadně tužkou, někdy pastelkou (náčrty, nápisy apod.). Nepravidelně se objevují vpisky perem, např. pro doplnění dodatečně vypočítaných nivelačních údajů. Změna datace „valu“ v Tereziánském křídle je provedena propisovací tužkou, přičemž autorovi není znám žádný Borkovského autograf psaný touto pomůckou. Je tedy otázkou, kdo uvedenému datum přepsal a nakolik odpovídá hypotéze I. Borkovského. Připomeňme v této souvislosti, že na uvedeném „valu“ se mělo nacházet křídlo nejstaršího paláce, datované I. Borkovským již do konce 10. století (*Borkovský 1969*, 80), a proto nemohl „val“ datovat do mladšího období.

Nelogické je řazení jednotlivých výzkumných akcí. Chronologické hledisko (tj. podle doby provedení jednotlivých akcí) bylo zvoleno místo popisu po jednotlivých zkoumaných lokalitách. Popis a vzájemné vztahy jednotlivých zkoumaných ploch v rozlehlém hradním areálu jsou málo srozumitelné pro každého, kdo se jednotlivých výzkumných akcí sám nezúčastnil.¹⁴ Z nově provedených akcí se nejvíce místa věnuje popisu výzkumu v tzv. Severním traktu, ovšem ani ten není publikován v šíři, která by pro ostatní badatele umožňovala kontrolu zveřejněných údajů a další práci s nimi.¹⁵ Podrobný výčet nedostatků při popisu jednotlivých akcí by neúrodně prodloužil tento text a bude možné se s ním vypořádat až při budoucím novém publikování všech uvedených akcí formou edice pramene. Některým konkrétním výtkám a pochybením se budeme věnovat v dalším textu.

I. Boháčová na základě jednotlivých výzkumných akcí rekonstruuje na severní straně ostrohu (s. 213–231) dvě fáze opevnění,¹⁶ přičemž starší tvoří dřevohlinitá hradba a mladší (alespoň v úseku na tzv. Slévárenském dvorku a pravděpodobně také v sousední Slévárně) celokamenné těleso s hlinitým či jílovitým pojivem. Toto opevnění se stáčí v místech dnešního Středního křídla směrem k jihu. V ploše Císařské konírny lze dřevohlinitý násep také rozdělit na dvě fáze – starší těleso s dřevěnou vnitřní konstrukcí a mladší rozšíření směrem do opevněné plochy. Dvě fáze vyčlenil pro toto opevnění I. Borkovský při výzkumu na Opyši na samém východním konci hradního ostrohu (s. 212–213). Pro interpretaci celokamenného tělesa a jeho rozsahu je důležité, že ho nenalzáme ani v Císařské konírně a ani na Opyši.

Složitější je situace na jižní straně ostrohu (s. 191–207, 231–233). V nejzápadněji položeném místě – v Jižním křídle, v prostoru tzv. románského bastionu – nebyl val jednoznačně zachycen, i když z celkové rekonstrukce jeho průběhu vyplývá, že tímto prostorem mohl probíhat a velmi pravděpodobně se zde stáčet k severu. Východně na něj navazuje místnost pod oktogonální kaplí, odkud známe pouze jedinou fázi dřevohlinité hradby. Výzkum nebyl doveden na rostlý terén, a proto nemůžeme existenci více fází vyloučit. Vzhledem k době, po kterou toto opevnění hradního ostrohu obepínalo, je nepřímým svědectvím o více fázích také skutečnost, že doložená fáze byla překryta sídlištním souvrstvím se středohradištní keramikou. Fáze, která zaniklé opevnění nahradila, by se musela nalézat jižním směrem v místech, kam již terénní odkryv nedosáhl. V rozsáhlém prostoru jižní poloviny III. hradního nádvoří se dostalo větší pozornosti jeho západní části, kde byly jedno-

¹³ S datací do 12. století se v dalším textu pracuje jako s ověřenou skutečností.

¹⁴ Jistě by bylo přehlednější např. popsat plochu v tzv. románském bastionu vedle popisu výzkumu v místnosti pod oktogonální kaplí. Obě od sebe odděluje pouze jediná zeď a některé uloženy jsou totožné. Stejně tak má logickou návaznost plocha zkoumaná na Opyši s výzkumem v Lobkovickém paláci.

¹⁵ Keramika z výzkumu na Slévárenském dvorku a v Císařské konírně byla publikována již několikrát (*Boháčová 1996a; 1996b*), ani jednou však není možné vztáhnout konkrétní zlomky ke konkrétní vrstvě, ale pouze k autorkou vyčleněným horizontům, u nichž se nelze dobrat údaje, z kterých vrstev se skládají. Zveřejněná keramika je patrně také určitým výběrem, protože rozsah souboru není v jednotlivých publikacích totožný.

¹⁶ V textu používám častěji než I. Boháčová termín „val“ (tj. rozvalená hradba) s vědomím toho, že jde o termín nepřesný, ale v archeologické literatuře přesto jednoznačný. Preferování jediného termínu „hradba“ pro všechny fáze opevnění od vzniku Pražského hradu až po románské období (a logicky i dále) a rozlišování jednotlivých typů a chronologických fází pouze přívlastky (dřevohlinitá, raně středověká apod.) vede přes nespornou vyjadřovací korektnost k nesrozumitelnosti a záměnám. Za stejně vžitě pokládám spojení „románská hradba“ pro opevnění stavěné po roce 1135.

tlivé fáze valového opevnění rozeznány jednoznačněji a jsou dosud v nalezeném stavu dochovány, a proto bylo možné původní závěry znovu posoudit. Toto posouzení dopadlo rozporně. Na rozdíl od názorů I. Borkovského (ve studii zprítomněného např. obrázkem 4 na s. 187, též *Borkovský 1969*, 53–54), který vyčlenil tři fáze postupně k jihu přesouvaného opevnění,¹⁷ autorka rekonstruuje a podrobně popisuje pouze dvě fáze. Podařilo se jí to potlačením zmínek o nálezu do podloží zčásti zapuštěné zídky (kontext 5900 na obr. 12, s. 203). Tato zídka bezpečně pokračuje západním směrem (I. Boháčová se o ní zmiňuje, ale v nezřetelné souvislosti na s. 197 – „*kumulace opukových kamenů ... kdy spočívala přímo na podloží, s dochovaným lícem o mocnosti 65 cm, ...*“, viz též *Deník 1927/I*, 601), a pokud byla původní interpretace v tomto bodě změněna, mělo se tak stát jasně vyslovenými argumenty (nikoliv jen „*místní zpevňující úprava*“, s. 205).¹⁸ Setrváme-li u původní interpretace (tj. čelní plenta 2. fáze valového opevnění¹⁹), můžeme poukázat na analogický rozsah dochování plenty a možný rozsah dochování vlastního tělesa např. u první fáze opevnění na Slévárenském dvorku či v Císařské konírně. Náhradou za potlačenou fázi dřevohlinité hradby shledává I. Boháčová stopy po celokamenné konstrukci, patrně obdobného charakteru, jaká byla nalezena na Slévárenském dvorku (s. 260–261). Její existence je opírána o nálezy mohutných destrukcí opukových kamenů, které jsou zčásti sledovatelné podél jižní hrany III. nádvoří (s. 197, 199). Pečlivé čtení deníkových zápisů však upozorní na skutečnost, že stratigrafická pozice těchto vrstev je rozdílná a že nepocházejí z jedné časové fáze. Část vrstev opukových kamenů lze spojit se stavebním odpadem či bouračkou z románské baziliky sv. Víta, jak nasvědčuje přítomnost úlomků hnědého a červeného pískovce (*Deník 1927/I*, 572); jinde se uvádí keramika 14.–15. století (*Deník 1927/I*, 557); podle stratigrafické pozice můžeme uvažovat o výplni vkopu pro románskou hradbu, a tedy o původu těchto úlomků jako odpadu z přípravy stavebního materiálu. S výjimkou jediné nejasné zmínky (*Deník 1927/I*, 581) se nikde nemluví o dochovaném líci či nějakém zbytku záměrné konstrukce (s lícem k severu) v rámci těchto destrukčních vrstev. I u zmiňované konstrukce uvažuje autor deníkového zápisu: „snad to byl základ pod nějakou dřevěnou stavbu na povrchu valu ... částečně již na jeho svahu“ (*Deník 1927/I*, 581, zapsal J. Pasternak). Že se obdobně dochované objekty v tomto prostoru nalézaly, dokládá jen o několik metrů východněji zbytek jiné podezdívky dřevěné stavby na povrchu již nefunkčního a zplanýrovaného valu.

Nálezová situace ve Starém paláci a jeho přilehlém okolí (s. 208–211, 233–236) potvrzuje existenci tří fází dřevohlinité hradby (nejinstruktivněji v textu vyobrazeno na obr. 18, s. 212) a nedává žádný prostor k úvahám o existenci následné celokamenné konstrukce. Východním směrem poskytuje úplnější informaci pouze odkryv v areálu Lobkovického paláce (s. 237, 239–241), kde se také podařilo vyčlenit tři fáze opevnění. Opravíme však informaci o tom, že by čelo nejmladší fáze bylo vyzděno na maltu. Skládalo se z mohutných kvádrů, mezi nimiž byl ojediněle užít opukový kvádrík se stopami malty (*Durdík – Frolík – Chotěbor 1999*, 23).

Opevnění bylo alespoň v některých úsecích provázeno příkopem. Pominuta zůstala informace o fragmentu příkopu před opevněním na Opyši (*Borkovský 1969*, příloha za s. 64). Větší pozornost je věnována příkopu, který byl před dřevohlinitou hradbou zjištěn v ploše Císařské konírny. V tex-

¹⁷ Závěr o třech fázích opevnění je sledovatelný již v deníkových zápisech z roku 1927: „... na povrchu třetího hliněného valu ...“ (*Deník 1927/II*, s. 610); „Zkoumán byl první – druhý a třetí val ... nakres a poznámky ma Dr. Guth.“ (*Deník 1927/II*, s. 616); „... stopovan byl povrch valu č. II. (pod povrchem valu č. III) jižním směrem ...“ (*Deník 1927/II*, s. 623).

¹⁸ O důvodech bagatelizace tohoto nálezu nelze vyslovit žádné určitější domněnky. Je však zřejmé, že by s ohledem na dendrochronologické datování nastala poněkud kuriózní situace. Všechny tři linie dřevohlinité hradby by vznikly v krátkém úseku dvou či maximálně tří desetiletí a po roce 939 bychom další aktivitu spojenou s budováním fortifikace byli schopni identifikovat až po téměř dvou stoletích (1135). V kontextu celé studie je tato interpretační změna jediným místem, kde I. Boháčová nepřebírá původní interpretaci I. Borkovského a jeho předchůdců, ovšem bez jakéhokoliv zdůvodnění.

¹⁹ První fázi je tzv. „*břetislavská hradba*“ (kontext 5901 na obr. 12, s. 203), třetí těleso s komorovou konstrukcí a k jihu vybíhajícím roštem, které zídka 5900 překrylo.

tu (s. 213, 252) se opět objevuje úvaha o dvojitým příkopu. Opakovaně (*Frolík 2000*, 311, pozn. 20) je třeba poukázat na to, že tato skutečnost není prokazatelně doložena a že nebyla vyvrácena varianta, že se jedná o dvě chronologické fáze příkopu jediného. Jedině tak lze podle mého názoru vysvětlit skutečnost, že dvojitý příkop nebyl zachycen v průkopech v průjezdu mezi II. a III. nádvořím (*Borkovský 1949*, obr. s. 55), kam by nutně musel pokračovat a kde je v textu rekonstruován (obr. 38, s. 245)²⁰.

Rekonstruovaný průběh hradby kolem akropole se neodchyluje od starší rekonstrukce I. Borkovského (obr. 4, s. 187) s výjimkou vedení nejmladší linie opevnění plochou Tereziánského křídla Starého královského paláce. Autorka oproti předchozím publikacím (*Boháčová 1998a*) formuluje svůj názor o tomto útvaru (s. 211) velmi vágně až zmateně s náznakem netypického čili málo pravděpodobného řešení (opevnění jako „ochrana přístupové komunikace“). Geneze vzniku „valu“ v Tereziánském křídle a jeho stratigrafická pozice byla již na základě studia příslušného terénního deníku popsána (*Frolík 2000*, 114–115) a s dřevohlinitou hradbou nemá nic společného. Druhým místem, kde autorka naznačuje odchýlný průběh nejstaršího valového opevnění, je tzv. jižní rokle (s. 253). Eliminace plochy rokle z opevněné plochy se sice již neobjevuje v tak jednoznačné formulaci jako dříve (např. *Boháčová 1998b*, 40; *1998c*, 681), ale rozhodně se nadále nevylučuje. O tom, že bylo toto řešení zvažováno, svědčí totiž informace o tzv. opukových tarasech (s. 199 a 202) v roklí, vyhlížejících při povrchním studiu jako čelní plenty opevnění. Jejich počet a orientace a i stratigrafická situace („po zániku tzv. břetislavské hradby“, s. 202) tento výklad vylučuje. Stejně tak brání zařazení opukových tarasů do období, kdy byl postaven nejstarší známý val (počátek 10. století), také informace o nálezů malty a denáru z 11. století (*Deník 1927/III*, s. 666).²¹ Opět bude nutné setrvat u původní interpretace jako terénních úprav prostoru rokle, snad pro zástavbu či podobný účel.²² „Zaškrcení“ hradního areálu na méně než polovinu šíře a eliminaci vodního zdroje, který se v roklí nacházel, z opevněné plochy by bylo třeba podpořit minimálně uvedením analogií. Nebylo vůbec zvažováno řešení vycházející z rekonstrukce I. Borkovského (obr. 4, s. 187) a známého rozsahu výzkumu, který se v roklí s výjimkou několika plošně omezených sond zastavil na úrovni 12. století a hlouběji nepokračoval. Opevnění nejspíše kopírovalo klesající povrch terénu, zanořuje se pod zkoumanou úroveň a mizí z našeho pohledu (*Frolík 2000*, 105).

Obtížným úkolem pro budoucí výzkum je opevnění západního předhradí. Na Slévárenském dvorku byly objeveny dvě následné fáze kamenné konstrukce charakteru plenty (s. 225) vymezující část severní strany tohoto předhradí. Narušená situace nedovoluje určit, zda se jednalo o celokamenné těleso, či regulérní dřevohlinitou hradbu. Není však zřejmé, na základě čeho se opětovně uvažuje o směřování této konstrukce po svahu dolů, tj. do Jeleního příkopu (s. 255, 283, v mnohem určitější podobě *Boháčová 1998d*, 7). Neodůvodněnost tohoto nápadu byla již podrobena kritice (*Frolík 2000*, pozn. 19, s. 310).

S otázkou opevnění je úzce spojena také problematika bran a komunikačního systému Pražského hradu. Ve studii (s. 262–264) opakuje I. Boháčová své již dříve vyslovené námítky (*Boháčová 1998a*, 10–13) proti původní hypotéze vypracované I. Borkovským a proti její obhajobě (*Frolík 2000*, 106–109, 312–313). Opakovaná prezentace dřívějších tvrzení nepřináší žádné nové poznatky o tom, že by snad dřevem vyložená komunikace mohla být interpretována jinak,²³ stejně jako

²⁰ Citovaný obrázek má zkrácené (protážené) šířkové měřítko, což problematizuje jeho výpovědní hodnotu.

²¹ „Štola pro potrubí: ... našel se ... druhý stejný taras, přilehající stejně jak i první ku karolinské rampě. Je dělaný z tenkých kusů opuky na placato; několik kamenů je z bouračky s maltou, ale žaden opracovaný kvadrík. ... taras stojí přímo na povrchu terenu XI. st., a ve vrchní vrstvě tohoto terenu našel se stříbrný denar ... z XI. st.“ (*Deník 1927/III*, s. 666, zapsal J. Pasternak).

²² Podobná kamenná konstrukce blízkého stáří (datována do doby před rokem 1142) byla zachycena také na severním svahu před čp. 36 na Jiřském náměstí při výzkumu v letech 1999–2000 (nepublikovaný výzkum autora).

²³ Archeologii jako vědecké disciplíně a její akceptaci příbuznými obory rozhodně neprospívá, pokud se jednoznačné terénní situace opisují nic neříkajícími a zamlžujícími formulacemi typu „dřevěná úprava povrchu“, „úprava povrchu, označovaná většinou jako komunikace“, „dřevěná konstrukce“ (s. 202), „spojované tradičně s reliktu“

nemůže vyvrátit, že terénní situace v jihozápadním rohu III. nádvoří situování vstupu pro předrománské období díky posunům průběhu valového opevnění pro každou fázi dovoluje. Vlastní plocha vstupu v románské bráně zkoumána během prvorepublikového výzkumu nebyla a v 80. letech minulého století byla celá zničena při výkopových pracích, při nichž byla znemožněna archeologická asistence. Znovu je nutné poukázat na skutečnost, že komunikační systémy jsou ve svých trasách zpravidla velmi konzervativní a v intenzivně využívaném areálu Pražského hradu by jeho změna znamenala značný zásah, který by měl být díky vyvolaným přesunům zástavby či proměnám využívání plochy zjištělný v archeologických terénech. Podobný jev však na příslušné části III. nádvoří neidentifikujeme. I. Boháčová již neopakuje (*Boháčová 1998a*) ideu o tom, že původní hlavní vstup do akropole existoval severněji v ploše dnešního Středního křídla. Obrací svou pozornost k jižní bráně, ovšem nekorektně vedenou argumentací. Polemika kolem tzv. jižní brány, doložené ve své funkci **pouze** pro období 2. poloviny 12. a určitou část 13. století, byla nedávno stručně shrnuta (*Frolík – Smetánka 1998, 298–300*). Zejména starší literatura předpokládala, že jižní románská brána měla svého staršího předchůdce, a to patrně díky retrogresivnímu promítnutí mladší brány do starší situace a také kvůli chybně datovanému nálezu cest, které měly k této bráně směřovat (*Borkovský 1949, 26–27, 49*). Opakovaně bylo poukázáno na to, že již popis náleзовé situace tak staré datování nepřipouští a zařazení obou cest až do 12. až 13. století potvrdil nový výzkum (předběžně *Boháčová 1998a*). Pokud má diskuse o komunikačním schématu Pražského hradu překonat tento bod, je nezbytné nejprve předložit průkazný nále�, který by dovolil uvažovat o existenci brány či komunikace k ní v 10. či 11. století. Jinak zůstává „jen ... neověřenou hypotézou“ (s. 261). Proto nezbyvá než se vrátit k původnímu, dodnes dochovanému komunikačnímu schématu s hlavním vstupem v jihozápadním rohu dnešního III. nádvoří a menší branou na Opyši. Z podhradí mohla směřovat k hlavnímu vstupu cesta v trase dnešních Nových zámeckých schodů a spojnicí vycházející z Pětikostelního náměstí můžeme považovat za dočasné zdvojené řešení z pokročilého 12. a ze 13. století (*Frolík v tisku*).

Otázky spojené s nejstaršími fázemi opevnění se úzce dotýkají také problematiky původní geomorfologie hradního ostrohu a samotných počátků jeho raně středověkého osídlení. Pokusy o rekonstrukci původního vzhledu terénu jsou poměrně nedávného data a usnadňují je počítačové metody (*Herichová 1996; Boháčová 1998c*). V následné diskusi bylo poukázáno na nedostatečně reflektovanou skutečnost, že výstup sofistikovaného počítačového programu musí být podroben kritice, protože základním limitem je kvalita vstupních dat a uvědomění si možností samotného programu (*Frolík 2000, 103–104, 113–114, 310; v tisku*). Studie I. Boháčové přináší instruktivní příklady použití těchto metod, některé plochy zobrazuje až trojím způsobem (Slévárenský dvorek – obr. 37, s. 242; obr. 38 na s. 244; obr. 41 na s. 249 a obr. 42 na s. 251), ale vyslovené námitky nevyvrací a opakuje své dřívější závěry. Bez nového vyhodnocení dat pro rekonstrukci podoby jižního svahu hradního ostrohu v prostoru západní části III. a II. hradního nádvoří se nelze posunout v diskusi dále. Předpokládaný přirozený terénní zářez („přirodní předěl či určité zúžení ostrožny“ – s. 246) je sice možný, ale dosud získaná data ho nedokládají a počítačové vykreslení vychází z limitů použité metody a **nemusí** odrážet původní stav.

Instruktivně je to možné demonstrovat na druhém publikovaném příkladu, týkajícím se původního vzhledu terénu a průběhu nejstaršího příkopu v areálu Lobkovického paláce na východním konci ostrohu (obr. 39 na s. 245). Rekonstrukce vykreslila postupné vyklínování příkopu západním směrem (s. 248). Vzhledem k zadaným datům výsledek nemohl být jiný a o skutečném ukončení či dalším průběhu příkopu nevyovídá nic. Pokud vyjdeme z toho, že počítačový program rekonstruuje terén na základě práce s několika body najednou a posuzováním tendence klesání či stoupání te-

spodní úroveň dřevěné úpravy – komunikace“ (s. 206), „zmíněná komunikace (pokud nadále setrváme u této interpretace)“, „úprava ploch dřevy“ (s. 263). Jsme svědky zcela absurdní situace, kdy se (na Pražském hradě) vyvrací interpretace terénní situace, která je svými dokumentovanými prvky i na základě analogií jednoznačná a na druhé straně se na jiném výzkumu (Malá Strana – Mostecká ulice) opakovaně jednoznačně prezentuje jako dřevěná komunikace konstrukce, která většinu znaků typických pro tento druh nálezů postrádá.

rénu, musí být každá deprese v místech, kde pro její další průběh již scházejí údaje, vykreslena jako postupně vyклиňující. Připomeňme, že za posledním místem, které může příkop zachycovat, je terén v areálu Lobkovického paláce poškozen mladšími zásahy a základy stojících budov. Ještě dále na západ, v ploše bývalého Tereziánského ústavu šlechticů, doložil výzkum probíhající od roku 1995 rozsáhlé terénní změny, související se stavební činností v 18. století. Nejenže nelze v těchto místech identifikovat raně středověké opevnění, ale ani získat data, která by ukončení příkopu signalizovala např. nenarušeným průběhem člověkem nedotčeného podloží. Zdá se, že se za současného stavu musíme prozatím spokojit s obecněji pojatými rekonstrukcemi (Frolík 2000, 113–114), které i při omezené výpovědní hodnotě přesvědčivě dokládají, že původní hradní ostroh byl modelován dosti ostře a prodělal značné úpravy. Při studiu detailu je nutné mít na paměti, že užití programu neverifikuje získanou rekonstrukci a výsledný elaborát musí být podroben detailní kritice s ohledem na řešení vyplývající s malého množství vstupních údajů či vlastností programu.

Je přirozené, že se při řešení otázek raně středověkého opevnění Pražského hradu autorka dotkla také problematiky jeho počátků. Úzce s nimi souvisí nejstarší zjištěný příkop, doložený na protilehlých stranách ostrožny (s. 247–250). Existence příkopu je nezpochybnitelným fortifikačním prvkem, schází zatím bezpečnější doklad o eventuálním doplňujícím nadzemním prvku. Studie se dostatečně nevyrovnává s existencí žlábků a řady menších jamek probíhající přibližně rovnoběžně s vnitřní stranou příkopu ve vzdálenosti 2,8 až 3 m (obr. 24 na s. 221), což je jedno z možných řešení. V oblasti nadhozené úvahy také zůstala legitimní otázka, co se stalo s výkopkem získaným při hloubení příkopu (s. 248). Nežřetelné je také pokračování této fortifikace podél severní hrany ostrohu, tedy v ploše Slévárenského dvorku. Výše zmíněný příkop zde nebyl zachycen. Je pravděpodobné, že se buď ostře zatáčel podél severní hrany (v tom případě byl jeho průběh zničen postavením románské hradby a základem severní zdi Císařské konírny), nebo vyклиňoval. I. Boháčová naznačuje souvislost mezi ukončením příkopu a řadou větších jamek (snad stopy po palisádě či podobné konstrukci), která by příkop na severní hraně ostrohu nahrazovala (s. 249). Stratigrafická pozice zmíněných jamek je však nezřetelná. Jisté je jen to, že jsou starší než dřevohlinitá hradba. Zjištěny byly až v úrovni podloží. Mohou tedy náležet nejen celé raně středověké periodě před postavením valového opevnění, ale z hlediska dnes známých zjištění může jít i o stopu konstrukce pravěké. Zkoumaná situace tedy umožňuje více řešení a bude nezbytné se jí dále zabývat.

I. Boháčová znovu odmítá (s. 280–282) řešení, že by byl nejstarší příkop po svém částečném zaplnění překryt sídlištní vrstvou. V této hypotéze je sídlištní vrstva spojována s následnou etapou osídlení, která pojala do areálu Hradu také plochu budoucího západního předhradí a tedy také plochu, na níž byl posléze postaven kostel P. Marie (Boháčová – Frolík 1991, 573; Frolík 1994). Pokud se přikloníme k rekonstrukci průběhu nejstaršího opevnění spojeného s výše uvedeným příkopem, znamená to, že souvrství, dokumentované na Slévárenském dvorku pod tělesem dřevohlinité hradby, se nachází vně linie tohoto opevnění a je dokladem rozšiřování plochy (Frolík 1994, 159; Frolík – Smetánka 1997, 53, 77–79; 1998, 301–302). Autorka opakovaně zdůrazňuje, že sídlištní vrstva v horní části stratigrafie nejstaršího příkopu i sídlištní souvrství na Slévárenském dvorku jsou druhotně přemístěné (např. s. 258 nebo s. 280), i když pro to nejsou jednoznačné doklady. Je přirozené, že souvrství uložené na svahu bude podléhat erozi, ale zároveň původnost uložení alespoň části zkoumané situace naznačují hrany, mírně zahloubené do podloží, a kůly a kůlové jamky, které nesouvisejí s mladším tělesem dřevohlinité hradby ani s dřevěnou konstrukcí²⁴ na jeho bázi (obr. 24 na s. 221). Stejně tak o statické nestabilitě nesevřdí zjištění, že se těleso hradby rozpadalo samovolně delší čas a že se před ním ukládaly vrstvy postupně překrývající jeho čelo (obr. 25, 26, s. 222 a obr. 29, s. 225).

²⁴ I. Boháčová polemizuje s údajnou obytnou funkcí těchto konstrukcí (s. 251). Na citovaném místě (Frolík – Smetánka 1997, 53–54) se však píše pouze o tom, že se jedná o stavby srubové konstrukce (a sroubené skutečně jsou). O tom, že souvrství, které překrývají, je sídlištního původu, nemůže být vzhledem k jeho hnojovitému charakteru a bohatému archeologickému a paleobotanickému inventáři pochyb. Takto formulovaná informace neřeší otázku funkce dřevěných konstrukcí.

Studium souvrství pod dřevohlinitou hradbou ukazuje, že je výsledkem složitějšího vývoje, spjatého s několika úrovněmi nezřetelně vyčleněných objektů (jamky, hrany). Toto rozčlenění nelze bohužel spojit s keramickým inventářem, protože je hodnocen z celého souvrství jako jeden celek (obr. 46–49). O charakteru souvrství vypovídá také drobný šperk (zmíněna náušnice s vícenásobnou esovitou kličkou – s. 280, korálky, drobné avarské kování), bohužel nezhodnocený. Nelze také opustit myšlenku (s. 258), že souvrství se postupně ukládalo za jakousi blíže neurčitelnou překážkou²⁵.

Problematika rozšíření hradního areálu po zániku nejstaršího příkopu nás dostává blíže k problému „excentrické“ polohy prvního hradního kostela P. Marie (s. 281–283). O poloze kostela a jeho vztahu k počátkům Hradu bylo vysloveno mnoho hypotéz. Každá z nich však obsahuje nějaké místo, kde její interpretace zadržává. Nejnověji se poloha kostela P. Marie dává do souvislosti s uvažovanou prioritou osídlení západní části ostrožny (*Hrdlička 1997*, 651). Množství archeologických pramenů a jejich datování se však pro západní a východní část ostrožny nijak významně neliší. Značnou překážkou pro další poznání je skutečnost, že nejstarší terény jsou na zkoumaných místech téměř zcela zničeny mladšími aktivitami (okolí kostela P. Marie, tzv. Severní výběžek). Nemůžeme tedy určit jeho intenzitu, ani je při zatím rozkolísané představě o chronologii keramiky 9. století přesněji v jeho rámci datovat.²⁶ Jiná hypotéza popírá význam osídlení před postavením kostela P. Marie vůbec a počítá s centrální mocenskou funkcí Pražského hradu až od doby postavení dřevohlinité hradby, tedy od doby knížete Spytihněva I. (*Třeštík 1997*, 340–341). Lze říci, že tato hypotéza vystihla obtíž s datováním keramiky 9. století,²⁷ a stejně se zdá, že pro příbuzné obory bude zjištění o počátcích Hradu někde v první polovině 9. století akceptovatelné až po nálezu situace, která dovolí použití přírodovědných metod datování. I. Boháčová uvažuje o postavení kostela P. Marie mimo vymezený/opevněný areál Hradu a o jeho zapojení do opevněné plochy až po postavení dřevohlinitého opevnění, dokonce snad na počátku vlády knížete Vratislava I. (s. 282). Toto řešení se vymyká především svou atypičností. Lze podle mého názoru jen stěží předpokládat, že by ústřední sídlo vznikajícího státu, v němž se křesťanství stává jedním z úhelných kamenů, nebylo více než 30 let vybaveno ve svém areálu církevní stavbou. Již nejstarší přemyslovská hradiště jsou vybavena kostelem (Levý Hradec, Budeč). Nezbyvá než předpokládat, že kostel P. Marie stál od počátku v areálu Pražského hradu a že jeho dnes excentrická poloha je důsledkem značných prostorových změn, které hradní areál od té doby prodělal. V této souvislosti vznikla hypotéza o dočasném sjednocení plochy (*Frolík – Smetánka 1997*, 53–55) a podobnou úvahou řešil pozici kostela P. Marie již *I. Borkovský (1960, 338–340, 354)*. Nelze popřít, že tato hypotéza má slabé místo v zatím nedoloženém/nenalezeném opevnění či vymezení hradního areálu v době těsně před a krátce po postavení kostela. Dalším problémem je nevyjasněné datování keramiky 9. století, které by bylo potřebné pro detailnější chronologii situací vázaných na celou problematiku. Nezměnitelným faktem je, že postavení dřevohlinité hradby na počátku 10. století přetvořilo starší situaci. Snad by bylo možné uvažovat o tom, že založení baziliky sv. Jiří knížetem Vratislavem I. mohlo souviset s těmito změnami i proměnami funkce jednotlivých hradních prostorů, jejichž důsledkem také byla skutečně již excentrická poloha nejstaršího hradního kostela.

²⁵ Bylo již naznačeno (*Frolík – Smetánka 1997*, 52–53), že by touto překážkou mohlo být opevnění, či alespoň vymezení hradního areálu v době od zániku nejstaršího příkopu do postavení nejstarší známé dřevohlinité hradby. V případě, že by zde nebyla žádná podobná překážka, nemohlo by se zkoumané souvrství na svahu vůbec udržet.

²⁶ Nelze však operovat s malým počtem keramických zlomků tohoto období na obou plochách jako argumentem pro sporadičnost osídlení (s. 281–282). Ne všude byl výzkum doveden v 50. letech až na úroveň podloží. V dráhotně přemístěných terénech mohly být posuzovány pouze keramické fragmenty výrazně náležející podle současných představ do 9. století, což nutně snižuje jejich skutečný počet (*Frolík – Maříková–Kubková – Růžičková – Zeman 2000*, 83–84). Pominuto by nemělo zůstat ani zjištění ze Severního výběžku, že přes malý počet keramických fragmentů byly doloženy dva horizonty objektů (*Frolík 1997*, 77–78, 84, 89).

²⁷ Pokud bychom však všechnu nalezenou keramiku spojovanou s nejstarším osídlení „stlačili“ v intencích chronologie D. Třeštíka až do období po postavení kostela P. Marie, dostalo by se do obtížných problémů datování řady středočeských hradišť.

Přínosem studie I. Boháčové je aplikace dendrochronologie na zkoumané dřevěné konstrukce, ať již dochované *in situ*, nebo ve formě dřev uložených dnes v depozitářích.²⁸ Získána byla sekvence datující nejstarší opevnění nejpozději k roku 917 a druhou fázi opevnění pod III. nádvořím k roku 921, event. 939 (s. 282–283). Pokusil jsem se výše zdůvodnit, že posuzovaná mladší fortifikace je ve skutečnosti již třetí fází opevnění. Zjištěná data tak v sobě určitým způsobem koncentrují problémy spojené s dendrochronologií a její konfrontací s dalšími prameny. V současnosti je snad nejvíce zviditelněno rozpor mezi datováním situací malostranských a hradních (s. 279). U nejstaršího opevnění jsou získaná data v dobrém souladu s historickou rekonstrukcí uplynulých dějů, zejména s hypotézou o zásadní roli knížete Spytihněva I. při organizaci přemyslovské domény a Pražského hradu. Ani nalezená keramika, pokud se přikloníme k jejímu „hradnímu“ datování, neodporuje dosavadním závěrům.²⁹ Snad jen určitá fascinace „krajními hodnotami“ vyvolává problémy. Dvě nejmladší data z opevnění („905 + max 12“ a „907 ± 10“ – tabulka na s. 278) vedla k závěrům o úloze knížete Vratislava I. při budování opevnění (s. 282). Letokruhová křivka jednoho z měřených dřev končí již v roce 890 a druhého 904. Dřevo mohlo být do opevnění použito v mladším případě kdykoliv v intervalu 905 až 917. Spytihněv I. vládl do roku 915, proto je pravděpodobnost použití za jeho vlády vyjádřitelná poměrem 11 : 3 (rok 915 je započítán dvakrát).

Vzhledem k dalšímu vývoji, zejména dvojímu posunu linie opevnění v rámci maximálně dvou desetiletí, vyvolává datování mladší fortifikace (921 nebo 939) otázky. Je pravděpodobné, že by bylo opevnění dvakrát v rychlém sledu přebudováno a dalších téměř 200 let (do roku 1135 – začátek budování románské hradby) stálo bez doložených stop přestaveb? Nakolik bylo při přebudování opevnění používáno starší dřevo? Na jižní straně Hradu dokládá situace pod III. hradním nádvořím, v oblasti Starého královského paláce a v Lobkovickém paláci tři fáze valového opevnění. Nelze zatím prokázat (ale ani vyvrátit), že se jedná o totožné tři fáze. Nicméně nejmladší fáze v areálu Lobkovického paláce nebude vzhledem k užití románského kvádříku v čelní plentě do první třetiny 10. století datovatelná. V této souvislosti zejména postrádáme publikaci keramického inventáře z příslušné sondy, který by mohl dát odpověď na otázku, zda nenarážíme na problém druhotného použití starších dřev. Autorka překonává tento rozpor hypotézou o existenci celokamenného tělesa, obdobné konstrukci doložené na Slévárenském dvorku, také na jižní straně Hradu. Nemůže se však opřít o jedinou prokazatelnou stopu a pomíjí i skutečnost, že uvedená konstrukce nepokračuje ze Slévárenského dvorku ani jižním směrem do prostoru Císařské konírny. Dosavadní výsledky výzkumu dosti zřetelně ukazují, že na jižní straně hradní ostrožny tento typ opevnění nestál. Tím více se však zvýrazňuje nepravděpodobné datum odvozené z dendrochronologie. Do doby, než budou publikovány získané nálezové soubory, zůstává přímé ztotožnění některé fáze opevnění s písemně doloženou aktivitou z doby vlády knížete Břetislava I. neprůkazné. Nevyužita zůstala informace vyplývající z téhož sdělení o budování opevnění mimopražskými skupinami obyvatel. Na jiném místě již bylo naznačeno, že zde se může ukrývat klíč k rozdílným lokálně omezeným technikám užitým při stavbě opevnění (*Frolík – Smetánka 1997*, 83–84).

Násilně působí pasáž o datování románské hradby (s. 285), protože o její příslušnosti k tomuto období nikdo nepochyboval a její stáří je zřejmé nejen z užitého způsobu zdění, ale také spojitostí s dalšími stavbami (knížecí palác) a architektonickými prvky (víceboké věžice).

Studii uzavírá poněkud neorganicky exkurs 2 (s. 285–287), zabývající se vztahem Levého Hradce a Pražského hradu a především zpochybňující úlohu Levého Hradce jako předchůdce Pražského hradu „v rezidenčních a centrálních funkcích“ (s. 285). Pozorování o chronologii opevnění na Levém Hradci a počátcích hradiště nepřekračují rámec volné úvahy a bylo by pravděpodobně

²⁸ Přes nemístnou skepsi k výpovědní hodnotě depozitárně uchovaných prvků (s. 283) je Pražský hrad patrně jediným místem, kde bylo dřevo uchováno od počátků archeologických prací. Otvírá se tím datovací možnost, kterou nemá žádný jiný i mnohem později provedený výzkum.

²⁹ Opatrnost (s. 276–277) při vztahení uvedených dat k datování nalezené keramiky není na místě. Dlouholetý výzkum Pražského hradu a také Malé Strany naznačuje, že objevení ještě lepších, zcela dokonalých a bezproblémových stratigrafií nelze očekávat.

vhodnější vyčkat na publikaci pramenného fondu, který jistě vnese do těchto problémů jasnější světlo (Tomková 2001). Zcela mylné je shledávání podobnosti mezi terénní konfigurací Levého Hradce a Pražského hradu, protože základní rozdíl (ploché terénní bloky x úzký skalnatý hřbet) nelze překonat. Pro srovnání obou lokalit a jejich původního významu však přináší výzkumy na Pražském hradě v kombinaci s písemnými zprávami dostatek údajů. Postupně sílí doklady pro to, že Pražský hrad sehrával určitou centrální roli (ať si ji budeme představovat jakkoliv, např. mocensky či kultovně) již hluboko v 9. století, určitě před postavením kostela P. Marie. Z toho ovšem nelze automaticky vyvozovat, že byl v rukách Přemyslovců. Jejich původním sídlem mohl být Levý Hradec (proto zde mohla vzniknout nejstarší křesťanská svatyně v Čechách, protože kníže Bořivoj včas vystihl důležitost přijetí křesťanské víry) a ovládnutí Pražského hradu (ať již jako kmenového ústředí, v pojetí *D. Třeštika 1997*, 340–347, nebo jako sídla neznámého konkurenčního rodu³⁰) bylo následným krokem v mocenské expanzi přemyslovského rodu. Levý Hradec tím neztrácí prioritní **prvotního přemyslovského** sídla s nejstarším českým kostelem a u Pražského hradu se nijak neoslabuje jeho centrální role. Výsledek těchto aktivit (vznik českého státu pod vládou Přemyslovců) ve svém důsledku naopak znamená, že cesta mocenského vzestupu zřejmě vedla právě jen přes ovládnutí Hradu a potvrzuje jeho úlohu v dějích 9. století na místě samém a na Malé Straně doložených útržky sídlištních situacích.

Posuzované práce přímo vybízejí ke srovnání. Patrně poprvé je možno si učinit určitější představu o vypovídací schopnosti a početnosti keramického materiálu, který je stále tou nejzákladnější archeologickou datovací pomůckou. Všechny posuzované soubory pocházejí ze složitých, kvalitních, dobře prozkoumaných a dobře dokumentovaných stratografií. Měly by mít vysokou vypovídací hodnotu. Jeden rys ji podle mého názoru jednoznačně převažuje ve prospěch Pražského hradu. Je jím početnost. Prezentované celky z Malé Strany mají četnost několika desítek (největší 156 fragmentů včetně materiálu ze sběru: Čiháková, 120³¹), soubory z Pražského hradu četnost v mnoha stovkách (pro nekompletně posuzované soubory ze Severního traktu uvádí *I. Boháčová 1996a* celkem 889 fragmentů včetně rekonstruovatelných nádob).³² Tato okolnost dovoluje lépe posoudit, které znaky jsou typické, které náhodné a které mohou být důležité pro stanovení chronologie. Na Pražském hradě lze také pracovat s údaji historickými (byť ojedinělými) a nově s dendrochronologickými daty. Tato kombinace by měla převažovat nad chronologickými závěry (mezi nimiž přetrvává rozpor vyjadřovaný v intervalu 20–50 let) ve prospěch Pražského hradu. Z tohoto úhlu pohledu bude nutné přepracovat publikované korelační tabulky³³ (zejména *Boháčová – Čiháková 1994*). Přes uvádění řady detailů o studované keramice se také zdá, že se *de facto* pracuje pouze s profilací okrajů jako s nejsnáze sdělitelnou a navzájem porovnatelnou částí sdělení, které keramické fragmenty nabízejí.

V postupech autorek lze vyzorovat ještě další shodné, leč méně sympatické rysy. Oběma je společný odtazovaný vztah ke starším archeologickým výzkumům (a materiálu z něho získanému), event. skepse k možnostem jeho zpracování.³⁴ J. Čiháková pracuje pouze s materiálem, jehož získání v terénu se sama zúčastnila (s jednou výjimkou potvrzující pravidlo). Již v úvodu bylo konstatováno, že oba příspěvky (či spíše autorky) se často vyhýbají číselnému vyjádření datace jimi objevených

³⁰ „Bojovník“ z hrobu na III. hradním nádvoří není antropologicky Přemyslovec, je-li možné z tohoto údaje něco vyvozovat.

³¹ Bylo by zajímavé sledovat, nakolik je relativně nevelký počet nálezů dán odlišnou metodikou výzkumu. Vzájemný rozdíl v „bohatosti“ zkoumaných vrstev by mělo poskytnout srovnání zkoumaného objemu.

³² U ostatních zkoumaných míst počet zlomků I. Boháčová početnost neuvádí, autorovi je známa z autopsie.

³³ Tedy nikoliv doplňovat soubory z Pražského hradu do vývojových schémat pro Malou Stranu založených na ojedinělých zlomcích, ale naopak – posuzovat výpovědní možnosti souborů z Malé Strany jejich přiřazením k souborům z Pražského hradu.

³⁴ Práce s dokumentací a materiálem získaným před řadou let může skutečně přinášet frustrující výsledky. Ovšem důsledná aplikace postupu obou autorek by znamenala, že nejlepší způsob, jak naložit s výzkumem, který jeho autor/autorka z jakéhokoliv důvodu nemůže či nemohl/a zpracovat, je skartace.

situací, vedeny snahou po co nejpřesnějším vyjádření. Paradoxem je, že „přesné“ popsání/konstataování určitého jevu vede ve svém důsledku k menší srozumitelnosti, tudíž k pravému opaku zamýšleného cíle (např. formulace typu „*situace vyspělého mladohradištního období*“ – s. 206; „*nasvědčuje vzniku ve vyspělém mladohradištním období a zániku v jeho vrcholné fázi*“ – s. 231; „*časně historické*“, s. 258; „*vyspělejší část sekvence s kalichovitými okraji*“ – s. 283). Týká se to také popisu některých sledovaných jevů v keramice odrážející nepublikované „osobní“ chronologie obou autorek (např. „*studeně bílá*“; „*keramika typické středohradištní profilace s komplikovaněji utvářenými, ale v podstatě jednoduchými okraji*“ – s. 213; „*vrstvy ..., kde ... zastihujeme ... nové morfologické prvky*“ – s. 218; „*vyspělá mladohradištní keramika*“ – s. 264; „*mladohradištní prvky z keramického inventáře*“ – s. 277).

Ještě jeden rys je nápadný. Snaha o jakoby definitivní interpretaci nalezených situací přinesla řadu řešení, která jsou pro dané prostředí málo typická nebo zcela anomální. Převážná většina našich raně středověkých opevnění má řadu shodných rysů, daných jednoduchými technickými podmínkami, za nichž mohla vzniknout, a dostatečným stupněm obranyschopnosti, který přesto poskytovala. Zdá se, že v těchto případech by bylo vhodnější posoudit nejprve ty interpretace, které se pohybují v oblasti typických či alespoň ojedinělými analogiemi doložených vzorů. Teprve po jejich vyloučení mají své místo interpretace zvolené autorkami. Obě práce v některých interpretačních partiích spíše vzbuzují dojem, že chtějí doložit předem připravené schéma (např. opakované setrvávání na málo pravděpodobné chronologii keramiky u J. Čihákové, zatím nijak publikačně nedoložené), event. snahu po nové interpretaci jaksi za každou cenu (např. zpochybňování lokalizace hlavního vstupu do Pražského hradu v jihozápadním nároží akropole, eliminace tzv. jižní rokle z opevněné plochy u I. Boháčové). V případě Pražského hradu se zatím spíše ukazuje, jak hluboce promyšlené byly hypotézy I. Borkovského, a pokud narážíme na nějaké slabé místo v argumentaci, potýkal se s ním již I. Borkovský a snaha po jeho vyložení není příliš úspěšná ani nyní (např. snaha vyložit dnes excentrickou polohu nejstaršího kostela P. Marie). Celkově se zdá, že síla obou autorek je v popisu a interpretaci detailu, ale postrádáme zobecňující pohled, přičemž nadměrný důraz na určitý detail vede k nesmyslným závěrům.³⁵ Často se také předkládá nové řešení, aniž byla jakkoliv vyvrácena či závažněji zpochybněna hypotéza předchozí (např. úvahy o jižním vstupu do Pražského hradu). Povážlivý je takový postup zejména tam, kde není nová hypotéza náležitě a až průzračně zdůvodněna. Práce o prozatímním poznání raně středověkého opevnění Pražského hradu a Malé Strany se nezabývají možností vzájemného srovnání a synchronizace nalezených situací, i když je to jeden ze stěžejních problémů a zejména studie o opevnění Pražského hradu svými partiemi o širším střeoevropském prostoru a analogiích k některým rysům opevnění k tomu přímo vybízela.

Při prozkoumávání jednotlivých interpretací a hypotéz bych si dovolil doplnit ještě jednu, která, domnívám se, není v rozporu s výše uvedenými závěry a námitkami. Vybudování valového opevnění na Pražském hradě předcházelo delší vývoj, v jehož rámci došlo k alespoň částečnému vymezení lokality příkopem snad s doplňujícím prvkem (palisáda?, násep?) a patrně složitějším či strukturovanějším vnitřním vývojem. Tato etapa se uzavírá za knížete Spytihněva I. vybudováním dřevohlinité hradby a je spolehlivě doložena dendrochronologickými daty. Vývoj na Malé Straně je před vznikem opevnění prokázán zejména skutečností, že se při budování fortifikací dostala starší keramika a jiné nálezy do tělesa valu, nebo že příkopy této fortifikace protály starší uloženy. Opevnění bylo vybudováno, obdobně jako na Pražském hradě, až po určitém vývoji, jehož délku zatím neumíme odhadnout, ale mohla být stejná jako na hradním ostrohu. Pokud zjednodušíme předložené schéma (a publikovaná dokumentace tomuto závěru neodporuje) na dřevohlinité opevnění se dvěma až třemi fázemi, doprovázené příkopem se dvěma (nebo také třemi) fázemi, získáme obraz v téže trase opravovaného a obnovovaného opevnění (čili podobný jako na Pražském hra-

³⁵ Např. zpochybnění vstupu v jihozápadním nároží akropole Pražského hradu likviduje jediné doložené spojení mezi akropolí a předhradím. Těžko představitelná je existence valem opevněného areálu Malé Strany a současně dosud neopevněného či dokonce neosídleného hradního ostrohu nad ní, vyplývající z datování keramiky u J. Čihákové.

dě). Protože zatím chybí dendrochronologická data a keramické soubory nemají nezpochybnitelnou vypovídací hodnotu (všechny mohou pocházet z druhotně přemístěných situací), můžeme se opřít jen o jediný nález – nález malty v souvislosti se „strategickou stavbou“ v čp. 259/III. V konstrukci uvedené stavby byla nalezena v situaci, která naznačuje její druhotné uložení. Stavba byla tedy budována v době, kdy v okolí již mohla stát stavba, v níž byla malta užita. Nejstarší užití malty se v pražském prostoru váže ke stavbě kostela P. Marie na Pražském hradě. Tento zatím volný chronologický řetězec dostává „strategickou stavbu“ do blízkosti období stavby dřevohlinité hradby Pražského hradu Spytihněvem I. Z hlediska širších historických souvislostí a s ohledem na značnou délku vlády tohoto knížete je možné, že také vznik opevnění Malé Strany je jeho dílem. Za Spytihněva I. by tedy v Praze vznikla rozsahem mimořádná opevněná soustava Pražský hrad + Malá Strana, k níž se zatím neznámým způsobem přimyká prostor dnešních Hradčan, odkud známe intenzivní soudobé osídlení.³⁶ Malá Strana i Pražský hrad musely být vzájemně komunikačně propojeny (*Frolík v tisku*). Z hlediska horizontální stratigrafie by tento závěr navíc znamenal, že tzv. „cesta“ z Mostecké ulice, v našem pojetí spíše součást fortifikace, vázané na příkop 3, je mladší (čemuž se zdají odpovídat i nejmladší dendrochronologická data: rok 950³⁷).

Celý sborník, ale zejména dvě studie o raně středověkém opevnění, lze posuzovat také v kontextu archeologie a jejího vztahu k ostatním historickým disciplínám. Archeologie se v posledních desetiletích prosadila jako nepominutelná věda při rekonstrukci historického vývoje. Nelze však zastírat, že je často kritizována či bagatelizována za „nepevná“ data jakoby podléhající změně datování či dokonce interpretace po každém novém odkryvu. Tomu lze čelit dvojnásobem. Omezit se na předběžná sdělení a výsledky výzkumu již podrobně nepublikovat (což se zhusta stávalo), nebo naopak pečlivě zpracovat a publikovat výsledky terénních odkryvů tak, že bude zřejmé, co je a zůstane neměnným poznatkem (tedy zejména základní stratigrafická posloupnost a relativně chronologické vztahy) a co může být v budoucnu změněno např. v důsledku pokroku v datovacích metodách či prohloubených možnostech interpretace neúplně zachovaných situací. Tomuto kritériu bohužel vyhovuje prozatím jen menší část archeologické produkce. V raném středověku byla většina výsledků závažných a dlouhodobých výzkumů publikována převážně jen formou předběžných sdělení často se zcela nedostatečnou dokumentací. Právě takové závěry pak podléhají největším změnám a revizím, pokud dojde na publikaci typu edice pramene (např. *Bartošková 1997; 1998; 2000a; 2000b; Profantová 1998; 1999; Tomková 1998*). Důsledkem je mimo jiné nedůvěra příbuzných disciplín k archeologickým závěrům, eventuálně se kontakt s archeologií omezuje na fotografie efektních předmětů v obrazové příloze.

Neurčitost či zdánlivá mnohoznačnost archeologických poznatků nahrává pozvolna se prosazujícímu paradigmatu o nemožnosti vypracovat jednu „objektivní“ rekonstrukci minulých dějů, ať již podloženou seriózními úvahami (*Třeštík 2001a; 2001b*), nebo zviditelněnou paraodbornými nebo odborně se tvářícími publikacemi, které mají se skutečným poznáním málo společného. Ani teze o možné mnohočetnosti přiblížení se k minulé skutečnosti totiž nezbavuje autory těchto hypotéz povinnosti nakládat s daty korektně, neignorovat nepohodlná fakta a nepřizpůsobovat je svým zájmům.

Pokud bychom posuzovali z naznačených hledisek obě studie o opevnění, naplnily je rozdílnou měrou. Studie o opevnění Malé Strany jednoznačně doložila jeho donedávna nepředpokládanou existenci v raném středověku a naznačila složitý vývoj. Rozhodně ho však zatím neukotvila v čase a nedoložila přesvědčivě jeho podobu. I takto negativně vymezena zůstane malostranská fortifikace nepominutelným vkladem archeologie do historie Prahy. Studie o opevnění Pražského hradu shrnula většinu dosavadních *předběžných* závěrů, pokusila se fenomén opevnění zařadit do širších střeoevropských souvislostí, doplnila naše poznání aplikací dendrochronologie, ale zároveň ani jednu

³⁶ Analogií k podobnému vývoji mohou být chronologicky starší Mikulčice, do jisté míry snad také starší soustava Uherské Hradiště – Staré Město a mladší komplex Wawel + Okól v Krakově.

³⁷ Nepublikovaný výsledek, který zazněl na semináři o „Dendrochronologická data a jejich archeologická interpretace“ v Mikulčicích 1. 6. 2000 a objevil se také v následné diskusi na internetu (stránka www.ranystred).

část opevnění neprezentovala formou, která by mohla být bez doplňujícího studia či dokonce opakované publikace užita jako pramen pro další práci. Z tohoto úhlu pohledu uzavírá určitou etapu bádání, ale důkladné poznání dřevohlinité fortifikace, jejích prostorových a chronologických souvislostí zůstává stále před námi.

Exkurs

Výzkum valového opevnění se pravděpodobně nedočká v nejbližší době nové publikace charakteru edice pramene. Proto považuji za užitečné doplnit pro výzkum v tzv. Severním traktu (Císařská konírna, Slévárenský dvorek) několik závažných nekeramických nálezů (obr. 1), o nichž se I. Boháčová zmiňuje pouze okrajově (s. 280). Domnívám se, že tento soubor v sobě nese chronologickou informaci, možná určitější, než poskytují rozsáhlé keramické soubory.

Stratigraficky nejstarším nálezem je stříbrná náušnice s mnohonásobnou esovitou kličkou (vrstva 547 pod tělesem valového opevnění na Slévárenském dvorku, obr. 25 na s. 222, nález č. PHSD 1187 – rozměry: 21,3 x 27,2 mm, průměr drátu 1 mm, obr. 1 vlevo nahoře). Tento šperk je obecně řazen do 9. století, podle některých indicií dokonce do 1. poloviny tohoto století (*Sláma 1957; 1977*). Některé novější nálezy však naznačují možnost datování až do počátku 10. století (*Frolíková–Kaliszová 2000, 239*). Přímo v tělese valu byl v Císařské konírně (řez X, vrstva 57, obr. 19 na s. 214) objeven soudkovitý zelenomodrý skleněný korál (nález č. PHVS 565 – rozměry: průměr 10,8 mm, výška 13,8 mm, obr. 1 nahoře uprostřed). Podle klasifikace *D. Staššikové–Štukovské* a *A. Plška (1997)* je zařaditelný k typu VIII, tedy k nejstaršímu stupni 1. Chronologická pozice tohoto typu je značně starobylá (již kolem roku 800). Náušnice s mnohonásobnou esovitou kličkou i zelenomodrý skleněný korál pocházejí ze situace uzavřené vybudováním dřevohlinité hradby, tedy nejpozději na počátku 10. století. To prozatím nejzřetelněji určuje jejich chronologickou pozici.

Se stejnou časovou periodou může souviset také drobné bronzové kování se dvěma důlky, původně připevněné dvěma drobnými nýtky ke kožené podložce (nález č. PHSD 651, rozměry: 9,9 x 11,9 x 6,25 mm, obr. 1 dole vlevo a uprostřed). Pochází z vrstvy 196 na Slévárenském dvorku (obr. 29 na s. 225), tj. z vrstvy před starší plentou valového opevnění, uložené v době její existence. Jedná se o předmět z okruhu avarskoslovanské bronzové industrie (za konzultaci děkuji dr. N. Profantové). V prostředí Pražského hradu (a i v Praze) je to jediný nález tohoto druhu, který byl nalezen v souvislostech blízkých době svého vzniku.

Z tělesa mladší fáze valu na Slévárenském dvorku (tzv. celokamenné těleso, vrstva 406, obr. 25 na s. 222) pochází jednoduchý plochý jantarový korál (nález č. PHSD 1060, rozměry: průměr 12,75 mm, výška 6,25 mm, obr. 1 vpravo nahoře). Zařaditelný je k obdobným korálkům z našeho území datovaným do 10.–12. století (*Tomková 1998*).

V destrukci mladší fáze valového opevnění (vrstva 437 + 516 + 517) na Slévárenském dvorku (obr. 31 na s. 230) byla nalezena polovina skleněného kulovitého modrozeleného korálku (nález č. PHSD 1204, rozměry: průměr 7,7 mm, výška 5,7 mm, obr. 1 vpravo dole). Jednoduché provedení nedovoluje prozatím přesnější chronologické zařazení. Určitým vodítkem snad může být skutečnost, že se tento typ nevyskytuje v typologii *Staššikové–Štukovské – Plška (1997)*, která pokrývá 8.–11. století. Korál by měl být podle stratigrafických souvislostí mladší (nejpravděpodobněji 12. století).

PRAMENY

- Deník 1927/I*: Hrad Pražský – III. nádvoří. Denník vykopávek 1927 /5. V. – 19. IX./ I., s. 542–646. Archiv Výzkumu Pražského hradu – pracoviště ARÚ AV ČR Praha na Pražském hradě.
- Deník 1927/II*: Hrad Pražský – III. nádvoří. Denník vykopávek 1927 /20. IX. – 29. XII./ II., s. 647–752. Archiv Výzkumu Pražského hradu – pracoviště ARÚ AV ČR Praha na Pražském hradě.
- Deník 1929/II*: Hrad Pražský – III. nádvoří. Denník vykopávek 1929 /24. IV. – 18. VI./ II., s. 1039–1136. Archiv Výzkumu Pražského hradu – pracoviště ARÚ AV ČR Praha na Pražském hradě.

LITERATURA

- Bartošková, A. 1997:* Rekapitulace archeologického výzkumu Budče — Rekapitulation der archäologischen Untersuchung von Budeč, *Archeologické rozhledy* 49, 41–55.
- *1998:* Vyhodnocení keramiky ze stratigraficky nejstarších poloh na Vyšehradě — Auswertung der Keramik aus den stratigraphisch ältesten Lagen auf Wyschehrad, *Památky archeologické* 89, 365–387.
- *2000a:* Revize klíčové archeologické situace na Budči — Revision der zentralen archäologischen Situation auf dem Burgwall Budeč, *Archeologické rozhledy* 52, 665–678.
- *2000b:* Libice nad Cidlinou — výzkum předhradí v roce 1997 — Libice nad Cidlinou — Untersuchung in der Vorburg im J. 1997, *Památky archeologické* 91, 315–344.
- Boháčová, I. 1996a:* Nejstarší stratifikovaná keramika a studium hradištního opevnění Pražského hradu — Die älteste stratigraphische Keramik und das Studium der frühmittelalterlichen Befestigung der Prager Burg, *Archaeologia historica* 21, 483–492.
- *1996b:* Nejstarší horizonty Severního traktu Pražského hradu a jejich keramický inventář. In: *Z. Kurnatowska (ed.) 1996*, 215–235.
- *1998a:* K problematice dispozice a komunikačního systému Pražského hradu v raném středověku — Über Disposition und Kommunikationssystem in der Prager Burg im Frühmittelalter, *Archaeologia historica* 23, 9–19.
- *1998b:* Zum Befestigungssystem der Přemyslidenburgen (am Beispiel der archäologischen Untersuchungen in der Prager Burg und in Stará Boleslav). In: *Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa*, Bonn, 37–47.
- *1998c:* K problematice výpovědi stratigrafického vývoje Pražského hradu — Zur Problematik der Aussage von der stratigraphischen Entwicklung der Prager Burg, *Archeologické rozhledy* 50, 672–688.
- *1998d:* Umocnienia Grodu Praskiego w okresie wczesnego średniowiecza. Nowe źródła i ich wstępna interpretacja — Fortification of the Prague Stronghold in the Early Middle Ages. New Sources and Their Preliminary Interpretation. In: *Acta Waweliana Archaeologica* 2, Kraków, 5–17.
- Borkovský, I. 1949:* O počátcích Pražského hradu a o nejstarším kostele v Praze. Praha.
- *1960:* K otázce nejstarších kostelů na Pražském hradě — Zur Frage der ältesten Kirchen auf der Prager Burg, *Památky archeologické* 51, 332–381.
- *1969:* Pražský hrad v době přemyslovských knížat. Praha.
- Brown, M. R. III. — Harris, E. C. 1993:* Interfaces in archaeological stratigraphy. In: *E. C. Harris — M. R. Brown III. — G. J. Brown (eds.) 1993*, 7–20.
- Čiháková, J. 1999:* Malá Strana od pravěku do vrcholného středověku. In: *P. Vlček et al., Umělecké památky Prahy. Malá Strana*, Praha, 11–27.
- Čiháková, J. — Dragoun, Z. — Podliska, J. 2000:* Pražská sídelní aglomerace v 10. a 11. století. In: *Polanský — Sláma — Třeštík (edd.) 2000*, 127–146.
- Čulíková, V. 1998:* Výsledky analýzy rostlinných makrozbytků z lokality Praha 1 — Malá Strana, Tržiště čp. 259/III (Hartigovský palác) — Analysenergebnisse der pflanzlichen Makroreste der Lokalität Praha 1 — Malá Strana, Tržiště Nr. 259/III. Sonde II (Palais Hartig), *Archaeologica Pragensia* 14, 291–316.
- *1989:* Archeologický výzkum v Praze v roce 1987, *Pražský sborník historický* 22, 162–182.
- *1991:* Archeologický výzkum v Praze v letech 1988–1989, *Pražský sborník historický* 24, 184–210.
- *1995:* Archeologický výzkum v Praze v letech 1992–1994, *Pražský sborník historický* 28, 213–258.
- *1999:* Stavební dějiny Lobkovického paláce na Pražském hradě ve středověku a raném novověku — Die Baugeschichte des Lobkowitz-Palasts auf der Prager Burg im Mittelalter und in der frühen Neuzeit, In: *Castrum Pragense* 2, Praha, 21–112.
- Frolík, J. 1987:* K poznání obytné zástavby Pražského hradu v 9.–13. století, nepubl. kandidátská disertační práce, ARÚ AV ČR Praha.
- *1994:* Prague Castle and Its Hinterland. Comments on Its Beginnings and Initial Development. In: *J. Fridrich (ed.), 25 Years of Archaeological Research in Bohemia. Památky archeologické — Supplementum* 1, Praha, 158–162.
- *1997:* Archeologický výzkum v tzv. severním výběžku na Pražském hradě. Příspěvek k počátkům osídlení západního předhradí Pražského hradu. — Die Ausgrabung in sog. Nordausläufer der Prager Burg. Ein Beitrag zu den Anfängen der Besiedlung des westlichen Vorfelds der Prager Burg, *Archaeologica Pragensia* 13, 75–92.
- *2000:* Pražský hrad v raném středověku. In: *Polanský — Sláma — Třeštík (edd.) 2000*, 101–120, 309–316.

- Frolík, J. v tisku: Příspěvek do diskuse o geomorfologii a komunikačním systému Pražského hradu v raném středověku, *Archaeologica Pragensia*.
- Frolík, J. – Maříková–Kubková, J. – Růžičková, E. – Zeman, A. 2000: Nejstarší sakrální architektura Pražského hradu. Výpověď archeologických pramenů — Die ältesten Kirchenbauten der Prager Burg aufgrund der archäologischen Quellen. *Castrum Pragense* 3. Praha.
- Frolík, J. – Smetánka, Z. 1997: Archeologie na Pražském hradě. Praha – Litomyšl.
- 1998: K archeologickému studiu Pražského hradu, *Archeologické rozhledy* 50, 291–307.
- Frolíková–Kaliszová, D. 2000: Pokus o analýzu slovanského pohřebiště v Praze–Motole — Versuch einer Analyse des slawischen Gräberfelds in Prag–Motol, *Památky archeologické* 91, 201–249.
- Harris, E. C. 1989: *Principles of archaeological stratigraphy* (second edition). London – San Diego – New York – Berkeley – Boston – Sydney – Tokyo – Toronto (1. vydání 1979).
- Harris, E. C. – Brown, M. R. III. – Brown, G. J. eds. 1993: *Practises of Archaeological Stratigraphy*. London – San Diego – New York – Boston – Sydney – Tokyo – Toronto.
- Herichová, I. 1996: Rekonstrukce původního reliéfu jižního svahu v centrální části Pražského hradu — The reconstructed relief of the southern slope in the central part of Prague Castle, *Archaeologica Pragensia* 12, 339–345.
- Hlavsa, V. – Vančura, J. 1983: *Malá Strana – Menší Město pražské*. Praha.
- Hrdlička, L. 1997: K výpovědi stratigrafického vývoje Pražského hradu — Zur Aussagekraft der stratigraphischen Entwicklung der Prager Burg, *Archeologické rozhledy* 49, 649–662.
- 2000a: Centrum raně středověké Prahy. In: J. Piekalski – K. Wachowski (red.), *Średniowieczny Śląsk i Czechy. Centrum średniowiecznego miasta. Wrocław a Europa Środkowa. Wratislavia Antiqua* 2. *Studia z dziejów Wrocławia, Wrocław*, 191–214.
- 2000b: Prag, In: *Wieczorek – Hinz (Hrsg.) 2000*, 373–375.
- Kurnatowska, Z. ed. 1996: *Slowiańszczyzna w Europie średniowiecznej* 1. Wrocław.
- Merhautová, A. – Třeštík, D. 1983: *Románské umění v Čechách a na Moravě*. Praha.
- Piekalski, J. – Wachowski, K. red. 2000: *Średniowieczny Śląsk i Czechy. Centrum średniowiecznego miasta. Wrocław a Europa Środkowa. Wratislavia Antiqua* 2. *Studia z dziejów Wrocławia. Wrocław*.
- Polanský, L. – Sláma, J. – Třeštík, D. edd. 2000: *Přemyslovský stát kolem roku 1000. Na paměť knížete Boleslava II. († 7. února 999)*. Praha.
- Pokračovatelé Kosmovi* 1974: *Pokračovatelé Kosmovi*. Praha.
- Profantová, N. 1998: Doubravčice. K problematice počátků raně středověkého hradiště na základě výzkumů J. Kudrnáče — Doubravčice — a contribution to the problems of the beginnings of Early Medieval hillforts on the basis of research by J. Kudrnáč, *Archeologie ve středních Čechách* 2, 157–275.
- 1999: Zum gegenwärtigen Erkenntnisstand der frühmittelalterlichen Besiedlung des Burgwalls Šárka (Gem. Dolní Liboc, Prag 6) — K současnému stavu poznání raně středověkého osídlení hradiště Šárka (ob. Dolní Liboc, Praha 6), *Památky archeologické* 90, 65–106, 217–224.
- Sláma, J. 1957: K chronologické průkaznosti náušnice s několikanásobnou esovitou smyčkou — A la démonstration chronologique de la boucle d'oreille á noeud en S multiple, *Archeologické rozhledy* 9, 250–268.
- 1977: *Mittelböhmen im Frühen Mittelalter. I. Katalog der Grabfunde. Praehistorica* V. Praha.
- Sommer, P. 2000: Modell der Prager Stadt um 1000. In: *Wieczorek – Hinz (Hrsg.) 2000*, 260.
- Staščíková–Štukovská, D. – Pliško, A. 1997: Typologické a technologické aspekty der Perlen aus dem frühmittelalterlichen Gräberfeld in Borovce. In: *Perlen. Archäologie, Techniken, Analysen. Akten des Internationalen Perlensymposiums in Mannheim vom 11. bis 14. November 1994* (Hrsg. Uta von Freedden – Alfred Wieczorek). *Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte. Band 1, Bonn*, 259–274, Taf. 21–24.
- Tomková, K. 1998a: *Quellen zur Erkenntnis der frühmittelalterlichen Besiedlung in Katastern Tismice und Mrzky — Prameny k poznání raně středověkého osídlení na katastru Tismic a Mrzek, Památky archeologické* 89, 267–302.
- 1998b: *Bernstein in Frühmittelalterlichen Böhmen — Jantar v raně středověkých Čechách, Památky archeologické* 89, 64–103.
- 2001: *Levý Hradec v zrcadle archeologických výzkumů. První díl. Castrum Pragense* 4. Praha.
- Třeštík, D. 1997: *Počátky Přemyslovců*. Praha.
- 2001a: *Dějiny jako dějiny společností nebo jako dějiny kultur?, Dějiny a současnost* 23, sešit 4, 29–33.
- 2001b: *K poměru archeologie a historie, Archeologické rozhledy* 53, 357–361.

Vlček, P. et al. 1999: Umělecké památky Prahy. Malá Strana. Praha.

Wieczorek, A. – Hinz, H.–M. Hrsg. 2000: Europas Mitte um 1000. Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie. Stuttgart.

Zemanová, P. 2001: Počátky opevnění na Opyši Pražského hradu. Nepubl. bakalářská práce. Opava.

Gedanken über Mediaevalia archaeologica 3 (Zu den Ergebnissen der Ausgrabungen der frühmittelalterlichen Befestigung der Prager Burg und der Kleinseite)

Der Autor hat sich im besonderen mit zwei Beiträgen zur frühmittelalterlichen Befestigung der Kleinseite und der Prager Burg auseinandergesetzt. Die von J. Čiháková vorgelegte Studie (Frühmittelalterliche Befestigungsbauten am Südrand der Prager linksufrigen Unterburg, S. 29–135) stellt zum ersten Mal einige Ausgrabungen vor, bei denen Überreste der frühmittelalterlichen Wallbefestigung gefunden worden sind. Obwohl die Grabungsdokumentation eindeutig die Existenz einer solchen Befestigung erweist, ist die vorgeschlagene Phasenteilung bei weitem nicht überzeugend. Genauso unwahrscheinlich erscheint die teilweise tief in das 9. Jh. hineinreichende Datierung. Problematisch ist die Hypothese von einer steinernen romanischen Befestigung der Kleinseite im 12. Jh. Haltbarer ist jene Variante, die mit 2–3 Bauphasen des Walls und derselben Anzahl periodisch instand gehaltener und erneuerter Gräben rechnet. Die älteste Phase dürfte frühestens an die Wende 9./10. Jh. zu setzen sein.

Einen anderen Charakter hat der Aufsatz von I. Boháčová (Die Prager Burg und ihr ältestes Befestigungssystem, S. 179–301). Im großen und ganzen werden die bisherigen vorläufigen Ergebnisse der Ausgrabungen einzelner Teile der Holz–Lehm–Mauer zusammengefaßt. In keinem einzigen Fall wird mit einer konsequenten und revidierbaren Analyse des archäologischen Quellenmaterials gearbeitet. Mit Ausnahme der Dendrodaten für die ältesten Phasen der Wallbefestigung (905 + max. 12, 907 +/- 10) sind alle Schlußfolgerungen nichts anderes, als vorläufige Feststellungen, die dringend einer weiteren Analyse bzw. einer neuen Auswertung bedürfen.

Ein Vergleich zwischen beiden Studien erweist Unstimmigkeiten zwischen der Datierung identischen Keramikmaterials von der Kleinseite und der Prager Burg von etwa 20–50 Jahren, die mit Rücksicht auf ausreichend große Fundkomplexe zum Vorteil der Prager gelöst werden müssen.

Die veröffentlichten Ergebnisse erlauben es, die älteste Wallbefestigung der Prager Burg und der Kleinseite dem Fürsten Spytihněv I. (895–915) zuzuschreiben. Damals entstand ein großer befestigter Komplex, vergleichbar mit den großmährischen Anlagen in Mikulčice oder im jüngeren Komplex Wawel–Okól in Krakau.

Als Exkurs werden 5 nichtkeramische Funde aus der Ausgrabung des Nordtrakts der Prager Burg mit Bezug auf die Wallbefestigung und ältere Situationen beigefügt. Diese Funde grenzen deutlich den im Aufsatz I. Boháčová's behandelten chronologischen Rahmen ab.

JAN FROLÍK, Archeologický ústav AV ČR, Letenská 4, 118 01 Praha 1; e-mail: frolik@arup.cas.cz

Redakce děkuje Janu Frolíkovi za ochotný souhlas s návrhem otisknout reakce na jeho text ve stejném sešitu Archeologických rozhledů. mj

ZAMYŠLENÍ NAD ZAMYŠLENÍM JANA FROLÍKA

Ivana Boháčová

1. ÚVODEM

Text Jana Frolíka věnovaný sborníku *Mediaevalia archaeologica 3*, především ale dvěma rozsáhlým studiím, které shrnují dosavadní archeologické poznatky o raně středověkých fortifikačních systémech Malé Strany a Pražského hradu, je uveden v znošnou formulací. Tyto práce jsou podle jejího znění „závažným vkladem do poznávání minulosti obou částí naší metropole. Jejich závěry, v případě že budou akceptovány, přesahují oblast archeologie především v otázkách významu a postavení Prahy v 9. a 10. stol. ve středoevropském prostoru a počátcích českého státu“. Po takovém úvodu čtenář jistě oprávněně očekává rozbor nejzávažnějších závěrů, které obě studie přinášejí, a věcnou diskusi témat, na něž může mít recenzent jako osoba do pojednáváné problematiky více než zasvěcená¹ odlišný náhled. Své výhrady k některým dříve publikovaným a v hodnoceném souhrnu o opevněních Pražského hradu opakovaně prezentovaným tématům již Jan Frolík několikrát zveřejnil (*Frolík 2000*; v německé verzi téhož *Frolík 2001*). Konkrétní doklady, kterými by napadná stanoviska protichůdná jeho představám zpochybnil či snad vyvrátil, však v jeho textech stále postrádáme. Ani nyní, v případě studie zabývající se současným stavem poznání základních vývojových etap nejstarších fortifikačních systémů Pražského hradu a představující dosud nejrozsáhlejší zpřístupnění pramenů k nejstarším vývojovým fázím této lokality, kdy byla věcná diskuse nad terénní dokumentací a dalšími prameny považována za naprosto samozřejmou, Jan Frolík takový přístup nezvolil.

Namísto argumentů podložených prameny předkládá autor čtenáři obratně sestavenou snůšku přesvědčivě vyhlížejících, ale při hlubším pohledu nepodložených či nekorektních tvrzení, nebo tvrzení, která polemizují na jedné straně s něčím, co nebylo vyřčeno a na druhé straně nereagují na průkazná fakta. Svou argumentaci J. Frolík často opírá o teze platné a obecně přijímané, které však s řešením konkrétního problému nesouvisejí, jindy odkazuje na své publikace, v nichž však důsledný čtenář nalezne opět nedokladovaná či málo průkazná sdělení.²

¹ Jan Frolík byl v druhé polovině 80. let pověřen vedením pracoviště ARÚ AV ČR na Pražském hradě.

² Detailní rozklad jednotlivých tvrzení by neúměrně zatížil tento text, proto uvádím jen několik ilustrativních příkladů. Např. ve svém textu, na něž autor kritických poznámek odkazuje v souvislosti s diskutovanou otázkou interpretace konstrukcí a případné existence fortifikace v prostoru Tereziánského traktu (*Frolík 2000*, 114–118), když tvrdí, že „geneze zedníku 'valu' v Tereziánském křídle a jeho stratigrafická situace byla již základem studia příslušného terénního deníku popsána“, se podstatou problému, tj. možnostmi interpretací (srov. *Boháčová 2001*, 210) zjištěných dřevohlinitých konstrukcí spadajících do raně středověkého období, vůbec nezabývá. J. Frolík přehlíží skutečnost, že dokumentace komplikované nálezové situace i archeologický materiál z výzkumu realizovaného v letech 1937–1938 nejsou zpracovány, a mohou být tedy jen obtížně definitivně vyhodnocovány (*Boháčová 2001*, 210–211). Navíc, jestliže nověji uvádí, že „dochovaná dokumentace nepopisuje žádný celistvý útvar, který by znaky 'valu' naplňoval a stratigrafická situace to vylučuje“, je třeba se také ptát, proč bez jakéhokoliv komentáře pomíjí otázku starší dřevohlinité konstrukce zjištěné pod mladohradištním sídlištním horizontem počátkem 90. let (*Boháčová 1993a; 1998c*, 16) a proč ve starším citovaném textu sice prezentuje značnou část archivní dokumentace, ale vypouští právě pasáž, kde I. Borkovský blíže popisuje starší ze zjištěných konstrukcí, odkrytou v západní části jižního palácového dvora (*Borkovský 1937–1938*, zvl. 1277: „pod násypem valu soběslavského [tamtéž také jako *val 12. stol.* – pozn. autorky] ve hloubce 65 cm nachází se původní svah valu Břetislavova ... též zeď poprsní je zachována a je stavěna na hlínu. Zeď Břetislavská ... má otvory pro vyztužující trámy, stejně jako pod III. nádvořím“). Zbytky dřevěných prvků zmiňuje Borkovský také v souvislosti se stratigraficky mladší konstrukcí ve stejném prostoru: „val se skládá z hlíny a vrstvy opuky. Nalezeny ... kusy dřev a trámů.“ (*Borkovský 1937–1938*, 1274) i ve východní části dvora (kde však stratigrafická pozice konstrukce není zcela zřejmá): „... pod kameny ... prkna aneb trámy jdoucí vedle sebe od severu na jih ... přes tyto podélné trámy jiné trámy napříč od západu k východu“ (*Borkovský 1937–1938*, 1331; tuto pasáž bez objasňujícího komentáře cituje i Frolík). O přítomnosti konstrukcí odpovídajících svým charakterem dřevohlinité hradbě v místech Tereziánského traktu tedy nemůže být pochyb. Na podporu svého odmítavého stanoviska k možné existenci fortifikace v této poloze si Jan Frolík také klade otázku, proč – v případě, že by se jednalo o opevnění – nebyla jeho konstrukce nalezena také v prostoru

Jan Frolík se ve svém textu zaměřuje mj. i na kritiku metodiky mého přístupu k pojednávanému tématu. Kritika metodiky je jistě zcela nezbytnou součástí recenzentovy práce. O to víc překvapuje, že pro něj samého nejsou její základní metodické zásady příliš závazné (např. korektnost, jednoznačnost v odkazech, hierarchizace témat diskutovaného díla i případných technických nedostatků z hlediska jejich významu apod.). Svěvolné zacházení s recenzovaným textem (vytrhávání formulací ze souvislostí, jejich zkreslování a nejasná autorizace, podsouvání myšlenek, jež autor posuzovaného textu nikdy nevyslovil) pak náleží jinému žánru. Ačkoliv se domnívám, že prospěšnější pro studium počátků metropole českého státu je odborná diskuse nad konkrétními prameny, považuji za nezbytné na některé z pasáží textu J. Frolíka reagovat, a to jak vzhledem k postavení lokality, které se pojednává text týká, tak i ke skutečnosti, že předmětem sporu se staly také obecnější otázky metodiky archeologie. Nehodlám se zabývat početnými invektivami, které zmíněný text obsahuje, omezení se na problémy zásadní nebo v recenzované práci snad málo zřetelně formulované.³

Pokusíme-li se utřídit výtky Jana Frolíka do logické struktury, zjistíme, že se dotýkají zejména těchto problémových okruhů: vymezení tématu studia, koncepce a metody jeho zpracování, prezentace archeologických pramenů, práce s archivním materiálem a s archeologickým materiálem ze starých fondů.

Ludvíkova křídla, do něhož směřuje. Vysvětlení, proč v suterénu Ludvíkova křídla nebylo opevnění během výzkumu v 80. letech zjištěno, je prosté: v prostoru, jímž by tato konstrukce musela probíhat, došlo k odstranění historického nadloží již v době výstavby tohoto traktu na sklonku středověku, když byl terén snížen pod úroveň původního povrchu přirozeného podloží (např. *Boháčová 1994a*, 156, fig. 2).

Jiným příkladem může být „diskuse“ o situování nejstarší hradní komunikace, v níž se, shodně jako v předchozích reakcích, Jan Frolík nijak nevyrovnává 1) s prostorovou i výškovou kolizí spodní úrovně dřevem vyložené konstrukce a hradebního tělesa odkrytého v jejím bezprostředním sousedství, jehož fungování spadá do středohradištního období (souhrnně *Boháčová 2001*, 262), ani 2) s rozpornou situací mezi sklonem přirozeného terénu a směrem, který dřevěná konstrukce vykazuje, i jejím horizontálním průběhem. J. Frolík naopak nyní tvrdí, že terénní situace pro každou fázi opevnění dovoluje situování vstupu do hradu do těchto míst, ačkoliv (!) sám nepopírá existenci starší sídlištní situace, stratigraficky vzniku dokumentovaných konstrukcí předcházející (*Frolík 2000*, 106–109). Věcnou podstatou sporu se opět vůbec nezabývá, ani pokud jde o interpretaci tohoto nálezu, a místo korektní diskuse se omezuje na konstatování, že: „Opakovaná prezentace dřívějších tvrzení nepřináší žádné nové poznatky o tom, že by snad dřevem vyložená komunikace mohla být interpretována jinak ...“. Pomíjí přitom skutečnost, že právě tato opakovaná prezentace dřívějších dokumentačně podložených tvrzení je záměrnou a jedinou možnou reakcí na jeho pojetí argumentů prosté „diskuse“. Snad jakýmsi nedopatřením je pak formulace týkající se rekonstrukce georeliéfu, a především příkopu pod tělesem hradištního opevnění v prostoru nádvoří Lobkovického paláce. Jestliže totiž v souvislosti s mapováním průběhu a vyklínění středohradištního příkopu v tomto areálu konstatuje, že „každá deprese v místech, kde pro její další průběh již scházejí údaje, (musí být) vykreslena jako postupně vyklíňující“, popírá existenci jím spoluvytvářené dokumentace, konkrétně řezu F probíhajícího inkriminovanými místy, v nichž se již tento prvek neprojevuje (srov. *Boháčová 1998a*, zvl. str. 675, 677 a 687).

Dalším příkladem nedokladovaného tvrzení může být autorova formulace o „bezpečném“ pokračování opukové zidky situované mezi dvěma čelními stěnami hradištního opevnění, kterou spojuje se standardním hradebním tělesem jakési jím předpokládané, v terénu však konkrétněji neprokazatelné mezifáze hradebního tělesa v západní části III. nádvoří, s jehož existencí pak nadto počítá v dalších úvahách.

Zcela zmatené a neodpovídající nálezové situaci a jejímu vyhodnocení jsou autorovy formulace týkající se geneze historických terénů v prostoru přirozené deprese pod hradebním tělesem v prostoru slévarenského dvora na severním svahu ostrohu. Není zřejmé, z čeho Jan Frolík usuzuje na existenci dvou staveb srubové (?) konstrukce a ani pro jeho další tvrzení v této souvislosti (existence hran, kúlů a kúlových jamek nesouvisejících s opevněním ani dřevěnou konstrukcí na jeho bázi, úvaha o rozšíření osídlené plochy mimo rámec staršího opevnění, existence neznámé překážky níže na svahu aj.) nenacházíme v dostupných pramenech oporu.

³ Pro posouzení oprávněnosti a způsobů kritiky dílčích témat či zcela konkrétních detailů je dle mého názoru zcela dostačující srovnání s publikovanou studií, případně s další literaturou či archivními prameny, z nichž vychází a na něž je ve studii důsledně odkazováno. Chybou technického charakteru, na níž J. Frolík správně poukazuje, je záměna čísla 259 (=112+393=406) za 256 (*Boháčová 2001*, 225), a také skutečnost kritizovaná A. Bartoškovou (*2002*, 530), že v popisech identifikujících vyobrazené řezy ze severního traktu nebylo jejich určení podle světových stran nahrazeno čísly odpovídajícími jejich označení v půdorysné situaci.

2. K VYMEZENÍ TÉMATU STUDIA, KE KONCEPCI A METODÁM JEHO ZPRACOVÁNÍ

K tomuto okruhu lze zařadit mj. výhrady Jana Frolíka týkající se zařazení, míry využití či úplné absence některých akcí či rozsah zpracování materiálového pramenného fondu využitého ve studii.⁴

2.1. Obecná charakteristika problému

Skutečností, že 1) se recenzovaná práce zabývá tématem, k němuž byly shromažďovány prameny v průběhu více než tří čtvrtin století několika generacemi archeologů, často jejich týmovou prací, a že 2) tyto prameny nebyly autory výzkumů publikovány a do nedávna v převážné většině případů ani zpřístupněny v podobě nálezových zpráv, nejsou Janu Frolíkovi neznámé. Na neutěšený stav zpřístupnění a vyhodnocení pramenů z jednoho z nejdelších systematických záchranných výzkumů lokality evropského významu jsem v publikaci upozornila a důsledně v ní uvádím stav zpracování dílčích výzkumných akcí. Užitou formulaci, kterou sděluji, že jedním z klíčových momentů výzkumů Pražského hradu je „uchopení nesmírně bohatého pramenného fondu, který tato lokalita skýtá“ (Boháčová 2001, 189–190), bylo ovšem možné nahradit zřetelněji vyznívajícím sdělením: Zpracování tohoto fondu je totiž otázkou dlouhodobé koncepce výzkumu Pražského hradu, jejíž formulování a naplňování je především v rukou toho, kdo je jeho vedením pověřen, v tomto případě tedy Jana Frolíka.

Studii, kterou chápu jako jeden z nezbytných kroků v řešení problematiky opevnění i dalších témat, jež s ním souvisejí (mj. a především postižení hlavních vývojových etap a synchronizace vývoje Pražského hradu a suburbia), jsem vzhledem ke stavu nálezového fondu opřela o klíčové nálezové situace umožňující sledovat genezi fortifikačního systému z hlediska prostoru a času. Upřednostněny přitom byly výzkumy posledních desetiletí, a jejichž vedení jsem se z větší části podílela, ze starších výzkumů pak takové, u nichž jsme měli příležitost přistoupit k revizní dokumentaci. Zpracování významného materiálového fondu z předválečných výzkumů by mělo být krokem následným, které by základní představu, opřenou o definovaný vzorek nálezových situací, mělo dále rozvinout a zpřesnit.

2.2. Charakteristika pramene

Řešení otázek sledovaných ve studii vychází především z těch výzkumů, které přinesly zásadní prameny k problematice počátků fortifikačního systému a členění Pražského hradu v nejstarších fázích jeho existence. Za ty považuji záchranné víceetapové systematické výzkumy realizované v 80. a na počátku 90. let při západním okraji jádra hradu a rozsáhlý prvorepublikový odkryv III. nádvoří. Jeho vyhodnocení mohlo být opřeno o výsledky záchranného a revizního výzkumu z počátku 90. let, následovaného šířeji zaměřeným projektem (grant MK ČR 1997–1998), jenž umožnil využití a zhodnocení prvotní dokumentace. Tyto výzkumy jsem v rámci příprav studie zpracovala formou nálezových zpráv, nebo byla část dokumentace byla publikována (výzkum slévárenského dvora v severním traktu), případně zpřístupněna v podobě *Průvodce archeologickými prameny* (pro nezpracovaný výzkum III. nádvoří – Boháčová 1998b).

⁴ Např. „materiálová část se spokojuje s různě stručnou charakteristikou jednotlivých úseků opevnění ... z nejasných důvodů nejsou připomenuty ani stručnou charakteristikou některé terénní akce, při nichž byly pozůstatky dřevohlinitého opevnění a k němu náležejícího příkopu objeveny“ ... „Podrobnější posouzení řady tvrzení a možnost další práce se zveřejněnými prameny problematizuje skutečnost, že ani jedna část přehledu terénních aktivit se neblíží publikaci typu edice pramene. Sestavu 'vybraná plánová dokumentace a řezu + rekonstrukce stratigrafického vývoje (nejlépe formou tzv. Harrisova diagramu) + nálezy s rozbořem' neobsahuje žádná“, ... „instruktivním příkladem problematické práce s neprověřenými fakty je kapitola ...“, „... nezbytná je práce s originálním materiálem, který se téměř v úplnosti dochoval a na který studie opakovaně rezignovala ...“, „... oběma (autorům studií) je společný odtažitý vztah ke starším výzkumům ... event. skepse k možnostem jeho zpracování“, „... studie ... shrnula většinu dosavadních předběžných závěrů ...“, „... práce o prozatím poznání raně středověkého opevnění Pražského hradu a Malé Strany se nezabývají možností vzájemného srovnání a synchronizace nálezových situací ...“.

Výzkumy, při nichž byly relikty raně středověkého opevnění Pražského hradu dotčeny, ale jejich výsledky nepřispívají (nebo zatím vzhledem ke stavu zpracování nemohou přispět) k posuzování vytyčených hlavních témat, byly zahrnuty pouze formou, která představuje přehled zpracování fondu a umožňuje tak vymezení nejzávažnějších otázek dalšího studia i nejpálčivějších hiátů v našem poznání (*Boháčová 2001*, 284–285; např. nezpracovaný výzkum Tereziánského křídla a prostoru tzv. románského bastionu). Na dříve publikovanou dokumentaci starších výzkumů, jejíž výpověď se přímo netýkala studovaných témat, stejně jako na kolektivní zpracování (*Durdík – Frolík rkp.; Durdík – Frolík – Chotěbor 1999*) výzkumu Lobkovického paláce (1972–1980, 1982–1985), pro nějž nebyl dosud zpřístupněn kompletní keramický inventář ze situací vztahujících se k opevnění, bylo pouze odkazováno. Výzkumy, které se problematiky opevnění dotkly jen zcela okrajově, nebyly do studie zahrnuty.⁵

2.3. K terminologii a k chronologickým údajům

J. Frolík se ve svém textu dotýká i problematiky terminologie: „... *paradoxem je, že 'přesné' popsání/konstatování určitého jevu vede ve svém důsledku k menší srozumitelnosti, tudíž k pravému opaku zamyšleného cíle ...*“.

Roztříštěnost a málo zřetelně definovaný obsah některých pojmů užívaných v české archeologii raného středověku mne přivedly k nutnosti věnovat jednu z úvodních pasáží práce otázkám terminologickým. Ojedinelé snahy o sjednocení terminologie archeologie raného středověku v Čechách zatím nebyly příliš úspěšné a současný stav ztěžuje vzájemnou komunikaci nejen v rámci vlastního oboru, ale brání i při řešení otázek mezioborového studia. Frolíkem upřednostňované setrvávání na nepřesných, i když vžitých pojmech nelze proto za současného stavu bádání přijmout.

Jedním z nejzávažnějších problémů archeologie středověku je propojení archeologicky doložených událostí s daty absolutní chronologie. Hlavní oporou pro datování archeologických situací zůstává stále jejich keramický inventář. Protože absolutní chronologie raně středověké keramiky v Čechách není stále dostatečně propracována a zejména v poslední době se množí doklady pro to, že v jejím rámci bude docházet nejen k přesňování, ale i k výraznějším posunům, byly do stati o terminologii zařazeny i charakteristiky nejlépe zmapovaných keramických horizontů pražské raně středověké keramiky včetně jejich v současnosti předpokládaného časového zařazení v absolutních datech. Janem Frolíkem postrádané číselné vyjádření datace archeologických pojmů bylo záměrně zařazeno již do úvodních pasáží studie. Stanovení chronologie situací vazbou na keramický inventář, stratigrafii a případná ojedinelá exaktní data je zatím jedinou možností, jak umožnit v budoucnosti jak korekce absolutní chronologie, tak synchronizaci zjištěných skutečností, ať již v rámci detailních výseků jedné lokality, či např. v rámci sídelní aglomerace. Právě na příkladě Pražského hradu a Malé Strany je zřejmé, že jakýkoliv jiný přístup by budoucí zpřesnění našich poznatků a synchronizaci jednotlivých segmentů historického vývoje značně zkomplikoval či přímo znemožnil. To se týká např. i otázky vřazení stavby kvádrkové hradby do relativní sekvence pražské keramiky (*Boháčová 2001*, 268–270), která může přispět k diskusi o možném výrazném posunu vyznívání produkce s kalichovitými okraji a současném nástupu variabilní vospělé mladohradištní keramiky provázené archaickými formami zduřelých okrajů hlouběji do minulosti. To zřejmě – jak vyplývá z Frolíkova názoru, že „*násilně působí pasáž o datování románské hradby*“ – recenzent zcela přehléd. Z uvedeného je rovněž zřejmé, že Frolíkova formulace narážející na údajně „*nepublikované 'osobní' chronologie*“ nemá, zejména v souvislosti s prací opřenou o kompletní prezentaci keramických souborů (okraje s vazbou na keramickou hmotu a typy výzdoby) z nejstarších nálezových situací, provázenou zatím nejdetailejším vymezením základních keramických horizontů Pražského hradu středohradištního období s odkazy na početnou kresebnou dokumentaci (*Boháčová 2001*, 264–270), jakékoliv opodstatnění.

⁵ Např. z Frolíkem zmiňovaného výzkumu u kaple sv. Kříže, který zachytil jen vnější hranu příčného příkopu detailně poznaného v severním traktu, byla využita byla pouze kóta dosaženého podloží pro rekonstrukční model georeliéfu.

2.4. K metodice práce s prameny

Chceme-li, aby jednotlivé roviny archeologického studia, tj. prezentace pramenů, jejich dílčí interpretace, stanovení relativní a absolutní chronologie, celkové vyhodnocení a formulace případných hypotéz mohly být kdykoli doplňovány, ověřovány i případně revidovány, je nezbytné, aby tyto kroky byly od sebe zřetelně odděleny. Striktní oddělení pramenů od jejich interpretace bylo samozřejmým standardem i u vyhodnocení předválečných výzkumů. Jak z textu mé studie vyplývá, její závěry nevycházejí z ustálených dobových pojmenování náleзовých situací,⁶ ale opírají se především o výsledky nedávných revizních výzkumů. Tuto skutečnost Jan Frolík zcela ignoruje. „*Instruktivním příkladem*“ omylů, jichž se Frolík dopouští, mohou být jeho kritické formulace v souvislosti s užitou archivní dokumentací z prostoru tzv. románského bastionu. Právě na příkladě jejího dochovaného torza záměrně ilustruji situaci nezpracovaného výzkumu.⁷ Obdobného rázu je např. Frolíkova výtka týkající se přesnosti odkazů na citovanou dokumentaci.⁸

Opakované námitky vznášejí J. Frolík k rekonstrukčním modelům georeliéfu zpracovávaným pomocí počítačových programů. Opomíjí přitom skutečnost, že hodnověrnost výsledné rekonstrukce je vždy přímo úměrná množství a hustotě sítě dokumentačních bodů, a nemusí tedy v každém případě být závislá na použité metodě. Za věrohodné tak lze považovat jen ty rekonstrukce či jejich výseky, které jsou opřeny o dostatečný počet jednoznačně identifikovatelných bodů a provázeny odkazy na konkrétní zdroj informací umožňující dodatečné ověření dat (*Boháčová 1998; Boháčová – Herichová v tisku*). Není-li tato podmínka splněna, pohybujeme se v rámci hypotéz, které je třeba dále ověřovat. Ačkoliv se Jan Frolík obecnými proklamacemi k takové prezentaci hlásí, sám tuto premisu nedodrhuje (srov. *Frolík 2000*, 113–114).

2.5. K tématu studia

Vymezení a synchronizaci raně středověkých vývojových fází (a jim odpovídajících keramických sekvencí) Pražského hradu, pražského suburbia a dalších předních středověkých lokalit a jejich provázání s absolutní chronologií považuji (*Boháčová 2001*, 285) za jeden z největších dluhů archeologie raného středověku. K jeho řešení se snažím systematicky přispívat (*Boháčová 1993b; 1996a; 1996b; 1997; 1999; Dvorská – Boháčová 1996; Boháčová – Špaček 2000; Boháčová v tisku a*). Dosud jediným pokusem o synchronizaci vývoje v rámci pražské aglomerace, který snad lze nazvat „první vlašťovkou“ v tomto směru, byl dílčí přehled vývoje pražské keramiky (*Boháčová – Čiháková 1994*, Taf. IA–C), dnes již zčásti antikvovaný díky stále narůstajícímu rozsahu a množství prezentovatelných souborů. Dalšími kroky, které ke zmenšení tohoto dluhu směřovaly, bylo zpracování a zpřístupnění definovaného vzorku klíčových pramenů k nejstarším fortifikačním systémům Pražského hradu formou pojednávané studie a současná publikace výsledků výzkumů opevnění malostranského podhradí. Studií o opevnění Pražského hradu byly poprvé detailně představeny raně středověké prvky jeho fortifikačního systému v jejich vývoji i prostorových souvislostech, a zveřejněny

⁶ Dobové názvy situací z předválečných výzkumů jsou často velmi zavádějící. Příkladem může být „tzv. Břetislavská hradba“, „románské parkety“, „nejstarší val“, „přemyslovský val“ aj. Tyto názvy lze chápat pouze jako kontextuální označení. Jsou tak také v rámci mé práce pojímány a Frolíkova polemika je v tomto případě zcela nadbytečná.

⁷ Na „Nákres valu“ (*Boháčová 2001*, 206, obr. 14; *Borkovský 1937–1938*, 1263) odkazují v souvislosti se zde dokládanou svazitostí terénu a jeho terasovitými úpravami, ne s opevněním, jak je mi podsouváno J. Frolíkem, a na problematickou výpověď skici rozmístění fotografických záběrů, která je jediným detailnějším kresebným pramenem k referovanému výzkumu, sama upozorňují poznámkou, že nemusí zachycovat hradební těleso v prvotním uložení (*Boháčová 2001*, 207).

⁸ Kritizovaná poznámka odkazující na více variant archivní dokumentace, se – jak v textu uvádím – netýká originálů terénní dokumentace, jak by mohlo vyplývat z Frolíkovy formulace, ale **rekonstrukčních variant** fortifikace, především situování její čelní kamenné stěny. Přehled archivované původní terénní dokumentace s odkazy na archivní evidenci APH a fotografickou řadu ve fotoarchivu ARÚ viz *Boháčová 1998 ed.*, nestandardně uložené archiválie viz odkazy v textu *Boháčová 2001*.

tak prameny, z nichž lze vycházet při dalším studiu této problematiky. Současně bylo konstatováno (naposledy *Boháčová 2001*, 279), že výrazné proměny v keramické produkci středohradištního období jsou v prostředí Malé Strany kladeny oproti situacím z Pražského hradu hlouběji do minulosti (*Čiháková – Dobrý 1999*; *Čiháková 1999*, 13–19) i že dendrochronologická data získaná na Pražském hradě podporují předpoklad o pozdějším nástupu těchto změn; v rovině hypotézy bylo uvažováno i o přímém propojení (tedy nejen komunikačním) obou částí pražské aglomerace v jediný celek (*Boháčová 2001*, 278, 284).

Prameny prezentované J. Čihákovou nasvědčují platnosti obou posledně uvedených tezí a souběžný či totožný vývoj obou částí aglomerace je tedy podle jejich výpovědi velmi pravděpodobný. Jejich publikací se poprvé naskytla možnost přímého (i když formou kresebné dokumentace jen rámcového) porovnání inventáře kulturních vrstev jádra sídelního komplexu raně středověké Prahy a jejich sekvencí. Z tohoto srovnání lze vyvodit poznatek zásadního významu: dosavadní výzkumy, alespoň pokud jde o výpověď nepříliš početného keramického materiálu prezentovaného v souvislosti s fortifikacemi, nepřinesly žádný významný doklad pro asynchronní vývoj každé z částí raně středověké Prahy. Naopak, složení malostranských souborů, které nijak nevybočují z inventáře nejstarších hradních kontextů, potvrzuje souběžný vývoj osídlení hradu a malostranského suburbia. Lze tedy s jistotou předpokládat i koexistenci některé z fází opevnění Malé Strany s nejstarší známou dřevohlinitou hradbou Pražského hradu, jejíž vznik je kladen do období vlády knížete Sptyhnhva I. (*Boháčová 2001*, 279, 282). Tématem pro budoucnost zůstává přesnější korelace doložených událostí, která by měla vést i k objasnění určité (konkrétními čísly vzhledem k intervalovému datování keramiky obtížně vyjádřitelné) a jistě ne nepřekonatelné disproporce mezi udávanou absolutní chronologií vývoje raně středověké Malé Strany a Pražského hradu. „Vyšší chronologii“ středohradištní keramiky, odpovídající absolutním datům udávaným v souvislosti s Pražským hradem, nasvědčuje dosavadní interpretace písemných pramenů a např. i v současnosti vyhodnocovaný keramický inventář z přemyslovské Staré Boleslavi (*Boháčová v tisku a*). Detailní zhodnocení této klíčové problematiky (*Boháčová 2001*, 273–277, 285) je však dlouhodobou otázkou budoucího studia dnes již existujících, ale zatím nedostatečně zhodnocených souborů pražské středohradištní keramiky, spočívajícího v přímé komparaci obou nezávisle budovaných sekvencí Malé Strany a Pražského hradu. K němu je dvojice publikovaných studií vybavených bohatou pramennou dokumentací prvním významným příspěvkem. Frolíkova teze o možném posuzování souborů z Malé Strany jejich přiřazováním k souborům z Pražského hradu svědčí o jeho metodicky chybném přístupu k problematice geneze keramických souborů v podmínkách lokalit s komplikovanou stratigrafií a možnostem jejich výpovědi (srov. *Boháčová 1996*; *2001*, 279; *Hrdlička 1997*, 651–657). V této souvislosti nezbývá než znovu připomenout, že většina nálezových situací spadajících do středohradištního a starší fáze mladohradištního období na Pražském hradu poskytuje inventář charakteru shora uzavřeného souboru, jehož doba vzniku ale nemůže být přesněji vymezena. Sekvence dostatečně rozsáhlých keramických souborů bez významného podílu reziduální keramiky, které by mohly odrážet postupné proměny středohradištní keramické produkce, zatím žádný výzkum hradního areálu nepřinesl a větší obdobně datovatelné nálezové celky z kvalitnějších sídlištních sekvencí mimo kontext opevnění, které poskytuje prostřední pražského suburbia, nebyly dosud publikačně zpřístupněny.

3. K PREZENTACI ARCHEOLOGICKÝCH PRAMENŮ

Přestože terénní dokumentace k výzkumům, o které se studie opírá, je, či byla z převažující části zpřístupněna publikací či zpracováním archivních pramenů, jeví se Janu Frolíkovi jako nedostatečná.⁹ Prezentace archeologických pramenů v takové podobě, která umožní jejich následnou revizi,

⁹ „Z nově provedených akcí se nejvíce místa věnuje popisu výzkumu v tzv. Severním traktu, ovšem ani ten není publikován v šíři, která by pro ostatní badatele umožňovala kontrolu zveřejněných údajů a další práci s nimi.“ ... „zveřejněná keramika je také určitým výběrem, protože rozsah souboru není v jednotlivých publikacích totožný“ ... „ani jednu část opevnění (autorka) neprezentovala formou, která by mohla být bez doplňujícího studia či dokonce opakované publikace užita jako pramen pro další práci ...“.

je často diskutovaným tématem zejména u rozsáhlých výzkumů. Pramenné edice, oslovující jen minimální počet zájemců, jsou nahrazovány archivním zpracováním materiálu v několika exemplářích, nověji také elektronickými nosiči.

3.1. Prezentace terénní dokumentace

Rozvaha, jaká část materiálu a jakou formou má být prezentována odborné veřejnosti v tištěné podobě, je důležitou součástí přípravy publikace vycházející z interpretace rozsáhlého pramenného fondu. Základní podmínkou, která by měla být splněna, je možnost nezávislého ověření předkládaných tvrzení.

Pro lokality, o jejichž výpověď je studie opřena, je tato podmínka splněna zpracováním nálezo- vých zpráv, v případě části severního traktu (slévárenský dvůr) publikací základní terénní dokumentace (*Boháčová 2001*, 218–231; mj. 3 celkové příčné řezy a 3 hlavní vývojové fáze v půdorysu) opakovaně dokládající základní stratigrafický vývoj lokality a prezentací keramického inventáře z nejstarších stratigrafických horizontů. Oproti názoru J. Frolíka se domnívám, že pořízená, a pokud jde o hlavní řezy a půdorysné situace v úplnosti prezentovaná dokumentace je pro rekonstrukci stratigrafického vývoji v těchto místech více než dostačující.

Pro rozsáhlý výzkum III. nádvoří byl sestaven několikavazkový průvodce archeologickými prameny zpřístupňující veškerou dochovanou dokumentaci (*Boháčová 1998b*). Jak se tyto skutečnosti srovnávají s formulacemi J. Frolíka, nechávám na posouzení čtenáři. Zájemce o detailní studium tématu nelze než odkázat na prameny zveřejněné v autorem posuzovaném textu, případně prameny dříve publikované nebo zpřístupněné archivní formou (*Boháčová 2001*, tam i přehled pramenů a literatury).

Předmětem diskuse může být otázka, zda a kdy je nezbytné doplňovat publikaci výzkumu či jeho částí vývojovým diagramem mapujícím stratigrafii zkoumaných terénů (srov. také *Procházka 2002*). Konstrukce vývojových diagramů archeologicky dokumentovaných událostí je vždy již subjektivní interpretací objektivní nálezové situace, která však velmi napomáhá při stanovení chronologie lokality, identifikaci „převrácených“ stratigrafií či hiátů ve vývoji. Primárním pramenem je vždy samo kulturní souvrství, s určitou rezervou za něj můžeme považovat i dokumentovaný řez, z něhož lze – alespoň dílčí – vývojový diagram vždy znovu odvodit. V případě, že se zabýváme pouze částí sekvence, a nadto částí tak specifickou svým charakterem, jakou představují prvky a vývojové fáze fortifikačního systému, a ne komplexním vývojem jednotlivých lokalit, považuji grafické znázornění geneze situací formou vývojového diagramu za nadbytečné.¹⁰

3.2. K prezentaci keramického inventáře a nekeramických nálezů

Specifickým problémem je využívání keramického materiálu z prvorepublikových výzkumů, především ale z výzkumu III. nádvoří. Má formulace, že „jednoznačné vztažení nálezů ke konkrétní situaci je někdy obtížné ... a v některých případech dnes již nereálné“ (*Boháčová 2001*, 192), byla užita právě pro tento nejstarší týmový hradní výzkum, ne pro Borkovského výzkumy 50. a 60. let, do jejichž kontextu ji vsouvá J. Frolík. Že nejde o *katastrofickou vizi*, jak autor sugeruje, ale o konstatování vycházející z důvěrné znalosti terénů v areálu pod III. hradním nádvořím,¹¹ jejich původní dokumentace a způsobu jejich provázání s keramickým i dalším inventářem, lze doložit na

¹⁰ Je zřejmé, že vývojové diagramy by v tomto případě ve své základní podobě opakovaně obsahovaly informaci typu: podložní terén (1) je starší než sídlištní vrstva na podložním terénu uložená (2) a než prvá fáze hradby (3), tato sídlištní vrstva (2) je starší než prvá fáze hradby (3), starší fáze hradby je starší než druhá fáze hradby (4). Pouze v případě západní části Císařských koníren, kde bylo možné na vývojovém diagramu ozřejmit vývoj jednotlivých fází opevnění, situaci vnějšího příkopu a genezi jeho výplně s vazbou na publikovaný keramický materiál, jsem považovala za vhodné vývojový diagram prezentovat – redakcí MAR však byl vyrazen.

¹¹ Kromě zmiňovaného dvouletého projektu, v jehož rámci byly nově dokumentovány přístupné řezy terénem (*Boháčová 1998b*), probíhal v letech 1993–1996 záchranný výzkum (*Boháčová 1994b; 1996c; Boháčová – Vochozková 1993; Boháčová – Herichová 1995*).

Obr. 1. Mapa archeologických aktivit v areálu Pražského hradu v letech 1980–1993. Písmeny A–F označeny výzkumy, k nimž byly zpracovány náleзовé zprávy (ulož. v archivu ARÚ AV ČR). A – severní trakt: slévárna – kolektor (J. Frolík, čj. 1659/83), B – Severní trakt: slévárenský dvůr – kolektor (J. Frolík, čj. 1660/83), C – severní trakt: slévárna (I. Boháčová, čj. 4030/86), D – Vikářská čp. 39–40 (I. Boháčová, čj. 603/91), E – místnost pod oktagonální kaplí (I. Boháčová, čj. 55/96), F – Severní trakt: víceúčelový sál – I. část (I. Boháčová, čj. 1555/96), a – drobné záchranné akce a bodová zjištění, b – plošné odkryvy, c – dokumentace v trasách inženýrských sítí, d – revizní výzkum. Od druhé poloviny 90. let jsou zpřístupňovány předběžné výsledky výzkumů včetně terénní dokumentace a soupisů získaného archeologického inventáře formou zpráv o výzkumu určených pro investory stavebních akcí.

prezentovaných kopiích terénní dokumentace i složení keramických souborů.¹² Výpovědní hodnota těchto souborů je problematická a v této souvislosti je – navzdory názorům J. Frolíka – již naprosto nepodstatné, zda jde o výběr keramiky či nikoliv. Tím samozřejmě není řečeno, že rozsáhlý keramický soubor získaný prvorepublikovým výzkumem má nulovou výpovědní hodnotu a že, slovy recenzenta, „nejlepší způsob, jak naložit s výzkumem, který jeho autor/autorka z jakéhokoliv důvodu nemůže či nemohla zpracovat, je skartace“. Kritika výpovědní hodnoty pramene náleží snad stále k základním a prvotním krokům vědecké práce. Stejně jako zmíněný soubor jsou i Borkovského výzkumy z následujících let a materiál, který poskytly (ačkoliv se nedočkaly autorova definitivního zpracování a publikace), bohatým, uchopitelným a dosud téměř nečerpaným zdrojem pramenů k poznání geneze metropole českého státu. Zatím řadu desetiletí ve své většině marně čekají na zhodnocení a zpřístupnění odborné veřejnosti.

Nově získané keramické soubory z nejstarších stratigrafických situací, získané v kontextu s výzkumem opevnění Pražského hradu, byly již dříve v několika publikacích zpřístupněny a jejich opakovaná publikace v rámci studie nebyla původně ani zamýšlena. Výběr keramiky do studie byl zařazen díky podnětu jednoho z recenzentů i s ohledem na omezenou dostupnost jedné ze zahraničních publikací. Pokud jde o vyhodnocování souborů, zopakujme jen, že základním kritériem pro členění stratigrafie do jednotlivých horizontů pro účely analýzy jejich keramického inventáře byla vždy archeologicky evidovaná událost (zánik, vznik konstrukcí apod.), případně interval mezi těmito událostmi.¹³

¹² Terénní dokumentace ve většině případů nebyla pořizována archeologem, ale technickým personálem KPR. Nejednoznačnou identifikaci kontextů lze ilustrovat na příkladech textů provázajících archeologický materiál (Boháčová 1998b), kde je odlišován např. tzv. spodní a vrchní románský terén. I prvá uváděná poloha však obsahuje v některých případech vedle středohradištního a staršího mladohradištního materiálu keramiku provázenou okraji zduřelé profilace, jde tedy zřetelně o keramiku chronologicky nehomogenních souborů.

¹³ Např. keramický inventář ze silně heterogenní výplně deprese pod podélnou hradbou, jejíž charakter odpovídá komplikované genezi souvrství na svahu, byl přes jeho jednoznačný charakter druhotně přemístěného souboru

Poněkud překvapivý a neorganicky působící je v textu J. Frolíka exkurs o nekeramických nálezech doplněný fotografickou přílohou. Publikované šperky, které jsem zmínila v souvislosti s doklady sídelní aktivity předcházející výstavbě nejstaršího známého hradebního tělesa (*Boháčová 2001*, 280), odpovídají předpokládanému časovému zařazení výstavby tohoto opevnění a nenesou tedy žádnou novou chronologickou informaci. Nálezy z kontextů vztahujících se k tématu studie byly tedy již zpřístupněny, publikace nálezů z mladších pozic je vzhledem k sledované problematice irrelevantní. Přínosem jsou snad barevné fotografie, které jistě zpříjemní požitek ze studované stati.

4. MÍSTO ZÁVĚRU: ČESKÁ ARCHEOLOGIE NA ROZCESTÍ?

Za překvapivé považuji u textu J. Frolíka především dvě skutečnosti. Prvou je užitý styl, od něhož je snad lépe odhlédnout. Druhá skutečnost je ale mnohem závažnější. Některá, se značnou sebejistotou užívaná tvrzení J. Frolíka totiž naznačují, že základní podstatou sporů je oponentova odlišná, ale argumentačně nepodložená interpretace pramenů, nedostatečná kritika jeho výpovědní hodnoty, nezalost či opomíjení některých skutečností. Svým textem Jan Frolík v mnoha případech (výše připomenutých i dalších, ponechaných bez komentáře) zpochybňuje korektnost svého přístupu k analýze archeologických pramenů a zacházení s nimi. Kladně snad lze ocenit alespoň formulaci, v níž konečně svou opakovaně prezentovanou představu o dočasném sjednocení plochy hradebního areálu v době vzniku kostela P. Marie (*Frolík – Smetánka 1997*, 53, 55, 77–79) nazývá tím, čím ve skutečnosti je – totiž zatím nijak nedoloženou hypotézou.

Posun našeho poznání může být výsledkem střetu dvou protichůdných stanovisek, předpokladem takového posunu je však diskuse nad konkrétními prameny a ne urputné lpění na dříve vyslovených a nedostatečně argumentačně podložených tezích. Navíc, budeme-li se v situaci, kdy chybí argumenty, uchýlovat k nekorektnímu způsobu jednání, neprospějeme tím ani oboru, v němž působíme, ani sami sobě. Text Jana Frolíka má blíže k promyšlenému disputačnímu či rétorickému cvičení než k odborné diskusi. Pokud Jan Frolík opravdu chce přispět české archeologii jako vědě, měl by svou pozornost zaměřit na detailní zpracování, zpřístupnění a vyhodnocení pramenů, které za dobu svého působení, ať již sám či v týmové spolupráci, nashromáždil (obr. 1).

Diskuse některých problémů či metodických postupů se v několika posledních letech začíná pomalu na stránkách odborného tisku prosazovat. Bez ní vždy nutně dochází ke stagnaci oboru, bez ní bychom zcela jistě po určitém čase ztratili svou dnes stále ještě ne nevýznamnou pozici v rámci archeologie evropské. Potřebná je ale pouze taková diskuse, která směřuje k dalšímu posunu v našem poznání studovaného tématu.

PRAMENY A LITERATURA

Bartošková, A. 2002: rec. *Mediaevalia archaeologica 3. Pražský hrad a Malá Strana*. Praha 2001, *Archeologické rozhledy 54*, 527–532.

Boháčová, I. 1993a: Praha – Hrad, Tereziánské křídlo [zpráva o výzkumu], archiv Archeologického ústavu AV ČR, čj. 1751/93.

— *1993b:* Několik poznámek ke studiu (raně) středověké keramiky. Příspěvek do diskuse – Einige Bemerkungen zum Studium der (früh)mittelalterlichen Keramik. Beitrag zur Diskussion, *Archeologické rozhledy 45*, 508–518.

— *1994a:* Research at Prague Castle: 1969–1993. In: J. Fridrich (ed.), *25 years of archaeological research in Bohemia. Památky archeologické – Supplementum 1*, Prague, 153–157.

— *1994b:* Praha – Hrad, III. nádvoří [zpráva o výzkumu], archiv Archeologického ústavu AV ČR, čj. 7314/94.

ru pro účely analýzy rozdělen do dvou částí, jednoznačně oddělených položením dřevěné konstrukce. Jakékoliv jiné členění by jednak znemožnilo statistické hodnocení souboru, jednak při způsobu geneze vrstev v poloze na hraně ostrohu pozbývá smyslu. Informace o rozsahu souborů a další charakteristiky keramiky obsahují publikace nebo nálezořádková zpráva.

- Boháčová, I. 1996a:* Nejstarší horizonty severního traktu Pražského hradu a jejich keramický inventář. In: Z. Kurnatowska (ed.), *Stowiańszczyzna w Europie średniowiecznej 1*, Wrocław, 215–325.
- *1996b:* Nejstarší stratifikovaná keramika a studium hradištního opevnění Pražského hradu — Die älteste stratigraphierte Keramik und das Studium der frühmittelalterlichen Befestigung der Prager Burg, *Archaeologia historica* 21, 483–492.
- *1996c:* Praha – Hrad, III. nádvoří [zpráva o výzkumu], archiv Archeologického ústavu AV ČR, čj. 5680/96.
- *1997:* Keramika přelomu raného a vrcholného středověku z prostoru čp. 39 a 40 ve Vikářské ulici na Pražském hradě — Keramik von der Wende des Früh- und Hochmittalters im Raum der Vikariusgasse Nr. 39 und 40 auf der Prager Burg, *Archeologické rozhledy* 49, 86–102.
- *1998a:* K problematice výpovědi stratigrafického vývoje Pražského hradu — Zur Problematik der Aussage von der stratigrafischen Entwicklung der Prager Burg, *Archeologické rozhledy* 50, 672–688.
- *1998b ed.:* Archeologický areál III. nádvoří Pražského hradu. Průvodce problematikou a archeologickými prameny, I.–IX. [zpráva o výzkumu], archiv Archeologického ústavu AV ČR, čj. 6540/98.
- *1998c:* K problematice dispozice a komunikačního systému Pražského hradu v raném středověku — Über Disposition und Kommunikationssystem in der Prager Burg im Frühmittelalter, *Archaeologia historica* 23, 9–19.
- *1999:* Archeologický areál pod III. nádvořím Pražského hradu. Poznámky k jeho významu a vypovídací hodnotě jeho pramenů v kontextu studia raně středověkého hradu Praha — Das archäologische Areal unter dem III. Hof der Prager Burg. Bemerkungen zum Bedeutung und Aussagekraft der Quellen im Kontext der Frühmittelalterlichen Burg, *Archeologické rozhledy* 51, 692–714.
- *2001d:* Pražský hrad a jeho nejstarší opevňovací systémy. In: *Mediaevalia archaeologica 3*. Pražský hrad a Malá Strana, Praha, 179–301.
- *v tisku a:* Keramika jako specifický pramen archeologického studia. In: *Boháčová v tisku b*.
- *v tisku b:* Stará Boleslav. Přemyslovský hrad v raném středověku. Praha.
- Boháčová, I. – Čiháková, J. 1994:* Gegenwärtiger Stand des Entwicklungsschemas der Prager frühmittelalterlichen Keramik aus den ältesten Entwicklungsphasen der Prager Burg und ihrem Suburbium auf dem linken Moldau-Ufer. In: Č. Staňa (ed.), *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert*. Internationale Tagungen in Mikulčice 1, Brno, 173–177.
- Boháčová, I. – Herichová, I. 1995:* Zpráva o záchranném archeologickém výzkumu prováděném na základě smlouvy č. 758/95 na lokalitě Praha 1–Hradčany, Pražský hrad, III. nádvoří [zpráva o výzkumu], archiv Archeologického ústavu AV ČR, čj. 5374/95.
- *v tisku:* K mapování georeliéfu a jeho významu v záchranném archeologickém výzkumu. In: *Forum urbes medii aevi*.
- Boháčová, I. – Špaček, J. 2000:* Raně středověké kostely sv. Václava sv. Klimenta ve Staré Boleslavi v kontextu studia archeologických situací a jejich keramického inventáře, *Archeologie ve středních Čechách* 4, 307–335.
- *2001b:* Soubor keramiky z počátků vrcholného středověku ze Staré Boleslavi, *Archeologie ve středních Čechách* 5, 599–621.
- Boháčová, I. – Vochozková, I. 1993:* Praha – Hrad 1993, III. nádvoří [zpráva o výzkumu], archiv Archeologického ústavu AV ČR, čj. 3801/93.
- Borkovský, I. 1937–1938:* Deník vykopávek [terénní deník – originál], uloženo na pracovišti Archeologického ústavu AV ČR na Pražském hradě.
- Čiháková, J. 1999:* Malá Strana od pravěku do vrcholného středověku. In: P. Vlček et al., *Umělecké památky Prahy. Malá Strana*, Praha, 11–27.
- Čiháková, J. – Dobrý, J. 1999:* Dendrochronologische Bearbeitung der Hölzer aus den archäologischen Untersuchungen der Prager Suburbiums. In: L. Poláček – J. Dvorská (edd.), *Probleme der mitteleuropäischen Dendrochronologie und naturwissenschaftliche Beiträge zur Talaue der March*. Internationale Tagungen in Mikulčice 5, Brno, 39–54.
- Durdík, T. – Frolík, J. rkp.:* Lobkovický palác na Pražském hradě [rukopis].
- Durdík, T. – Frolík, J. – Chotěbor, P. 1999:* Stavební dějiny Lobkovického paláce na Pražském hradě ve středověku a raném novověku. In: *Castrum Pragense 2*, Praha, 21–111.
- Dvorská, J. – Boháčová, I. 1999:* Das historische Holz im Kontext der archäologischen Untersuchungen der Prager Burg. In: Poláček, L. – Dvorská, J. (edd.), *Probleme der mitteleuropäischen Dendrochronologie und naturwissenschaftliche Beiträge zur Talaue der March*. Internationale Tagungen in Mikulčice 5, Brno, 55–67.

- Frolík, J. 2000: Pražský hrad v raném středověku. In: L. Polanský – J. Sláma – D. Třeštík (edd.), Přemyslovský stát kolem roku 1000. Na paměť knížete Boleslava II. († 7. února 999), Praha, 101–120.
- 2001: Die Prager Burg im 10. und 11. Jahrhundert (Zu Fragen der Auswertung der älteren archäologischen Dokumentation und deren Interpretation). In: P. Sommer (ed.), Boleslav II. Der Tschechische Staat um das Jahr 1000. *Colloquia mediaevalia Pragensia* 2, Praha, 153–187.
- Hrdlička, L. 1997: K výpovědi stratigrafického vývoje Pražského hradu — Zur Aussagekraft der stratigraphischen Entwicklung der Prager Burg, *Archeologické rozhledy* 49, 649–662.
- Procházka, R. 2002: rec. *Mediaevalia archaeologica* 3. Pražský hrad a Malá Strana. Praha 2001, *Archeologické rozhledy* 54, 532–536.

Gedanken zu den Gedanken Jan Frolíks

Jan Frolíks Vorwürfe gegen die Zusammenfassung der bisherigen Erkenntnisse der ältesten Befestigungsanlagen der Prager Burg betreffen vor allem Fragen der Methodik der Verarbeitung und Präsentation des Themas. Er übergeht dabei die Tatsache, daß das Studium der Befestigung dieses in mitteleuropäischem Kontext bedeutenden Fundorts untrennbarer Bestandteil einer der am längsten andauernden Rettungsgrabungen in Europa ist,¹ und damit auch die Frage nach der Gesamtkonzeption der Verarbeitung, deren Stand vollkommen unzufriedenstellend ist. Die von J. Frolík kritisierte Studie war als ein unerläßlicher Schritt in der Lösung der Problematik der Befestigung sowie weiterer verwandter Themen (u.a. besonders der Erforschung der wichtigsten Entwicklungsstufen und Synchronisierung der Entwicklung auf der Prager und in seiner Unterburg) gedacht. Sie geht mit Rücksicht auf den gegenwärtigen Fundbestand von den wichtigsten Befunden aus, die es ermöglichen, die Genese des Befestigungsbaus in Raum und Zeit zu verfolgen. Bevorzugt wurden dabei die Grabungen der letzten Jahre, mit deren Leitung ich beauftragt war und deren Verarbeitung ich mich besonders in den letzten Jahren widmete, von den älteren Ausgrabungen dann vor allem solche, bei denen ich Zugang zur Dokumentation hatte. Die Verarbeitung des Fundbestandes aus den nicht ausgewerteten Ausgrabungen der Vorkriegszeit sollte als nächster Schritt folgen. Die wiederholt von J. Frolík gemachten Vorwürfe gegen die Interpretation einiger Befunde und ihre Gesamtauswertung, die als Teilthema bereits früher veröffentlicht worden waren, sind leider auch diesmal weder durch beweiskräftige Fakten noch durch Argumente aus früheren Diskussionen (über das älteste Wegenetz auf der Burg, zum Problem der Rekonstruktion des Geo-Reliefs, Interpretation der Bauweise und die Stratigraphie vor allem auf dem Südhang usw.) gestützt, die meine Standpunkte widerlegen würden. Der Beitrag für die ansonsten willkommene Diskussion ist von einer Reihe unkorrekter Behauptungen des Rezensenten belastet.

IVANA BOHÁČOVÁ, *Archeologický ústav AV ČR, Letenská 4, 118 01 Praha;*
e-mail: bohacova@arup.cas.cz

¹ Jan Frolík ist in der zweiten Hälfte der 80er Jahre mit der Leitung der Archäologischen Abteilung auf der Prager Burg beauftragt worden.

K DOSAVADNÍMU STAVU POZNÁNÍ RANĚ STŘEDOVĚKÉ MALÉ STRANY

Jarmila Čiháková

Publikace části pramenné základny k fortifikacím pražského levobřežního podhradí 9.–12. století spolu se stručnou syntézou (Čiháková 2001a) byla reflektována A. Bartoškovou, J. Frolíkem a R. Procházkou. Z jejich podnětů vyplynula nutnost vrátit se k některým údajům a znovu se nad nimi zamyslet. Obširnost a charakter příspěvku J. Frolíka si vyžádaly rozčlenění této repliky a pro odpověď na vysoké množství jeho různorodých připomínek určily nutnost sledovat tok recenzentových myšlenek.

K textu J. Frolíka

Kritiku studie recenzent zahájil analýzou některých metodologických postupů při terénní práci i zpracování. K jeho dotazu, do jaké míry může důraz na řezy terénem (na úkor možnosti poznat určitou situaci v ploše) ovlivnit či zkreslit poznání lokality a její interpretaci, mohu uvést poznatek z mé dlouholeté praxe, který jistě pro mnohé není žádnou novinkou. Množství profilů ovlivňuje možnost poznání lokality výrazně pozitivně. Řezy mezi co nejvyšším počtem terénních jednotek¹ dokumentují vzájemné stratigrafické vztahy, jejichž určení je tak poněkud objektivizováno a (hlavně) schopno revize (na rozdíl od pouhých formulářových zápisů vrstvy nad/pod), pomáhají jednotky rozlišit a definovat, zabraňují spojování nesouvisejících rozhraní, a tak umožňují lépe rozlišit detailní vývoj např. komplikovaných superpozic mnohavrstevných výplní zpětně po jejich rozebrání. Při plošném výzkumu pod mým vedením jsou v plochách jednotlivých sektorů husté sítě řezů registrovány a zaměřovány veškeré obrysy, které jsou posléze navzájem spojovány. Názor, že situace v ploše není adekvátně poznána, je proto absurdní. Je však pravda, že hustota sítě řezů znemožňuje pořizování efektivních celkových fotografií vznikajících za okolností, kdy se mnoho vztahů při plošném snímání nepostřehne vůbec, nebo nepřesně až chybně bez možnosti jakékoli kontroly. Pořizování husté sítě řezů je postup v terénu i ve zpracování pro svou pracnost velmi náročný a není vhodný pro pohodlné badatele ani pro archeologické odkryvy realizované subdodavatelskou firmou.

Prudký recenzentův výpad vůči mé modifikaci Harrisova diagramu je opřen o tvrzení, že do Stratigrafického schématu doplňuji jen některá rozhraní, a ještě k tomu dodatečně. V této polemice se s recenzentem nestřetáváme, ale mýjíme, a proto pokládám za nutné vyjádřit se k tomuto problému podrobněji. Je možné připustit, že má modifikace Harrisova diagramu je nezvyklá atd., ale odmítám označení *nepřijatelná* (že by akademický dogmatismus lpící na formě?), neboť nevede ke zkreslení poznání lokality. Nepřijatelná je naopak myšlenková konstrukce recenzenta, snažící se mi podsunout postup sestavení Stratigrafického schématu jen na základě „trojrozměrných jednotek/kontextů“ (v terminologii J. Frolíka) s dodatečným vkládáním některých rozhraní. Některé detaily údajného postupu dodatečného vkládání vybraných rozhraní do již hotového Strat. schématu ani neumím rekonstruovat. Myšlenkový pochod přisuzovaný mi recenzentem je natolik komplikovaný a pro mne cizí, že mi možnost takové interpretace vlastního textu vůbec nepřišla na mysl.

Z výkladu recenzenta vyplývá, že (a) stejně jako na oddělování vrstev a zdí trvá na (b) oddělování výkopů a stykových ploch a že (c) oběma těmito rozhraním (výkopy + st. pl.) přiděluje čísla v průběhu terénních prací v rámci samostatných číselných řad. Výsledkem mé praxe ve zpracovávání výzkumů je i několikrát rezignace a v jejím důsledku odmítnutí příslušných postupů:

ad a) rezignace na modelové dělení stratigrafických jednotek v mém pojetí (pouze trojrozměrné terénní jednotky)² na samostatné číselné řady vrstev–uloženin, zděných konstrukcí, dřevěných

¹ Souhlasím s používáním termínu „terénní jednotka“ ve smyslu užívaném J. Frolíkem, tj. terénní jednotka jako ekvivalent pojmu kontext a její dělení minimálně do 4 kategorií (srov. pozn. 2).

² Jiné pojetí stratigrafické jednotky (dále s. j.) používá P. Vařeka (za ústní diskusi děkuji), jemuž pojem s. j. v plném rozsahu nahrazuje termíny kontext/terénní jednotka používané J. Frolíkem (= trojrozměrné + dvojrozměrné

konstrukcí, neboť jejich interpretace v začátku jejich odkryvu – v okamžiku přidělení čísla nemusí být ještě dostatečně zřetelná a jednoznačná (např. rozvalené, hlinou pojené zdi).³ Stejně tak je předčasná snaha jednoznačně stanovit interpretaci a souvislost dřevěného prvku (konstrukce, odpad, samostatný konstrukční prvek nebo součást většího celku?) v průběhu odkryvu, protože může vést k pozdějším změnám a také ke ztrátě drahocenného času v terénu;

ad b) rezignace na modelové dělení dvojrozměrných terénních jednotek (vývojově významných rozhraní) na výkopy a stykové plochy. Vedly mne k tomu především následující důvody: 1. každé identifikovatelné rozhraní i mezi vrstvami výplně je stykovou plochou ve smyslu bývalého otevřeného povrchu, liší se jen délkou otevření od několika vteřin po mnoho let, 2. styková plocha jako pohřbená úroveň povrchu může mít i tvar výkopu – např. mnoho let fungující příkop, 3. každý výkop byl určitou dobu otevřený a v tu chvíli plnil (pro archeology) roli stykové plochy, 4. je snadné zaměnit výkop a stykovou plochu – zdánlivý výkop je jen postdepozitní změnou tvaru původně průběžné uložení po proklesnutí do staršího výkopu. Protože tellová stratigrafie v praxi není identická s teoretickou modelovou situací, eliminuji kategorii výkop a všechna rozhraní vnímám v jediné řadě stykových ploch. Z ní podrobnou analýzou terénní situace vyčlením rozhraní vývojově významná („pádné stykové plochy“), která jsou výkopem, povrchem terénu, do výplně propadlým bývalým povrchem, svislým rozhraním apod., a ta pak registruji při vytváření Strat. schématu. Všechna ostatní rozhraní vsutku pomíjím, což mi recenzent z nevedených důvodů vytýká, aniž by zdůvodnil, jaký přínos má pro interpretaci stratigrafie zanesení veškerých rozhraní (tj. mezi všemi vrstvami) do Strat. schématu. Tvzení, že „dvojrozměrný druh kontextu autorka neregistruje během terénního výzkumu“, je nepravdivé. Veškerá rozhraní, která by mohla být v terénu rozlišitelnými pádnými stykovými plochami, jsou trojrozměrně zaměřována a řádně zdokumentována. Nevytvářejí ale samostatnou číselnou řadu, což patrně recenzentovi vadí;

ad c) rezignace na přidělování číselného značení pádným stykovým plochám v průběhu terénních prací. Determinujícím faktorem pro přidělení čísla jednotlivým troj- i dvojrozměrným terénním jednotkám je jejich jednoznačná identifikace, neměnná od udělení čísla v terénu až po finální diagram. Jakékoli přečíslování je zdrojem značných chyb, vedoucích až k poškození pramene. Nejsložitější rozhodování při stavbě vývojového diagramu je stanovení pádných stykových ploch. V případě jejich číselného značení v komplikovaném malostranském terénu nevyhnutelně při analýze stratigrafie dochází (pokud mohu zobecnit vlastní zkušenosti) k jejich slučování, rozdělování, dodatečnému přidělování čísel (nenápadné horizontální rozhraní) a škrtnání již přidělených (deformace původně vodorovných vrstev sedáním podkladu), tzn. výraznému přečíslování ve vazbě na celou databázi výzkumu. Snaha uchránit tuto databázi a veškeré souvislosti (zde je teprve vhodné použití slova *kontext* při respektování vlastního významu tohoto slova) zmatků a chyb mne proto vedla k opuštění trendu přidělovat na první pohled rozlišitelným rozhraním v průběhu terénních prací čísla ze souvislé číselné řady. Horizontální i vertikální průběh stykových ploch je zřejmý z geodetické dokumentace (v případě potřeby volba dalších – pomocných, profilů), ani při verbálním popisu nepostrádám číslo dvojrozměrné jednotky. Nezanedbatelným faktorem je pro Malou Stranu i srozumitelnost geodeticky zaměřovaných stratigrafií kreslených v měřítku 1 : 20, kde by další číselná

+ pohřeb). Protože s. j. je termín převzatý z geologie, respektuji jeho původní náplň jako „část sledu hornin, která tvoří určitý celek při strat. klasifikaci. Může být vymezena na základě různých objektivně zjištěných znaků, např. litologických, biostratigrafických a jiných. Základním požadavkem pro vymezení je jasná definice, která danou s. j. odlišuje od jednotek okolních ...“ (Svoboda et al. 1983, 507, 715) a označuji tak jen trojrozměrné jednotky. Oddělení s. j. od dvojrozměrných rozhraní reflektuje i rozdílný způsob jejich rozpoznání. Zatímco trojrozměrné, a tedy hmotné vrstvy, zdi, konstrukce a hroby jsou identifikovány již při terénní deskripci podle charakteristických znaků a vlastností, dvojrozměrná rozhraní hmotná nejsou a míra jejich významu se projevuje až v interpretační rovině. Vývojově významná rozhraní jsou v terénu nebo při zpracování stanovena dedukcí buď na základě tvarů či textury trojrozměrných jednotek, nebo podle chronologické výpovědi artefaktů.

³ Odbočkou je v této chvíli dotaz pro I. Boháčovou, zda není třeba zvážit terminologii pro „severní mocnou opukovou hradební zeď na sucho“, neboť z popisu vyplývá pojení jílovitou hlinou (Boháčová 2001, 231, 255).

řada pro některá rozhraní (vedle vlastních řad pro vrstvy, dřeva a kameny) v hustě zaplněné kresbě překážela a mohla by být zdrojem chyb a nejasností. Nikoli posledním hlediskem je i srozumitelnost již nyní dost komplikované deskripce vývoje lokality.⁴

Tvrzení, že „*J. Čiháková své schéma vytváří jen z trojrozměrných jednotek, do něhož se až v rámci interpretace doplňují některá rozhraní*“, je mylné a potvrzuje nízkou srozumitelnost mého textu i pro profesně nejbližší kolegy (podobně i R. Procházka). Všechna rozhraní registrovaná na profilech a půdorysech, která by mohla být pádnými stykovými plochami, vyznačují při sestavování Strat. schématu obdélníčkem s tečkou. Postrádají však identifikační znak pro jejich vzájemnou rozlišitelnost – nemají číslo. To získají až při zpracování po zpětné analýze stratigrafie konečným přidělením čísla Stratigrafického kroku (SK). Jím styková plocha získá identifikační znak, pod nímž ji lze dále charakterizovat. Při analýze nálezů se často projevují hiáty ve vývoji keramiky v nálezovém souboru z lokality, které změní příslušné běžné rozhraní v pádnou stykovou plochu. Na základě nálezů a skladby vrstev může být rozhraní interpretováno jako plošná planýrka nebo vodorovné dno objektu většího než obrys sondy. Dodatečně jsou do Strat. schématu doplněny pouze takovéto pádné stykové plochy, zjištěné až při finální analýze vývoje terénu i nálezů a při terénní práci mezi kvantem všech ostatních stovek rozhraní nerozlišitelné.

Ohrazuji se proti tomu, jaký způsob sestavování Strat. schématu mi recenzent přisuzuje. Je zcela smyšlený a nepodložený. Překvapuje mne, že při zevrubném studiu a porovnávání Vývojových diagramů s příslušným výběrem terénní dokumentace (viz níže) recenzent neregistroval pádné stykové plochy dané tečkou. Jsou integrální součástí základního Stratigrafického schématu, který záměrně sestavuji vlastnoručně a bez počítačové podpory. Polemiku patrně vyvolala má nepodařená formulace, že „až na úrovni SK jsou do schématu zapojeny pádné stykové plochy“ (*Čiháková 2001a*, 53). Schématem zde bylo myšleno schéma vývoje lokality obecně, tedy nedokončený Vývojový diagram ve stadiu rozpracovanosti, a zapojením byla myšlena jednoznačná číselná identifikace přidělením čísla SK. Do té doby jsou pádné stykové plochy „bezejmenné“ a ve schématu figurují jen jako tečky, jichž v jednom Strat. schématu mohou být i desítky. Recenzent nepochopil obsah pasáže o Stratigrafickém kroku, zaměnil obecný pojem schéma s jediným konkrétním stupněm zpracování, jímž je Strat. schéma, a svévolně a scestně prezentuje údajně můj myšlenkový postup. Jeho názor, že „*neakceptovatelná modifikace [kterou si však vymyslel sám recenzent – pozn. J. Č.] použité metody musela zanechat své stopy ve stratigrafických schématech*“, je zcela irelevantní. Nepravdivé tvrzení, že „*J. Čiháková nepřijatelně pracuje pouze s dodatečně vkládanými rozhraními a většinu ostatních pomíjí*“, měl recenzent doložit aspoň jedním případem, kdy v terénní dokumentaci objevil pádnou stykovou plochu, kterou ve Strat. schématu nenašel. Jsem si jista, že takový případ v mé studii není. Narážka, že nápadně malý počet kúlových jamek a nevelkých objektů může být důsledek použité dokumentační metody, překračuje hranici korektnosti.⁵

⁴ Pokud by se čtenář snažil posoudit aplikaci modelového členění dvojrozměrných stratigrafických jednotek v praxi výzkumů Pražského hradu, byl by rozčarován. Při srovnání Harrisova diagramu (srovnatelný se Stratigrafickým schématem) vývoje vně kostela P. Marie (*Frolík et al. 2000*, 45, obr. 2/31) s příslušnými stratografiemi (*ibid.*, obr. 2/20, 2/23, 2/25) zjistí, že čísla dvojrozměrných jednotek byla přiřazena jen výkopům, a to jen některým. V nedůsledné formulaci „jednotná hlinitá vrstva kontext 156 se zahlubuje do vrstev/kontextů 155, 154 a 120“ (*ibid.*, 47) se ztratilo, že se nezahlubuje vrstva, ale výkop, jenž však jako číselný znak ani v Harrisově diagramu ani na profilu nefiguruje vůbec. Mimo (patrně výjimečnou) absenci čísla výkopu vyplněného vrstvou 156 však postrádám jakékoli značení stykových ploch ve smyslu recenzenta jako povrchu – minimálně výrazné rozhraní mezi spodními vrstvami 118 + 146 překrytými vrstvami 136 + ?148 (buď bývalý povrch, nebo dno zásohu). Nerespektování vlastních hlásaných principů mne vede k závěru, že poučení o stavbě Strat. schématu z úst J. Frolíka mohu brát jako navýsost teoretická a proklamativní.

⁵ Ačkoliv ve fortifikačních pásech lze stěží očekávat množství drobných objektů stejné jako na terénu sídliště, pochybuje-li recenzent o kvalitě terénní dokumentace mých výzkumů, dovoluji si připomenout svůj návrh na obnovení funkce koreferentů výzkumu, který byl před lety na jednáních PAKu odmítnut. Naléhám též na průběžnou kontrolu mých i recenzentových výzkumů špičkovým specialistou na středověké tellové stratigrafie (např. A. Barošková, I. Boháčová, L. Hrdlička, V. Kašpar, R. Procházka, M. Tryml, J. Zavřel).

Otázka kontroly či nezávislé konstrukce Strat. schémat otevírá jinou problematiku výzkumu složitých stratigrafií, a tou je jejich prezentace. Kontrola schémat na základě připojené části dokumentace je věru obtížná, neboť idealizovanou představu komplexní publikace výzkumu v tištěné podobě nelze pro střední a větší výzkumy se složitými superpozicemi prakticky realizovat. Ani v této studii nemohla být kvůli rozsahu publikována veškerá kresebná terénní dokumentace. Jak však bylo uvedeno, alespoň dva výzkumy (čp. 266/III a 259/III) mají odevzdané nálezoové zprávy, jejichž součástí je kompletní terénní dokumentace. Jednotlivé složky vývoje lokality jsou zde analyzovány velmi podrobně, způsobem vyčerpávajícím téma, autora i čtenáře. Otázka publikování složitých situací (včetně nestandardních formátů – např. profily v délce jeden i více metrů) je mimo téma. Faktorem ale zůstává, že kompletní zveřejnění složitých výzkumů ve formě pouhých tří exemplářů nálezoové zprávy ji neřeší.

Oceňuji recenzentovu pečlivost při srovnávání Strat. schémat a profilů, kdy na profilech objevil posloupné vztahy, aniž by se následnost projevila i ve Strat. schématu. Avšak ne vždy je vše tak jednoduché, jak se na první pohled zdá. Příklady ilustrující střet mechanických postupů s řešením konkrétní, často nejednoznačné a mnohotvárné terénní situace náležejí spíše do poznámky pod čarou.⁶ Obě výtky recenzentovy k odlišnostem mezi stratigrafickým vztahem na profilech a ve Strat. schématech („Částečná kontrola odhaluje ... Také detailní studie řezů vyvolává některé otázky ...“) kritizují nadvakrát totéž. Jen ve druhé výtce postrádám konkrétní odkaz na nesoulad ve Strat. schématu na str. 115, uvedený ve výtce první, a proto jej nemohu zdůvodnit.

Po opuštění kritiky metodologické druhé kapitoly studie se recenzent vrací ke kapitole první. Připomínky k ní otevírá zpochybněním mého systému členění příkopovitých útvarů na jižní hranici areálu. Požaduje zdůvodnění, proč jsem jednotlivé příkopovité útvary „*dělila na více vývojově samostatných překrývajících se objektů, když je stejně dobře možné uvažovat o více fázích útvaru jediného*“. Patrně má na mysli redukci jejich počtu a příkopy (které?, příkopy 1+2?) navrhuje označit jako 2–3 fáze příkopu jediného (jak označit ty další?). Podle recenzentem uvedeného výčtu lze soudit, že za jeden příkop považuje kombinaci příkopů 3 a 4 (4 náleží raně gotickému městu), kombinaci příkopu 2 s výplní starší neinterpretovatelné deprese a kombinaci příkopů 1 a 2. Ostatně volba terminologie je v tomto kontextu v podstatě podružná, neboť všechny příkopy jsou jednotlivými fázemi opevnění, které v průběhu 9.–14. století v Praze měnilo svou lokalizaci, konstrukci, velikost a vzhled. Označením *příkop* nebo *fáze* se nemění vzhled, chronologie ani stratigrafické vztahy. Jen se vnáší složitost do identifikace konkrétního stavebního díla a vytváří se mezi jednotlivými útvary hierarchie, daná výlučně četností použití téhož místa. V praxi by pak např. druhá fáze příkopu 1 – „čištění“ patrně byla značena jako *podfáze* či *podpodfáze* (podle toho čeho).

Diskutovat o „*členění stratigrafie na SK jen podle změněné barvy vrstev (117–118)*“ nemá smysl, neboť nic takového jsem nikdy neuvadla, ani jsem na zmíněném odkazu nenašla formulaci, z níž by

⁶ Např. recenzentem zmíněný vztah příkopu 2 a vrstvy 28 v čp. 258/III, který na řezu 32, str. 62 „*vyhlíží opačně, než se prezentuje na schématu*“, nevyhlíží opačně, neboť na řezu vypadá vrstva 28 starší než příkop 2, zatímco ve Strat. schématu jsou na nezávislých vývojových liniích. Aby vyhlížel opačně, musela by být ve Strat. schématu vr. 28 zobrazena na jedné linii s příkopem, a to jako mladší. Vztah vrstvy 28 a příkopu 2 není na tomto ani na jiných řezech ze sondy XXIII jednoznačný a je ovlivněn genezí vrstev 17–19. Rozhodnutí o časové následnosti příkopu a vrstvy 28 jako možného zbytku po tělese hrady je natolik závažné, že bez jednoznačně potvrzeného stratigrafického vztahu je jejich napojení na jednu vývojovou linii nezodpovědné. Vztah vrstev 16 a 28 v téže sondě je shrnut v textu, odstavce 7 (Čiháková 2001a, 65). Na rozdíl od recenzenta však na obr. 37 mezi nimi nevidím vztah opačný, nevidím tam totiž vztah žádný. Vrstvy plynule přecházejí jedna do druhé. Nemohla jsem však označit do plochy roztažený materiál (vr. 16) stejným číslem, jako je značení vrstvy 28, neboť by se mi nepodařilo rozlišit kompaktní těleso vrstvy 28 od tenkého proplásktu téhož materiálu v její úrovni (vr. 16). Vzhledem k profilu vrstvy 28 jsem zvolila vztah, jaký byl publikován. K otázkám kolem omazu dřevěné konstrukce v čp. 259/III obr. 55 na str. 86 je třeba opakovat (Čiháková 2001a, 82), že omaz pravidelně lemoval obě odkrytá zhlaví i část čelní stěny mezi nimi a že na sedimentaci vrstev se výrazně podílela voda a postupující destrukce stavby. Ačkoliv zběžný pohled na řez 55 prezentuje vrstvu 48 jako výplň jámy, vzhledem ke zcela netypickému, ostře a „nelogicky“ zvlněnému obrysu vr. 48, jejímu půdorysu a celkovému prostředí nevidím důvod ke změně původní interpretace i stratigrafického zařazení.

mi bylo možné tento názor přisoudit.⁷ Stejně tak nesouhlasím s tvrzením recenzenta, že „Z nálezo-
vé situace také vyplývá, že většina uloženin, vztahujících se bezprostředně k příkopům a dřevohlini-
té hradbě, může procházet ze starších situací a tudíž je nalézána v druhotné poloze ...“. Recenzent
tak nepochybně primární uložení vrstev jen ve výplních příkopů a v tělese hradby, kde je tato
otázka zcela legitimní. Bez konkrétních důvodů ji neopodstatněně vztahuje na jakoukoli terénní si-
tuaci ve vztahu k problematice, tj. i na sídlištní situace starší než příkop 2 v čp. 258 a bahnitě se-
dimenty usazující se před čelem stojící stavby v čp. 259.

Kritiku jednotlivých konkrétních úseků vývoje opevnění (v mém značení příkopů 1–4) recenzent
uvádí zpochybněním samostatného označení pro příkop 1. Vymezení samostatné periody „příkop 1“
jsem podložila tvarovou odlišností od příkopu 2 a lokalizací danou průběhem dna příkopu, rovněž
odlišným od příkopu 2. Recenzent odmítá připustit změnu trasy a rozdíl směru vysvětluje sesutím
stěn u dna příkopu. Dle mne se jím předpokládaný sesuv nestabilních stěn na průběhu dna neproje-
vil, neboť se na základě struktury stratigrafie týkal svrchních úseků stěn. Průběh jižní hrany ploché-
ho dna pokládám vzhledem ke složení spodních vrstev a k registrované kamenné úpravě dna za pri-
mární. (Ne)logičnost změny trasy v průběhu příkopů 1 a 2 z hlediska širších prostorových vztahů si
netroufám posoudit, stejně jako význam nezapojení mokřiny do fortifikace. K recenzentově pozn. 4
podotýkám, že vzdálenost příkopů 1 + 2 od mokřiny není v desítkách metrů. Mokřina je registrová-
na ještě ve vozovce Malostranského náměstí před sousedním čp. 265/III (Čiháková – Zavřel 1995)
ve vzdálenosti 15 m. Na rozdíl od recenzenta se nedomnívám, že 1) rozdíl ve směru příkopů 1 a 2
zastižený v čp. 266/III je natolik bezvýznamný, aby se dalo říci, že oba příkopy probíhaly v jedné li-
nii jako dvě fáze jednoho příkopu, periodicky obnovovaného či čištěného, ani že 2) uvedený výraz-
ný tvarový rozdíl mezi příkopem 1 a 2 je pouhým projevem obnovy či čištění. Podle mého mínění je
projevem zásadní přestavby. Opakují, že jiným číslováním příkopů a změny samostatného příkopu
ve fázi vyššího celku se nemění jejich historická podstata a chronologie. Namísto mého značení
(dvě fáze příkopu 1 + příkop 2: celkem 3 jednotky) prosazuje recenzent příkop jediný.⁸ Vyplnění
příkopu 2 destrukcí části hradby v textu několikrát zmiňuji a dokládám je pro čp. 42/III a 266/III,
zatímco v úseku příkopu v čp. 258/III takováto výplň schází a recenzent ji uvádí patrně omylem.

U celku označeného jako příkop 3 jsem si jeho značné problematičnosti vědoma, a právě proto
jsem pokládala za nutné nastínit i jeho složitost. V současnosti je konglomerátem terénních pozor-
ování, jimž dá budoucí výzkum zřetelnější tvar. K variantě 1 podotýkám, že vyplnění vzdálenosti
25 m mezi příkopem 3 a dřevěnou stěnou (čp. 258 + 259) je pro nás neznámé, nemusíme ale spo-
lu s recenzentem předpokládat „tako velkou mezeru mezi obrannými prvky“. Mohla skrývat složi-
tější systém, u něhož by oba prvky tvořily okraje. I když nevíme (a asi se ani nedozvíme), zda dva
nadzemní prvky (čp. 42 + 258) jsou součástí jedné konstrukce, směrodatná je pro mne skutečnost,
že v jedné linii leží dva prvky pro sídlištní objekty zcela netypické.

Při posouzení 2. varianty příkopu 3 recenzent opět zpochybněje mou interpretaci základů dřevě-
né komunikace či nástupního prostoru před mostem. Protože se k tomuto tématu vrací v závěrečné
části svého příspěvku, syntetizující Hrad s Malou Stranou, věnujme se této problematice níže.

Kapitola o uvažovaném románském opevnění je dle recenzenta „nejméně povedenou“ součástí
rekonstrukce opevňovacích systémů dnešní Malé Strany. Svůj díl má mít i skutečnost, že zdíva v čp.
158/III a 17/III nedovolují podrobnější posouzení, neboť jejich charakteristika a nálezo-
vé okolnosti nebyly publikovány. Recenzent patrně přehlédl odkaz na nálezo-
vou zprávu z výzkumu v čp. 17/III, kde je nález 30,1 m dlouhého úseku hradby (Čiháková 2000, 16) podrobně
vyhodnocen a prezentován na 39 stranách textu a 20 plánových přílohách, doprovázen 10 stranami
databáze a 35 tabulka-

⁷ Je ovšem nutno podotknout, že „Barva hominy je jejím charakteristickým znakem“ (ČSN 72 1001, 15), který
může indikovat způsob vzniku a tím za jistých okolností i rozdílné stratigrafické komplexy.

⁸ Mezi řádky: Pro recenzenta není diskuse nad značením příkopů 1–2 nadbytečná. Jejím vlastním smyslem je
potřeba eliminovat příkop 1 (rušící prvek) pro prosazení vlastního názoru o vzniku opevnění až za Spytihněva I.
a pracovat jen s globálním pojmem příkop. Pak je možné nenápadně argumentovat jen údaji náležejícími ná-
slednému příkopu 2. Aplikaci viz níže v textu.

mi kreseb nálezů. Opět podotýkám, že pro složité situace mých výzkumů je nálezová zpráva nejpodrobnějším výstupem, detailnějším, než mohou být články v odborném tisku. Protože tématem recenzované studie byly pouze výzkumy podél jižní hranice osídlení, nemohly do ní být výzkumy na jeho severním konci zahrnuty.⁹ Výzkum v čp. 158/III prováděli Zd. Dragoun a M. Omelka, autoři při jeho publikaci určitě uvedou i příklady použití červeného pískovce na fortifikační stavbě (za laskavé sdělení o téměř analogické situaci v interiéru Černé věže na Pražském hradě děkuji Zd. Dragounovi). Recenzent se přiklání k myšlence, že zmiňované úseky kvádríkového zdiva jsou pozůstatky profánních objektů. Vzhledem k situování těchto zdí v geomorfologicky náročném prostředí v blízkosti terénních zlomů a shodě průběhu kvádríkových zdí s raně gotickým opevněním pokládám toto recenzentovo vysvětlení za pochybné. Délka i charakter zdí z čp. 17/III a 158/III ze severní části Malé Strany nejsou v souladu s představou ohrazení dvorců.

Příslušnost kvádríkové zdi v čp. 292/III k uvažovanému opevnění Malé Strany je dána její polohou severně od městského příkopu, zřízeného po založení města v roce 1257. Protože nejsou známy žádné písemnosti o majetkovém vyrovnání s řádem johanitů v případě, že by městský příkop po roce 1257 procházel původním územím johanitů, soudím, že pás raně gotického opevnění města je lokalizován v místech, která byla od počátku vně majetku johanitského řádu. Také překryv románského zdiva raně gotickou hradbou je nápadný. Za městskou hradební zeď hypoteticky pokládám kvádríkové zdivo v čp. 292/III právě kvůli shodě jeho průběhu s průběhem raně gotické hradby, kvůli zmíněné poloze severně od raně gotického příkopu (tím vně majetkových nároků johanitů) a kvůli zmíněným doložitelným velkým zemním zásahům (plošná planýrka). Ty lze vysvětlit realizací nějaké závažnější a rozsáhlejší koncepce, než by v předlokačním období byla stavba jednoho domu. K námitce recenzenta, že dlážděná plocha může být podlahou interiéru románské stavby, nutno zopakovat (*Čiháková 2001a*, 126), že z jejího povrchu vyčnívaly hroty kamenů (dle mne je pro interiéru takovýto povrch nefunkční). Navíc kameny tvořily kompaktní, velmi ulehlou vrstvu, svou mocností a skladbou typickou pro základové konstrukce exteriérových úprav (např. Sněmovní 1, *Čiháková – Zavřel 1997b*). Závěr o vztahu zdi a dlažby vychází z interpretace staveništní maltové vrstvy 34 v úrovni horního předzákladu románské zdi, dle mne vzniklé při stavbě zdi, která je na řezu 9 nepochybnitelně mladší než dlažba (viz *Čiháková 2001a*, 125, obr. 88).

Uvědomuji si dopady tvrzení, že Malá Strana byla v době románské opevněna kamennou hradbou, proto dosavadní nálezy podporující tuto eventualitu předkládám jako indicie pro pracovní hypotézu. Tím je i představa Juditiny věže jako dominantní jižní nárožní věže hradby vedoucí od Černé věže Hradu k mostu. Nesouhlasím s myšlenkou recenzenta, že zapojením do obranného systému hradby by byla Juditina věž degradována a pro aplikaci reliéfu Vladislava II. méně vhodná. Ani v takovém případě neznám místo vhodnější – boky mostu jím jistě nejsou. Recenzent jednoznačně pojímá Juditinu věž jako součást mostu („umístění reliéfu na mimořádné stavbě, kterou kamenný most *bezespornu byl*“), ačkoliv v jediné písemné zmínce, kde je jednoznačně identifikovatelná (k roku 1310 při jejím opevnění Jindřichem z Lipé), je označena jako „věž u paty mostu“ (*Tomek 1872*, 63).¹⁰ Výše citované tvrzení, že reliéf byl umístěn na stavbě mostu, je sice sugestivní, ale nesmyslné. Byl umístěn na obranné věži, problém spočívá v tom, zda věž náležela k mostu, nebo k hradbě. Tato polemika se však vzdaluje od materiálové náplně publikace.

Aby recenzent vyvrátil románské stáří řádkového obkladu z pravidelných pravoúhle otesávaných kvádríků vnitřní líce zdiva s litým jádrem z čp. 158/III, 17/III a 292/III, nabízí nouzové řešení: zmíněné zdi jsou pozůstatkem stavitelství z roku 1253, zatímco masivní lomové zdivo raně gotického opevnění zastíženě v Karmelitské a podél Mostecké ulice by bylo o 4 roky mladší. I kdybychom pominuli, že recenzentem vzpomenuť opevňovací aktivita v roce 1253 je výslovně uvedena jen pro biskupský dvůr a johanitský klášter (a pražské – rozuměj Staré – město na severu a západě), koliduje navržené řešení mj. s (shodou okolností v lednu 2002 dokumentovanou) nadzemní částí ob-

⁹ Zde odpovídám i R. Procházce.

¹⁰ To má ve spojení s rozšířením biskupského dvora až k věži mostu v pohledu některých badatelů další interpretační důsledky (*Novosadová 1964*, 9).

vodového zdiva jádra johanitské komendy v čp. 478/III, k němuž se má vztahovat zmíněný záznam (*Druhé pokračování Kosmovy kroniky*, 112). Vzhled líce zdiva postrádá precizní kvádrkový obklad známý z výzkumů v čp. 292, 17 i 158/III a prokazuje již jen reminiscence na pravidelně řádkované zdivo. Argument, že hradba by byla postavena v době, kdy význam malostranského areálu povolna klesal a těžišť vývoje se přesouvalo na pravý vltavský břeh, by bylo možno vyvrátit mnoha příklady z historie, kdy monstrózní stavby vznikaly těsně před ztrátou moci jejich stavitelů. Úkolem románského malostranského opevnění mohla navíc být i zvýšená ochrana Hradu, jehož přístupové cesty by byly v opevněném prostoru výrazně lépe kontrolovány.

V samostatném odstavci recenzent poukazuje na „*určité nesrovnalosti ve zdánlivě drobných detailech*“. Jeho kritická poznámka k argumentaci pro datování příkopu 1, že „*chybné použití plurálu koriguje informace, že takovýto zlomek byl nalezen pouze jeden (121–127) a může být i druhotnou příměsí*“, je zavádějící. Zlomek se svislým špachtlováním byl sice nalezen jeden, ale plurál se nevztahoval na počet zlomků se svislým špachtlováním, nýbrž na výčet archaických technologických znaků. Znalec keramické produkce 9.–10. století v popisu nalezů na str. 111 další tyto znaky vyčte: petrografické skupiny B + C, svislé a strmé technické rýžky, hrubozrné ostřivo. J. Frolík použil i „*zveřejnění nálezových okolností zlomku glazované importované nádoby, opakovaně prezentovaný jako doklad dálkového kontaktu ...v časném 10. století*“ k závěru, že „*zveřejněné okolnosti k takovému optimismu nevedou*“. Zdůrazňuje skutečnost, že zlomek se našel při odklizení hromady hlíny vykopané stavební firmou. Zlomek jsem z hromady zvedla osobně, prohlédla jsem místo výkopu (1 x 0,4 m x, hloubka 0,3 m) s cílem eliminovat mladší zásah, a rovněž osobně jsem porovnála hlínu, která zlomek obalovala, se všemi tehdy odkrytými vrstvami. Identifikace místa původního uložení nádobky do souvrství 35–38 na řezu 10 je jednoznačná.

V pokusu o kritické zhodnocení předložených faktů v závěru kapitoly o Malé Straně recenzent „*nastíhuje poněkud změněný pohled na problém raně středověkého opevnění Malé Strany*“. Protože tentýž pohled nastíhuje na konci svého příspěvku v rozvinutější podobě, k otázkám o intenzivním osídlení Malé Strany již před postavením nejstaršího opevnění, o souladu fází příkopu a hradby i o datování opevnění do doby Spytihněva I. se vyjadřuji níže. Posouzení míry sekundárního pohybu staršího materiálu do mladších situací je vždy problémem, na rozdíl od Pražského hradu jsou však malostranské reliktu fortifikací propojeny se sídlištními stratigrafiemi, jejichž obsah je možno pokládat za primární. V tomtéž odstavci nerozumím argumentaci: „*Není jasné, jak byla Malá Strana po jeho zániku [opevnění dřevohlinitou hradbou Spytihněva I. – pozn. J. Č.] opevněna, pokud bychom akceptovali autorčino datování*“. Zpochybňuje datování hradby, nebo keramiky? Znamená to snad, že jestliže pro zánik druhého příkopu budeme předpokládat recenzentovo datování keramiky (čistě teoreticky např. místo 940 předpokládat 990), tak nám jasné je, jak byla po tomto roce Malá Strana opevněna? Nebo má tento argument naznačit, že zánik druhého příkopu proběhl těsně před rokem 1257, neboť pak je následnost v opevnění jasná?

V závěru diskusního příspěvku po kritice studie I. Boháčové recenzent obě studie porovnal a pokusil se nastínit vlastní syntetizující pohled na výsledky malostranského výzkumu vzhledem ke svým názorům o vývoji Pražského hradu. Dotkl se možnosti zpochybnit východiska pro datování malostranské keramiky¹¹ poukazem na (dle jeho slov) jednoznačnou početní převahu keramického materiálu

¹¹ Zřetelný je recenzentův nesouhlas s mou osobní chronologií keramiky. Zmiňuje se o mém „*opakovaném setrvávání na málo pravděpodobné chronologii keramiky, zatím nijak publikačně nedoložené*“ a o rozporu mezi našimi chronologickými závěry „*v intervalu 20–50 let*“ (v internetové diskusi www.ranystred.cz uvádí recenzent 30–50). Problém se dotýká datace límcovitého a kalichovitého okraje a znalosti keramiky před nástupem límcovitého okraje. Upřesňování datace zduřelého okraje je dnes předmětem diskuse mezi badateli jinými. V pojetí autorky nastupuje límcovitý okraj před koncem 9. století, v pojetí recenzenta nastupuje „*snad někdy na konci 9. století*“ (internetová diskuse). Na rozdíl od okrajů límcovitého i zduřelého je okraj kalichovitý podstatně tvarově rozmanitější, a jeho identifikace je proto především pro jeho počátky méně jednoznačná. Mnoho z jeho raných exemplářů stojí na pomezí okraje kalichovitého a vzhůru vytaženého, některé na pomezí s okrajem límcovitým.

O identifikaci kalichovitého okraje jsem se pokusila před několika lety: „*Kalichovitý typ okraje má rozsáhlou škálu variant, ... jimž je kromě základního tvaru společné výraznější nebo mírně zeslabení nad hrdlem (nejčastěji*

z Pražského hradu. Vyvozuje pak nutnost přepracovat publikované korelační tabulky (*Boháčová – Čiháková 1994*) na základě nálezů z Pražského hradu způsobem uvedeným ve své poznámce 33.¹²

Je faktem, že fortifikační objekty byly plošně odkryty jen v malé míře a že na Malé Straně nikde neproběhl tak rozsáhlý plošný výzkum fortifikace jako v Severním traktu Pražského hradu. Nicméně J. Frolík obešel skutečnost, že na Malé Straně je významné množství dobře zachovaných sídlištních stratigrafií, svým počtem daleko převyšující takové situace na Hradě. Početnost keramických souborů z výzkumů jen s raně středověkými nálezy na Malé Straně lze prezentovat na příkladu výzkumu podprůměrného rozsahu 18/00 – 1224 kusů, výzkumu podobného charakteru 33/99 – 2123 kusů, či jediné sondy III výzkumu v Mostecké ulici (sonda s publikovanými superpozicemi dřevěných základových konstrukcí cesty) – 959 kusů. Výtka, že „*se de facto pracuje pouze s profilací okrajů*“, je neoprávněná a je v rozporu např. se zmíněnou charakteristikou keramického souboru z příkopu 1. Avšak současně též příklad, již dotčený výše, ilustruje nesdělitelnost technologií znaků, v jejichž výčtu recenzent prvky typické pro 9. století vůbec nerozpoznal. Tím potvrdil nutnost dočasně preferovat kresbu okrajové profilace, už pro možnost komunikace v oboru.

Je mi vytýkán i odtažitý vztah ke starším archeologickým výzkumům a skutečnost, že pracuji pouze s materiálem, jehož získání v terénu jsem se sama zúčastnila. Podsouvá se mi postup vedoucí k myšlence, že skartovat výzkum je nejlepší způsob, jak se vypořádat s nezpracovaným výzkumem jiného autora (pozn. 34). K tomu lze jen podotknout, že ani mně, ani mým kolegům není znám žádný starší výzkum z Malé Strany, který by zastihl stopy raně středověké fortifikace a nebyl uveden v seznamu lokalit (*Čiháková 2001a*, 30, obr. 1). Ani recenzent existenci takového výzkumu nevěděl.

Vedle absence „zobecnujícího pohledu“ recenzent postrádá vzájemné srovnání a synchronizaci nálezových situací na Pražském hradě a Malé Straně. Studie o Pražském hradě nemohla reflektovat malostranské situace, které byly zde zveřejněny poprvé, a studie o Malé Straně neměla maximalistické cíle žádané recenzentem. Jejím cílem nebylo podat celistvou analýzu vývoje malostranského

žlábkovým) tzv. krček (viz obr. 1). Typickým znakem je zesílení podhrdlí jako stopa po nasazení pásku hlíny, z něhož byl pak vytvarován okraj. Z důvodu častého lámání okraje v rovině hrdla nemůže však tento znak být pro klasifikaci kalichovitého okraje rozhodující.“ (*Boháčová – Čiháková 1994*, 177).

Nástup kalichovitého okraje dle autorky spadá někdy do doby okolo roku 900 a zanedlouho se stává jeho výroba masová – snad někdy 910–920. Recenzent klade nástup okraje s kalichovitou profilací „nejdříve do pokročilé 1. poloviny 10. století“ (*www.ranystred.cz*). V dataci počátku límcovitého okraje se obě chronologie téměř shodují, keramice předcházející vývoji límcovitého okraje se recenzent prozatím nevěnoval. Rozpor je v dataci kalichovitého okraje, jehož počátek masového rozšíření kladu na počátek 10. století. Jak vyplývá z osobní chronologie recenzentovy, klade tentýž jev „hluboko do 1. poloviny 10. století“ (diskuse *www.ranystred.cz*). Nerozumím sice, zda mluví přibližně o třetině nebo o 2. čtvrtině století, ale bezpečně nemluví o letech cca 960–970, aby bylo možné potvrdit rozpor 50 let. Pokud recenzent datuje pokročilé tvary z celku 727 ze Severního výběžku (*Frolík 1997*, 88, obr. 14) ještě do 10. století (*Frolík 1997*, 86), pak mezi oběma chronologiemi zatím nevidím propastný rozdíl a opakované zdůrazňování zásadního rozporu v dataci o 50 let vnímám spíše jako způsob vlastního zviditelňování.

Neustálá snaha o provázání keramiky s absolutními daty mne přivedla ke spolupráci s dendrochronology, jejichž zastavením jsou dvě verze výstupu *Čiháková – Dobrý (1999a; 1999b)*, věnované dřevěným komunikacím v ulicích Mostecká, Josefská. Protože předpokládám, že pro zasypání základových rámců cesty hnojivým materiálem použili její stavitelé aktuální odpad, považuji dataci dvou nejmladších celků SK 17 a SK 19 z doby cca 930 a 950 za data *ad quem* pro příslušné keramické soubory. Na základě mých pozorování nestojí prvky celku SK 17 (cca rok 930) na počátku masové výroby kalichovitého okraje, kterou proto kladu více k počátku století. Oproti malostranské chronologii keramiky, publikačně podložené uvedenými pracemi, naopak postrádám publikační odůvodnění recenzentovy chronologie – kategoričtým tvrzením se snaží nahradit argument. Stejně tak recenzent neprokázal, že se naše osobní chronologie opravdu liší o 20–50 let.

¹² Až recenzent přistoupí od slov k činům, jistě mu nikdo v tak důkladné a mravenčí práci nebude bránit. Propojení stratigrafie s údaji z písemných pramenů by ale nemělo být nekriticky přímočaré, aby jeho výsledek nebyl tak pochybný jako v původní publikaci keramického souboru z Kanovnické ulice 73 (*Frolík 1995*, 113). Výsledná datace kalichovitého okraje od roku 850 (pro tak rané datování i pro Malou Stranu zcela nepřijatelná) až do roku 1240 poskytl zejména zahraničním badatelům nesmyslné informace. Oba renonce – první (rok 850) jako chyba výzkumu či interpretace, druhý (rok 1240) jako možná intruze (i na primární reziduum je interval min. 200 let až příliš dlouhý), neuvedené v komentáři k obrázku, zpochybnily důvěryhodnost pražské keramické sekvence.

opevňovacího systému, neboť v tomto ohledu je absence kompletního zpracování výzkumu ve sklepech domu Josefská čp. 42 obzvláště citelná. Chtěla v rovině pramene zpřístupnit některé informace, jejichž dostupnost by se v případě definitivního zpracování všech dotčených výzkumů, hledání analogií a provádění komparativních studií oddálila o mnoho let. O synchronizaci se pokusil recenzent sám a vyšel ze svých závěrů o vývoji malostranského sídliště ještě před vznikem opevnění a z vlastní chronologie malostranského opevnění, které klade do doby Spytihněva I.

První premisa – „*Poměrně intenzivní osídlení Malé Strany již před postavením nejstaršího opevnění*“ – je však pouze recenzentovou domněnkou, o níž jen dle jeho slov „nelze pochybovat“. Neopírá se o žádný publikovaný ani nepublikovaný nálezný materiál. Recenzent své tvrzení „vývoj na Malé Straně je před vznikem opevnění prokázán“ opírá o starší keramiku, která se dostala do „tělesa valu“ (terminologie recenzenta), a o přítomnost starších uloženin protatých příkopů fortifikace. Zde přichází ke slovu význam sloučení příkopů 1 a 2 do obecného označení příkop. Umožnilo totiž zaměřet skutečnost, že oba argumenty se týkají až příkopu 2, neboť ze stratigraficky nejstarší fáze hrady v čp. 42/III neuvádím žádné jiné než neolitické nálezy (Čiháková 2001a, 104). K nejstaršímu příkopu 1 pak nemáme vůbec žádné stratigrafické vztahy vyjma jeho většího stáří oproti následnému příkopu 2. Teprve příkop 2 starší uloženiny opravdu protnul. Existenci sídelního vývoje před zbudováním příkopu 1 *a priori* nevyklučuji, prameny však zatím na tuto otázku nedávají odpověď. Z tohoto pohledu nelze referentův závěr, že „opevnění bylo vybudováno, obdobně jako na Pražském hradě, až po určitém vývoji, jehož délka ... mohla být stejná jako na hradním ostrohu“, označit jinak než jako šarlatánství. Podobně dospěl i k další „podobnosti“ mezi Hradem a Malou Stranou, kterou spatřuje ve dřevohlinitém opevnění se 2–3 fázemi, doprovázeném příkopem se 2–3 fázemi. Tato podobnost mu skládá „obraz v téže trase opravovaného a obnovovaného opevnění čili podobný jako na Pražském hradě“. Recenzentovo zjednodušení předloženého schématu (jemuž prý publikovaná dokumentace *neodporuje!*) se nezabývá takovými podrobnostmi, jako že např. 2. fáze příkopů (= příkop 1 fáze 2) nemá žádné (ani časové) souvislosti s 2. fází hrady a že 2. + 3. fáze hrady mohou být pozůstatkem jediné stavební etapy. V kontextu mého opakovaného poukazování na změnu trasy příkopu 2 oproti příkopu 1 je recenzentův obraz arogantním tvrzením.

Logicky vybočuje i postup zvolený při datování malostranského opevnění až do doby Spytihněva I. K tomu účelu použil J. Frolík chronologický řetězec, jímž dostává „strategickou stavbu“ z čp. 259/III do blízkosti období stavby hradní hrady Spytihněvem I., a navázal ho na nejstarší užití vápenné malty v pražském prostoru při stavbě kostela P. Marie na Pražském hradě. S tímto závěrem nemá smysl polemizovat, neboť i já uvádím, že „strategická stavba“, kterou kladu k systému s příkopem 2, svou funkci plnila na konci 9. století (Čiháková 2001a, 40; srov. 1999, 17). Tímto závěrem se však nijak neřeší problematika staršího opevňovacího systému, z něhož uvádím zatím příkop 1 s možností 1. fáze hrady v čp. 42, opět však dokumentuje recenzentovu snahu příkop 1 zcela eliminovat. Třebaže využití nálezu maltového slitku z čp. 259/III nezměnilo mé chronologické závěry, upozorňuji na recenzentovo neadekvátní srovnávání vápenné malty s technologicky zcela odlišným pojivem, v němž vápno schází (Zeman – Růžičková 1996). Zkratkovitý je i závěr o sekundárním umístění, a tím i o dataci slitku. Podotýkám, že byl nalezen na dřevěném „předzákladu“, kam mohl spadnout shora. Intaktní překrytí omazem, kterým byla opatřena aspoň dolní část stavby, vyvrací recenzentův soud, že slitek může pocházet ze starší zděné stavby v okolí. O druhotném umístění tak lze mluvit v jiném než v obvyklém smyslu.

Vůbec nepolemizuji se závěrem recenzenta, že „za Spytihněva I. by v Praze vznikla rozsahem mimořádná opevněná soustava Pražský hrad + Malá Strana, k níž se ... přimyká prostor Hradčan“, neboť na základě dnešních znalostí se s ním plně ztotožňuji. Ovšem tento závěr, který se vztahuje výlučně na příkop 2, nijak neřeší základní kardinální otázku: **Co bylo „to“ předtím?** Recenzent k ní obsáhlými dedukcemi nedodal vůbec nic, neboť veškerá jeho argumentace se vztahovala k systému s příkopem 2. Jen se snažil existenci systému s příkopem 1 zamluvit a popřít.

Recenzentovo tvrzení o nutnosti komunikačního propojení Pražského hradu s Malou Stranou má obecnou platnost. Tu je však nutné doplnit jednoznačně prokazatelnými prameny buď pro variantu průchodu dnešní Sněmovní ulicí (v současné době pro 10. století zamítnutá: cf. Čiháková 1992, 92),

nebo dnešní ulicí Thunovskou a Novými zámeckými schody (*Borkovský 1969*, 76 s přijetím názoru *Gutha 1934*; srov. *Čiháková 1992*, 92), anebo trasou jinou, dnes již překrytou urbanistickou proměnou. Závěr, že z hlediska horizontální stratigrafie vzájemné komunikační propojení Pražského hradu a Malé Strany v důsledku znamená menší stáří cesty v Mostecké ulici (až k roku 950), zcela postrádá recenzentem požadované „náležité a až průzračné zdůvodnění“ a zůstává pro mne jen nepochopitelným tvrzením.

Interpretaci objektu odkrytého v Mostecké ulici zpochybňuje recenzent na více místech svého příspěvku. Jednak nesouhlasí s výkladem, jednak s datováním.¹³ Interpretuji jej jako základové konstrukce často opravované frekventované komunikace či veřejného prostranství (v tomto místě přichází v úvahu nástupní prostor před mostem přes řeku). Recenzent naléhavě nabízí variantu základů dřevohlinité hradby. Opět (stejně jako v diskusi na stránkách www.ranystred.cz) recenzentovi oponuji, že od opevnění se systém pod ulicemi Mostecká a Josefská liší častými opravami, jimiž teprve časem získal na bytelnosti (viz jednotlivé fáze in: *Čiháková – Dobrý 1999a; 1999b*), opravami hluboko pod úroveň tehdejšího terénu, které se při opravě hradby neprojevily, hnojovitým charakterem výplní jam i rámu, skladbou náleží (třmen, přesleny) a zejména rozsahem tohoto systému. Po délce byl systém ve směru Z–V souvisle sledován v úseku 42 metrů, v kolmém směru, který by v pojetí recenzenta měl být řezem hradbou, pak souvisle v úseku 27 metrů (v roce 1996). Prokazatelná šířka hradby 27 m + x, kdy x jsou hodnoty jak po jižní, tak severní straně zastížené partie základových rámu, vybočuje z rozměrů běžných pro těleso hradby (*Čiháková 1998*, 259). Kladení dřev naznačuje, že v ústí dnešní Josefské mohla být odbočka. Na základě výzkumu v roce 1997 rekonstruovaná šířka systému cca 40 m + x (vycházející z rekonstrukce pravouhlé sítě šikmo profaté sondou) recenzentovu interpretaci vylučuje zcela. Odporuje jí i absence tohoto systému v sousedním čp. 42/III (*Čiháková*, výzkum 1994, nepubl.), kudy by v případě platnosti recenzentovy interpretace hradba bezpečně musela také procházet.

Otevřením diskuse o cestě v Mostecké ulici vítám možnost upřesnit některé chronologické údaje k publikovaným keramickým souborům spojeným s dendrochronologickými daty (*Čiháková – Dobrý 1999a; 1999b*). Spojení databází pražské a mikulčické umožnilo v roce 2000 datovat i dřeva, která křivkou vytvořenou jen pro pražskou Malou Stranu datovatelná nebyla, a umožnilo provést revidi již jednou měřených dřev podle nového standardu, kde v některých případech došlo k odchylkám. Pro celek SK 19 (A. D. 942) bylo získáno o 8 let mladší datum – rok 950, datum 927 pro nejmladší dřevo celku SK 17 zůstává v platnosti. Nová synchronizace přinesla pro již jednou měřené exempláře v obou celcích SK 19 + 17 hodnoty identické s hodnotami uveřejněnými (*Čiháková – Dobrý 1999a*, 349). Pro celek SK 15 však bylo stanoveno nové datum 917 místo 894 výrazným předatováním již jednou dobře synchronizovaných (mezi prvky pražské série) kusů – dřevo 226: rok stěti 917; dřevo 214: rok 812 (osmset ...), nově byl datován dubový kolík (215) do roku 915. Zatímco hodnověrnost celků SK 17 + 19 (i s drobnou úpravou) nebyla novým měřením dotčena, vstaly otázky kolem nově získaných dat pro nejspodnější konstrukci SK 13 (921 + x, 928 + x) a nepřímo i pro konstrukci SK 15. (Třetí z dat pro konstrukci SK 13 /941 + x/ zpochybnili pro krátkost křivky sami dendrochronologové.) Úvaha, že fáze SK 13–17 jsou dohromady současně vzniklou jedinou stavbou, jak by vyplývalo z naměřených hodnot (928 + x pro SK 13 a 927 pro SK 17), naráží na prokazatelný vývoj sledovatelný v keramickém inventáři jednotlivých posloupných fází a na nezdůvodnitelnou fragmentárnost a vzájemná poškození jednotlivých konstrukcí a výkopů. I v případě platnosti redukce počtu fází by ale neplatilo recenzentovo zjednodušené globální datování systému do roku 950, neboť vývoj cesty probíhal od SK 10 (nejhlubší výkop, v jehož zbylé výplni dřevěná konstrukce schází) přes SK 13–17 s dendrologickým datem pro SK 17 cca 930 ke konstrukci nejmladší SK 19, která teprve je datována k roku 950. Rozpor mezi důsledkem mladé datace dřev v SK 13 a zdánlivou intaktností delší dobu postupně vznikající stratigrafie keramiky ve

¹³ Pod ulicemi Mostecká a Josefská existuje složitý, opakovaně obnovovaný a pod úroveň tehdejšího terénu přestavovaný systém výkopů s četnými dřevěnými kůly, nízkými stěnami a rošty, jenž byl v nejmladší dochované podobě nahrazen systémem nízkých základových rámu v pravouhlé síti (*Čiháková 1998*).

výplních výkopů SK 10–17 vyvolává akutní potřebu verifikace získaných křivek jiným způsobem než pouhým přiřazováním nových měření. Oproti počáteční důvěře se nyní ukazuje, že dendrochronologie má svá úskalí. Odhalit je však mohou výlučně nálezy ve složitějších stratigrafických vazbách dřev mezi sebou ve spojení s archeologickým inventářem. Na semináři v Mikulčicích (recenzent na něj poukazuje v poznámce 37) bylo konstatováno, že v České republice existují zatím jediné dvě středověké lokality, kde byly dokumentovány stratigraficky narůstající dřevěné prvky, které jsou ve vazbě s postupně se ukládajícím archeologickým materiálem. Vedle cesty v Mostecké je to výzkum sídlištní situace v Uherském Hradišti (referát R. Procházky). Je otázka, proč ani u jedné z těchto lokalit datací dřev ukládaných ve stratigraficky podložené posloupnosti, která je v souladu s vývojem ve hmotném inventáři, nedošlo k synchronizaci s archeologickou výpovědí nikoli v otázkách chronologických, ale především v otázce interpretace stratigrafie a geneze vzniku situace. Poukazování na hojně druhotně používání dřev, v praxi bezpečně prokázané mj. na konstrukci SK 19, rozpory mezi dendrochronologickými daty a vznikem archeologické situace neřeší.

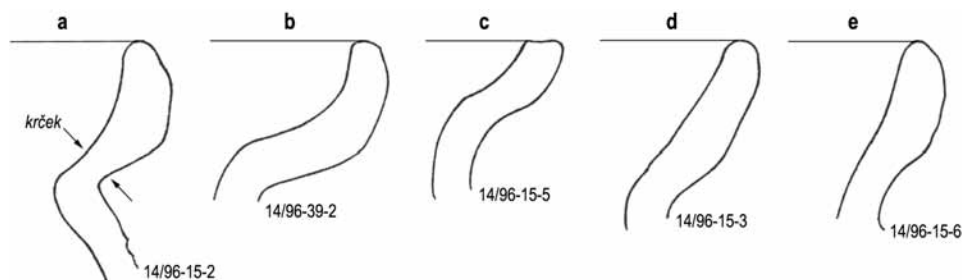
Příspěvek J. Frolíka je psán čtivou, stylově obratnou, zdánlivě objektivní, bohatou znalostí literatury podpořenou a vysoce odbornou formou. Jeho nekorektnost pozná jen pár specialistů s nejvyšším přehledem o problematice. Polopравdy, překrucování, svévolné nakládání s detailem, podsouvání scestných myšlenek a postupů a následná zdrcující polemika s nimi, neúnosná generalizace vlastními shrnujícími závěry jakoby vycházejícími z téhož pramene, ale přitom tento pramen ignorující, nepodložená tvrzení, nenápadná diskreditace,¹⁴ nepromyšlené soudy i formulace.¹⁵ Tyto metody recenzenta v případě Malé Strany směřují k jedinému cíli: udržet názor, že teprve za Spytihněva I. vznikla rozsahem mimořádná opevněná soustava Pražský hrad + Malá Strana, neboť „*těžko představitelná je existence valem opevněného areálu Malé Strany a současně dosud neopevněného či dokonce neosídleného hradního ostrohu nad ní*“¹⁶ (pozn. 35). Pohnutky k nesouhlasu s takovou představou zná jen recenzent sám.¹⁷ Ani autorství následujících slov jej však nezbavuje proklamované „*povinnosti nakládat s daty korektně, neignorovat nepohodlná fakta a nepřízůsobovat je svým záměrům*“.

¹⁴ Úrovní nezaujatě vedené recenze neodpovídají skryté narážky zpochybňující kvalitu terénních výzkumů vedených autorkou, uváděné v poznámkách jako náměty k diskusi. V poznámce 2 recenzent zpochybňuje metody dokumentace, poznámkou 31 naznačuje, že autorka buď úmyslně (skartací), či neúmyslně (špatná organizace práce, pracovníci nebo postup?) zmenšuje početnost nálezového fondu výzkumu. Jinde uvazuje, že hustou sítí profilů autorka ohrožuje poznání lokality, v případě nálezu glazované nádoby je zpochybněna její schopnost kritiky nálezové situace aj. Referent mluví o odlišné metodice výzkumu, aniž by odlišnost blíže specifikoval. Osobně vnímám odlišnost našich výzkumů v provedení (absence vedoucího při terénní práci po delší dobu výzkumu, různým technickým silám svěřené konkrétní rozhodování jako reflexe na právě objeované nálezové situace + popisování vrstev a nálezových situací, role vedoucího omezená na občasně kontroly prací *de facto* vedených subdodavatelskou organizací), avšak základní metodika výzkumu, tj. rozebírání po přirozených vrstvách a dokumentace jejich vztahů na profilech a půdorysech, je obdobná.

¹⁵ Polemiku o současných výsledcích archeologického bádání, obrácenou proti oběma autorkám studií o opevněních, byt' nemístně a zbytečně vyostřenou, lze pokládat za více či méně opodstatněnou. Kritiku české historiografické produkce však patrně recenzent hodlá pojmout v plně šíři, jak vyplývá z jeho konstatování, že „*v raném středověku byla většina výsledků ... publikována převážně jen formou předběžných sdělení často se zcela nedostatečnou dokumentací*.“ I ty Kosmo!

¹⁶ V úvahách o počátcích malostranského opevnění reprezentovaných systémem s příkopem I jsem nepostoupila před polovinu 9. století. Pokud pro 2. polovinu 9. století není na hradčanském ostrohu předpokládáno osídlení, považuji tuto informaci za nový moment v poznání vývoje pražské aglomerace (cf. *Frolík 1997*, 89: „*v prostoru dnešního Severního výběžku existovalo již od 1. poloviny 9. století osídlení*“).

¹⁷ Za uspěchané a předčasné považuje J. Klápště (2001, 406) mé upozornění na potřebu větší opatrnosti při zdůrazňování „*městotvorného působení Pražského hradu (Frolík – Smetánka 1997, 190)*“, (srov. Čiháková – Dragoun – Podliska 2000, 129). Soud J. Frolíka, který naopak já pokládám za uspěchaný a předčasný, o městotvorném působení Pražského hradu, předpokládá jednoznačný kauzální vztah, k jehož platnosti se v konkrétním případě nemůžeme vyjádřit. Nevyklučuji ho, ale v současnosti chybějí jakékoli prameny k tomu, abychom tento vztah a s ním spojenou patřičnou chronologickou následnost mohli pro 9. století prokázat. Proto opět doporučuji vyustit tento zaběhnutý myšlenkový stereotyp, retrospektivně promítající vrcholně středověké vztahy do jiné doby.

Obr. 1. a – okraj kalichovitý, b – parakalichovitý nebo kalichovitě prohnutý, c – tulipánovitý, d, e – jiné deriváty kalichovitého okraje.

K recenzím A. Bartoškové a R. Procházky

Třebaže se nevyznačují délkou, odhalují recenze obou autorů konkrétní nedostatky v mém textu, jenž měl být především materiálovou publikací. Jsem si vědoma relativně krátké doby, kterou jsem sledovanému tématu mohla věnovat, a doufám, že při konfrontaci s novými odkryvy raně středověkých fortifikačních prvků bude příležitost jej propracovat a prezentovat lépe.

Oba recenzenti (*Bartošková 2002; Procházka 2002*) se při výhradách vůči poněkud neobvyklé koncepci studie zastávají nad absencí podrobné charakteristiky tělesa dřevohliněné hradby v první syntetizující části 1.3. V té byly charakterizovány prvky zastižené na více místech, aby spojení informací podalo o prvku celistvější výpověď, než poskytlo jediné místo nálezu. Protože podrobný popis hradby, která byla objevena jen v čp. 42/III, nebylo pro kapitolu 1.3. čím obohatit, zdálo se mi opakování její charakteristiky z materiálové kapitoly 2.4. nadbytečné.

K jednotlivým opevňovacím systémům na jižní hranici jádra Malé Strany se vyjadřují oba recenzenti. A. Bartošková (2002, 528) pokládá datování příkopu 1 do doby starší než konec 9. století, „opírající se o několik vzorků vyobrazené keramiky“, za diskutabilní. Akceptuje moji formulaci, že „datace příkopu 1 je dána jen keramickým inventářem z jeho výplně“. Je mojí chybou, že jsem dostatečně nezdůraznila stratigrafické argumenty, neboť datace se opírá zejména o předpoklad delší doby používání příkopu 1 a o stratigrafické stáří vůči mladšímu příkopu 2. Dvě fáze příkopu 1, z nichž mladší interpretuji jako čištění zaplněného příkopu starší fáze, spolu s přirozeným postupným zanášením mladší fáze, jsou pro mne podněty k úvahám o době jeho funkce v řádu desítek let. Východiskem pro stanovení doby funkce příkopu 1 je doba vzniku následného systému s příkopem 2. Pokud lze příkop 2 spojovat se Spytihněvem I., pak okolo roku 900 již byl (minimálně) ve spodní části příkopu 1 vytvořen sled přirozených nánosů, který příkop výrazně zanesl a zmenšil. Vyobrazená keramika neilustruje dobu vzniku či funkce příkopu 1, nýbrž dobu jeho postupného zanášení a zániku. Nedomnívám se, že A. Bartoškovou zmíněné dva poměrně vyvinuté okraje a výzdoba jednohrotým rydlem jsou rysy typické až pro keramiku současnou s límcovitým okrajem, i když ani její přítomnost by neovlivnila dataci **vzniku** příkopu 1 do doby před používáním límcovitého okraje ústí.

K systému s příkopem 2 má A. Bartošková (2002, 528) několik zásadních připomínek. První polemizuje s datováním vzniku příkopu 2 krátce před rokem 900 na základě analýzy keramiky ze sídlištní stratigrafie protaté výkopem svrchní části příkopu (pro větší srozumitelnost ji lze označit jako analogii bermy) v čp. 258/III. Analyzovaná keramika byla publikována v rámci dvou tabulek (*Boháčová – Čiháková 1994*, 174, 175) a v pravém horním rohu první z nich je uvedeno i redukované stratigrafické schéma recenzentkou postrádané. A. Bartošková spatřuje rozpor v profilaci okraje z vrstvy 22 (celek S 14), který přiřazuje k okrajům kalichovitě profilace. I když přiznává jeho archaičnost, konstatuje, že kalichovitá profilace okraje je příznačná pro keramiku vyráběnou až v průběhu 10. století. Dle mého mínění je tento okraj morfologicky výjimečný a nemá analogie v době běžného masového výskytu kalichovitěho okraje. Byl použit téměř současně s nádobou z celku S 12, jejíž neobyčejně zbytněle podhrdlí je dokladem neumělé snahy. Nespojuji proto tyto dvě nádoby s dobou,

kdy již byla technologie výroby nádob s kalichovitou profilací zvládnuta. Domnívám se, že vznikly v době, jejíž délka je otevřená, kdy se ještě běžně používaly nádoby s límcovitými okraji. V té době se mj. řemeslníci teprve učili technologickému postupu, jenž po sobě zanechal stopu v zesíleném podhrdlí a který dle mne spočíval ve tvarování nádoby ve formě (Čiháková 2001b, 100). Spojení tohoto výrobního postupu stavby nádob s aplikací kalichovité profilace okraje bylo až dalším krokem, ústícím v pozdější oblibě a masové výrobě tohoto keramického typu v první třetině 10. století. Nesouhlasím s představou jednoduché výměny keramických typů, jistě existovalo období koexistence keramiky s límcovitými a archaickými kalichovitými okraji. Nicméně poukazem na složení keramického souboru z vrstev profatých horní partií příkopu v čp. 258 se A. Bartošková přiblížila k málo průkaznému místu v úvahách o systému s příkopem 2. Je dáno srovnáním keramického obsahu vrstev profatých příkopem v čp. 258 a bahnitých vrstev uložených před čelem strategické stavby v čp. 259. Nesplňuje totiž očekávání, dle něhož by v případě současné výstavby příkopu a strategické stavby vrstvy porušené příkopem 2 měly být zřetelně starší než vrstvy nanesené ke stojící stavbě také náležející k příkopu 2. Mezi oběma keramickými celky takový časový odstup na základě současných znalostí schází, reálný chronologický vztah mezi nimi neumíme zatím rozpoznat.

Další připomínka recenzentky směřuje ke genezi keramických celků vyzdvižených ze zásypů příkopu 2. Nesouhlasí s mou interpretací primárního uložení a datací celků z čp. 266 a 258 do doby zániku příkopu, zatímco celek z příkopu v čp. 42 by mohl být přemístěn jako původní součást hlinité složky hradby. Rovněž R. Procházková (2002, 533) doporučuje prodiskutovat rozličný původ celků ze zásypů příkopů v čp. 42 a 266. Nejsem přesvědčena, že skladba hradebního tělesa musí ve svém celém průběhu i mocnosti zachovávat konstantní podíl a stejné složení keramické intruze. Předpokládám vazbu starší příměsi především na místo zdroje stavebního materiálu – na Malé Straně byly rozdílné podmínky jak v průběhu trasy, tak v hloubce, z níž byl konkrétní materiál získán. V případě návrhu A. Bartoškové (2002, 529), že keramika z výplně příkopu v čp. 266 (tvorí ji přemístěné podloží – stavební materiál hradby) nepochází z doby zániku příkopu, ale z doby stavby hradby, odděluje recenzentka od souboru z čp. 266 celek z čp. 258. Zde je svrchní část příkopu zasypána organogenním odpadem, o němž není důvodu předpokládat, že by byl intaktní součástí hradby. Ve svém důsledku by tento návrh vedl k předpokladu existence další hradby, která by byla severně před čp. 266 vystavěna v době, kdy příkop v čp. 258 zanikal. Pro úvahu, jež by do geneze opevnění přinesla na velmi neprůkazném základě další těleso hradby, však nemáme žádnou oporu. V souvislosti s analýzou výplně příkopu 2 děkuji A. Bartoškové za upozornění na chybu v popisku k obr. 67, kde došlo k překlepu. Místo 365 má správně být 369.

Do doby, kdy dojde ke shodě osobních chronologií jednotlivých badatelů zabývajících se keramikou raného středověku, bude těžké polemizovat o oprávněnosti jednotlivých datovacích argumentů. Má chronologie, která vychází z postupného zpracovávání malostranských stratigrafií, je postavena na rozpoznání několika následných keramických intervalů¹⁸ v rámci používání keramiky s kalichovitým okrajem, dále na oddělení kalichovitého, parakalichovitého (absence krčku je jediný rozdíl od běžných variant kalichovitého okraje), kalichovité prohnutého (absence krčku i zesíleného podhrdlí) okraje (Boháčová – Čiháková 1994, 177), a na vyčlenění keramického intervalu derivátů kalichovitého okraje (např. tulipánovité okraje)¹⁹ jako jedné z forem kalichovité prohnutých okrajů, která je vůdčím typem před nástupem zduřelého okraje (obr. 1). Vzhledem k současnému posunu datace spodní hranice masové výroby archaického zduřelého okraje již na konec 11. století (Bartošková 1999, 731) se výrazně posouvá nebo zkracuje doba, v níž mohl proběhnout vnitřní vývoj okraje s kalichovitou profilací, jenž se dle mého názoru přestal vyrábět již kolem poloviny 11. století. Sa-

¹⁸ Keramický interval pokládám za sekvenci několika (i dosud nevypreparovaných, předpokládaných) keramických horizontů. Keramický horizont reprezentuje co nejužší časový úsek charakterizovaný konstantní kombinací všech znaků sledovaných na keramice. Na rozdíl od keramického intervalu obsahuje všechny pouze současně používané podtypy a varianty. Prokazatelná proměna byl jen jednoho z výrazných znaků je důvodem k vyčlenění dalšího keramického horizontu (Boháčová – Čiháková 1994, 178).

¹⁹ Pojem tulipánovitý okraj je vzkříšení názvu použitého pro kalichovitý okraj R. Turkem (1950, 81).

motná terminologie i analýza raně středověké keramiky jsou však témata, která si pro svou složitost a důležitost vynucují před zveřejněním velice podrobné propracování.

Datování keramických souborů ze zásypů příkopu 2 do 1. poloviny 10. století recenzentka zpochybňuje a příslušnou keramiku klade až do pokročilého 10. století. Ve svých závěrech jsem vycházela z výsledků konkrétního srovnávání okrajových profilací nádob vyzdvížených z výplní příkopů a z dendrochronologicky datovaných celků SK 17 a SK 19 (viz pozn. 11) z konstrukce pod Mosteckou ulicí (Čiháková – Dobrý 1999a). Dospěla jsem k následujícím zjištěním: 1. V souborech z příkopů v čp. 266/III lze najít jen jeden okraj (22/97–1–1) analogický okraji z konstrukce cesty (26/96–104–3). Okraj je v čp. 266 prvkem souboru z komplexu L5 (= výplň „příkopu 3“), analogie z Mostecké je z celku SK 17. 2. Ve stratigrafii ze sondy XXIII výzkumu 8/90 je počet analogií vyšší. Ze zásypu příkopu 2 (vrstva 20 sondy XXIII) je jediná analogie (8/90–1053–1) s okrajem z cesty (26/96–144–1) z SK 15. Ostatní analogie jsou z vrstev překrývajících zásyp příkopu: z vrstev 14, 11, 10, 43 a 4 pochází 7 okrajových zlomků vesměs analogických okrajům z celku SK 19 cesty. Tato zjištění jsou pro mne argumenty pro předložené datování.

Recenzentka se také zamýšlí nad absencí pozůstatků fortifikačních staveb zařaditelných do doby mezi funkcí systému s příkopem 3 z pokročilého 10. století a vznikem zděného opevnění nejdříve ke konci 12. století a ptá se, jak ji lze vysvětlit. Je otázkou, zda nutně musíme předpokládat kontinuitu v existenci opevnění i po době Boleslava II.²⁰

K omylu z mé strany došlo při popisu tesařských spojů, mezi nimiž se spoj na rybinu (Frolec – Vařeka 1983, 188) vskutku nevyskytuje. Na nárožní spoje bylo místo něho použito jednostranné přelátování úplně s přečnívajícím zhlavím (ibid. 232), dřeva po délce byla nastavována rovnočelným plátováním (místo mého údaje „napojování na zub“). R. Procházkovi (2002, 533) za upozornění na tento nedostatek děkuji. Masivní opukovou zeď založenou v čp. 266 do zásypu příkopu 3 (Čiháková 2001a, 44) vskutku spojují s raně gotickým opevněním z doby Přemysla Otakara II.

Výzkum fortifikací levobřežního podhradí v podstatě probíhá od počátku 90. let 20. století a předložené závěry jsou jeho prvním vyhodnocením, vycházejícím z výsledků výzkumů zpracovaných více (do podoby nálezových zpráv) či méně kompletně, s výjimkou největšího z nich v čp. 42/III. Předpokládám a doufám, že další výsledky budou podobu opevňovacích systémů modifikovat a upřesňovat, neboť nesouhlasím s optimistickou definitivou našeho poznání. Lze se nadít, že za 80 let výzkumu (v případě Pražského hradu byly základní teze k dispozici jeho fortifikací formulovány již v roce 1922: srov. Boháčová 2001, 186) budeme o opevnění v místech Malé Strany, o jeho ukotvení v čase a podobě vědět aspoň tolik, co víme díky pracím I. Borkovského a I. Boháčové o fortifikaci Pražského hradu dnes.

PRAMENY A LITERATURA

- Bartošková, A. 1999: Zánikový horizont budečské akropole (Ke chronologii raně středověké keramiky), *Archeologické rozhledy* 51, 726–739.
- 2002: rec. *Mediaevalia archaeologica* 3. Pražský hrad a Malá Strana. Praha 2001, *Archeologické rozhledy* 54, 527–532.
- Boháčová, I. 2001: Pražský hrad a jeho nejstarší opevňovací systémy. In: *Mediaevalia archaeologica* 3. Pražský hrad a Malá Strana, Praha, 179–301.
- Boháčová, I. – Čiháková, J. 1994: Gegenwärtiger Stand des Entwicklungsschemas der Prager frühmittelalterlichen Keramik aus den ältesten Entwicklungsphasen der Prager Burg und ihrem Suburbium

²⁰ Pokud ano, lze uvažovat v několika variantách: 1. Opevnění v době Boleslava II neprobíhalo po sledované tradiční hranici, která byla předmětem studie, nýbrž v neznámé trase jižněji a v téže trase probíhalo i opevnění mladší. Po zániku příkopu 2 změna lokalizace opevnění. 2. Ke změně lokalizace opevnění došlo později, až po zániku systému s příkopem 3, pokud plnil funkci fortifikace. 3. V obou případech platí, že pro nedostatek prostředků mohlo přežít opevnění starší až do výstavby románského opevnění.

- auf dem linken Moldau–Ufer. In: Č. Staňa (ed.), *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Internationale Tagungen in Mikulčice 1*, Brno, 173–177.
- Borkovský, I. 1969: Pražský hrad v době přemyslovských knížat. Praha.
- Čiháková, J. 1998: Josefská a Mostecká ulice, Pražský sborník historický 30, 258–259
- 1999: Malá Strana od pravěku do vrcholného středověku. In: P. Vlček et al., *Umělecké památky Prahy. Malá Strana*, Praha, 11–27.
- 2000: Praha 1 – Malá Strana, Valdštejnské náměstí čp. 17/III, nálezo­vá zpráva o výzkumu 23/99, Pražský ústav památkové péče, ulo­ž. Archeologický ústav AV ČR Praha, čj. 10084/00.
- 2001a: Raně středověké fortifikace na jižní hranici pražského levobřežního podhradí. In: *Mediaevalia archaeologica 3. Pražský hrad a Malá Strana*, Praha, 29–135.
- 2001b: Svědectví střepů 1 – středověká keramika z Petřína. In: J. Zavřel (ed.), *Pražský vrch Petřín*, Praha – Litomyšl, 98–106.
- Čiháková, J. – Dobrý, J. 1999a: Dendrochronologie v pražském suburbium, *Archeologie ve středních Čechách 3*, 337–352.
- 1999b: Dendrochronologische Bearbeitung der Hölzer aus den archäologischen Untersuchungen der Prager Suburbiums. In: L. Poláček – J. Dvorská (edd.), *Probleme der mitteleuropäischen Dendrochronologie und naturwissenschaftliche Beiträge zur Talaue der March. Internationale Tagungen in Mikulčice 5*, Brno, 39–54.
- Čiháková, J. – Dragoun, Z. – Podliska, J. 2000: Pražská sídelní aglomerace v 10. a 11. století. In: L. Polanský – J. Sláma – D. Třešník (edd.), *Přemyslovský stát kolem roku 1000. Na paměť knížete Boleslava II. († 7. února 999)*, Praha, 127–146.
- Čiháková, J. – Zavřel, J. 1995: Malostranské náměstí f) před čp. 265. In: *Zd. Dragoun et al., Archeologický výzkum v Praze v letech 1992 a 1994, Pražský sborník historický 28*, 227.
- 1996: Das Itinerar Ibrahim ibn Jakubs und die neuen Entdeckungen auf der Kleinseite. In: P. Charvát – J. Prosecký (edd.), *Ibrahim ibn Yacqub at–Turtushi: Christianity, Islam and Judaism Meet in East–Central Europe, c. 800–1300 A.D.*, Praha, 65–71.
- 1997a: Ibráhímův text a archeologické poznání Malé Strany, *Archaeologica Pragensia 13*, 93–103.
- 1997b: Praha–1 Malá Strana, Malostranské náměstí čp. 1/III, nálezo­vá zpráva o výzkumu 16/95+96, Pražský ústav památkové péče, ulo­ž. Archeologický ústav AV ČR Praha, čj. 6736 /97.
- ČSN 72 1001: Pojmenování a popis hornin. Praha 1978.
- Druhé pokračování Kosmovy kroniky*: In: *Pokračovatelé Kosmovi*, Praha 1974, 77–190.
- Frolec, V. – Vařeka, J. 1983: *Lidová architektura*. Praha.
- Frolík, J. 1995: Bemerkungen zum Studium frühmittelalterlicher Keramik aus komplizierten stratigraphischen Situationen. In: L. Poláček (ed.), *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert II*, Brno, 107–118.
- 1997: Archeologický výzkum v tzv. severním výběžku na Pražském hradě. Příspěvek k počátkům osídlení západního předhradí Pražského hradu – Die Ausgrabung in sog. Nordausläufer der Prager Burg. Ein Beitrag zu den Anfängen der Besiedlung des westlichen Vorfelds der Prager Burg, *Archaeologica Pragensia 13*, 75–92.
- Frolík, J. – Maříková–Kubková, J. – Růžičková, E. – Zeman, A. 2000: Nejstarší sakrální architektura Pražského hradu. Výpověď archeologických pramenů – Die ältesten Kirchenbauten der Prager Burg aufgrund der archäologischen Quellen. *Castrum Pragense 3*. Praha.
- Klápště, J. 2001: rec. Přemyslovský stát kolem roku 1000. Na paměť knížete Boleslava II., *Archeologické rozhledy 53*, 404–406.
- Novosadová, O. 1964: Stručné dějiny větší (severní) malostranské mostecké věže. In: Čp. 56/III, pasportizace SÚRPMO, 8–13.
- Procházka, R. 2002: rec. *Mediaevalia archaeologica 3. Pražský hrad a Malá Strana*. Praha 2001, *Archeologické rozhledy 54*, 532–536.
- Svoboda, J. et al. 1983: *Encyklopedický slovník geologických věd*, sv. 2. Praha.
- Tomek, W. W. 1872: *Základy starého místopisu Pražského III. Malá Strana*. Praha.
- Turek, R. 1950: K počátkům Prahy, *Památky archeologické 43 (1947/48)*, 59–94.
- Zeman, A. – Růžičková, E. 1996: Výzkum látkového složení malt. In: *Technologia artis 4*, Praha, 93–97.

AKTUALITY

PRŮZKUM POBESKYDÍ NA PODZIM R. 2001

Ve dnech 8.–17.10.2001 proběhla třetí etapa terénní rekognoskace v rámci českopolského projektu „Průzkum výšinných sídlišť v Pobeskydí mezi Bečvou (Česká republika) a Białou (Polská republika) – Badania pradziejowych osiedli wyżynnych na Pobeskidziu między Beczwą (Republika Czeska) a Białą (Rzeczpospolita Polska)“ (srov. Janák – Chorąży – Grepl 2001; Janák – Chorąży – Břizová – Grepl 2001). Loňská říjnová kampaň mohla být již podpořena z české strany i finančně (dosud nesla tíhu přímého financování jen Jagellonská univerzita), konkrétně z prostředků projektu GA ČR č. 404/01/0306 „Neolit a eneolit českého Slezska“ (řešitel V. Janák). Expedice se tentokrát pohybovala na Ondřejníku, v severovýchodní části Frenštátské brázdy, na západním a severním okraji Lysohorské hornatiny, na západním a severním okraji masivu Ropice, v oblasti Třínecké brázdy a Těšínské pahorkatiny (na severu až po linii Sedliště – Žermanice – Hradiště – Český Těšín) a konečně na severním okraji Slezských Beskyd mezi Třincem, Vendryní a polskou hranicí.

Výsledky nebyly tak bohaté jako v předchozích dvou sezónách. Přímou na vrcholu Ondřejníku, mezi „Suchým úbočím“ (864 m n. m.) a „Stanovcem“ (899 m n. m.), byla zjištěna nedatovatelná kumulace cca deseti kamenných navršení, jaká průzkum zjistil již v minulém roce mezi vrchy Lázem a Olšovským v povodí Bečvy severozápadně od Rožnova a později na Kozlovické hoře a jaká se vyskytuje i na polské straně hranice (Jaworze–„Szpic“ aj.), kde byla dokonce – nicméně bez úspěchu – zkoumána (srov. Chorąży – Chorąży 1994, s lit.; Chorąży 1997; Janák – Chorąży – Břizová – Grepl 2001). Na proslulé „Hradové“ u Malenovic, na severozápadním okraji masivu Lysé hory, lze uvažovat o existenci asi tří desítek nevelkých (průměr 1,5–3 m) kruhových kamenných konstrukcí. Jsou samozřejmě nedatovatelné – celý vrchol „Hradové“ je v podstatě pokryt sbíraným kamenem, získávaným z přirozeného osypu beskydských vrcholů, bez stop malty či jakéhokoli jiného pojiva. A tak jediné dvě nové sídlištní lokality bezpečně pravěkého stáří byly zjištěny až daleko na severu. Na „Vavříkově hoře“ (530 m n. m.) u Vendryně bylo konstatováno výšinné sídliště lužických popelnicových polí, předběžně datovatelné do slezské, příp. i pla-

těnické fáze (cca 85 fragmentů převážnou většinou atypické keramiky, 1 kostěný nástroj, mazanice a zvířecí kosti), a dále na severozápad, přímo na státní hranici na bezejmenné výšině (392,5 m n. m.) u Českého Puncova, bylo nalezeno 36 fragmentů atypické keramiky. Pozoruhodnou skutečností v tomto případě je, že B. Chorąży při svých starších průzkumech zjistil na polské části téhož vrchu (na katastru Puńcowa) větší množství keramiky technologicky odlišné (nepublikováno – *archiv archeologického oddělení muzea v Bielsku–Białé*), odpovídající nálezům na „Vavříkově hoře“ – a tedy nesporně popelnicovým polím (což je u vendryňských nálezů doloženo i morfologicky a výzdobně). Představa, že na vrcholu jednoho kopce by byla dvě nesoučasná sídliště, jedno na polské a druhé na české straně hranice, by ovšem byla více než postmoderní. Navíc nelze vyloučit, že keramika získaná naší expedicí pochází z jedné nádoby, ačkoli se v nějaký tvar sestavit nedá. S ohledem na zmíněnou odlišnost je ovšem možno uvažovat o ev. dvou chronologických fázích na lokalitě. Prozatím – s výhradou nereprezentativnosti dosavadního průzkumu a potřeby dalšího bádání – snad tedy můžeme předpokládat na kótě 392,5 m u Puncova jedinou výšinnou osadu popelnicových polí, příp. se dvěma fázemi osídlení. Jinak byly z pravěkých nálezů zjištěny pouze siliciová čepelka u Třince–Lyžbic a retušovaný siliciový kus u Hranic, západně od Komorní Lhotky, tedy v povodí Stonávky. Nálezy středověké – nebo spíše pozdně středověké – keramiky byly zjištěny na jižním svahu „Vavříkovy hory“ a na katastrech Třince, Stříteže a Hradiště.

Zarážející na výsledcích podzimní kampaně v r. 2001 se zdá být v podstatě negativní výsledek průzkumu v oblasti dolního povodí Morávky, Stonávky a Ropice, ačkoli tam byly penetrovány takové polohy jako Vyšní Lhoty–„Křšle“ (oba vrcholy, kóta 488,4 i kóta 537 m n. m.), „Kotle“, „Žory“, v okolí Komorní Lhotky „Malá Prašivá“, „Čupel“, „Kyčera“ nebo „Godula“, v okolí Smilovic a Gut „Gutský vršek“ či „Podgrůň“. Přitom staré nálezy zde indikují osídlení přinejmenším popelnicových polí (bronzy z depotu či hrobu z Vyšních Lhot–„Křšlí“, uložené v muzeu ve Frýdku–Místku, srov. Dohnal 1977, 79; nádoby z blíže neurčené polohy v Komorní Lhotce, uložené v muzeu v Bytomi,

srov. Kouřil 1992, 12; Janák 1996, 260; pokud jde o domnělé hradiště u sv. Antonička na Prašivé, které se častěji objevuje v literatuře, naše expedice v těch místech nezjistila nic – tady bylo nejspíše u vlastivědných pracovníků přání otcem myšlenky: např. Joža Vochala o něm píše běžně, projdeme-li však celou jeho nemalou produkci, nikde není ani zmínka o jakémkoli nálezů. V případech, jako jsou tyto, však evidentně narážíme na obtížné podmínky průzkumu – jde o polohy někdy zalesněné, většinou ale zatravněné (někdy porostlé trávou výše člověka). Orných polí je v Podbeskydské pahorkatině málo, zejména ve vyšších polohách, na okraji hor samozřejmě nejsou takřka žádná. Zbude-li v projektu – proponovaném přinejmenším do r. 2003 – čas, expedice se do okolí Komorní Lhotky vrátí a pokusí se o štěstí v poslední jarní kampani.

V žádném případě však nelze hodnotit podzimní etapu v r. 2001 jako neúspěšnou. Ojedinelé nálezy kamenné industrie z Hranic a Lyžbic nemusejí být ještě dokladem osídlení, nepochybná však jsou sídliště u Vendryně a Puncova. Jejich objev zbavuje hradisko popelnicových polí na Chotěbuzi–Podobře zdání solitéru v období mezi paleolitem a hradištní dobou na českém Těšínsku (srov. Kouřil 1992; Janák – Kouřil 2001); zároveň osídlení v blízkosti severního ústí Jablunkovského průsmyku začíná – konečně! – houštnot (je třeba brát v úvahu také nová zjištění učiněná v 90. letech 20. stol. na polské straně hranice – neolitická sídliště Gumno, Cieszyn–Krasna, Kisielów: Chorąży – Chorąży 2000; 2000a; sídliště popelnicových polí Leszna Górna, Cisownica, Puńców – nepublikováno, *archiv Archeologického oddělení Muzea v Bielsku–Białé*). Skutečnost, že v území mezi kumulací pravěkých sídlišť v okolí dnešního Těšína a kumulací na levém a pravděpodobně (podle starých nálezů) i na pravém břehu Ostravice, v okolí dnešního Frýdku–Místku, se zdá být Podbeskydská pahorkatina alespoň prozatím jakýmsi pustým pásem, lze buď připsat nedostatečnému stavu výzkumu, nebo jde o přirozený stav, projev pro tuto oblast typického enklávitěho osídlení (Janák – Kouřil 1991, 198; 2001, 373). Nelze ani vyloučit kombinaci obou možností, na jednoznačné závěry je ovšem ještě příliš brzo. Zjištění kumulace kamenných „kup“ na vrcholu Ondřejníku rozšiřuje registr těchto památek blíže neznámého účelu, které se zdají být specifikem Pobeskydí, koncentrace drobných kamenných kruhů (?) na „Hradové“ je prozatím v regionu výjimečná. Obojí bude zřejmě nutno spojovat s duchovní, ideologickou sférou.

Tak či onak, více než čtyřicet lokalit s pravěkými nálezy zjištěných v dosavadních třech eta-

pách a mezi nimi přinejmenším desítky nových výšinných sídlišť (většinou asi buď popelnicových polí nebo púchovských) plně legitimuje dosavadní úsilí účastníků projektu. Archeologii Pobeskydí, která byla dlouho svého druhu Popelkou, se tak pomalu začíná dostávat místa, jež jí náleží.

LITERATURA

- Dohnal, V. 1977: Kultura lužických popelnicových polí na východní Moravě. *Fontes Archaeologiae Moraviae* 10. Brno.
- Chorąży, B. 1997: Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na stanowisku 1 w Jaworzu, województwo bielskie, in: *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w 1993 roku*, Katowice, 92–97.
- Chorąży, B. – Chorąży, B. 1994: Wstępne wyniki badań na stanowisku 1 w Jaworzu, województwo bielskie, w 1991 roku, in: *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim w latach 1991–1992*, Katowice, 79–85.
- 2000: Nowe odkrycia osiedli neolitycznych na terenie Pogórza Cieszyńskiego, w tisku (zborník konference v Jašle v r. 2000).
- 2000a: Sprawozdanie z ratowniczych badań wykopaliskowych przeprowadzonych na stanowisku 14 w Cieszynie–Krasnej w latach 1999–2000, in: *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i ziemiach pogranicznych w latach 1999–2000*, w tisku.
- Janák, V. 1996: Nordmähren während der Späthallstattzeit (bisherige Erkenntnisse), *Pravěk NŘ* 5/1995, 255–270.
- Janák, V. – Chorąży, B. – Břízová, Z. – Grepl, E. 2001: Druhá etapa terénního průzkumu Pobeskydí, *Archeologické rozhledy* 53, 643–645.
- Janák, V. – Chorąży, B. – Grepl, E. 2001: Projekt „Průzkum pravěkých výšinných sídlišť v Pobeskydí mezi Bečvou (Česká republika) a Białou (Polská republika) – Badania pradziejowych osiedli wyżynnych na Pobeskidziu między Beczwą (Republika Czeska) a Białą (Rzeczpospolita Polska)“, *Archeologické rozhledy* 53, 155–156.
- Janák, V. – Kouřil, P. 1991: Problémy a úkoly archeologie v českém Slezsku a na severovýchodní Moravě, *Časopis Slezského zemského muzea*, series B 40, 193–219.
- 2001: Archeologie Pobeskydí (k nové polské práci o Těšínsku), *Archeologické rozhledy* 53, 372–386.
- Kouřil, P. 1992: Pravěké a středověké osídlení těšínského Slezska, in: *Nástin dějin Těšínska*, Ostrava – Praha, 10–16.

Vratislav Janák – Bogusław Chorąży
– Zuzana Břízová – Emanuel Grepl

TEN YEARS OF AERIAL ARCHAEOLOGY IN BOHEMIA: A JUBILEE CONFERENCE

In May 1992 initial flights opened the history of aerial archaeology in Bohemia, Czech Republic. At the same time it was this country which – within the former soviet–block states – pioneered in the development of the discipline as a permanent and systematically practiced non–destructive method of archaeological cognition in landscape study and heritage protection. Assisted at the beginning stage by specialists from Europe, such as O. Braasch (private pilot and air prospector, Landshut, Germany) and R. Featherstone (former head of air–survey programme, English Heritage, Swindon/UK), two aerial projects have been performed continuously since then. Although the beginnings of air survey for archaeology in the Czech Republic (or better to say in Moravia, the eastern half of the country) go back to around 1983/84, a true progress in the discipline based on a systematic application of aerial archaeology, combined with other no–invasive methods, started only after the political shift of the late 1980's/early 1990's (*Gojda 1993a; 1993b*).

In the occasion of the ten–year jubilee of aerial archaeology in Bohemia a conference organised by the Institute of Archaeology, Czech Academy of Sciences took place in the National Museum in Prague on 13th May 2002. The intention of the organizer of the one–day meeting was to gather all those who have been applying air survey in the work within their regions and/or who have contributed to the development of the discipline methodology. The form of the conference was adapted with respect to the fact that both specialists and wider publics (amateurs) were expected to participate at the venue. In addition to the contributions from Bohemia, Moravian and Slovak pioneers of aerial archaeology (M. Bálek, J. Kovárník and I. Kuzma respectively) have been invited to address the meeting. Consequently, the audience was given a possibility to compare approaches to aerial archaeology in all three parts of the former Czechoslovakia (which ceased to exist on 1st January 1993) and to see how aerial programmes have been progressing in each of them. This was not a new idea: specialists of all three areas have been keeping in touch informally and three times since 1992 they could participate at specialist conferences on aerial archaeology in the former Czechoslovakia (Prague/Bohemia – 1994, Brno/Moravia – 1995, Nitra/Slovakia – 1999).

The conference was opened by a welcome speech of the head of the archaeology dept. of the National Museum M. Lička and by introductory

papers by the director of the Institute of Archaeology L. Jiráň and by the present author. The former addressed a few remarks on how the introduction of aerial archaeology and other non–destructive methods to the agenda of the Institute has influenced the conceptual framework of the ancient landscape and settlement research and how this step has contributed also to other projects of the Institute including rescue contracts. The latter brought a few thoughts on Bohemian archaeology ten years after the first reconnaissance flights. In his paper presented in later part of the programme he informed about aerial prospection in a six–year (1997–2002) project „Settlement Patterns in Prehistoric Bohemia. The Potential of non–Destructive Archaeology“ which is currently the most extensive research project of Czech archaeology. Also the following paper by R. Křivánek concerned the mentioned project. Its author reported on the geophysical survey on sites recorded through air survey. The objective of this programme is to complete plans of air–detected sites in those parts where other methods of site identification are useless.

Most of the papers reported on the results of regional projects. Fortunately these regional activities are more or less evenly spaced in the area of Bohemia. Z. Smrž is the head of the most appreciated regional air–survey programme. His activities in north–west Bohemia have been performed conceptually since 1992 and frequently published in Czech journals. These not only summarize discoveries from the air, but also analyse data assembled on air–detected sites by extensive fieldwalking, sample excavations and rescue actions. This approach has been contributing to the methodology of Czech archaeological prospection notably (for more details see *Gojda 2002*) and the paper by Z. Smrž was a well structured summary of his work. Most of the papers came from eastern Bohemia: the Jičín region by E. Ulrychová; the programme of the Museum of East Bohemia in Hradec Králové by J. Kalferst; and air–photo documentation of medieval and early post–medieval field systems in the piedmont of the Krkonoše (Giant) Mountains. Two archaeologists reported on activities in western Bohemia (the Plzeň and Klatovy regions by P. Braun, and J. Hůrková respectively). Only one regional paper was focused specifically on a central Bohemian region, namely on its eastern district of Kolín (V. Čtverák). No contribution was presented from southern Bohemia, although this territory is partly

covered by the Prague Institute's programme. The invited participants of the conference from outside Bohemia reported on the history and current state of aerial archaeology in Moravia (M. Bálek), on some most recent discoveries in Moravia (including pit-alignments; J. Kovárník) and on twenty years of aerial archaeology in Slovakia (I. Kuzma). The conference was terminated by concluding remarks by the present author.

What then are the most important findings on the state of the discipline of aerial archaeology in Bohemia as reflected by the conference? Let me list those characteristics which I find significant:

1. Since the early 1990' there is a group of archaeologists who have introduced air survey to the scope of their professional work, most of them operating in regional/district museums and/or in contract archaeology and heritage protection units. This is a stable group of self-trained specialists of whom most have just a small budget and time schedule for practicing the discipline but they do keep in continuing the work.

2. Currently three aerial archaeology programmes in Bohemia (and one in Moravia) have the status of long-term (3–6 years) projects funded fully by the state (via either the Grant Agency of the Czech Republic or the Ministry of Culture). The remaining air survey activities within single institutes/museums are mostly supported by money from rescue archaeology contracts.

3. In general terms Bohemian aerial archaeology is still in its initial (or formative) period. For most of those involved in the discipline aerial archaeology is limited to air survey and photography. With respect to the number of archaeologists permanently practicing air survey the frequency in publishing results achieved during the first decade is unfortunately low.

4. Aerial archaeology course has been incorporated into both Bohemian university departments of archaeology (Prague and Plzeň) curricula. Taking

the course of the Brno university dept. into account, 75% of university departments in the Czech Republic offer the aerial archaeology course.

5. The two most extensive aerial archaeology programmes in the country are theory- and methodology based and integrate various (especially non-destructive) methods of data collection and analyses. The results and methodological aspects of these two projects have been published in journals and monographs.

It is evident that ten years which passed since its introduction aerial archaeology has become a respected discipline within professional community of archaeologists (and even historical geographers) in Bohemia. Although there were doubts about its usefulness and meaning in the beginnings now the situation is different. The fact that – from the financial- support point of view – the biggest grant for Czech research archaeology project in the republic has been allocated to *this* discipline (Gojda 1997) shows clearly that its importance has been evaluated by wider science- and research community. Hopefully the conference has brought delight to the audience and managed to fulfill their expectations.

Martin Gojda

BIBLIOGRAPHY

- Gojda, M. 1993a: Bohemia from the air: seven decades after Crawford, *Antiquity* 67/257, 869–875.
 — 1993b: Aerial archaeology in Bohemia, *AARG news* 7, 8–10.
 — 1997: Bohemia: a long-term grant awarded to the aerial project, *AARGnews* 14, 11–12.
 — 2002: Aerial archaeology in Bohemia at the turn of the twenty first century: integration of landscape studies and non-destructive archaeology. In: R. H. Bewley – W. Rączkowski (eds.), *Aerial Archaeology. Developing Future Practice*, NATO Science Series – IOS Press, 68–75.

VIII. NORTH EUROPEAN SYMPOSIUM FOR ARCHAEOLOGICAL TEXTILES

Od 80. let 20. století existuje organizace NESAT (North European Symposium for Archaeological Textiles) sdružující odborníky z řad archeologů, historiků umění, etnografů a textilních technologů, zabývajících se historickým vývojem textilní výroby a odívání, archeologickými nálezy textilií a předmětů souvisejících s textilní produkcí. Členové NESAT se scházejí jednou za tři roky na sympoziu, z přednášek je pak vždy sestavován a vydáván sborník.

NESAT rovněž vydává odborný časopis *Archaeological Textiles Newsletter*, který vychází dvakrát ročně.

Ve dnech 8.–10. května 2002 se v polské Lodži konalo osmé sympozium NESAT. Sešlo se více než 50 odborníků, převážně ze západní a severní Evropy. Pořadatelem letošního setkání byl Archeologický a etnologický ústav Polské akademie věd v čele s J. Maikem.

Na sympoziu bylo předneseno celkem 25 přednášek a prezentováno 6 posterů. Mezi nejzajímavější příspěvky patřily přednášky *U. Mannering* (Dánsko) o zobrazení oděvu ve skandinávských ikonografických pramenech z 6.–11. století, *A. Rast-Eicher* (Švýcarsko) o poznání raně středověkého oděvu na základě archeologických nálezů z východního a západního Švýcarska, *E. W. Heckett* (Irsko) o novém zpracování starých nálezů textilií z 10. století, *K. Urbaniak-Walczak* (Polsko) o využití chromatografie při výzkumu přírodních barviv používaných u koptských textilií, *K. Tidowa* (Německo) o nových nálezech dřevěných součástí tkalcovských

stavů z období 11.–15. století, *B. Nowak* (Německo) o problematice konzervace raně středověkých zlacených nití, *E. E. Peacock* (Norsko) o dlouhodobém projektu sledování archeologizace textilií a *E. Andersson* (Švédsko) o metodice při provádění rekonstrukcí archeologických textilií nebo oděvů. Českou republiku zastupovala *M. Bravermanová* s přednáškou o nejstarších textiliích z relikviářového hrobu sv. Ludmily a *H. Březinová* s posterem o renesančních textiliích a kožených botách ze studny na Pražském hradě.

M. Bravermanová – H. Březinová

MILOŠ ŠOLLE – 85 LET

V závěru roku 2001 se dožil emeritní vedoucí vědecký pracovník a služebně dnes již nejstarší člen Archeologického ústavu AV ČR v Praze PhDr. M. Šolle, CSc. (*11.12.1916 v Praze) krásného životního jubilea 85 let. Svého výročí se dožívá v plné svěžesti duševní i fyzické, při všestranné aktivitě a ve stálé pracovní kondici. Jubilant zvládl v čase po své osmdesátce záladnost a taje počítače a kromě jiného vydal tři knižní monografie.

K počtě svatovojtěšského milenia sepsal knihu *Od úsvitu křesťanství k sv. Vojtěchu* (Vyšehrad, Praha 1996). Souhrn a zhodnocení výsledků Šollových dlouhodobých archeologických výzkumů přináší publikace *Hradsko na Kokořínsku – Canburg franckých análů* (Academia, Praha 1998). Historii Kouřimi v době před založením města zhodnotil M. Šolle na základě svých objevů především ze sklonku raného a počátku vrcholného středověku v publikaci *Po stopách přemyslovských Děpoliců* (Vyšehrad, Praha 2000). Uvedené monografie reprezentují a shrnují tři z hlavních témat autorova vědeckého zájmu.

Kromě odborných publikací se Miloš Šolle věnuje rozsáhlé přednáškové činnosti o oboru archeologie a o historii a významu křesťanství. Svě víře katolického křesťana zůstal věrný po celý život, v neztenčené míře i v době totality. Na poli archeologie zasvětil celý život práci v Archeologickém ústavu a ve svých dosud nepublikovaných literárních vzpomínkách (sepsaných v roce 2001) zaznamenal historii ústavu v době ředitelování J. Böhma

v letech 1939–1962 a ocenil zdejší tvůrčí a v rámci doby značně tolerantní prostředí.

Všichni kolegové a věrní přátelé přejí našemu milému jubilantu všechno dobré a stále zdraví. **Ad multos annos!**

J. Princová–Justová – B. Nechvátal

Seznam prací za léta 1997–2001

(Předchozí bibliografie byly publikovány v *Archeologických rozhledech* 28, 1976, 668–673, 43, 1991, 624–627 a 49, 1997, 177–178)

251. Životní jubileum PhDr. Jaroslava Kudrnáče, CSc., *Archeologické rozhledy* 49, 1997, 708.
252. Čechy v době velkomoravské. In: *Śląsk i Czechoy a kultura wielkomorawska*, Wrocław 1997, 25–30.
253. Hradsko na Kokořínsku – Canburg franckých análů. Vývoj osídlení od pravěku až po středověk. Praha, Academia 1998. 162 s.
254. Po stopách přemyslovských Děpoliců. Příspěvek ke genezi města Kouřimě. Praha, Vyšehrad 2000. 134 s.
255. Čechy v době velkomoravské — Böhmen in der grossmährischen Epoche. In: *Velká Morava mezi východem a západem*. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference, Uherské Hradiště, Staré Město 28. 9.–1. 10. 1999, Brno 2001, 389–396.

Bibliografii zpracovala *M. Drašnarová*

ŠEDESÁTINY VLADIMÍRA GOŠE

Dne 8. září 2002 tomu bylo šedesát let, co se v Olomouci narodil Vladimír Goš. Po studii archeologie v Brně nastoupil jako odborný pracovník do

muzea v Mohelnici, odkud později přešel do šumperského muzea, s nímž spojil svoji hlavní terénní archeologickou činnost. Od roku 2000 využívá

svoje bohaté zkušenosti v pedagogické činnosti na Slezské univerzitě v Opavě, kde přednáší archeologii raného a vrcholného středověku.

Na stránkách Archeologických rozhledů publikoval, někdy sám, jindy jako spoluautor, jak výsledky výzkumu eneolitického a staroslovanského sídliště v Moravičanech (r. 1966, 1982) či slovanského sídliště v Paloníně (r. 1986), tak i poznatky o sídlišti hrnčířů v mladší době hradištní u Mohelnice (r. 1973, 1975). Speciální a stále citovaná typologická studie o slovanských a středověkých zásobnicích vyšla na stránkách AR roku 1979 a studie o počátcích výroby loštické keramiky již roku 1976. Bez práce Vladimíra Goše by nevyváženost poznatků o časném slovanském osídlení na jižní a severní Moravě byla ještě podstatně horší, než je tomu

dnes. Nálezy ze sídlišť zemědělců na severní Moravě nejsou sice tak efektní jako nálezy z mocenských center, ale pokud nám jde o poznání života celé společnosti, jsou nezastupitelné.

Publikace nálezů z období 13. až 15. stol. z různých severomoravských lokalit, ať se již jedná o tvrz a sídliště v Rýmařově, hrady Rychleby, Nový Hrad či Strálek, Loštice, Šumperk nebo Úsov, najdeme v mnoha časopisech a sbornících.

Vladimír Goš je archeologem, který z mnoha terénních výzkumů, většinou vyvolaných stavební aktivitou, vytváří mozaiku zobrazující život v minulosti. K tomu, aby tato mozaika byla co nejpřesnější a nejpřesnější, mu přejeme hodně zdraví a pracovního elánu.

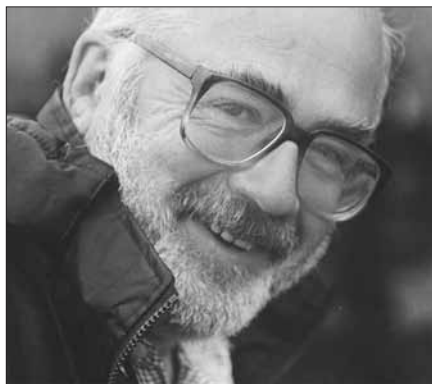
Josef Unger

ANGLIČAN V PRAZE – JUBILEUM PATRICKA FOSTERA (*1942)

Do Prahy přijel jubilant poprvé s M. Zvelebilem a Ch. Cumberpatchem hned první léto po sametové revoluci. V paměti je vidím (v jiném pořadí) jako Dlouhého, Širokého a Bystrozrakého a připadá mi to logické: byla to pohádková doba a jí odpovídaly i plány naší budoucí spolupráce.

Patrick J. Foster pochází z Ketteringu v Northamptonshire. Po škole strávil šest let u Královského dělostřelectva (mj. na opuštěném ostrově St. Kilda v Atlantiku) a pak prošel širokou škálou profesí. Archeologii pěstoval dvacet let amatérsky, v letech 1985–88 ji vystudoval na sheffieldské univerzitě. Na téže univerzitě posléze příležitostně vyučoval (mj. archeologii středověkých kostelů); terénní výzkumy prováděl v Anglii, Skotsku a Itálii. V Čechách se nejprve účastnil terénních prací v česko-britském projektu ARLB (viz *Památky archeologické 84, 1993*), později samostatně vedl některé výzkumy (v letech 2001–2 jako odborný pracovník ARÚ), např. velké odkrvyvy v Tišicích a v Dolních Beřkovicích a zjišťovací sondáže v areálech zachycených leteckou prospekci (Kly, Trpoměchy, Chleby, Rakovice aj.). Ve všech případech jsme mu zavázáni nejen za precizní nálezové zprávy, ale i za řadu inspirativních terénních pozorování, zajímavých pro nás svou návazností na britskou krajinnou archeologii.

Význam pro českou archeologii měl i jeho dlouholetý výzkum na Vnějších Hebridách, resp. skutečnost, že díky jeho vstřícnému postoji mohlo každoročně navštívit tuto ojedinělou oblast několik českých archeologů či studentů. Zejména průzkum neobydlených ostrovů v jižní části souostroví patří

k odborným i osobním zážitkům, na které se nezapomíná. Své znalosti tohoto území „na konci světa“ nedávno Foster shrnul v monografii (K. Branigan – P. Foster: *Barra and The Bishop's Isles. Living on the Margin*. Stroud: Tempus 2002).

Osobně je jubilant v mnoha ohledech mimořádný. Je málo lidí, kteří dokáží tak snadno snášet drsné podmínky terénní práce a kteří dokážou tak působivě kombinovat jemný anglický humor s (česku?) schopností domluvit se s lidmi bez ohledu na jejich národnost či postavení. Přejeme tedy Patovi, aby ho u nás neopouštělo ani jeho pevné zdraví, ani pověstný humor (v opakovaném potýkání se se zdejšími úřady), ale ani síly k naplnění dalších osobních a odborných cílů, které jsou již plně spojeny s naší zemí.

Martin Kuna

NOVÉ PUBLIKACE

F. Schopper: Das urnenfelder- und hallstattzeitliche Gräberfeld von Künzing, Lkr. Deggendorf (Niederbayern). – O. Röhrer-Ertl: Anthropologische Befunde aus urnenfelder- und hallstattzeitlichen Gräbern von Künzing–Ost und Deggendorf–Natternberg, Lkr. Deggendorf, Niederbayern. Mit Interpretationen und Anmerkungen für den Gäuboden. Materialien zur Bronzezeit in Bayern, Bd. 1. Universität Regensburg, Lehrstuhl für Vor- und Frühgeschichte. Universitätsverlag Regensburg GMBH; Bonn: Habelt 1995. ISBN 3–930480–14–X. 350 str. textu, 55 obr., 202 tab., 1 plán.

Rozsáhlé pohřebiště z mladší i pozdní doby bronzové a z doby halštatské, objevené v polovině 70. let na nízké pozdně glaciální terase východně od obce Künzingu, 1,5 km jižně od Dunaje, se nachází v jihovýchodní části nejurodnější rozlehlé oblasti (Gäuboden) Dolního Bavorska s kvalitními půdami vyvinutými na mocných vrstvách spraše. Z nekropole postupně odkrývané řadou záchranných výzkumů (Kreisarchäologie Deggendorf) mohlo být k roku 1994/1995 prozkoumáno celkem 290 pohřbů z doby popelnicových polí a z doby halštatské. Autor monografie předpokládá, že zmíněný počet představuje pravděpodobně jen třetinu všech hrobů na pohřebišti, které se částečně překrývá se sídlištěm ze střední až mladší doby popelnicových polí (zachyceny např. půdorysy domů z Ha B1) a je do jisté míry narušeno i areálem kastellu z období římského císařství.

Nejstarší doklady pohřebních aktivit představují jen zcela ojedinělé reliktů hrobů z časné a střední doby bronzové. Počátek pohřbívání klade autor až do Br D, nálezy z Ha A1 dosud chybějí. Intenzivnější užívání nekropole nastává ve střední době popelnicových polí (Ha A2/B1), několik žárových hrobů v severní části hřbitova patří mladší době popelnicových polí (Ha B1), ale většina pohřbů z celého areálu spadá až do pozdní doby popelnicových polí (Ha B3). V dosud odkryté části nekropole s regulérně prozkoumanými a publikovanými 236 pohřby z doby popelnicových polí lze rozlišit tzv. jižní, střední a pravděpodobně nejstarší, severní skupinu hrobů. Tři části pohřebiště byly paralelně užívány od stupně Ha B3 až do starší doby železné. Nejmladší hroby nekropole jsou z doby halštatské (pouze 16 prozkoumaných a publikovaných pohřbů), z nichž většina patří stupni Ha C, pouze jeden hrob náleží stupni Ha D1. Dvě malé skupiny halštatských pohřbů lze rozpoznat v jižní a střední části hřbitova, jen jeden hrob pochází ze severního uskupení.

Pohřebiště v Künzingu leží na rozhraní mezi jihobavorskou a středodunajskou oblastí popelnicových polí a společně se současným sídlištěm patří dolnobavorské kultuře popelnicových polí. Nápadně se např. projevuje úzká příbuznost k tvarovému spektru pohřebiště v Kelheimu. Převládají ustrnulá, skoro stereotypní pravidla stavby i výbavy žárových hrobů. Jejich zpracování např. přispělo k poznání kroje „dolnobavorských“ žen z pozdní doby bronzové. Na každé noze byl nošen jeden bronzový nánožní kruh (tzv. Schaukelringe), hlavu zdobily plechové pásky ve vlasech nebo na čepci, k ozdobám horní poloviny těla patřily také náhrdelníky z mnoha malých bronzových kroužků, spirálovitých ruliček nebo skleněných korálků. Malé bronzové svorky mohly být upevněny na šatech nebo opasku uzavřeném záponou, šperky doplňoval pár bronzových jehlic. V žádném hrobu nebyly společně nalezeny všechny zmíněné druhy ozdob, existovaly zřejmě odlišnosti a opakující se rozdílly ve skladbě šperků v současné severní, střední a jižní části nekropole vedou autora k domněnce o existenci tří skupin obyvatelstva.

Milodary z hrobů popelnicových polí v Künzingu prozrazují východní kontakty, markantní zvláště pro oblast středního Dunaje. Dopravní cesty po proudu Dunaje jsou dokládány skoro ve všech prehistorických a historických periodách starého Bavorska. Bronzové předměty obsahovalo 55 % všech prozkoumaných hrobů z doby popelnicových polí: zastoupeny jsou břitvy, sekery s tulejí, hroty kopí, jehlice, nože, nákrčníky, zápony, nánožní kruhy, náramky, velké uzavřené kruhy, podélně žebrované plechové pásky, svorky a spojky, hřebík, hroty šípů, meč (pouze 1 fragment čepele meče s plnou rukojetí z pozdní doby bronzové), malé kroužky, spirálky, knoflík s dvojitou hlavíci. Zlato (žebrovaný plíšek a tulejka nasunutá snad původně na dřív bronz. jehlice) je doloženo pouze v jednom hrobě, přisouzeném zámožné dámě z pozdní doby popelnicových polí. Železné předměty (hrot kopí, tyčinky, kroužek, destička s trnem, nůž, kotouč) pocházejí z devíti hrobů pozdní doby popelnicových polí. Ve výbavě hrobů jsou doloženy také opracované kostěné předměty (hroty šípů, udidla, nástroje, korálky, kotouče z lidských lebek), zlomky přepálených mušlí, sklo (ve čtyřech hrobech přepálené skleněné korálky), kamenné brousky a pazourek.

Převážná většina hrobů z doby popelnicových polí v Künzingu představuje hroby popelnicové. Nádoba s popelem mrtvého obsahovala také většinu milodarů a jen velmi málo hrobů se odlišuje od tohoto uspořádání. U 210 pohřbů bylo možné provést schematickou rekonstrukci. Hrobová jáma měla profil ve tvaru U, ve 109 případech byla nádoba s popelem překryta poklopenou nebo dnem do ústí popelnice vsazenou mísou a musí se počítat také s překrytím z organického materiálu. Ve 20 % všech hrobů se milodary nádob nebo bronzů nacházely i mimo popelnici, někdy přidané celé nádoby stály ještě na hromádce popelu. Z popelnic pocházejí relativně hojné zvířecí kosti a také střepy z přepálených nádob. Velký počet hrobů v Künzingu byl opatřen kruhovými příkopy (40–50 hrobů; v šesti případech leží dva hroby uvnitř jednoho kruhu), někdy se objevují také oválné až pravouhlé obdélné útvary se zaoblenými rohy. Zvláště nápadné jsou dva velké obdélné příkopem vymezené areály (tzv. Grabgarten) o rozměrech 24 m x 9,5 m, 20 m x 8,8 m. Zmíněné obdélné okrsky se ve střední i západní Evropě poměrně často vyskytují na nekropolích s hroby z pozdní doby bronzové až halštatské a pravděpodobně budou doloženy také na našem území (cf. *Drda – Chytráček 1999*, 198–200, Abb. 9, 10). Největší kruhové příkopy obklopovaly v Künzingu hroby 117 a 143, které obsahovaly milodary zbraní (hroty šípů, kopí) odrážející pravděpodobně zvláštní stav pohřbených. Menší kruh obklopoval hrob 127 obsahující hrot kopí a břitvu. Autor zde naznačuje, že průměr kruhového areálu by mohl být indicií pro pochopení bohatství a významu pohřbu, chybějí však pádné důkazy.

Publikace nekropole v Künzingu se dotýká také pozoruhodné problematiky přechodu od doby popelnicových polí k době halštatské. F. Schopper upozorňuje, že v Künzingu se odráží kontinuita pohřebního areálu od doby bronzové a vše nasvědčuje plynulému přechodu k nejmladší fázi pohřebiště. Poznamenává ale také, že chceme-li uvažovat o domnělé kontinuitě obyvatelstva, nemůžeme přehlédnout rapidní úbytek počtu hrobů během začínající doby železné. V této souvislosti je nepochybné, že zánik kultur popelnicových polí přinesl ostrý zlom ve způsobu chování tehdejších obyvatel Evropy (*Torbrügge 1991*, 367). Období přechodu od pozdní doby bronzové ke starší době železné bývá spojováno s krizí v 8. stol. př. Kr., která zřejmě vedla ke zhroucení politického a ekonomického systému ve střední Evropě (*Bouzek 1985*, 86; *1997*, 196). Přerušení sídlení v závěru pozdní doby bronzové na opevněných výšinných sídlištích i v rovinných osadách (*Šaldová 1981*; *Griebl 1997*, 107) bývá vysvětlováno zhroucením sídelní struktury v období přechodu od Ha B k Ha C (*Härke 1983*, 473), případně jistým posunutím lokálních sídel (*Torbrügge 1991*, 332, 367). Lze uvažovat o celé řadě různých příčin tohoto jevu. K výrazným změnám, které přináší nástup časné doby halštatské (konec stupně Ha B3 je v absolutní chronologii kladen k roku 800 př. Kr.: *Rind 1999*, 109), patří také vymizení depotů bronzových předmětů. Pozoruhodné jsou výsledky paleoekologických výzkumů. Pylové analýzy vzorků odebraných ze slatí (data ¹⁴C) Hornofalckého lesa ukazují pokles sídlištní aktivity člověka u vzorků ze sedimentů, které ležely mezi vrstvami z doby bronzové a halštatské/laténské s výraznými sídlištními ukazateli (*Knipping 1989*, 168–173). Studie sledující vývoj klimatu zaznamenávají kolem roku 800 př. Kr. konec teplé suché fáze pozdní doby bronzové a nenáhly začátek chladné fáze. Podle výzkumů alpských i grónských ledovců a dat ¹⁴C spadá chladná fáze mezi roky 830–725 př. Kr. (*Maise 1998*, 218–224, Abb. 23, 25). Řada indicií naznačuje, že chladnější klima v 8. stol. př. Kr. by mohlo souviset se zaznamenaným prořidnutím osídlení v mnoha výše položených regionech západní a střední Evropy (znovu zemědělsky využívaných až za teplejší fáze v Ha D). Odpovědi na naznačené otázky musíme hledat především v budoucím výzkumu, protože např. datování sídlištních nálezů přelomu doby bronzové a železné není v řadě oblastí Evropy uspokojivě dořešeno (*Maise 1998*, 220). Obtíže s datováním sídlištní keramiky vedly ke snaze chápat „archeologickou vrstvu“ Ha C (*Torbrügge 1991*, 333, 343, 406, 366) především jako výraz zvláštních společenských skupin skutečně rozpoznatelných jen v pohřebním ritu spíše než jako regulérní časový stupeň (nověji k postavení stupně Ha C v absolutní chronologii: *Krausse 1996*, 336–337). Indicie naznačující pravděpodobnou existenci „mezivrstvy“ (ve smyslu časovém i v náplni hmotné kultury – tzv. časná doba halštatská) nám oddělují stupeň Ha B2/3 a Ha C1 (*Pare 1991*; *Torbrügge 1991*, 295, 321; *1994*, 57, Abb. 2). Oporou pro postižení tohoto přechodného období jsou zatím jen některé kovové milodary z hrobů (horizont s mečí typu Gündlingen předcházející Ha C1: *Pare 1992*, 138), dostupné prameny svědčí o složitém a většinou ještě ne zcela dobře poznaném přechodném úseku vývoje (*Neugebauer 1996*, 382–388; *Moosleitner 1996*, 320). Na pohřebišti v Künzingu se další dělení fáze Ha B3 dosud nepodařilo, F. Schopper jej však zcela nevylučuje. Na konci pozdní doby popelnicových polí vymezuje sice „progresivní“ kulturní jevy (např. první železné nástroje, černé malování nádob na červeném podkladě, zvláštní tvary popelnic s límcovitě vytaženým okrajem), ale nedomnívá se, že by již mohly reprezentovat jednu uzavřenou fázi. Přínosem k problematice je inventář halštatského hrobu 85 s bronzovými kopími zhotoveným v tradici pozdní doby popelnicových polí. Kopí a bohaté zdo-

benou mísu s lomem (Knickwandschale) odvozenou od podobných mis z konce doby popelnicových polí pokládá F. Schopper za výrazné pojitko s horizontem časně doby halštatské reprezentovaným v hrobech meči typu Gündlingen, zvláštními koňskými postroji, bronzovými hroty kopí a specifickou keramikou.

V Künzingu se podařilo prozkoumat a publikovat celkem 16 hrobů z doby halštatské a ve srovnání s předchozí dobou popelnicových polí se nápadně ukazuje velká variační šířka pohřebních zvyklostí. Nejen že se vedle sebe vyskytují hroby popelnicové, jámové, kostrové i komorové, ale uložení popele mrtvého se děje značně nejednotně (např. v popelnici, pod nádobou nebo zcela volně na různých místech hrobové komory). Nejpočetnější byly komorové hroby (8 případů) se spáleným tělem, pohřební komoru prozrazovalo jen charakteristické uspořádání nádob nebo více méně pravoúhlé probarvení hrobu. Hluboké jámy nebyly zjištěny, halštatské hroby ležely zřetelně výše než pohřby z doby popelnicových polí. Vnitřní uspořádání komorového hrobu bylo mnohotvárné a nepodléhalo zřejmě přísným pravidlům (např. hrob 71 obsahoval 7 popelnic s pozůstatky z více jedinců). Nádoby mohly stát podél jedné, nebo i při obou stěnách komory (orientace na světové strany nebyla rozhodující), případně byly nepravidelně rozptýleny na ploše hrobu, spálené tělo někdy leželo pod miskami ve středu komory. K popelu mrtvého bývaly přiloženy kovové milodary (např. fragmenty jehlic), kopí nebo nůž se nalézaly opodál vedle nádob. Stopy po přepálení kovových předmětů jsou na rozdíl od milodarů z doby popelnicových polí mnohem vzácnější. Jednoduché popelnicové hroby (3 případy) odpovídají svojí stavbou a uspořádáním (krycí miska přiklopená na popelnici) starším hrobům z doby popelnicových polí. Prosté jámové žárové hroby s rozsypaným popelem byly objeveny ve dvou případech, dva hroby se nedaly blíže určit a pouze jedenkrát se podařilo odhalit kostrový hrob. Kostrový pohřeb 30 byl vtěsnán do nápadně úzké jámy orientované SSV–JJZ (hlava směřovala na jih). Extrémní poloha těla i skrovná výbava s jednou nádobou a pazourkem dovoluje uvažovat o zvláštním nakládání s mrtvým. Mohylové násypy nad pohřby nebyly zjištěny, pouze hroby 32 a 33 obklopoval oválný příkop.

Ke zcela výjimečným kovovým milodarům patří bronzový hrot kopí z halštatského hrobu 85, který má bezprostřední předlohy v bronzových kopích z pozdní doby popelnicových polí. V hrobech nalézané páry bronzových jehlic s drobnou žebrovanou hlavici (jedna s krčkem rovným, druhá s labutkovitě prohnutým) bývají pokládány za charakteristickou zvláštnost halštatského kroje severovýchodního Bavorska. V hrobech se objevuje také železný nůž, železný náramek, ke šperkům se řadí bronzové lité a tepané duté kruhy s hliněným jádrem.

O. Röhrer–Ertl přináší ve své studii antropologické zpracování pohřbů. Série zpopelněných těl z nekropolí v Künzing–Ost a Deggendorf–Naternberg představuje velký soubor o 507 žárových hrobech s 809 rozlišenými jedinci. Mnohem menší soubor reprezentují doložené halštatské série pohřbů z nekropolí v Künzing–Ost a Mintraching–Sengkofen (32 hrobů se 43 nalezenými jedinci). Rozdíly mezi sériemi z doby popelnicových polí a z doby halštatské nelze rozpoznat, proto autor studie uvažuje o kontinuitě příslušné regionální populace. Všechna zjištěná data vypovídající o tělesné stavbě prozrazují, že jedinci zkoumaných sérií si neobstarávali obživu namáhavou tělesnou prací. Zjištěná fakta vedou O. Röhrer–Ertla k závěru, že v sociologickém smyslu by se mohlo jednat o příslušníky venkovské vedoucí vrstvy společnosti.

Miloslav Chytráček

LITERATURA

- Bouzek, J. 1985:* K otázkám počátku doby železné ve střední Evropě – The Beginnings of the Iron Age in central Europe, *Archeologické rozhledy* 37, 83–92.
- *1997:* Greece, Anatolia and Europe: Cultural Interrelations during the Early Iron Age. *Studies in mediterranean Archaeology* 122. Göteborg.
- Drda, P. – Chytráček, M. 1999:* Libenice zum dritten – Libenice napotřetí, *Památky archeologické* 90, 186–206.
- Griegl, M. 1997:* Siedlungsobjekte der Hallstattkultur aus Horn (Niederösterreich). Wien.
- Härke, H. 1983:* Höhensiedlungen im Westhallstattkreis. Ein Diskussionsbeitrag, *Archäologisches Korrespondenzblatt* 13, 461–477.
- Knipping, M. 1989:* Zur spät– und postglazialen Vegetationsgeschichte des Oberpfälzer Waldes. *Dissertationes botanicae* 140. Berlin – Stuttgart.
- Krausse, D. 1996:* Hochdorf III. Das Trink– und Speiseservice aus dem späthallstattzeitlichen Fürstengrab von Eberdingen–Hochdorf (Kr. Ludwigsburg). Stuttgart.
- Maise, Ch. 1998:* Archäoklimatologie – Vom Einfluss nacheiszeitlicher Klimavariabilität in der Ur– und Frühgeschichte, *Jahrbuch der Schweizerischen Gesellschaft für Ur– und Frühgeschichte* 81, 197–235.

- Moosleitner, F. 1996:* Zum Übergang von der Urnenfelder zur Hallstattperiode im Salzburger Becken. In: Die Osthallstattkultur. Akten des Internationalen Symposiums, Sopron 10.–14. Mai 1994, 315–325.
- Neugebauer, J.–W. 1996:* Der Übergang von der Urnenfelder– zur Hallstattkultur am Beispiel des Siedlungs– und Bestattungsplatzes von Franzhausen im Unteren Trainsental, Niederösterreich. In: Die Osthallstattkultur. Akten des Internationalen Symposiums, Sopron 10.–14. Mai 1994, 379–393.
- Pare, C. F. E. 1991:* Swords, Wagon–Graves, and the beginning of the Early Iron Age in Central Europe. Kl. Schriften vorrg. Seminar Marburg 37. Marburg.
- 1992: Wagons and Wagon–Graves of the Early Iron Age in Central Europe. Oxford.
- Rind, M. M. 1999:* Höhenbefestigungen der Bronze– und Urnfelderzeit. Der Frauenberg oberhalb Kloster Weltenburg I. Regensburger Beiträge zur prähistorischen Archäologie 6. Bonn.
- Šaldová, V. 1981:* Rovinná sídliště pozdní doby bronzové v západních Čechách – Die Flachlandsiedlungen der Spätbronzezeit in Westböhmen, Památky archeologické 72, 93–152.
- Torbrügge, W. 1991:* Die frühe Hallstattzeit (Ha C) in chronologischen Ansichten und notwendige Randbemerkungen. Teil I: Bayern und der „westliche Hallstattkreis“. Jahrbuch des RGZ Mainz 38, 223–463.
- 1994: Alte und neue Ansichten zum Beginn der Hallstattzeit und notwendige Randbemerkungen, In: Schauer, P. (Hrsg.), Archäologische Untersuchungen zum Übergang von der Bronze– zur Eisenzeit zwischen Nordsee und Kaukasus. Regensburger Beiträge zur prähistorischen Archäologie 1, Bonn, 1–62.

Stefan Burmeister: Geschlecht, Alter und Herrschaft in der Späthallstattzeit Württembergs.

Tübinger Schriften zur Ur– und Frühgeschichtlichenarchäologie 4. Waxmann Verlag *Münster – New York – München – Berlin* 2000. 255 stran a 48 tab.

Nedávno založená monografická řada tübingenské univerzity (Ústavu pro pravěk a ranou dobu dějinnou a archeologii středověku) publikuje především teoreticko–metodické práce z oboru archeologie. Jeden z novějších svazků přináší doktorskou práci S. Burmeistera přijatou na hamburské univerzitě (1993), která byla tamtéž v rozšířené podobě jako dizertace obhájena (1999). Téma bylo zadáno v semináři M. Gebühra, průkopníka aplikace statistických metod při rozboru pohřebišť a tvůrce počítačového programu ARCHAN, a dále formováno v semináři M. Eggerta, zastávajícího kulturně antropologického přístupu v archeologii, který tehdy rozpoutal dodnes neutichlou vlnu rozprav nad výkladem archeologických nálezů období pozdně halštatského v jz. Německu.

Předmětem práce je analýza hrobových výbav z Württemberska v období Ha D za maximálního užití statistických metod a počítačové podpory. Cílem je zjistit vertikální i horizontální strukturu společnosti a nastínit její možné sociální interpretace. Pramennou základnu poskytl z větší části katalog nálezů nedávno zemřelého H. Zürna z r. 1987. Zvláštní úloha připadla Magdalenenbergu u Villingen na hranicích Bádenska a Württemberska, nejlépe a v největším rozsahu prozkoumané nekropoli této oblasti (127 hrobů z Ha D1), jejíž nálezy analyzoval podobným přístupem Joh. Müller (tehdy ještě Berlín, FU) téměř současně se S. Burmeisterem, přičemž dosáhl nepřilíš se lišících výsledků.

Úvodní kapitoly práce (I.1.–2.) jsou věnovány prostorovému a časovému vymezení a absolutnímu zakončení. Nálezy hodlá autor posuzovat v rámci dvou archeologických (Ha D1 a Ha D2/3) a prostorových úseků (především Švábským Jurou oddělené jižní a severní Württembersko). Následuje kritika pramenů (II.), ve které autor mj. upozorňuje na dosud opomíjenou nestejnou délku trvání období Ha D1 a Ha D2/3 v různých regionech (II.2.) a na existenci plochých pohřebišť převážně s prostými žárovými pohřby (II.3.). Těmi se však kromě jediné výjimky již nebude zabývat a pozornost soustředí výlučně na pohřby kostrové (především dodatečné pohřby do velkých mohyl s centrálním hrobem).

S. Burmeister pokračuje (III.) snahou zjistit milodary (v této recenzi bude takto překládán termín *Beigabe*) vlastní buď mužskému, či ženskému pohlaví (milodary pohlavně specifické). Předpokládá, že jestliže některé milodary byly pohlavně specifické, musí v nepřehledném množství kombinací milodarů v hrobech existovat 2 neprovázané skupiny. Výrazné zkeslení jinými skupinami (chronologické, sociální atd.) vylučuje, protože nemohou být ve své dipolaritě tak ostré. Ke svému cíli využívá metod seriace (optimálně uspořádala kombinace milodarů vzhledem k jejich výskytu v hrobech), jak ji nabízí program ARCHAN. Protože výsledek byl předpokládán, byly seriovány různé kombinace údajů do chvíle, než se vyrýsovaly 2 bloky milodarů a 2 bloky hrobů. Analýza (III.3.) byla provedena jednotlivě pro jižní a severní Württembersko v Ha D1 a v Ha D2/3, pohřebišť na Magdalenenbergu (Ha D1), ploché pohřebišť Heidenheim–

Schnaitheim (Ha D bez dalšího členění). Vstupními daty nebyly jednotlivé typy milodarů (nebezpečí proměn), ale druhy dle funkce (zbraně, zbraně/nástroje atd.).

Tímto způsobem se všude podařilo vytřídit 2 skupiny milodarů (počítáno s 81, 33, 93, 60 a 100 hroby). Pouze Heidenheim–Schnaitheim (jediné v úvahu vzaté ploché pohřebiště, analyzováno 19 „chudých“ žárových hrobů) je poskytl až po vsazení dalšího údaje – antropologického určení pohlaví. Tento pokus je tedy nejméně spolehlivý statisticky i metodicky. Ukazuje nicméně možnost určit pohlavně specifické milodary i tam, kde to dosud bylo považováno za nemožné. Výsledky z různých regionů i období se podobaly. Vedle spektra tradičními postupy získávaného (ženský šperk x zbraně, břitvy) nám ukazují (i když někdy lze o reálnosti výsledků pochybovat) pohlavní specifickou např. počtu, velikosti, materiálu, absence či prevalence výzdoby na předmětu. Zároveň je možno takto uchopit aspekty tradičními postupy opomíjené a nezachytitelné, jako regionální odlišnost pohlavní specifity a její dynamiku. S. Burmeister řeší následně další problémy (III.4.):

1) archeologické určení pohlaví zemřelých vede k převaze žen, a to hlavně v mladších věkových skupinách. Toto autor vysvětluje rozdílností spektra mužsky a žensky specifických milodarů. Mužské spektrum je chudší, navíc jej tvoří předměty dospělých (zbraně, břitva). Muž tedy získával nárok na pohlavně specifickou výbavu až v dospělosti. Mladíci se mohou skrývat v hrobech archeologií pohlavně neurčených nebo v hrobech s milodary ženskými. Tento obraz by mohla ovlivnit analýza dosud nezpracovaných plochých (převážně žárových) pohřebišť a pohřbů na sídlišťích (dle antropologů na obou děti zastoupeny 30–50 %);

2) antropologické určení pohlaví poskytuje obraz vyrovnaný, dokonce nadbytek mužů ve vyšších věkových skupinách. Část pohřbů s ženskými milodary určila antropologie jako mužské. S. Burmeister odkazuje na nespolehlivost antropologického určení (problém robustnosti, změny tělesné stavby žen v reprodukčním věku, předpoklad společnosti rasově čisté) a odvolává se na případy pohřebišť anglosaských, kde DNA rozhodovala ve prospěch archeologického určení.

V následně IV. kapitole S. Burmeister zkouší zjistit, zda existovala hrobová výbava věkově specifická. Archeologie to může zjistit srovnáním výbavy s antropologicky určeným věkem zemřelého. S. Burmeister opět využívá možnosti programu ARCHAN. Nyní pracuje s celým pozdně halštatským Württemberskem jako celkem. Dospívá spolehlivě k rozlišení 3 věkových skupin lišících se milodary u žen a 4 skupin u mužů. Ženy měly nejvíce rozmanité výbavy během reprodukčního věku, v případě mužů stoupala rozmanitost (bohatost) výbav s věkem (ve skupinách do ± 10 , ± 20 , ± 40 a výše).

Konečně v V. kapitole dospívá S. Burmeister k vlastnímu těžišti práce – ke zjištění a interpretaci společenské struktury. Klíčovým termínem „status“ (synonymně užívá i sociální pozice, sociální status, pozice statusu, sociální postavení, společenský status) vyjadřuje to, pro co česká sociologie většinou užívá termín „společenské postavení“ v širším smyslu slova. Toho se přidrží i tato recenze.

S. Burmeister věří v možnost rekonstrukce společenské struktury období halštatského na základě hrobových nálezů. Snižuje váhu různých námitek a vyrovnává se především s kritikou vyslovenou stoupenci tzv. kontextuální archeologie. Domnívá se, že společnost sledovala během pohřebních obyčejů své cíle, a proto jsou rozdílnosti hrobové výbavy výrazem legitimace společenských rozdílů a rámcem, ve kterém mohlo být společenské postavení reprezentováno. I kdyby společnost promítala do pohřbu (jak jej zachycuje archeologie) své ideální představy, třeba protikladně skutečným společenským poměrům, stále lze v rozdílech mezi hrobovými výbavami vidět stupnici možných společenských postavení. Je sice nemožné získat konkrétní výpověď o společenském postavení pohřbeného, ale abstrakci ze všech případů lze dospět k rekonstrukci společenské struktury. Protože společenská nerovnost je svázána s kontrolou části společnosti nad prací druhých a nad určitými předměty, může se odrazit v hrobových nálezech (V.1., 5.–6.). Autorova argumentace se opírá v prvé řadě o obecné závěry kulturních antropologů.

Pro rekonstrukci společenské struktury podle hrobových nálezů rozlišuje S. Burmeister 2 základní archeologické postupy. Prvý srovnává jednotlivé hrobové výbavy podle podobnosti pomocí statistických vícezměrných analýz (např. faktorové, shlukové) do skupin. Ty se pak archeolog snaží sociálně interpretovat. Druhý usiluje získat společenský žebříček seřazením jednotlivých hrobových výbav podle hypotetických hodnot, které mají vyjádřit společenské postavení zemřelého. Takto postupuje i S. Burmeister. Předpokládá souvislost mezi hrobovou výbavou a společenským postavením. Výši společenského postavení chce kvantifikovat hypotetickou hodnotou hrobové výbavy, jež se skládá ze součtu hypotetických hodnot jednotlivých druhů milodarů. S. Burmeister hledá takovou hodnotu druhu milodaru, aby rostla s výši společenského postavení. Při výpočtu hodnoty druhu milodaru vychází z představy, že vyšší společenské postavení předpokládá milodar méně dostupný (vzácnější), že osoby s vysokým postavením se

vyznačují pohřby s rozmanitou hrobovou výbavou a že zlaté předměty jsou méně dostupné, tedy opět vázané na osoby s vysokým společenským postavením. Hodlá srovnávat druhy milodarů ze všech v úvahu vzatých hrobů prismaticem těchto tří kritérií a získat 3 indexy charakterizující druh milodaru (index vzácnosti, rozmanitosti a sdruženosti se zlatem). Početní operací, která bere v úvahu všechny tři indexy zároveň, má být sníženo nahodilě ovlivnění hodnoty druhu milodaru (zvl. vzácností, která nemusí vůbec se společenským postavením souviset). Součtem hodnot milodarů autor zamýšlí získat hodnotu hrobové výbavy, ty pak seřadit do stupnice a stupnici považovat za společenský žebříček. Každý milodar chce charakterizovat vedle jeho hodnoty i průměrnou hodnotou výbav, v nichž se vyskytuje (V.5.–6., VI.1.).

S. Burmeister zjišťuje hodnoty milodarů a stupnici hodnot hrobových výbav (společenský žebříček) odděleně pro jižní a severní Württembersko v Ha D1 a pak v Ha D2/3, dále pro Magdalenenberg. Nemyslí, že by různá kvalita pramenné základny, unikáty, zvyk *pars pro toto*, vylupování atd. mohly deformovat celkový obraz. Sestavuje oddělené stupnice pro ženské a mužské výbavy (V.6.).

Hlavní výsledky analýzy (VI.) jsou (za šipkou následuje stručně Burmeisterova interpretace):

- rozvření hypotetických hrobových výbav dle hodnoty (graficky znázorněno histogramem) ukazuje všude podobnou stupnici bez ostře vymezených skupin či vrstev, s rostoucí hodnotou výbavy klesá i počet hrobů, na špičce je odsazena úzká a nejednotná skupina hrobových výbav s nejvyšší hodnotou inventáře, druhy milodarů o vysoké hodnotě se neomezuji důsledně jen na nejhodnotnější hrobové výbavy → nespědí o společností členěné v jasné vymezené vrstvy, společenská postavení byla seřazena spíše v kontinuálním sledu,
- struktura stupnic je podobná v Ha D1 i Ha D2/3 → nespědí o společenské změně (v Ha D2/3 jen nárůst bohatství),
- sestavuje spektrum milodarů s vysokou hodnotou a s vysokou průměrnou hodnotou hrobové výbavy (symbolů vysokého společenského postavení) → elitu v Ha D1 nelze charakterizovat výraznými pohřebními zvyklostmi, je silně regionalizována, od Ha C je pro ni společný jen vůz jako symbol vysokého postavení; v Ha D2/3 změna v celém západohalštatském okruhu, rozšířilo se spektrum symbolů vysokého společenského postavení, proběhlo sjednocení na širokém prostoru → společenská elita stavěla své postavení více na odív, alespoň v ideové rovině se nadregionálně sjednotila,
- zjišťuje, kdo byl pohřben v hrobech o nejvyšší hodnotě hrobové výbavy (výlučně mužské inventáře) a se symboly vysokého společenského postavení (VI.4.). Pokud jsou k dispozici antropologická určení věku, pak osoby starší (nad 40 let – matus, senilis). Pro Württembersko v Ha D je doloženo celkem 21 pohřbů s muži o antropologicky určeném věku nad 40 let, z toho 9 právě v těchto hrobech → každý 2–3 muž starší asi 40 let dosahoval nejvyšších společenských postavení (nejspíše tedy předáci a nejstarší z rodin),
- zběžně sleduje všechny hroby označované konvenčně jako „bohaté“ v celém západohalštatském okruhu (včetně Čech). Konstatuje situaci podobnou Württembersku (VI.5., katalog IX.). Tyto hroby byly starším mužům až na výjimky vyhrazeny i v Ha C a Ha D. Nová tendence začíná koncem Ha D2/3. V Lt A, Lt B jsou takto pohřbívání běžnější i ženy a děti. Od Ha D2/3 začínají být některé ženy vybavovány symboly vysokého společenského postavení ze spektra mužských inventářů → možná změna společenských forem, status začíná být osobám připisován na základě příslušnosti k určité rodině (VI.6.).

Následuje výklad společenských poměrů (VI.7.), který se opírá především o to, že:

- demografické složení osob v hrobech s vysokou hodnotou hrobové výbavy vylučuje, že by se jednalo o všechny příslušníky příbuzenské skupiny (rodiny – dynastie),
- takto byli pohřbívání starší muži,
- každý 2–3 muž nad 40 let tohoto dosahoval.

Autor myslí, že tímto způsobem by mohla být charakterizována společnost hierarchizovaná dle pohlaví a věku. Analogií je například gerontokratická společnost homérských eposů podle některých výkladů (C. Ulf) a různé etnografické příklady. S. Burmeister se domnívá, že rozdíly viditelné ve kvalitě hrobové výbavy vyplývaly z vážnosti, které jedinec dosáhl během života (např. na základě osobních vlastností, zkušenosti). Některé osoby (v nejbohatších hrobech) mohly požívat vážnosti a politického vlivu sice nadregionálního (tak lze spolu s různou dostupností zdrojů vysvětlit i regionální koncentrace druhů milodarů vysokých hodnot), ale institucionalizace společenských funkcí nepřekročila rámec příbuzenských svazků.

Proti některým autorovým závěrům lze přirozeně vznést námitky, hlavní výhrady lze vztáhnout na sociální interpretaci:

1) analyzována byla neznámá část společnosti, téměř zcela unikly skupiny pohřbívané na plochých pohřebištích se žárovým ritem (archeologii dosud stále unikající a málo poznané). S. Burmeister z tohoto důvodu sám připouští omezenou platnost svého výkladu,

2) ne všechny kroky jsou vždy jasně zdůvodněny, přes vše zůstávají některé výhrady vůči soc. interpretaci hrobových nálezů (např.: řada symbolů a pohřebních praktik jsou vykonávány jen z tradice, už jim není rozuměno, proto není možno se jakkoliv opírat i jen o relativní stupnici),

3) sociologické problémy by mohly být podrobněji zvažovány,

4) podceněny jsou otázky archeologického odrazu,

5) neudržitelny je předpoklad souběžnosti společenských proměn a vývoje typů předmětů (na nich postavena relativní chronologie, Ha D1 x Ha D2/3),

6) statistické metody nejsou v tomto případě příliš spolehlivé, protože na časové úseky (vymezené navíc nejasně) pravděpodobně kolem 100 let (Ha D1 v jižním Württembersku, Ha D2/3 v severním) připadá jen 57, 31, 85 a 24 hrobů s mužskými či ženskými hrobovými výbavami; pro úseky kratší pak 22, 14, 35 a 26 hrobů. Výjimkou zůstává Magdalenenberg – 54 a 33 hrobů (výsledky z jediné lokality jsou sice spolehlivější, nelze je však přenášet na celé Württembersko v Ha D). Pravděpodobnost nalezení skupin je minimální, zvláště v období s archeologickým projevem tak dynamickým,

7) hodnota milodaru je nivelizující, určitě není prosta předsudků a nese už ve výpočtu problémy; histogram je už přetvořená stupnice, která je navíc subjektivně hodnocena (ostré x neostré),

8) závislost výbavy na věku nelze jednoduše interpretovat, není jasné, zda jde o závislost přímou (kalendářní věk, zkušenosti), či je vázána na postavení jedince v rámci generační řady, sourozenců, rodiny atd. (srov. např. nástupnický řád v Čechách 11.–12. st.).

Tyto výhrady však nezastiňují velký přínos práce. Ukazuje, jak lze postupovat při analýze pohřebišt za užití statistických metod upravených pro archeologii. Stanovení závislosti hrobové výbavy na pohlaví a věku S. Burmeisterem je vynikající a dokonalejší než závěry na základě tradičních postupů. Ať už je interpretace výsledků výpočtu hodnot druhů milodarů a sestavení stupnic hodnot hrobových výbav jakákoliv, tento Burmeisterem ukázkově předvedený archeologický postup je zatím ze všech nejlépe kontrolovatelný, nejméně subjektivní a otevírá možnost systematického srovnání všech milodarů i výbav. Pokud ukázal neostré skupiny hrobových výbav, dokazuje nesprávnost jejich vyčlenění tradičními a intuitivními archeologickými postupy. Sama spolehlivá sociální interpretace by však znamenala zázrak. Autorův optimismus lze plně chápat vzhledem k dusné atmosféře vrcholícího sporu o výklad tzv. „knížecích“ hrobů období pozdně halštatského v jz. Německu a sv. Francii, ve kterém se exponuje jak editor *Tübinger Schriften* M. Eggert, tak jejich redaktor U. Veit. Jeho nejnovější směřování S. Burmeister přirozeně do textu již zařadit nemohl (*Kull 1997; Krauße 1999; Veit 2000*). Postupně je dosahováno shody, že společnost období pozdně halštatského se podaří rekonstruovat pouze souhrou všech dosud se spíše tak mohutně potírajících přístupů, včetně S. Burmeisterem zavrhaného individuálního rozboru tzv. „knížecích“ hrobů.

Můžeme vyzdvihnout obsah teoretických kapitol a množství autorem vyslovených úvah. Nutno připomenout i neustále během analýz prováděné detailní rozborů, řešení konkrétních problémů, individuální hodnocení jednotlivých výsledků atd. Práce se vyznačuje pečlivostí, opatrnými formulacemi a vědomím, že výsledky závisí na správnosti vyslovených předpokladů. Autor samozřejmě shrnuje vyčerpávajícím způsobem dosavadní přístupy k sociální interpretaci pohřebišt a pak i výklady společenského vývoje období pozdně halštatského v jz. Německu (V.2.–4., VI.3.).

Tomáš Klír, FF UK Praha

Pozn.: Recenzent děkuje autorovi za dodatečné vysvětlení některých míst knihy.

LITERATURA

Krauße, D. 1999: Der „Keltenfürst“ von Hochdorf: Dorfältester oder Sakralkönig? Anspruch und Wirklichkeit der sog. kulturanthropologischen Hallstatt–Archäologie, Archäologisches Korrespondenzblatt 29, 339–358.

Kull, B. 1997: Tod und Apotheose. Zur Ikonographie in Grab und Kunst der jüngeren Eisenzeit an der unteren Donau und ihrer Bedeutung für die Interpretation von „Prunkgräber“, Bericht der Römisch–Germanischen Kommission 78, 198–466.

Veit, U. 2000: König und Hohepriester? Zur These einer sakral Gründung der Herrschaft in der Hallstattzeit, Archäologisches Korrespondenzblatt 30, 549–568.

Martin Vančo: Středověké rotundy na Slovensku. Bratislava 2000. 194 str., 9 konstrukčních schémat, 1 mapa, kresebná a fotografická dokumentace ke katalogu.

Od doby, kdy se datováním, interpretací a proveniencí naší nejstarší architektury zabývala celá řada badatelů, uběhlo již bezmála třicet let. Na novou původní publikaci, nepočítáme-li velká kompendia, jsme čekali až do poloviny devadesátých let (*Galuška 1996*, zejm. 30–75). Slovenský příspěvek do diskuse by tedy měl být vítán, už proto, že se v teoretické části věnuje jednomu z nejdiskutovanějších problémů, původu a interpretaci rotund. Kniha je bohužel poznamenána řadou nedostatků, zejména absencí metody nebo lépe aplikací rozdílných metod bez jejich základního pochopení a nekritickou prací s prameny a literaturou. Druhá část knihy by mohla být užitečným katalogem slovenských rotund, avšak i ona je poznamenána výše jmenovanými nedostatky. Je škoda, že v době, kdy cítíme potřebu najít nový přístup k problematice raně středověké architektury, zdaleka nebyly využity možnosti, jež dané téma a jeho zpracování nabízejí.

První část kapitoly „*O pôvode a význame rotúnd v strednej Európe*“ je věnována přehledu staršího bádání, bohužel pouze výběrově. Všimá-li si autor např. diskuse J. Cibulky a V. Richtera, proč se opomněl na tomtéž místě vyrovnat s prací J. Pošmourného, nehledě na práce F. Dvorníka, H. Preidela, V. Vavříčka ad.?

Ve druhé části téže kapitoly, nazvané „*Funkcia, význam a symbolika veľkomoravských rotúnd*“, autor v podstatě přejímá Konečného tezi o umístění mikulčických kostelů podél procesní komunikace, s tím rozdílem, že nesouhlasí s interpretací jednotlivých kostelů jako votivních staveb, ale připouští i jiné možnosti. Na tomto místě je patrná neznalost archeologické problematiky, zejména nekritické přejímání publikovaných názorů. Např. existence zmiňované komunikace kolem kostelů je sice archeologicky prokázána, a to jak podle polohy bran a mostů, tak na základě nepřímých pozůstatků ve struktuře zástavby hradiště (*Poláček 1996*, 244 s lit.), avšak její případné využití ke kostelním procesím si můžeme pouze domýšlet. Šlo o hlavní komunikační osu celého hradiště, u níž se soustřeďovaly z praktických i jiných důvodů nejvýznamnější kostelní i světské stavby. Tato cesta ale nekončila u 6. kostela, tzv. dvouapsidové rotundy, kam měla dospět předpokládaná procesí, ale s velkou pravděpodobností pokračovala dále na dnešní slovenskou stranu řeky Moravy. Podstatné je, že 6. kostel ležel již mimo opevnění hradu, na okraji písčité duny „Těšický les“, která je dnes považována za součást mikulčického podhradí.¹ Přestože 6. kostel může být z hlediska použité stavební technologie, architektonického řešení a vnitřní výmalby řazen k vrcholům velkomoravského stavitelství, je jeho spojení s reprezentační panovníckou stavbou už vzhledem k umístění mimo opevněný areál knížecího hradu těžko přijatelné. Na tom nic nemění ani argumenty Z. Klanici, který považuje 6. kostel za prestižní stavbu knížete Svatopluka a muže pochovaného v hrobě 50 u téhož kostela se pokouší ztotožnit s osobou knížete (*Klanica 1993/1994*; srov. *Galuška 1997*).

Argumenty o rekonstrukci 6. kostela jako rotundy se západním westwerkem, které autor přebírá od *L. Konečného (1978)*, nelze opírat o průkazná archeologická svědectví. Podlaha v západní „apsidě“ nebyla o 40 cm, ale pouze o 15–20 cm níže než v lodi kostela, což při mírně se k západu sklánějícím terénu i vzhledem k torzovitému zachování maltové podlahy uvnitř stavby neznamená podstatný rozdíl. Spadané bloky zdíva ležely ne „až 15 m od stavby“, ale maximálně 10 m od vnějšího pláště lodi; mohly tedy pocházet z vyšších partií válcové lodi (*Poulik 1963*, 27). Soudy o primární („reprezentační stavbě panovníka“) a sekundární funkci stavby („hřbitovní kapli přilehlého dvorce“) znějí při věcném posouzení dosavadních archeologických zjištění jako čirá fantazie.

Úvahy o situování kostelů 2 a 6 (počátek a konec předpokládané „procesní“ komunikace) do blízkosti starších kultovních objektů, převzaté od *L. Konečného (1978)* a doplněné novějšími „poznatky“, jsou rovněž nedostatečně podloženy. Kruhový útvar odkrytý v severním podhradí, na břehu řečiště proti 2. kostelu, nemusel být kultovním objektem, navíc by patřil až „pohanské reakci“ období konce 9. a začátku 10. století.² V areálu duny „Těšický les“, na jehož jižním okraji je situován 6. kostel, byly skutečně prozkoumány pozůstatky dřevěné stavby, interpretované se značnou pravděpodobností jako pohanský kultovní objekt (*Klanica 1985*). Jeho vzdálenost od kostela je však více než 250 m. Podobné objekty mohou svědčit o „hrubém křesťanství“ na Moravě v 9. století, nikoliv však o funkci sledovaných křesťanských sakrálních staveb.

¹ Dříve uváděné doklady opevnění areálu „Těšického lesa“ nejsou průkazné (*Poláček 1996*, 236, 244, pozn. 27 s lit.; k funkční a pomístní terminologii hradiště v Mikulčicích viz *Poláček – Marek 1995*, 16–19).

² Nelze vyloučit, že jde o přirozený útvar vzniklý specifickým ukládáním sedimentů v místě jesepu říčního meandru. Ke „kultovní“ interpretaci objektu srov. *Klanica 1997*, 103–104, obr. 16.

Ve třetí části první kapitoly, nazvané „*Metóda ikonografie architektúry*“, autor uvádí do velkomoravského prostředí metodu ikonografie architektury, zformulovanou R. Krautheimerem a poprvé publikovanou již v roce 1942 (přestože autor ví o jejím vzniku ve čtyřicátých letech, zná až upravenou verzi z roku 1971). Předpoklad, že velkomoravské kostely byly stavěny na základě modulového systému, do literatury však uvedl již J. Pošmourný (1953; 1961; 1964; 1969); za základní měrnou jednotku považoval římskou stopu a adriatickou oblast za pravděpodobnou provenienci velkomoravské architektury. Pošmourného teze pak byla diskutována A. Merhautovou, V. Vavřínkem, V. Richterem a V. Hrubým. Tuto problematiku autor zcela pomínil.

V poslední části úvodní kapitoly, nazvané „*Počiatky christianizace Velké Moravy*“, se autor bez větších historických znalostí pouští do odhalování konkrétní postavy, která stála za stavbou mikulčického 6. kostela, a spatřuje ji v Avarovi Tudunovi/Todanovi/Zodanovi, známém z písemných pramenů přelomu 8. a 9. století (str. 57–58). Pokud se historik architektury pouští do historických úvah, měl by do nich vstoupit co možná nejpřípravenější. Písemné prameny vztahující se k tomuto období patří k těm hůře interpretovatelným a jejich studiem se u nás zabývala a zabývá celá řada historiků, kteří přes své celoživotní zkušenosti zůstávají velmi obezřetní. Vedle pramenů písemných existují ale i prameny archeologické, se kterými se autor zapomněl vyrovnat zcela. Aktuálně problematiku christianizace Moravy analyzuje D. Třeščík v kapitolách své nové knihy (*Třeščík 2001*), kde z historického hlediska interpretuje i výsledky archeologických výzkumů. Autor se zde může poučit, jak velice je vzdálen serióznímu historickému bádání.

Z knihy je rovněž patrné, že autor příliš nesleduje současnou vědeckou produkci o raně středověké architektuře. Jinak by například věděl, že datování rotundy na Levém Hradci bylo přinejmenším otřeseno, a nelze ji proto používat jako srovnávací materiál, že stavební podoba a stáří rotundy sv. Petra na Budči byly nově obhájeny, že komplex budov na Lednickém ostrově je novější polskou literaturou spojován spíše se světským než církevním prostředím. Frapantní je přeceňování vlivu franské architektury, zejména cášské kaple, podložené nepřilíživými argumenty (zvl. obr. 4). Zároveň postrádáme jakoukoli zmínku o tom nejdůležitějším, co ovlivňovalo stavební podobu kostelů, o liturgii. Opomenutí liturgické praxe se pak bohužel odráží i v kapitole shrnující katalogovou část.

Na počátku druhé kapitoly, nazvané „*Centrálne stavby 9. až 13. storočia*“, autor prochází bibliografií předrománské a románské slovenské architektury, pak následuje krátký úvod k periodizaci středověké architektury. Následující dvě podkapitoly shrnují katalogovou část.

Přes veškeré nedostatky je nejužitečnější částí celé knihy katalog jednotlivých slovenských centrál. U mnoha lokalit by však stálo za úvahu projít náleзовé zprávy archeologických výzkumů a přistupovat s větší kritičností k publikovanému materiálu (např. Bratislava–Osada sv. Vavrinca, Ducové, Spišská Kapitula–Pažica, Trenčín ad.). Opomenutím liturgické problematiky se ocitá bez vysvětlení skutečnost, že mnoho rotund interpretovaných jako farní (Baďan, Bratislava–Osada sv. Mikuláša, Bratislava–Devín, Klížska Nemá, Martin) nebo poutnický kostel (Bijacovce, Hôrka–Kišovce, Kremnické Bane, Prihradzany) nemá apsidu. Nepřesvědčivě znějí argumenty pro datování do raného středověku např. u lokalit Hôrka Kišovce, Klížska Nemá, Kurima. Pokud se autor pohybuje na poli stavebně historických průzkumů, jak dokázal svými předešlými publikacemi, nemělo by se mu asi stát, aby charakterizoval zdívo jako lomové „kvádrikového typu“ (Skalica).

Je pravda, že řadu nedostatečně podložených, autorem převzatých argumentů je nutno přičíst staršímu archeologickému a umělecko–historickému bádání. Pokud však mají být tyto argumenty součástí nových úvah o středověkých rotundách, musejí být nejdříve podrobeny kritice – to však autor nečiní na škodu své knihy i celého bádání kolem naší nejstarší raně středověké architektury.

J. Maříková–Kubková – L. Poláček

LITERATURA

- Galuška, L. 1996: Uherské Hradiště – Sady. Křesťanské centrum Říše velkomoravské. Brno.
 — 1997: K otázce hrobu velkomoravského knížete Svatopluka. In: Svatopluk 894–1994, Nitra, 53–63.
 Klanica, Z. 1985: Mikulčice–Klášteřisko, Památky archeologické 76, 474–539.
 — 1993/1994: Původ a počátky moravského etnosu. In: Ročenka moravského národního kongresu, Brno, 43–71.
 — 1997: Křesťanství a pohanství staré Moravy. In: Svatopluk 894–1994, Nitra, 93–137.
 Konečný, L. J. 1978: Emporové rotundy s válcovou věží, Umění 26, 385–413.

- Krautheimer, R. 1942:* Introduction to an „Iconography of Medieval Architecture“, *Journal of Warburg Institute*, 1–33.
- Poláček, L. 1996:* Zum Stand der siedlungsarchäologischen Forschung in Mikulčice. In: Č. Staňa – L. Poláček (Hrsg.): Frühmittelalterliche Machtzentren in Mitteleuropa – Mehrjährige Grabungen und ihre Auswertung. ITM III, Brno, 213–260.
- Poláček, L. – Marek, O. 1995:* Die Grabungen in Mikulčice 1954–1992. Geschichte, Grabungsmethoden und Dokumentation. In: *Studien zum Burgwall von Mikulčice 1*, Brno, 13–82.
- Pošmourný, J. 1953:* Chrám cyrilometodějské na Velké Moravě, *Umění 1*, 42–60.
- 1961: Stavební umění Velkomoravské říše, *Architektura ČSSR 20*, 129–135.
- 1964: Církevní architektura Velkomoravské říše, *Umění 12*, 187–202.
- 1969: Budownictwo murowane Slowian wielkomorawskich, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej 17*, 633–678.
- Poulik, J. 1963:* Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích. Praha.
- Třešník 2001:* Vznik Velké Moravy. Moravané, Čechové a střední Evropa v letech 791–871. Praha.

Vít Dohnal: Olomoucký hrad v raném středověku. 10. až první polovina 13. století. Vyd. Nadační fond Olomoucký hrad, *Olomouc 2001*. 295 str., 65 obr. a 5 plánů v textu, 38 tab. a 84 bar. obr. v příloze.

Recenzovanou monografií dostává čtenář završení dlouholetého autorova díla, jemuž se výzkum areálu olomouckého hradu stal alfou a omegou odborného života. Již sám tento fakt – tedy uzavření mnohaleitého terénního výzkumu poměrně obsáhlou monografií – zajistil V. Dohnalovi takřikající preferenční body, neboť v archeologické vědě stále nejde o tak docela běžný jev. Ambice představené již v předmluvě ovšem přesahují pouhé vyhodnocení archeologických odkryvů – autor se pokusil o „pokud možno ucelený pohled na období, kdy se Morava stala nejdříve jen dočasnou a zakrátko pak už trvalou součástí českého státu“.

V úvodní kapitole je podána poměrně obsírná historie bádání areálu, který právem stál vždy v popředí badatelského zájmu, a to zdaleka ne jen archeologického. Autor se zde ve snaze o podrobné vylíčení diskusí nad závažnými tématy ovšem nevyhnul předjímání řešení, ke kterým měl přispět jím vedený archeologický výzkum. Poněkud nejasně vyznívá v jeho pojetí vylíčení závěrečných let terénních prací, kdy se jejich financování (od r. 1992) ujala Nadace Olomoucký hrad, přeměněná později na Nadační fond (str. 23). Tato organizace zřejmě nikdy nezískala oprávnění k provádění archeologických výzkumů, které asi probíhaly zpočátku pod hlavičkou zdejšího Vlastivědného muzea. Ukončení zjišťovacích sondáží v r. 1995 vyplynulo zjevně z neochoty této instituce další terénní aktivity zaštiťovat. Autor se již nezmiňuje o nové etapě výzkumu návrší, která byla zahájena v souvislosti s projektem Arcidiecézního muzea v r. 2000, některé jeho výsledky však do následujících kapitol zařadil.

Co v publikaci naprosto postrádáme, je vylíčení geomorfologie sledovaného prostoru a jeho zasazení do příslušného rámce, nepovažujeme-li ovšem za ně několik povšechných vět na str. 26. Není pak možné zejména líčit raně středověkou historii o Dómském návrší bez odpovídajícího začlenění souvisejícího areálu Předhradí.

Pravěké osídlení je v souladu s odlišným těžištěm autorovy práce podáno jen stručně, zjednodušenou popularizační formou. Nicméně již zde se opomenutí Předhradí projevilo negativně, neboť zejména v období věteřovské kultury, která představuje jeden – ne-li největší – z vrcholů pravěkého osídlení, tvořila obě návrší pravděpodobně součást jednoho hradiště. Otázka opevnění lokality v období věteřovské kultury bude asi složitější. V těsné blízkosti V. Dohnalem uváděného opevnění v kapli sv. Jana Křtitele na severovýchodním okraji návrší zjistil výzkum r. 2000 mohutné věteřovské sídlištní souvrství dosahující až k hraně svahu. Nepochybně by bylo zajímavé pokusit se o rekonstrukci reliéfu lokality alespoň v závěru předslavanské epochy a na této bázi popisovat strukturu osídlení raného středověku. K výčtu zastoupeného osídlení lze přiřadit také středodunajskou mohylovou kulturu i latén.

Následující kapitola řeší na bázi dosavadního poznání otázku důležitých obchodních cest, které Olomoucí procházely. Rekonstruovat raně středověké cesty je vždy úkol obtížný a výsledky často jen hypotetické; je diskutabilní, zda mára podrobnosti je v daném případě účelná. K uvedeným lokalitám doplňují několik poznámek. Ve Svitávce (str. 33) je opomenut patrně zeměpanský hrádek z 11./12.– pol. 13. stol., související s křížovatkou cest; na hradisku Mařín u Křenova, které je typickým středohradištním hradiš-

těm „východočeského typu“, postrádáme mladohradištní osídlení (str. 33–34). Dvanáctihektarová lokalita sotva mohla „sloužit svému účelu“ ještě ve 12. a dokonce ve 13. stol., jak autor tvrdí. Celý následující exkurs o často diskutované lokalizaci hradu „Businc“ je zbytečný, protože autor nepřesáhl stav dosavadního poznání této otázky (str. 34). Ač V. Dohnal jinak vcelku ve shodě s nynějšími vědomostmi interpretuje otázku vývoje říční nivy, překvapí představa o Klášterním Hradisku jako o ostrůvku obklopeném „ze všech stran když ne přímo vodou, tak alespoň zabahněným, kdysi lužním lesem“ na základě zkušeností ze záplav z r. 1997 (str. 35). Není zcela jasné, proč tak podrobně líčí konstrukci opevnění Přerova z přelomu 10. a 11. stol. (str. 37–39) – mimochodem, nestálo po celém obvodu na vrstvě žlutozeleného jílu, např. na ploše u kostela sv. Jiří spočívalo přímo na středohradištním sídlištním horizontu. V případě známého pokladu z Kelče neměla být opomenuta zásadní práce T. Kučerovské (1993/1994). Z metodického hlediska považují také za problematické při úvahách o konkrétních trasách volně mísit středo- a mladohradištní lokality.

Kdo čekal v následující kapitole vyvážené shrnutí velkomoravské problematiky Olomouce, bude asi zklamán. Nepřehledně se tu střídají pasáže týkající se různých fází raného středověku, a ač je zde sneseno a komentováno množství zajímavých informací, výsledek působí dosti rozpačitě. Soupis 29 raně středověkých „lokalit“ představuje směs prostorově vymezených nalezišť vedle dílčích nálezů v rámci jednoho sídliště (str. 47–49). Zcela zde chybí pokus o vymezení alespoň známých raně středověkých sídelních areálů na území Olomouce. Ke konkrétním nalezištím si dovoluji uvést opět jen několik poznámek. Sídliště Olomouc–Povel II přežívá Povel I do 9. stol. Nálezové okolnosti známého křížového kování nepochybně středohradištního původu z Křížkovského ulice č. 4 autor opět, již tradičně, zpochybňuje (str. 47), přičemž uvedená citace práce vedoucího výzkumu je nesprávná. Měly zde být citovány práce J. Bláhy z r. 1980 a zejména 1984, kde je křížové kování vyobrazeno; v odkazovaném článku o něm není zmínky. Je ovšem třeba uvést, že popírání primárního uložení předmětu zapříčinila zčásti skutečnost, že nebyl nikdy publikován s nálezovými okolnostmi včetně doprovázející keramiky. Ve výše uvedených člancích je postrádáme, v pracích z r. 1980 a 1988 (*Bláha 1980a*, 302; *Michna – Pojsl 1988*, 26) se uvádí, že šlo o jámu zasypanou v 10. stol. V nejnovějších pracích, které ovšem V. Dohnal ještě neměl k dispozici, se uvádí, že jde o obilnici 15/79, ovšem ani zde není celý soubor analyzován. Pouze se zdůrazňuje nutnost vyhodnocení stratigrafie, přičemž nelze snad vyloučit přehodnocení datování zde nalezené keramiky (*Bláha 2001a*, 52–55; *2001b*, 337). Přesto lze v autorových názorech konstatovat jistý posun ve směru připuštění osídlení 9. stol. na Předhradí i Dómském návrší; z jím vedených výzkumů však uvádí jen „kulturní vrstvu“ se smíšenými středo- i mladohradištními nálezy, přičemž posledních je údajně podstatně více. Lze doplnit, že nejnověji se podařilo na poměrně malé ploše na severozápadním okraji Dómského návrší prokázat středohradištní sídlištní jámy (*Šlězár – Zatloukal 2001*).

Zásadní význam má autorem objevená hradba se dvěma kamennými plentami, spočívající již na sídlištní vrstvě s keramikou 10. stol. a překrývající také jámu z téhož období (str. 58–59). Některé zlomky ze zásypu tohoto výkopu mají ještě středohradištní rysy (tab. 3, obr. č. 1, 3, 4). Problematictější je již datování zániku hradby, které autor klade ještě do první poloviny 11. stol. Oporou pro toto časové zařazení má být především mince knížete Sptyhněva II. (1055–1061) nalezená v navázce překrývající valovou destrukcí, do níž měly být zapuštěny pohřby starší než tzv. Přemyslovský palác (kapitulní dům). Tento nález ovšem neznamená pro příslušnou uložení více než datační oporu *post quem*. Další indicie – kameny údajně z plenty údajně již zanikající hradby spolu s keramikou 10./11. stol. a s pozdní variantou ostruhy s dlouhým bodcem v jámě vzdálené od hradby 3 m – jsou rovněž problematické, protože autor v publikaci neprokázal stratigrafický vztah výplně jámy a hradby či její destrukce, a předpokládaný původ kamenů je pouhou spekulací. Obdobně možné, ale nikoliv prokázané je rozčlenění areálu Dómské návrší – Předhradí na dva celky teprve v době výstavby zmíněného opevnění; údajný příkop na jižním okraji Dómského návrší neobsahuje ve výplni mladší nálezy než z 10. stol. (str. 62). Hroby mladší než hradba, které byly odkryty severně od chrámu sv. Václava, porušila stavba kapitulního domu ještě před polovinou 12. stol. Jsou již bez milodarů typických pro mladohradištní pohřebiště. Autorem předpokládanou souvislost výstavby hradby s českým vpádem na Olomoucko lze proti tomu pokládat za únosnou. Z dostupných údajů vyplývá, že hradba se změnila ve val někdy kolem r. 1100 či na počátku 12. stol. (srov. *Michna – Pojsl 1988*, 68–71).

V. Dohnal se domnívá, že výše zmíněné hroby byly součástí hřbitova u kostela sv. Maří Magdalény, jak interpretuje stavbu, jejíž zdvo bylo odhaleno západně od kruhové věže. Zde se však nacházel jediný hrob a poloha ostatních naznačuje, že příslušely spíše k chrámu sv. Václava. Zmíněný zděný objekt, navíc dosti

se odchylojící do západovýchodní orientace, vůbec nemusí být, navzdory zaoblené jihovýchodní zdi, kostelem. V knize se vůbec neanalyzuje vztah zdiva – zejména základového – k okolním vrstvám, vyjma zmínky o pozici k valu. Podle nejnovějšího výzkumu se zdá, že objekt byl již zapuštěn do vrstev z 13. stol. (*Štézar – Zatloukal 2001*). Již do poloviny 11. stol. klade V. Dohnal výstavbu kamenné hradby, z níž byly odhaleny celkem čtyři úseky. Autorově dataci poskytla jistou oporu pouze situace v severozápadní sondě, kde na koruně zdi ležela vrstva s keramikou 13. stol. Z toho se vyvozuje, že musí být nejméně z 12. stol. (str. 70); je snad skoro zbytečné připomínat, že může být i z 13. stol. Opevnění není podrobněji popsáno z hlediska technologie. Není tudíž jasné, zda uvedený fragment, na nějž je posazeno další zdivo, je základový či původně nadzemní. Je překvapivé, že V. Dohnal vůbec neanalyzuje klíčovou situaci úseku opevnění mezi údajným kostelem sv. Maří Magdalény a stojící mladší hradbou – stačí mu úvaha, že „Ze situace je zřejmé, že zeď chránila hradní kostel a k němu patřící hřbitov, a musí být tedy s těmito objekty současná“.

V otázce datování tzv. Přemyslovského paláce nepřináší kniha nic nového – přiklání se ke 2. čtvrtině 12. stol. Autor ho považuje za palác biskupský, sídlo stavebníka Jindřicha Zdíka, zatímco jako kapitulní dům mělo sloužit snad současné východní křídlo.

Ještě nedlouho před vydáním knihy se autor domníval, že zmíněnou nejstarší zděnou hradbu vystřídala na severním okraji návrší dosud stojící hradba, spárou oddělená od okrouhlé věže. Donjon měl být do hradby vestavěn dodatečně. Pod dojmem nového výzkumu z r. 2000 (*Kováčik – Procházka – Zůbek 2001; Procházka – Kováčik – Zůbek 2002*) tuto interpretaci obrátil, jak svědčí text na s. 130; původní výklad však zůstal u obrázku č. 39 na str. 80. Lze jen podotknout, že r. 2000 byla jen znovu otevřena část staré sondy a vedoucí odkryvu neměli jiné možnosti než V. Dohnal, spíše naopak, neboť část sekvence již neexistovala. Datace stavby opevnění „někdy ve 14. století“ bohužel nebyla s vedoucími nového odkryvu konzultována; třeba zdůraznit, že veškeré pasáže, které o výzkumu z r. 2000 informují (str. 130, 131, 158), nebyly vedoucími odkryvu autorizovány. V téže sondě se také zjistilo, že V. Dohnal mylně interpretoval zlom v rozšířené části základu věže jako jeho konec (str. 79, obr. 37) – ve skutečnosti základové zdivo pokračuje podstatně níže než základy přilehlé hradby. Autorovo mínění o nemožnosti vstupu do hradu v prostoru okrouhlé věže (str. 133) vyvrátil nejnovější výzkum Památkového ústavu v Olomouci (vedoucí R. Zatloukal) r. 2001, když odhalil vnější stranu průjezdu přímo v tělese věže. Potvrdil tak hypotézu V. Richtera (1959, 89, 90, 92). Přítomnost terénní vklesliny v prostoru věže, kudy mohl vést i starší vstup, bylo možné odvodit již ze sond VMO a potvrdil ji i výzkum v parkánu r. 2000.

Svou původní teorii o přepažení Dómského návrší na počátku 13. stol. hradbou s věžicemi autor opakuje i v recenzované práci (str. 131–137; obdobně již *Dohnal 1988*). Odkrytá zdiva, z nichž polygonální bloky základového zdiva, považované za pozůstatky věžic, jsou umístěny na kružnici tak, že jejich osy směřují k pomyslnému středu, nemohla být součástí stavby fortifikačního účelu. Těsné odstupy „věžic“, přibližujících se vzájemně v přední části až na přibližně 5 m, prakticky znemožňují účinnou flankovací střelbu; veškeré známé doklady mají kurtiny buď přímé, nebo vypuklé vně, nikoliv dovnitř, jako v olomouckém případě. Lze tedy spíše přijmout V. Dohnalem odmítnou tezi, že jde o základy nedokončeného západního chóru (*Michna – Pojzl 1988a*). Že je rozpětí polygonu větší než šířka patrně starší baziliky sv. Václava, tuto teorii nevyvrací – plánovaná stavba mohla postupně nahradit celý románský chrám, a tudíž mít i větší šířku. Autor již r. 1981 nevyužil možností, které skýtala stratigrafie pro datování lomené hradby mezi kapitulním domem a válcovou věží (srov. *Dohnal 1988, 229*). V monografii se pod vlivem výzkumu z r. 2000 přiklonil, opět čistě spekulativně, k interpretaci, že „nároží uzavíralo prostor před západním průčelím paláce, v první polovině 13. stol. přeměněného na katedrál ní školu“ (str. 157, 158). Řez souvrstvím uvnitř lomeného zdiva, jen málo narušeným při výzkumu v roce 1981, a sonda před čelem zdiva prokázaly, že hradba vznikla nejspíše v době Přemysla Otakara II. a nejdříve v průběhu 1. poloviny 13. stol. Zdivo lze interpretovat jako hradbu, byť v souladu s V. Dohnalem můžeme konstatovat největší nevalnou kvalitu maltového pojiva i staticky nedokonalé založení ve svázných navážkách a destrukcích mladohradištní hradby (*Procházka – Kováčik – Zůbek 2002*).

Nepochybným kladem práce je alespoň obrazové předvedení některých cenných nálezových souborů z 10. století, přičemž každý keramický jedinec je označen číselným kódem dovolujícím si učinit představu o složení, barvě, tvrdosti výpalu či rázu povrchu. Na vyhodnocení keramiky však autor rezignoval a nenajdeme ho ani v předcházejících publikacích. Zde byla věnována odpovídající pozornost jen vybraným nekeramickým nálezům, např. ostruhám.

Rozsáhlé historické výklady V. Dohnala, převážně nepřekračující meze dosud publikovaných historických prací, mi nepřísluší v této recenzi hodnotit. Domnívám se však, že na jejich úkor měl autor věnovat

více pozornosti analýze nálezových situací, které svými mnohaletými výzkumy odkryl a zčásti také – vzhledem k známé povaze terénních odkrytů – také nenávratně zničil. Totéž platí o movitých nálezech. V knize je sice věnována vcelku dostatečná pozornost některým relativně vzácným nálezům, zcela se však rezignovalo na vypracování chronologie keramiky na základě místních stratifikovaných celků. Autor vůbec neprezentuje typické soubory 2. poloviny 11.–12. stol., hojně na soudobých hradech zejména z etapy rozkvetu „úředlů“. Pokud na Dómském návrší chybějí, stálo by za zamyslení proč.

Nad knihou tudíž stojíme v rozpacích a neubráníme se určitému zklamání. Autor žel nedostál prostě zásadě, že interpretace výzkumu musí především vycházet z co nejdůkladnějšího rozboru nálezových situací a souborů, a teprve v druhé řadě z analogií. Nepřekročil tak meze metody, kterou uplatňoval ve svých četných studiích o olomouckém hradu, a ve srovnání s nimi přinesl jen málo skutečně nového. Tento dojem jen zčásti vylepšuje kvalitní grafické zpracování publikace s relativně malým počtem chyb.

R. Procházka

LITERATURA

- Bláha, J. 1980a: Otázka kontinuity slovanského osídlení olomouckého kopce a několik poznámek k hmotné kultuře olomouckých Slovanů, *Vlastivědný věstník moravský* 32, 301–311.
- 1980b: Přehled důležitějších záchranných akcí oddělení historicko–archeologického průzkumu při OSSPPOP Olomouci za rok 1979, *Okresní archiv v Olomouci* 1979, 114–115.
- 1982: Olomouc jako středisko předkřesťanského kultu (na okraj úvah V. Richtera), *Okresní archiv v Olomouci* 1982, 89–92.
- 1984: Časňeslovanská osada v Olomouci a počátky řemeslnicko–kupeckého podhradí, *Archaeologia historica* 9, 133–146.
- 2001a: Archeologické poznatky k vývoji a významu Olomouce v období Velkomoravské říše. In: *Velká Morava mezi východem a západem. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno* 17, Brno, 41–68.
- 2001b: Olomouc im 10.–11. Jahrhundert. In: *Boleslav II. Der tschechische Staat um das Jahr 1000. Colloquia mediaevalia Pragensia II*, Praha, 325–361.
- Dohnal, V. 1988: Nové poznatky o předgotickém opevnění olomouckého hradu, *Časopis Slezského muzea* B 37, 226–238.
- Kováčik, P. – Procházka, R. – Zábek, A. 2001: Zpráva o záchranném archeologickém výzkumu staveniště Arcidiecézního muzea Olomouc na Václavském náměstí v Olomouci č. o. 3–4 v roce 2000, úsek D2, tzv. parkán. In: *Památkový ústav v Olomouci. Výroční zpráva 2000*, Olomouc, 93–96.
- Kučerovská, T. 1993/1994: Kelčský nálezy, *Folia numismatica* 8–9, 63–187.
- Michna, P. – Pojsl, M. 1988a: Poznámky k přestavbám katedrály sv. Václava v Olomouci ve 13. století, *Vlastivědný věstník moravský* 40, 65–72.
- 1988b: Románský palác na olomouckém hradě. Brno.
- Procházka, R. – Kováčik, P. – Zábek, A. 2002: Nové poznatky k vývoji opevnění olomouckého hradu v raném a vrcholném středověku, *Archaeologia historica* 27, 197–213.
- Richter, V. 1959: *Raněstředověká Olomouc*. Praha – Brno.
- Šlězár, P. – Zatloukal, R. 2001: Zpráva o záchranném archeologickém výzkumu staveniště Arcidiecézního muzea Olomouc na Václavském náměstí v Olomouci č. o. 3–4 v roce 2000, úseky D1, D3 až D6, D8. In: *Památkový ústav v Olomouci. Výroční zpráva 2000*, Olomouc, 87–92.

Mediaevalia archaeologica 2. Brno a jeho region. Archeologický ústav AV ČR Praha – Brno 2000. 277 stran, kresebná a fotografická dokumentace, německé souhrny.

Druhé číslo nového archeologického periodika zabývajícího se archeologií středověku (red. M. Ježek a J. Klápště) přináší dvě rozsáhlé studie k problematice vzniku a rozvoje středověkého Brna. Otázky lokace a vzniku urbanistických struktur města řeší práce *Rudolfa Procházky*: Zrod středověkého města na příkladu Brna (k otázce odrazu společenské změny v archeologických pramenech), s. 7–158. Právně–historický pohled na otázky vzniku Brna a organizace teritoria Brněnska přináší studie *Jiřího Doležela*: K městskému zřízení na středověkém Brněnsku do roku 1411, s. 159–259. Monotematické číslo je navíc doplněno přírodovědnou analýzou rostlinných pozůstatků z archeologického výzkumu prováděného uvnitř města od *Emanuela Opravila*: Rostlinné makrozbytky z archeologického výzkumu v Brně v České ulici 5, 261–277.

Příspěvek od R. Procházky vycházející z početných archeologických výzkumů prováděných v minulých letech v centru Brna je systematicky rozdělen do několika kapitol, které se nyní pokusíme stručně přiblížit.

Na úvod, zahrnující historii výzkumů, poznámky k metodice a definování současných problémů, navazuje kapitola *Přírodní poměry – životní prostředí* (s. 10–19). Ta přibližuje základní rysy brněnské geomorfologie a rekonstrukce životního prostředí. Důležitá je část pojednávající o vývoji reliéfu historického jádra města s novým pohledem na rekonstrukci průtoku vodoteče městským centrem. Kapitola *Staré Brno a otázka předlokační aglomerace* (s. 19–30) přináší souhrn velmi důležitých poznatků z výzkumů realizovaných na obou březích řeky Svratky na území dnešního Starého Brna, při kterých zde bylo zachyceno mladohradištní osídlení. Odkryvy zde umožnily vymezit tři základní části preurbánní brněnské aglomerace 11.–12./13. stol. – sakrální (pravděpodobně velkofarní) okrsek, intenzívně osídlený říční ostrov a přiléhající sídliště na opačném břehu řeky v místech přístupu k významnému brodu. Závažné jsou poznatky o datování vzniku a vzájemných vztazích dvou zde stojících křesťanských svatyň (kostely P. Marie a sv. Prokopa). Zde připojme jen poznámku k Procházkově příklonu k interpretaci „capellae sancti Benedicti“ třebíčské listiny jako proboštví benediktinů v Zábrdovicích (Luhu) ve stopách „kritického rozboru L. Sulitkové“ (s. 25). V Komárově byl kostel benediktinského proboštví zasvěcen vždy sv. Jiljí a bylo by bláhové se domnívat, že označení „capella sancti Benedicti“ se může vztahovat na samotný řád; označení *sancti Benedicti* za jménem kláštera nebo hodnostáře je něco jiného, tím se skutečně uváděla řádová příslušnost. Autor listiny, ať již jde o falzum, či – podle nejnovějšího názoru R. Fišera – nikoli, navíc hovoří teprve o založení třebíčského kláštera. Před ním ovšem nemohlo existovat jeho proboštví. V třebíčské listině se nadto zmiňují denáry z mince ke kapli sv. Benedikta a zároveň je podle patrocinia sv. Benedikta označen celý brněnský hrad (*castrum Brnen sancti Benedicti*). Kaple je tedy jednoznačně lokalizována do areálu hradu, nikoli někam do Komárova. Kaple sv. Benedikta sice nemusí být totožná s kostelem sv. Prokopa, nicméně vysvětlit celou záležitost jako zkomolení zábrdovického proboštví, zvláště když falzátor či snad lépe řečeno kompilátor listiny byl třebíčský benediktin, tedy člověk dobře znající realitu, je velmi nepřesvědčivé. Záhada kaple a hradu sv. Benedikta tak trvá i nadále.

Kapitola *Předlokační osídlení na území pozdějšího města* (s. 30–41) shrnuje výsledky výzkumů předlokačního osídlení v jižní části pozdějšího středověkého města. Autor analyzuje materiál z 11 lokalit a charakterizuje mladohradištní osídlení indikující zde změny sídelní struktury před 13. stol., kdy se část centrálních funkcí přesouvá z původního hradu v levobřežní inundační části Starého Brna do nové polohy – na dominantní vyvýšeninu s chrámem sv. Petra. Toto téma je dále rozvinuto v Exkursu 1: *Otázka lokalizace brněnského přemyslovského hradu* (s. 41–44). Zde je stručně popsána problematika dlouho hledané ústřední části mladohradištního osídlení Brna i otázka existence zeměpanského hradu v prvních třech čtvrtinách 13. stol. V kapitole *Významné lokality 13.–14. stol. zkoumané v obvodu hradeb* (s. 44–95) R. Procházka podává přehled a popis nálezů z výzkumů jednotlivých měšťst, na jejichž základě rekonstruuje podobu zděné architektury města Brna 13. století. Tato část přináší nové poznatky o vývoji církevní architektury uvnitř města i o historii některých předměstí, včetně židovského hřbitova a středověké cihelny. Kapitola *Vývoj městského půdorysu, charakter komunikací* (s. 95–106) podává rekonstrukci městského půdorysu, sítě ulic i napojené komunikační sítě s vazbou na předměstí k polovině 14. století. Autor konstatuje neustálenost uliční čáry, pozorovatelnou do pol. 14. stol., což je typické pro osídlení s převažující nezděnou zástavbou. Tato problematika je dále rozvinuta v Exkursu 2: *Otázka tzv. „Starého trhu“* (s. 106–107), kde je shrnuta dlouholetá diskuse o lokalizaci tzv. „forum antiquum“, hrajícího klíčovou roli při stanovení farních obvodů sv. Petra a sv. Jakuba uvnitř Brna. Autor se přiklání k situování starého tržiště do místa dnešního Zelného trhu, kde je doloženo nejintenzívnější předlokační osídlení. Důležitá kapitola *Charakter a prostorová skladba zástavby* (s. 107–119) přináší výsledky poznání rázu a rozvržení zástavby brněnských měšťst 13.–14. stol. Klíčovými poznatky přispívá k interpretaci zahloubených částí – sklepů – dominující dřevohlinité architektury. Je zde popsán charakter vyděvené a výbavy sklepů, možnost identifikace nadzemního hrázdného zdiva i připojena úvaha nad počtem pater jednotlivých budov. Archeologické výzkumy však značně posunuly i představy o výstavbě zděných domů, která v Brně začíná již v 1. polovině 13. století. Zajímavá je prokázaná přímá následnost zděné architektury na starší dřevohlinité objekty. Nápadný projev změny kultury městského života 13. stol. je mj. charakterizován i prosazováním fekálních jímek a některých výrobních objektů, které jsou na tomto místě také podrobně popsány. Následují kratší kapitoly, a to: *K problematice stavebního materiálu* (s. 119–120), shrnující zejména poznatky k otázkám provenience stavebního kamene užívaného uvnitř města; *Struktura zástavby* (s. 120–122), přibližující pro-

ces vzniku pevné parcelace a jeho analogie; *Fortifikace* (s. 122–124), potvrzující datování počátků výstavby kamenné hradby před polovinu 13. století; *Církevní architektura* (s. 126–128), podávající výčet vznikající sítě kostelů v období od 11. do pol. 13. století. Autor zde podává interpretace nově objevených stavebních struktur církevní povahy či propojuje jednotlivé stavební fáze kostela sv. Petra s dynamikou urbanizačního procesu; *K hmotné kultuře* (s. 126–128), přinášející zejména přesnější charakteristiku v Brně zjištěných 4, resp. 5 horizontů keramiky od poloviny 12. do 1. pol. 14. století, provázaných s dendrochologickým datováním. Dále je komentován výskyt skleněných a kovových předmětů s jejich datacemi.

Ve dvou závěrečných kapitolách R. Procházka předkládá souhrnné úvahy. V první z nich – *Archeologie a středověký Brňan* (s. 128–133) – nejprve nahlédneme do demografické skladby, zdravotního stavu i pohřebních zvyklostí brněnských obyvatel. To autorovi umožnily jak antropologické analýzy, tak mikrobiologické rozborů jímek, dokládající intenzivní promoření populace různými endoparazity. Z rostlinných zbytků a kostí konzumovaných zvířat naopak rekonstruuje jídelníček středověkých Brňanů. Poslední kapitola *K diskusi nad urbanizačním procesem* (s. 133–135) obsahuje poznatky o změnách probíhajících ve 13. století na úrovni struktury sídliště i struktury zástavby. Je zde popsán proces přesunu sídelního centra a důsledky příchodu převážně německého obyvatelstva z rakouského Podunají kolem r. 1200, jež jsou klíčové pro intenzifikaci urbanizačního procesu spojeného se změnou bytové kultury. Do tohoto období zapadá zakládání mendikantských klášterů, rozvoj židovské komunity i rozrůstání nových předměstí. Město tak dostává pevný a jednotný charakter, doplněný nejpozději ve 20. letech 13. stol. o znalost a aplikaci vyspělého právního prostředí, souvisejícího s nově přichozími obyvateli. Podstatnou změnu v názorech o utváření plně institucionalizovaného Brna přineslo objevení horizontu předlokačního osídlení 12. stol. na jeho území, v němž snad vězí i kořeny dvojakosti brněnských tržišť a farní organizace.

Procházkova práce představuje zatím nekomplexněji podaný výklad dané problematiky, názorně předvádí šťastné propojení poznatků archeologických výzkumů s analytickým zkoumáním písemných pramenů. Autor také správně poukazuje na neudržitelnost axiomatického přístupu k počátkům našich nejstarších měst, resp. k proměně starších sídlišť a správních center ve skutečná středověká města.

Logickým navázáním na předchozí studii je práce *J. Doležela*, přinášející historický a právní výklad vzniku Brna jako nesporného ústředí sídelního organismu Brněnska. Podává i charakteristiku tohoto regionu a jeho předpoklady k rozvoji městského zřízení. Chronologicky řadí přehled všech vzniklých středověkých městských a trhových obcí. Pozornost zaměřuje na právní status a vybavení jednotlivých měst a městeček, jejich základní ekonomický potenciál, pozici v majetkoprávní struktuře, vztah ke komunikačním trasám a k sousedním městským sídlům. V kapitole *Rozsah brněnského městského regionu ve středověku, prameny jeho studia* (s. 160–165) autor definuje ekonomické, sídelní a sociální zázemí našich středověkých měst a jejich hranice, speciálně pak Brna. Na různých příkladech je předveden komplex vzájemných vnitřních vztahů urbanistické struktury Brněnska (např. uplatnění mílového práva apod.). Kapitola *K předpokladům rozvoje městského zřízení na Brněnsku* (s. 165–170) shrnuje faktory ovlivňující míru urbanizace daného regionu (přírodní podmínky, historický a sídelní vývoj, komunikace apod.) v období 12. a na počátku 13. stol. Obsahem kapitoly *Městské osady středověkého Brněnska do počátku 15. stol.* (s. 170–220) je podrobný chronologický soupis vzniku jednotlivých městských zřízení ve sledované oblasti, kde docházelo k jedným z nejčasnějších vzniků skutečných institucionálních měst našeho vrcholného středověku. U brněnského centra, potvrzeného velkým privilegiem z ledna 1243, autor popisuje historické souvislosti přesunu rezidenčních, sakrálních i sídelních funkcí ze Starého Brna a proměnu jeho významu v čase. J. Doležel dále rozděluje všechna moravská města dle stáří městských lokací do několika základních skupin. Z revize a porovnání jednotlivých lokalit pak vyplývá systémová struktura městské sítě na Brněnsku, její geneze, dynamika i charakter vnitřní diferenciaci. Nechybí ani metodologický a terminologický úvod ke kategorizaci městských osad. Ve shrnujících částech se autor zabývá vývojem míry urbanizace Brněnska s ohledem na jeho klíčovou geografickou polohu i s ohledem k majetkoprávní struktuře regionu. Na základě těchto pozorování poté vykresluje do jisté míry specifické postavení brněnského městského zřízení.

Diskutabilní místa se v autorově výkladu a úvahách v podstatě nevyskytují, snad jen ve dvou případech lze pronést poznámku. První se týká Mohelna. V polovině 14. století zmiňovaný Purkart, *comes* z Mohelna, nebyl markraběcí beneficiář – kastelán. Pro uvedenou dobu latinský titul „comes“ v takovém významu již naprosto nepřichází v úvahu. Uvedený však byl skutečně hrabě, ovšem nikoli z Mohelna, nýbrž z Hardeggu. Šlo totiž o Burcharda, člena rodu purkrabích z Magdeburgu, který získal titul hrabaty z Hardeggu a na Moravě pak držel jako markraběcí léno Mohelno. V případě Pustiměř se jednalo podle dokladu z roku 1299 evidentně o městské právo, nikoli o nějaký relikv staré hradské organizace analogic-

ký s „krevními soudy“ u Buchlova, Přerova či Znojma. Ostatně ani tyto soudy nebyly pozůstatky staré hradské organizace, vyvinuly se teprve v průběhu 13. století a šlo vlastně o trestní soudy zeměpanských purkrabích či viliků. Soudilo se na nich ale původně podle zemského práva.

V poslední kapitole *K problematice vzájemných vztahů městských osad 13.–15. věku na Brněnsku* (s. 220–237) je rozvinuto prozatím nepřiliš frekventované téma vzájemných relací měst na příkladě Brněnska. Tyto vztahy jsou sledovány zejména na příkladech vzájemného přejímání právních norem, hierarchizaci trhů a též na dokladech odbytu surovin, popř. specializované výroby. Posledním sledovaným okruhem vztahů mezi jednotlivými sídly je zde pak přistěhovalectví. Závěrem byla rozpoznána celkově velká míra individuality geneze sledovaných středověkých měst, na Brněnsku nadto potvrzená genetickými vazbami na starší sídelní procesy, neodpovídající zcela obecným historickým modelům.

J. Doležel ve své studii využívá bohatou škálu metodologických postupů, které vhodně kombinuje. Zvláště je nutné ocenit hluboký vhled do problematiky, detailní znalost pramenů i cílevědomé navázání na pozitivní výsledky autorů, kteří se zabývají problematikou „městotvorných mechanismů“, jako jsou J. Mezník, J. Tomas, F. Hoffmann, J. Kejř, a s tím spojenou dokonalou orientaci v odborné literatuře.

Poslední část publikace je jistým apendixem ke studii R. Procházky. *E. Opravil* ve svém příspěvku analyzuje materiál získaný z odpadních jímek z výzkumu v Brně v České ul. 5, s exkursem na lokalitu v Josefské ulici. Analýza předkládá všechny kategorie zjištěných rostlin, z nichž je rekonstruováno zdejší mikroprostředí (např. nezastavěné místo poblíž Josefské ul.). Rozbor také přinesl doklady oblíbené potravy zdejších obyvatel (např. nakládání okurek by mohly indikovat jejich četné nálezy spolu s koprem). Stejným způsobem bylo doloženo i lokální zpracování obilovin.

Předložené studie nám tak podávají dlouho očekávané zpracování několikaletých archeologických výzkumů prováděných v městě Brně, které nebyly publikovány či byly roztroušeny v jednotlivých pracích. Šťastným se jeví i propojení archeologických poznatků s příspěvkem J. Doležela, který nám umožňuje vsadit je do širšího rámce dějin osídlení, práva a ekonomiky. Doufáme, že se můžeme do budoucna těšit i na podobná zpracování materiálu z vrcholného středověku, popřípadě i z pozdějších období. Práce R. Procházky a J. Doležela mohou zároveň posloužit pro nejbližší léta jako téměř ideální vzor i pro zpracování problematiky jiných měst a regionů Čech či Moravy.

Petr Kostrhun – Libor Jan

Archaeometallurgy in the Central Europe III. – Acta Metallurgica Slovaca 2/2001, roč. 7.

Vydává Hutnická fakulta TU v Košicích ve spolupráci s Ústavem materiálového výzkumu SAV v Košicích, Svazem hutnictví, těžebního průmyslu a geologie Slovenské republiky a pobočky SHS při Hutnické fakultě TU v Košicích. 283 str.

Sborník stejnojmenné mezinárodní konference, která proběhla v září r. 2000 v Herlanech (Slovenská republika). Jejími organizátory byly katedra metalurgie železa a slévárnictví HF TU v Košicích, Archeologický ústav SAV, Svaz hutnictví, těžebního průmyslu a geologie Slovenské republiky, Slovenské technické muzeum v Košicích a pobočka SHS při Hutnické fakultě TU v Košicích.

Z obsahu: *J. Petrik – L. Mihok – D. Demková – M. Soláriková*, The archaeometallurgical analysis of the slag and iron objects from Gelnica (Archeometalurgická analýza strusek a železných předmětů z Gelnice), s. 6–19. V článku jsou uvedeny rozbor strusek a želez z Gelnice, přičemž je diskutován především jejich technologický i geografický původ. Na provenienci želez je usuzováno srovnáním zjištěných stopových prvků v kovu předmětů a v místních rudných ložiscích. *A. E. Geckinli – N. D. Meeks – P. T. Craddock*, The examination of the gold samples from Pactolus North at Sardis, Turkey (Výzkum zlatých vzorků ze severního Pactolusu v Sardise, Turecko), s. 20–26. Autoři zde prezentují výsledky analýz 36 zlatých vzorků z lydianské huti v Sardisi (Turecko). Vzorky byly v huti rafinovány solí a obecně obsahují mezi 0 až 35 % stříbra a do 2 % mědi. *J. Prostředník – J. Hošek*, A smithy workshop at the castle Trosky (Kovářská dílna na hradě Trosky), s. 27–35. Tato stať přináší popis kovářské dílny odkryté na hradě v roce 1998. Není zcela jasné, kdy byla kovářna zbudována, nicméně byla v provozu ještě v 17. stol. Provedeny byly také rozbor šestí želez ze 14. až 15. stol. vyrobených zřejmě na hradě jednoduchými technikami ručního kování. Analyzovány byly též tři kovářské strusky. *L. Mihok – M. Fröhlichová*, Analysis of Etruscan slags from Populonia (Analýzy etruských strusek z Populonie), s. 36–40. V příspěvku jsou výsledky analýz dvou etruských strusek ze 4. až 5. stol. Obě strusky mají hutnický původ a ukazují na malou účinnost užitých šachtových pecí, a to i při dosahování vysokých teplot během tavby. *J. Navasaitis – A. Sveikauskaitė – E. Matulionis – M. Kurtinaiteinė*, Composition of slag inclusions in bloomery iron objects (Složení struskových inkluzí železných předmětů), s. 41–50. Článek je příspěvkem k problematice chemického složení vměstků svářkového kovu a ukazuje především rozdíly ve

složení vměstků hutního původu a vměstků vznikajících při kovářském svařování. Otázka provenience, která nás ve výzkumu vměstků svářkového železa nejvíce zajímá, však diskutována není. *A. Williams*, The role of Nürnberg in the mass-production of armour (Role Norimberku v hromadné výrobě brnění), s. 51–64. V metalurgickém výzkumu zbrojí renomovaný autor popisuje norimberské obchodní aktivity i předpisy, jimiž se výrobci brnění řídili. Brnění byla také v Norimberku od konce 15. stol. testována a opatřována raženými značkami. V norimberské produkci se objevují i méně kvalitní levná brnění, ačkoli byla obecně snaha jejich výrobu zakázat. Velký podíl levných brnění je zde od konce 16. stol. Souvisí to snad s překupními činnostmi zbrojníků nebo změnou výrobního systému umožňující jejich masovou výrobu. *J. Petrik – L. Mihok – F. Javorský – L. Fröhlich – P. Vadász – M. Soláriková*, The analysis of the slags from the south Spiš (Analýza strusek z jižní Spiše), s. 65–79. Analýzy strusek převážně ze 13. až 15. stol. z lokalit Levoča, Spišská Nová Ves a Spišská Teplica, pocházejících z taveb v malých šachtových pecích. U třech analyzovaných strusek byl vysloven předpoklad jejich nepřesného datování a diskutováno je rovněž chemické složení typické pro strusky spišského regionu. *A. Pribulová – L. Mihok – L. Olexa*, Analysis of slags and iron objects of Vandalic tribe origin, found in Blažice, Slovakia (Analýza strusek a železných předmětů kmene Vandalů, nalezených v Blažicích na Slovensku), s. 80–88. Poměrně krátký příspěvek zhodnocuje výsledky analýz osmi železných předmětů a pěti strusek z 2. až 4. stol. z archeologické lokality u obce Blažice (Košice). Strusky pocházejí z hutní i kovářské výroby, kovové předměty jsou vyrobeny z nerovnoměrně nauhličeného železa. *M. Gurin*, Metallographic examination of ancient iron half-finished products in Belarus (Metallografický výzkum starověkých železných polotovárů v Bělorusku), s. 89–96. Autor vyzdvihuje význam výzkumu železných polotovárů, které nám umožňují lépe porozumět procesu jejich zpracování. Týká se to nejen „klasických“ polotovárů (lupové železo, hřivny apod.), ale také nedokončených výkovek. *M. Gurin* prezentuje výsledky analýz pěti hutních polotovárů (upozorňuje na vysokou heterogenitu obsahu uhlíku) a jednoho polotovaru nože (ukazuje na nutnost citlivého posuzování užitého konstrukčního schématu). *R. Pleimer*, Cast iron in the European bloomery period (Litina v evropské přímé výrobě železa), s. 97–101. Článek diskutuje problematiku produkce litiny v zařízeních pro přímou výrobu železa. Autor uvádí, že při přímé výrobě mohly vznikat lupy obsahující v malém podílu i litinu. Věří ta-

ké v nezávislý vývoj západoevropských vysokých pecí. Uvedeny jsou principy přímé výroby železa, starověké zmínky, které by mohly popisovat výrobu litiny, uváděny a diskutovány jsou nálezy litinových předmětů, lupového železa i jeho úlomků obsahujících litinové zóny. Pozornost je věnována také struse specifické pro systematickou produkci litiny. *L. Mihok – A. Pribulová – F. Javorský*, Iron smelting and working in Spiš in Roman and Slav periods (Tavení a zpracování železa na Spiši v římském a slovanském období), s. 102–118. Příspěvek předkládá výsledky analýz vzorků strusek, železných rud a fragmentů žáruvzdorných vyzdívek pecí z devíti lokalit Spiše. Vedle závěrů hodnotících vyšší účinnost pecí pozdně římských a slovanských jsou důležitá zjištění menších přísad vápence nebo vápna do kovářské výhně na pozdně římské lokalitě Velká Lomnica. *J. Navasaitis – T. Pilkaitė – A. Sveikauskaitė – E. Matulionis*, Metallographic analysis of the as-smelted bloomery iron (Metalografická analýza nezpracovaného svárkového železa), s. 119–126. V tomto příspěvku jsou uvedeny výsledky chemických a metalografických rozborů šesti malých hrudek strusky a kovu (–2. až 4. stol.), tzv. grompů, oddělených od železné lupy během jejího zpracování. Autoři upozorňují na vysokou heterogenitu kovu v hrudkách, přičemž u třech byl pozorován také menší podíl ledeburitu (fáze litiny). Bohužel nevíme, jak mikrostruktury hrudek korespondují se strukturami celých lup, autoři však ukazují, jak byly lupy nehomogenní. *H. Knau – T. Beier – M. Sönnecken*, Iron works and water power – the development of mechanical hammer works in the „Südgebirge“ (Železářská výroba a vodní energie – vývoj mechanizovaných hamerních děl v „Südgebirge“), s. 127–143. Článek německo-švédského autorského týmu pojednává o vývoji železářské výroby a její vazby na mechanizaci provozů využitím vodní energie v západoněmeckém Sauerlandu a Siegerlandu. Ve sledovaném regionu byla vysokopecní výroba železa zahájena již ve 13. stol. (u nás tomu bylo na konci 16. stol.), nicméně vodní energie byla až do 15. stol. využívána pouze k pohonu měchů. Teprve v 15. stol. byly ve zkouňovacích provozech uvedeny do chodu vodní hamry. Za poznámku stojí také zmínka o švédském zkouňování surového železa a jeho produktu, známém jako osmund, zavedeném v tomto regionu od konce 17. stol. *M. Gurin*, Evolution of iron implements in Belarus (Vývoj železných nástrojů v Bělorusku), s. 144–154. Autor na základě svých třicetiletých výzkumů předkládá stručný popis vývoje technologických schémat, optimálních tvarů a velikostí apod. u běloruských nožů, srpů a seker z 6. stol. př. n. l. až 18. stol. *V. La Salvia – L. Mihok*

– *A. Pribulová*, Medieval iron metallurgy in town Cencelle, Italy (Středověká výroba železa v městě Cencelle v Itálii), s. 155–174. Ve středověkém městě Cencelle, 70 km severně od Říma, byly archeologickým a archeometalurgickým výzkumem zjištěny železářské aktivity. Vedle kovářské produkce bylo ve městě v menším měřítku prováděno také hutnění železa, přinejmenším v době vrcholného středověku. Archeometalurgicky byly zkoumány železa, železný polotovár, hutní i kovářské strusky i železná ruda pocházející z archeologických výzkumů. *P. T. Craddock*, Conservative metal alloying traditions in the Migration period (Konzervativní kovolegující tradice v období stěhování národů), s. 175–181. Příspěvek se zabývá především otázkou geografického vlivu na typ užívaných slitin mědi (bronz, mosaz). Ukazuje se, že bylo běžně využíváno místní produkce těchto slitin, jejichž typy se přizpůsobovaly dostupným zdrojům. Ačkoli v zemích Středního východu převládala mosaz, v západoevropských keltských oblastech a na slovanských a avarských územích se dále udržovala výroba bronzu. *K. Stránský – L. Stránský – O. Kříž*, Reflection of metallurgical processes in composition of slags, 1st part: charcoal blast-furnace (Odras metalurgických procesů a složení strusek, 1. část: Dřevouhelná vysoká pec), s. 182–189. Autoři prezentují velmi zajímavé výsledky statistického zpracování dat chemického složení strusek dřevouhelných vysokých pecí (1614 až 1857) z 25 lokalit Českomoravské vrchoviny. *A. Schäfer*, A Late Celtic bronze foundry from the oppidum of Kelheim, lower Bavaria, Germany (Pozdně keltská bronzová slévárna z oppida Kelheim v dolním Bavorsku), s. 190–203. V Kelheimu se v 1. stol. př. n. l. odlévaly bronzové kroužky pro kola vozů (snad se zde vyráběly i vozy celé). V bohatém nálezovém inventáři souvisejícím se slévárenskou činností byl objeven i dosud neznámý typ tyglíků. Vedle odlévání bronzu byly na oppidu doloženy také železářské aktivity. *J. Labuda*, Bánská Štiavica – old technologies in the former European mining industry centre (Bánská Štiavica – staré technologie v někdejší evropském centru báňského průmyslu), s. 204–208. Příspěvek přináší určitý přehled výsledků archeologického průzkumu Bánské Štiavice a okolí, který probíhá již 30 let. Pozornost je věnována nálezům testovací laboratoře sloužící k posuzování nových ložisek na bohatost zlata a stříbra, dále dílny 13. stol. na hutnění olověných a cínových rud, ale i další dílny 15. až 16. stol., v níž se hodnotila bohatost rud z nových ložisek, i technický objekt interpretovaný buď jako tavicí pec, či kovářská výhň. *V. Ustohal – J. Vít – M. Ptáčková*, The band-like structure in iron artic-

les from archaeological finds (Řádkovitá struktura v železných výkovicích z archeologických nálezů), s. 209–213. V článku je popisován vliv fosforu a niklu na utváření řádkovité struktury v kovu železných předmětů. Teoretický výklad je v obou případech provázen ukázkou vrstevnaté struktury způsobené působením daného prvku, a to na keltském noži (vliv fosforu) a dlátku (vliv niklu). *R. Vargová – L. Mihok – J. Béreš – A. Williams*, Medieval blacksmiths in town Košice (Středověcí kováři v Košicích), s. 214–226. V tomto pojednání jsou uvedeny výsledky archeometalurgických rozborů jedenácti železných předmětů ze 16. až 19. stol., pocházejících z archeologického výzkumu v areálu kláštera košických dominikánů. Jde o první sérii analýz vybrané kolekce čítající 41 železných předmětů a strusek. Dosavadními analýzami byly zjištěny jak standardní, tak některé specifické kovářské výrobní techniky. Některé předpoklady však musí být dle autorů potvrzeny rozborů vzorků zbývající části souboru. *D. Edge*, The construction and metallurgy of mail armour in the Wallace collection, London (Konstrukce a metalurgie kroužkových zbrojí sbírky Wallace v Londýně), s. 227–234. Zajímavý článek, v němž autor uvádí některé rozdíly mezi evropskou a východní kroužkovou zbrojí, a to na základě vzorků datovaných od středověku do závěru 17. stol., na nichž lze ukázat současný pohled na vývoj techniky výroby tohoto pozoruhodného artiklu. *H. Lyngstrøm*, Iron in Northern Europe, the Danish example (Železo v severní Evropě, příklad z Dánska), s. 235–240. Autorka se zabývá vztahem mezi úrovní železářské produkce a vývojem a stavem společnosti v Dánsku. Dozvídáme se, že tamní železářská výroba byla až do 7. stol. vázána především na místní venkovské obyvatelstvo produkující pro svou potřebu a využívající místních surovinových zdrojů. Diskutována je rovněž otázka proveniencí želez. Na základě chemických analýz lze rozlišit železa západodánská, pak ze zbytku Dánska a mimodánská. *V. Ustohal – D. Janová*, Printer's type for the printers of the tower of Kralice (Litery pro tisk z kralické tvrže), s. 241–252. V článku jsou analýzy kralických liter, které jsou druhou nejstarší památkou svého druhu na světě. Litery byly odlity z písmoviny kolísajícího složení, a to i v různých místech jedné litery, a měly nižší tvrdost, než je dnes obvyklé pro ruční sazbu. *M. Longauerová – S. Longauer – E. Miroššayová – P. Brutovský*, Structural analysis of cast bronze artefacts from Košické Olšany, Slovakia (Strukturální analýza litých bronzových předmětů z Košických Olšan, Slovensko), s. 253–267. V tomto příspěvku jsou uvedeny výsledky metalografických a chemických analýz čtyř dekorativních

bronzových předmětů z bronzového pokladu z Košických Olšan. Všechny analyzované předměty, datované do 13. až 12. stol. př. n. l., byly odlity z cínového bronzu. Nechybí ani celkový přehled stavu materiálového výzkumu bronzových předmětů na Slovensku. *V. Serneels – M. Maulvilly*, The early La Tène metallurgical workshop at Sévaz Fr/Switzerland: an attempt of quantification (Časně laténská hutnická dílna v Sévaz Fr/Švýcarsko: pokus o kvantifikaci), s. 268–277. Stať se zabývá hutní nalezenou odkrytou na sídlišti z 5. stol. př. n. l. v Sévaz. Nálezový materiál vztahující se k jejímu provozu ukazuje na odlévání bronzů a kovářské zpracování železa. Popis dílny i nalezeného inventáře (fragmenty tyglíků, strusky apod.) doplňuje pokus o odhad objemu zpracovaného železa na základě množství nalezené strusky. *A. Pribulová – J. Trojčák – L. Mihok*, Past and present of lost-wax method in artistic casting (Minulost a současnost metody ztraceného vosku v uměleckém odlévání), s. 278–283. Jak autoři uvádějí, odlévání do licích forem připravených metodou ztraceného vosku (vytavitelného modelu) je staré již 4000 let, nicméně vrcholu dosahuje ve starověkém Řecku, později ve Francii v období baroka. Článek pak chronologicky podává podrobnější popis metod užívaných k lití větších kovových soch, pro něž je metoda vytavitelného modelu vhodná.

Sborník celkem jasně ukazuje převládající badatelský zájem v oblasti výzkumu železářské výroby. Více než polovina všech příspěvků diskutuje technologii výroby železa anebo litiny či jejich polotovarů a především pak železných výkoviců. Asi třetina článků věnuje pozornost také železářským struskám. V daleko menší míře byl zájem badatelů zaměřen na výzkum v oblasti neželezných kovů (bronz, zlato, písmovina) či provozů spojených s jejich výrobou nebo zpracováním. Některé články přispívají spíše jen dílčím, ne však zanedbatelným způsobem k poznání staré metalurgie. Jsou zde však i statě opírající své závěry o mnohaletý výzkum, jejichž vývody tak mají širší, ba až obecnou platnost. Už to je na sborníku cenné. Všem zájemcům o dávnou metalurgii jej lze doporučit.

Jiří Hošek

Vasile Boroneant: Paléolithique supérieur et Epipaléolithique dans la zone des Portes de Fer. Silex Bucuresti 2000. 368 s., 120 obr. v textu. ISBN 973–9356–13–3.

V rámci stavby hydroelektrárny v prostoru Železných vrat na Dunaji byly v r. 1964 započaty záchranné práce na řadě lokalit z údobí mladého/pozdního paleolitu a epipaleolitu (mezolitu), jež trvaly do

počátku 70. let. Předložená publikace byla připravována v letech 1982–1983. V téže době byly výzkumy znovu zahájeny, od r. 1990 pokračují ve spolupráci s univerzitou v Edinburgu (prof. C. Bonsall).

V mikroregionu Železných vrat se na obou březích Dunaje vytvořila specifická kultura doznívajícího paleolitu a navazujícího mezolitu, jejíž objev na jugoslávském (srbském) břehu v lokalitě Lepenski Vir vyvolal před asi 30 lety svými neobyčejnými uměleckými výtvy, hroby, četnými základy obydlí a konstrukcemi ohnišť skutečnou senzaci. Objevy na rumunském břehu jsou sice méně atraktivní, avšak vzhledem k dokumentovanému vývoji v průběhu několika tisíciletí neméně významné. Jedná se o lokality jednak v jeskyních a jednak pod širým nebem.

Nejstarší fáze tohoto vývoje v jeskyni Climente I, přesně nedatovaná, spadající do epigravettienu (industrie obsahuje m.j. gravettské hroty, otupené čepelky a šipky /fléchettes/), je autorem označena jako protoclisurien, snad stáří dryas II (?). Vzhledem k tomuto stáří svědčí výskyt jeskynního medvěda a jeskynní hyeny (det. E. Terzea) spíše o tom, že fauna byla smíchána se staršími materiály. Následující vlastní clisurien, označený jako epipaleolit, byl zkoumán v několika lokalitách (jeskyně/abri Climente II, Cuina Turcului, Veterani a pod širým nebem Ostrovl Banului na dunajském ostrůvku). V Climente II byla odkryta neúplná kostra muže v červeném barvivu, ohniště byla zjištěna v Climente II, Cuina Turcului a Ostrovl Banului. Objevují se artefakty z kostí a parohů, mezi nimiž jsou první motýčky. Některé předměty jsou zdobené rýhami, případně i složitějšími geometrickými ornamenty. Mimořádný je koňský falang po celém povrchu opatřený krátkými dvojitými rýžkami a na jedné straně ještě geometrickým obrazcem z Cuina Turcului. Jako ozdoby sloužily různé ulity. Kamenná industrie převážně z místních silicítů je charakterizována převahou škrabadel (zejména malých okrouhlých) a hojnými retušovanými mikročepelkami i mikrouštěpy, mezi nimiž jsou zastoupeny i geometrické tvary (trojúhelníky, kruhové úseče). Autor ji srovnává s italským romanellienem. Tato vcelku drobnotvará industrie je doprovázena většími artefakty z křemene/křemence, jež se objevovaly již v protoclisurieniu v Climente I.

Třetí fáze tohoto vývoje je nazvána Schela Cladovei podle nejvýznamnější lokality a je považována za identickou s protilehlým Lepenským Virem. Kromě Schela Cladovei jsou to lokality Icoana, Veterani–terasa, Razvrata, Ostrovl Banului, Ostrovl Mare a Alibeg, vesměs pod širým nebem. Mezi lovnou zvěří dominuje divoké prase, dále jelen a srnec,

hojně jsou pozůstatky canida a ryb. Na podkladě analýzy koprolitů je prokazována přítomnost psů. Polozahloubené a kameny vymezené půdorysy objektů a kameny obložené ohniště byly zjištěny na všech sídlištích. V Schela Cladovei bylo odkryto několik pohřbů s úplnými nebo částečně zachovalými lidskými kostrami. Kostěná a parohová industrie je početnější. Za pozornost stojí kostěné šipky, jež byly také nalezeny zalomené v lidském obratlu, femuru a žeburu, otvor po průstřelu v dalším obratlu (obr. 84, 85) a parohové nástroje označené jednak za motýčky (serfouette), jednak za radlice (soc). Také z kančích klů jsou zhotoveny různé artefakty. Umělecké projevy jsou v podobě ornamentálních rytin na kostech a parozích a také na valounech. Po celé ploše paralelními rýhami pokrytý valoun pochází z Veterani–terasa, z Cuina Turcului valoun s hlubšími širšími rýhami vytvářejícími jakýsi obrazec, blízký se dílům z lokality Lepenski Vir. Zajímavé jsou valouny s dolíky, mělkými depresiemi nebo vyhlazenými plochami, zřejmě užívané jako drtiče, brousky apod. Štípaná industrie navazuje na předchozí fáze, množství škrabadel i mikrolitů ustupuje, ve zvýšeném počtu jsou zastoupena dlátka. Autor předpokládá, že v ekonomii se mimo lovu zvěře a rybolovu uplatňovala ve větší míře také vegetabilní strava, což dokládá nejen zmíněnými valounovými artefakty, ale i dodnes se vyskytujícími divokými druhy obilnin (*Triticum boeoticum*, *Aegilops cylindrica*) v tomto regionu. Na podkladě nových dat se stáří této kultury pohybuje mezi 8300 a 7600 B.P.

Kniha přináší zajímavé výsledky dlouholetých výzkumů specifické regionální kultury, která hrála, jak ukázaly již výzkumy na srbském břehu (Lepenski Vir, Vlasac aj.), významnou roli na přechodu z údobí čistě lovecko–sběračských kultur do údobí zemědělských civilizací.

Vytknout jí lze jisté nedostatky v popiscích obrázků i jejich vztahu k textu, možná i slabiny jazykové. Představuje však rozhodně obohacení vědomostí o údobí stále nedostatečně osvětleném.

Karel Valoch

Karina Grömer: Jungsteinzeit im Großraum Linz. Siedlungs- und Grabfunde aus Leonding. Linzer Archäologische Forschungen 33. Vyd.

Nordico – Museum der Stadt Linz, Linz 2001. 232 stran textu, 93 obrazových a fotografických tabulek.

V poslední době se v Horním Rakousku objevilo několik publikací shrnujících určité pravěké období v tomto regionu, které tak alespoň zčásti nahrazují chybějící moderní syntézu hornorakouského pravěku. Velkou zásluhu na tom má edice „Linzer

Archäologische Forschungen“, v níž již vyšly svazky týkající se např. doby popelnicových polí (*zu Erbach 1985–1989*) nebo střední doby bronzové (*Gruber 1999*). Jedním z nejnovějších titulů této řady je práce Kariny Grömerové, zabývající se neolitickým osídlením Horního Rakouska.

Recenzovaná monografie je přetištěnou diplomovou prací autorky. Základem publikace je zpracování neolitických nálezů z archeologického výzkumu na polykulturní lokalitě Leonding, ležící několik kilometrů jihozápadně od Lince. Výzkum provedlo v roce 1994 Hornorakouské zemské muzeum, přičemž vedle neolitických a časně eneolitických objektů zde byla na ploše cca 35 x 22 m prozkoumána rovněž část sídliště a pohřebiště z doby římské a několik hrobů z raného středověku. Z období neolitu a počátku eneolitu pochází celkem 32 sídlištních jam, palisádový žlábek, dva příkopy a jeden hrob. Nálezy jsou datovány jednak do starého neolitu (lineární k. a šárecký typ), dále do mladého neolitu (Lengyel Ib/IIa) a rovněž do počátku eneolitu (münchshöfenská skupina).

Práce začíná krátkým zhodnocením přírodního prostředí a dějin výzkumu lokality. Druhá kapitola se zabývá analýzou jednotlivých objektů, které autorka dělí na jámy, soujámy (Grubenkomplexe), palisádový žlábek z mladší fáze LnK, dva příkopy v superpozici (starší příkop mísovitého profilu ze starého neolitu a mladší „Spitzgraben“ lengyelské k.), několik kúlových jamek a dvě ohniště–pece. Zvláštní pozornost je věnována kostrovému hrobu mladé ženy, vykazujícímu podle milodarů typické znaky moravsko–dolnorakouské MMK. Součástí této pasáže je i celkové zhodnocení všech rakouských pohřbů mladšího neolitu (Lengyel), které jsou uvedeny v přehledné tabulce.

Následující poměrně rozsáhlou část své práce věnovala autorka analýze keramiky. V rámci každé z neolitických kultur je pojednáno o technologických vlastnostech keramiky, tvarosloví, plastických součástech nádob, výzdobě a chronologii. Vše je doplněno četnými srovnávacími tabulkami a grafy. Další kapitola se zabývá kamennou broušenou industrií. Pozornost zde zasluží zejména pasáž o surovinných zdrojích – např. modrozelený serpentin, v Leonding doložený v řadě příkladů, má svůj původ jednoznačně v jižních Čechách. Samostatnou kapitolu pak tvoří rozbor štípané kamenné industrie, provedený *Thomasem Einwögerem*. Rovněž zde jsou shledávány některé importované suroviny, jako např. rohovec typu Krumlovský les z jihozápadní Moravy. Následující pasáž je věnována analýze archeozoologického materiálu, kterou provedl *Günther Karl Kunst*.

Závěrečná kapitola přináší shrnutí neolitického a časně eneolitického osídlení Horního Rakouska. Přestože ve srovnání s jinými pravěkými periodami je neolitických lokalit z uvedeného prostoru známo relativně více, jedná se většinou jen o povrchově nalezené kamenné předměty bez bližší vypovídací schopnosti. Všechny staro– a mladoneolitické lokality sledovaného regionu jsou zde zaneseny ve dvou přehledných mapách. Důležitá je i celostránková srovnávací chronologická tabulka středoevropského neolitu. Značná pozornost je v této pasáži věnována vzájemným kulturním vztahům: v celé epoše mladší doby kamenné zde převažovaly buď vlivy z východu (Dolní Rakousko, Morava), nebo z bavorského prostředí. Kontakty s českými oblastmi nebyly v mladší době kamenné nijak intenzivní, ojedinělé průniky však dokládají nálezy kamenných nástrojů v severní části sledovaného regionu (Mühlviertel).

Po seznamu literatury následuje katalog s podrobným popisem všech objektů a nálezů. Velmi kvalitní je pak obrazová příloha, zahrnující 86 celostránkových tabulek s kresbami nálezů a sedm tabulek s barevnými fotografiemi.

Celkově lze monografii Kariny Grömerové hodnotit velice pozitivně. K příznivému dojmu přispívá i kvalitní formální provedení celé publikace. Z drobných nedostatků lze upozornit pouze na absenci některých citovaných literárních odkazů v seznamu literatury (např. na s. 142 citovaná práce od J. Michálka), což je však v takto objemné práci pouze okrajová záležitost. Kniha se jistě stane základem dalšího bádání o neolitu Horního Rakouska a nepovšimnuta jistě nezůstane ani u českých specialistů na mladší dobu kamennou.

Ondřej Chvojka

LITERATURA

zu Erbach, M. 1985–1989: Die spätbronze- und urnenfelderzeitlichen Funde aus Linz und Oberösterreich, Linzer Archäologische Forschungen 14/1985 (Tafeln), 15/1986 (Katalog), 17/1989 (Text). Linz.

Gruber, H. K. 1999: Die mittelbronzezeitlichen Grabfunde aus Linz und Oberösterreich. Linzer Archäologische Forschungen 28. Linz.

M. Chytrý – T. Kučera – M. Kočí edd.: Katalog biotopů České republiky. Agentura ochrany přírody a krajiny ČR *Praha 2001*. 304 str.

Přestože kniha nese podnázev „Interpretační příručka k evropským programům Natura 2000 a Smaragd“, již po přečtení úvodu je zřejmé, že autoři vědí o obecnější potřebě takovéto publikace.

Česká odborná i laická veřejnost dlouho čekala na moderní květenu (která potřebuje k úplnosti nejméně 2 díly), obdobně dlouho je očekávána publikace, jež by v úplnosti shrnovala současné poznatky o rostlinných společenstvech ČR. I tato publikace nyní vychází a má za sebou první dva díly (opadavé listnaté lesy). Sice již po druhé vyšla „Rostlinná společenstva České republiky a jejich ohrožení“ (Moravec *et al.* 1983; 1995), kde byl heslovitým způsobem komentován jejich úplný systém, bez další speciální literatury je však tato práce využitelná pouze zasvěcenému odborníkovi. V rozsáhlejší publikaci „Péče o chráněná území ČR I, II“ (Michal – Peříček 1999; Peříček 1999) jsou podrobně rozebrána společenstva ČR v blízké návaznosti na členění syntaxonomické, pochopitelně velká část je věnována managementu jednotlivých biotopů.

Nyní vyšla kniha, která přináší ucelený přehled členění vegetace z pohledu uvedených programů Evropské unie pro vytváření soustavy chráněných území. Použité rozdělení se nekryje se společenstvy (syntaxony) z pohledu fytocenologie. Jsou však sdružovány strukturně i geograficky blízká společenstva na úrovni asociací, buď jednoho, nebo více blíže příbuzných svazů. Sdružené syntaxonomické jednotky jsou vždy vyjmenovány. Toto rozdělení je dostatečně jemné, pro laika snadněji uchopitelné než členění syntaxonomické. V jednotlivých kapitolách jsou biotopy popsány strukturou a druhovým složením (pomocí druhů dominantních, diagnostických, tak pravidelně přítomných), jejich ekologií, rozšířením biotopů znázorněným v mapkách zpracovaných ve standardní síti (základní pole je 10' x 6', 12 x 10 km). Je zde uvedeno zařazení v rámci celoevropských programů katalogizace biotopů vedle Natura 2000, Smaragd, CORINE, Pal. Hab., EUNIS, dále podle lesnické typologie, fyziotypů podle publikace Peříček 1999, geobiocénů (Zlatník 1976; Buček – Lacina 1999). U společenstev nepůvodních, závislých na lidské činnosti je uvedena potenciální přirozená vegetace podle Neuhäuslové *et al.* 1997; 1998. Společenstva silně ovlivněná činností člověka popisuje pouze krátký odstavec (např. ruderální, segetální aj.). Každý biotop je ilustrován názornou barevnou fotografií. Podstatnou část publikace představuje rozsáhlý rejstřík a převodní tabulky mezi jednotlivými systémy klasifikace.

Pomocí této knihy lze získat ucelenou představu o rozmanitosti rostlinných společenstev na území ČR, konkrétní typ je možné vyhledat podle mnoha kritérií. Knihu připravil fundovaný kolektiv autorů, kteří se dlouhodobě věnují základnímu botanickému výzkumu, což skýtá záruku, že je zde použit opravdu aktuální pohled na problematiku.

Kniha je využitelná jako jednoduše uchopitelný průvodce rostlinnými společenstvy, neodborníkům umožňuje rychleji a přitom detailně porozumět výsledkům archeobotanických analýz týkajících se přirozených a polopřirozených stanovišť.

M. Kaplan

LITERATURA

- Buček, A. – Lacina, J. 1999: Geobiocenologie II. Mendelova zemědělská a lesnická univerzita v Brně, Brno.
- Michal, I. – Peříček, V. edd. 1999: Péče o chráněná území II. Lesní společenstva. Agentura ochrany přírody a krajiny ČR, Praha.
- Moravec, J. 1998: Přehled vegetace České republiky. Svazek I. Acidofilní doubravy. Academia, Praha.
- Moravec, J. – Balátová–Tuláčková, E. – Hadač, E. – Hejny, S. – Jeník, J. *et al.* 1983: Rostlinná společenstva České socialistické republiky a jejich ohrožení. Severočeskou přírodou. Příloha 1983/1.
- Moravec, J. – Balátová–Tuláčková, E. – Blažková, D. – Hadač, E. – Hejny, S. – Husák, Š. *et al.* 1995: Rostlinná společenstva České republiky a jejich ohrožení. Ed. 2. Severočeskou přírodou. Příloha 1995.
- Moravec, J. – Husová, M. – Chytrý, M. – Neuhäuslová, Z. 2000: Přehled vegetace České republiky. Svazek II. Hygrofilní, mezofilní a xerofilní opadavé lesy. Academia, Praha.
- Neuhäuslová, Z. *et al.* 1997: Mapa potenciální přirozené vegetace České republiky 1 : 500 000. Botanický ústav AV ČR, Průhonice.
- 1998: Mapa potenciální přirozené vegetace České republiky. Textová část. Academia, Praha.
- Petříček, V. ed. 1999: Péče o chráněná území I. Nelesní společenstva. Agentura ochrany přírody a krajiny ČR, Praha.
- Zlatník, A. 1976: Přehled skupin typů geobiocénů původně lesních a křovinných v ČSSR (Předběžné sdělení), Zprávy Geografického ústavu ČSAV 13/3–4, 55–64.

Hans–Peter Kuhnen Hrsg.: abgetaucht, aufgetaucht. Flussfundstücke. Aus der Geschichte. Mit ihrer Geschichte. Schriftenreihe des Rheinischen Landesmuseums Trier Nr. 21. Trier 2001. 203 str., 143 obr.

Katalog ke stejnojmenné výstavě konané v muzeích v Trevíru (1. 7. – 4. 11. 2001) a Ulmu (25. 11. – 10. 2. 2002) je věnován archeologickým nálezům z řek. Těžiště výstavy i katalogu tvoří sice nálezy z Mosely, přesto však má obojí širší evropský rámc. Výstava se uskutečnila ve spolupráci s dalšími

německými a francouzskými muzei a předvádí nálezy z Dunaje, Rýna, Saóny, případně dalších řek. Katalog po krátkých úvodech obsahuje kapitulu (L. Bonnamour, S. Wirth) nastiňující problematiku archeologie na řece Saóně, počínaje dějinami bádání přes současné metody podvodní archeologie až po shrnutí dosavadních výsledků bádání. Tato kapitola je stejně jako všechny ostatní bohatě vybavena obrázky a mapkami a v neposlední řadě odkazy na literaturu, což činí z katalogu užitečnou pomůcku pro zájemce o problematiku řek v pravěku a středověku.

S. Bauer je autorkou části věnované obchodu se dřevem na Rýně v době římské, přičemž problematiku zařazuje do širších evropských souvislostí. Velmi zajímavé je pozorovat, jak nenápadně jsou archeologické doklady vorařství – činnosti, která (nejen) v době římské hrála významnou úlohu v zásobování sídelních aglomerací dřevem. Pro nastínění problematiky využívá autorka pochopitelně písemných pramenů a především četných přírodovědných analýz dřev. K. Wehrberger představuje bohaté pravěké až středověké nálezy z řečiště horního Dunaje. Zajímavý je horizont depotů mladobronzových zbraní (mečů) a nářadí, ke kterému se řadí nálezy z Labe pod Tříkřížovým vrchem a dalších labských nalezišť. H. Lohr se v kapitole věnované Mosele zabývá vývojem řeky a jejích teras v dobách ledových a v holocénu. Následně předkládá vývoj osídlení v údolí řeky v okolí Trevíru od neolitu po středověk, přičemž jsou představeny i nálezy přímo z řečiště Mosely. Následující dvě kapitoly (K.–J. Gilles, T. Fontain) jsou věnovány nálezům z okolí mostu přes Moselu v Trevíru, jehož předchůdce je doložen již pro dobu římskou. První nálezy z tohoto prostoru pocházejí z r. 1843, k jejich dalšímu nárůstu došlo poté až v období úprav v letech 1957–67. Autoři konstatují, že i když zde nikdy nebyly provedeny systematické výzkumy, je počet nálezů udivující – např. počet mincí se již blíží číslu 500 000. Stručně jsou předvedeny právě nálezy mincí, ale i olovených plomb od různých druhů zboží, sošky božstev či zvířat, zbraně, zlomky kamenné architektury, hrací žetony, šperky atd.

R. Bockius shrnuje v rozsáhlejší kapitole současný stav bádání o antické říční plavbě, a to na širokém teritoriu mezi Tiberou a Rýnem. Autor se zabývá archeologickými nálezy antických lodí, ale i jejich rekonstrukcí na základě ikonografických pramenů. Pro odborníky i laiky jsou velmi atraktivní modely lodí zhotovené dle zobrazení na kamenných reliéfech či mozaikách. O ucelenou představu života na řece resp. v Trevíru ve 3. stol. n. l. se pokouší H. P. Kuhnen formou fiktivního příbě-

hu plavce Celerona. I tento text je ovšem opřen o zhodnocení četných archeologických, písemných i ikonografických pramenů, na něž nalezneme odkazy. Vnímání krajiny, resp. prostoru při plavbě po řece se věnuje F. Unruh, a to v širokém časovém rámci od antiky po 20. století.

Není pochyb o tom, že výstava i katalog s atraktivní tematikou zaujmou nejen odborníky, ale i širokou veřejnost. Lze jen litovat, že téma řek u nás zůstává nadále na okraji zájmu archeologů i historiků, což není situace v době plánování další regulace Labe a tudíž ničení nejen přírodního, ale i historického prostředí příliš příznivá.

V. Salac

Marian Rębkowski: Pierwsze lokacje miast w Księstwie Zachodniopomorskim. Przemiany przestrzenne i kulturowe. Kołobrzeg 2001. 261 s.

Cílem práce M. Rębkowského je postihnout počátky lokačních měst západopomořanského knížectví, tedy někdejších Předních Pomořan a oblasti na východ od dolního toku Odry, označované jako Západní Pomořany. Specifikem tohoto území byla dlouhodobá politická samostatnost. Dnes je rozděleno na německou a polskou část. S příslušností k různým státům je spojena odlišná organizace archeologické práce i komplikovaná výměna informací, zvláště těch, které nebyly zveřejněny tiskem. Je proto pochopitelné, že autor opřel své závěry výlučně o publikované materiály. M. Rębkowski kriticky hodnotí stav bádání o pomořských městech. Poukazuje na nevelký význam nebo i fiktivní ráz tzv. archeologických dohledů při stavebních pracích. Tato situace, typická pro řadu evropských zemí, je v případě někdejšího Pomořského knížectví zčásti vyvážena kvalitními publikacemi výsledků metodicky prováděných výzkumů v některých městech, hlavně Kolobřehu a Greifswaldu.

Součástí předložené práce je rozbor předlokačních, raně středověkých středisek, která autor označuje jako „*miasta na prawie książęcym*“. Nízký stupeň poznání těchto polycentrických sídelních struktur nedovoluje detailně postihnout jejich prostorové uspořádání. Autor však nevyklučuje, že některé kostely takových středisek mohly stát mimo osídlené území (s. 26). Důležitá je problematika členění zástavby na nejmenší organizační jednotky, interpretace je však znesnadněna stavem dochování konstrukčních relikvů. Stejná omezení platí pro časovou etapu rozvoje lokačních měst, kde pozůstatky dřevěné zástavby neposkytují mnoho možností pro rekonstrukci podoby parcel doložených písemnými prameny.

Počátky rozvoje institucionálních měst v Pomořském knížectví se pojí s lokací Przęclawi (Prenzlau) v roce 1234/1235 a s postavou knížete Barnima I. Němečtí osadníci se ovšem usazovali i v předlokačních střediscích. Písemné prameny dokládají jejich přítomnost ve Štětínu od 2. pol. 12. století. Tento jev není v západoslovanské oblasti ojedinělý, známe jej např. z Prahy, němečtí *hospites* pravděpodobně obývali osadu Šródek v předlokační Poznani. Písemné i hmotné prameny svědčí o tom, že příslušníci cizích etnik – Židé, Valoni a Němci – obývali ve Vratislavi území na levém břehu Odry již před vysazením města na magdeburském právu.

Lokační města byla v oblasti Západních Slovanů zpravidla zakládána při starších sídlištech. V případě Pomořan byl charakter tohoto staršího osídlení rozrůzněný – od polycentrických středisek jako Štětín, Wolin a Kolobřeh až k otevřeným osadám nevelkého významu. Téměř v každém případě byl přejat, ve více či méně germanizované podobě, název původního sídliště. Autor rozlišuje různé varianty vztahu staršího osídlení a nového modelu města. Vystihuje tak komplikovaný charakter transformace sídlištní, právní i hospodářské struktury. Nastihuje složitý charakter procesu vzniku právního města, který byl obvykle víceetapový. Sotva lze v této souvislosti hovořit o přesném datu založení města. Víceetapovost vzniku města je patrná na příkladu Štětína, tedy střediska o dlouhé raně středověké tradici, i Greifswaldu, vzniklého na území se slabým raně středověkým osídlením. Přítomnost kolonií německých kupců v sídlištech označovaných jako předlokační zmiňuje předěl mezi předměstskými a městskými útvary.

Naproti tomu sporné jsou možnosti prokázání přítomnosti kolonistů archeologickými metodami. Podobně jako v předchozích publikacích, i v recenzované práci dává autor najevo značný optimismus. Identifikace hmotných stop působení německých kupců však není bezproblémová. Uvádí se (jistě ne bez důvodu), že srubová konstrukce byla ve středověku svázaná se slovanskou stavební tradicí a že struktury kúlové a z nich odvozené rámové odpovídají stavebnictví germánskému. Nevíme ale, jak aplikovat sdělení písemných pramenů rozlišujících kolonisty a původní obyvatelstvo na situace, kdy se na jednom pozemku společně vyskytující zbytky rámové a srubové konstrukce. Není též jasné, nakolik vymizení konstrukce srubové znamená převzetí rámové slovanským obyvatelstvem.

Vznik pravidelných městských půdorysů a jejich vztah k ustavení právního statusu městských obcí je problémem pouze částečně řešitelným ar-

cheologickými metodami. O jeho důkladném promyšlení a současně o opuštění ustálených, leč ve světle současného stavu bádání neaktuálních schémat svědčí spektrum otázek, které si autor klade (s. 76). Vznikly pravidelné plány měst známé z kartografických pramenů v nejstarší etapě institucionálních měst? Bylo vytyčené území města rozměřeno jednorázově? V jakém rozsahu byla plocha města zastavěna? Rozvíjela se zástavba postupně? Také rozbor městského opevnění ukazuje na jeho rozrůzněné podoby – od příkopu a palisády přes val až k hradbě. Písemné prameny neposkytují vždy možnost jejich rozlišení. Zvláště pro 13.–14. století je odůvodněný názor, že přinejmenším část zmínek se nevztahuje k hradebním zdem, nýbrž k dřevohlíněnému opevnění. Při zkoumání městské parcely autor navazuje na aktuální trendy literatury o středověkých městech střední Evropy, odrážející hlavně vklad archeologie. Jednotlivé parcely se lišily velikostí i tvarem, každé město, dokonce každý blok zástavby mohl být členěn různými způsoby. Analýza M. Řębkowského potvrzuje, že se to týká i pomořských měst.

Dvě obšírné kapitoly (VI a VII) jsou věnované hmotné kultuře – proměně zástavby a užitkové keramiky. M. Řębkowski soudí, že pro předlokační sídliště byla typická srubová zástavba. Převaha srubů skončila s počátkem organizace nových městských obcí, v nichž začaly dominovat různé varianty kúlových a rámových konstrukcí. V nejstarší etapě rozvoje lokačních měst však obytnou funkci plnily převážně lehké budovy, také vyplétané. Lze se domnívat, že tento jev byl charakteristický pro lokační města celé středovýchodní Evropy v etapě jejich vzniku. Ukazuje to na postupný rozvoj měst a ne vždy dobrou ekonomickou pozici *hospites*. Zlepšující se situaci měšťanů indikuje nástup a následné rozšíření technicky pokročilé rámové konstrukce. Ta otevřela možnost budování rozvinutého, víceprostorového měšťanského domu při frontě parcel a současně přispěla k vytvoření nového obrazu města. Konstrukční změna ale nemusí být jednoznačně spojena s etnickou proměnou. Skutečné příčiny mohou být komplikovanější. Ve Štětíně je přítomnost kolonistů dosvědčena písemnými prameny již k 2. pol. 12. stol., avšak první domy o rámové konstrukci zde jsou datované teprve do 40. let 13. století. Otázky, které se nabízejí, se netýkají jen podoby domů, v jakých kolonisté žili, nýbrž i jejich hmotné kultury. Je tedy na místě skepse vůči snaze postihnout prostřednictvím hmotné kultury etnicitu jejich uživatelů. Cihelné domy, tak typické pro obraz pomořských měst, byly budovány od prvních desetiletí 14. století. Početní převahu nad budovami dřevěnými však získaly

teprve na konci středověku či v novověku. Počátky výstavby cihelných měšťanských domů jsou mnohdy spojené s protipožárními nařízeními městské rady. Další rozšiřování domů pak vedlo k propojení do uliční fronty. Takto vzniklé budovy navazovaly nejčastěji na dispozici síňových domů typických pro hanzovní města.

V kapitole věnované keramice autor ukazuje, že 13. století je dobou opouštění tradiční pomořské hrčiny a rozvinutí výroby, importu a spotřeby rozrůzněného sortimentu keramiky. Nové zboží, redukčně pálené nádoby, označované autorem jako *siwaki*, se objevuje v některých střediscích už na konci 12. století. V prvních fázích institucionálních měst jeho podíl v rámci užitkové keramiky vzrostl na desítky procent (např. ve Štětíně kolem 20 %). Zbývající část tvořila tradiční keramika, kterou je možné označit jako autochtonní. Její podíl se snižuje postupně, až do vyznění na konci 13. či v prvních desetiletích 14. století. Plně ji zastoupila redukční keramika a početné importované nádoby – skleněné a kameninové. Je třeba zdůraznit, že tradiční keramika v lokačních městech se objevuje bez ohledu na jejich vztah k předlokačnímu osídlení. Může tak být podpořena teze, ne vždy autorem akceptovaná, že nelze spojovat tvůrce a hlavně uživatele keramiky s určitým etnikem.

V poslední kapitole autor dokládá, že vznik pomořanských měst ve 13. století byl spojen s nástupem nového životního stylu, který se opíral o nový hospodářský a spotřebitelský model. Z velké míry to záviselo na začlenění tamních měst do hanzovní oblasti a s následnou výměnou informací, s přístupem k technologiím a hospodářskou konjunkturou. Měšťanskou kulturu středověkých Pomořan autor chápe jako výsledek aplikování vzorců utvořených dříve v oblastech západně od Labe. Jejich nositeli byli lidé – výrobci a spotřebitelé – z druhého břehu Labe a z oblastí již zasažených kolonizací. Původní obyvatelé nesehráli vážnější roli při utváření nového modelu. Přítomnost elementů slovanské kultury v městech 13. století je důsledkem kontaktů mezi různými skupinami obyvatel měst a jejich okolí a také svědectvím dožívání starých kulturních vzorců. Podle autora tak jde o ustavení cizorodých enkláv v Pomořanech, které pak měly rozhodující vliv na další kulturní rozvoj.

M. Rębkowski ve své knize prezentuje promyšlené pohledy, relativně dobře opřené o pramennou základnu. Výsledky jeho bádání vykreslují specifika pomořských měst a jedinečný charakter každého z nich a zároveň potvrzují hlavní tendence charakteristické pro urbanizaci středověké středovýchodní Evropy.

Jerzy Piekalski

Sborník Miroslavu Buchvaldkovi. Edd. P. Čech – M. Dobeš. Vyd. ArÚ AV ČR, UK – nakl. Karolinum a ÚAPPSZČ, Most 2000. 300 str.

Prof. dr. M. Buchvaldkovi, DrSc., věnovali kolegové, přátelé a žáci k 70. narozeninám. Otištěno 55 příspěvků od celkem 63 autorů. Většinou jsou to kratší články, někdy spíš jen sdělení o novějších terénních nálezích nebo s novým pohledem na nálezy starší. Nejvíce příspěvků (14) se týká eneolitického kulturního komplexu s převahou kultur se šňůrovou keramikou a zvoncovitými poháry, které jsou z Čech, Moravy i Slovenska. Některé nové nálezy nejen výrazně doplňují, ale potvrzují a někde i rozšiřují výsledky četných jubilantových prací. Jsou to např. zprávy o šňůrových hrobech z Brozáněk (Ústí n. L.), Chudeřína, Března a Lenešic (vše okr. Louny), o prvních sídlišťích kultury zvoncovitých pohárů (Časlavsko, Hořovicko), příspěvky k otázce eneolitických mohyl v Čechách, o výšinných nalezištích mladšího eneolitu v jižních Čechách, o prvním rovinném sídlišti chamské kultury u Města Touškova a o nových neolitických a eneolitických nálezích ze Strakonicka.

Do neolitického až eneolitického období patří příspěvky o unikátní neolitické keramice z Litoměřicka, stať o technologickém posouzení keramiky na sídlišti s vypíchanou keramikou v Pavlově, o zoomorfní nádobce v souboru lineární keramiky z Křpců u Mladé Boleslavi, o gynekomorfních nádobách z Čech. Zbývající jednotlivé články jsou věnovány téměř všem ostatním kulturám od paleolitu až do středověku a jen jejich holý výčet by přesáhl vymezený rámeček tohoto referátu.

Obecnější poznatky přináší rozsáhlejší práce J. Bouzka *Klimatische Entwicklung im Äneolithikum und in der Frühbronzezeit in Böhmen und Mähren – Übersicht des Forschungsstandes*, 33–37. Podle současného stavu poznání klimatických poměrů, tj. výkyvů průměrných ročních srážek a teplot, se eneolitické a raně bronzové kultury liší v přístupu k využívání krajiny. Zdá se, že klasické zemědělství převažovalo ve středním eneolitu a na konci starší doby bronzové, zatímco v kulturách raného a pozdního eneolitu a na počátku doby bronzové se pěstovalo spíše rozvinutější dobytkařství.

Příspěvek Jána Licharduse *Archeologie a historie (137–147)* je zkrácenou verzí přednášky přednesené autorem při udílení titulu dr. h. c. v říjnu 1999 na univerzitě v Sofii (publikované německy v časopise Orpheus) a bulharsky (Starini). Úvod je stručným výkladem pojmů historie a archeologie v podání nejrůznějších badatelských škol a jejich představitelů za posledních 100 let. Historie ve významu rekonstrukce minulosti spočívá jako obor na

dvou skupinách pramenů, tj. písemných a hmotných pozůstatcích. Obě skupiny se vzájemně doplňují a pro období bez písemných zpráv je pouze pravěká archeologie schopna zhodnotit existující pramenovou základnu pro poznání a definici historických období, popsat jejich vývoj a stanovit jejich historický význam v určité dané oblasti. Pro období psané historie představuje archeologie jako celek neopomenutelný pramen informací ke všem stránkám tehdejšího života. Autor považuje za důležité zdůraznit smysl empirického archeologického bádání v nynější době, kdy část mladší generace, protože jí chybí detailní znalost archeologických pramenů, jejich prostorových vztahů a k tomu užívaných metod, tento osvědčený směr vědy opouští ve prospěch pouhého modelování a tvorby hypotéz. Nejen tento, ale i další příspěvky sborníku stojí za zamyšlení.

Eva Čujanová

Średniowieczny Śląsk i Czechy. Centrum średniowiecznego miasta. Wrocław a Europa Środkowa. Red. J. Piekalski – K. Wachowski. Uniwersytet Wrocławski, *Wrocław 2000*. 379 str.

Sborník z konference konané 20.–22.10.1999 ve Vratislavi, vydán jako 2. svazek řady *Wratislavia Antiqua*.

J. Piekalski: Centrum średniowiecznego miasta jako problem badawczy archeologa, s. 11–19. Úvodní přehled formulující střed středověkého města jako badatelský problém. Právě topograficky vymezeným tržištěm se „právní“ města liší od polycentricky uspořádaných aglomerací raného středověku. Funkce náměstí, doklady výroby obchodu, zábavy; výstavba radnic a tržních objektů. Kontinuita ze staršího tržiště se objevuje spíše výjimečně, z českých zemí uváděna Praha, Litoměřice a Olomouc. S jistou pravděpodobností sem bude možné zařadit asi i Brno. Západně od Labe nepravidelná parcelace, v opačném směru v období lokace častěji členění do stejných městišť. *M. Ježek*: Archeologia na rynku małego miasta w Czechach, s. 21–46. Pozoruhodná syntéza, týkající se měst 13. – počátku 15. stol. Velikostní označení „malé“ poněkud klame, jde zjevně o relaci k Praze; vedle opravdu malých měst najdeme např. Plzeň. Zajímavé je mj. zjištění, že kostely ve frontě náměstí mají takřka vždy předměstský původ. I umístění mendikantských klášterů u náměstí jsou sekundární. Privilegovanost parcel u tržiště. Doklady výroby na náměstí, výstavba radnic a tržnic; ani dláždění nemuselo zabrzdit nárust terénu. Otázka výskytu zahlobených objektů na veřejných prostranstvích vyžaduje další analýzy, každopádně relativně často doloženy odpadní jámy.

Eventuální posun linie zástavby je nutno posuzovat velmi obezřetně. Zajímavé doklady o odstraňování obchodní a jiné zástavby z náměstí (České Budějovice ve 14. stol.). Obchodní zařízení mohou naproti tomu být možným kořenem vzniku izolovaných bloků zástavby, tzv. špalíčků. Počátky loubí již ve 13. stol, později někdy zazdívána. *H. G. Stephan*: Das Zentrum mittelalterlicher Städte und Stadtwüstungen in Niedersachsen, Westphalen und Hessen, s. 47–73. Západně od Labe jsou též zřídka zaznamenány příklady kontinuity náměstí z předměstské doby (Soest, Höxter). Vývoj na uvedených územích ukázán na příkladech 7 měst – Corvey, Braunschweig, Göttingen, Hannoversch Münden, Nienover, Landsberg; první a poslední jsou tzv. „Stadtwüstungen“. V některých městech plnila funkci tržiště široká hlavní ulice. V Höxteru vzniklo trojúhelné tržiště již v karolinském období. V Göttingen zaznamenány na jedné z hlavních ulic dřevěné objekty patrně výrobní funkce, které byly odstraněny na přelomu 13./14. století. V Hannoversch Mündenu představovalo náměstí již v době založení kolem 1200 volnou plochu, odvodňovanou dvěma příkopy s četnými výrobními odpady v zásypu. *B. Krasnowolski*: Z badań nad urbanistyką Krakowa i miast ziemi Krakowskiej, s. 75–95. Analýza malopolských městských lokací především na základě půdorysů s využitím písemných pramenů. Vyjma několika měst (Kraków, Wieliczka, Bochnia, Nowy Sącz) jde o založení z období vlády Kazimíra Velikého. Spíše malá města se vyznačují pravidelným půdorysem s pravoúhlým náměstím. Verifikace archeologickými metodami je zatím v začátcích. *B. Dzieduszycka – W. Dzieduszycki*: Przemiany urbanistyczne centrum małych miast w świetle badań nad średniowieczną Kruszwicą, s. 96–111. Proměny vrcholně středověké Kruszwicy; město se navzdory dvojí lokaci (2. pol. 13. stol., 1422) nikdy plně nerozvinulo, a to ani urbanisticky, ekonomicky či demograficky. Doklady železářské výroby v severní části hlavního náměstí, kolem něhož je doložena dřevěná zástavba. *S. Brather*: „Gründungsstädte“ oder Ausbau slawischer Siedlungen? Die Aussagekraft der Hochmittelalterlichen Bodenfunde zum Verhältniss von Slawen und Deutschen, s. 113–126. Pojednání o vztahu „slovanské“ a „německé“ hmotné kultury v lokovaných městech východně od Labe. Navrženy tři modely koexistence obou složek. Archeologie nemůže rozhodnout otázku vzájemného poměru obou národností. Obecně nelze řešit, zda např. slovanská keramika pochází z doby předlokační nebo až po založení města, nutno analyzovat prostorové rozložení (např. vztah nalezišť k pozdější uliční síti). V exkurzu I se konstatuje významová shoda služebných síd-

lišť označovaných jako „Kietz“ a „Wiek“ – náleží až 13. stol. a v nálezech dominuje „německá“ keramika. Prameno lze v oblasti etnicity také vyvozovat z přítomnosti obou keramických složek v ostatních venkovských sídlištích (exkurs II). *M. Goliński*: Ku rekonstrukci pierwotnych funkcji tyńskiego dworu w Pradze, s. 127–138. Autor dochází k závěru, že pražský Týn jako dvůr cizích kupců nemohl vzniknout dříve než ve 30. letech 13. stol.; analogie v Benátkách, kde byl obdobný objekt založen v letech 1222–1225. *M. Goliński*: Praski Tyn wobec skutków XIII-wiecznej transformacji miasta, s. 139–145, líčí snahu staroměstské městské obce podřídit si provoz Týna. Zatímco k r. 1325 se jí podařilo převzít patronát zdejšího kostela P. Marie, proces úplného ovládnutí tyńskiego dvora městem se po porážce ve sporu s kapitulou vysehradskou r. 1298 vlekl až do husitských válek. *M. Trzciński*: Urządzenia penitencjarne w krajobrazie średniowiecznych i nowożytnych miast Dolnego Śląska, s. 147–158. Na přelomu 13./14. stol. lze v dolnoslezských městech hovořit o institucionalizaci veřejných tělesných trestů a profesionalizaci katů. Dřevěné šibenice, vesměs vně hradeb, postupně střídala od 14. stol. zděná zařízení. *B. Scholkmann*: Von der Peripherie zum Zentrum. Zum Stand der archäologischen Erforschung südwestdeutscher Städte des Mittelalters, s. 159–180. Zásadní význam archeologie pro rozpoznání vzniku a vývoje klíčových topografických struktur středověkého města. V jihozápadním Německu – v podstatě totožném s dnešní spolkovou zemí Baden–Württemberg – nebývá tak vyhraněné centrum, tedy tržiště s veřejnými stavbami, jako v lokačních městech polských. Lze rozlišit města vzniklá urbanizací jednoho či více starších sídlišť a města vysazená. Zásadní otázka – doba vzniku městského centra. Příklady – Konstanz, Freiburg, Villingen, Rottweil, Esslingen, Laufen; poslední tři lokality dokládají topografické změny v průběhu středověku, např. v Laufenu došlo k vytvoření náměstí odstraněním části zástavby po požáru ve 2. pol. 15. stol. *A. König*: Der romanische Brückenmarkt in Höxter an der Weser, s. 181–190. Dlouhodobá kontinuita místa tržiště – nejméně od zmínky k r. 1115. *L. Hrdlička*: Centrum raně středověké Prahy, s. 191–214. Zásadní příspěvek k urbanizaci Prahy. Tržiště raně středověké Prahy lze lokalizovat na dolní Malostranské náměstí. Důvodem přesunu na území pozdějšího Starého Města počínaje snad 2. pol. 10. stol. bylo patrně relativní přelidnění vltavského levobřeží. Význam vysehradské cesty. Utváření staroměstského tržiště od závěru 11. stol. a s ním související nové komunikační sítě. Dotvoření půdorysu náměstí v průběhu gotizace, resp. insti-

tucionalizace Starého Města. *G. Nawrołska*: Centrum średniowiecznego Elbląga, s. 215–225. Není jasné, zda ústřední ulice „Starý trh“ vznikla hned po založení města r. 1237 nebo až po požáru r. 1288. Rozdělení na úseky s různě specializovanými obchodními činnostmi. *M. Rębkowski*: Centrum lokalacyjnego Kołobrzegu, s. 227–234. Není zcela potvrzeno, že město, privilegované r. 1255, mělo od počátku hlavní tržiště doložené ve 14. stol. Analýza parcelace. *C. Buško*: Rynek – centrum średniowiecznego Wrocławia, s. 235–244. Zástavba kolem jednoho z největších evropských náměstí prošla třemi zásadními fázemi. Dřevěné hatování střídá ve 2. fázi (po r. 1300) kamenné dláždění povrchu; odkryty pozůstatky pranýře, velké váhy; nálezy dokládající obchodní činnosti (plomba). Centrální tržnice s radnicí prošla složitým vývojem. *T. Płonka* – *A. Wiśniewski*: Zachodnia i północna pierzeja bloku środkorynkowego rynku wrocławskiego w świetle badań w latach 1995–1996, s. 245–255. Výzkum na severní a západní straně radničního bloku odkryl kromě dokladů zpevnění povrchu náměstí pozůstatky krámských bud sloupkové konstrukce. *R. Mruczek*: Kurzy targ we Wrocławiu. Uwagi o pierwotnym planie miasta, s. 259–278. Zjištěno předlokační osídlení kolem kostela sv. Maří Magdalény ze závěru 12. stol. Lokační zástavba z první čtvrtiny 13. stol. (dendrodataby). Vydřevení a později kamenné dláždění souvisí již s provozem kuřího trhu od 40.–50. let 13. stol. *A. Andrzejewska*: Rozplanowanie przestrzenne średniowiecznego i nowożytnego rynku bytomskiego w świetle najnowszych badań archeologicznych s. 279–297. Od přelomu 3. a 4. čtvrtiny 13. stol. povrch náměstí zpevňován dřevem, nicméně stálý nárůst terénu až do položení kamenné dlažby. Podařilo se odhalit dřevěné krámské objekty. Na počátku 15. stol. zastavěna dosud jen asi obchodními stánky a lavicemi zaujatá východní část náměstí. Po požáru planýrka, nová zděná zástavba uprostřed včetně radnice. Opětná likvidace zástavby koncem 17. stol., výstavba radnice na západní straně tržiště. *K. Nováček* – *R. Šíroky*: Náměstí v Plzni ve středověku a raném novověku, s. 291–296. Největší mimopražské náměstí v Čechách. Živelné ukládání odpadu na povrchu náměstí po založení kolem r. 1295 ukončilo dláždění v letech 1400–1420. Přistavování veřejných budov k ohradní zdi kostela sv. Bartoloměje (2. čtvrtina 14. stol.) včetně školy. Městský vodovod z třetiny 16. stol. *Z. Dragoun*: Románské kvádrkové domy v Praze, s. 299–309. Informace o katalogizaci domů; ověřeno 58 staveb z 2. pol. 12. – 1. pol. 13. stol. Typologie, vztah k eventuelním předlohám – nejbližší v Německu, další upřesnění zdroje předloh zatím otevřené. *W. Komorowski*:

Kamienice i paľace rynku krakowskiego w ťrednio-wieczu, s. 311–329. Vťvoj zďenťch objektť u lze sledovat od 2. pol. 13. stol. do pťelomu 18./19. stol. Vel-kťe lokační parcely dťelny brzy vťtťinou na poloviny. Prvotnť zťstavba patnť nepodsklepenť, menťťi podťl vťťovťch domť. Vťraznť rozvoj za Kazimťra Velikťho ve 14. stol. Pťestavba nťkterťch objektť na mťťstskťe palťce ve 14.–15. stol. *R. Czerner – Cz. Lasota: ťredniowieczne murowane obiekty handlowe na rynku wrocławskim*, s. 331–347. Stťedovť bloky na nťmťstťch – charakteristickťe pro jťznť a stťednťi Polsko. Proces rozrťstťnť vratislavskťe trťznice od 40. let 13. stol., doplnťnť radnicť zmnťnťou poprvť r. 1299. *M. Chorowska – Cz. Lasota: Zabudowa rynku ťwidnickiego do poľowy XVI. wieku*, s. 349–367. Velikostť a vťznamem jedno z nevťznamnťjťch slezskťch mťťt, zaloťenť ve 40. letech 13. stol. Prvnť zďenť objekty od poslednťi ťtvrtiny 13. stol. Jiť 1285 trťznice, radnice uvťdťna 1291. Zatťmco v centťrťlnťm bloku v nťmťstťi dominovala zďenť zťstavba jiť v 1. pol. 14. stol., zbytek mťťta charakterizovala pťevaha hrťzďenťch domť s kamennťmi sklepy ať do 80. let 14. stol. 1361 vťnos podporujťcť vťstavbu zďenťch domť nejmťnť do 1. patra, dalťť motivační prvky obsahujť statuta z r. 1379. *J. Klťpťťe: Rynek – Platz – nťmťstť*, s. 369–376. ZťvťreĹnť ťvaha nad tťmatem konference. Zďuraznťnť odliťnť chťpťnťi prostorů s centťrťlnťmi funkcemi v rťznťch mťťstskťch regionech (nťmťstť – trťznť ulice) i jeho vybavenť; dotĹena i otťzka pťedlokaĹnťch trťzťťt, o jejichť charakteru se dovťdťme zatťm jen vťjimeĹnť (Praha). Zťsadmť vťznam poloťenťi stabilnťi dlaťby pro vťvoj reliťfu stťedovťkťch nťmťstť.

I kdyť vťťchny referťtť ze setkťnťi nebyly ode-vzdťny do tťisku, lze otťiťnťnť statĹ považovat za dťleťitť pťťspťvek k bťdťnťi o stťedovťkťch mťťstech. Sbornťk poskytl zťsadmťnť, bytť jistť nikoliv vťĹerpť-avajťcť vťhled do problematiky centťrťlnťch veťejnťch prostranstvťi a souvisejťcť zťstavby. Dťky prostorovť kontinuitť dnes vťme mnohem vťce o tťĹchto ťtva-rech v prťvnťch mťťstech neť v ranť stťedovťkťch aglomeracťch. Ĺetnť studie doklťdajť pozoruhodnť rozmach bťdťnťi nad stťedovťkou zťstavbou pťede-vťťm polskťch mťťt; potvrzujť skuteĹnost, ťe objek-tivnť pťedstavu o vťvoji v konkrťtnťi lokalitť nelze zťskat s pominutťm archeologickťch metod a hloub-kovťho stavebnťhistorickťho pťťzkumu.

Rudolf Prochťzka

Von Augutus bis Attila. Leben am ungarischen Donaulimes. Zweigmuseum des Wťrtembergischen Landesmuseums. Schriften des Limesmuseums Aalen 53. Zweigmuseum des Wťrtem-

bergischen Landesmuseums Stuttgart, *Stuttgart 2000*. 132 str.

Takmer pťťsto rokov bola podstatnťa Ĺasť dneť-nehť Maďarska, bťvalť antikťkť Panťnia, priamou sťĹastou rťmskeho impťria. PoĹetnť vojenskťe tťbo-ry pozdťlť toku Dunaja neboli len jasnťm zďoťrazne-nťm hranice, o ktorť boli neraz zvdťzanť krutť boje, ale zťroveť konkrťtnťm vyznaĹenťm kultťrnej hrani-ce medzi ťzemťm Rťma, rťmskej provincie Panťnie, a ťzemťm obťvanťm germťnskťm a sarmat-skťm obyvateľstvom. Panťnia predstavovala po celť dobu svojej existencie najdťleťitejťiu provinciu rťmskeho impťria. Viacero cisťrov, Traianus, Had-rianus, Marcus Aurelius, Commodus a dalťť, tu strť-tili znaĹnť Ĺasť svojho ťivota. Ĺalťť rťmsky cisťr, Septimius Severus, bol z panťnskej pťdy, z Car-nunta, povolannť vlastnou armťdou na rťmsky trťn. Prvťm cisťrom panťnskeho pťvodu bol Decius (249–251). Poslednť „velkť panťnsky cisťr“ Valen-tinianus I. (364–375) naťiel v podunajskom BriĹetiu svoju nťhlu smrť. Okrem politickťho vťznamu ma-la Panťnia vťznam ako tranzitnťy regiťn medzi zť-padom a vťchodom, napojenť navyťc priamo na ťzemie Itťlie a na Rťm. Spojenie s rťmskťm impť-riom sťice na jednej strane znaĹne utlmiľo pťvodnťe domťce panťnske, norickťo–panťnske prejavy a prv-ky, na druhej strane vťťak otvorilo priamu cestu vťťet-kťm kultťrnťm vymoťnostiam vtedajťej svetovej rťťe. To vťberom ťpiĹkovťch nťlezov z beťnťho ťi-voťa dokumentuje aj recenzovanťa publikťcia, dielo tťmu sťĹasnťch maďarskťch archeolťgov a historik-ov, ktorť je zťroveť katalťgom k putovnej vťsta-ve s nťzvom „Von Augustus bis Attila. Leben am ungarischen Donaulimes“. Tť sa svojim nťvťstevnť-kom predstavila v decembri 2000 ať v januťri 2002 v Heidelbergu a v Aalen pri Stuttgarte.

Z obsahu publikťcie: *Viťy, Z.*: Historischer ťberblick /Historickť prehľad/, 11–18. *Nťmeth, M.*: Pannonien und die rťmischen Kaiser /Panťnia a rťmskť cisťri/, 19–22. *Viťy, Z.*: Der Grenzschutz /OĹrana hranice/, 23–32. *Tťth, E.*: Rťmische Bin-nenkastelle in den Provinzen Pannonia Prima und Valeria /Rťmske kastely v provinciťch Pannonia Pri-ma a Valeria/, 33–36. *Kocsis, L.*: Helme vom Typ „Intercisa“ in Pannonien /Prilby typu „Intercisa“ v Panťnii/, 37–40. *Fontana, E.*: Die Tuba aus Zsťmbťk /Tuba zo Zsťmbťku/, 41–44. *Lťrincz, B.*: Trup-penstandorte im ungarischen Teil Pannoniens – Rťmische Ziegelstempel /Mťsta pobytu rťmskťch vojenskťch jednotiek v maďarskej Ĺasti Panťnie. Kolky z rťmskťch tehťl/, 45–47. *Mrťv, Z.*: Rťmische Militťranlagen im Barbaricum /Rťmske vojenskťe opornť body v barbariku/, 48–52. *Tťth, E.*: Rťmische Straťen in Ungarn /Rťmske cesty v Maďarsku/,

53–56. *Sosztarits, O.*: Ein Meilenstein aus Savaria /Rímsky mílnik zo Savárie/, 57–59. *Gábler, D.*: Handel /Obchod/, 60–63. *Palágyi, S.*: Römische Gutshöfe – Villae rusticae /Rímske hospodárske usadlosti – Villae rusticae/, 64–67. *Vörös, I.*: Tierhaltung im römischen Ungarn /Chov domácich zvierat v Maďarsku doby rímskej/, 68–72. *Kovács, P.*: Nichtstädtische Siedlungen /Sídlišká a dediny, nemajúce štatút mesta/, 73–78. *Nagy, M.*: Stadtentwicklung in Pannonien /Vývoj miest v Panónii/, 79–83. *Tóth, E.*: Das Silber- und Goldschmiedehandwerk /Remeselné spracovanie striebra a zlata/, 84–88. *Nádorf, G.*: Spätrömische glasierte Keramik /Pozdnerímska glazovaná keramika/, 89–91. *Borhy, L.*: Römische Deckenmalerei aus Brigetio /Rímska nástropná maľba z Brigetia/, 92–94. *Szabó, A.*: Römische Religion und Kaiserkult in Ungarn /Rímske náboženstvo a kult rímskeho cisára v Maďarsku/, 95–102. *Tóth, I.*: Orientalische Kulte /Orientálne kultúry/, 103–108. *Zsidi, P.*: Bestattungen am pannonischen Limes /Hroby na panónskom Limes romausr/,

109–114. *Palágyi, S.*: Römische Hügelgräber /Rímske mohyly/, 115–120. *Szeöke, J. P.*: Die pannonische Frauentracht und römische Bekleidungs-traditionen /Panónsky kroj a rímske tradície v obliekaní/, 121–125.

Záver recenzovanej publikácie tvorí stručný súpis najdôležitejšej literatúry k piatim základným okruhom, ktorým je publikácia venovaná: „Dejiny Panónie“, „Vojenstvo“, „Hospodárstvo, obchod a doprava“, „Kult a náboženstvo“ a „Pohrebny rítus“. Dopĺňa ho zoznam autorov a prehľad publikácií vydaných v rámci edície „Schriften des Limesmuseums Aalen“. Treba len ľutovať, že podobná publikácia nedoprevádzala výstavu „Aquincum. Všetdni a sváteční dny v Budapešti doby rímskej“, ktorú v roku 2000 zorganizovalo Múzeum hlavného mesta Prahy (viz AR 52, 363–366). Určite by vzbudila záujem verejnosti a prispela poznaniu dejín jednej z najdôležitejších rímskych provincií, Čechám nie až tak vzdialenej.

M. Jančo

Název stránky: Archeologické místo

Adresa: <http://www.archeologicke.misto.cz> (nebo <http://archeologie.unas.cz/>)

Instituce – provozovatel: Petr Nový

Kontakt na správce: archeomisto@centrum.cz
(Petr Nový)

Rozsah: približne 65 stran a niekoľko desiatok obrázků

Popis a hodnocení obsahu:

Po zkušebním provozu získalo *Archeologické místo* v roce 2002 novou tvář.

Obsah je rozdělen do tematických bloků (odkazy, kultura, výzkumy, archeologie online, zábava, příbuzné obory, aktuálně, info, náš tip, kupte si, vítě, o nás ...).

Hlavní náplní jsou odkazy. Registrují 62 muzeí, 8 výstav, seznam veřejných přednášek s archeologickou tematikou pro první půlku roku 2002. Navazuje soupis základní literatury o archeologii v ČR a odkazy na prodejce. Dále přehledy výzkumů a lokalit prezentovaných na „nearcheologických“ stránkách, odkazy na informace o brigádách, články z tisku i texty nepublikované. A návrh výběr naučných stezek, cyklotras a turistických tras – tedy tipy na výlet po památkách. K aktualizaci dochází pravidelně, některé odkazy se ale týkají akcí již proběhlých. Aktualitám je věnována zvláštní stránka.

Nabízené knihy lze objednat přímo. Místa se vyskytující drobné chyby (i pravopisné) nemají na kvalitu zásadní vliv.

Portál si klade za úkol informovat veškerou veřejnost o aktuálním dění v české archeologii.

Popis a hodnocení formy a technických záležitostí:

Stránka je uspořádána do rámců, aktuální text se zobrazuje ve středové části, okraje tvoří lišty s odkazy. Formát odpovídá obrazovce 15". Odkazy jsou v naprosté většině funkční, barevnost vyvážená, speciální služby (kromě objednávky publikací) se tu nenabízejí. Obrázky mají především funkci odkazů nebo doplňku k textu. Jejich kvalita je přijatelná. Stránky jsou přehledné a dobře navzájem propojené.

Celkové hodnocení: ★★★★★:

V rámci českého internetu se setkáváme se stránkami neobyčejně pestrými a zajímavými.

Profesionálně provedený design, přehledné uspořádání, stručnost a věcnost obsahu – to jsou hlavní přednosti. Předložená koncepce se podobá stránkám *Archäologie online*. Další vývoj pravděpodobně závisí na vytvoření sítě spolupracovníků z řad odborníků či studentů archeologie.

Datum hodnocení a autor:

13. 5. 2002

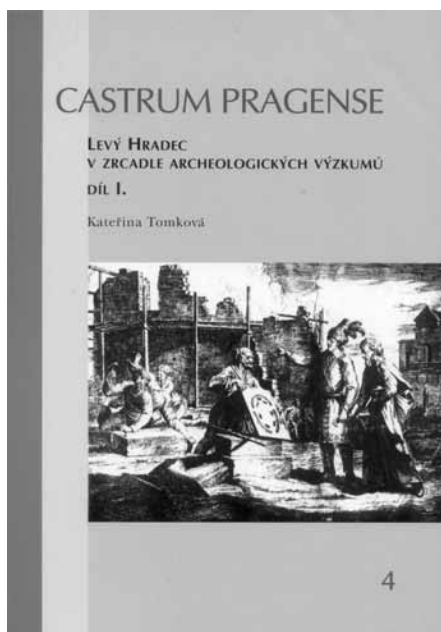
Michal B. Soukup, FF MU Brno

**MEDIAEVALIA ARCHAEOLOGICA 3.
Pražský hrad a Malá Strana.** Praha 2001.
A4, 327 s.

Sborník o pražském levobřeží v raném středověku. J. Čiháková zpřístupnila cennou část výsledků nejnovějších terénních výzkumů na Malé Straně. I. Boháčová se zabývá nejstaršími opevňovacími systémy Pražského hradu. Úvodní část sborníku představuje geologii a geomorfologii malostranské kotliny, v obsahu dále najdeme archeobotanické studie, přispívající mj. i k rekonstrukci pražské raně středověké krajiny, a antropologické poznatky o rozdílech pražských populací.

The volume assembles contributions concerning the Prague Castle and Malá Strana in the Early Middle Ages. The authors make accessible a main part of the results of recent field work at Prague – Malá Strana and analyse the earliest fortification systems of the Prague Castle. Other papers deal with geology and geomorphology of the Malá Strana basin, and with the archaeobotanical material, contributing considerably to reconstruction of the Prague Early Medieval landscape.

**Kateřina Tomková: Levý Hradec v zrcadle
archeologických výzkumů. Díl I.** Praha
2001. A4, 284 s.

Zpřístupnění prvé etapy zpracování archeologických výzkumů I. Borkovského a jeho předchůdců na Levém Hradci (soubory: předhradí raně středověkého hradiště, akropole – „knížecí palác“, kostel sv. Klimenta) s důrazem na raně středověkou etapu vývoje této polyfunkční a polykulturní lokality.

Publication of the first part of excavations conducted by I. Borkovský and his predecessors at Levý Hradec, Central Bohemia, emphasizing the Early Medieval settlement phase of the polycultural and polyfunctional site. The complexes from the bailey of the Early Medieval hillfort, from the acropolis – „ducal palace“, and from the church of St. Clement are presented.

Nové publikace AÚ lze získat v knihovně Archeologického ústavu AV ČR v Praze.